

NICOLAE BĂNESCU
ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN
VOL. II

[IMPERIUL BIZANTIN CLASIC]

(610 – 1081)

NOTĂ PRIVIND EDITAREA VOLUMULUI AL II-LEA

Pentru acest volum, am urmat îndeaproape regulile de redactare încetățenite la primul volum, căutând să păstrăm intact stilul, ca și formele utilizate de autor.

Am întâmpinat unele dificultăți în unificarea numelor proprii redată de către autor, mai ales a celor de origine arabă, pe care manuscrisul autograf le reproduce în mod neuniform, diferit de la un subcapitol la altul și chiar de la o pagină la alta. În privința numelor grecești, am continuat practica obișnuită pentru volumul anterior.

Reamintim faptul că numai prima sosime, sau poate cel mult o cincime din sinteza plănuită de Nicolae Bănescu, alcătuind doar partea întâi a primului volum, are o redactare definitivă, în rest, cu cât avansăm spre sfârșit, caracterul neterminat, sau mai degrabă insuficient finisat al ambițioasei întreprinderi iese tot mai mult în evidență. Numărul și întinderea fragmentelor redată cu un corp de literă mai mic, reprezentând mai degrabă conspecte al e autorului decât o redactare finită, sunt astfel sporite în cursul acestui volum, comparativ cu cel precedent. Faptul nu prezintă însă niciun inconvenient pentru cititor, care gustă până la ultima pagină savoea limbajului inconfundabil, ușor arhaic pe alocuri, al autorului; virtuților sale de povestitor li se adaugă calitățile științifice ale expunerii, care nu pot fi pierdute din vedere, nici bogăția informațiilor, permanent aerisite de briza proaspătă a surselor din care sunt preluate. Editorul a depus eforturi considerabile pentru aducerea textului în faza de a fi cât mai atractiv și mai util cititorului, inclusiv tineretului studios.

Pentru actualizarea informației, s-a redus numărul și volumul intervențiilor de editor în textul ori notele autorului, preferându-se concentrarea acestora în notele de editor (142 la număr) de la sfârșit. Ca și în volumul anterior, intervențiile noastre sunt trecute între paranteze drepte. Ele privesc nu numai notele ori micile intervenții în text, ci și titlurile mai importante, cum ar fi cele puse în fruntea celor trei părți, cel pus întregului volum, precum și titluri ale capitolelor ori chiar de subcapitole. Majoritatea acestor ultime titluri, numerotate cu

cifre arabe, aparțin autorului, dar organizarea ori structurarea întregului material în părțile superioare subcapitolelor reprezintă în cea mai mare parte contribuția editorului.

Comparativ cu primul volum, Lista de abrevieri ale autorului este aproape identică, în schimb cea cu abrevierile editorului este mult mai extinsă.

PARTEA ÎNTÂI

[REÎNNOIREA ȘI SUPRAVIEȚUIREA IMPERIULUI GREC MEDIEVAL]

[BIZANȚUL ÎN SECOLUL AL VII-LEA]

NICOLAE. BANESCU ȘI SINTEZA SA DE ISTORIE BIZANTINĂ

A.

DOMNIA LUI HERAKUOS

Heraklios era un general capabil, un bun organizator și un om politic distins, în fruntea imperiului se afla acum un conducător vrednic. Situația era însă disperată, imperiul fiind ruinat cu totul, pentru că dispăruse tot ceea ce-i făcuse cândva puterea. Nobilimea înconjurată de clienți încetase de a mai fi un factor al vieții bizantine; barbarii germani nu se mai adunau pentru a apăra frontierele; armata, aflată odinioară la dispoziția lui Iustinian, era acum în completă decădere. Thracia se afla în mâinile avarilor și ale slavilor. Asia era cucerită de trupele lui Chosroes al II-lea: toate orașele de acolo tremurau în fața acestor trupe.

Din fericire, imperiul își găsea în noul împărat un om de o mare energie, care întreprinse opera de refacere a imperiului și-l mântui de primejdie.

Situația era atât de deznădăjduită, încât patriarhul Ni-kephoros afirmă că Heraklios s-a gândit a-și părăsi capitala și a-și muta reședința la Carthago, de unde ar fi fost mai în măsură a porni ofensiva pentru mântuirea imperiului. Descurajarea populației și intervenția hotărâtă a patriarhului Sergios l-au întors de la acest gând.

Încă din anii '607 – 608, generalul persan Āhīn cucerise cetățile întărite din Mesopotamia și Dovin ori Ca-rin (Erzerum) din Armenia. Altă armată persană, condusă de Sahrbaraz, intra în Siria: Hierapolis (Mabbog), Beroe, Antiochia cădeau în mâinile perșilor. Sahin lua Caesarea Cappadociei în anii '609 – 610 și intra în Siria ele Nord, atingând, în 615, Bosforul, la Chalkedon. An-kyra fusese de asemenea cucerită de persi. Sahrbaraz lua, la rândul său, în 613, Damascul, iar în

bl4 trecea Iordanul și cuprindea Ierusalimul. Orașul Sfânt fu ars, locuitorii uciși ori târâți în captivitate în Persia. Patriarhul Zacharia însuși fusese ridicat prizonier, și lemnul „dătător de viață” al Sfintei Cruci fu dus de asemenea în capitala Persiei. Pierderea acestui Palladium al credinței avu ecou în toată lumea creștină.

Persii începură a năvăli în Asia Mică (615), iar o oaste a lor pătrunse până la Bosfor. Dându-și întâlnire la Herakleia cu haganul avar, Heraklios căzu într-o cursă ce i se pregătea și din care reuși să scape (iunie 617). În acel context, Sahrbaraz ataca Egiptul (toamna anului bl6), dar cucerea Babilonul (în primăvara anului 617), pătrunzând apoi în Alexandria (618 – 619).

În aceste împrejurări, Heraklios a făcut o încercare energică de a opri înaintarea perșilor, trimițând în Armenia o oștire condusă de Philippicus (614), cu scopul ele a-l scoate pe Sahin din Siria ele Nord, obiectiv pentru atingerea căruia el însuși ar fi elebarcat în Siria, fiind însă înfrânt ele generalul Rahzadh lângă Antiochia, pe care împăratul încerca s-o recucerească. Ca urmare a acestei înfrângerii, planul unui atac combinat asupra lui Sahrbaraz – pornit adică de la nord de către Heraklios, iar de la sud de către Niketas, care înainta din Egipt, a fost părăsit1.

E meritul lui A. Pernice, L'imperatoreeraclio, Florenta, 1905 (e/1 Gibbon, Decline and Făli, ed. J. Bury, vol. V, p. 75, n. 73), de a fi reconstituit aceste evenimente, care arată că împăratul n-a

[Faptul îl va fi convins pe împărat de carentele organizării administrative și militare a imperiului, deci de necesitatea unei mari reforme interne.]

1. Reforma administrației și a armatei

Heraklios a întreprins o reformă a administrației și a armatei, care sporea puterea de luptă a imperiului, aducându-i biruinta definitivă asupra dușmanului iranic. El a fost inițiatorul acelei mari transformări militare a provinciilor, cunoscută sub numele de regimul themelor.

Porphyrogenetos, în de Themat., 12, ne spune că organizarea themelor a fost opera lui Heraklios. Cercetări moderne au întărit această afirmație.

Ch. Diehl arăta în studiul său l'origine du regime des themes dans l'empire byzantin 2 că marile comandamente care în veacul al VII-lea au reunit în mâinile unui comandant cu depline puteri militare

și civile vechile provincii ale imperiului s-au operat încă din timpul lui Iustinian, iar șefii lor erau vestiții magiștri militum. Afară de Africa și Italia, exarhate, existau comandamentele: Ar-meniakon, Anatolikon, Opsikion, Kibyrrhaioton (maritimă), Hel-ladikoi, Thracia, Sicilia. Diehl arată că e caracteristic faptul că termenul seția [” pentru diviziunile administrative (în veacul al X-lea) nu se întâlnește în acea epocă, în locul său întâlnindu-se expresia CÂT – poaoc, sau exercitus. La origine deci, therna era corpul de armată, iar șefii themelor erau comandantii militari. Mai târziu, numele diviziei militare a trecut asupra circumscripției teritoriale, ceea ce ne arată că transformarea a fost lentă Croi) teov Avatcă.tKcov fost inactiv în primii ani de domnie, chiar dacă n-a înregistrat o izbândă deosebită.

2 V. Études byzantines, Paris, 1905, p. 276 și urm., tep toi) Oxi/tKioi) Xeyo-ievep optatep, la Nikephoros Patriarches).

Stein a reluat această chestiune, aducând argumente serioase pentru a dovedi exactitatea afirmației Porphyrogenetului. El arată că regimul themelor a fost opera lui Heraklios. Primejdia perșilor l-a făcut să militarizeze regiunile rămase neatinse în Asia Mică, împărțindu-le în mari circumscripții militare, conduse de strategii, care își exercitau autoritatea lor și asupra puterii civile. Argumentele sale sunt convingătoare, de exemplu, în privința themei Op-sikion (= obsequiuni), al cărei nume latin arată că nu a putut fi creată decât în timpul lui Herakliosă.

Caracteristic este faptul că împăratul a așezat trupe în circumscripțiile Asiei Mici. El a creat feude militare, împărțite soldaților cu drept de ereditate, sub condiția de a servi din tată în fiu în oștire. Aceste feude sunt numite de izvoare, mai târziu, OTpatiamica

Stein arată că sub Heraklios s-au creat themele: Ar-meniakon, Anatolikon, Opsikion și thema flotei; urmașii săi crează altele. Crearea acestor bunuri militare a fost temelia pe care s-a ridicat armata indigenă; soldații le munceau și ele le dădeau mijlocul de a se întreține și înarma, în schimbul acestui bun, ei erau obligați ca, la chemare, să se prezinte la armată, înarmați și cu un cal. Pe lângă aceasta, aveau de plătit anumite im

3 El semnalează și faptul că pe monedele de argint ale lui Heraklios se află legenda: Deus adiuta Romanis, observând că adiuta e un termen militar, apelul trupei la ajutor divin înainte de a începe lupta. Această legendă, unică în istoria monedelor, e pusă în legătură

cu reforma armatei întreprinsă de împărat (Studien, II. Teii, p. 132). În epoca lui Iustinian I, trupele lui magister militum per Orientem se cheamă Orientales, ale celor praesentalis au același nume. Ele corespund comandamentelor Anatolikon și Opsikion din secolul al VII-lea. pozite, dar primeau și o soldă, deși nu prea însemnată. („E ca și cum legenda ar vorbi supușilor ca soldați”, E. Stein). În același timp, sleirea posibilității de a ridica trupe barbare era atât de mare, încât nu se mai putea spera așa ceva. Era, prin urmare, urgent necesar să se grăbească reorganizarea puterii de apărare a imperiului, ceea ce nu era cu puțință mai bine decât așezând trupele de elită în provinciile liniștite, care, amestecate cu populația de acolo, să transmită urmașilor energia lor. Făgăduiala făcută trupelor de elită ele a fi așezate în Asia Mică, pe pământuri cultivate de ele ca proprietari liberi le dădea zel să lupte împotriva perșilor pentru eliberarea regiunilor. Astfel fu colonizată întreaga miliție praesentalis, în provincii care formau în timpul lui Constantin al VII-lea și mai târziu thema Opsikion; tot așa Bucellarii din toate armatele de câmp fură așezați în thema de mai târziu a Bucellarilor, iar Optima-tes ai tuturor armatelor de câmp în thema de mai târziu Optimaton (toți aceștia supuși lui comes obsequit).

Aproape în același timp cu organizarea themelor, se întâmplă o mare schimbare și în pozițiile centrale ale administrației civile, praefectus praetorio, magister officiorum, comes sacrarum largitionum, comes re-rum privatarum dispar și un mai mare număr de miniștri trec în locul lor, care iau ele cele mai multe ori titlul de logothetes.

În cazul lui magister officiorum, care, de altminteri, cu o competență mai mărginită, este întâlnit din veacul al VIII-lea ca XoyoM criq T.OÎ> 8 pbo, cu), e vorba de o asimilare cu logothetul existent, căci pe lângă denumirea nouă apare și cea veche (ca în novellele lui Leon înțeleptul).

Comes sacrarum largitionum e înlocuit nu de logothetul general, cum crede Bui, ci de sakellario & \ sub care trece și comitiva privatarum. Funcțiunile i se micșoraseră prin faptul că din veniturile lui se alimenta casa (arca) prefecturii pretorienilor, căci singură an-nona nu-i ajungea. Astfel, pe când vechile resorturi financiare, largitiones, dispar prin subalimentare, moare și prefectura pretorienilor, dar de o boală contrară: de hipertrofie.

Praefectura praetorio este, de la Constantin cel Mare, locul politic central cel mai înalt și cel mai înalt tribunal. El se leagă de vechile sale atribuții militare prin aceea că are grijă de întreținerea trupelor ce se află în cercul acțiunii sale. Solda și subzistenta erau plătite ele scriniarii de pe lângă magistri militum. Mai târziu, praefecții luă asupra lor această sarcină și instituie scriniarii lor, numiți de Lydus (De mag. III, 38) oi Toți crtpa Tuo UKO U.

Pe acești scriniani îi înlocuiește A.oyoi-eâr; 41 (termen care ni-l traduce pe latinescul „raționalis”).

Organizarea themelor luă din teren praefecturii praetorio. Prefectura era răspunzătoare de îndatoririle sale financiare, ea a atras și o parte din veniturile destinate pentru comitiva largitionum și resprivata. Comitiva sacrarum largitionum, sârăcită, trebuia să fie alimentată din casa privată a împăratului, sakellion, iar rezultatul fu că la începutul secolului al VII-lea sakel-lionos trece în locul comitelui sacrarum largitionum și ia asupra sa și comitiva rerum privatarum, mult slă

18

bită. Apoi se sfărâmă și administrația finanțelor prefecturii, peste măsură de umflată. Cancelariile financiare ale prefecturii pretorienilor: OTpaâiomicov, yeviică tparce-oc și ISIKTI Tparce-a ajung organe independente, iar șefii lor apar ca Xoycyfte Triq TOU aâpatico TIKoi), Xoyo-fte-criq tou yevi Kou și Xoyoiăe Trie; TOU i5 iKO\ (Stein, p. 145 s.q.). Concluzia:

1. A.oyo fte Tric; e, în secolul al VI-lea, echivalentul lui „scriniarius”. Logothetii fac serviciul din apăTCQTIKO U, din yevi Kff și iSiicfi Tpectie-a, resorturile financiare ale praefecturii praetorio (atribuțiile celui dintâi fiind încorporate la aceasta în secolul al IV-lea, iar ale celorlalți în ultima treime a secolului al V-lea).

2. Organizarea ambelor ipane-a și creșterea lor, cu care merge mână în mână înlăturarea vechiului of-ficiutn, înăuntrul Prefecturii, prin scriniarii, se face pe socoteala vechilor administrații financiare, în special a serviciilor largitiones, ale căror venituri sunt acoperite în mare măsură de imperialul sacellum, care sub Pho-kas ajunge minister de finanțe, pe când vechea administrație a finanțelor dispare.

3 Logothesiile CTTpaâico TIKO O, yevi Koi) și ISIKcm au ieșit din atpomam Kov, din yeviKTI ȘI ISIKfi Tparce-cc a prefecturii. Nu trebuie să se considere yevncov și aâpemom Kov drept continuare a vechilor

comitivae sacrarum largitionum și rerum privatarum.

Stein nu admite părerea lui Diehl, că domestici și protectores făceau parte din praesentales (cei dintâi nu se aflau sub mag. milit. praes., ci sub comites domesti-corum, cei din urmă subordonați lui mag. officiorum). Din Procopius rezultă că sub Iustinian domestici și protectores au fost dezbrăcați de caracterul lor militar.

19

Scholele țineau garnizoană în secolul al X-lea, și în parte chiar de la 561, în Europa, în secolul al X-lea, dintre mi\ia. ia, numai Hicanati (constituiți de Nikephoros I) și Excubitores ar fi fost așezați în Asia. Opsi-kion nu a avut nicio unitate din Bocaia IKOT Tegy-ocâa, căci atunci n-ar mai fi valabil contrastul tagmata-the-mata 4.

2. Războaiele de recuperare în Asia, împotriva perșilor

Bazat pe pregătirile administrative și militare anterioare, Heraklios a pregătit marea sa expediție împotriva perșilor. Bisericile i-au pus la dispoziție toate averile și odoarele lor, care aveau să le fie apoi restituite.

După ce a asistat la slujba religioasă, încălțat cu simpli botini negri în locul celor de purpură, chemând cu umilintă ajutorul lui Dumnezeu în această expediție împotriva păgânilor, împăratul lăsa în capitală o regentă în numele fiului său nevârstnic Constantin, aflată sub conducerea patriarhului Sergios și a patriciului Bonos.

În a doua zi de Paști, 5 aprilie 622, a pornit îmbarcându-și trupele pentru a le trece în Asia, la Pylai, în Bithynia (nu în Cilicia, cum au crezut atâția specialiști, care au crezut că nătrăxi desemnează în acest caz „Porțile” Ciliciei)!

4 H. Gelzer, Die Genesis der byzantinischen Themenverfassung, Leipzig, 1899.

5 K. Amantos, Iotopia tov Buocv Tivo O KpocTOTx;, vol. I, Athe-na, 1939, p. 298.

20

Theophanes, unul dintre izvoarele principale ale acestor campanii, scrie la anul 622 că, trecând în Asia, împăratul s-a îndreptatcă tre' regiunea themelor6 și și-a adunat armatele161.

O bună parte din timp, în vara anului 622, Hera-klis a zăbovit în părțile asiatice, pentru instruirea trupelor, împărțite în două tabere. Când le-a considerat suficient de pregătite, în toamna anului 622, pornea spre Armenia, silind, prin manevrele sale dibace, o armată

persană să accepte lupta și repurtând astfel o mare biruință asupra lui Sahrbaraz (L6 cpbetpoc; la Theophanes). Un atac neașteptat al avarilor asupra capitalei a expus însă lumea bizantină unei mari primejdii. Împăcându-l pe hagan printr-o urcare a tributului – tratativele s-au purtat în primăvara anului 624 –, împăratul pornea a doua campanie la 25 martie 624, sărbătorind Pastile (15 aprilie) la Nicomedia, unde era însoțit de împărăteasa Martina, împreună cu copiii. După aceea, pornea spre Armenia, concentrându-și ostile la Caesarea, ajungând în două luni (21 iunie 624) la Ganzak (Gazaka), localitate identificată de Pernice cu antica Ecbatana. Suveranul persan, care-i dăduse lui Sahrbaraz ordinul de a invada teritoriul roman, l-a rechemat pe acesta și a adunat o nouă armată, pusă sub ordinele lui Sahin, care trebuia să-și unească forțele cu celea ale lui Sahrbaraz.

6

Theophanes, ed. de Boor, vol. I, p. 303 (evâeft dev se ani TCOV i se (j. cel (BV xebpocq a (piKOJ, evoc). După cum a observat și G. Ostrogorsky, Geschichte des byzantinischen Staates, ed. a II-a, p. 82, n. 1, această afirmație dovedește că Heraklios a întemeiat themele înainte de campania contra perșilor.

21

NICOLAE BANESCU

Între timp, Heraklios, după ce distrusese mult slăvitul de către persi Templu al Focului din Ganzak, s-a retras din nou spre nord, în spatele fluviului Araxes, unde afla aliați prețioși printre iberi, lăzi și abasgi. În anul următor (625), a pătruns iarăși în Armenia persană, repurtând la Van o mare biruință asupra lui Sahr-baraz, după care s-a îndreptat spre Cilicia, revenind iarăși în nord, prin Sebasteia, în regiunea Caucazului (iarna dintre anii 625 și 626). În anul următor (626), își pregătea cea de-a treia expediție în regiunile respective, atrăgându-i de partea sa pe chazari, popor de neam turcie, care se întindea din stepele nord-pontice până în regiunile caucaziene, urmând să joace un rol de seamă în relațiile diplomatice ale Bizanțului. Ostile chazare luptau de partea împăratului în momentul când a avut loc atacul combinat al slavo-avarilor și perșilor asupra capitalei bizantine (626) 171. Prinzând de veste, Heraklios a trimis la Constantinopol un corp de oaste, format din 12.000 de soldați.

În ziua de 29 iunie, avangarda haganului își făcea apariția înapoia Zidului lui Anastasios. Timp de o lună, avarii, în a căror

ascultare se mai aflau slavi, bulgari și gepizi, au încercat zadarnic să treacă la persi cu luntrile pentru a-i aduce în apropierea lor. Luptând energic, bizantinii au înecat, cu flota lor, corăbiile slavilor (10 august 626). Georgios Pisides afirmă că, în cursul acestor lupte, marea a devenit o veritabilă Mare Roșie (Erythra Thalassd). În cele din urmă, haganul a fost nevoit să ridice asediul (626). Dacă până în acest moment cartierul Blachernae era o suburbie din afara fortificațiilor, Heraklios avea să-l închidă cu ziduri.

22

având în vedere primejdia la care fusese expusă acum Biserica Fecioarei, situată aici⁷.

În toamna anului 627, începea marea ofensivă a lui Heraklios în inima țării dușmanului. Lupta hotărâtoare s-a dat la Ninive (12 decembrie 627), unde armata persană a fost zdrobită. Rahzadh fiind ucis de Heraklios, armele lui din aur masiv aveau să împodobească triumful împăratului romano-bizantin. În anul următor, bizantinii au intrat în strălucita reședință a lui Chosroes, Dastagerd, care a fost prădată și dărâmată, fiind eliberați mii de prizonieri creștini. Apoi, în martie 628, împăratul s-a retras la Ganzak.

În mijlocul acestor evenimente, s-a produs catastrofa regelui persan, ca urmare a unei revoluții de palat, în urma căreia un fiu al lui Chosroes, Siroe (Șirui), născut dintr-o primă căsătorie, și-a detronat tatăl, închizându-l într-un turn, unde acesta a murit în a cin-cea zi. Preferatul regelui persan fusese Merdansah, fiul său din a doua căsătorie, cu o creștină (Siriri) ⁸.

Siroe cerea pacea, oferind despăgubirea prizonierilor, crucea, restabilirea hotarelor așa cum fuseseră în anul 591. Cu aceasta, trupele persane s-au retras din provinciile bizantine pe care le ocupaseră⁹.

⁷ Eciw. Gibbon, op. cit., ed. J. Bury, vol. V, p. 92, n. 115.

⁸ Asupra acestei Mariani, sotia creștină a regelui persan, clin care Ferdousi și alți autori au făcut fără temei o fiică a împăratului Mau-rikios, v. P. Goubert, Les rapports de Khosrau II, Roi des Rois Sassa-nide, avec l'empereur Maurice, „Byzantion”, XIX, 1949, p. 91 – 95.

⁹ Campaniile purtate de Heraklios împotriva perșilor au fost mult discutate, cronologia lor fiind deosebit de complicată. V. în această privință E. Gerland, Die persische Feldziige des Kaisers Herakleios, BZ, 3, 1894, p. 330 – 373; N. Baynes, The fîn st cam

După această mare izbândă definitivă, Heraklios și-a luat în mod oficial titlul de basileus, întrucât, conform raționamentului lui J. Bury, cât timp existase un mare basileus independent, împărații se abținuseră de a lua un titlu pe care să-l fi împărțit cu un alt monarh. Dar îndată ce acest monarh a fost supus la condiția de vasal și n-a mai existat concurență între cele două imperii, împăratul bizantin semnală victoria, luând în mod oficial titlul ce i se dădea în mod oficios de mai multe secole¹⁸¹.

În septembrie 629, după șapte ani de război, Heraklios se întorcea victorios în capitală. La Hiena îl întâmpina tot poporul capitalei, senatul și clerul, în frunte cu patriarhul și cu fiul împăratului, Constantin.

În martie 630, Heraklios a mers la Ierusalim, unde înălta din nou, cu mare pompă, crucea pe locul patimilor Mântuitorului 191. Pacea cu persii s-a încheiat apoi formal, împăratul bizantin a repurtat o victorie strălucită. Zguduit de revoluții și slăbit, regatul persan a încetat să mai reprezinte o primejdie pentru imperiu.

3. Provinciile europene în timpul domniei lui Heraklios

Succesul împotriva perșilor nu a fost obținut însă fără sacrificii în partea europeană, în timp ce imperiul își concentra toate puterile în Asia, două puncte *împaign of Heraclius against Persia*, EHR, 19, 1904; ca izvor al ei, e de luat în seamă și *Cronica lui Mihail Sirianul*, ed. Ed. Dulaurier, *La chronique de Michel le Syrien*, Paris, Imprimerie Naționale, 1849.

semnate ale stăpânirii bizantine erau pierdute pentru totdeauna în Europa, în Spania, viteazul rege al vizigoților, Sisebut (612 – 621), profitând de situația grea a bizantinilor după mai multe biruințe repurtate asupra acestora și a patriciului lor Caesarius, îl sili pe Hera-klios să ratifice convenția încheiată de patriciu, care consacra pierderea unei mari părți a teritoriului cucerit de Iustinian. Imperiul ceda toate posesiunile sale din sud-est, cu capitala Carthago, păstrând numai câteva orașe de coastă în Algarve, la extremitatea meridională a Portugaliei actuale. Urmașul lui Sisebut, Svinthila (621 – 631), se aruncă apoi cu energie asupra acestor ultime stăpâniri ale bizantinilor și sili garnizoanele orașelor de pe tărâm să le evacueze. Imperiul se menține mai departe numai în Baleare¹⁰.

În Peninsula Balcanică avură loc de asemenea schimbări mari. Izvoarele ne arată că, în vremea aceasta, colțul de nord-vest, la Adriatica, e smuls pentru totdeauna de către popoarele slave de la bizantini.

Illyria romană era ținutul de la Coasta Adriaticii care se întindea de la fluviul Arsia (azi Arsa) – care despărtea de Istria – și până la fluviul Drilon (azi Drin). Spre vest, hotarul îl făceau Sava și Moesia superior (Serbia de azi). țara e înăuntru muntoasă, străbătută de ramificațiile Alpilor. Partea de nord, cuprinsă între fluviul Arsa și fluviul Kerka, se chema Liburnia, cea de sud, de la Kerka până la Drin, Dalmatia.

10 V. Paul Goubert, S.J., Byzance et l'Espagne visigothique (554 – 711), „Études Byzantines”, II (1944), p. 5 – 78.

Cf. F. Gorres, Die byzant. Besitzungen an den Küsten derspa-nisch-westgotischen Reiches (554 – 624), BZ 16 (1907).

25

NICOLAF. BANESCU

Liburnia cuprindea, de la nord la sud, următoarele orașe de coastă mai însemnate: Albona, pe tărmlul de răsărit al fluviului Arsa, tot așa numită și azi; Flanona, azi Fianona; apoi, de cealaltă parte a golfului, Fluvius, azi Fiume; Tarsatica, azi Tersat; Senia, azi Zeng; De-nona, azi Nona; ladera, azi Zara; Scardona, azi tot așa numită.

În Dalmatia” 01: Sicum, azi Sebenico; Tragurium, mai târziu Trau; Salona, sub vechii împărați romani capitala Dalmatiei, în a cărei apropiere e Spălatum, vestita reședință a lui Diocletian, care cu timpul ia locul celeilalte; Muicurum, azi Macarsca; Răgușium, azi Ragu-sa; Butua, azi Budva; Olcinium, azi Dulcigno; în sfârșit, Lissus, pe tărmlul stâng al fluviului de hotar Drin, azi Alessio. Înăuntru Dalmatiei erau: Delminium sau Dalminium, pe un munte înalt, între fluviile Narenta și Cettina, înainte ele romani capitala țării, care dădu provinciei Dalmatia numele său, mai târziu dărâmat, azi un mic târg, Duvno; ad Matricem, azi Mostar, pe Narenta; Medeon, azi cu același nume, în fine Scodra, azi Scutari.

În jos de Drilon venea Illyria greacă, cu Durazzo, Apollonia, Autona etc. Când Diocletian împărți imperiul în patru prefecturi (Oriens, Illyricum, Italia, Gallia) și pe acestea în 14 diecese, Illyria de est era cuprinsă în Orient, Illyria de vest, în Italia. De imperiul de Apus se ținea Illyria de vest și când Italia căzu în puterea lui Teodoric.

Recucerirea Italiei sub Iustinian aduse Illyria în stăpânirea Imperiului bizantin și acesta o socotea provincie a sa, chiar dacă Alboin se așezase în nordul Italiei și își întindea stăpânirea până aici.

26

ISTORIA IMPFKIULUI BIZANTIN

Înainte de Heraklios, ținuturile acestea, Liburnia și Dalmatia, suferiseră adesea incursiunile avarilor și ale triburilor slovene târâte de aceștia cu dâșzii. Populația, fugind dinaintea barbarilor care o măcelăreau, se retrăgea adesea în orașele de pe coastă și în insulele din față ale Adriaticii. În timpul domniei lui Heraklios, slavizate au fost mai întâi ținuturile acestea, de către două popoare slavice, etnic înrudite: croații și sârbii.

Aceștia pătrunseră, ca și alte triburi slave, împreună cu avarii, adesea în locurile acestea, până la Adriatica, numai că ei nu intrară ca jefuitori trecători, ci urmăriră cu stăruință gândul de a se așeza în aceste părți ale vechiului teritoriu roman, ca să rămână, însemnat este prin urmare că, sub Heraklios – pe la 620 –, croații și sârbii pătrunseră ca un crin între popoarele slovenice din Carintia și Pannonia și cele din răsărit, despărțindu-le pentru totdeauna¹¹.

Stăpânirea avarilor decade după înfrângerea lor la Constantinopol (626), iar croații și sârbii se desfac de ei, apropiindu-se de Imperiul bizantin, acceptându-i suzeranitatea și convertindu-se mai târziu la creștinism.

Populația romană care nu s-a supus și nu s-a contopit cu slavii s-a menținut mai departe numai pe coastă, în Liburnia, ea păstră cele patru mari insule de la nord: Veglia, Arbe, Cherso și Lussin, iar pe continent, însem

11 Hertzberg, Geschichte der Byzantiner und des osmanischen Reiches, p. 44 – 46, în „Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen” a lui W. Oncken, Berlin, 1883, p. 44 – 46; Gfrörer, Byzantinische Geschichten, Graz, vol. II, 1874.

27

NICOLAE BANESCU

natul port ladera, al cărui nume slavii îl schimbă în Zadar, italienii în Zara; mai departe se păstră o posesiune romană pe insula Levigrad (azi Vergacla).

Pe coastă, între Kerka [= Krk, Veglia] și Durazzo, se păstră clin vechile orașe Tragurium, căci locuitorii se retraseră pe limba de

pământ Bua, care e legată numai printr-un gât mic cu uscatul. Când Salona căzu în mâinile croaților, locuitorii ele aici se refugiară în insulele apropiate. O parte dintre ei se așezară mai târziu în vechiul palat colosal al lui Diocletian, ușor de apărut, din care se dezvoltă orașul Spălato. Fugarii din Epidaurus și o parte din cei din Salona întemeiară Ra-gusani> (și. Dubrownik) 12.

Toate aceste posesiuni le stăpânea basileul printr-un strateg cu reședința la ladera, care ținea de exar-hul din Ravenna, cât timp acesta fu bizantin.

ținuturile interioare căzură toate în mâinile acestor popoare, cunoscute azi sub numele de slavii de sud. Croații se întinseră pe coastă, în spatele resturilor romane, de la Arsa până dincolo de Cettina (Cetinje). În nord-vest, așezările lor ajungeau până la izvoarele

12 Const. Porphyrogenetos, De adm. imperio, ed. G. Morav-csik, § 29. În aceeași scriere, cap. 31, p. 148, se afirmă că romanii aduși de Diocletian de la Roma și așezați aici, în țările numite la vremea respectivă (sec. al X-lea) Croația și Serbia, fuseseră alungați de aici de către avari (jiocpex se TWV Apdpeov eK8 icozi? evâeq oi autor Pa>j. avoi), ținuturile respective rămânând pustii. Războindu-se apoi cu avarii și alungându-i din acele locuri, din ordinul lui Heraklios, croații s-au așezat apoi în acea țară a avarilor, unde locuiesc și acum (v. și G. Finlay, History of Greece, vol. I, p. 331 – 332). În realitate, lucrurile s-au petrecut puțin altfel decât arată Constantin Porfirogenetul. Aflate sub autoritatea puternicului stă

28

râului Kulpa, în nord-est, până la Pleva, un afluent al râului Verbas. Se pare că și Bosnia, ținutul fluviului Bosna, și mai departe capătul Pannoniei de Jos, către Sava de Jos și Dunăre, căzură atunci în mâinile croaților. Toată această „Croație dalmatică” se împărți în 14 jupe sau cantoane, având fiecare un punct central. Locurile lor cele mai însemnate atunci erau Nona și Biograd. În fruntea acestor cantoane se aflau jupâni, la început șefi neatârnați, peste care însă cu timpul se ridică marele jupân.

Poporul sârbesc s-a răspândit pe o întindere mai mare și a ajuns numai târziu la o putere mai unitară. Dintre cei așezați la nord și la est, sunt cunoscuți, în vremea aceasta, numai cei din Timoc și cei din Branicevo (în regiunea gurilor Moravei). Dimpotrivă, între cei de sud, „sârbii de coastă”, se deosebesc patru triburi:

1. Narentanii, între Cettina și Narenta, precum și pe mai multe insule din față, de unde întreprindeau adesea acțiuni de piraterie.

2. Zachlumienii (numiți astfel fiindcă erau așezați în spatele unei coline împădurite, în slavă **h Im**); ocupau ținutul de la Narenta la Ragusa și adânc în interior.

pânitor avar, triburile slave au luat parte stăruitor la invazia avarilor în Illyricum, instalându-se în ținuturile devastate prin cucerire și fortă. Populația romană fugea din fata năvălitorilor în orașele maritime și în insule, după cum mărturisesc în mod indiscutabil izvoarele. Numai după marea înfrângere a avarilor în fața orașului Constantinopol (626), când puterea lor a decăzut, croații și sârbii au fost în măsură să se desprindă de stăpânirea lor, căutând o apropiere de imperiu și recunoscându-i suzeranitatea (e/ Ch. Diehl et G. Marcais, *Le monde oriental*, Paris, 1944, p. 213.)

29

NICOLAE BANESCU

3Travuninii (sau tervunienii), al căror nume trăiește azi în Trebinje, de la Ragusa la Cattaro și o parte însemnată a țării din interior.

4. Duclianii, numiți după orașul vechi Daclea, Dio-clea (locul de naștere al lui Diocletian), la confluenta Zetei cu Moraca, ocupau coasta de la Cattaro până la Antivari și înăuntru ținutul Cernagora¹³ (adică Munte-negru).

Sârbii” 21 aveau aceeași organizare ca și croații, fiind conduși mai apoi de un mare jupân, care stătea la Desnita, pe Drina ele Jos.

În epoca lui Heraklios, slavii se stabilesc și în Thracia și Macedonia, după mărturia Porphyrogenetului. La sfârșitul domniei lui, ținuturile dintre Dunăre și Arhipelag erau pline de slavi, a căror prezentă e constatată de cronicarii bizantini, care ne vorbesc de regiuni slave, numite de ei „Sclavinii”.

O primejdie cu mult mai serioasă venea în acest timp din partea avarilor. Ei ajunseseră în 623 până aproape de capitală și numai o mărire însemnată a tributului îi făcuse să se retragă. Este memorabil apoi asediul Constantinopolului, pe care, în 626, îl încearcă avarii în unire cu slavii, pe uscat și pe mare, în vreme ce Sahrbaraz cu persii săi ocupau terenul din față, la Chalkedon. Garnizoana, mică, împreună cu populația.

13 Const. Porphyrogennetos, *De adm. imp.*, 29; L. Niederie,

Mă-nuel des Antiquités slaves, I, Paris, 1923, cap. VIII: Serbo-croatii; Hertzberg, Gesch. der Byz. und des osman. Reiches, p. 46 – 47; F. von Sisic, Geschichte der Kroaten, Erster Teii (bis 1102), Zagreb, 1917, p. 52 și urm.; C. Jirecek, Gesch. der Serben, I, Gotha, 1911, c. III; Idem, D le Romanen în den Städten Dalmatiens wdhrend des Mittelalalters („Denkschnfren der Akad.”, Viena, 1902 – 1904).

30

care, în vremuri tragice ca acestea, știa să devină eroică au apărat cu îndârjire întăririle, la care barbarii dădeau asalt cu un potop de mașini de tot felul, și i-au silit după câțeva vreme să se retragă. Bonos, patriciul, ca și patriarhul Sergios și-au avut partea lor de glorie în acest asediu, care a fost, fără îndoială, unul dintre cele mai primejdioase prin care a trecut orașul Constantinopol.

Bulgarii, popor din neamurile tiurcice, de mult timp menționat printre popoarele de la Dunăre, se arată acum întâia oară în chip energic. Heraklios încheie cu șeful lor, Cubrat, o alianță (635), pentru ca să-l arunce împotriva avarilor și slavilor. El răspunse obligațiunilor și împăratul îl răsplăti cu rangul de patriciu.

4. Politica religioasă a lui Heraklios

Sfârșitul biruitor al războiului cu persii avusese drept urmare recâștigarea politică a provinciilor monofisite Siria și Egiptul, smulse imperiului de peste un deceniu, în chip foarte firesc se îngriji acum imperiul ele a câștiga iarăși și moral aceste provincii înstrăinate din cauza credinței, împăratul se consultă cu cei mai însemnati prelați iacobiti. Patriarhul Sergios, un administrator perfect și un mare om politic, găsi formula care trebuia să-i împace pe acești schismatici ai Bisericii; aceasta spunea că „în Christos, după unirea celor două naturi, există numai o singură voință și o singură energie”. Formula nu aducea atingere vechii doctrine a Bisericii și găsea aprobarea egiptenilor și a sirienilor. Ea îi putea împăca pe monofisiti cu adepții Sinodului ele la Chalkedon. Episcopul Kyros din Phasis, pe care

31

NICOLAE I₃ANESCU

Împăratul îl cunoscuse în timpul expediției sale și pe care îl ridicase acum pe scaunul patriarhal din Alexandria, era un instrument al politicii împăratului; în Armenia, care intrase iarăși în clientela bizantinilor, un Sinod admisesese această nouă profesiune a credinței. și, ceea ce era mai însemnat, episcopul Romei, Hono-rius, un om înțelept,

împărtăsea această formulă. Din nenorocire, patriarhul Ierusalimului, Sophronios, un învățat distins și un mare ascet, în același timp un zelos pasional, se ridică energic împotriva acestei doctrine a unirii. Protestele sale avură ecou. Unii clerici piosi se temeau pentru curățenia credinței. Zadarnic încercară episcopii Noii și Vechii Rome a-l potoli pe Sophronios. Heraklios, pentru a-l împăca, îl puse pe Sergios să publice un edict, L.kihesis („Expunere a credinței”, 638), care însă prin proclamarea expresă a doctrinei unei singure voințe (= monothelism) ” 31 stârni furtuna mai cu seamă în Africa și în Italia.

Dar Heraklios nu dădu îndărăt și avea dreptate. El știa bine că nestorienii din Mesopotamia primiseră cu bucurie stăpânirea perșilor; își amintea tumultul care dusese la uciderea patriarhilor de Alexandria și Antio-chia și la fuga celui de Ierusalim; el își dădea bine seama de ura evreilor față ele creștini, manifestată în vremea din urmă, când mâini evreiești măcelăriseră creștini sub ordinele păgânilor persi. El spera să închidă definitiv aceste discordii religioase prin Uniune.

Un Sinod întrunit la Constantinopol a aprobat edictul imperial, pe care Kyros l-a și impus la Alexandria.

Rezultatul n-a fost însă cel așteptat. Papa Honorius a murit la 12 octombrie 638, înainte de a fi acceptat expunerea doctrinară Ekthesis. Succesorul său, Severi

32

nu-s, a refuzat s-o accepte, cu toată presiunea exercitată la Roma de exarhul imperial Isaac, iar Ioan al IV-lea (640 – 642), noul papă, chiar a condamnat noua doctrină, în cadrul unui Sinod roman¹ 1.

5. Dezmembrarea imperiului de către arabi

O însemnătate deosebită are, în ultimii ani ai domniei lui Heraklios, ridicarea arabilor, care ies acum din pustiurile lor pentru a-și juca rolul istoric, cucerind cu arma în mână o jumătate din lume pentru Islam.

Arabii, care se hrăneau cu lăcuste, briganzi ai pustiului și paznici plătiți ai frontierei de sud, erau bine cunoscuți, dar puțin prețuiți la Constantinopol. Erau disprețuiți pentru absoluta lor ignorantă în toate artele civilizației și primele lor atacuri fură luate în râs de bizantini.

Între îngrijorările din prima perioadă a domniei lui Heraklios, una dintre cele mai mici fusese apariția unui nou șef – ăpxriyoQ și fals profet în mijlocul arabilor. Acesta era un anume Mohammed (Muha. mâna. d), care câștigase printre evreii orașelor și călugării mănăstirilor

din Siria câteva cunoștințe despre monoteismul iudaic și despre moralitatea creștină. Acest Mohammed ben Abdallah, soț al unei bogate văduve, Cadija (Kadidja), găsisse într-o simplă religie, cu atracțiile ei copilărești privitoare la paradis, cu adorația unui Creator unic, infinit și etern, cu doctrina predestinării ab

14 Duchesne, L'Église au Vf siècle, p. 381 și urm.; J. Pargoire, L'Église byzantine de 527 à 847, Paris, 1905.

33

NICOLAE BANESCU

solute, mijlocul de a strânge bandele risipite ale Ara-biei într-o singură națiune.

Arabii. Mabommed. Înaintea erei creștine, arabii, popor de origine semită, ocupau Peninsula Arabică și desertul Siriei, până la Eufrat. Această țară aridă nu era locuită în toate părțile și arabii, popor nomad, locuiau mai ales centrul și nordul peninsulei. În secolul al VI-lea, exista și o populație așezată în câteva sate și orașe, pe care beduinii le tratau cu dispreț. Imperiul roman, pentru apărarea Siriei împotriva triburilor arabe, construisese o linie de fortificații, un limes sirian, ale cărui urme se descoperă azi.

Încă din veacul al II-lea î. Chr., încep a se forma state independente la arabii Siriei. Din punct de vedere politic și cultural, cel mai însemnat stat arabo-sirian din epoca Imperiului roman a fost acela de Palmyra, având-o drept suverană pe Zenobia. Stăpânind cultura elenistică, această femeie îndrăzneată întemeia în a doua jumătate a veacului al III-lea d.Hr. un mare stat, care se întinse în Egipt și în cea mai mare parte din Asia Mică. Împăratul Aurelian nimici (273) acest stat și Zenobia împodobi la Roma carul său de triumf.

În perioada bizantină, două dinastii jucară un rol însemnat. Prima, Ghassanizii din Siria, vasali oarecum împăraților bizantini; ei fură, sub Iustinian, auxiliarii imperiului. Această dinastie încetă ele a exista, probabil, în veacul al VII-lea, în timpul cuceririi Siriei de către persi. A doua dinastie arabă a fost a Lachmizilor, avându-și centrul la Hira, pe Eufrat. Ea fu în legătură cu Ghassanizii și oștirea Ghassanizilor. și această dinastie dispăre în veacul al VII-lea, astfel încât, în momentul când începe expansiunea Islamului, nicio or

34

ganizare politică vrednică de numele de stat nu se afla în Arabia și pustiul Siriei15.

În epoca lui Mohammed, arabii trăiau în triburi. Concepțiile lor religioase erau foarte primitive. Triburile își aveau, fiecare, zeii lor și obiectele sacre, de obicei pietre, copaci, izvoare¹⁶.

De-a lungul căilor de comerț, mai ales pe drumul caravanelor, se dezvoltaseră orașe, între care cel mai bogat era Meca. Pe locul al doilea venea Yatreb, viitoarea Medina, situată mai la nord. Mulți evrei veneau în aceste orașe, ca și creștini din provinciile bizantine vecine, iar cei din Abyssinia și Yemen intrau de asemeni în peninsulă. La Meca veneau mulți pelerini și orașul ajunsese repede bogat. Tribul Koreisiților domnea către veacul al V-lea în acest oraș.

Mohammed, născut către 570, era un om cu un temperament nervos și malativ. El câștigase de la evreii și creștinii care veneau în contact cu arabii câteva idei asupra monoteismului iudaic și moralității creștine. Căsătorit cu o văduvă bogată, Kadidja, Mohammed găsi într-o religie simplă mijlocul de a strânge la un loc triburile arabe. El începu a predica în mijlocul familiei sale mai întâi; apoi, într-un mic grup de oameni din clasa de jos, ajungând să fie ascultat și de oameni de vază. Șefii Koreisiților se ridicară împotriva lui și Mohammed își părăsi orașul natal în 622, retrăgându-se în nord, la Yatreb. Anul plecării lui din Meca, hidira (deformat în Hegiră) e punctul de plecare al erei musulmane (16 iulie 622).

H V. Diehl et Marçais, *Le monde oriental*, cap. IV. 16 Asupra moravurilor lor, v. El. Huart, *Hist. des Arabes*, Paris 1912, chap. II.

35

NICOLAE BANESCU

Populația din Yatreb îi făcu o primire entuziastă și mai târziu schimbă numele orașului în acela de Medi-na, „orașul profetului”.

La Medina, el deveni șeful unei mari comunități și așeză temeliile unui stat politic cu baze religioase. El ridică o armată și în 630 cuceră Meca, unde dărâmă idolii. Muri în 632.

Doctrina lui religioasă nu era o doctrină originală. Mohammed luase cunoștință de alte religii în tinerețea sa, în cursul călătoriilor sale cu caravanele. Trăsătura caracteristică a doctrinei sale e dogma completei atârănări a omului de Dumnezeu. Credința e strict monoteistă și Dumnezeu e socotit ca având o putere nelimitată asupra creaturilor sale. Dogma fundamentală e unitatea lui Dumnezeu, Allah. Propoziția „nu există decât un Dumnezeu și Mohammed este profetul său” e unul dintre principiile esențiale ale Islamului.

Dacă învățătura Coranului a biruit repede la început, aceasta se datorează marelui curent de milă pentru cei săraci ce se revarsă de aici. Era ca o înviere a vechiului creștinism, și aceasta a făcut să pătrundă sentimentul „de ură împotriva oricărei uzurpatii de putere, de bogăție, de autoritate” și „a trezit societatea romană, călcată în picioare de cel mai sălbatic formalism și arivism”.

Lumea era sătulă de atâta formalism clerical și neclerical al societății bizantine, încât i-a primit bucuroasă pe arabi. „Arabii n-au învins Bizanțul, ci Bizanțul li s-a predat; o societate întreagă li s-a dat lor, înlăturând astfel paraziții care-i sugeau vлага”. 17

T N. Iorga, Cărți reprezentative în viața omenirii, București, 1916, p. 253 – 254.

36

Regulile religiei musulmane sunt consemnate în cartea sfântă, cartea revelațiilor lui Mohammed, Coranul, împărțit în 114 capitole (în arabă, surd).

Istoria începuturilor Islamului în perioada lui Mohammed e una dintre cele mai obscure și mai controversate, în timpul vieții lui Mohammed, Arabia nu a fost întreagă sub stăpânirea lui.

De obicei, se accentuează entuziasmul religios al musulmanilor și se vede în el una dintre cauzele principale ale succeselor militare repurtate atât de rapid de arabi. Dar această părere n-are temei. La moartea lui Mohammed, numai puțini musulmani erau convinși. și nu aceștia au hotărât marile cuceriri de la început. Majoritatea luptătorilor au fost beduinii, care nu cunoșteau Islamul decât din auzite. Ei nu se interesau decât ele beneficiile materiale. Entuziasmul religios n-a existat la ei. În afară de aceasta, la începuturile sale, Islamul a fost esențialmente tolerant.

Entuziasmul religios și intoleranța musulmanilor sunt fenomene posterioare, străine poporului arab și explicabile prin influența prozeliților musulmani. Cercetări recente au stabilit că adevăratele cauze ale înaintării irezistibile a arabilor au fost de ordin mai practic, material. Arabia, prin natura solului său, nu mai putea răspunde trebuințelor materiale ale populației; sub amenințarea foamei și a mizeriei, arabii au fost siliti să caute cu disperare să iasă din această închisoare a pustiului. Condițiile insuportabile ale vieții au creat deci avântul inevitabil.

Dar acest lucru nu poate explica singur succesele militare ale

arabilor. La acesta trebuie să adăugăm starea de spirit a provinciilor bizantine atacate: Siria, Egipt, Palestina. Sistemul fiscal nesuferit al bizantini

37

NICOLAE BANESCU

lor, situația religioasă – Siria și Egiptul erau monofisite – au făcut ca populația indigenă să-i primească pe străini fără rezistentă; apoi, incapacitatea trupelor, lipsite de unitate și avânt.

Mohammed începu apoi a predica în public. Korei-sitii nu puteau admite să fie clătinată credința lor veche, iar tradiția musulmană vorbește de prigoniri contra celor ce credeau în predica lui. Într-o zi, Mohammed fu atacat. El îi sfătui pe credincioșii săi să se refugieze în Abissinia. Avu chiar o sovăire și într-o zi, în curtea templului Ka'ba, retracta învățătura sa, declarând că zeii și zeitele din Meca pot foarte bine să formeze o familie de sfinți, capabili de a interveni pe lângă Prea înaltul. Dar în curând se căi ele ceea ce făcuse. El declară că limba sa fusese posedată de demon și denunță idolatria cu o energie îndoită.

După zece ani, Mohammed avusese la Meca numai dezamăgiri. Kadidja murise, mulți partizani ai săi, de asemenea. El căută un refugiu în orașul vecin Tayf, clar fu lovit cu pietre. La Yatreb însă, oamenii care veneau în pelerinaj la Meca îl auziseră recitând din Coran și se entuziasmaseră pentru învățătura lui. Orașul era sfâșiat de lupte intestinale și Mohammed primi o invitație de a veni să guverneze în acel oraș; locuitorii jurau să-l recunoască de stăpân și să trăiască după regulile prescrise de el. Mohammed le trimise un om pentru a conduce instrucția lor religioasă și a pregăti acolo atmosfera. Apoi se hotărî a părăsi definitiv Meca, unciie simțea ostilitatea cârmuitorilor, și a se stabili la Yatreb, care devine de atunci Medina, Medi-net-en-Nabi, orașul Profetului.

38

Fuga sa, însoțit de Abu-Bekr, fu pregătită cu precauție, căci fu urmărit. Astfel se produse acel mare eveniment, hedira (de unde hegira, începutul erei musulmane, 16 iulie 622).

Vreme de un an, se ocupă la Medina cu construcția moscheii și organizarea comunități musulmane, apoi începu a trimite expediții războinice contra caravelor ce străbăteau pustiul. Caravanele din Meca suferiră multe atacuri și se dădură lupte cu ostile Profetului, iar

în cele din urmă orașul acesta i se supune și Mohammed intră triumfător într-însul (630), călcând în picioare icoana lui Manif, zeul. Puterea lui se întinse mult din acel moment, până ce ajunse stăpân pe Ara-bia. Făcu un pelerinaj la Meca, se întoarse la Medina și muri în vârstă ele 62 de ani (la 8 iunie 632). Ali, văr și ginere al profetului, era în drept să creadă, după obiceiul arab, că va moșteni averea și puterea socrului. Mohammed muri afon, pronunțând cuvinte neînțelese. Omar depuse jurământul ele credință lui Abu-Bekr și exemplul său fu urmat de cei mai mulți, care se adunaseră pentru a-l alege pe calif. Dădu lupte în Siria, făcu excursii în Palestina și o razzia mare împotriva perșilor. Muri la 23 august 634, desemnându-l calif pe Omar. Luptă cu persii, zdrobiti la Kadesia. Năvălesc și în Siria, Heraklios adună o armată mare, sub comanda fratelui său Theodor. La Adina-dein, nu departe de Ierusalim, la 30 iulie 634, avu loc lupta care se termină cu înfrângerea armatei bizantine. Theodor fuge la Homs, lângă fratele său, care se retrage la Antiochia, pentru a ridica o nouă armată. Știrea fu primită de Abu-Bekr înainte ele a muri. În 635, cade Damascul, care deschide porțile.

39

NICOLAF. BĂNESCU

Mohammed se născuse pe la 570 la Meca. Mediul din care iese era dintre cele mai sărace și educația sa fu dintre cele mai rudimentare: nu se știe nici măcar dacă a învățat vreodată să scrie. El fu păstor vreo câțiva ani, apoi intră în serviciul unei bogate văduve, Ka-didja. Apoi însoți caravane în Yemen și Siria. Văduva se căsătorii cu dânsul, în ciuda familiei. Avea atunci vreo 25 de ani. Până la 40 de ani, el duse la Meca o viață banală, fiind soțul unei femei cu venituri. Asupra vieții sale interioare nu putem face decât ipoteze. Scriitorii au pretins că era prada unor lupte spirituale, că mergea în pustiu, în chinul îndoielii, arzând de dorința divină. N-avem nicio probă despre aceste călătorii în pustiu. Mohammed cugeta însă asupra lumii ce-l înconjură. Văzuse, poate, biserici creștine în Siria, știa multe lucruri despre iudei și religia lor. El văzu mulțimea venită în pelerinaj, la Meca (acolo era vestitul sanctuar Kaaba, mic templu pătrat de piatră neagră, a cărui piatră unghiulară o forma un meteorit), își dădu seama de minciuna și superstiția păgânismului din oraș. A fost un moment când s-a produs o criză fizică și din acel moment el s-a crezut chemat la misiunea sa profetică. Credința aceasta i-a venit însă cu încetul.

Mohammed auzea, prin halucinație, o voce, totdeauna aceeași. I se părea că devine nebun sau poet, căci inspirația poezilor se traducea prin aceleași simptome. Dar el înțelegea că ființa ce-l obseda nu era un djinn ca pentru poeți, ci un mesager al Divinității, „un spirit fidel”, „sfânt”.

O serie de revelații i se comunicară prin mijlocul care-l punea în relație cu Dumnezeu. Primele revelații sunt expresia spaimei ce-l inspira profetului maiestru

40

tea lui Dumnezeu, a groazei pe care i-o pricinuiau pedepsele rezervate celor răi în lumea cealaltă. Acesta este motivul dominant al proclamațiilor sale, la care trebuie să adăugăm expresia întristării produse de păcatele contemporanilor, de aviditatea și de indiferența lor religioasă. La început, Mohammed nu se consideră un „trimis al lui Dumnezeu”. Numai la Medina ia definitiv acest titlu. Kadidja a fost prima confidentă a lui Mohammed, cea dintâi care a crezut în misiunea sa și l-a încurajat. La începutul predicilor sale nu căuta ca auditor decât un cerc restrâns, mai întâi le predica numai soției și câtorva intimi. Le arăta unele versuri pe care pretindea că i le dictase un înger, în aceste versuri, era proclamată unitatea lui Dumnezeu; se aflau de asemenea câteva idei într-un tot acceptabile, privitoare la o justiție universală. El insista apoi asupra unei vieți viitoare, asupra temerii pe care cei răi trebuie s-o aibă de Infern și asupra bucuriilor rezervate în Paradis celor ce cred într-un Dumnezeu unic.

Ideile acestea, care n-aveau nimic nou, păreau seditioase la Meca, fiindcă orașul era legat de un cult politeist și rămânea credincios idolilor. Vreo câțiva ani, noua religie rămase secretul unui mic grup de oameni foarte simpli: Kadidja, vărul său Ali, un fiu adoptiv, Zeicl, și Abu-Bekr, amic și admirator al lui Mohammed.

După moartea lui Mohammed, în 632, armatele urmașilor săi, mai întâi ale lui Abu-Bekr, apoi ale lui Omar (634 – 643), se revărsară dincolo de hotarele Arabiei, asaltând cele două imperii, al bizantinilor și al Sassanizilor.

41

NICOLAE BANESCU

Abu-Bekr, rudă cu Mohammed, fu ales șef al musulmanilor, cu titlul de kalif, adică „vicar”. El era reprezentantul unei religii care, prin strictul ei monoteism, prin dogmatismul ei cu privire la absoluta

unitate a divinității era ușor accesibilă neliniștiților evrei și chiar acelor monofisiti ai Siriei, care erau bucuroși să aibă ceva mai mult decât Uniunea lui Hera-klios, adică întreaga libertate religioasă. Orice sectă, evreu, iacobit, nestorian putea să trăiască oricum ar fi vrut, dacă numai consimtea a plăti, în schimb, tributul noilor stăpâni.

Aceștia aveau la început trebuințe foarte simple și Omar, urmașul lui Abu-Bekr, purta pe dânsul zdrențe, mergea pe un măgar și trăia cu fructul comun în Ara-bia, curmalele. Imperiul arabilor n-avea, în copilăria lui, demnitari. Deosebiri sociale nu existau între arabi, care erau puțin dispuși a le recunoaște printre supușii lor. Marii proprietari, biciul colonilor săraci, fugeau la apropierea lor și nu consimțiră a trăi sub jugul lor nelegiuit și umilitor. Pământul cultivat fu atunci împărțit. Arabii nu fură ca germanii, niște agricultori care să-și impună supremația prin confiscarea unei treimi a câmpului. Ei rămaseră soldați sau se așezau în orașe, ca meșteșugari liniștiți și negutători întreprinzători, care aduseră o nouă proprietate în orașele decăzute ale Siriei, în sfârșit, arabii introduseră un sistem fiscal incomparabil mai simplu și mai drept decât cel al bizantinilor. Mai întâi, ei pregăteau un registru exact și detaliat al „oamenilor, animalelor, pământurilor și arborilor”, un complet Katccoâi-ov. Ei cereau apoi de la supusul creștin haraciul, în proporție cu mijloacele sale și nimic mai mult. Administrația justiției era mai

42

simplă, mai expeditivă și adaptată mai bine metodelor primitive de viață ale locuitorilor Siriei. Ei tolerară tribunalele creștine bisericești alături de tribunalele propriilor lor cadii, care judecau după Coran, cartea inspirată a lui Mohammed¹⁸.

După cum observa H. Pirenne¹⁹, germanii au fost absorbiți de imperiu și continuau civilizația acestuia. Din contră, înainte de epoca lui Mohammed, imperiul n-a avut legături cu Peninsula Arabă. Când Mohammed muri (632), nimic nu arăta primejdia care avea să apară fulgerător doi ani mai târziu, într-un sens, expansiunea arabă fu o întâmplare, consecința de neprevăzut a mai multor cauze, care se combină. Succesul atacului se explică prin sleirea imperiilor bizantin și persan, în urma lungii lupte care le aruncase unul asupra altuia. Cu Heraklios, Bizanțul își recucerise strălucirea. Efortul mare sleise imperiul și Heraklios trebuia să asiste neputincios la prima înlăntuire a acestei noi puteri, care dezorienta lumea. Cucerirea arabă e fără

precedent. Nu se poate compara iuteala izbutirii sale decât cu aceea cu care se constituiră imperiile mongole ale unui Attila, Genghis Han sau Ta-merlan. Dar acestea fură efemere. E un adevărat miracol difuziunea sa fulgerătoare, comparată cu înceată progresie a creștinismului. Fată de erupția cuceririlor, atâta vreme oprite și atât de puțin violente, ale germa

18 N. Iorga, *The Byzantine empire*, London, 1907, p. 55 – 56.

19 Mahommed et Charlemagne, ed. a 5-a, Paris-Bruxelles, 1937, Deuxième partie, *l'Islam et les Carolingiens*, Chap. Ier, „L'Expansion de l'Islam”.

43

NICOLAE BANESCU

nilor, care după secole n-au izbutit decât să roadă marginea României, dimpotrivă, imperiul se prăbusește dinaintea arabilor pe bucăți întregi, în 634, ei iau fortăreata bizantină Bosthra (Bosra), dincolo de Iordan, în 635, Damascul cade, în 636, bătălia de la Yar-muk le dă toată Siria; în 638, Ierusalimul le deschide porțile, pe când spre Asia cuceresc Mesopotamia și Persia. Apoi e atacat Egiptul; puțin după moartea lui Heraklios (641), Alexandria e luată și în curând toată tara e ocupată.

Toate acestea se explică, desigur, prin neprevăzutul, prin debandada armatelor bizantine, dezorganizate și surprinse de un nou fel de a lupta, prin mulțumirea religioasă și națională a monofisiților și nestorienilor Siriei, prin aceea că bisericii copte din Egipt și prin slăbiciunea perșilor. Dar toate aceste lucruri nu sunt de ajuns pentru a explica un triumf atât de total.

Marea chestiune ce se pune aici e de a ști pentru ce arabii, care nu erau, desigur, mai numeroși decât germanii, n-au fost absorbiți ca și ei de populațiile acestor regiuni de civilizație superioară pe care ei au pus mâna? Aici este cheia și nu există decât un singur răspuns și el e de ordine morală. Pe când germanii n-au nimic de spus creștinismului imperiului, arabii sunt exaltați de o credință nouă. Aceasta și numai aceasta îi face neasimilabili. Căci sub alte aspecte, ei n-au mai multe aprehensiuni decât germanii contra civilizației celor pe care i-au cucerit, în știință, ei urmează la școlile Greciei; în artă, la școlile Greciei și Persiei. Nu-s fanatici, la început nici măcar nu înțeleg să-i convertească pe supușii lor. Ei vor numai să-i facă a se supune lui Allah (Dumnezeu) și profetului său, Mo

hammed. Islam vrea să zică resemnare, supunere lui Dumnezeu, iar musulman înseamnă supus. Allah e unul și e logic atunci ca toți servitorii săi să aibă ca primă îndatorire faptul de a-l impune necredincioșilor. Ceea ce-și propun nu este, așa cum s-a zis, convertirea lor, ci supunerea lor. Pentru a guverna imperiul pe care l-au fundat, ei nu mai pot să se sprijine pe instituțiile tribale, după cum germanii n-au putut să și le impună pe ale lor. Deosebirea e că, pretutindeni unde se află, ei domină, învinșii sunt supușii lor, plătesc singuri impozitul, sunt în afară de comunitatea credincioșilor. Bariera e de netrecut: nu se face nicio fuziune între populațiile cucerite și musulmani. Ce contrast cu un Theodoric, care se pune în serviciul învinșilor și caută să se asimileze lor!

Germanul se romanizează de îndată ce intră în România, romanul dimpotrivă, se arabizează de îndată ce e cucerit de Islam. Se face o ruptură hotărâtă cu trecutul. Noul stăpân nu mai îngăduie, în raza unde domină, ca vreo influență să scape de controlul lui Allah. Dreptul său scos din Coran se substituie dreptului roman, limba sa, celei grecești și latine. Societatea civilă se transformă, ca și societatea religioasă.

Cu Islamul, o lume nouă apare pe țărmurile Mediteranei, unde Roma răspândise sincretismul civilizației sale. O spărtură se face și ea va dura până în zilele noastre. Unitatea mediteraneană se sfărâmă. De acum, în jurul mării se întind două civilizații deosebite și ostile¹¹⁴¹.

Prima expansiune se încetinește sub califul Othman și asasinarea sa, în 656, deschide o criză politică

și religioasă care nu încetează decât cu Moawiah, în 660. Era natural ca o putere înzestrată cu o forță de expansiune ca aceea a Islamului să se impună întregului bazin al marelui lac interior. Din a doua jumătate a secolului al VII-lea, el ținteste să devină o putere maritimă pe acele ape în care domină Bizanțul, sub domnia lui Constant al II-lea (641 – 648). Vasele arabe ale califului Moawiah (660) încep a năvăli în apele bizantine. Ele ocupă Ciprul și repurtează o victorie navală asupra lui Constant. Ele pun mâna pe Rhodos și înaintează până în Creta și Sicilia. Apoi fac din Cizic o bază navală, de unde asediază de mai multe ori Constantinopolul, care rezistă prin focul grecesc, în 677, renunță la întreprindere.

Năvala în Africa, începută ele emirul de Egipt, Ibu Sad, în 647, sfârșește cu biruinta asupra exarhului Gregorios. Dar fortărețele construite de Iustinian rezistă și berberii cooperează contra năvălitorului. Urcarea lui Moawiah reia lupta. În 664, o nouă razie aduce înfrângerea bizantinilor. Ogba-ben-Nafi întemeiază în 670 Kairuan [Qayrawan], „piată de arme” a Islamului până la sfârșitul timpurilor. Bizantinii biruie și cuceresc coasta. Arabii se înverșunează, în 695 iau Cartha-gina. Patriciul Ioan o reia; dar Hassan reia atacul și o cucerește definitiv în 698. Orașului vechi i se substituie o nouă capitală, în fundul golfului: Turis, care devine marea bază a Islamului în Mediterana. Musa Ibn Nocayr [Musa ibn Nusayr] supune Marocul. De aici, atacă Spania; Tarik [Tariq] trece strâmtoarea cu 7.000 de berberi și în 712 ia în posesie țara. În 713, Musa, guvernatorul Africii de Nord, proclamă în Toledo suveranitatea califului de Damasc. De aici, trec Pirineii.

46

Narbonne e luată (721). La Poitiers, arabii sunt însă bătuti (732). Sicilia apoi e atacată mereu și Syracus cade în mai 878, după o apărare eroică. Carol cel Mare va avea lupte mari cu arabii.

Basilios I cucerește Bari (870) și aceasta îi împiedică pe arabi de a pune piciorul în Italia, unde se păstrează suveranitatea Bizanțului.

Orientul a fost despărțit de Occident. Legătura care existase după invaziile germanilor e ruptă. Mediterana orientală e salvată, dar cea occidentală nu mai e. Ea, care fusese mereu o cale de comunicație, e acum o barieră de netrecut. Islamul a rupt unitatea mediteraneană, pe care invaziile germanice o lăsaseră să existe. Acesta e faptul cel mai însemnat care s-a petrecut în istoria europeană de la războaiele punice. E sfârșitul tradiției antice și începutul Evului Mediu. Navigația cu Orientul încetează către 650, cu regiunile de la est de Sicilia. În a doua jumătate a veacului al VII-lea, ea se strânge pe toate coastele Occidentului. La începutul secolului al VIII-lea, dispariția sa e completă. Niciun trafic mediteranean, decât pe coastele bizantine. Vechea unitate economică a Mediteranei e sfărâmată și va rămâne așa până în epoca Cruciadelor.

Toate acestea ne explică iuteala cu care arabii și-au întins, de la început, cuceririle lor. În 634, Bostra, capitala Arabici romane, căzu în mâinile lor; în anul următor, Damascul, după o rezistentă de mai multe luni, căzu la rândul său. Cu aceasta, arabii câștigaseră o întinsă bază

pentru a putea pătrunde în Asia Mică. Cele mai însemnate orașe ale Siriei căzură, iar lupta sângeroasă de la Iarmuk [Yarmuk], în răsăritul Iordanului.

47

NICOLAE IĂANESCU

unde armata bizantină fu zdrobită, în anul 636, hotărî definitiv soarta Siriei. Ierusalimul, după un asediu de doi ani, fu predat de patriarhul Sophronios, în virtutea unui tratat, lui Omar, în 638. Cucerirea Mesopotamiei și a Edesei încunună această acțiune, lăsând tot Răsăritul în puterea arabilor.

Ierusalimul pusese condiția că nu avea să se predea decât califului în persoană, întrucât acesta rămăsese la Medina, organizând oastea și veghind la executarea planului general al campaniei, s-a clecis acum să meargă la Ierusalim. Detaliile sosirii sale aici arată rapiditatea, energia și simplitatea caracteristice arabilor la începuturile expansiunii lor, ca și primele semne de degenerare a lor sub influența succeselor atât de rapide. Omar făcea lunga călătorie, de aproape 1.000 de kilometri, cu un singur însoțitor, urcat pe o cămilă și având drept provizii un sac cu orez, unul cu fructul obișnuit al curmalelor și cu un blid de lemn. Când s-a apropiat de cetate, i-a văzut venind în întâmpinare pe cei dintâi căpitani, îmbrăcați în mărețe haine de mătase, pe cai cu bogate cuverturi. La vederea lor, Omar s-a înfuriat, a coborât din să acoperindu-i de insulte, alungându-i și continuându-și drumul numai cu însoțitorul său.

La Ierusalim, s-a înțeles foarte bine cu patriarhul creștin. Tot de la acest calii se citează o scrisoare prin care îi ordona unui guvernator săși dărâme palatul pe care-l construise la Kufa.

Persia, după multe revoluțiuni, își afla un stăpânitor în persoana nepotului lui Chosroes, Jezelegerel al III-lea. Arabii se aruncară și asupra lui, încă din 632; iar în 637, bătălia de la Kadesia, în care armatele persane erau zdrobite, vestea apropiată a căderii Regatului Sassanid. Această biruință le deschide arabilor calea spre Cresifon. Capitala regelui e ocupată și o bogăție imensă căzu în mâinile arabilor. Orașele căzu

48

ră unul după altul, Jezdegerd fugi dintr-un loc în altul, până în Khorasan. La 651, Jezdegerd1151 pierea ucis în Merv, iar cu el se duse cel din urmă Sassanid.

În anul 637, cel mai bun general persan, Rustem, își stabilea lagărul aproape de Hira, la Kadesia. Luptă timp de trei zile. În fiecare zi arabii atacau, persii nu părăseau terenul, noaptea îi despărtea. A treia zi, arabii primesc ajutoare, iar către seară persii încearcă să obțină rezultatul decisiv prin sarja elefanților (Rustem avea 33 elefanți). La început, enormele animale răstoarnă totul, dar unul e rănit grav și atunci aleargă înapoi și încolo, împrăstie panica printre ceilalți și toți se agită furios, căutând să scape dintre cele două linii de oameni înarmați. Răzbind printre persi, arabii profită de tulburarea făcută și atacă toată noaptea. Rustem a fost găsit printre morți.

Sub conducerea lui Amr, arabii se asază, în sfârșit, și în Egipt. Bizantinii pierd lupta ele lângă Lycopolis, apoi la Heliopolis. Babilon, Nikiu și alte orașe cad pe rând în puterea cuceritorilor, în toamna anului 640, ei începeau asaltul asupra Alexandriei. La 29 septembrie 642, Amr își făcu intrarea biruitor în puternica cetate de la gurile Nilului, în anul al optsprezecelea ele la Hegira, adică în 640, Amr ben el-Ac, nemulțumit să aibă drept șef un vechi subordonat – Moawiya devenise guvernator al Siriei – pornea din Caesarea asupra Egiptului. Lua Pelusium, dar Theodor și Anastasios, locotenentii împăratului, l-au oprit la Babilon, lângă vechiul Cairo. Amr a cerut ajutor, iar califul i-a trimis vreo 5.000 oameni, conduși de Zobeir [Zubayr]. Cei

49

NICOLAF, BANESCU

doi generali bizantini au fost bătuti la Heliopolis. Alexandria s-a predat la 29 septembrie 642.

Amr a construit un nou oraș pe locul unde-și avusese cortul la asediul Babilonului, oraș numit al-Fustat sau Postat („cortul”), azi vechiul Cairo. Apoi a reparat vechiul canal al lui Traian, care lega Nilul cu Golful de Suez. Ura coptilor împotriva bizantinilor usurase opera de cucerire, întocmai cum ajutase în Siria aceeași operă a sectelor prigonite de Bizanț. Dar mai era un motiv care explică această sfârșită a imperiului, fată de care împăratul era aproape neputincios: armata sa avu același sfârșit fără glorie ca și armata lui Maurikios.

Singura bătălie mare a fost aceea de la Yarmuk (636). Teodoros, fratele împăratului, fusese biruit mai înainte, împăratul trimise atunci două armate ca să răzbane acea înfrângere: una era comandată de generalul armean Baanes (Vahan), cealaltă de Theodor să-kellarios,

mare demnitar al imperiului. Dar armata dintâi se revoltă, îl depune de Heraklios și-l proclamă împărat pe Baanes. Trupele celuilalt se retrag și arabii, profitând de aceste dezordini, le sfârâmă în lupta sân-geroasă de la Yarmuk, un afluent al Iordanului, la 20 august 636.

Cei trei califi ortodocși, urinasii ai lui Abu-Bekr: Otnar, Othman, AH. Cei dintâi patru urmași ai profetului poartă în istorie numele de Rasidun = „cei ce urmează pe calea dreaptă” – adică legitimi, în opoziție cu uzurpatorii care urmau după ei. Doar ei au fost recunoscuți de consensul tuturor populațiilor musulmane.

50

Abu-Bekr continuase tradițiile de sărăcie ale fondatorului. Locuia mereu în mica lui casă din cartier, se hrănea din munca sa personală.

La moartea lui Mahommed, Arabia era în fierbere. Vechea indisciplină se trezise, apărură profeți pretutindeni, agitând triburile, se iscară revolte împotriva obligațiunii impozitului. Abu-Bekr trimise expediții, care înfrânseră toate rezistențele și readuseră Arabia la Islam.

El atacă apoi Siria bizantină și Mesopotamia Sassa-nizilor. Cele două imperii își sleiseră puterile în lungul război pe care-l purtaseră între ele. Arabii pătrund în Irak și obțin mari izbânzi. Apoi se aruncă asupra Palestinei și armata bizantină e bătută la Adinâda în (în apropiere de Ierusalim), la 30 iulie 634. Curând după această izbândă, Abu-Bekr muri (23 august 634).

După izvoarele arabe, Abu-Bekr le recomandă credincioșilor să-l aleagă pe Omar, care se impusese, de altminteri, tuturor prin calitățile sale de energie și prevedere, ca și prin devotamentul său pentru cauza comună, în zece ani de califat, el lărgi considerabil hotarele statului. Atacul Persiei și nimicirea ei, în lupta de la Qâdisâya (Kadesia, Nehavend), aproape de Hira. Îndată după această biruintă, pentru a stăpâni mai bine țara și a-și asigura baze solide pentru operațiuni viitoare – și după o practică ce le va deveni obișnuită –, arabii construiesc de-a lungul fluviului două cetăți: Bagra (Bassora) pe Satt-al-Arab și Kufa, la sud de ruinele Babilonului.

Când, mistuit de febră, își simți sfârșitul apropiat (n-avea decât 63 ani), îi strânse pe tovarăsi în jurul său și-i făcu să jure că îl vor proclama calif pe acela pe

51

NICOLAE BINESCU

care-l va hotărî el; când i se dădu jurământul, el le spuse că urmaşul său va fi Omar. El se plătea astfel fată de acela care-i pregătise ridicarea, îşi dădu sufletul la 23 august 634.

Omar (Umăr). Luptele cu persii începuseră din 633. Arabii repurtară mai multe biruinte şi devastară în 635 Mesopotamia până la Tigris. Clădiră cetatea Basra, Bassora. Se dădu, în sfârşit, bătălia decisivă la Kadesia (637). Rustem intrase în Hira, evacuată la apropierea lui. El îşi aşeză tabăra lângă oraş. După patru luni, ostile duşmane se încăierară. Lupta dură trei zile şi sfârşi prin dezastrul perşilor.

Trecând Eufratul, arabii mergeau asupra capitalei, Cresiphon. Trupele sassanide sunt alungate din oraş şi o pradă enormă căzu în mâinile arabilor, tezaurul acumulat de patru sute de ani. Jezdegerd, refugiat într-o fortăreaţă apropiată, trimise o armată să încerce a-i scoate pe arabi din Cresiphon, dar ea fu bătută la 25 de kilometri de capitală. Jezdegerd se retrase în platourile înalte (640). Oraşele căzură în mâinile arabilor unul câte unul. Regele fugi în provinciile orientale, în cele din urmă în Khorasan. În 651 – 652, el fu asasinat din ordinul satrapului.

Cucerirea Siriei. La 30 iulie 634, avea loc lupta cu Theodoros, fratele lui Heraklios, lângă Ierusalim, în

635, martie, Damascul, blocat, se predă. La 20 august

636, avea loc bătălia de la Yarmuk.

Supunerea completă a Siriei a fost încheiată prin luarea cetăţii Caesarea, situată la sud de Sf. Ioan de Acra şi de Cârmei. Moawiya (Mu'awiya) fu pus guvernator. El înţelese că era uşor să întindă stăpânirea arabilor creându-şi o flotă, pentru care oraşele de pe coas

52

ta Siriei puteau procura toate materialele şi oamenii. Dar Omar nu vru să se ocupe de aceasta. Sub califatul lui Othman, Moawiya echipă o escortă care, sprijinită de corăbii egiptene, se duse să prade Ciprul şi capitala sa, Salamis (atunci Constantia). În sfârşit, din Siria plecară în fiecare an expediţii care străbătură Asia Mică şi-l ameninţară pe împărat în capitala sa.

Cucerirea Egiptului. La 29 septembrie 642, musulmanii intră în Alexandria. Omar fu asasinat de Firuz, sclav persan de religie creştină, pentru că nu-i luase în seamă plângerea împotriva stăpânului său.

Muri la 3 noiembrie 644.

Fu ales Othman (Uthman).

Unul dintre cei mai venerabili tovarăși ai lui Mohammed, Abu-Dbarr, indignat de luxul ce-l înconjura, începu a predica împotriva decăderii moravurilor. Nu sovăi a-l ataca pe calif și oamenii săi. El proclamă pentru întâia oară drepturile familiei profetului, adică ale lui Ali și ale fiilor Fatimei, de a poseda moștenirea lui Mohammed, implicit dreptul de a-i conduce pe credincioși. Era începutul marii sciziuni, care diviza Islamismul în două ramuri dușmane, schisma care umple istoria sa, siitismul (și a, „partizani”, adică ai familiei profetului, de unde siif). Othman îl exila pe Abu-Dharr într-o mică localitate, unde muri. Partidele opoziției aflară în aceste idei un mijloc de agitație. O conspirație se urzi contra lui Othman, care fu ucis în casa sa, în iunie 656.

Ali, văr și ginere al Profetului (o luase de sotie pe Fatima), devine calif. Dar Moawiya, guvernatorul Siriei, nu vru să-l recunoască. Un partid de opoziție se ridică împotriva lui Ali, cerând răzbunare pentru omo

53

rărea lui Othman. Astfel începu lupta între familia Ommeyya (din care era Moawiya) și aceea a profetului; ea trebuia să se termine prin victoria celei dintâi, urmată. mai târziu de revansa celei de a doua, dar fu subtilizată în folosul altei ramuri a familiei lui Hasim, aceia a Abbassizilor (Abbâs). Războiul civil urmă până în ianuarie 661, când Ali fu asasinat în moscheea din Kufa.

Moawiya fu proclamat calif în vara anului 661. El duse războiul contra bizantinilor cu mare ardoare; în două rânduri, atacă Constantinopolul.

Toleranta pe care o arăta față de creștini, care formau atunci populația Siriei, îi atrase toate simpatiile. Muri la Damasc (capitala sa), la 18 aprilie 680.

Meca avea. O colină sacră, faimoasa „piatră neagră”, simplu aerolit păstrat cu pietate într-un edificiu, numit, din cauza formei sale, Ka'ba („cub”). Aici veneau în pelerinaj populații din toate părțile.

Mohammed credea că aude o voce misterioasă, ca-re-i destăinuia adevărurile, închipuindu-și că însuși Dumnezeu îl îndemna astfel să le reveleze arabilor aceste adevăruri. Vocația lui se preciza. Curând, încercă a predica sau mai bine-zis a „recita” (Coran)

adevărurile ce-i erau revelate de Dumnezeu. Secretul fericirii este, după el, „supunerea” (islam).

20 Pentru începuturile Islamului, v. L. Halphen, *Les barbares. Des grandes invasions aux conquêtes turques du XIe siècle* (Peu-ples et Civilisations), IVE ed., Presses Universitaires de France, Paris 1940, cap. IX.

54

Omar. Cucerirea Siriei. La 634, arabii bat pe bizantini la Adinâclain, lângă Ierusalim; în 635, Damascul se predă.

Împăratul reuși a strânge o armată mare, comandată de armeanul Vahan și de Theodor Sacellarius. Lupte intestine divizară armata imperială. Armenii revoltați îl proclamă împărat pe Vahan. În urmă, se dă lupta la Yarmuk (20 august 636), la sud de lacul Tiberiadei. Theophanes spune că un vânt violent aruncă nouri de nisip în ochii grecilor, infanteria bizantină luptă bine, dar Theodor pieri, iar liniile fură rupte de cavaleria musulmană. Heraklios nemaivând armată, se întoarce la Constantinopol. Atunci izbucni și o ciumă teribilă, care sfârși prin a ruina provincia, mulți tovarăși ai Profetului fură smulsi de teribila boală, între alții, trei dintre generalii care ajutaseră la cucerirea Siriei. Califul Omar îl numi pe Moawiya guvernator al Siriei, în locul lui Jezid, mort de ciumă. El rămase 40 de ani în fruntea provinciei.

Toată tara era apoi cucerită. Alep, Antiochia se predară. Doi ani în urmă (638), Ierusalimul, blocat, după un lung asediu, fu predat lui Omar de patriarhul Sophronios. Căderea Caesareei (Palestinei) din 640 desăvârși cucerirea Siriei.

Egiptul fu atacat apoi de Amr, iar cuceritorul Heraklios, bătrân, nu mai putu opune rezistentă, îi recomandă guvernatorului să nu le plătească tribut arabilor.

Omar dădu ținuturilor cucerite organizarea pe care o aveau mai înainte diferitele state arabe. Pământurile puteau fi posedate de comunitatea musulmană sau lăsate vechilor posesori nemusulmani în schimbul unei plăți, care este impozitul teritorial (kharadj). Locuitorii

55

NICOLAE BINESCU

tării cucerite care-și păstrează religia trăiesc sub protecția Islamului în schimbul unui impozit care e capătia (djizya).

Luptătorii, pe lângă prada de război (din care a cin-cea parte se cuvine califului), primeau pensuni, după rangul lor în ierarhia

musulmană.

Formele vieții publice s-au schimbat foarte puțin în țările cucerite. Toată administrația civilă s-a păstrat, învinșii își păstrează tribunalele și instituțiile municipale. Magistrații locali rămân pe loc, birourile care iau notă de repartitia impozitelor și înregistrează perceperea lor se slujesc de limba persană în Irak, de greacă în Siria și Egipt²¹.

Heraklios era prea bătrân, pentru ca să mai reînvie gloria din prima parte a domniei sale. El nu mai putu forma o nouă armată, însă în toată această nenorocire își păstră demnitatea și le interzise guvernatorilor săi să le plătească bani arabilor pentru a scăpa de ei. Toată opera sa era nimicită. Aceste dezastre i-au zdrobit împăratului trupul și sufletul. Tragică i-a fost și viața de familie, în ziua încoronării, Heraklios se căsătorise cu Fabia Eudokia, care-i dăruise o fiică și un fiu, Heraklios Neos Konstantinos; după nașterea acestuia, soția sa avea să moară foarte curând, de epilepsie (612). Un an mai târziu, Heraklios se căsătorise cu nepoata sa, Martina, fapt care a trezit indignarea Bisericii și a poporului. Din cei nouă copii pe care i-a născut Martina, patru au murit la o vârstă fragedă, iar cei doi mai mari au venit pe lume sluiți, fapt interpretat ca semn al

G. Margais, op. cit., p. 194 – 196.

56

mânii divine. Ura populației contra Martinei a sporit datorită încercărilor ei de a le asigura odraslelor proprii moștenirea la tron. Discordia din familie a întunecat și mai mult sfârșitul vieții împăratului. La 11 februarie 641, Heraklios a murit după grele suferințe. Imperiul bizantin se mărgini acum la Asia Mică, la Peninsula Thraciei, Grecia cu insulele și câteva porțiuni ale Imperiului de Apus.

6. Grecizarea imperiului

Aceste pierderi teritoriale aveau și un avantaj pentru imperiu. Acesta scăpa de multe elemente rebele. Locuitorii din Asia Mică și din Peninsula Balcanică alcătuiau acum o masă unitară ca limbă și credință.

Istoricii socotesc că moartea lui Heraklios înseamnă sfârșitul unei epoci și începutul unei epoci noi, pe care o numesc „Ev Mediu bizantin”, în adevăr, acum apare caracterul de imperiu grecesc.

Caracterul grecesc al imperiului apare acum pronunțat. Se vede în Strategikon, tratat de artă militară compus în epoca lui Heraklios,

care cuprinde puțini termeni militari latini, pe când înainte aproape toți termenii armatei erau latini [magister militum, acum o-cpoc-crr/oi, praefectus devine ETiap-oq ș.a.]. Heraklios este cel dintâi care bate monede, pe care, pe lângă legenda latină, care se continuă până în veacul al VIII-lea, apare și legenda greacă ev TOUTEO vt Ka. În no-vella din 629, el se intitulează grecește: KIGIOC, ev Xpurcă TGJ beo) boccnăe\X).

Diglossia, ce caracterizase statul începuturilor bizantine până în acest moment, ia sfârșit acum, când

57

NICOLAE BANESCU

limba poporului și a Bisericii devine și limba statului. Grecizarea apare și în titulatura împăratului, care e cexno Kpectcop, Kocâacxp, at >yot> (jâog, în loc de imperator, caesarsi augustus²².

Grecizarea statului bizantin a produs și o schimbare însemnată, o simplificare în titulatura suveranului. Heraklios a renunțat la titulatura latină complicată și și-a luat titlul grecesc, popular de baată, et>e, care rămase acum în Bizanț titlul propriu al împăratului.

22 G. Ostrogorsky, Histoire de l'État byzantin, Paris, Payot, 1956, p. 135.

58

B.

URMAȘII LUI HERAKLIOS

Când Heraklios muri, la 11 februarie 641, urmară timp de mai multe luni tulburări în jurul succesiunii, care făcură ca imperiul să-și piardă și mai mult puterea de a interveni în gravele evenimente ce se desfășurau.

Heraklios lăsă imperiul celor doi fii mai mari, în silinta sa de a asigura o parte la domnie și copiilor Martinei, dar fără a răpi drepturile fiului său Constantin. Era necesar ca ei să conducă imperiul împreună, iar în testamentul său dispuse ca Martina să fie considerată de amândoi „mamă” și „împărăteasă” ²³, pentru a-i garanta și ei o influență în afacerile domniei.

Populația îi aclamă pe cei doi suverani, dar nu vru să știe de o participare a Martinei la conducere și o respinse, sub cuvânt că ea, ca femeie, nu poate reprezenta imperiul²⁴. Martina nu se dădu învinsă și se formară două partide: una pentru Constantin, cealaltă pentru Martina și Heraklonas, ambele aflate în dușmănie între ele. În

momente grave pentru imperiu, această discordie hotărî viața capitalei. Constantin al III-lea se îmbolnăvi greu și muri la 25 mai, în același an. Heraklonas rămase singur stăpânitor, dar Martina luă frâiele conducerii, exilându-i pe cei mai de seamă

23 Nikephoros, 27.

24 Ibidem, 28.

59

NICOLAE BINESCU

partizani ai lui Constantin. Odată cu Martina ajunse influent și patriarhul Pyrrhos, iar asta însemna reînvierea monothelismului. Ura populației se îndreptă și împotriva lui. Aristocrația senatorială și comandantii militari se ridicară contra Martinei, iar moartea rapidă a lui Constantin al III-lea îi fu atribuită Martinei, care se spunea că l-ar fi otrăvit. Armeanul Valentinus Arsa-kidos (Arsakuni) 1161, partizan al lui Constantin al III-lea, aflat în fruntea trupelor din Asia Mică, apăru la Chalkedon. Deși Heraklonas îl asocie pe fiul lui Constantin al III-lea, Senatul îi înlătură pe Martina și Heraklonas la finele lui septembrie 641: Martinei îi fu tăiată limba, iar fiului ei, nasul. Exilați în Rodos, Pyrrhos fu exilat și el, și ridicat ca patriarh Paulos, economul Sfintei Sofii.

Fiul lui Constantin fu proclamat împărat. El avea numele Heraklios, dar fu încoronat cu numele Constantin și numit de popor Constans, un diminutiv de la Constantin, după cum Heraklonas este un diminutiv de la Heraklios. Mai târziu, i se dădu porecla „Pogo-natos” („Bărbosul”).

Constans al II-lea avea 11 ani și ajunse de la început sub tutela Senatului. Acest corp, care fusese, prin absolutismul lui Iustinian, aruncat pe planul al doilea, câștigă acum iarăși o însemnătate mai mare, iar începând din secolul al VII-lea avu din nou un rol important-5.

Constantin al III-lea fusese asociat la domnie de multă vreme de către Heraklios, tatăl său. Acesta se

25 V. Ch. Diehl, *Le senat et le peuple byzantin aux Ele at Viile siècle, „Byzantion” I* (1924), p. 201 și urm.; G. Ostrogorsky, op. cit., p. 92 – 93.

60

căsătorise însă a doua oară, împotriva Bisericii scandalizate, cu o nepoată a sa, Martina, de la care avea încă un fiu, Heraklios, numit și

Heraklonas, ce fusese încoronat împărat în 638. Cei doi fii trebuiau să domnească sub autoritatea văduvei lui Heraklios, Martina. Patriarhul Nikephoros spune că împăratul le recomandase „s-o respecte ca mamă și împărăteasă”, dar populația îi arătă multă împotrivire și ea nu putu participa oficial la cârmuire. Constantin al III-lea însă, fiind o natură bolnăvicioasă, muri în mai 641, ceea ce trezi bănuiala ele a fi fost otrăvit de mama sa vitregă, pentru a-și asigura stăpânirea. Patimile se dezlântuiră atunci și trupele din Asia, în toamna anului 641, se revoltară. Ele veniră la Chalkedon și îi impuseră basilissei să-l asocieze la tron pe tânărul fiu al lui Constantin. Curând după aceea, la îndemnul Senatului, în septembrie 641, sunt detronați Martina și Heraklonas²⁶, care fură izgoniți în exil, după ce lui Heraklonas i se tăie nasul, și mamei sale, limba. Senatul îl întări apoi pe urmașul legitim al lui Heraklios, pe fiul lui Constantin al III-lea, care la botez primise numele de Heraklios, la încoronare însă pe cel de Constantin, dar poporul îi zise Constans. El domni de la 641 la 668.

1. Constans al II-lea

Constans al II-lea fu un împărat energetic, în timpul domniei lui însă, imperiul fu amenințat neconținut de arabi, în baza înțelegerii făcute de patriarhul Pyrrhos.

26 Pentru cronologie, vezi G. Ostrogorsky, *Gesch. des byz. Sta-ates*, p. 70, n. 3-”). –.: ... s”, v-i<w

61

care luase la Constantinopol aprobarea Martinei, la 12 septembrie 642 trupele bizantine ieșiră din Alexandria, unde Amr intră la 29 septembrie 642. Omar fu ucis în noiembrie 644 de un sclav persan.

Moawiya pătrunse în Cappadocia și luă în 647 Cae-sarea. Trecu în Phrygia, atacă cetatea Amorion, dar n-o putu lua și se întoarse la Damasc cu o bogată pradă.

În același timp, o armată a califului intra în Armenia, unde cucerea Dovin (octombrie 647).

Dar marea faptă a lui Moawija a fost crearea flotei musulmane. El și-a dat seama că pentru a lupta cu bizantinii, flota era indispensabilă. Omar nu împărtăși vederile sale, dar Othman îi dădu voie s-o organizeze. Astfel încep, sub îndrăznetul șef arab, expedițiile maritime arabe. La 649, Moawija atacă Kypros²⁷, luând cu asalt capitala insulei, Constantia. În 654, pustii Rhodo-sul. Cu acest prilej,

celebra statuie colosală a lui Helios, una din cele șapte minuni ale lumii, care fusese surpată de un cutremur, fu vândută unui evreu din Edessa, care transportă metalul imens al statuii pe 900 de cămile²⁸. Curând după aceea, insula Kos căzu în mâinile arabilor. Aceste cuceriri arată intenția lui Moawija de a se îndrepta cu flota spre Constantinopol²⁹.

Împăratul vru să preîntâmpine expediția și conduse flota imperială împotriva arabilor; astfel se ajunse la **r** V. Chronique de Michel le Syrien, trad. Ed. Dulaurier, **p.** 47.

28 Ibidem, **p.** 52 – 53 Leo Grammaticus (ed. Bonn, **p.** 157) vorbește de 800 de cămile.

29 G. Ostrogorsky, op. cit., **p.** 73.

62

prima luptă pe mare arabo-bizantină. Aceasta avu loc în 655, pe coastele Lyciei, și se sfârși prin biruinta arabilor, împăratul abia scăpă din această luptă, după câte ne spune Theophanes (**p.** 346), numai mulțumită unui tânăr din oaste, care-și schimbă hainele cu împăratul, plătind cu viața eroicul său gest, căci tânărul pieri în luptă.

Tulburările stârnite în statul arab după Othman, care pierise ucis de partida adversă (**17 iunie 656**), opriră un timp izbânzile arabilor. Având de luptat cu Ali, Moawi-ja, proclamat calif în Siria, încheie pace cu Bizanțul în 659 și se îndatora chiar a plăti o sumă de bani³⁰.

Ali pieri asasinat (**661**), iar Moawija urcă pe tron, inaugurând noua dinastie a Omeiazilor (**Umayyazilor, Ommeyyazilor**). Noul calif făcu din Damasc capitala regatului său.

Încheierea păcii îi lăsă împăratului libertatea de a-și îndrepta atenția spre Balcani. Astfel, cu un an înainte (**658**), pentru că tulburările produse de statul arab slăbiseră acțiunea împotriva imperiului, Constans al II-lea îndreptase o expediție în „Sclavinii” **m**], cum le numește Theophanes, **p.** 347: ETtea Tpd ce oaev **b** baoia, L’un KCXTCC ZKX – aîviaq mi fiza. a-a> cel>se noă Aoix; Koci imeâa]; ev, și le adusesese la supunere. Această expediție, care fu o mare recunoaștere politică și militară, arată împăratului că ținuturile acestea erau pierdute și că o respingere a slavilor peste Dunăre nu mai era cu puțință. Rămî

1 V. Dolger, Regesten, **p.** 230...?

63

nea numai să fie silite pe cât posibil triburile lor la plata unui tribut și la recunoașterea supremației imperiale. Cu acest prilej se crede că împăratul strămută o masă de slavi în Asia Mică. Din acest moment, auzim de slavi în Asia Mică și de soldați slavi în armată³¹.

Politica religioasă a imperiului provocase mari dificultăți. Monothelismul tulburase grav Occidentul, care se grupase în jurul papalității pentru apărarea ortodoxiei. Ambițiosul exarh din Africa, Gregorios, prieten al călugărilor, făcu din provincia sa adăpostul ortodoxiei și se ridică până și împotriva împăratului. Dar arabii puseră capăt stăpânirii sale în 647.

În Africa, monothelismul află vin mare răsunet. Inovațiile aduse în materie religioasă provocară indignarea populațiilor. Dinaintea invaziei arabe, prin 640, mulți fugiră din Siria și Egipt în Africa bizantină, la Carthagina. Ei erau în mare parte monofisiti. Abatele Maximus Confessor fu campionul ortodoxiei. Astfel se produse acolo o atmosferă ostilă împăratului, de care se folosi exarhul Gregorios, care se proclamă împărat.

Arabii profitară de toate aceste grave dificultăți în care se zbătea împăratul. Ei năvălesc din Egipt în Byzacena, la 647, iar Gregorios trebui să proclame lupta și fu zdrobit lângă reședința sa, SufletulaK. El pieri în luptă. Fiica sa, frumoasa amazoană ce luptase alături de dânsul, luată captivă, se sinucise aruncându-se de pe cămila ce o purta.

La nord, arabii se izbiră de rezistența cetăților în care se închiseseră grecii. Ibn Saad primi o mare sumă de bani pentru a se retrage.

³¹ Ostrogorsky, op. cit., p. 74.

³² în câmpia Sbeitla, din mijlocul Tunisiei actuale.

Împăratul, pentru a restabili pacea în Biserică, publică în 648 un *Typos*, care interzicea orice discuție în privința numărului Voințelor și al Energiilor. Dar conducătorul ortodoxiei contra monothelismului era, în Africa latină, abatele Maximus Confessor. El se opuse hotărârii imperiale, iar papa Martin I, care se urcase pe scaunul Romei în iulie 649 fără aprobarea imperiului, întruni în 649 un Sinod la Lateran, condamnă solemn doctrina monothelită, împreună cu Ekthesis și *Typos*. Împăratul procedă însă împotriva lui cu energie. Exarhul

Ravennei, Olympios, primi ordinul să-l ridice pe papă, dar el profită de atitudinea ostilă imperiului a populației din Italia pentru a se proclama împărat. Imperiul scăpă de această gravă încurcătură prin moartea timpurie a revoltatului, în anul 652. În 653, papa Martin fu ridicat de noul exarh de Ravenna, Theodor Kalliopas și trimis la Constantinopol, unde fu judecat pentru înaltă trădare și exilat la Cherson. Acolo muri la 26 septembrie 655 (în Viața papei Martin, editată de P. Peeters, Biot KCU Tioă IT – ei °C TCCU KCU nedcapico Tovcoi) Maptivot) apzi. e-YeyovoTOC; Tfje; TCOV Peojiaicov äyiaq tot) Geot» Kai!) că, iKfje; mi ouioaôXIX – fje; EKKA.roiac;, An. Boli., 51 [1933], se arată cum a fost umilit și târât de popor pe ulitele Constantinopolului înainte de a fi trimis în exil).

Arabii încep iarăși, după acești câțiva ani de pace, a neliniști provinciile imperiului.

Împăratul Constans plecă în Apus, în 662, cu o flotă și Theophanes afirmă că se gândea a-și strămuta reședinta la Roma: o, elec în ev ZDpaKo-oari ifjt

65

NICOLAF, BANESCU

ev Peb4, r mv bacn Xeicev) 4. eăalTTfjcyai (Cf. Skylitzes-Kedr., I, 762).

Nu se poate ști dacă a avut într-adevăr această intenție, lucrul ne arată însă, în tot cazul, ce însemnătate dădea imperiul părții de Apus, pe care nu înțelegea s-o părăsească.

Veni de la Roma în Sicilia, stabilindu-se în Syrakusa, unde vru să-și aducă și familia, după câte afirmă tot Theophanes, dar poporul, adaugă cronicarul, se împotrivi la aceasta.

Din cauza mulțimii fugarilor din provinciile cucerite ale Răsăritului, Sicilia începu a deveni o provincie grecească și o puternică citadelă a stăpânirii bizantine în Occident, în 652, arabii făcură o razie în stil mare în această insulă, împăratul Constans plecă, în 662, cu o flotă în Occident, și debarcă, în 663, la Tarent. Începu îndată campania împotriva longobarzilor, atunci foarte dezbinati. Cucerii mai multe orașe în ducatul de Bene-vent, străbătu Italia meridională și centrală, vizită Roma, unde papa Vitalian îl primi cu supunere. De acolo se duse la Reggio, trecu în Sicilia, își stabili reședinta la Syracusa, cu ochii asupra Africii. De aici el putu restabili autoritatea imperiului în Africa și încercă să organizeze apărarea. Nu izbuti însă a împiedica noile

cuceriri ale arabilor, care reiau în Africa atacurile împotriva provinciilor imperiului, în anul 668, Ogba intră în Byzacena și o ia în stăpânire; el creează acolo un centru arab, „opiată de arme” Kairuan. Se reiau năvălirile și în Asia Mică, arabii făcând noi cuceriri, în acest an, la 15 decembrie 1668, împăratul pieri, ucis în

66

băile din Syracuse de o mână criminală. Trupele siciliene îl proclamă împărat pe armeanul Mezezios (Mejej) 33.

2. Constantin al IV-lea

Fiul lui Constans, Constantin al IV-lea Pogonatos (668 – 685), care se afla în Bizanț, fu nevoit a se îndrepta, cu o mare flotă, în Apus, împotriva uzurpatorului. Cu ajutorul trupelor italice și cartagineze, el izbuti să înece în sânge această mișcare. E. Brooks (BZ 1908) crede că împăratul n-a fost în Sicilia, amenințat cum era la porțile Constantinopolului de arabi.

El se întoarse apoi repede la Constantinopol, unde arabii prezentau un pericol serios.

Fiindcă se întoarse din această expediție cu barba mare, fu numit de orășeni neoycovdTOT; (cf. Zonaras, III, p. 222, ed. Bonn).

E. W. Brooks, întemeiat pe monedele care îl înfățișează pe Constans cu o barbă mare și pe un pasaj din de Caier., socoate că de fapt Constans a fost numit așa și că porecla a trecut asupra fiului, pentru că numele oficial de Constantin, al lui Constans, se uitase1181 (v. BZ, 17 (1908), p. 460 – 462, Who was Const, Pogonatus?}.

Trupele anatoliene îl siliră a-și asocia la domnie pe cei doi frați ai săi, Heraklios și Tiberios, pretextul fiind caracteristic pentru mentalitatea teologică a epocii: ca să aibă, ziceau ei, aici pe pământ o icoană a Treimii cerești31, adică o situație similară acesteia.

Chronique de Michel le Syrien, ed. Dulaurier, p. 56. Dolger, Regesten, nr. 236 (anno 670).

67:

NICOLAE BANESCU

Noul împărat știu să răspundă situației critice în care se afla imperiul. Arabii năvăleau aproape în fiecare an în Asia Mică. La anul 670, ocupară Kyzikos, în apropierea capitalei. În 673, din aprilie și până în septembrie, flota lor atacă Bizanțul, amenințat și pe uscat pe o bună întindere. Toate asalturile lor se frânseră însă ele vitejia apărătorilor. Foarte prețioasă fu acum pentru bizantini invenția unui

inginer numit Kallini-kos, un grec sirian, care oferi artileriei bizantine o nouă și puternică armă; până la întrebuițarea ierbii de puscă, aceasta fu socotită un mijloc de distrugere înspăimântător, păstrat la Constantinopol ca un secret de stat. Această născocire era așa-zisul „foc marin”, numit mai târziu foc grecesc, un amestec de materii explozive și inflamabile, care; înfășurat în jurul săgeților ori sulitelor sau trimis din tuburi de aramă, putea fi aruncat asupra dușmanului. Amestecul acesta chimic avea proprietatea de a arde și în apă și el distruse adesea flotele dușmane, contribuind astfel în largă măsură la apărarea imperiului în această critică perioadă. Faptul e înregistrat și de cronică lui Mihail Sirianul, la p. 57.

Cronicarul Theophanes, ed. cit., p. 542, vorbește de KεcXAAviKoc; ap/ITEKTCov e*7 t6 HAIouno Xecoq Sr>piat Trup fta Xccacnov Kercaa Ke odaac; TOC TOOV Apdbcov ciKacpri LVLΤ – tpraLV. Asupra focului grecesc, în care salpetrul era elementul principal, a scris C. Zenghelis, Lefeu gre-geois et les armes ā f eu des Byzantins, BZ, 7 (1932) 1191.

Arabii ocupaseră (670) Kyzikos, în Propontis, iar în 674, Creta, de unde stăpâneau Marea Egee și în fiecare vară își înnoiau atacurile împotriva Constantinopolului; totdeauna însă se retraseră fără izbândă. Flota

68

Imperială nimici, în sfârșit, în 677, pe coastele Pam-phyliei, flota arabă. Armata de uscat suferi mult de pe urma atacurilor viguroase ale mardaitilor (mardaiti = rebeli, în siriană) din Muntele Libanus, pe care-l ocupaseră³⁵, care uniți cu creștini fanatici (mai ales mono-theliți), făceau dese incursiuni împotriva arabilor. Moawija se văzu silit a obține în schimbul unui tribut pacea (3 –.000 solidi aur), în timpul acesta, imperiul avu ele lucru în Peninsula Balcanică, unde, de la călătoria lui Constans în Italia, popoarele slave trecuseră tot mai mult în interior, până în Thessalia și Epir. Ele amenințară, în 675, foarte serios, fortăreața imperiului în aceste părți, al doilea oraș al peninsulei, Thessalonicul. Orașul fu atacat de un mare număr de pirați slavi pe mare și în același timp de alții pe uscat. Dar toate atacurile fură respinse de apărarea eroică a orăsenilor, condusă cu multă energie de arhiepiscopul Ioan. În 677, apărură sub zidurile orașului și avarii, care, însoțiți de numeroși aventurieri slavi și bulgari, își încercară, 30 de zile de-a rândul, în zadar, norocul. Biruinta se atribuie aici Sfântului

Dumitru, patronul orașului, după cum locuitorii Constantinopolului o atribuiau întotdeauna Fecioarei.

3Bulgarii

O însemnătate deosebită o are acum apariția bulgarilor pe pământ bizantin. Acest popor de rasă huno-ono-gurică, după Moravesik³⁶, după alții turcă, se arătase

35 Cedr. I, p. 765 – 766 (Bonn), cf. Leo Grammaticus, p. 169. * Zur Gesch. der Onoguren, „Ungarische Jahrbücher”, 10 (1930), p. 153 și urm...”, „...”. „e...” ...

69

Întâia oară peste Dunăre în veacul al V-lea; Zenon îi chemase în 482 împotriva goților. Heraklios, am văzut, încheie alianță cu Hanul lor Cuvrat (sau Kurt), pe la 634 – 641, împotriva avarilor. Acum, sub Constantin al IV-lea, bulgarii se despărțiseră în cinci hoarde, sub fiii lui Cuvrat. Una dintre acestea se așezase în colțul de sud-est al Basarabiei, între Dunăre, Nistru și Marea Neagră, numit de greci Onglos, iar de vechii slavi, On-glî (a se vedea și latinul angulus), de tătari, Bugeac, tot „unghiul” 37.

De acolo trecură bulgarii, sub căpetenia lor Isperich (la bizantini, Asparuch), adesea peste Dunăre, în Moesia și peste Haemus, până în Thracia. Constantin întreprinse în 679, pe apă și pe uscat, o mare expediție împotriva lor, fără nicio izbândă însă. Bulgarii, cunoscând slăbiciunea Imperiului, trecură, în același an, 679, definitiv peste Dunăre și bizantinii trebuiră să evacueze ținutul dintre Dunăre și Haemus. Bulgarii îi supuseră pe slavii reuniti din aceste părți și întemeiară un puternic imperiu, care tine, timp de șapte secole, un loc însemnat în istoria peninsulei. Ei se ținură, până în veacul al X-lea, mai mult la Răsărit, către Dobrogea și tărmlui Pontului, căpetenia lor avându-și

37 Theophanes și Nikeph. Patr. dau forma oyXoc). Bury (în Gib-bon, Decline and Făli, vol. VI, n. 8) îl identifică greșit cu Niculitel și socoate că trecerea s-a făcut sub Constans al II-lea (659). E greșit însă interpretat textul. V. rec. noastră din BZ 26 (1926), p. 113 la Zlätarski, cf. Besevliev, Zur Chronographie des Theophanes, BZ 27 (1927), p. 35.

Însemnat prin fortificații de pământ descoperite la sud de Niculitel (lângă vechiul Noviodunum), acest oraș va fi fost probabil cel menționat în texte sub numele de Preslava Mică.

reședinta la Pliska, apoi la Preslav, mai înainte Marcia-nupolis, pe fluviul Kamcija. Institutul Arheologic Rus din Constantinopol a făcut acolo săpături, care au scos la iveală urmele unui palat, ale unei biserici și mai multe obiecte de podoabă, cu caracter bizantin. Ele arată influența Bizanțului asupra hoardei barbare, după așezarea ei în Balcani³⁸.

Năvălitorii se topiră pe încetul în masa slavilor, își uitară moravurile și-și pierdură limba. Peste câteva veacuri, nu va mai fi vorba aici de slavi și de bulgari, ci de un singur popor: bulgarii, cu limba slavă.

38 K. Ākorpil, inscriptions de l'époque du premier Empire bulgare dans la region de la Mer Noire (Peninsule des Balkans) (în bulgară), BS1, 3, 1931, p. 1 – 6, vorbește de inscripțiile cunoscute din epoca primului Imperiu bulgar (679 – 1018), adică de la Pravis-ta, Sumen, Tîrnovo (Biserica celor 40 de Martiri), Madara și, în fine, Aboba Pliska. Aparțin epocii lui Krum și, mai ales, Omurtag, celei a lui Malamir, Presian, Boris și Simeon, adică din perioada cuprinsă între 803 – 927. Autorul distingea coloane cu nume de orașe și de bătălii. Ele proveneau din reședinta de la Pliska; în continuare, Secau du prince Boris Michel (852 – 889) du musée de Varna, BS1, III, 1931, p. 8 – 10, unde e vorba de un sigiliu de la Boris I, înfățișând pe o parte bustul Fecioarei orans, cu inscripția O<coâo>KE boitșei Mixarap-ovia Box>Xyapiae;, iar pe cealaltă bustul lui Christos, cu părul pe umeri și inscripția Keuppe? bof-ftei Mizar) A. apxovtoc BouXyapiac, încă de atunci, autorul considera că Boris și-a petrecut ultimii ani din viață în calitate de călugăr în mănăstire, la Pliska, fiind îngropat în biserica din citadela capitalei. și-a pregătit singur mormântul, în biserica înălțată de el îndată după botez.

O altă inscripție, publicată și de E. Kalinka, Antike Denkmäler in Bulgarien („Schriften der Balkan-Kommission. Antiquarische Abteilung”, IV, Viena, 1906), cu unele greșeli de transcriere, proveniență nesigură, dar găsită, se pare, la Cerven, vechi oraș fortificat, situat la 25 km sud de Rusciuk (= Russe), a fost studiată de

Huno-bulgarii întemeiaseră un imperiu la nord de Caucaz. El a fost, la mijlocul secolului al VII-lea, sfârșit de chazari, marea putere barbară de la nordul Pontului în această epocă. Pe când o parte a

bulgarilor a căzut sub puterea chazarilor, mai multe triburi și-au părăsit locuințele. O hoardă mai mare, sub Isperich, s-a îndreptat spre vest și s-a așezat la gurile Dunării, prin al șaptelea deceniu al secolului al VII-lea. Constantin al IV-lea, după încheierea păcii cu arabii, pregăti o expediție împotriva acestui popor, dându-și seama de primejdia ce o prezenta pentru imperiu așezarea lui la frontieră. Flota condusă de împărat acosta la nordul gurilor fluviului, iar o armată de uscat trecu de asemenea din Dobrogea peste Dunăre. Expediția n-avu însă niciun rezultat, operațiile fiind anevoioase în acele regiuni pline de bălți, și împăratul, bolnav, își părăsi trupele, care se retraseră și ele. Încurajați de această neizbândă a imperiului, bulgarii trec fluviul și se asază aproape de Balcani, unde aflară opt triburi slave, care fură supuse.³⁹

H. Grégoire, *Une inscription datee au nom du roi Boris-Michel de Bulgarie*, „Byzantion”, 14, 1939, p. 227 – 234, care a recitit-o în sensul că monahul și arhidiaconul mort la 5 octombrie 870 era nepotul unui episcop numit Nicolae. Scris în grecește, ca și în cazul celorlalte inscripții protobulgare, textul inscripției este de o considerabilă valoare istorică, fiind gravată chiar în anul în care patriarhul Ignatios institua, la cererea lui Boris-Mihail, ierarhia noii biserici bulgare. Regele primea acum titulatura nouă, elenizată și creștină. Vechiul titlu ele maiestate al hanilor bulgari (t>bryfi) apare aici tradus, ceea ce arată evitarea terminologiei protobulgare: – 06117 n este redat astfel prin e-DKX – efiq, adică „glorios”, în chip similar, papa Ioan al VIII-lea (872 – 882) se adresa suveranului bulgar prin același termen (glorioso regi).

H. Grégoire a emis supoziția că episcopul Nicolae din inscripția de mai sus ar putea fi cel dintâi episcop al bulgarilor, care a dobândit ordinațiunea sacerdotală din partea patriarhului bizantin Ignatios.

39 V. Dujcev, *Protobulgares et Slaves*, „Annales de l'Inst. Kondakov” C = SK), 10 1938, p. 145 și urm., care a arătat, împotriva lui Zla-tarski, că slavii n-au încheiat un tratat cu bulgarii, ci au fost supuși.

72

J. Bury⁴⁰ crede că Olgos de la Theophanes trebuie înțeles ca „fortăreată”, deoarece cronicarul dă ca echivalent bxopcona, dar acest termen caracterizează situația strategică bună a locului, care e ca o întăritură⁴¹. În ce privește istoria timpurie a bulgarilor, J. Bury⁴² sublinia faptul că Bulgaria și Rusia sunt țări slave, bulgara și rusa sunt limbi slave, dar e un fapt istoric important că adevărații bulgari și

adevărații ruși, care au creat aceste state slave, nu au fost ei înșiși slavi și n-au vorbit limbi slave. Intrusul rus a fost un teuton (scandinav); el aparținea aceleiași familii indo-europene ca și slavii pe care i-a cucerit. Dar intrusul bulgar era un tătar cu afinități etnice cu totul diferite de poporul pe care l-a supus, în amândouă aceste cazuri cuceritorul a fost asimilat, și-a uitat treptat propria limbă și a învățat limba supușilor săi; în amândouă cazurile, el a dat numele rasei sale proprii statului pe care l-a întemeiat. și amândouă cazurile învederează același adevăr privitor la slavi: puterea lor mare de asimilare și lipsa de instinct politic și forță, care sunt necesare pentru crearea și organizarea unei uniuni politice. Atât Bulgaria, cât și Rusia au fost create de străini.

(1) întâlnim întâia oară pe bulgari în secolul al V-lea, după sfârșirea imperiului lui Attila. Îi vedem atunci așezați undeva la nord de Dunăre – e mai bine să spunem că între Nipru și Dunăre – și uneori apărând la sudul Dunării. (2) îi vedem apoi, un secol mai târziu, ca supuși imperiului avar. Ei erau strâns legați de uciguri și kutriguri. (3) Evenimentul următor important în istoria bulgarilor este sfârșirea imperiului avarilor. La această sfârșire ei au ajutat, în domnia lui Heraklios, regele bulgar Kurt se revoltă contra haganului avarilor și face alianță cu Heraklios, către sfârșitul domniei acestuia (635 – 636) 43.

40 The Chronological Cycle of the Bulgarians, BZ 19 (1910), p. 127 – 144.

41 V. recenzia noastră la Istoria statului bulgar în Evul Mediu (în bulgară) a lui V. ZlătarSKI, BZ, 26 (1926), p. 113 – 116.

42 Decline and Făli, vol. VI, n. 8.

43 Nikephoros, p. 24, ed. de Boor, îl numește pe Kuvrat „stăpânitorul unogundurilor”. >. J: ...»...

73

NICOLAE BANESCU

În acest timp, bulgarii (onogunduri) și tovarășii lor uciguri par a fi fost uniți sub un rege comun. Kurt e desemnat ca stăpân al ucigurilor. (4) Curând după aceea, sub al doilea succesor al lui Kurt, anume Isperich, bulgarii trec Dunărea și se asază pe malul drept, lângă guri, la Oglos, însemnat prin fortificații de pământ, la sud de Niculitel (lângă Vechiul Noviodunum). Acest oraș a fost probabil menționat în timpul din urmă sub numele de Preslava cea Mică. Data acestei mișcări la sudul Dunării apare dintr-un document bulgar (Lista regilor): 659 –

660 (nu 679, cum s-a presupus dintr-o notiță compusă în Theophanes, opinie care este falsă).

Bulgarii de la Dunăre aveau rude departe în est, care, în secolul al X-lea, trăiau între Volga și Kama. Ei erau, în general, cunoscuți ca bulgarii ele pe Volga și ca bulgarii din Afară. țara lor era distinsă ca Bulgaria Neagră de Bulgaria Albă de la Dunăre. Orașul acestor bulgari a fost distrus de Timur, dar numele său s-a păstrat încă în satul Bolgary din districtul Kazan. Către sfârșitul secolului al IX-lea, religia mahomedană începu a prinde rădăcini printre bulgarii de pe Volga și convertirea lor era completă în anul 922. Avem o bună povestire despre țara lor și obiceiurile lor la călătorul arab Ibn Fozlan.

Bulgarii din Afară trebuie distinsi de bulgarii din Interior, care erau identici cu ucigurii, situați în vecinătatea Mării de Azov.

Cele mai importante inscripții 1 îi amintesc, pe Omurtag și urmașul său Malamir. Una amintește fundarea Preslavei de către Omurtag, care avea să înlocuiască Pliska. Alta, pe un stâlp de piatră de marmură într-o biserică din Tîrnovo, stabilește că ace

„/ Bui, loc cât., nota 9: Lista vechilor hani bulgari. Cf. același: The Chronological Cycle oftbe Bulgarians, în BZ, XIX, p. 127 și urm., Vinech e socotit identic cu Sabinos (ginerile lui Kor-misos), iar Baian este identic cu Paganos.

Idem, în Gibbon, Decline and Făli, vol. VI, nota 10: Vechi inscripții bulgare, analizează pietre cu inscripții grecești aflate în diferite părți ale Bulgariei. Unele la Pliska, vechea capitală bulgară (nord-est de Sumla, lângă satul modern Aboba).

74

lași han a clădit o nouă casă pe Dunăre și un mormânt între această casă și vechiul palat (la Pliska). Noua casă era probabil lângă Tutrakan (vechea Transmarisca). Mai e mormântul identificat cu o movilă la Mumdzhilar. Altă inscripție amintește termenii tratatului de 30 ani încheiat ele Omurtag cu Leon al V-lea în 815 – 816. A fost găsită la Suleiman-Keui.

J. Bury” ” susține că Primul Imperiu Bulgar se întindea la nord de Dunăre, cuprinzând Valahia, Basarabia, Transilvania, având ca argumente principale surse bizantine ca Anonimul lui Leon al V-lea (BoDXyapta Ekevftv TOU „loipoi) reota-o-u; bulgarii vindeau sare moravilor și ea era din minele Transilvaniei), precum și Geograful bavarez.

G. Echer* sublinia faptul că bulgarii n-au fost nici în patria lor primitivă, între Don și Cuban. nomazi, ci un popor așezat, care lucra pământul și creștea vite. Așa-i arată descrierea scriitorilor arabi. Ei au adus deci o cultură însemnată când s-au așezat, la finele secolului al VII-lea, în Moesia: cultura protobulgară.

Valurile sunt romane (în Basarabia, Dobrogea, Moesia).

Construcțiile nu duc la rezultate sigure, în ce privește palatul din Pliska, fundamentele sale. B. Filov le apropie de ale Sassanizilor. J. Bury compară marele palat din Pliska cu Magnaura și Tri-konchos din Constantinopol și crede că au fost întrebuințați zidari greci, că hanul Kruin a adus din suburbiile Constantinopolului coloane. Influențele bizantine în aceste prime construcții sunt, deci, vizibile.

E sigur că unogurii-bulgari din Caucaz deja în veacurile V-VII aveau orașe și au adus cu ei cunoștințe arhitectonice. E. Darko

15 Ibidem. nota 11 (Limitele de Nord ale Primului Imperiu Bulgar).

Vezi și lucrarea mea Vechiul Stat Bulgar și țările Române, „Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice”, seria III, tom XXIX, București, 1947, p. 261 – 296.

” Les monuments de la culture protobulgare et leurs relations hongroises, „Acta archaeologica Musei Nationalis Hungarici”, t. VII, Budapest, 1931, cf. E. Darko, în BZ 32 (1932) p. 361 – 366.

75

crede că cetatea din Pliska e romano-bizantină. Formă de trapez, turnuri rotunde la colțuri, turnuri la mijlocul zidurilor. Miatev, la Congresul de studii bizantine de la Atena¹²⁰¹, socoteste Biserica rotundă din Preslav de influență bizantină, reprezentând reînvierea tradițiilor artistice elenistice. Multe elemente elenistice se află și în reliefurile din Madara și Stara Zagora (v. Filov, Penei), precum și reminiscente sassanide, în cultura protobulgară.

Examinează inscripțiile grecești aflate în Bulgaria din epoca protobulgară. Cea mai însemnată, inscripția cavalerului din Madara. Lista hanilor bulgari e original în forma unei inscripții grecești în veacul al VIII-lea. Limba de cultură a bulgarilor în veacurile VIII-IX era deci limba populară greacă și J. Bury presupune că pietrari bulgari sau bulgaro-slavi care vorbeau grecește au tăiat aceste inscripții.

Statul vechi bulgar avea o constituție aristocratică. Prințul, în limba lor, era chan. Alături de dânsul, cea mai mare putere o avea

Consiliul de șase nobili, po Oictăeq, poXuxseq, boljarii, șefii celor mai de seamă neamuri. Trăiau în poligamie, hanii aveau haremul lor. Eticheta Curții era de un caracter asiatic. Hanul mânca la o masă deosebită; sotia îi ținea tovărăsie. Curtenii mâncau la o anume depărtare de Print, pe scaune ori lungiti pe pământ. Ca pahare se întrebuițau și tigvele umane. Locul ele onoare era la stânga. Justiția era barbară: se folosea tortura; execuțiile erau cele mai obișnuite pedepse. La încheierea tratatelor, se jura pe o armă albă și se despicau în două câini. Cadavrele celor mai ele frunte dintre bulgari erau arse împreună cu toată suita lor sau îngropate în tumuli, împreună cu servitorii și femeile mortului.

Vechii bulgari trăiau numai în război și pentru război. Erau un popor războinic și sălbatic. Drept steag, întrebuițau o coadă de cal. Nici în veacul al X-lea ei

76

n-aveau monede: ca mijloc de schimb se întrebuițau vitei și oi.

4. Politica religioasă a lui Constantin al IV-lea

Constantin al IV-lea își câștigă un mare merit prin politica sa față de Biserică. El înțelese că provinciile în care stăpâneau monofisitii erau pierdute definitiv pentru imperiu și că monothelismul sprijinit de Heraklios și Constans al II-lea nu mai avea rațiune de a exista. De aceea crezu că e mai folositor să restabilească înțelegerea cu Roma și Occidentul. El scrisese în acest scop papei Donus, la 12 august 678, invitându-l a-și trimite delegați la Sinodul ecumenic care avea să restabilească pacea în Biserică. Scrisoarea împăratului e însemnată prin motivele politice care inspiră atitudinea suveranului. Constantin își exprimă indignarea văzându-i pe necredincioși batjocorindu-i pe ortodocși și bucurându-se de discordiile lor, pe când creștinii, uitând de atacurile barbarilor, nu se gândesc decât a se insulta și a se sfâșia între dâșii. Papa Agatbon, care primi scrisoarea, acceptă propunerile sale. ținut la Roma un Sinod (680), la care fu reprezentat tot Occidentul și în care monothelismul fu osândit. Actele fură trimise împăratului, în același timp în care legatii romani și reprezentantul bisericii din Ravenna plecau la Constantinopol. Ei fură primiți acolo cu onoruri și luată o parte însemnată la al VI-lea Sinod ecumenic, care se deschise la 7 noiembrie 680. El ținut aproape un an, până la 16 septembrie 681, și restabili pacea religioasă, condamnând doctrina monothelită și pronunțând anate

mă contra apărătorilor ei, patriarhii Sergius, Kyrus, Pyrrhus și papa Honorius.

Pentru a pecetlui acordul stabilit cu papa, Constantin al IV-lea suprimă taxa ce se cerea până atunci pentru confirmarea alegerii pontificale, scâzu impozitele ce apăsau asupra patrimoniilor Bisericii și trimise lui Benedict al II-lea bucle din părul fiilor săi Iustinian și Heraklios, punându-i astfel solemn sub protecția papei.

Puțin după acest Sinod care aduse liniștea în Biserică, izbucni în familia imperială un conflict care trebuia să aibă însemnate urmări în privința ordinii de drept a succesiunii. Constantin al IV-lea se hotărî a-i înlătura pe frații săi, încoronati încă din timpul vieții tatălui său, ca să asigure tronul fiului său Iustinian al II-lea. El întâmpină o mare ostilitate în Senat și armată, dar nu se intimidă, în 681, el le retrase fraților săi titlul de împărat și le tăie nasul. șefii armatei din the-mă Anatolikon fură executați⁴⁷.

r în cap. său „Das Mitkaisertum im mittelalterlichen Byzanz” din lucrarea lui E. Kornemann, Doppelprinzipat und Reichsteilung im Imperium Romanum, Leipzig und Berlin, Teubner, 1930, se arată că „diarhia” lui Augustus (împărtirea puterii între Princeps și Senatus) a fost sâmburele care a dus la împărtirea teritorială în cele două jumătăți: Vest și Est. Ostrogorsky crede că lovitura de stat dată de Constantin al IV-lea, în 681, prin care el îi înlătură de la coregentă pe frații săi, impuși de armată, la începutul domniei, ca asociați la tron, a avut drept scop să-i întărească autoritatea de singur stăpânitor (Alleinberrsebaft), căci el s-a simțit strâmtorat în această autoritate prin asocierea fraților săi la tron.

Dolger, în recenzia asupra acestei lucrări a lui Ostrogorsky (BZ, 33, 1933, p. 136 și urm.), dovedește însă că măsura n-a avut

Constantin al IV-lea lăasă posterității o amintire bună, mai cu seamă pentru politica lui față de Biserică. El s-a silit într-adevăr a readuce pacea în sânul Bisericii dezbinată. La al VI-lea Sinod ecumenic, 680 – 681, monothelismul fu înlăturat și ortodoxia restabilită. Motivele politice fură hotărâtoare în această privință. Provinciile monofisite erau definitiv pierdute și păstrarea Edictului ele uniune nu mai avea niciun rost acum. Pe de altă parte, în luptele sale împotriva

uzurpatorilor din Italia, imperiul aflate în papa Vitalian (657 – 672) un sprijinitor sincer. Pentru ca Italia și Roma să fie strâns legate de imperiu, trebuiau să fie luate în seamă cerințele teologiei romane. Amintirea marelui Sergios și a altor căpetenii ale Uniunii fu condamnată.

Constantin al IV-lea muri, încă tânăr, în septembrie 685.

5. Iustinian al II-lea

Tronul fu ocupat de fiul său, în vârstă de 16 ani pe atunci, Iustinian al II-lea (685 – 695; 705 – 711), cel din urmă din marea dinastie a lui Heraklios și cel mai rău înzestrat pentru greaua misiune de a conduce impealt scop decât să asigure tronul fiului său Iustinian II, așa cum o afirmă Michael Syrus. Intenția împăratului a fost, astfel, să-i asigure succesiunea urmașului său legitim, în locul fraților asociați. Mai departe, Dolger arată, împotriva părerii lui Ostrogorsky, că asociatul la tron (Mitregeni) nu avea titlul de autokrator. Până în veacul al XI-lea, cum a arătat și Heisenberg, „autokrator a fost întotdeauna numai unul”, și anume împăratul principal. Asociatul putea primi de la împărat acest titlu, cum s-a întâmplat cu An-dronic al II-lea (în 1272, când a fost ridicat de tatăl său la rang de asociat, Mitkaiser).

79

NICOLAE BANESCU

răul. Iustinian al II-lea a fost un adevărat monstru. El îngrozi lumea prin atrocitățile sale.

Biruinta lui Constantin al IV-lea asupra arabilor adusese liniștea în Orient. Tulburările ce urmaseră în califat după moartea lui Moawija înlăturau și mai mult neliniștea din partea arabilor. Abd al Malik, care venise la califat în anul în care Iustinian al II-lea luase moștenirea tatălui său, pentru a-și consolida tronul, reînnoi pacea cu Bizanțul. Tratatul încheiat era foarte favorabil bizantinilor: el aducea o urcare a sumei la care se obligaseră față de Constantin al IV-lea arabii, și aceștia înțelegeau a împărți cu imperiul veniturile ce se scoteau din Cypru, din Armenia și Iberia (condomi-nium financiar).

Liniștea din Răsărit îi îngădui lui Iustinian al II-lea să-și întoarcă atenția către Balcani, în 688, el întreprinse o mare expediție în Macedonia. Triburile slave din acele părți fură supuse în parte cu armele, altele se supuseră de bună voie și recunoscură suzeranitatea bizantină. O parte dintre triburi fură strămutate din locurile lor în

regiunile pustiite de arabi ale Bithyniei, în thema Opsikion și colonizați ca soldați. Theophanes vorbește de 30.000 de slavi, cifră exagerată, desigur, dar în tot cazul, au fost în mare număr.

Sistemul acesta îl aplică Iustinian al II-lea și mardaitilor, populația războinică din regiunea Muntelui Ama-nos, care făcuse mari servicii Bizanțului în luptele cu arabii. Ei au fost ridicați de acolo și colonizați ca marinari la Attalia (în Pamphylia), în Peloponez și insula Ke-phalania, precum și în portul epirot Nikopolis. Theophanes socoteste acest fapt „ciuntirea” puterii bizantine.

80

De asemenea, împăratul a așezat locuitorii din Cypru la Kyzikos, care, în timpul asediului Constantinopolului, suferise mult și avea nevoie de marinari experimentați. Aceste colonizări de soldați întăreau, desigur, puterea militară a imperiului acolo unde ea fusese redusă prin invazii. Această strâmtoare atingea interesele arabilor, și Iustinian al II-lea intră în conflict cu ei. În 692, se ajunsese la lupta de la Sevastopolis, pe tărmlul oriental al Pontului Euxin (în Armenia secunda), în care armata imperiului suferi o mare înfrângere, din cauza trădării slavilor încorporați de curând. Armenia bizantină căzu din nou în stăpânirea arabilor, împăratul se războiește executându-i pe slavii din Bithynia pentru trădarea conationalilor lor.

Pecetea aceluiași ocio tučí Tcov TCQV av8 poc7 r65 cov TCQV ZKX – abbcov tñiq Burh) veov ETicpcxixq este datată ele Pancenko în 650, de Ostro-gorsky mai exact, în 694/695. Charanis crezuse că Iustinian al II-lea, după dezertarea slavilor în lupta de la Sevastopolis cu arabii, i-a exterminat pe slavii colonizați în Bithynia, luând în serios exagerarea lui Theophanes. Dar acesta chiar, după cum dovedește Maricq, spune că Iustinian a ucis femeile și copiii lor, pe slavii rămași dintre cei recrutați și duși la luptă (au fost 30.000, din care 20.000 au trecut la dușman, după spusa lui Theophanes). Theophanes spune că din slavii colonizați în Bithynia, împăratul a ales și înrola ca soldați 30.000 și, înarmându-i, le dădu comandant pe Nebuion și rupse pacea cu arabii, în lupta ce avu loc la Sevastopolis (692), arabii îl convinseră pe strategul slavilor să fugă la ei cu 20.000 de soldați, provocând înfrângerea bizantinilor, Iustinian al II-lea se războiește (v. ce zice Diehl, Brehier și Charanis, contrazisi de Maricq). În adevăr, fraza lui Theophanes (ed. de Boor, p. 365) sună astfel: IOTE lowmviccvoc; aveî Xe TO TO\>TO>V L7Katdă, Lip. a cu ytâvai-i Kai IEK voiq („atunci

Iustinian îi masakra pe cei rămasi dintre aceștia, cu femeile și copiii”).

81

NICOLAF. BANESCU

Exista, deci, în Bithynia un funcționar însărcinat a-i administra pe slavii colonizați în această provincie.

Sevastopolis, unde a fost învinsă la 692 armata lui Iustinian al II-lea de arabi, e cetatea de pe coasta orientală a Pontului Euxin, vechea Dioscurias. Mai sus de ea venea altă fortăreață: (Pityous) 48.

Geografia armeană atribuită lui Moise de Khorene 211 arată că bulgarii au locuit pe Cuban și ei au fugit de la Cuban la Dunăre, când Asparuch era șeful lor, nu Kuvrat⁴⁹.

În epoca acestei domnii se constată o completare a organizării themelor, începută, cum am văzut, de He-raklios și continuată de urrr\asii săi. Izvoarele bizantine pomenesc în a doua jumătate a secolului al VII-lea de theme, ceea ce arată că organizarea se introdusese bine. Un document din 17 februarie 687 numește, lângă cele două Exarchate, cinci theme ai căror reprezentanți au participat la consiliul imperial: thema europeană Thracia și cele din Asia Mică: Opsikion, Ana-tolikon, Armeniakon și cea maritimă Karabisianoi.

Thracia fusese creată, împotriva bulgarilor, de Constantin al IV-lea. Iustinian al II-lea a mai creat, până la 695, o themă nouă, care cuprindea regiunea Greciei:

48 A. Maricq, Notes sur les Staues dans le Peloponnese et en Bit-hynie, et sur l'emploi de „slave” comme appellatif, „Byzantion”, XXII (1952), p. 337 – 355.

w E. Maricq, ori. cât., I, reproduce pasajele respective ale geografului armean.

Asupra numelui sub care apare Kuvrat, Kurt, Kubersi legătura ce ar avea cu numele Croaților, v. art. cât. al lui Maricq, I.

82

Hellas. Celelalte regiuni din Balcani rămaseră în cadrul vechii Prefecturi de Illyricum, care aveau, în urma pătrunderii slavilor, o existentă mai mult nominală.

Arabii erau conduși de califul Abdelmalek (Ab-del-Malek, Abd al-Malik).

După o expediție împotriva arabilor, în Armenia, aceștia înnoiseră pacea cu bizantinii, plătind-o cu o urcare a tributului și cu o egală împărțire a stăpânirii (condominium) în Armenia, în Iberia și

Cypru, unde ambele puteri trebuiau să administreze deopotrivă. Dar strămutarea mardaitilor¹²²¹ din Liban, cea mai bună barieră pentru imperiu în fața arabilor, fu o mare greșeală a acestui împărat. El se obligă a lua din vecinătatea dușmanilor săi această populație vitează și o strămută în Asia Mică și în Thracia, în număr de 12.000, după mărturisirea lui Theophanes, care vede în această măsură nechibzuită o adevărată „ciuintire a puterii bizantine”: Tfv Peofiai Kiiv 5 t>vaa Teiav otKpco Tnpuxaaq50. De atunci, imperiul avu a suferi toate nenorocirile din partea arabilor, în locurile acestea, până la Armenia IV, lipsite de un sprijin atât de prețios: Ttdevăeivec KCKKOC 7 te7 toviăev fi TPconavia urce iâv Apexbcov nexpi Toi) vov (Theophanes).

Mai fericit fu Iustinian al II-lea în expediția sa împotriva slavilor. Cei din regiunea Strymonului ajunseseră foarte primejdioși pentru aprovizionarea capitalei, din pricina pirateriei ce o exercitau asupra Mării Egee. Iustinian porni asupra lor și ajunse, biruitor.

50 Theophanes, ed. Bonn, p. 555. Faptul e amintit și de cronica lui Michael Syrianul (v. trad. lui Ed. Dulaurier, p. 58).

83

până la Thessalonic. Rezultatul obținut fu atât de mare, încât Iustinian putu să aplice cu toată rigoarea una dintre măsurile obișnuite împotriva învinșilor, strămutarea în masă din locurile în care se aflau. Ei fură așezați anume în ținuturile Hellespontului, în thema Opsikion, dincolo de mare. 30.000 dintr-însii fură înrolați în armată și ei pricinuiră, prin trădarea lor⁵¹, înfrângerea pe care o suferi Iustinian de la arabi (cu care rupsesse pacea în mod imprudent), în 692, la Sevastopolis, în Armenia Secunda. Urmarea acestei înfrângeri fu căderea din nou a Armeniei în mâinile arabilor.

Pentru a desăvârși opera sinoadelor al V-lea și al VI-lea, Iustinian al II-lea convocă un Sinod la Constantinopol, în 692. El se ținu în sala cu cupolă, de aceea fu numit în Trullo; să mai numește Quinisex-tum. Papa Sergius refuză să semneze actele.

Neizbânda aceasta, cheltuielile nebune pe care le reclama mania de a clădi a lui Iustinian al II-lea și care pricinuiau o mare împovărare financiară, unite cu violente și cruzimi, făcură ca ura împotriva domniei lui Iustinian al II-lea să ajungă la extrem. Când, în 695, Leontios, un general, se răzvrăti împotriva împăratului, locuitorii și clerul se uniră cu dânsul. Mulțimea din Constantinopol îi măcelări pe favoriții lui Iustinian și îl proclamă împărat pe Leontios. Iustinian¹²³¹

fu surghiunit la Cherson, după ce i se tăie nasul.

Astfel se înlătura familia domnitoare a lui Heraklios, după 85 de ani de stăpânire. Urmările fură nefericite pentru imperiu, căci diadema împărătească va fi acum.

Leo Grammaticus, p. 163. Theophanes.

84

timp de două decenii, în mâinile trupelor, care, în aceste două decenii, vor ridica șase împărați.

Domnia scurtă a lui Leontios (695 – 698) e însemnată prin pierderea definitivă a Africii. șefii arabi, care de mult se aflau în lupte cu bizantinii și cu berberii din Africa, pătrunseseră înăuntrul țării, între Sirte, Atlas și Ocean. Triburile berbere duseră o luptă aprigă împotriva arabilor, îi alungară în 683 din Kairuan. Ber-beria se ridică alături de bizantini contra lor. Câțiva ani, Islamul trece printr-o mare criză, după moartea lui Moawija (680) și nu reușește nimic până se restabilește ordinea. Abd Al-Malik își consolidează stăpânirea. Sub noul guvernator Hassan, arabii reiau această fortăreață și se aruncă asupra berberilor la Vest. Ko-saila, șeful acestora, cade în luptă (688). În 657, printr-o lovitură îndrăzneată, arabii cuceresc chiar Carta-gina. O flotă bizantină, condusă de patriciul Ioan, izbutește a pătrunde în port și a pune din nou mâna pe Cartagina. Dar arabii aveau atunci mai multe mijloace decât bizantinii. Abdel Malek trimise îndată întăriri pe apă și pe uscat spre Numiclia și, în 698, Hassan zdrobi rezistența armatei bizantine la Utica și Cartagina căzu din nou, pentru totdeauna-2.

Patriciul Ioan se întoarse spre Constantinopol pentru a lua întăriri. Pe drum, în Creta, trupele instigate și temându-se a se întoarce învinse, se răzvrătiră și-l proclamară împărat pe Apsimaros, amiral sau drongarios al themei Kibyrraioților, TOO V Kibt>ppaico TCOV, din sud-vestul Asiei Mici, sub numele de Tiberios al III-lea

52 Ch. Diehl, L'Afrique byzantine, livre X, chap. I-II.

85

NICOLAE BANESCU

(698 – 705). Acesta intră în Constantinopol și Leontios fu depus și deportat, cu nasul tăiat, într-o mănăstire ele pe Coastele Dalmatiei124.

Noul împărat luptă cu noroc împotriva arabilor, în Asia. Fratele său, Heraklios, în fruntea trupelor asiatice, îi bătu de mai multe ori pe

arabi, la Samosata și în Cilicia. Dar, din nenorocire pentru imperiu, cruntul Iustinian se întoarce iarăși pe tron. El se refugiase din Cherson la haganul chazarilor¹²⁵¹, așezați între Nipru și Don, și o luase în căsătorie pe sora haganului. Urmărit de la Constantinopol, scăpă, prin energia sa cunoscută, din mâinile emisarilor haganului, care fusese corupt de bizantini pentru a-l ucide și, de la Phanagoria, unde se retrăsese cu soția sa Theodora, el izbutește să se strecoare pe o barcă de pescar până la gurile Dunării. Acolo intră în legătură cu hanul bulgarilor, Tervel, urmașul lui Ispersich, îi făgăduiește multe daruri și pe fiica sa de soție, ca să-l ajute a-și recâștiga tronul părintesc, în primăvara anului 705, o armată de bulgari și de slavi îl aduce în fața Constantinopolului. În curând, prin viclenie, cu ajutorul vechilor partizani ai familiei, izbutește a pătrunde în oraș. El se urcă iarăși pe tron, cunoscut de astă dată sub numele de Rhinot-metos, răsplătind pe hanul bulgar cu titlul de „Caesar” și cu bogate daruri, precum și cu cedarea unei părți din Thracia, dincoace de Balcani. Capitala suferi atunci toată răzburarea fiorosului împărat. El și-o aduse din țara chazarilor pe Theodora și pe fiul său, născut în acest timp și-i încorona cu pompă în Sfânta Sofia. Copilul, numit Tiberius, fu asociat la tron. Ororile sale răzburătoare începură cu o scenă care nu se șterse niciodată din memoria poporului la Constantinopol.

86

Iustinian Rhinotmetos își sărbătorește întoarcerea prin curse strălucite la Hippodrom. El se așază pe un tron înalt, iar picioarele sale se odihneau pe grumajii celor doi uzurpatori ai imperiului, Leontios și Tiberios, în timp ce plebea orașului îl aclama cu vorbele Psalmistului: „ai umblat pe serpi și pe vipere, ai călcat în picioare leu și balaur” (ETUI oca7 u5 oc KCU bexeri XicKov ETteâriq, KCU LKĂ.în\cac, /Viovta KCU Spec KOVT a) (Theo-phanes, 574). După aceea, îi decapita pe amândoi. Patriarhul Callinicos, care-i încoronase pe uzurpatori, fu orbit și surghiunit în Roma. Toți militarii de seamă ai partidei potrivnice fură uciși în felurite chipuri, numeroși orășeni și soldați avură aceeași soartă. Cu gândul la răzburările sale, Iustinian al II-lea nu se mai ocupă de dușmanii imperiului.

Arabii reușiră, deci, să pătrundă în provinciile Asiei Mici, cucerind Tyana (709) 261, fapt care însemna o mare pierdere pentru apărarea regiunii. La fel de rău mergeau lucrurile și în Apus. Musa Ibn Nocayr [Musa ibn Nusayr], care-l înlocuise pe Hassan la Kairuan,

ajunge până sub zidurile Ceutei (septembrie, anul 706), apărate eroic de cornitele Iulian. Dar după câțiva ani, acesta a fost chemat împotriva vizigoților, sfâșiati de lupte interne; Tarik a trecut atunci în Spania, unde s-au instalat arabii, punând capăt stăpânirii vizigote.

În acest răstimp, Iustinian își folosea oștirile pentru pedepsirea orașelor Ravenna și Cherson, pe motiv că ținuseră cu adversarii săi. Guvernatorul acestui oraș împreună cu arhiepiscopul Felix fură trimiși la Constantinopol. Iustinian îi execută cu multă cruzime, singur episcopul fiind orbit și exilat la Cherson, de unde avea să se întoarcă după căderea tiranului, pentru a muri la

87

NICOLAF. BĂNESCU

Ravenna. Epitaful gravat pe sarcofagul său din biserica San Apollinare în Classe avea să amintească nefericirile nenumărate pe care le îndurase pentru patrie⁵³.

În acele împrejurări a fost mistuit de flăcări și portul Classis. Altă oaste a fost trimisă la Cherson (710), cu ordinul de a trece prin sabie toată populația și a suprima libertățile de care se bucura orașul, care a fost ocupat fără nicio rezistentă, fiind uciși o mulțime ele locuitori, împăratul a poruncit să fie aduși la Constantinopol toți cei care fuseseră cruțați. Cea mai mare parte a flotei a pierit însă din cauza furtunii, pe drumul de întoarcere către Constantinopol. Iustinian a trimis atunci o a doua flotă, pentru a rade orașul de pe fața pământului. De data aceasta, locuitorii s-au ridicat la luptă pentru a rezista, cerând și ajutorul chazarilor. Temându-se de Iustinian, întrucât nu-i executase ordinele întocmai, garnizoana lăsată în Cherson a trecut de partea revoltei, în fruntea căreia s-a plasat atunci Bardanes (Vardan), un ofițer de origine armeană. El a fost proclamat împărat, luând numele de Philippikos.

Aflat cu ostile sale în Asia Mică, Iustinian trimitea o flotă contra uzurpatorului, dar aceasta a trecut de partea revoltei, pornind cu toții spre Constantinopol. Părăsit de ai săi, tiranul a fost ucis de Elias, sau Ilie protospătarul. Capul său a fost plimbat în vârful unei lănci pe străzile capitalei, apoi trimis la Ravenna și la Roma, pentru ca toți cei care suferiseră de pe urma lui să se bucure de soarta sa tragică. Fiul său, Tiberios, era omorât în același timp la Constantinopol, fiind smuls cu cruzime din altarul unde-l dusesese doica sa și junw Ch. Diehl, Choses etgens de Byzance, Paris, 1926, p. 200 și urm.

ghiat ca un miel. Dinastia lui Heraklios, care mântuise imperiul de persi și de arabi, era nimicită cu totul.

Iustinian al II-lea cobora din Heraklios, ai cărui ultimi ani au fost tulburați de o stranie boală. mentală, un fel de neurastenie, care se manifesta prin fobii. Iustinian se pare că a păstrat această moștenire fatală, care se vede în actele sale.

Avea numele gloriosului Iustinian și aceasta l-a obsedat tot timpul domniei. A avut, ca marele său omonim, iubirea gloriei, a construcțiilor mărete. Căuta să-l amintească prin întreprinderile sale militare, prin politica sa religioasă.

Două primejdii mari amenințau atunci imperiul: în Peninsula Balcanică, bulgarii, în Asia, arabii. Pe cei dintâi îi atacă, pornind apoi contra slavilor de pe Strymon. Cu cei din urmă el reînnoiește în anul 688 pacea, încheiată mai înainte și încă în condiții bune pentru Bizanț: un fel de condominium financiar se stabilea între cele două puteri contractante – în Cipru, în Iberia și Armenia, împăratul făcu însă o concesie imprudentă la cererea califului: îi strămută pe mardaitii din Liban în Asia Mică, în Peloponez și aiurea.

Dar curând după aceea el rupse pacea cu arabii. Pretextul ar fi fost că suma pe care o plăteau arabii, în monede de aur bizantine, fusese înlocuită acum de Abd al-Malik cu monede de-ale lui. Urmările au fost dezastruoase: la Sevastopolis, slavii din armata imperială trecură în mare parte la arabi și bizantinii suferiră o mare înfrângere (692). Armenia se revolta în același timp și intra iarăși sub stăpânirea arabilor. Iustinian se răzbună în mod crunt, executându-i în masă pe slavi pentru trădarea lor de la Sevastopolis. Din ordinul său, fură adunați în golful Nicomediei slavii care mai rămăseseră și masacrați fără deosebire.

Politica sa religioasă stârni de asemenea nemulțumiri. El era religios, pe monede se intitula servus Christi, iar pe revers era gravată imaginea lui Christos. El convocă (692) Sinodul zis Quini-sextum, pentru că acesta avea drept obiectiv să completeze deciziile Sinodului al V-lea (553) și ale celui de-al VI-lea (680). Canoanele promulgate de această adunare sunt curioase prin ceea ce ne arată cu privire la moravurile epocii. Se vecie câte obiceiuri păgâne se păstrau în societatea creștină. Se sărbătoreau, ca altă

dată, Bnt. ma. lia, în cinstea lui Bacbus, iar altă sărbătoare era în onoarea lui Pan. În fiecare lună, de lună nouă, se aprindeau dinaintea caselor focuri mari, peste care săreau tinerii. La culesul viilor se cântau cântece în onoarea lui Bacbus. Oamenii se costumau, își acopereau fata cu măști comice, satirice sau tragice, se reprezentau minuni, balete, la care se amestecau și femeile. Superstiția era foarte răspândită. Vrăjitori, ghicitori, vânzători de amulete, astrologi găseau ascultare la cei creduli; existau șarlatani de tot felul, care înșelau sufletele simple – spun canoanele Sinodului; plimbau pe străzile Constantinopolului ursi și alte animale și le vindeau părul ca leac împotriva bolilor sau ca talisma-ne împotriva primejdiilor. Asemenea obiceiuri din vremuri păgâne se interziceau, ca de altfel și studenților faptul de a da reprezentații teatrale.

Moralitatea acestei societăți nu era mai bună decât religia sa. Chiar la oamenii Bisericii, jocul, camătă, simonia ș.a. erau lucruri obișnuite. Călugării trăiau în lume, mergeau la teatru, la curse, luau parte la serbările cele mai velele. Femeile care intrau în mănăstiri se duceau la altar împodobite cu pietre scumpe, „părând a regreta – zice Sinodul – frivolitățile lumii”. „Oricine, zice canonul 90, își frizează sau întocmeste părul în chip afectat, cu scopul de a-l seduce pe aproapele său, va fi excomunicat”.

Patriarhul Sergius, supărat că n-a fost consultat mai dinainte și observând în hotărârile Sinodului oarecare ostilitate împotriva Bisericii Romei, a refuzat a le primi. Papa de asemenea. Iustinian era violent, el dădu ordine ca papa să fie arestat și adus la Constantinopol. Dar când se auzi pentru ce a venit trimisul imperial, protospătarul Zacharia, milițiile din Ravenna și Pentapolis veniră la Roma să-l apere pe papă. Iustinian nu avu timp să se răzbune. Nemulțumirea generală dezlântui revoluția. Marele logofăt Theo-dot, un fost călugăr, aspru, căruia împăratul îi lăsă mână liberă pentru a-i procura banii de care avea nevoie pentru luxul și construcțiile lui, teroriza lumea pentru a-i smulge bani. Eunucul stefan Persanul, pe atunci sakellarios, era, după expresia lui Theo-phanes, o adevărată „fiară sălbatică”. Iustinian îngăduia totul pentru a-și ridica construcțiile, care costau enorm. Spre a lega sala tronului, Triclinium de aur cu palatul Daphne și cu cirul, el

dânsul Iustinianos, împodobită cu mozaicuri și aur.

Unul dintre generalii iluștri, Leontios, strateg de Anatolikon, fusese arestat în urmă cu câțiva ani. În 695, fu pus în libertate și numit guvernator al themei Hellas. Mai înainte, în închisoare, doi călugări, prieteni, dintre care unul era astrolog, îi preziseseră că într-o zi va fi împărat. Când a fost să plece, pe cheiul din Constantinopol, prietenii l-au îndemnat să-i urmeze. S-au dus la praetorium, l-au legat pe prefect, dând drumul închișilor, mulți fiind oameni de arme, apoi toți, cu Leontios în frunte, se aruncară în Forum Augustaeon și strigară mulțimii să vină la Sfânta Sofia. Acolo pătrund la patriarh, pe care-l atrag de partea lor. A doua zi, revoluția era dezlănțuită. Iustinian e târât în Hippodrom în huiduielile mulțimii, i se taie nasul și o corabie fu hotărâtă a-l duce la Cherson, în exil. Consilierii nefaste fură uciși.

La Cherson, Iustinian stătu câțiva ani, hrănind mereu nădejdea de a se întoarce pe tron. Locuitorii, neliniștiți de agitația lui, se hotărâră a scăpa de el sau a-l preda împăratului. Aflând la timp – era în 702 sau 703 –, el fugi la haganul chazarilor, cerându-i protecție. El fu primit ca împărat, cu mari onoruri. Iustinian se căsătorii cu sora haganului, care primi numele imperial de Theodora. Perechea imperială se așează sub protecția haganului la Phanagoria, unci Iustinian își pregătea viitorul. Toate acestea neliniștiră Curtea de la Constantinopol, unde domnea Tiberios. Acesta trimise emisari la hagan, pentru a-l determina să-l predea pe Iustinian viu sau mort. Haganul, atras de promisiunile bizantine, trimise o gardă, sub cuvânt să-l păzească, dar în realitate pentru a-l supraveghea, doi credincioși având ordin de a-l asasina. Un senator al haganului dezvălui complotul Theodorei, și aceasta îl înștiință pe Iustinian. El îi atrase pe cei doi emisari care trebuiau să-l ucidă și-i omorî. Trimise pe Theodora la fratele ei, se aruncă în barca unui pescar și debarcă, în 704, lângă Cherson. Chemă câțiva credincioși, în ascuns, și porni cu corabia. Cu toată furtuna, ajunse la gurile Dunării. Acolo se prezentă lui Tervel, hanul bulgar, îi ceru să-l ajute a-și recăpăta tronul, promițându-i bani, titlul de Caesars și mâna fiicei sale. Acesta primi, porni cu o mare armată spre Constantinopol. Iustinian asedia orașul, pătrun

se cu ajutorul câtorva prieteni din oraș prin apeductul lui Valens, cu puțini oameni, în cetate și ocupă o parte, instalându-se în palatul Blachernae. Orașul, speriat, se supuse. Tiberius fugi în

Bi-thynia. Heraklios, fratele său, fu prins cu statul său major și toți fură spânzurați de-a lungul zidului. Tiberius fu prins de asemenea și Leontios adus; cei doi fură purtați în Hippodrom, în batjocurile plebei, cu Iustinian triumfător, ținându-și picioarele pe grumazul lor, apoi decapitați în Kynegion.

6. Instabilitatea din perioada 711 – 717

Philippikos (decembrie 711-iunie 713) nu era însă omul de care avea nevoie imperiul în aceste grele momente. Bulgarii, sub pretextul răzbunării lui Iustinian, întreprinseseră o expediție până aproape de porțile capitalei, iar arabii făcuseră progrese simțitoare în răsăritul Asiei Mici. În 712, căzură în mâinile lor Amaseia și Mistheia (în Isauria), iar în 713, Antiochia Pisidiei. Sub influența clerului oriental, Philippikos dădu monothelismului încă o dată o biruință de scurtă durată, înlătură printr-un edict hotărârile Sinodului al VI-lea ecumenic și declară monothelismul singura doctrină a Bisericii. La Roma, împăratul fu socotit eretic și papa Constantin I, ca apărător al dreptei credințe, luă atitudine contra lui. O mișcare a trupelor themei Opsikion puse capăt domniei sale, la 3 iunie 713. Fu orbit și înlăturat.

Un demnitar civil, protoasekretis (secretarul) Artemios fu încoronat împărat, sub numele de Anastasios al II-lea (iunie 713-august 715). Acesta potoli spiritele în plan religios, restabilind îndată ortodoxia.

În anul 715, la Curtea din Damasc, Sulaiman, care urmasese califului Walid, hotărî pregătiri uriașe, pe mare

92

și pe uscat, pentru o expediție care trebuia să pună capăt stăpânirii bizantine. Anastasios, informat de aceste planuri, luă cele mai mari măsuri pentru a preîntâmpina primejdia. El repară și întări zidurile; umplu magaziiile și arsenalele, îngrămădi la ziduri mașinile care aruncau pietre, sulite și foc. În același timp, dădu ordin forțelor militare să se adune la Rhodos, pentru ca să-i atace pe arabi și să distrugă munițiunile navale ale dușmanului, pădurile de chiparosi care se scosese din Liban și se îngrămădiseră pe coastele Feniciei pentru serviciul escadrei egiptene. Dar lașitatea sau perfidia trupelor themei Opsikion, obișnuite cu răzvrătirea, zădărnici toate aceste precauții. Abia ajunse la locul de adunare, ele se răsculară, porniră înapoi pe uscat, se opriră la Adramyttion (Mysia, în fața insulei Lesbos) și proclamară ca împărat un funcționar provincial obscur, Theodosios al

III-lea (sfârșitul lui august 715-martie 717), care, fără voia lui, fu ridicat pe tron după câteva luni de război civil. Capitala căzu în mâinile răsculaților. Dar cei mai însemnati generali, Leon, strategul themei Anaticelor și Artavasdos, strategul themei Armeniei, nu voră a-l recunoaște pe noul împărat, care avu o domnie foarte scurtă (715 – 717) 1271.

Leon l-a atras de partea sa pe Artavasdos, strategul themei Armeniakon, dându-i-o pe fiica sa de sotie.

În vremea aceasta, Sulaiman își încheiase pregătirile și arabii năpădiseră Asia Mică, înconjurând puternica fortăreață Amorion, o cetate a imperiului, situată în părțile nord-estice ale Phrygiei. Leon a intrat în tratative cu ei, încheind chiar un tratat.

93

NICOLAF, BANESCU

Asigurat astfel din spate, el a pornit către Constantinopol. În urma tratatelor începute pe malul Bosforului, Theodosios renunța la coroană, pentru a-și petrece restul vieții în călugărie, la Ephesos. Leon era recunoscut astfel ca împărat la 25 martie 717, fiind încoronat de patriarhul Germanos.

Dinastia lui Heraklios își îndeplinise o mare misiune în istoria imperiului. Un veac întreg, ea a purtat cele mai grele lupte împotriva noilor cuceritori și a fost capabilă să oprească înaintarea lor năvalnică asupra lumii.

[CRIZA ICONOCLASTĂ. AL DOILEA TRIUMFAL ORTODOXIEI]

A.

[DINASTIA SIRIANĂ („ISAURIANĂ”) ȘI PRIMA FAZĂ A ICONOCLASMULUI]

1. Leon al III-lea și începuturile iconoclasmului

Leon al III-lea (717 – 740), numit „Isaurianul”, deschide o nouă epocă în istoria Imperiului bizantin. El urcă pe tronul acestui imperiu într-unul dintre cele mai grele momente. Arabii smulseseră bună parte dintre provinciile Orientului și continuau să amenințe foarte serios însăși capitala imperiului. Acesta era mărginit acum numai la Asia Mică, la provinciile europene, reduse mult și acestea de pe urma necontenitelor incursiuni ale barbarilor de la Dunăre, precum și la partea sudică a Italiei. Armata, slăbită de atâtea mari sfortări, nu mai avea coeziunea de odinioară; ea își pierduse, din pricina deselor uzurpațiuni din urmă, spiritul de disciplină care făcea tăria ei.

Finanțele statului erau cu totul sleite. ținuturile, pustiite neconținut ele războaie și în urmă de tot și de ciumă, care se întinsese și în orașe, răpind câteva sute de mii de oameni, se depopulasera; industria și comerțul, adânc lovite de nesiguranța adusă ele incursiunile pe mare și pe uscat ale arabilor, aruncaseră populația în mizerie. Peste toate aceste scăderi plana primejdia mare a cuceririlor arabe, care dădeau asalt Constantinopolului, amenințând a desființa cu totul imperiul.

Leon al III-lea întreprinse cu energie opera ele mântuire și, prin reformele sale, izbuti să redea imperiului puterea de a birui dificultățile interne și de a face față primejdiei ce-l amenința serios din afară. Urmașii săi

97

NICOLAE IȘĂNESCU

fură ele asemenea oameni ele stat energici și acestei dinastii îi datoră imperiul regenerarea sa, care-i asigură mai departe existența.

Înainte de a intra în povestirea actelor acestei domnii însemnate, să lămurim pe scurt o greșală care s-a transmis neconținut până astăzi, cu privire la întemeietorul puternicei dinastii siriene. Leon al III-lea e cunoscut sub numele de „Isaurianul”, iar numele acesta n-are niciun temei istoric. Leon și familia sa n-au nimic de-a face cu Isauria. De aceea numele acesta nu se întâlnește niciodată în literatura contemporană. El nu se cuprinde nici în titlul cărții tactice compuse de acest împărat și se datorează numai unei simple greșeli a cronicarului Theophanes (începutul veacului al IX-lea), cum a dovedit K. Schenk, într-un articol din revista „Byzantinische Zeitschrift” (art. Kaiser Leons III. Walten im Innern, V [1896], p. 296 și urm.).

Theophanes scrie la anul urcării pe tron a lui Leon al III-lea: Tomep TCO ETEI AECOV L6 aaia, ei) Oev EK tfjq repo. a VIKCOV KoaYOJ. evoc;, if aXrr & eig se EK Tfjq laa optaq.

Germanikeia se află însă în Commagene, un ținut sirian, situat la răsărit de Cilicia și n-are a face cu Isauria, care e așezată între Pisidia și Lycaonia, în sudul Asiei Mici. Schenk socoate cu drept cuvânt că Theophanes a confundat acest oraș cu Germanikopolis, care se află în partea de apus a Ciliciei și care, prin împărțirea în provincii a lui Diocletian, fu încorporat noii provincii! a Isauriei. Theophanes trebuie să fi scris cu bună credință EK îfjt repjiaviKEcov Kecaıybilvoie;, în\ oc-rrdetg se EK xfjt laccupiaq și unul dintre cei dintâi copisti ai cronicii sale, care știa că Germanikeia n-are nimic a face cu Isauria, dar care

voia să facă textul înțeles, a

98

adăugat aceste cuvinte lămuritoare: ifi ă-rrdetg § & De Boor, editorul ultim al Cronicii lui Theophanes, a arătat că cele mai vechi manuscrise ale lui Theophanes au asemenea adaosuri. Un argument mai mult în sprijinul părerii sale găsește Schenk în faptul că cele mai bune manuscrise ale traducerii Cronicii lui Theophanes, făcute în latineste, între 873 și 875, de către bibliotecarul papal Anastasius, redau aceste pasaje din Theophanes cu o vădită intenție de îndreptare, prin cuvintele: „Hoc itaque anno Leo imperare coepit ex Germanicensibus dirivatus, genere Syrus”. De altminteri, nicăieri Theophanes nu-i dă acest nume ele „Isaurianul” lui Leon și familiei sale. Nu-l găsim nici la Nikephoros patriarhul, care își compuse aproape în același timp în care scria Theophanes a sa Historia syntomos.

Greșeala aceasta a lui Theophanes s-a transmis totuși până astăzi și istoricii o înregistrează, consacrată oarecum de veacuri⁵⁴.

Încă în primul an al domniei lui Leon, avu loc memorabilul asediu al Constantinopolului din partea arabilor. Maslamah, cel mai bun general, după ce luase Pergamonul și iernase în Asia, trecu, în vara anului 717, Hellespontul, prin locul de trecere cunoscut, pe la Abydos, și arabii debarcară întâia oară în Europa. Pe la jumătatea lui iulie, Maslamah înconjură pe uscat Constantinopolul. El se întărește sub zidurile capitalei, v* J. Bury arată totuși că la Theophanes, în alte locuri, se află termenul de Zvpoq. El a scris poate EK Tfjt Lt>piaq și numele s-a denaturat în Iooc\) pia; (ap. Gibbon, Decline and Făli, vol. V, nota de la p. 197).

99

NICOLAE BANESCU

Își asază mașinile de război, hotărât să aștepte primăvara, dacă rezistența bizantinilor nu va putea fi înfrântă. Pe la începutul lui septembrie, sosi și flota, sub comanda unui Sulaiman. O pădure ele catarge acoperi suprafața Bosforului. Leon conduse însă lupta de apărare cu o deosebită energie. Grecii se aruncară asupra flotei cu corăbiile lor incendiare, iar vestitul foc grecesc își făcu efectul: vasele arabilor fură distruse în cea mai mare parte, mistuite de flăcări, altele scufundate. Sulaiman muri îndată după aceea, în Siria, pe când se pregătea a-și conduce asupra Constantinopolului restul trupelor.

Califul Omar al II-lea (717 – 720) continuă asediul în timpul iernii. Dar iarna aceasta fu neobișnuit de aspră. O zăpadă mare acoperi pământul mai mult de 100 de zile și soldații califului, neobișnuiți a suporta rigorile frigului, piereau în santuri, în primăvară, o flotă aducea din porturile Africii toate cele de nevoie pentru această armată încercată și arabii începeau a-și recâștiga încrederea. Dar o parte din această flotă egipteană, compusă din creștini, trece la bizantini, restul e decimată în lupte și, în cele din urmă, ciuma începe a face ravagii în rândurile asediatorilor. Dibăcia diplomației bizantine izbuti a-și atrage ajutorul bulgarilor. Hanul Tervel încheiase un tratat încă din 716 cu bizantinii, stabilind granițele statului său și fixând raporturile dintre cele două state. El veni acum în ajutorul lui Leon. O armată a acestora veni de la Dunăre și măcelări multe mii de arabi, până ce, deznădăjduind de a o scoate la capăt, după ce stătuseră un an sub zidurile capitalei, arabii ridicară asediul, în august 718, și se întoarseră în Siria, după ce suferiseră pierderi enorme.

100

Bizantinii repurtaseră o victorie ele mare însemnătate. Ea a fost pusă adesea alături ele biruinta lui Charles Martel de la Poitiers în aceeași epocă, biruintă prin care s-a oprit avântul arab în Apus. Cu toată această izbândă, arabii rămân puternici. Atacurile se vor reînnoi, de multe ori, în cursul domniei lui Leon, în Asia Mică. Generalii, chiar fiii Emirului, vor comanda adesea năvăliri prădalnice, Kovpacu, în „România”, cum se chema atunci Asia Mică, orașe vor fi încă asediate. O încercare serioasă pe care o fac împotriva Imperiului bizantin e zdrobită cu totul. Unul dintre marii lor eroi, Sayyic Battâl-el-Gazi, în fruntea unei puternice oștiri, pătrunse în Asia Mică. Leon, împreună cu fiul său Constantin, îl întâmpină și, într-o sângeroasă luptă, la Akroinon (739), în Phrygia, nu departe de Amos, îl bătut crunt, însuși șeful arab își găsi moartea în marea ciocnire. El ajunge eroul unui poem epic turc, care se regăsește în epopeea bizantină Digenis (v. studiile lui Grégoire și Kyriakides, Byzantion, 1936. Cf. Canard, Goosens etc.).

Tot împotriva lor, Leon știe să-și atragă pe chazari, căsătorindu-l în 733 pe fiul său Constantin cu fiica ha-ganului, care luă numele bizantin de Irene.

Cu aceeași energie știe să potolească și răscoalele interne. Sicilia, care se ridicase în timpul asediului capitalei și proclamase un împărat, pe Tiberiu, fu adusă repede la supunere.

După ce s-a asigurat astfel înăuntru și în afară, Leon al III-lea putu să întreprindă numaidecât opera de regenerare a imperiului, înainte de toate, el și-a închinat toată grija puterii militare, pentru a o readuce la înălțimea chemării fată de grelele împrejurări în

101

care se afla imperiul. Desface din vasta provincie Ana-tolikon partea de vest, pe care o transformă în thema Thrakesion; între 710 – 732, se dublează thema maritimă: Kibyrraiotes și Dodecanesos. Fiul său continuă această operă și creează alte theme: Bukellarion, poate și Optimates. Imediat după el, Kephallenia și Macedonia s-au creat de asemenea, înainte de sfârșitul secolului al VIII-lea.

În această cumplită vreme, în care aproape orice provincie putea fi atacată de dușmanii din afară, șefii provinciilor, prin noua organizare a lui Leon, fură în măsură a face față cu succes primejdiei, cu propriile lor puteri, fără a mai cere în grabă ajutorul puterii centrale.

Această organizare a mărit, prin urmare, puterea de apărare a imperiului și rezultatele ei s-au văzut îndată, în succesele lui Leon asupra arabilor și în acelea ale urmașului său.

Multă vreme s-a crezut că Leon al III-lea a fost și autorul cunoscutei opere privitoare la știința și arta războiului, Taktika. Cercetările recente însă au dovedit că ea trebuie atribuită lui Leon al VI-lea Filosoful55.

Pentru reorganizarea armatei și a administrației era nevoie de îndreptarea finanțelor, care se aflau într-o stare cu totul precară.

Ca toți marii împărați ai Bizanțului, Leon își dădu seama că existența imperiului, acum atât de restrâns și

55 Că aparține lui Leon al VI-lea s-a stabilit de către I. Kulakov-skij, Viz. Vrem., 5 (1898), și M. Mitard, BZ, 12 (1903), p. 585 și urm. Ultimul argument în favoarea acestuia a fost adus de Vernacisky.

102

de sărăcit, din pricinile pe care le-am descris, se putea baza numai pe o bună rânduială în finanțe.

Prin Codul rural, N6 u, pe vecopyi Koq1281 (care avea ca obiect delictele comise în agricultură – e vorba de diferite feluri de furt de lemne, de fructe, de violări ale proprietății și neglijente ale păstorilor, de pagubele făcute de animale etc., însă și dispoziții asupra proprietății tărănești personale și colective, prin care a atras mai ales atenția

savanților), Leon îi eliberă pe țărani proprietari și obștile sâtesti de patrociniu, dreptul ele protecție al marilor proprietari, fată ele care cei săraci își pierduseră orice libertate, fiind adevărați serbi legați de pământ. Prin acest cod juridic țărani își recă-pătau libertatea ele a se strămuta de pe mosiile de care fuseseră legați, despăgubindu-i pe proprietari, fapt care contribui la ridicarea și îmbunătățirea stării lor⁵⁶. Opera nu cuprinde nicio indicație asupra datei când a fost compusă. Cei mai mulți o consideră o operă a dinastiei isaurice și în special a lui Leon al III-lea.

Tot epocii lui Leon al III-lea i se atribuie Codul privitor la navigație (Noj-ioc; vaim Koc;) 1 – 91, care prescrie unele măsuri referitoare la navigație; nesiguranța ce domnea în această privință, din cauza pirateriei arabilor și a slavilor, a făcut să se prevadă prescripții cum ar fi cele care hotărau ca paguba încărcăturii să fie supor

36 Cf. Zachariă, v. Lingenthal, *Gesch. des gr. – rom. Rechtes*, 1877, p. 24 și urm. Dar Vernadsky, *Sur les origines de la loi agraire byzantine*, „Byzantion”, 2 (1926), arată că datează din timpul lui Iustinian al II-lea. G. Ostrogorsky, în *BZ* 30, 1930, p. 394 – 400, Ueber die vermeintliche Reformtätigkeit der Isaurier, adoptă această părere pe care n-o împărtășesc însă Ch. Diehl, *Le monde oriental*, p. 258 și F. Dolger, „Hist. Zeischrift”, 1930.

103

NICOLAE BANF. SCU

tată de armator și de negutătorul mărfurilor încărcate, în caz de aruncare în apă pentru salvarea corăbiei, în caz de pierdere ș.a. Datarea acestui coci este însă nesigură”.

Tot așa și în privința Codului militar, N6 xox oipa-Tiam Koq1301, prin care se stabileau pedepse privitoare la abaterile soldaților de la disciplină. Li se interzicea de a se ocupa de agricultură și comerț.

În urma lucrărilor lui Ashburner, nu se poate pune cu siguranță data acestor opere în timpul lui Leon al III-lea.

În ce privește chestiunea pământului, în Bizanț constatăm, în primul rând, simpla distincție dintre țărani proprietari, care-și cultivau propriul lor pământ și țărani care lucrau pe pământuri ce nu le aparțineau.

1. țărani proprietari (popreau) trăiau în comunitățile satului. Comunitatea, ca un întreg, era impusă, fiecare membru plătind

proporția sa, clar comunitatea, nu individul, era responsabilă față de stat. Pentru a întrebuința expresiile tehnice, pământurile unor astfel de comunități sunt 6 (j), OKrvoa, iar proprietarii sunt consortes. Dacă un tânăr lipsea de a-și plăti cota, lipsa era aruncată printr-o L7 ubo Xr, sau impunere adițională, asupra fiecăruia dintre ceilalți proprietari. Acest sistem, inventat pentru comoditatea fiscoasă, n-a fost niciodată eliminat. Când o bucată de pământ rămânea necultivată, se împovărau vecinii săi cu o sarcină extra. Nikephoros împăratul a fost învinuit pentru severitatea cu care a aplicat principiul „solidarității” ā\\rike. jvjviov, cum i se zicea. Se pare că acest principiu a fost acum alterat, astfel că se impunea taxa adițională moșiilor învecinate, care nu erau ojioKTivoa. Basilios al II-lea a impus-o pe domeniile marilor proprietari învecinați.

„7 W. Ashburner, The Rhodian sea Law, 1909, încearcă a dovedi că e o compilatie privată, făcută către 600 – 800, și deci fără legătură cu Leon al III-lea și Nouoq vecop YIKot: editat în Journal of Hellenic Studies” 30 (1910), p. 85 – 108, comentarii și traducere engleză.

104

Prin sistemul solidarității, fiecare membru al comunității era direct interesat de cinstea și capacitatea vecinilor săi și putea pretinde dreptul de a interveni pentru ca pământul să nu treacă în mâinile unei persoane incapabile să plătească cota impozitului. Legiuirea oprea în secolul al V-lea vinderea sau alienarea unui pământ către altă persoană decât un cultivator din același sat (vicanu).

2. Opus acestei grupe de mici moșii și târâni proprietari care le cultivau erau marile domenii (18 ibar (XTA) ale bogaților proprietari și ale colonilor dependenți, care le lucrau. Multe dintre aceste domenii aparțineau bisericilor și mănăstirilor; altele erau domenii ale Coroanei (parte din resprivata, sau patrimonium, sau divina domus); altele erau ale persoanelor private. târânii care lucrau pe aceste domenii erau de două feluri:

(a) Liberi arendași (UACTCOTOI, liberi colorii), care cultivau pământurile pe cheltuiala lor proprie, plătind o rentă (în aur sau natură) către proprietar. La finele anului al treizecilea al unei asemenea arenzi, arendașul (și posteritatea lui) ajunge legat de pământ pe veci; el nu putea lăsa pământul și nici proprietarul nu-l putea scoate. Afară de această restricție, el n-avea nicio incapacitate și putea intra într-un raport legal obișnuit cu proprietarul, care n-avea

niciun drept asupra proprietății sale private.

(b) Lucrătorii (evrx TtoYpasoi, adscriptitii) erau liberi ca și arendașii, și (ca și arendașii după 30 de ani) erau „legați de brazdă”. Dar sârăcia lor îi deosebea de arendași, ei erau luați de un proprietar pentru a-i lucra mosia și ajungeau serbii lui, primind de la el o locuință și hrană pentru serviciile lor. Libertatea lor le dădea unul sau două privilegii, care păreau a-i ridica peste sclavii rurali. Iustinian găsea greu să vadă diferența dintre servi și ad-scriptitii (Codul, 11, 48, 21). Ei erau în puterea stăpânului și singurul reazem ce-l aveau de la dânsul era dreptul de a nu fi scosi din mosie. Diferența dintre sclavul rural și serb se șterse treptat prin ridicarea celui dintâi la demnitatea celui clin urmă.

Cât pentru originea adscriptitilor, ea pare a se fi datorat politicii financiare a perioadei lui Constantin cel Mare, care ținea să nu îngăduie nimănui a părăsi starea de viață la care era chemat el sau tatăl său înainte de el.

105

NICOLAE BANESCU

Astfel erau clasele agricole secolele al IV-lea, al V-lea și al VI-lea, țărani proprietari de o parte, de altă parte cultivatori ai marilor domenii, sau arendași legați de brazdă, sau serbi-lucrători. și aceste clase continuă a exista până la cea din urmă epocă a imperiului.

Furtunile secolului al VII-lea, invazia slavilor și arabilor au adus schimbări considerabile în condiția bunurilor provinciale. Peninsula Illyrică a fost în mare parte ocupată de așezări slave, în multe cazuri provincialii deposezați au fugit în alte părți ale imperiului, și împărații au transferat populații întregi dintr-un loc într-altul, ca să populeze districte golite. Aceste schimbări au impus o revizuire a legilor pământului, și când un suveran abil a ajuns la tron, el și-a impus sarcina de a regla condiția agriculturii. Codul agricolii fost dat sau de Leon al III-lea, sau de fiul său, care lucra în același spirit ca și tatăl său. El consistă mai ales din prevederi de poliție cu privire la crimele și faptele rele din mediul rural, dar presupune o stare de lucruri complet diferită de aceea care exista în secolul al VI-lea și există iarăși în veacul al X-lea. În acest cod, niciun om nu era fixat de brazdă și nu mai auzim de serbi-lucrători (adscriptitii) sau de servicii datorate de omul liber proprietarului ele pământ. Nu putem atribui această schimbare radicală, abolirea a ceea ce putem numi serbie, altui suveran decât

reformatorului Leon al III-lea.

Codul agricol ne arată țărani proprietari în comunitățile sătești, ca înainte; dar ne arată comunități care posedă pământul în comun, niciun membru neposedând o porțiune particulară ca pe una proprie a sa. Arendașii acum liberi, nelegați de sol, sunt de două clase, după învoiala făcută cu proprietarul. Sunt arendași cu zeciuială, (opiuai, și arendași metayer, fiuioeiaTOct. MoptiTTiq plătește a zecea parte din produse proprietarului, ca rentă pentru pământ; fu, ioeicxo Trq lucrează bucata de pământ pe cheltuiala proprietarului și produsul se împarte egal între proprietar și arendaș. Mopâuriq corespunde cu (j. io deotoq sau „colonul liber” din Codul Iustinian și fmioeiaoxrn; corespunde cu eva Ttoypacpoq, cu deosebirea că niciunul, nici celălalt nu e legat de brazdă.

Abolirea serbiei și a servajului de către reformatorii iconoclasti nu a fost plăcută marilor proprietari, seculari și eclesiastici.

106

Restaurarea vechii stări de lucruri, mari domenii în loc de mici proprietăți lucrate de posesori, a fost adusă treptat în secolul al IX-lea și Finlay o atribuie în mare măsură, în ce privește Asia Mică, rebeliunii lui Thoma Slavul (821 – 823), care, crede el, i-a ruinat pe micii arendași, în a doua jumătate a secolului al IX-lea, legislația lui Basilios a restaurat vechea ordine. Arendașii fură odată mai mult legați de sol. Între altele, proprietarii nu erau mulțumiți cu renta pământului de 1/10, fixată în Codul agricol. Renunțarea la reformele agrare ale lui Leon și Constantin și revenirea la vechiul sistem încheie istoria arendașilor; dar rămâne un important capitol în istoria țăranilor proprietari, în al X-lea secol găsim marile domenii crescând tot mai mult în paguba micilor proprietari, ale căror mosii le absorb și acești mici proprietari trecând treptat în condiția arendașilor. Răul a fost atins pe scurt în legătură cu Romanos și Tzimiskes. Decăderea clasei micilor arendași s-a datorat următoarelor două cauze: influenței idealului ascetic și condițiilor economice imperfecte ale timpului.

Atracția vieții monastice îi îndemna pe mulți proprietari să intre în mănăstiri și să dea proprietatea lor comunităților care îi admiteau, sau, dacă erau destul de bogați, să întemeieze noi instituții monahale sau eclesiastice. Cultivarea mosiilor care treceau astfel Bisericii era prin aceasta transferată de la țăranii proprietari la arendași.

Lipsa unui sistem de credit sănătos, datorită ignoranței

economiei politice, și depresiunea consecventă a comerțului făceau din pământ unica investiție sigură pentru capital; urmarea acestui fapt era că proprietarii care posedau capital tindeau în permanentă să ia mai mult pământ în mâinile lor. De aceea, ei se foloseau de orice prilej ce li se prezenta pentru a-i îndemna pe vecinii săraci care trăiau greu și n-aveau economie să-și amaneteze sau să-și vândă pământul într-un moment de nevoie. Cel care-și vindea astfel pământul ajungea adeseaarendaș al bunului ce fusese proprietatea sa.

Creșterea marilor domenii era privită ele guvern cu suspiciune și dezaprobare. (Iustinian avea o lege care le interzicea funcționarilor înalți să dobândească proprietăți de pământ; Leon al VI-lea a abolit-o.) Campania contra marilor latifundiari a fost începută de Romanos I (922), când, în legea care fixa ordinea de

107

NICOLAF. BĂNESCU

preemțiune, îi oprea pe magnati (oi Suvatoi) să cumpere sau să obțină un teren de la un mic proprietar, în afara cazurilor de înrudire. Era de asemenea decretat că numai după o posesiune de 10 ani putea o proprietate obținută pe această cale să ajungă permanent proprietatea magnatului. Dar puțini ani mai în urmă, magnatii au avut o ocazie binevenită și n-au putut rezista tentației de a o folosi. A fost o lungă succesiune de recolte proaste și de ierni friguroase (927 – 932), care a produs o mare mizerie prin ținuturi. Micii proprietari ajung în sărăcie și pentru a-și hrăni familia n-au alt mijloc decât a-și preda micile proprietăți vecinilor bogati, căci aceasta era singura condiție cu care magnatii le dădeau credit.

Sărăcia acestor ani clin domnia lui Romanos I formează o epocă în istoria proprietății țărănești. Era clar că fermierii care își amanetaseră terenul nu vor avea nicio sansă să-l recupereze înainte ele expirarea celor 10 ani, după care terenul urma să fie ire-clamabil. Privelistea era că micii fermieri vor dispărea cu totul și Romanos încercă să prevină catastrofa prin legislație directă. No-vella sa din 934 ordona ca procedura arbitrară existentă față de țărani în anii trecuți să fie îndreptată și ca în viitor nicio astfel de procedură să nu mai aibă loc.

Împărații următori continuă politica lui Romanos. Ei se siliră a preveni stingerea micilor arendași prin prohibirea bogaților de a dobândi sate și proprietăți de la săraci și prin prohibirea instituțiilor eclesiastice de a primi daruri de proprietate de pământ. O serie de

șapte legi (Constantin al VII-lea în 947; în 959 – 963, Romanos al II-lea; 904, 967, Nikephoros Phokas; 988, Basilios al II-lea; 996, Basilios al II-lea) asupra acestui subiect arată ce îndărătnică rezistentă au opus față de politica imperială bogatilor latifundiaari, ale căror interese erau periclitate. Deși această legislație n-a fost anulată niciodată, exceptând cazurile în care era interesată Biserica”, „și deși legea imperiului, după care marii proprietari nu puteau dobândi pământurile țăranilor, continuă a fi în vigoare, e puțină îndoială că legea a fost eludată și că în ultimele

— Basilios al II-lea abrogă legea lui Nikephoros Phokas că bisericile nu vor achiziționa proprietate reală.

108

epoci ale imperiului moșiile țăranesti au fost rare. În secolul al XI-lea, Asia Mică consta mai cu seamă din mari domenii.

Trebuie amintit că, deși formarea marilor domenii le dădea proprietarilor lor bogăție și putere, care-i făceau supuși periculoși, ele erau formate nu din motivul de a dobândi influență politică, ci din tendința naturală a capitalului de a căuta cel mai bun mijloc de investire.

Studiind legislația agrară imperială și relațiile latifundiarilor și arendașilor în sud-estul Europei și Asia Mică, nu trebuie uitate două fapte: (1) legislația era cu totul bazată pe considerații fiscale –, legile aveau direct ca scop să umple tezaurul cu cât mai puțină tulburare posibilă din partea statului; politică cu vederi scurte de a umple tezaurul în loc de a face imperiul bogat; (2) lamentabilul sistem de credit greșit al legii bizantine, descurajând investirea capitalului și făcând din teren aproape singura speculație sigură, reacționa în mod particular asupra problemei agrare⁵⁹.

1. Judecând lucrurile după datele transmise de Codul rbo-dian, dobânda unui împrumut de bani era fixată ele cele două părți ale tranzacției, dar nu putea, după legea lui Iustinian, să depășească (a) în cazuri obișnuite, 6% pe an, (b) când împrumutatul era o persoană de rang ilustru, 4%, (c) când el era un zaraf sau negustor, 8%, (d) când banii erau întrebuințați într-o speculație transmarină, 12% (nauticum foehnus).

Acest sistem de dobânzi era calculat pe baza unei diviziuni a capitalului în o sută de părți, și fiecare parte în 12 unciae. Noua batere de monedă a lui Constantin duce la o schimbare în defavoarea

împrumutatului. șaptezeci și două nomismata erau bătute dintr-o livră de aur; și 24 kerația pentru fiecare nomisma. Se introdusese practica de a calcula dobânda la atâtea kerația pentru

59 Zachariă V. Lingenthal, Griech. – römisches Recht, 3, 218 și urm.; P. Kalligas, Ilei SoDOT – texpotKÂat Tiapă Peoliaioiq KCU Bv-pccvitoic „în Mea, eâou Ked 16701, 1882; Pentru veacurile al XIII-lea și al XIV-lea, un considerabil material de documente monastice, studiate, ca și Nojiot yeopyi Koq al iconoclastilor, de B.A. Pancenko, Krest anskaja sobstrennost v Vizanții, în „Izvestija”, Inst. arheol. rus din Constantinopol, IX, 1904, p. 1 și urm.).

109

NICOLAE BANESCU

O nomisma, în loc de dobânda lunară la fracțiunea capitalului. Astfel, vechea trientes ($= 1/3$ din 100 a capitalului pe lună) = 4% pe an era înlocuit printr-un keration, 1 nomisma pe an = 4 și $1/6\%$ pe an. Tot asemenea 6% ajunge 6 și $1/4$, iar 8 pentru o sută, 8 și $1/3$.

În secolul al X-lea, potrivirea vechii unități de 100 la noua unitate de 72 a fost în dezavantajul împrumutatului. 6% a fost convertit în 6 nomismata de livră, adică pentru 72 nomismata. Adică în loc de 6% ce se plătea înainte, se plătea acum 8, 33. Astfel a avut loc o considerabilă ridicare a maximului dobânzii legale.

2. Libera circulație a capitalului era serios împiedicată de dificultatea de a obține bune asigurări. Legile ipotecii nu erau calculate pentru a asigura interesele creditorului. Altă piedică a creditului era defectuosul procedeu deschis unui creditor pentru a-și recupera banii de la un debitor insolubil.

Acest defectuos sistem de credit a înrăurit nefavorabil asupra comerțului. Consecința ultimă a fost asupra comerțului, ce trebuia să fie purtat de grecii din Constantinopol și orașele Egee și care căzu în mâinile italienilor. Stabilirea venețienilor și genovezilor ca negustori în Est se datora în mare parte defectelor legislației imperiale.

Condiția comerțului grec în secolele al VII-lea și al VIII-lea rezultă din Codul naval rhodian, admirabil editat de Ashburner (The Rhodian sea Law, 1909). Ashburner conchide că n-are legătură cu legislația lui Leon al III-lea, ci a fost „probabil compus de o mână privată între anul 600 și 800, din material provenit din diferite epoci și de caracter divers”.

Din acest document aflăm că în respectiva epocă nu exista

obiceiul ca un negustor să închirieze o corabie și s-o încarce cu încărcătura sa, ci un negustor și un proprietar de corabie obișnuiau a forma o societate pe acțiuni și a împărți profitul și paguba. Orice pagubă prin accident suferită de navă sau încărcătură era suportată de corăbier, negustor și pasageri în comun. Aceste prescripții duseră la agravarea situației comerțului maritim, fapt ușor de explicat prin aceea că, din secolul al VII-lea încoace, Marea Egee și Marea Mediterană erau cutureierate de pirați slavi și arabi.

110

Tot pentru redresarea finanțelor, Leon recurse la un expedient ingenios. Anul fiscal care mergea de la 1 septembrie 726 la 1 septembrie 727 era al zecelea din perioada de 15 ani care forma așa-zisa indicție. Împăratul porunci ca anul următor (de la 1 septembrie 727 – 1 septembrie 728), în loc să se socotească al unsprezecelea an al indicției, cum era natural, să fie socotit ca al douăsprezecelea. Cu mijlocul acesta el putu încasa într-un singur an impozitele pe două exerciții financiare.

În 732, Leon al III-lea mări capitația, în provinciile din Italia (Calabria, Sicilia) și în Creta, confiscând și veniturile patrimoniilor pontificale din Italia meridională în folosul tezaurului.

Apoi, în 739, din cauza unui cutremur de pământ care ruină Constantinopolul, spre a reface zidurile, el puse un nou impozit, și anume mări impozitele existente cu a douăsprezecea parte. Propuse să se plătească, peste ce se datora, la fiecare nomisma câte două kerația (nomisma avea 24 kerația), de aceea impozitul s-a numit dikeration. Pentru aceasta el a fost aspru criticat de cronicarii secolului al VIII-lea.

O mare reformă legislativă a fost și publicarea Codului care se cheamă Ecloga, promulgat în 726 sau 74060.

În privința Dreptului, Leon interveni de asemenea, pentru a pune la îndemâna juriștilor un cod de legi practic, mai ușor ele mânuit decât vastele colecții ale lui Iustinian. Leon făcu anume un extras din legislatia lui Iustinian, și acest extras e intitulat EKX – oyn teov vojacov EV CDVTO – icp YEVOJJ. EVTI arce TOOv ivemio U ucfov.

TCOV alt EOTCOV, TOT> KCbăl KOC;, TCOV VECXpLOV TOT)

lieya Xot) loâiativiavov Staid-Ecov KOCI L7 u8 i6 ptăcoai; ELC; 16 cpi XavOpco Tioâepov. Această EKX – oyfi fu publicată în limba greacă 311, în prefața ce preceda Ecloga, Leon arăta scopul urmărit de reforma sa. El în

telegea să facă legea mai precisă și mai clară, să asigure astfel mai bine administrarea justiției, înainte de toate, el își arăta însă voința de a introduce în legislație un spirit nou, mai uman, intenție proclamată chiar de titlu. Ea venea la timp, căci din pricina întrebuințării grele a colecției lui Iustinian și a prețului costisitor al unei copii complete a acestei colecții, se și făcuseră, în diferite locuri, extrageri locale, care se foloseau. Noua legiuire a lui Leon al III-lea are o deosebită însemnătate: este cel dintâi cod oficial în limba greacă și cuprinde o mulțime de dispoziții (în special privitoare la căsătorie și familie) pe baza principiilor evanghelice și creștine. Căsătoria e consacrată hotărât prin lege, stabilindu-se anume cauzele divorțului, obținut atât de ușor mai înainte. Se reglează raporturile dintre soți, cele dintre părinți și copii, punându-se femeia alături de bărbat, părintii îi moștenesc pe copii, când aceștia nu lasă urmași.

În privința căsătoriei, se cere numai ca soții să fie creștini, nu se mai împiedică deci, ca înainte, căsătoria între ortodocși și eretici.

Continuarea operei de organizare a temelilor a dus la dezvoltarea economică și socială a Imperiului bizantin pe noi căi. În strânsă legătură cu introducerea condiției stratiotilor colonizați stă întărirea proprietății țăranilor liberi. Căci pe când unui soldat îi urma în exercițiul serviciului militar fiul cel mai mare, care moșteneau cu aceasta și bunul împovărat cu îndatorirea serviciului, ceilalți urmași prezentau un prisos de puteri țăranesti libere, pentru care belșugul de tarine nelucrate le oferea un câmp de participare naturală. Așa se ridică la Bizanț în cursul secolului al VII-lea un larg

strat de țărani liberi și de țărani care-și puteau schimba locul (puteau părăsi locul). Pe când, în prima epocă bizantină, populația țăranilor liberi era o raritate, iar tabloul era stăpânit de marea proprietate și de serbii săi, țărnimea liberă este cea care dă acum pecetea ei provinciei bizantine. Această situație se oglindește în Nomos georgikos, care arată că posesia pământului de către țăranii bizantini forma bunul lor deplin și personal. Existau însă și locuitori ai satului, proprietari întruniți în comunitate. Dar aceasta nu alcătuia o comunitate economică, ci o unitate administrativ-fiscală. Comunitatea

satului în Bizanț era o comunitate fiscală, căreia i se impune un debit de impozite total și ai cărei membri erau răspunzători solidar pentru plata impozitului. Această comunitate fiscală n-are a face cu o constituție a comunității, caracterizată prin proprietatea colectivă și împărțirea periodică a pământului, care s-a crezut că a existat la Bizanț și că s-a datorat influenței comunității vechi slave, aduse de năvălitori. Această „teorie slavă”, pusă în circulație de Zachariă și completată de Vasiljevskij și F. Uspenskij s-a dovedit falsă. Ei credeau că constituirea acestei vechi comunități slave s-a format după modelul așa-zisului mir rusesc, care însă e un produs al veacurilor din urmă, așa cum a dovedit-o Pancenko¹³²¹.

În transformarea sistemului roman târziu (spätromisch) al așa-zisei epibole, care prevedea trecerea pământului necultivat la proprietarul celui producător de venit și-l impunea pe acesta, ca urmare, la impozitul pentru pământul atribuit, se trece acum impozitul pentru pământuri necultivate asupra vecinilor, cărora le reve

113

NICOLAE BANESCU

nea ca atare și dreptul de folosință al pământului respectiv. Pentru întâia oară întâlnim în Legea agrară responsabilitatea solidară pentru intrarea impozitului, ceea ce mai târziu se întâlnește sub numele de alle-lengyon. Momentul primar e trecerea impozitului, nu a pământului. Posesorul e plătitorul impozitului, acesta e un principiu bizantin, care ajunge acum la dreptul complet.

La sfârșitul secolului al III-lea cade, după toate probabilitățile, și reforma impozitului, care deosebește sistemul epocii medievale bizantine de al celei inițiale. Unirea impozitului pe cap cu impozitul pe proprietate, cum îl stabilise sistemul lui Diocletian, capitațio-ju-gatio. și cum a existat în primii ani ai domniei lui Iustinian al II-lea, s-a desființat. Impozitul pe cap s-a despărțit de cel pe pământ. Ridicarea impozitului personal nu mai e deci legată de condiția unei așezări pe proprietate. Cu aceasta se scapă un principiu însemnat pentru legarea de glie a datornicului de impozit, lucru pe care îl urmărise prima epocă bizantină, spre a-și asigura veniturile^{13 - 1}. Se ajunsese la libertatea țăranului de a-și muta domiciliul⁶¹.

Până în epoca dinastiei macedonene, Ecloga rămase în vigoare și servi drept manual pentru învățământul dreptului. Atunci s-a restaurat legislația iustiniană și opera legislativă a Isaurienilor a fost

abolită.

Prin această operă de reformator, Leon al III-lea a dat imperiului o nouă putere de rezistență, i-a asigurat

61 Pentru atribuirea legii lui Iustinian al II-lea, v. Vernadskij, în „Byzantion”, 2, 1920, p. 87 – 89. Stein și Ostrogorsky adoptă părerea lui, dar argumentul e respins de Dolger.

114

biruinta împotriva primejdiei care-i amenința din afară atât de serios existența. Toată această operă a fost însă întunecată de marea dispută religioasă începută sub domnia lui și cunoscută sub numele de lupta împotriva icoanelor. Timp de un veac și mai bine, ele la 726 până la 842, ea tulbură adânc pacea Bisericii. Leon al III-lea, întinzându-și și asupra Bisericii opera lui de reformator, inaugura lupta împotriva icoanelor, deschizând seria împăraților iconoclasti (sfârșământori de icoane) și își atrase ura credincioșilor devotați, încă de mult timp, cultului acestor icoane. Istoricii care ne-au lăsat povestirea domniei sale, fiind partizani ai acestui cult, ne-au zugrăvit în culori negre pe împărat și opera sa, încât e foarte greu să ne facem o idee exactă despre motivele și caracterul reformei religioase a Isa-uricului. Toate scrierile iconoclaste au fost nimicite și nimic nu a trecut la posteritate, pentru a putea judeca lucrurile în perfectă cunoștință de cauză.

Unii au văzut în această luptă a lui Leon împotriva icoanelor o reformă religioasă, care, alături de cea administrativă și socială, ținea la ridicarea morală a poporului – și așa privesc marea dispută religioasă începută de Leon⁶².

62 A se vedea K. Paparrigopoulos, *lotopia TOU eXXrvi. KOT> eșvo-uc*, ed. a 2-a, 1886 (Atena, 1886), t. III, p. 381 și urm. (reforma urmărea, între altele, consacrarea „tolerantei religioase”, și crearea unei „societăți noi, cu principii naționale și nobile”) și K. Schenk, studiul citat din BZ („Neue sittlich-religiose Nebung der Gesam-theit”, „das Volk sittlich-religios zu heben”). Schwarzlose, *Derbil-derstreit*, Gotha 1890, socoteste că Biserica greacă, luptând pentru icoane, a susținut o luptă „pentru libertatea și caracterul său esen

115

Azi nu putem să ne facem o idee despre teoria și părerile adversarilor cultului icoanelor decât din criticile pătimate pe care le aduc partizanii icoanelor. Contemporanii îi atribuie motive fără prea multă importantă. Theophanes pretinde că Leon a vrut să placă

musulmanilor (a apa Ktivocppeov) și evreilor. Dar pe arabi îi bate, pe evrei îi persecută. Istoricii din vremea noastră sunt tot atât de puțin întemeiați.

În lupta pentru libertate, Biserica fu învinsă, dar în cea purtată pentru caracterul său propriu, ea birui, păstrându-și icoanele ca un rezultat al întrupării lui Christos și ca o satisfacție a năzuinței sale arzătoare după o „garantare”, o „certitudine” a Mântuirii. Dar ideea de libertate morală nu exista atunci. N. Iorga⁶³ aduce paralela prigonirii la aceeași dată a călugărimii budiste din China^M și crede că împărații iconoclasti, „sub masca religiunii, ascundeau motive cu totul de altă natură”. Biserica era foarte bogată, în urma dotațiunilor primite neconținut; ea stăpânea mai mult aur și argint și mai multe pietre prețioase decât tezaurul împăraților. Mănăstirile foarte populate ajunseseră refugiul tuturor celor care voiau să se sustragă serviciului militar; ele erau scutite de impozite. Imperiul se găsea în foarte mare lipsă, pentru a face față războaietial”, idee formulată în chiar titlul operei sale: „Der Bilderstreit, ein Kampf der griechischen Kirche um ihre Eigenart und um ihre Freiheit”.

63 V. The Byzantine Empire în „Bulletin de l'Institut pour l'Etude de l'Europe sud-orientale”, VI, n. 6 – 10, p. 29 și Les origines de l'iconoclasme.

64 Comunicare la Congresul I Internațional de studii bizantine, Academia Română, Bulletin de la sect. hist, XI, 1924.

116

lor neconținute cu arabii și cu barbarii de la Dunăre. Reforma religioasă întreprinsă de Leon pune statul în posesia bogățiilor și a bunurilor teritoriale ale mănăstirilor și bisericilor. „Ea dădea problemei financiare aceeași soluție pe care o află, în strămtorarea sa, Revoluția franceză, punând mâna pe bunurile clerului”. Și odată cu aceasta, adaugă N. Iorga, „despuind Biserica de tot ceea ce acumulase până atunci, prin exploatarea domeniilor sale, împărații iconoclasti împiedicau pentru totdeauna în Orient o dominație eclesiastică asemenea cu aceea care chiar în acel moment se impusese în Occident prin actul de înfeudare, care fu creația subordonată a unui împărat de rasă francă”.

Învățătorul rus Uspenskiij exprimă aceeași opinie când afirmă că măsurile administrative ale lui Leon au fost îndreptate esențial împotriva mănăstirilor. Iar reprezentanții lor, călugării, au transportat

lupta pe terenul teologic, pentru a putea taxa poziția împăraților ca atee și eretică, pentru a discredita mișcarea și a ruina încrederea maselor populare în împăratii iconoclaști⁶⁵.

Lombard⁶⁶ insistă – și are multă dreptate – mai cu seamă asupra zelului de prozelit, care era principala rațiune a politicii împăraților iconoclaști. Ch. Diehl⁶⁷ socoteste că motivele care l-au inspirat pe Leon și, în genere, pe iconoclaști au fost în același timp religioase și politice. Multe suflete pioase, în secolul al VIII-lea, erau izbite de excesele superstiției, în special de locul ce se făcea cultului icoanelor, ele minunile ce

61 Schită asupra istoriei Bizanțului (în lb. rusă), Moscova, 1917, p. 213.

66 Constantin V, empereur des Romains (740 – 775), Paris, 1902.

67 Histoire de l'empire byzantin, Paris, 1920, p. 70 – 71.

117

Îi se atribuiău, de felul în care erau mai puternice; Leon al III-lea, asiatic de origine, le împărtășea. Nici el, nici fiul său n-au fost liber cugetători, raționaliști, precursori ai Reformei sau ai Revoluției. Ei erau oamenii timpului lor, piosi, credincioși, dornici a curați religia de ceea ce le părea o idolatrie. Dar erau în același timp și oameni de stat, preocupați de mărirea și liniștea imperiului. Iar numărul mare al mănăstirilor, creșterea neconținută a bogăției lor erau primejdioase pentru stat. Imunitatea de care se bucurau bunurile Bisericii micșora izvoarele tezaurului. Mulțimea celor ce intrau în mănăstiri răpea brațe agriculturii, soldați armatei și funcționari serviciilor publice. Dar mai cu seamă influența exercitată de călugări asupra sufletelor făcea din ei un element de agitație periculos, împotriva acestor stări de lucruri, Isaurienii încercară a lupta. Prescriind icoanele, ei loveau în călugări, care aveau în ele un puternic mijloc de acțiune. Nu trebuie să uităm că, în lupta lor, ei aflară un sprijin însemnat în clerul înalt, gelos pe influența călugărilor, în armată, compusă în majoritate din asiatici sichiari la parte din populație.

Louis Brehier a consacrat o lucrare specială acestei chestiuni⁶⁸. Autorul vede în cearta cu privire la icoane nu numai o problemă a cultului icoanelor, cum s-a văzut de toți mai înainte, ci și o chestiune care interesează arta creștină. Trebuie să venerăm icoanele și în ce măsură? Avem dreptul să îngenunchem înaintea lor, să le sărutăm, să

le tîmîem? Aceasta e problema cultului icoanelor. Dar, pe de altă
La Querelle des images, Paris, 1904 (în „Science et Religion”).
118

parte, ne putem sluji ele artă pentru a reprezenta lumea divină?
Un artist îl poate înfătișa pe Mîntuitorul, pe Sfînta Fecioară, pe sfinți?
Aceasta privește legitimitatea însăși a artei creștine.

Brehier analizează amîndouă aceste chestiuni, pentru a ajunge
la încheierea că avem a face cu un conflict între două concepții.

Cînd izbucnește mișcarea iconoclastă, ana creștină era definitiv
constituită. Născută în chip umil în catacombe, menită a exprima mai
întîi speranțele credincioșilor după moarte, ea s-a transformat în
veacul al IV-lea, după triumful Bisericii, și a căutat a povesti, în felul
epopeii, istoria religioasă a lumii, de la Creatiu-ne și pînă la Judecata
din Urmă. Inspirația se scoate din citirea Sfîntei Scripturi. Zidurile
basilicelor lumii creștine se acoperă cu aceste compoziții, care
înfătișează scenele religioase cele mai însemnate. Ele se reproduc în
miniaturile care împodobesc manuscrisele cărților sfinte, în sculpturile
tronurilor ele fildeș și ale panourilor de la ușile de biserici, pe lăzile de
aur și argint. Mai mult, le aflăm și în tesăturile stofelor strălucite cu
care se îmbracă aristocrația acestei epoci. Artă religioasă pătrunsese
adînc în viața creștină și luase un caracter universal.

Biserica a dat întotdeauna acestor reprezentări artistice o
valoare de învățămînt. Printr-însele se expuneau ochilor celor
neînvătați scenele Scripturii, pe care aceștia n-aveau alt mijloc ele a le
cunoaște (ai ei – Koveq, ai 616X01 TCOV aypamu. aâcov). Din veacul al
V-lea, cultul acestor icoane se răspîndește mult printre creștini,
înfătișându-i pe Iisus, pe Apostoli, pe Sfinți, ele începură a obține ceva
elin venerația care se

119

NICOLAF, BĂNESCU

datora modelelor înseși. Lumea se prosterna dinaintea
icoanelor din biserici. Icoanele unor asceți orientali, ca Simeon
Stîlplnicul, sunt adorate încă clin timpul vieții lor. De un cult special se
bucurau unele icoane care treceau drept miraculoase, „nefăcute de
mîna omului”, Acbeiropoietosm (Fecioara Hodigitria, de Sf. Luca).
Teologii își clădeau silinta să justifice acest cult.

Aceste excese trebuiau să aducă o reacție, mai ales dacă ținem
seama că nu în toate părțile era împărtășit cultul icoanelor și nici artă

religioasă pe care am descris-o. Iconografia care plăcea atât grecilor iubitori de frumusețe, chiar după creștinarea lor, era privită în Siria și în Egipt ca o adevărată idolatrie. Ea figura ideea înaltă pe care sirienii și egiptenii o aveau despre atotputernicia și nemărginirea lui Dumnezeu, în ținuturile acestea, arta este ornamentală, cu linii geometrice, simboluri luate din regnul vegetal și animal, iar dacă arta coptilor din Egipt cunoaște și iconografia creștină, ea preferă însă anumite subiecte; Sf. Gheorghe, de exemplu, și corpul omenesc e înfățișat fără nicio frumusețe, în forme aproape geometrice, în anul 722/723, califul Vâzid al II-lea a dat un edict ce interzicea cultul icoanelor creștinilor din statele sale.

Este sigur că această tendință se datorează influenței Islamului. Coranul, dacă nu interzice reprezentările figurate, proscribe însă idolii. Când, prin urmare, Siria și Egiptul ajung centrul puterii arabilor, arta acestor provincii se conformează prescripțiilor lor și atunci se creează acele arabescuri vestite, acel decor poligonal, acele meandre complicate ce caracterizează arta arabă. Califul Omar al II-lea a prigonit chiar icoanele, a dat împotriva lor un edict.

120

Aceleași tendințe se manifestă însă și printre creștini. Existau și episcopi iconoclasti⁶⁹, încă din veacul al III-lea se discută asupra artei religioase. Eusebius de Caesarea vorbește de „obiceiul păgân” pe care îl au unii de a purta icoane ale lui Christos și ale Apostolilor, în 488, Xenaias, episcop monofisit din Hierapolis, interzise în dieceza sa icoanele lui Iisus și ale Fecioarei. La Marsilia, în 599, se produce o adevărată încercare iconoclastă, când episcopul Serenus distruge toate icoanele orașului său episcopal. Papa Grigore cel Mare îl mustră pentru aceasta, înțelegând foarte bine a se opri adorarea icoanelor, dar neadmițând ca să fie lipsiți credincioșii, prin distrugerea acestor icoane, de învățămintele pe care ele le înfățișau.

Nu trebuie să uităm apoi că evreii, foarte numeroși în toată creștinătatea, nu puteau suferi icoanele cultului creștin. și ei desfășurau, în epoca aceea, o adevărată ardoare de prozelitism; prin propaganda lor, ei vor fi contribuit la nașterea mișcării iconoclaste. Ceea ce rezultă din toate acestea e că, în vremea de care ne ocupăm, era în lumea creștină un curent ostil exagerării cultului icoanelor și artei în care acest cult se răs-frângea. Era un curent care se accentuase mult.

Partidul iconoclast era destul de însemnat în epoca de care ne ocupăm. Evenimentele ne arată că puterea principală a acestui partid era armata; cei mai mulți dintre șefii ei se arată iconoclasti violenți și aceia care ajung împărați în urma unei revolte – Leon Isaurianul.

69 V.G. Ostrogorsky, *Les debuts de la querelle des images* (Constantin de Nakoleia și Thoma de Claudiopolis erau contra icoanelor), în „*Melanges Ch. Diehl*”, 1930, I, p. 235 și urm.

121

Leon Armeanul, Mihail Bâlbâitul – se slujesc de puterea lor pentru a suprima icoanele. Soldații au aceleași sentimente. Cum se explică acest lucru? Ei sunt iconoclasti din convingere, recrutarea lor dintre orientali, mai ales armeni, ne explică această credință. Constantin al V-lea stabilește în Thracia un mare număr de emigranți, veniți din aceste regiuni. Cei mai mulți erau afiliații sectelor eretice, manicheeni, paulicieni, montanisti, care furnicau în Asia Mică. Ei erau iconoclasti prin tradiție și porniți la cele mai mari violente împotriva cultului ortodox, pe care-l socoteau idolatru. Orientalii și soldații sunt esența partidului iconoclast. Demnitarii civili, înalta aristocrație, episcopii chiar își schimbă adesea atitudinea după fluctuațiile aduse de la Curte.

Împărații care ies din acest mediu vin, prin urmare, cu aceleași porniri. Ei sunt, ca toți predecesorii lor, și teologi, nu numai oameni de stat. În opera pe care o întreprind ei văd un mijloc de a servi Biserica. Au părerile lor religioase și țin la ele, chiar dacă sunt eretice. Persecuțiile pe care le extind asupra călugărilor și mănăstirilor nu se explică decât prin rezistența energetică pe care o întâmpinau din partea acestora împotriva măsurilor promulgate de ei.

Brehier socoteste, prin urmare, că dacă au prigonit icoanele, împărații iconoclasti au făcut-o dintr-o sinceră convingere religioasă. N-au fost niște raționaliști în sensul modern, cum îi cred unii, nici influențați de Islam ori de iudaism, cum socot alții. Iar ca să se fi gândit Leon al III-lea la a face din reforma sa un mijloc de a-i atrage la creștinism pe mahomedani este foarte puțin verosimil. și niciun pretext de a confisca averile

122

Bisericii nu poate să fi fost această politică religioasă care a zdruncinat adânc imperiul și care se explică prin acea patimă religioasă caracteristică bizantinilor.

Lupta împotriva icoanelor a deschis o criză morală, care va tulbura imperiul mai bine de o sută de ani.

Concepția bizantină dădea icoanei o însemnătate simbolică, în Biserica greacă, cultul icoanelor avu în ultimele veacuri o tot mai mare răspândire și ajunse una dintre cele mai însemnate forme de expresie a religiozității bizantine. Pe de altă parte, nu lipseau tendințele ostile icoanelor, al căror creștinism, ca religie curat spirituală, excludea cultul icoanelor. Mai cu seamă aceste tendințe se accentuau în părțile de Răsărit ale imperiului, unde se păstrau însemnate resturi ale monofisiților și unde secta pauliciană, dușmană oricărui cult bisericesc, se lătise mult. Atingerea cu lumea arabă a aprins pornirea împotriva icoanelor. Atitudinea ostilă cultului icoanelor a lui Leon al III-lea a fost atribuită de adversarii săi când influenței iudaice, când celei arabe. Dar faptul că Leon al III-lea îi prizoni pe iudei și-i sili la botez nu înlătură puțința unei influente mozaice, cum nici luptele cu arabii nu exclud influența culturii arabe. Prigonirea evreilor de către Leon al III-lea e mai mult un semn al întăririi influenței iudaice în această epocă, în literatura teologică bizantină a veacului al VII-lea, apare un mare număr de scrieri polemice cu evreii, care atacau creștinismul. Arabii au adus cu ei în Asia Mică și ura împotriva icoanelor. Astfel, cearta pentru icoane s-a născut în regiunile de est ale imperiului, din încrucișarea unui creștinism care urmărea o spiritualitate curată cu doctrina sectelor

123

NICOLAE BANESCU

dușmane icoanelor și cu concepția vechilor erezii christologice, ca și cu a religiilor necrestine, a iudaismului și Islamului în special (Ostrogorsky, *Gesch. des byz. Staates*, p. 107).

Primul act ostil cultului icoanelor, pe care ni-l înregistrează istoria, s-a produs în Imperiul califilor, în 723, califul Yazid al II-lea porunci ca în imperiul său să se îndepărteze icoanele din bisericile creștine (Theo-phanes, 401). În Bizanț exista pe atunci o partidă puternică vrăjmasă icoanelor, ale cărei centre înseninate se aflau în Asia Mică, înainte de toate în Phrygia. În fruntea ei stăteau înalți reprezentanți ai clerului, mitropolitul Thoma de Klaudiopolis și înainte de toți episcopul Constantin de Nakoleia. În serviciul mișcării contra icoanelor se așează și Leon al III-lea, care venea tot din Orient și care, ca strateg în acele părți, avusese legături cu arabii.

În 726 luă Leon al III-lea întâia oară poziție împotriva icoanelor, sub influența episcopilor dușmani icoanelor, care fuseseră ceva mai înainte în capitală. Ultimul îndemn se pare că a fost pentru împărat un cutremur, în care el, om al timpului, văzu semnul mâniei dumnezeiești împotriva obiceiului de a se adora icoanele. Mai întâi el ținu predica, în care căuta să convingă lumea de impietatea cultului icoanelor, în curând, trecu la faptă: o icoană a lui Christos din cartierul Chalkoprateia¹³⁵¹, venerată mult de popor, fu aruncată jos de un ofițer, din porunca împăratului. Poporul furios îl ucise pe ofițer pe loc, iar în Grecia se produse o revoltă împotriva împăratului iconoclast: thema Hellas proclamă un împărat și porni cu flota sa asupra Constantinopolului. Astfel se accentuau de la

124

Început sentimentele iconodule ale părții europene a imperiului, care se vor manifesta și mai departe, în cursul luptei iconoclaste. Leon izbuti să înăbuse repede revolta.

Dar împăratul procedă, cu toată ura sa contra icoanelor, cu mare prudentă. Numai în al zecelea an al domniei porni el hotărât împotriva icoanelor și au trecut mai mulți ani până la ultima decizie. Până atunci, el a avut tratative cu factorii însemnați ai Bisericii, căutând să obțină consimțământul papei și al patriarhului ele Constantinopol. Dar află la bătrânul patriarh Germanos o împotrivire mare și schimbul de scrisori cu papa Gregorius al II-lea avu un rezultat negativ. Papa, deși respinse cu asprime părerile împăratului, evită o ruptură cu Bizanțul. Mai mult, se sili chiar să potolească mișcările împotriva împăratului, izbucnite în Italia de mai multe ori.

Pe lângă patriarhul Germanos și papa Gregorius al II-lea, împăratul află un adversar dintre cei mai mari în persoana lui Ioan din Damasc. Un grec, care la curtea califului din Damasc avu o înaltă funcție, mai târziu călugăr în mănăstirea Sf. Sabbas din Ierusalim, Ioan a fost cel mai mare teolog și cugetător al veacului său. Pentru apărarea icoanelor, el compuse trei cuvântări.

În sens neoplatonician, concepe icoana ca simbol și mijloc; icoana lui Christos este întemeiată pe dogma întrupării.

După ce toate tratativele căzură, Leon nu mai avu alt mijloc pentru a-și înfăptui planul, decât forța. El dădu un edict pentru nimicirea tuturor icoanelor sfinților. Căută să păstreze totuși aparenta legalității. La 17 ianuarie 730, îi adună în palat pe toți demnitarii civili

și religioși, așa-zisul silention, și le supuse subscrierea edictului. Patriarhul Germanos refuză și fu clepus. La 22 ianuarie, urcă tronul patriarhal un fost synkellos, Anastasios, dispus a urma poruncile împăratului. Acum, odată edictul publicat, începu și distrugerea icoanelor și prigonirea adoratorilor lor. scoala înaltă din Constantinopol fu închisă din cauza sentimentelor profesorilor, favorabile icoanelor.

În Italia depărtată, Leon nu putu impune iconoclasmul. Papa Gregorius al III-lea se văzu silit, după publicarea edictului care proclama doctrina iconoclastă oficial, să rupă relațiile cu Bizanțul: el condamnă într-un Sinod iconoclasmul bizantin (731). Încordarea cu Roma îi dădu lui Leon al III-lea prilej ele a desface provinciile grecizate sud-italice Sicilia și Calabriarca și prefectura Illyricum de Roma (căci făceau parte din dieceza bisericească romană) și le supuse Patriarhiei de Constantinopol. Apoi impuse populației din Steâlă și Calabria impozitul personal, capitați-o, și veniturile pe care le scotea Sf. Scaun din patrimoniile sud-italice le trecu imperiului.

Doctrina pe care o profesau iconoclastii o cunoaștem numai din scrierile adversarilor lor. Marea majoritate interziceau și cultul și fabricarea icoanelor. Ei căutau să-și sprijine doctrina pe un mare număr de texte, scoase din Sf. Scriptură sau din Părintii Bisericii. Unul dintre argumentele puternice pe care se răzimbau era textul Evangheliei Sf. Ioan, clupă care trebuie să-l adorăm pe Christos „în spirit și în adevăr”, ev 7 ivesi } j. aâi Kod be/lrrr} era. Întrucât pentru episcopii bizantini atâta nu era ele ajuns, iconoclastii aduceau în sprijinul lor și

doctrina teologică. Icoanele, pretindeau dâșii, erau în contradicție cu noțiunea Divinității și a sfințeniei. Nu numai că era cu neputință, după dâșii, a-l înfătișa pe Dumnezeu cu ajutorul unor elemente materiale, dar se aducea o insultă Fecioarei și sfinților fixând pe icoane trupurile pe care le-au avut în trecerea lor prin viața pământească. Christos de asemenea nu poate fi înfătișat, căci El este chipul lui Dumnezeu. Dacă se obiectează că s-a făcut om și că prin urmare numai umanitatea lui se înfățișează în icoane, atunci se aluneacă într-o erezie condamnată ele sinoacie, nestorianismul. Iar dacă sunt unite în aceeași reprezentare umanitatea și divinitatea lui

Christos, sacrilegiul e și mai mare. Cultul icoanelor este, așadar, pătat de păgânism și de erezie. Adorația sfinților o amintește pe aceea a zeilor mitologiei și e o întoarcere la idolatrie, una dintre cursele pe care satana le întinde Bisericii.

Ideile acestea se întinseră și asupra artei. Am spus că arta bizantină avea un caracter profund religios; scenele Scripturii, ale vieții sfinților împodobeau toate monumentele, ele la marile compoziții în mozaic ale bisericilor până la simplele sculpturi în ivoriu și obiecte ele metal prețios portative. Iconografia fu, prin urmare, atacată, înfățișarea chipurilorenerate ale sfinților în costumul care amintea prea adesea pe cel al Curții imperiale părea o simplă profanare. Sentimentul acesta se vede clar în hotărârea unor împărați de a înlocui subiectele religioase, în monumente, prin motive profane.

Mai întâi, în opera lor ele distrugere, iconoclastii cruțară tot ce n-avea caracter religios, în timp ce se nimiceau chipurile lui Christos, ale Fecioarei și ale sfin

127

NICOLAE BANF. SCU

tilor, se lăsau arborii, animalele, scenele de teatru și hippodrom. De asemenea, acoperindu-se cu tencuială mozaicurile religioase, se puneau în locul lor tablouri de fantezie. La biserica din Blachernae, de exemplu, se puseră în locul înălțării la Cer și Coborârii Sfântului Duh arbori, păsări, animale sălbatice. Vestitul millia-rium de aur care împodobeia Forumul Augustaeon, pentru a indica punctul ele plecare al tuturor căilor imperiului, era împodobit cu scene ale celor șase și-noade ecumenice. Urmașul lui Leon, Constantin al V-lea, distruse aceste picturi și puse în locul lor portretul unui vizitiu ele la Hippodrom, favorit al său. În veacul următor, împăratul Teofil înlocui în biserici mozaicurile religioase prin peisaje, în mijlocul cărora se juca o lume de păsări. Din nenorocire, nu s-a păstrat nicio urmă a acestei arte, care trebuie să fi fost foarte interesantă. Dacă opera aceasta ar fi biruit, dacă nu s-ar fi restabilit, cum vom vedea, cultul icoanelor, desigur că arta bizantină ar fi luat altă dezvoltare, ar fi urmat, poate, aceeași evoluție ca arta arabă.

Arta aceasta, în care stăpânea elementul ornamental, n-au creat-o iconoclastii. Ea pătrunsese în veacul al VI-lea în arta bizantină – ornamente geometrice sau vegetale, palmete, fauna reală copiată din natură sau animale fantastice, al căror tip se fixase în Physiologism de

origine alexandrină; toate aceste elemente le crease arta orientală, coptă sau siriană, întrebuințate numai ca accesorii în arta bizantină de dinainte de cearta icoanelor, pare că au luat în opera artiștilor iconoclasti locul însemnat pe care-l aveau în arta arabă. Urme ale acestei producții se păstrează încă în multe opere de

128

artă: triptice, stofe, miniaturi de manuscrise – în multe dintre colecțiile europene.

Partidul iconoclastilor reprezenta spiritul oriental; partidul icoanelor era acela al grecilor din Occident, încă de la apariția primului edict iconoclast, Grecia și Italia se revoltară și năzuiră a proclama alt împărat în locul lui Leon al III-lea. În prima linie, între adversarii iconoclastilor se numără mănăstirile, strâns legate de cultul icoanelor și de arta religioasă, asupra dezvoltării căreia au exercitat o influență predominantă. Pentru lumea monahală care fabrica icoanele, era și o problemă de existență. Călugării susținură aproape singuri toată polemica împotriva doctrinelor iconoclaste, ei întemeiară o doctrină teologică a icoanelor, care a trebuit să aibă adâncă influență asupra dezvoltării religioase și artistice a imperiului.

Doctrina aceasta a fost expusă mai întâi în operele Sfântului Ioan din Damasc (născut pe la anul 700), un călugăr foarte învățat, un teolog distins al epocii și elocvent – de aceea i s-a zis Chrysorroas. În trei discursuri îndreptate împotriva iconoclastilor, el expune această doctrină, care inspiră în mare parte apoi actele Sinodului de la Niceea (în 787) și în care aflăm întâia teorie sistematică a cultului icoanelor și artei religioase, în veacul al IX-lea, doctrina fu dezvoltată mai ales în operele patriarhului Nikephoros (806 – 815), trei cărți Antirrhetica și în acelea ale Sfântului Theodor Studitul (759 – 826), o mare figură a Bisericii din acel timp.

Cea dintâi autoritate pe care se sprijină dâșii e Biblia. Dacă Dumnezeu s-a slujit de chipuri și de figuri pentru a-și ajunge scopul, dacă le-a recomandat evreilor să venereze tabernacolul înconjurat de heruvimi.

129

Biserica poate face uz în chip tot atât de legitim de chipuri și de simboluri. Doar pe Dumnezeu nevăzut nu-l putem înfățișa în icoane. Dar pe Dumnezeu întrupat în om, pe pământ, pe Iisus Christos e îngăduit a-l reprezenta în icoane, tot așa și mai cu seamă pe Sfânta

Fecioară și pe sfinți. și nu numai că e îngăduit acest lucru, dar el se impune din pricina slăbiciunii naturii omenești, care are nevoie de astfel de semne exterioare, ca să înțeleagă obiectul venerației sale.

„Icoana este o amintire”, zice Ioan Damaschinul, „și ceea ce e cartea pentru cei inițiați în scriere, este icoana pentru cei agramați; și ceea ce e cuvântul pentru auz, este pentru vedere icoana”. Astfel se explică, prin urmare, valoarea pe care o are în viața creștină icoana: ea este un mijloc dez învățământ, Ioan Damaschinul, Theodor Studitul insistă asupra acestui lucru. Icoanele au apoi un caracter minunat: pe când idolii erau opera demonilor, icoanele sunt simbolul biruinței sfinților asupra satanei și au, ca și moastele, ca și crucea, însușirea de a apăra de rele. În sprijinul acestei păreri, Sfântul Ioan Damaschinul, Theodor Studitul și părintii ele la Niceea au adunat toate povestirile minunilor ce se atribuiău atunci icoanelor.

Acești reprezentanți ai teologiei icoanelor fac însă distincția între venerație (TipoaK Ovri Gic; Ttirți; iKf) și adorație (TipoaK Ovriertg A, aâpemt Kf). Cea dintâi se datorează icoanelor, a doua e rezervată numai lui Dumnezeu.

Această doctrină a avut răsunetul său în dezvoltarea artei religioase. Pentru a se feri de acuzația de idolatrie ce i se aducea, Biserica s-a îngrijit a fixa în această privință normele. Deși Sinodul de la Niceea proclamase legitimitatea icoanelor, fie în culori, fie în

130

piatră sau orice altă materie, icoanele sculptate dispărură aproape cu desăvârșire din arta bizantină. Sculptura se reduse la basoreliefuri de ornamentație și la ivoriu. Inițiativa artiștilor fu restrânsă și în ce privește alegerea subiectelor, în veacurile al V-lea și al VI-lea, iconografia începuse a se dezvolta în acele vaste compoziții care împodobeau pereții bisericilor cu reprezentarea vie a istoriei lumii creștine, de la Creație și până la Judecata din Urmă. După lupta iconoclastilor, iconografia se fixează în toate amănuntele sale. Călăuza Picturii, descoperită la Athos în 1839¹³⁷ (de Di-dron) ⁷⁰ și care datează din veacul al XVIII-lea⁷¹, a trebuit să fie precedată de manuale de acest fel, foarte răspândite printre mesteri, cum arată numărul variantelor. Nimic nu se lasă întâmplării. Procedeele tehnice, alegerea, ordinea și poziția scenelor, numărul, atitudinea, veșmintele figurilor, totul e hotărât cu precizie. Această organizare definitivă slei izvoarele de inspirație ale artei bizantine și înlocui libera invenție a artistului

prin aplicarea mai comodă a procedeelelor tradiționale. Prin aceasta, bizantinii se deosebesc fundamental de occidentali, care nu au cunoscut asemenea restricții și lucrul acesta conferi artei bizantine pecetea ei caracteristică.

După aceste explicații, care au fost necesare pentru înțelegerea problemei despre care e vorba, să vedem cum s-a desfășurat marea dispută cu privire la icoane¹³⁸¹.

70 Manuel d'iconographie chrétienne, Paris, 1845. V.V. Grecu, Versiunile românești ale Erminiilor de pictură bizantină, „Codrul Cosminului”, 1924.

„Dionisie din Furna l-a scris – s-a stabilit – între 1701 – 1733.

131

NICOLAF. DANF. SCU

Ajuns în fruntea imperiului în anul 717, în mijlocul unor catastrofe teribile – revolta armatelor, asediile Constantinopolului, ciuma care răpusese vreo 300.000 de locuitori –, Leon al III-lea Sirianul fu un adevărat reorganizator al Imperiului. El apăra cu succes capitala împotriva arabilor și biruinta aceasta avu pentru mântuirea creștinătății urmări tot atât de considerabile ca și aceea reputată în Apus, la Poitiers, cu câțiva ani în urmă (732). Asediul din 717 – 718 fu ultimul asalt al arabilor împotriva orașului imperial, care rămase adevărata fortăreață a Europei creștine împotriva Asiei musulmane. Leon al III-lea restabili apoi disciplina în armată, reorganiza imperiul, cum am văzut, dădu o nouă culegere de legi, se preocupă de reglarea raporturilor dintre țărani și marii proprietari. El se arătă, fără îndoială, prin toate aceste acte, un mare om de stat.

Dar el se trăgea, cum am văzut, din Germanic (e) ia, din Siria; fusese, mai înainte de a urca pe tron, strateg al themei Anatolikon; venea, prin urmare, dintr-o regiune unde tendințele iconoclaste erau mai puternice decât oriunde. Avusese apoi legături cu mai mulți episcopi care împărtășeau aceste idei religioase: cu episcopul de Nakoleia, Constantin, cu Theodosios, mitropolitul Ephesului și cu Thoma, episcop de Clau-diopolis, în Galația.

Convingerea generală obișnuia ca orice nenorocire ce izbea Statul să fie considerată o pedeapsă a Cerului împotriva necredinței, a idolatriei. Un cutremur înspăimântător, însoțit de o erupție care avu loc în 726, în regiunea vulcanică a Cicladelor, scoase la suprafața apei un nou pământ, lângă insula Thera (Santorin), Faptul acesta, la care se

adăuga pustiirea arabilor și

132

asediul Constantinopolului, ciuma care, decimând partea dușmană, se întinse și în capitală și asupra populației Thraciei, toate acestea făceau să se creadă tot mai mult că o urgie dumnezeiască se abătuse asupra imperiului din pricina superstiției cu privire la icoaneșil îndemnau pe Leon să distrugă această idolatrie pentru a potoli mânia divină.

În 726, Leon al III-lea, fără a da vreun edict împotriva icoanelor, începu o propagandă publică pentru a convinge mulțimea de rătăcirea cultului lor. Theopha-nes înregistrează faptul astfel: „În acest an începu nelegiuitul împărat Leon a discuta asupra distrugerii sfintelor și venerabilelor icoane”. 72

Răsunetul fu mai mare în Provinciile. Populația grecească a Cicladelor și Helladei, care era în special legată de cultul icoanelor, care îi înlocuiau pentru ea pe vechii zei și eroi ai păgânismului, se ridică energic împotriva măsurii lui Leon. Ei proclamă un împărat, pe Cosmas, înarmează o flotă și pornesc sub comanda turmarehului themei EXX – ceai Kcov, Agallianos, și a unuia Stephanos împotriva capitalei, în aprilie (727), ei apar sub zidurile Constantinopolului. Energia lui Leon birui însă această revoluționară încercare, flota grecească fu nimicită prin focul vestit al bizantinilor, Agallianos pieri în luptă, iar Stephanos și Cosmas, căzuți în mâinile împăratului, fură decapitați.

El s-a mărginit, prin urmare, la început la declarații, silindu-se a câștiga mulțimea la ideile sale. Așa crede

— 2 Asupra scrisorilor papei (două), prin care răspundea celor ale lui Leon și păstrate în traducere greacă, v. Ostrogorsky, op. cit., „Melanges Ch. Diehl”, p. 244 și urm.

133

Ostrogorsky în Les debuts de la querelle des images, socotind că până la edictul din 730 nu s-a mai dat vreunul contra icoanelor. Leon al III-lea ar fi încercat să-i câștige pe patriarhul Germanos și papa Grigore al II-lea prin negocieri. Dar, cum zice Diehl, e greu să ne explicăm prin simple cuvinte emoția violentă produsă în rândul populației din Grecia și Italia. S-a mai crezut, prin interpretarea greșită a unui pasaj din Viața Sf. stefan cel Tânăr, că împăratul a poruncit nu să se distrugă icoanele, ci să fie atârinate mai sus, pentru a nu mai putea fi atinse de

credincioși. Faptele arată că măsurile luate au fost mai riguroase și că ele au produs o agitație violentă. Curând după această primă intervenție a lui Leon al III-lea, în a doua jumătate a anului 726 sau la începutul lui 727, el dădu ordin spatharocandidatului Iulianus să distrugă statuia lui Chris-tos din cartierul Chalkoprateia. Mulțimea alergă, îl trase de pe scară pe Iulianus și-l ucise. Represiunea fu violentă⁷³.

Italia se ridică tot atât de energic. Aici, populația mai fusese nemulțumită și de măsurile fiscale impuse de Leon și acum găsea prilejul de a se ridica împotriva lui. Papa Grigorie al II-lea, care se plânse de politica fiscală a împăratului, nu era în termeni prea buni cu acesta. El răspunse acum (727), la primirea ordinului imperial, prin excomunicarea exarhului și prin condamnarea ereziei. Toate orașele mari se revoltară, îi alungară sau îi uciseră pe ofițerii imperiali și erau gata să proclame un nou împărat. Se ceru sprijinul

73 Pentru date, v. Ostrogorsky, *Les debuts de la querelle des images*, „*Melanges Ch. Diehl*”, I, Paris, 1930, p. 241.

134

longobarzilor. Exarhul Paul pieri încercând a înăbusi răscoala în Ravenna. Dar Leon al III-lea lucră energic, trimise un nou exarh, pe Eutychius⁷⁴, care merse asupra Romei în 729, clar n-o putu lua. Lucrurile se îndreptară numai prin schimbarea atitudinii a papei, care înțelese ce primejdie însemna și pentru dânsul amestecul longobarzilor în afacerile italiene și prin sfaturile sale potoli mișcarea.

În același timp, situația se agrava în Orient. După ce încercase a-l convinge pe patriarhul Germanos, Leon al III-lea se hotărî a-l sili să se supună hotărârii sale. El convoacă un „*silention*” în Triclinium-ul palatului său (senatorii și înalții demnitari ai Statului și Bisericii), la 17 ianuarie 730, și-l soma pe patriarh să subscrie la edictul de condamnare a icoanelor, pe care avea să-l promulge. Germanos preferă să abdice și se retrase (ianuarie 730) din fruntea Bisericii. Locul său fu ocupat de cel dintâi demnitar al Bisericii din Constantinopol, syncelul Anastasios, pe care împăratul îl câștigase de partea sa. În fruntea clerului imperial se afla acum un iconoclast. Edictul fu publicat și prigonirile începură. Sfântul Ioan Damaschinul își scrisese atunci cele trei discursuri ale sale, îndreptate împotriva detractorilor icoanelor. La Roma, Grigore al II-lea (715 – 731) refuză de a-l recunoaște pe patriarhul Anastasios. Urmașul său, Grigore al III-lea, papă de la 731 la

741, păstră aceeași atitudine. El strânse un Sinod de 93 ele episcopi, printre care și cel ele Ravenna, care-i exclude din sânul Bisericii pe cei care erau împotriva icoanelor. Leon al III-lea, care voia să aducă Apusul la supu

74 Ch. Diehl, L'exarebat de Ravenne, cap. V.

135

NICOLAF. BANESCU

nere, trimise în Italia o expediție navală, aceasta fu însă înghițită de valuri pe Adriatica (732). El se răzbună mărind impozitul (capitați-o) în Calabria și Sicilia și confiscând patrimoniile Bisericii romane din aceste ținuturi, în același timp, el izbi autoritatea Papei, smulgând de sub jurisdicția sa bisericească episcopatele din Italia meridională și Sicilia, precum și Illyricum împreună cu Creta, care toate fură anexate pentru multe veacuri Patriarhatului din Constantinopol.

Georgios Monachos (Hamartolos), sub Mihail al III-lea (842 – 867), vorbește în cronica sa despre distrugerea școlii celebre din Constantinopol (oiKOU – jaevi Kov 8 iSoelTKA A, elov), căreia Leon al III-lea i-ar fi pus foc și care arse astfel împreună cu cei 13 profesori ai săi. Știrea aceasta s-a dovedit însă o legendă. Niciun izvor mai vechi nu spune o vorbă despre această faptă, între alții, L. Brehier, într-un articol publicat în Byzantion IV, a adus argumente pentru a combate temeinicia aserțiunii lui Monachos.

2. Constantin al V-lea

Leon al III-lea muri în iunie (18) 740, lăsând imperiul într-o situație complicată, din pricina certurilor cu privire la icoane. Lui îi urmează în scaun fiul său, Constantin al V-lea (740 – 775), pe care încă de la vârsta de 2 ani îl asociase la domnie și care ajungea astfel împărat la 21 de ani. Constantin al V-lea a fost o personalitate puternică. E însă foarte greu să judecăm exact asupra domniei sale, din pricină că-l cunoaștem numai prin mijlocirea adversarilor săi, iar aceștia ne-au

136

lăsat asupra sa un portret care face dintr-însul un monstru de cruzime și de vicii. Numele său e însoțit de epitetul Kopronymos, pentru că ar fi murdărit apa în care a fost botezat, iar epitetul acesta a trecut la posteritate. I se mai zicea Caballinos, din pricina slăbiciunii sale pentru grajduri și pentru cară.

Theophanes îl socoteste mai nelegiuit (5 iXTaebeGTepoe) decât

tatăl său, „înainte mergător al lui Antihrist” (Toți

AVT – lzppll TTOT) 7 tp65 p0tlO<).

Atitudinea aceasta a scriitorilor față de Constantin al V-lea se explică prin rigoarea neobișnuită cu care acesta a continuat prigonirea începută de tatăl său împotriva icoanelor. Crescut de Leon al III-lea în principii iconoclaste, Constantin al V-lea fu unul dintre împărații cei mai fanatici care au domnit la Constantinopol. Nu numai că luă măsuri împotriva adepților icoanelor, dar interzise cultul Fecioarei și doctrina mijlocirii sfinților și prigoni moastele sfinte cu aceeași rigoare ca și icoanele. Ardoarea sa religioasă îl târî la cruzimi care l-au făcut odios. Dar cu toată această furie de prozelit, care-l micșorează dinaintea istoriei, nu se pot tăgădui însușirile deosebite de care clădu dovadă ca militar și administrator. Latura aceasta a fost întunecată de scriitorii pătimași care au scris despre dânsul și ea se desprinde totuși în toată mărimea ei adevărată.

75 Dar M. Glycas ne spune în istoria sa (ed. Bonn, p. 528) că există un ținut, K6 cbec Xoc, iar cei ce se trag ele acolo se cheamă mai cu seamă K (xbex? iâvoi. De acolo își avea originea și Constantin, iar fiindcă de obicei Kabedivet f) Kempia leyetai, SIK – aicoQ 6 KaKioât EKEA – voq ETteKităi) KoKpobvxi-oq, cbq ovofia KOT – iptaq ev ecanep 5 iydev E7U (pipbp. evoc).

137

NICOLAE Ili NESCU

Încă de la începutul domniei sale, Constantin al V-lea avu să reprime o uzurpațiune. Silit a preîntâmpina o năvală a arabilor în thema Opsikion, pe când Constantin se afla acolo cu trupele, cumnatul său Ar-tavasdos, un armean care ajunsese, aflat în serviciul lui Leon, europalates și obținuse mâna fiicei sale Anna, iar acum comanda trupele din Opsikion, folosindu-se de nemulțumirea partizanilor icoanelor, pătrunse în Constantinopol și se proclamă împărat. Cu concursul patriarhului Anastasios, el restabili cultul icoanelor. Războiul civil se purtă un an și jumătate, până ce, în 742, după mai multe biruințe repurtate asupra trupelor uzurpatorului, Constantin al V-lea asedie orașul Constantinopol, care căzu la 2 noiembrie în mâinile sale. Artavasdos și fiii săi fură orbiți și exilați.

partizanii săi decapitati, iar patriarhul Anastasios dezonorat public: el fu purtat pe dinaintea mulțimii pe un măgar, cu fata către

coada animalului, prin Hippo-drom, și apoi restabilit în Scaunul său 1391.

Întărit acum pe Tronul imperiului, Constantin al V-lea conduse cu multă energie politica externă. Continuă expedițiile împotriva arabilor, pe care le începuse atât de fericit tatăl său. Imperiul califilor se afla, în primul deceniu al domniei lui Constantin, sfâșiat de luptele interne care aduseră căderea Casei Omeiazilor și biruința noii dinastii a Abbasizilor” 6 în 750, când

— 6 Urmașii lui Abbas, unchiul lui Mohammed, care prin lozinca echivocă... Stăpânirea Casei Profetului” își atraseră partizanii lui Ali (acesta, cumnatul Profetului, îi urmase lui Othman (656), dar Omeijadul Moawija, guvernatorul Siriei, nu voise să-l recunoască și ajunsese calif).

138

Merwan al II-lea fu bătut la Mossul de Abul-Abbas și Al-Mansur, fratele său. Constantin al V-lea se folosi de această slăbire a arabilor pentru a-i ataca viguros și a restabili hotarele Asiei Mici. Germanikeia, Doliche, Melitene fură recucerite și populația creștină din Commagene și Melitene, între care mulți paulicieni, strămutați în Thracia. O flotă puternică a arabilor, care încerca să cucerească iarăși insula Kypros, care pare a fi fost recucerită de Leon al III-lea, fu nimicită cu totul în 746. Disensiunile continuă în sânul acestui popor, vechiul său entuziasm cuceritor slăbi cu totul și Imperiul bizantin nu mai fu primejduit în existența sa ca mai înainte. Mansur, al doilea calif al acestei dinastii (754 – 775), întemeietorul noii capitale Bagdad, încetase de a se mai sprijini pe puterea națională și-și recruta trupele din triburile străine trecute la Islam (persi, berberi, turci).

Cu și mai mare energie purtă Constantin al V-lea război împotriva bulgarilor. Tervel îl sprijinise pe Rhi-notmetos ca să recapete a doua oară domnia. Când arabii asecliară în 717 Constantinopolul, am văzut că bulgarii vin în ajutorul bizantinilor”.

Acum, în timpul lui Constantin al V-lea, un uzurpator pe nume Cormisos (Rop-eaiot) înlăturase dinastia Dulo și ocupase tronul (753). El reia atacurile împotriva imperiului și Constantin al V-lea se îndreaptă atunci cu îndârjire împotriva lui. Opt mari expediții, încununate de succes, întreprinse asupra bulgarilor, în anul

— După Tervel, urmaseră doi printi despre care nu se știe mai nimic: unul necunoscut, altul cu numele Sevar (748 – 753). V.C. Jirecek,

755, îl sili pe Cormisos la pace. Dar în 759, acesta suferi o înfrângere în strâmtorile Beregava, între Varna și Anchialos. Înfrângerea aceasta n-avu urmări, căci în Imperiul bulgar izbucniră violente tulburări, pe care nu le cunoaștem mai de aproape. Cormisos dispăre din scenă, în anul următor, Constantin al V-lea pătrunde adânc în ținuturile bulgare. O masă mare de slavi părăsește atunci Bulgaria: 208.000 de suflete fură colonizate, cu învoirea împăratului, în Bithynia. Tânărul han bulgar Teletz, din familia Ugain, fu zdrobit în 763 lângă Anchialos și Constantin al V-lea intră, triumfător, în Constantinopol. Înfrângerea mare a bulgarilor stârni o revoluție, în care Teletz cu partizanii săi își găsiră moartea. Sabinus, ginerele lui Cormisos, care urcase tronul, începu tratative de pace; pentru aceea fu depus și se refugie în Constantinopol. Baian, care-i urmă, obținu de la Constantinopol, în 764, pacea. Toctu, urmașul său, căzu mai în urmă împreună cu boierii săi, în luptă cu împăratul, undeva în câmpiile Dunării. Trupele bizantine prădară mare parte din Bulgaria și dădură foc satelor (765). În anul următor, imperiul făcu o nouă expediție, înarmând o mare flotă, cu gândul ele a-l ataca pe dușman prin Delta Dunării. Dar o groaznică furtună nimici această flotă lângă Mesembria. Atunci pătrunseră și slavii din Macedonia și Thessalia cu flota lor de pirați în Egeea, iar împăratul fu nevoit să-i răscumpere cu 2.500 haine ele mătase pe prizonieri (768). În 774, Constantin porni a șaptea expediție puternică în Bulgaria. Dar ajuns la Varna, Celerig (Telerigos) obținu pacea. O armată trimisă câteva luni după aceea de han împotriva imperiului fu nimicită la Berzitia (775). În sfârșit, într-o ultimă expediție.

«tr cu o mare oaste și o flotă puternică, Constantin se îmbolnăvi deodată de cărbune – avf paKcoi! eic,, zice Theophanes, iari în drum spre Constantinopol muri pe corabia sa, la 23 septembrie 775.

În 747, s-a întâmplat o ciumă groaznică 8, care a rărit populația Constantinopolului. Constantin a transportat atunci populația din insule și din Hellada în capitală. Cu prilejul acestei ciume se menționează întâia oară existența slavilor în Heilada, de către Constantin al VII-lea Porphyrogenetos (De Them., 53): „cai3→i

(xbebi3-i. Se Ttâocx f % râpa Ked yeyove bdobapoq”.

Cum arată Amantos, termenul ecrȘXabebiâr e susceptibil ele mai multe înțelesuri. Unii îl traduc prin „a fost supusă” (imeSo-u-cbis-ri), în semitutea redacta est. Învătatul grec îi atribuie sensul ele „a luat înfățișarea unei țări slave, barbare” (la Porphyrogenetos: oxnq ear} taxbefiltevr = bâpbexpoe).

Expresia Porphyrogenetului i-a făcut pe unii să creadă că atunci s-a slavizat toată țara Helladei. Dar coborârea slavilor în Grecia s-a făcut treptat și pacific. Ea n-are, desigur, vreo legătură nici cu strămutarea populației, nici cu efectele ciumei. Hopf (Gesch, Griechenlands, p. 104) crede că în secolul al VIII-lea slavii au coborât în mod pasnic în Grecia. Ei fiind mai ales păstori, nu s-au așezat în anumite centre, ci s-au mutat din loc în loc, căci altminteri, cum bine observă Amantos, și-ar fi impus undeva stăpânirea și limba lor, dar n-au lăsat decât toponimia slavă, care se explică astfel.

Slavii din Heilada nu l-au preocupat deloc pe Constantin al V-lea. Mai curios este că slavii, fugind de bulgari sau părăsind armata lor, s-au refugiat la Constantin al V-lea, care, am văzut, i-a colonizat dincolo ele Bosfor, în Bithynia (762). Patriarhul Nikepho-ros (p. 68) urcă numărul lor, poate exagerat, la 208.000. Aceasta a fost a doua strămutare a slavilor în Bithynia, după cea dintâi.

„8 Theophanes, I, 429, Bonn, 662, o numește „i

141

făcută de Iustinian al II-Sea. Așa s-au răspândit slavii în Asia Mică, dintre care s-a ridicat mai târziu rebelul Thoma Slavul.

Slavii în Peloponez. Sunt probe că la mijlocul secolului al VIII-lea un mare element slav se afla în populația Peloponezului. (Teza lui Fallmerayer, care nega că în Grecia se afla vreun descendent al vechilor helleni, a fost combătută de Hopf, Hertzberg și alții). Așezările slave au început în ultima jumătate a secolului al VI-lea și, la mijlocul secolului al VIII-lea, depopularea provocată de marea plagă (ciumă) a atras pătrunderea unor mase mari. Complexitatea generală a peninsulei era atât de slavonă, încât se vorbea de sclavinii. Chestiunea ea se determina cum erau distribuiți acești străini și ce părți ale Peloponezului au fost slavizate. Pentru a răspunde la această chestiune, numele locurilor sunt pentru noi o evidentă principală.

Găsim nume slave răspândite aproape în toate părțile Peloponezului. Dar ele sunt comparativ puține în părțile de est, în

Argolis și Laconia de Est. Ele* sunt numeroase în Arcadia și Achaia, în Elis, Messenia și Laconia de Vest. Dar existența așezărilor slave nu probează că vechii locuitori hellenici au fost desființați în aceste districte. De fapt, putem spune numai că o mare parte din Elis, povârnișurile Taygetului și o regiune de la sudul Laconici erau ocupate exclusiv de slavi, între Megalopolis și Sparta era atunci un însemnat oraș, care a dispărut complet, numit Veligosti, și această regiune era probabil un centru slav” 9.

Convertirea și hellenizarea slavilor începu în același timp din veacul al IX-lea și, cu excepția așezărilor din Tayget și munții Arcadiei, era completă în secolul al XII-lea. În timpul cuceririi Peloponezului de către Villehardouin, patru elemente etnice sunt distinse de Philippson: 1) resturile vechilor helleni, amestecați cu slavi în Mama și Tzakonia (Kynuria); 2) greci bizantini (adică: helleni bizantinizați și coloniști în alte părți ale imperiului) în orașe; 3) slavo-greci vorbind grecește (rezultati din unirea slavilor și grecilor); 4) slavi aproape curați în Arcadia și Tayget.

„V. cercetarea imparțială a lui A. Philippson, Zur Ethnographie des Peloponnes, în „Petermann's Mittheilungen”, vol. 36, 1890.

342

Vechiul element grecesc trăia foarte curat poate în regiunile de nord-est ale Laconici. Locuitorii ajung a fi numiți tzakoni, iar regiunea Tzakonia; ei dezvoltă un dialect propriu. S-a presupus multă vreme că ar fi fost slavi.

Morea. Fallmerayer, în armonie cu teoria slavă, propunea să se derive numele Morea din și. more (mare). Această etimologie înfruntă legile formării slavone a cuvintelor. Adevărata etimologie a dat-o Hatzidakis⁸⁰. O Mopeaq e format din (lopea (dud), cu sensul de „plantație sau regiune de duzi” (o. opecov). Găsim numele aplicat mai întâi Elidei, de unde s-a extins asupra întregului Peloponez; și aceasta este amintirea cultivării extensive a duzilor pentru manufactura mătăsii.

Cum vedem, cu o rară energie, Constantin al V-lea se sili, în tot timpul domniei sale, a sfârâma puterea celor doi vrăjmasi atât de temuti ai imperiului, arabii și bulgarii. După ce-i zdrobi pe cei dintâi în mai multe lupte și asigură frontierele imperiului în Asia Mică, el se întoarce către granița ele nord și izbuti a le da bulgarilor atâtea grele lovituri, care le aduseră o serie de revoluții menite a-i slăbi. Constantin

al V-lea merse în mijlocul acestei eroice acțiuni, am putea zice că pe câmpul de bătaie. El dădu iarăși prestigiu puterii militare a Imperiului și fu, fără îndoială, prin energia și însușirile sale de general, unul dintre cei mai însemnați împărați ai Bizanțului.

În Apusul Europei, Carol Martel, fiul bastard al lui Pepin de Herstal, în mijlocul revoluției generale ce cuprinsese de la un capăt la altul regatul franc, se aruncă în luptă, sperând să reînvie în folosul său puterea tatălui său. El obținu mari succese. Bătu pe

BZ, 2, p. 283 și urm. și 5, p. 341 și urm.

143

NICOLAE BĂNF. SCU

neustrieni, pe saxoni, frisoni, pe arabi lângă Poitiers (732), iar trupele sale intrară de două ori în Bavaria.

Murind în 741, lăsă puterea celor doi fii: Pepin și Carloman. Cel din urmă renunță mai târziu la tron și Pepin, rămas singur maiordomus (maître d botef), îl depărtează într-o mănăstire pe ultimul Merovingian. Sf. Bonifaciu, misionarul Romei între germani, îl unse, după modelul regilor antichității iudee, transformându-l în unsul Domnului (751).

Longobarzii cuceriră, în 751, Exarhatul. Regalitatea francă ajunsă putere conducătoare în Occident avea nevoie de sprijinul moral al papalității.

Amenințarea Romei ar fi fost pentru regele franc un dezastru.

Papa stefan al II-lea era amenințat a deveni un episcop lon-gobard. Pentru franci, lovitura ar fi fost și mai mare: controlul papalității în mâinile regelui longobard i-ar fi dat acestuia un mare prestigiu.

Pepin cel Scurt se decise. El tocmai scăpase de ultimul mero-vingian și luase coroana (noiembrie 751). Papa trece munții și regele franc se decide. Primind a reînnoi cu mare pompă ceremonia ungerii săvârșită de Bonifaciu, papa conferă tinerei regalități carolingiene ceva din prestigiul demnității pontificale și-și leagă soarta de aceea a urmașilor lui Carol Martel⁸¹.

În anul 756, Aistulf muri. Regele franc împinge la alegerea lui Desiderius, ca om maleabil, în schimbul sprijinului, îi stoarce tot ce ocupaseră longobarzii de 30 de ani, sub Liutorând, adică Bologna, Ferrara, Imola, Faenza, Ancona, pentru a le întoarce papei, toată regiunea de la gurile fluviului Pad până la gurile Tibrului. Dar el caută

a recâștiga ce pierduse și când Pepin muri (septembrie 768), trecând puterea lui Carol (viitorul Carol cel Mare) și Carloman, Desiderius provoacă în Roma (771) revolta. El reocupă orașele pretinse mai înainte. Carol cel Mare intră atunci în Italia, la 5 iunie 774. Desiderius capitulează în Pavia. Tronul longobard e luat de regele franc, iar Desiderius e dus în captivitate.

81 L. Halphen, Les Barbares, col. „Peuples et civilisations”, IV, ed. 1940, p. 217 și urm.

144

În Italia, în vremea în care Constantin al V-lea era ocupat cu aceste mari lupte în Orient, se întâmplă evenimente grave, ele pe urma cărora imperiul suferă o slăbire însemnată a stăpânirii sale din părțile acelea.

În 751, regele longobard Aistulf izbutește a cuceri Ravenna și Exarhatul. Tendințele de cucerire ale longobarzilor se îndreptau acum spre Roma, și papa stefan al II-lea, în fața primejdiei, se adresează împăratului, care-l trimise a trata cu regele longobard. Papa merse la Pavia (oct. 753), clar regele fu neînduplecat și atunci stefan al II-lea, în loc de a se întoarce la Roma, trecu Al-pii, în căutarea ajutorului necesar pe lângă regele francilor, Pe-pin. Nu se știe dacă papa, înțelegând că nu poate aștepta niciun ajutor de la Bizanț, s-a îndreptat spre franci pentru sprijinul său propriu, sau dacă, trimis de împărat ca să ceară o intervenție militară în Italia, și-a uitat datoriile sale de mandatar al imperiului și, poate, sub influența știrilor primite de la Constantinopol, uncie tocmai atunci se pregătea Sinodul iconoclast, s-a lăsat sedus de oferta lui Pepin și a trădat cauza bizantină. Chestiunea a fost mult discutată și e greu ele lămurit. Ceea ce știm sigur e că regele franc a coborât în Italia, l-a silit pe Aistulf să restituie teritoriile, pe care însă, în loc de a le preda împăratului, le oferi papei. I le încredința în mocl solemn, la anul 754, recunoscându-i dreptul de a le administra în numele său propriu. Papa a acceptat oferta lui Pepin.

În 756, imperiul înțelese că totul era pierdut, când ambasadorii săi se prezintă lui Pepin, venind din nou în Italia, iar regele franc le declară că nu pentru împărat a venit în Italia, ci la rugămintile papei. Exarhatul fu astfel pierdut și ruptura se făcu între Constantinopol și Roma. Împăratul nu se mai gândea acum decât cum să-l pedepsească pe papă, în care vedea un supus neloial și trădător, uzurpând un domeniu care era al imperiului. De la 756 și până la tratatele din 803 și

812 cu Carol cel Mare, nicio ambasadă bizantină nu mai apărui la Curtea pontificală. Politica bizantină căută să nu-i facă papei dificultăți, căutând să-i despartă pe franci, ceea ce nu izbuti, și făcând alianță cu longobarzii. În 759, se legă cu Desiderius (Didier), regele detronat, pentru a recuceri Italia, în 760, o flotă va merge în Italia, pentru a întări escadra

145

NICOLAE BANESCU

din Sicilia și a pregăti o debarcare, încercarea nu reușește și Ca-rol cel Mare, intervenind, în 774, în Italia, distruse regatul longo-bard și confirmă solemn papei donatia lui Pepin⁸².

În Italia, în vremea aprigelor lupte purtate ele Constantin al V-lea în Răsărit, se petrec schimbări care slăbesc influența Imperiului în această parte, în 751, puternicul rege longobard Aistulf izbutește a pune stăpânire pe Ravenna. Tendințele regelui longobarzilor se îndreptau în chip firesc spre Roma și aceasta îl hotărî pe urmașul lui Zaharia (741 – 752), pe papa stefan al II-lea (752 – 757), să caute un sprijin împotriva acestor primejdii. De la Bizanț nu putea aștepta un ajutor eficace, Constantin al V-lea fiind prins de luptele sale grele împotriva arabilor. El se îndreptă atunci pentru a înlătura primejdia longobarzilor către un alt popor germanic, la franci. Carol Martel dăduse (în octombrie 732) o mare lovitură arabilor spanioli, la Poi-tiers. Fiul său Pepin ajunsese în 751 în fruntea Regatului francilor, în locul celui din urmă Merovingian. Acestuia i se adresă stefan al II-lea și Pepin intervine în 754 în sprijinul său, dar împotriva longobarzilor, impunându-i lui Aistulf a restitui Ravenna și un număr de orașe. Când însă nu se ținu de cuvânt și atacă Roma, Pepin se întoarse, în 756, încă o dată asupra longobarzilor, silindu-i a restitui Papei mai multe orașe.

După ce am schițat puternica activitate desfășurată de Constantin al V-lea pentru apărarea imperiului, să vedem acum acțiunea lui în politica bisericească¹ 1” 1.

82 V. Ch. Diehl, *L’Afrique byzantine*, t. III, cap. I”. Cf. F. La fin du monde antique, p. 358.

146

Lot.

Intervenția împăratului în treburile Bisericii vine foarte târziu. Abia în 753, după ce își încheiase luptele biruitoare împotriva arabilor și asigurase tronul prin gloria armelor, își afirmă el hotărât

voința în această dezbătută problemă. Constantin al V-lea compusese discursuri, poruncind să fie citite în biserici și două Tratatate de teologie în sprijinul iconoclasmului, silindu-se a le da o bază teologică. Ele trebuie puse cu puțin înaintea Sinodului iconoclast, deci pe la 752 – 753Ostrogorsky a căutat să refacă aceste tratate din fragmentele păstrate în discursurile Antirrhetikoi ale patriarhului Nikephoros, când constată că ideile acestor tratate au inspirat hotărârile Sinodului din 754. Împăratul pune problema iconoclasmului pe terenul christologic, pe când înainte de el iconoclastii îi imputau cultului icoanelor numai idolatria. Constantin al V-lea pretindea că nu e posibil să reprezinte în icoane natura divină a lui Christos, iar dacă se reprezenta natura umană, se aducea atingere dogmei unirii celor două naturi în Christos⁸³.

Ca atâția alți înaintași ai săi, Constantin al V-lea se hotărî a convoca un Sinod ecumenic și a preface canoanele acestui Sinod în legi pentru imperiu. La 10 februarie 754, el chemă, prin urmare, la Constantinopol 338 de episcopi, din toate părțile Orientului. Aceștia se adunară în Palatul Hiena, pe coasta asiatică a Bosforului. Dar caracterul ecumenic al sinodului era compromis prin lipsa reprezentanților papei și a patriarhilor de Alexandria, Ierusalim și Antiochia. Patriarhul

83 G. Ostrogorsky, Studien zur Gesch. des byzant. Bilderstrei-tes, „Historische Untersuchungen”, Heft 5, Breslau, 1929.

147

Anastasios murise (ianuarie 754) și împăratul îl puse ca patriarh, în plin sinod, pe călugărul Constantin al II-lea. În lipsa lui Anastasios, sinodul fu condus de prelații iconoclasti: Sisinnios din Perge (în Pamphylia), Basilios Trikakabos din Antiochia Pisidei, Theodosios Apsimar din Ephes, care prezida.

Lucrările sinodului ținură până la 8 august 754. Partizanii icoanelor fură condamnați. Se interzise nu numai adorarea lor, dar și fabricarea acestora. Apărătorii icoanelor fură anatemitati, împărații iconoclasti aclamați ca mântuitori ai lumii și ai luminilor ortodoxiei¹”. Dacă definițiile date de prelați reflectă în anume puncte ideile împăratului, ei nu le primiră însă pe toate, păstrară doctrina mijlocirii Fecioarei și a sfinților. La 8 august 754, se țină ședința ele închidere în Biserica Theotokos din Blachernae, unde aceste hotărâri fură proclamate în prezenta împăratului⁸⁴.

Executarea hotărârilor acestora se izbi ele mari greutate și dădu celor din urmă decenii ale domniei lui Constantin caracterul lor întunecat, împăratul negocia cu episcopi și cu simpli călugări – ca Sfântul stefan cel Tânăr – pentru a obține adeziunea lor. Dar silintele sale nu fură încununate de izbândă. El întâmpină o vie rezistentă, mai cu seamă în mănăstiri și o mulțime de călugări emigrară în această epocă în Italia.

Înarmat cu hotărârile sinodului, Constantin al V-lea luă măsuri energice împotriva rebelilor. Călugării fură

81 V. Grumel, *Les registres des actes du patriarchat de Constantinople*, I, *Les actes des patriarches*, Fasc. II, *Les registres de 715 à 1043*, *Socii Assumptionistare Chalceclonenses*, 1936, p. 9 – 10, nr. 345.

148

prigoniti, exilați, închiși, iar uneori uciși. Atunci pieri Andrei Calybitul de la Blachernae și Sfântul stefan cel Tânăr, ucis pe ulitele Constantinopolului. Mănăstirile fură închise sau laicizate; bisericile distruse de la funcțiunea lor. Scrierile în sprijinul icoanelor au fost arse. Icoanele, distruse fără milă. „Cele care erau în mozaic, spune un contemporan, erau smulse; cele zugrăvite în culori, rase. Orice frumusețe dispăru din biserică”. Astfel fură distruse frescele bisericilor de la Blachernae, care reprezentau scenele vieții lui Iisus; dispărură mozaicurile și frescele care decorau Patriarhia și numeroase alte opere ale artei creștine. Manuscrisele ilustrate nu scăpară nici ele⁸⁵, în locul scenelor religioase se puseră în biserică, spune Viața Sfântului stefan cel Tânăr, „copaci sau păsări sau animale și mai ales curse satanice de cai, vânători, spectacole și jocuri de Hippodrom” (8 ev8 pa f) oprea r\ t & a xOya, Se Ta cra Tavi Kă TTIT – iri-aaia, KDvfiyia, a mi iât7 io5 pbia). Cu alte detalii pitorești, afirmația este reluată⁸⁶. Așa făcu Constantin al V-lea la Blachernae, după ce distruse scenele religioase, în locul scenelor de pe Milliarium, reprezentând al VI-lea sinod ecumenic, el puse portretul vizitiului său favorit.

Împăratul, iritat, procedă atunci violent împotriva adversarilor și era martirilor se deschide în 76 l, prin uciderea călugărului din Blachernae, Andrei Calybitul. Apoi, la 20 noiembrie 764, a fost ucis, pe ulitele Con

85 Ch. Diehl, *Mantiei d'art byz.*

86 Migne, PG, 100, col. 1120. V. Amantos, *loiopioc tot»*

NICOLAF, BANESCU

stantinopolului, după ce suferise tot felul de chinuri, Sfântul stefan cel Tânăr. Adus de la Sf. Auxentiu și închis, el a fost târât, din ordinul împăratului, din închisoare de o bandă de oameni înarmați cu ciomege și ucis sub lovituri, în 765, Constantin al V-lea vru să-i silească pe toți supușii săi să jure împotriva icoanelor. O adunare solemnă avu loc la Sfânta Sofia: patriarhul Constantin jură cel dintâi pe cruce că a condamnat întotdeauna icoanele și asemenea jurăminte se cerură în tot imperiul.

Fiindcă rezistentă cea mai mare o opuneau călugării, Constantin al V-lea procedă cu cea din urmă violență împotriva mănăstirilor. Călugării erau obiectul insultelor celor mai triviale în public; ei fură aduși la Hippodrom și siliti a defila, fiecare cu câte o călugărită de mână, în huiduielile mulțimii, în același loc fură executați, câteva zile în urmă, unsprezece înalți demnitari, acuzați de complot. Patriarhul Constantin, denunțat, fu exilat în insulele Prinților și apoi executat.

Furia împăratului se întinse și asupra monumentelor de artă. Atunci pieriră o mulțime dintre operele artei creștine. Biserica Sfânta Euphemia fu transformată în Arsenal și grajd, în provincii se dezlântui aceeași violență prigonire. Michail Lachanodrakon, strategul themei Trakesioi, a rămas celebru prin persecuțiile sale.

Când Constantin al V-lea se îmbolnăvi de teribila boală care-l răpuse în câteva zile (14 septembrie 775) și care nu-i crută nici familia, se pare că a fost cuprins de remușcări și, pe patul morții, ne spune Theopha-nes, striga și spunea că de viu a fost dat focului nestins și le cerea clericilor să cânte imnuri Fecioarei, pe care atât de mult o jignise în viața sa (bowv KCU reycov, cm („au L.11 7 ii) pl oca6LCTCP Tiocpe So firiv, TItv le äyiocv

150

KOU OEOTOKOV t>p, vLÂcrfroa Eccitcov 6 aaâtov-ooq a DTfje; ezi-p6<).

Slavizarea Greciei și a Peloponezului, în timpul domniei lui Constantin al V-lea, e un eveniment însemnat, de care se vorbește în legătură cu o groaznică epidemie care decimă atunci populația imperiului. Relevând fragmentul în care Constantin Porphyrogenne-tos scria cai3A, abebiăr 8 Ttâaoc și xwa KOU yeyove bdpbocpoe; 87, interpretat în sensul că după ciuma din 746 – 747

toată tara, adică Peloponezul, „a fost redusă în sclavie”, nu „slavizată”, A. Maricq observa⁸⁸ că sensul acestui verb denominativ depinde de întrebuințarea ce se dădea în epoca lui Constantin al V-lea etnicului Zi3>iccbo<; LKA, dbog, ZK/Uxbrrv6<; ZKabâvoie; adică nu mai poate fi vreo îndoială decât în cazul în care termenul încă de atunci servea pentru a-i desemna pe sclavi sau o categorie de sclavi.

Fr. Dolger a făcut o anchetă metodică, editând un act al mănăstirii Iviron privitor la instalarea de ZK>. dboi Bo<) A, yapoi în hinterlandul Thessaloniceului în veacul al X-lea⁸⁹. El ajungea la concluzia, „revoluționară” după Maricq, că, departe de a apărea în sec. al VI-lea, la Agathias (249, 3), cum scria Vasmer⁹⁰, sau în

87 Const. Porphyrogenetos, De Thematibus, II, 6.

88 A. Maricq, Notes sur les Slaves dans le Peloponnese et en Bit-hynie, et sur l'emploi du „slave” comme appellatif, „Byzantion”, 22, 1952, p. 337 – 355.

89 Fr. Dolger, Ein Fäli slavischer Einsiedlung im Hinterland von Thessalonike în 10. Jahrhundert, „Sitzungsberichte der Baye. rischen Akademie der Wissenschaften, Philos. – hist. Klasse”, 1952, I, 28 p. (cf. BZ 46, 1953, p. 210).

90 M. Vasmer în „Zeitschrift fur deutsche Wortforschung”, 9, 1907, p. 22.

— 151

NICOLAE BANESCU

secolul al VII-lea, cum afirma Amantos⁹¹, utilizând în mod greșit pecetea cunoscută cu inscripția ano UKOCTCOV TOOV av8 pa7 t68 cfiv TCOV ZKX – abbo>v Tfjt (3 ii3-l) v (ov e7 tapziaq, sensul de „sclav” e atestat pentru prima oară în typikonul Pantocratorului din 1136! Maricq trăgea deci concluzia că la Constantin Porphyrogen-netos, în secolul al X-lea, aKXabebroo nu poate însemna decât „a slaviza”⁹².

Spre a-i stăpâni pe arabi, Leon al III-lea făcuse alianță cu chazarii și întări această alianță prin căsătoria fiului său Constantin al V-lea cu fiica haganului (733).

După moartea lui Constantin al V-lea, fiul său Leon al IV-lea, supranumit Chazarul (septembrie 775 – 8 septembrie 780), din cauza originii mamei sale, îi urmă în scaun, în afară, el purtă cu succes lupta împotriva arabilor, în fața cărora «câștigă două biruinte: una lângă Germanicia (778), alta în thema Armeniakon (780), și caută să

intervină în Italia, primindu-l la Constantinopol pe Adalgis, fiul lui Desiderius, regele lon-gobard detronat de Carol cel Mare și atrăgându-l de partea lor și pe ducele de Benevent, închis. Înăuntrul, îndulci mult măsurile violente ale tatălui său împotriva partizanilor icoanelor. Domnia sa, care fu de altfel scurtă, înseamnă o perioadă de potolire a furiei iconoclaste. Călugării începură a se întoarce în Constantinopol, mănăstirile a se popula din nou. Împăratul dădea bune speranțe pentru restabilirea păcii interne, când muri, la 8 septembrie 780, de boala părintelui său. Fiul său, Constantin al VI-lea, asociat la domnie din

91 K. Amantos în npaicti Kă ifjq Am5 âițiiac; Afhivwv, 7, 1932, P-235.

92 A. Maricq, op. al, p. 337 – 340.

152

776, avea numai 10 ani și împărăteasa Irene luă frăiele Imperiului, ca regentă.

Leon al IV-lea e zis Chazarul, fiindcă era născut din prima căsătorie a lui Constantin al V-lea cu o prințesă chazară. El era de o fire mai blândă și avu în privința icoanelor o atitudine mai îngăduitoare. Chiar dacă politica religioasă nu se schimbă cu totul, măsurile lui împotriva partizanilor cultului nu au avut nimic din violenta celor ale tatălui său. Theophanes ne spune că adoratorii icoanelor, mai mulți dintre funcționarii Curții, au fost bătuti în public și închiși, dar execuții nu s-au mai făcut (Theophanes, 453). Această îndulcire a măsurilor se datorează, desigur, și influenței împărătesei Irene, o atheniană crescută în ideile religioase și în cultul icoanelor.

Leon al IV-lea avea cinci frați vitregi, fiii lui Constantin al V-lea din altă căsătorie. Doi dintre aceștia fuseseră ridicați de tatăl lor la rangul de caesar și alți doi la cel de nobilissimos, pe care îl obținut și cel mai mic, de la Leon al IV-lea. Când Leon al IV-lea îl asocia la tron pe fiul său și-l încorona la 24 aprilie 776, senatorii, reprezentanții armatei și ai profesiunilor⁹³ s-au îndatorat prin jurământ scris să păstreze credința noului încoronat ca unicului moștenitor al tronului. Aceasta arată progresul realizat de principiul stăpânirii unuia singur, prin mărginirea dreptului de succesiune la tron la cel mai în vârstă fiu al împăratului.

3Irene și prima restaurație a icoanelor

Ca și Athena is-Eudokia, Irene era atheniană din naștere, iar

către sfârșitul anului 768 fusese adusă la Constantinopol, unde-și celebrase, cu pompa obișnui

93 Theophanes, 449: Oî le TWV tăe **G**. dâcov KCU î**l**\t rai TCOV coco Tegy-idicov Kod TCOV TioXucov reocvecov KOU epyoco-iripia Kcov. E vorba de toate stările sociale, nu numai factorii tradiționali: armata, poporul, senatul.

94 Ostrogorsky, op. cit., **p.** 120.

153

NICOLAE BANESCU

ta, căsătoria cu moștenitorul tronului. Dar Atena veacului al VIII-lea nu mai era aceea din veacul al V-lea. Nu mai era cetatea pângănă, orașul universității, plin de amintirea filosofilor ilustri și a scriitorilor clasici, păstrând cu pietate în umbra templelor cultul zeilor proscrisi, în vremea Irenei, Atena era un mic oraș de provincie liniștit, în care Parthenonul ajunsese o biserică, unde Sfânta Sofia o înlocuise pe Pallas-Athene și sfinții luaseră locul zeilor, în acest mediu nou, Irene primise altă educație decât aceea pe care o avusese **Athénaïs**, ea era o credincioasă devotată Bisericii, de o pietate pe care o aprindeau și mai mult evenimentele grave ale epocii.

Marea chestiune arzătoare care agita lumea, ele la Leon al III-lea, împărțise societatea bizantină în două tabere. Lumea oficială, clerul curții, demnitarii, înalta clasă și armata erau partizanii reformei împăraților iconoclasti, pe când clerul de jos, poporul, clasele de mijloc, femeile nu se puteau despărți de icoanele pe care le adorau și în puterea minunată a cărora credeau.

Când Irene intra în familia imperială, persecuția era în toi. Dar când Constantin al V-lea muri, se observă o îndulcire a violentelor la începutul domniei urmașului său și lucrul acesta se datora, desigur, influenței împărătesei. și după moartea lui Leon al IV-lea, în 780, Irene, luând personal conducerea imperiului, adoptă o atitudine hotărâtă în favoarea icoanelor.

Se știe că Irene era o femeie frumoasă și, în mijlocul unei Curți stricate, ea avu o purtare ireprosabilă. Ea a fost mai cu seamă o mare ambițioasă, în tot timpul vieții sale a voit să domnească și marea sa ambiție, care nu-i îngădui nici fiului său un loc alături de

154

dânsa, stinse în inima ei sentimentul de mamă și o împinse la o cruzime care lăsă o pată nestearsă pe amintirea numelui său.

Partidul iconoclast era încă puternic și Irene, icono-filă convinsă, fu foarte prudentă. Ea pregăti câțiva ani triumful proiectelor sale.

Îndată ce luă asupra-și cârmuirea imperiului, temându-se de ostilitatea cumnaților săi, caesari, se folosi ele un complot care urmărea să-i pună în fruntea imperiului și îi sili să intre în cler; pentru ca toată lumea să cunoască acest lucru, îi obligă să apară, cu prilejul solemnității Crăciunului din anul 780, în Sfânta Sofia și să ia parte la slujba religioasă oficiată în fața poporului capitalei. Pentru a-și putea impune ideile sale în privința icoanelor, ea mai avea de înlăturat și alți adversari: toate funcțiunile înalte ale Statului – senat, cancelarie, armată – erau ocupate ele iconoclasti. Erau oamenii vechiului regim, care nu s-ar fi învoit niciodată cu o desființare a politicii domniilor precedente. Irene începu a schimba personalul Palatului, ridicând în funcțiuni oameni devotați și rude; luă comanda generalilor lui Constantin al V-lea și o încredința oamenilor ei. Armata, trupele gărzii imperiale erau în mare parte legate de ideilor marilor împărați, căci soldații, în cea mai mare parte, ieseau din mediul heterodox al Orientului și erau plini de admirație pentru Leon al III-lea și Constantin al V-lea, care-i conduseseră la biruință. Michail Lachanodrakon, comandantul thrakesienilor, faimos prin violența cu care executase poruncile lui Constantin al V-lea, fu înlăturat. Omul cel mai influent, atotputernic, fu eunucul Staurakios, ridicat de Irene la demnitatea de patrikios și în funcția

155

NICOLAE BANF. SCU

de logothetes tou dromou, care, 20 de ani, o va servi cu credință. El negocie, ca diplomat, pacea cu arabii, când aceștia reluară luptele obișnuite ele frontieră și veniră, pustiind, prin Asia Mică, până la Bosfor, în 783. Regenta cumpără pacea pe trei ani cu un tribut anual de 70.000 de solidi (sau nomismata). Tot el, ca general, purtă războiul cu slavii din Macedonia și Hel-las (789) și-i aduse la supunere.

Primii ani ai împărătesei Irene au fost grei, dar n-au clescura-jat-o. Arabii Mesopotamiei, sub califul Mahdi, începură, în 781, incursiunile în Asia Mică, poate pentru că știau că e o femeie pe tron. Irene trimise împotriva lor „TOC nepaiim i-ejiaâa”, după expresia lui Theophanes (I, 455), adică armatele din Asia Mică. Generalul Michail Lachanodrakon avu la început succese, dar în 782 fu biruit de

forțele superioare arabe, care ajunseră până la Bosfor.

Primejdia arabă o silește pe basilissa să se apropie de Carol cel Mare, care desființase (774) regatul longobarzilor din Italia și se proclamase regele lor (rex Francorum et Longobardorum at-que patricius Romanus) și-și dobândise astfel mare nume în Apus. Ambasadori bizantini veniră în capitala lui Carol, propunându-i căsătoria fiului Irenei, Constantin al VI-lea, cu Rothruda., la Theophanes „ EpDiăpdb”. Carol primi propunerile și un învățat bizantin rămase la Curtea regelui franc, pentru ca să o învete pe Rothruda „literale și limba grecilor” și s-o introducă „în obiceiurile împăraților romani”, în acest timp, Irene fu nevoită a încheia o pace pe trei ani cu arabii, plătindu-le 70.000 nomismata de aur și daruri, mătase ș.a. Fu și un schimb de prizonieri, pentru a fi eliberați strategii bizantini captivi.

Scăpând astfel de amenințarea arabilor, împărăteasa își întoarse atenția spre slavii din Hellada, care, poate în înțelegere

95 Solidus era de la Constantin cel Mare, aureus (gr. egal cu 1/72 din livra de aur. Avea 4 gr 548. El scade și după lus-tinian ajunge la 4 gr 4. În franci, egal cu 15, 85.

156

cu caesarii, care voiau să ocupe tronul, se revoltaseră. Irene îl trimise împotriva lor pe eunucul Staurakios, care va fi consilierul ei credincios toată viața. Acesta veni în Macedonia și Hellada și-i supuse pe slavi, impunându-le tribut. Trecu apoi în Peloponez, de unde luă mulți prizonieri și pradă, întâia oară se menționează revolta slavilor în Hellada și trimiterea armatei împotriva lor, ceea ce arată că nu erau atât de vechi aici (Amantos, op. cit., p. 374 – 375).

În 784, după ce s-a înlăturat primejdia din Răsărit și Apus, Irene începu să se gândească la împlinirea proiectelor sale iconofile. Patriarhul Paul al IV-lea se retrase și, în locui, fu ridicat Tara-sios, secretar imperial, devotat cultului icoanelor.

Încă ele la începutul domniei, Irene arată în materie de religie o tolerantă necunoscută ele multă vreme. Călugării se strânseseră iarăși în Constantinopol. Patriarhul Paul al IV-lea singur rămânea om al vechiului regim, legat de erezie, prin jurământul ce-l depusese la urcarea lui pe tronul patriarhal: 20 februarie 780. În 31 august 784, el se retrase – sub influența Curții, probabil – și Irene ridică (25 decembrie 784) atunci în Scaunul Patriarhal un om al său, pe

secretarul imperial Tarastos, care servi cu credință toată politica religioasă a împărătesei. La 29 august 784, Irene trimise o ambasadă papei Hadrian, pentru a-i propune convocarea unui sinod ecumenic.

Răspunsul pontifical, din 27 octombrie 785, aproba planurile împărătesei. Doi apocrisiari ai papei veniră în 786 la Constantinopol. Împărăteasa le dădu prelaților bizantini ordin să se adune în vara anului 786. ședința se deschise și avu loc în 31 iulie (al 7-lea sinod ecumenic), în Biserica Sfinților Apostoli, împărăteasa asista, cu fiul său, la ședință, în așa-zisele catechume-na ale bazilicii. Egumenul mănăstirii Sakkudion (din

157

NICOLAF. BANESCU

Bithynia), vestitul Platon, unul dintre cei mai ferventi apărători ai icoanelor, își începuse, din amvon, discursul îndreptat împotriva sinodului din Hiena, când deodată soldați ai gărzii imperiale, cu armele în mâini, pătrunseră în biserică, amenințându-i pe prelați, împărăteasa încercă zadarnic a potoli mișcarea, episcopii se împrăstiară și iconoclastii, unindu-se cu armata, strigară: „Am biruit!” 96 Legatii papei și o mulțime din episcopi părăsiră Constantinopolul.

Irene nu prevăzuse acest incident, împreună cu Staurakios, ea întrebuința toate mijloacele pentru a scăpa de aceste trupe potrivnice. Prin bani și făgăduieli își câștigă corpurile de armată din Asia, totdeauna geloase pe trupele care aveau garnizoana în capitală. Apoi se anunță o mare expediție împotriva arabilor și trupele de gardă fură trecute atunci în Asia și înlocuite cu cele care fuseseră câștigate ele partea cultului icoanelor. Regimentele dușmane fură apoi dezarmate și trimise la vatră.

Acum, cu o armată devotată la îndemână, Irene adună clin nou sinodul, care nu se mai ținu în capitală, ci, pentru mai multă siguranță, se întruni la Niceea, în biserica Sfânta Sofia, la 24 septembrie 787 și ținu până la 13 octombrie. Erau prezenți 350 de episcopi, înconjurați de o mulțime ele egumeni și ele călugării legatiei pontificale.

Sinodul aruncă anatema asupra hotărârilor iconoclaste din 754 și restabili cultul icoanelor, sprijinit pe baze dogmatice, cu rezerva că icoanele n-au dreptul la

Theophanes, p. 461.

158

— r-wadorare (A, ocâpeioc), ci numai la venerație Ki>vrene). În

noiembrie 787, părintii Bisericii se transportară la Constantinopol, unde avu loc cea din urmă ședință, în palatul Magnaurei, în prezenta Irenei și a lui Constantin al VI-lea. Împărăteasa și împăratul, fiul ei, subscriseră la actele sinodului, în prezenta legaților papei Hadrian. Prelații îi aclamară pe suverani ca pe „noul Constantin și noua Elena”.

Sinodul de la Niceea are o mare însemnătate: el nu s-a mulțumit a restabili icoanele, ci a dat, afară ele aceasta, partizanilor lor doctrina și organizarea pe care ei n-o aveau fată de adversari.

El a coordonat toate argumentele teologice care se puteau opune doctrinei iconoclastilor și în același timp a stabilit canoane disciplinare care au fost pentru Biserica greacă punctul de plecare al unei adevărate reforme, îndeplinite în curând de Platon și Theodor Studitul.

Am văzut că iconoclastii arătaseră cea mai mare înverșunare împotriva călugărilor. Ei bine, acum tocmai clin mănăstiri pornește mișcarea reformatoare. O nobilă familie din Constantinopol, îndemnată de un membru al ei, egumenul Platon, transformase unul dintre domeniile sale, situat în Saccudion, într-o adevărată mănăstire. Un nepot al lui Platon, Theodor, intră în mănăstire și ajunsese discipolul favorit al egumenului. În 794, Platon îi determină pe călugări a-l alege în locul său, simțindu-se slăbit ele bătrânete. Theodor avea 35 de ani și va ajunge una din cele mai puternice figuri ale Bisericii din acel timp. Platon avusese mare înrâurire asupra sinodului ele la Niceea și e probabil că dânsul a inspirat canoanele disciplinare, care

159

MCOLAE BANESCU

alcătuiesc, împreună cu regulile monastice datorate lui Platon și lui Theodor, fundamentul a ceea ce se cheamă doctrina studiților.

Principiile ele căpetenie ale reformatoarelor sunt două: 1. Restabilirea riguroasă a moralei creștine, prescrierea normelor vieții monahale, organizată în spirit ascetic sever; viața călugărilor se petrecea în post și rugăciune, predici și lucru manual; 2. Neatârănarea și autonomia absolută a Bisericii. Din punct de vedere religios, ei condamnă orice alegere episcopală contrară ierarhiei. Un simplu laic, un neofit nu poate ajunge episcop. Din punct de vedere politic, ei aduc o idee de o îndrăzneată noutate în istoria bizantină, împăratul, se știe, avea asupra Bisericii o autoritate care făcea clin el egalul apostolilor. Această autoritate în materie religioasă o contestă Theodor. Apostolul

a zis: „Dumnezeu i-a pus în biserică mai întâi pe Apostoli, apoi pe profeți, în urmă pe Doctori” (I Corinteni, 12, 28).

Despre împărați nu pomeniște nimic. Numai cei dintâi au dreptul de a fixa dogmele credinței: împărații trebuie să li se supună și nu le pot lua locul.

Aceste principii, proclamate în Biserică, au produs conflicte mari, care tulburară pacea religioasă și făcură cu puțință, cum vom vedea, întoarcerea ofensivă a iconoclastilor.

Îndată după triumful pe care-l obținuse în sinodul de la Niceea, împărăteasa fu amenințată serios, în ambiția sa, clin partea lui Constantin al VI-lea. Acesta, acum un băiat de 18 ani, înțelegea să domnească. Irene îl ținuse totdeauna la o parte. La începutul domniei, un proiect de căsătorie se negociase, în interes politic, între Curtea din Constantinopol și aceea a lui Carol

160

cel Mare: Constantin al VI-lea trebuia să o ia de soție pe Rothruda, la bizantini Erythro, fiica puternicului rege din Apus. Irene se temu însă ca nu cumva protecția lui Carol cel Mare să-i asigure fiului său un sprijin care s-o înlăture din fruntea imperiului și ea rupse atunci negocierile, renunțând la proiectul de căsătorie, cu toată opoziția lui Constantin al VI-lea. Apoi descoperi pentru dânsul o soție în persoana unei armence, Măria din Paphlagonia, și-l sili, în 788, să contracteze această căsătorie. Tânărul se ridică în cele din urmă împotriva acestei tutele. Un complot se urzi în acest scop, în primăvara anului 790, dar el fu descoperit. Vinovații fură torturați, surghiuniți ori închiși, Constantin al VI-lea bătut cu vergi și închis în Palat, împărăteasa luă armatei un jurământ nemaiauzit, că atâta timp cât va trăi dânsa nu-l va recunoaște de împărat pe fiul său.

Dar trupele themei Armeniakon se revoltară și cerură punerea în libertate a lui Constantin al VI-lea, recunoașterea lui ca unic și adevărat împărat. Irene, înspăimântată, se retrase în palatul ei din Eleutherion și abdică. Atunci Constantin al VI-lea ajunse efectiv împărat; vechii consilieri ai Irenei, Staurakios, Actios, sunt destituiți. Toți vechii dușmani ai icoanelor, în frunte cu celebrul Lachanodracon, sunt iarăși puși în cele mai înalte demnități.

Dar slăbiciunea lui Constantin al VI-lea îl face ca după un an, în ianuarie 792, să se plece la rugăciunile mamei sale și s-o asocieze la domnie, reclându-i titlul de împărăteasă și rechemând-o în Palatul

Sacru. Staurakios e readus în funcție. Irene, setoasă de răzbunare, își pregătește cu multă dibăcie reușita. Ea se sili.

161

NICOLAE BANESCU

prin tot felul de intrigi, a-l face pe Constantin al VI-lea impopular, îl îndemnă mai întâi să-l închidă și să-l orbească pe Alexios Mosele, generalul care fusese pus în fruntea lor ele trupele răsculate în favoarea lui Constantin al VI-lea, în 790. Prin aceasta, Irene se răzbuna împotriva omului care-i trădase încrederea – el fusese anume trimis de Irene să le supună – și în același timp ridica împotriva lui Constantin trupele themei Armeniakon, indignate de purtarea împăratului fată de un șef pe care-l iubeau. Constantin al VI-lea fu nevoit să potolească el însuși revolta și cruzimea cu care o făcu îi înstrăina simpatiile armatei.

Apoi, fiindcă mulți se mișcau în favoarea fiilor lui Constantin al V-lea, unchiul împăratului, Irene îl făcu pe împărat să ia măsuri aspre împotriva lor: cel mai mare dintre caesari, Nikephoros, fu orbit, celorlalți patru li se tăie limba, cruzime inutilă, care stârni revolta mai ales printre iconoclasti (căci ei țineau la dâșii, în amintirea lui Constantin al V-lea) și care-l făcu pe împărat foarte impopular.

În sfârșit, Irene află un ultim mijloc pentru a înstrăina toate simpatiile lui Constantin al VI-lea.

Ea încuraja anume simpatia lui Constantin al VI-lea pentru una dintre doamnele Curtii, Theodote, care avea, pe lângă împărăteasa-mamă, rangul unei Kot) biKO oă-apia, și era înrudită cu egumenul Platon și cu nepotul său Theodor (vara lor), îl îndemnă a o îndepărta pe Măria, soția sa, într-o mănăstire și a se căsători, în septembrie 795, cu Theodote. Binecuvântările rituale fură date de economul Joseph. Tarasios se opuse căsătoriei, dar se abținu a-l excomunica pe împăratul adulter și nu-l pedepsi pe preotul vinovat. Lucrul acesta stârni indigna

162

rea generală. Călugării se revoltară împotriva împăratului bigam și învinuiră slăbiciunea lui Tarasios, care tolera o asemenea imoralitate. Centrul principal de rezistență era mănăstirea Sakkudion. Platon și Theodor refuzară comuniunea cu patriarhul. După ce se sili în zadar să potolească mânia călugărilor, venind la apele termale din Proussa, pentru a conferi cu ei, împăratul luă în cele din urmă împotriva lor măsuri aspre. Platon fu închis într-o mănăstire din

Constantinopol, iar Theodor exilat la Thessalonic.

Toate aceste fapte au ridicat opinia publică împotriva lui Constantin al VI-lea. Irene profită atunci de această stare de spirit și, în lipsa împăratului, care tocmai începea în Asia o expediție împotriva arabilor, urzi un complot pentru înlăturarea acestuia. Când totul fu gata, pentru a nu-i lăsa puțința vreunui succes militar, care le-ar fi zădărnicit planul, împăratul fu chemat la Constantinopol. La 17 Iulie 797, Constantin al VI-lea, întorcându-se de la Hippodrom în Palatul Sfântul Mamas, fu atacat de conjurați, din mâinile cărora scăpă, trecând în Asia. Dar acolo e prins de agenții Irenei, care-l aduc înapoi. El fu închis în Palatul Sacru și, din porunca mamei sale, orbit (15 august 797). Constantin al VI-lea își petrecu într-o liniștită obscuritate, în mijlocul familiei sale, cei din urmă ani ai existenței¹⁴²¹.

Nimeni nu plânse soarta nenorocitului împărat. Bigoții, în fanatismul lor, văzură în această tragedie pedeapsa legitimă a păcatelor de care se făcuse vinovat, un exemplu prin care, zice Studitul, împărații înșiși vor învăța a nu mai viola legile lui Dumnezeu și a dezlăntui persecuții nelegitime.

163

Irene își realizase visul. Ea îndrăzni, ceea ce nu se mai văzu niciodată, de a-și lua titlul de împărat, în fruntea novellelor sale, ea se intitula nu basilissa, ci Elpfrvri, Ttunoc; āāaiādx). Pe monedele ce le bătu, pe dipticele de ivoriu care ne-au păstrat chipul său, ea se înfățișă în aparatul pompos al suveranității.

Pentru a câștiga simpatiile populației, Irene usura contribuțiile la care era impusă, fără să tină seama de nevoile financiare ale imperiului. Mănăstirile fură mai cu seamă ușurate de biruri. Impozitul ce apăsa populația Constantinopolului fu desființat și impozitele ce se luau la import și export, la Abydos și Hieron, scăzute mult.

În același timp, ea îi umplu de binefaceri pe călugări, care erau de partea sa și, spre a-și atrage poporul, usura mult contribuțiile, ceea ce ruină finanțele.

Dar împrejurul ei se teseau acum intrigile –, favoriții se certau pentru succesiunea ei. Cei doi eunuci care guvernau imperiul, Staurakios și Actios, râvneau a-și câștiga fiecare tronul pentru rudele sale. Scene violente, comploturi, denunțuri umpleau acum palatul din Constantinopol și împărâteasa cu greu se menținea, în politica externă, situația se înrăutăți. Bulgarii sub Kardam deveniră amenințători, după

biruinta din 792 asupra lui Constantin al VI-lea M31. Arabii, sub Harun-al-Rasid făcură mai progrese în Orient și Irene fu nevoită să încheie o pace umiltoare în 798, obligându-se la plata tributului consimțit în 78197.

În timp ce Bizanțul se agita în aceste lupte sterile, Carol cel Mare, la sfârșitul anului 800, restaura în Oc-Dolger, Regesten, Abt. 1, 352.

164

cident Imperiul. Aceasta însemna pentru bizantini că vechile drepturi ale urmașilor lui Theodosios asupra Apusului cădeau pentru totdeauna. Curia romană, prin încoronarea lui Carol cel Mare, desăvârșea oficial alăturarea ei la Imperiul Francilor și Roma cea Veche era definitiv pierdută pentru bizantini.

Pentru concepția Evului Mediu, imperiul era unic, chiar atunci când avea mai mulți împărați.

Nici Carol cel Mare, nici papa Leon al III-lea n-au gândit prin acest act a crea un imperiu de Apus, care să facă o contrapondere celui de Răsărit. Carol era convins că, luând acest titlu, el devenea continuatorul împăraților romani. Aceasta însemna că acum Roma îl alegea pe împărat, în locul Constantinopolului. Nu se putea concepe existența simultană a două imperii. Prin esența sa, imperiul era unic. „Doctrina imperială a unui imperiu unic se baza pe dogma unui Dumnezeu unic, pentru că numai în calitate de delegat temporal al lui Dumnezeu împăratul putea exercita autoritatea divină pe pământ”.

Relațiile dintre Carol și Imperiul bizantin începuseră mai dinainte de anul 800. În 781, avuseseră loc negocieri pentru căsătoria fiului Irenei cu Rothruda.

În 797, Irene îl înlătură pe Constantin al VI-lea. Tronul nu putea fi constituțional ocupat de o femeie. Pentru Carol și papă, el era vacant, în Analele Occi

98 Gasquet, L'Empire byzantin et la monarchie franque, Paris, 1888, 284 – 285; v. și Otto Träutinger, Die ostromische Kaiser und Reichsidee nach ihrer Gestaltung im hofischen Zeremoniell, Jena, 1938 [reeditată la Darmstadt, 1956].

165

NICOLAE BANF. SCU

clentale, la anul 800 (se relatează evenimentele pe anii de domnie ai împăraților bizantini), numele lui Carol urmează imediat

după cel al lui Constantin al VI-lea.

Bizanțul socotea încoronarea lui Carol o uzurpare. Carol își dădea seama și el că, după Irene, la Constantinopol va urma un împărat și situația sa va fi precară. De aceea, începu negocieri cu Irene. Unii au văzut în aceste negocieri planul lui Carol de a se căsători cu Irene, ceea ce nu se admite, în genere, ca lucru serios. Dar în 802 se întâmplă revoluția la Constantinopol, care zădărnici aceste tratative. Ele se vor relua sub Ni-kephoros și urmașul său.

Imperium Romanum gubernans era titlul ce i se dăduse lui Carol cel Mare.

Încoronarea lui Carol cel Mare

Credem că are dreptate N. Iorga, care nu admite ca Bizanțul să fi recunoscut calitatea de împărat pentru regele franc.

În *Relations entre l'Orient et l'Occident au Moyen-Age*, Paris, 1909 (conferință susținută la Sorbona), el subliniază faptul că în cronicile grecești nu se spune despre Carol că „a fost încoronat împărat”, ci că „a fost încoronat împărat al Romei de către papă”.

Analele franceze, Eginhard, ne spun că ambasadorii lui Mihail I veniseră la Aachen și, prezentând lui Carol, după obiceiul lor, în scris un pact de amicitie, în limba greacă, ei făcuseră elogiul lui Carol, „*Laudes ei dixerunt*”, după obiceiul ceremonialului bizantin, numindu-l împărat și basileus: *imperatorem cum et basileum appellando*. Lucrul nu e sigur. Cât timp avem numai rezumatul actului oficial bizantin, și acest rezumat e făcut de aceia care aveau interes să prezinte lucrul în lumină favorabilă, rămâne o îndoială, „care se sprijină pe toată conștiința bizantină, invariabilă de la un secol la altul” și care se regăsește chiar în epoca în care Bizanțul nu mai înseamnă mare lucru (ca în timpul Paleologilor). Pentru acești suverani ai Răsăritului, occidentalii sunt niște „barbari” (p. 99 și urm.): /”.

166

T

Încoronarea, ca și ungerea mai înainte a lui Pepin, de către papa stefan al II-lea, care se duce pentru aceasta în Franța, se datorează și acelei puteri populare care se afla atunci la Roma, acel „*universus populus*”, „*Romanica plebs*”, România italiană. stefan al II-lea nu s-a dus singur; a fost însoțit de șefii miliției, *militiae optimates*; armata (*exercitus*), cu „*judecătorii*” săi (*Judices*), cu tribunii, ducii, chartularii în frunte, și în același timp *judecătorii longobarzi*, care reprezentau

populația romană a cetăților longo-barde, toți colaborează cu dânsul la acțiunea acestuia în Franța.

După crearea unei monarhii france, se vede Sf. Scaun la dispoziția acestei populații romane. Ea se luptă, în partide, la alegerea de papi. Erau și familiile însemnate, proprietari în jurul orașului imperial, cu ale lor „domus”, castele. și ele joacă un rol aici.

Ei nu voiau un stăpân la Roma, nici papa, ci un simplu protector, departe de dânsii.

Încoronarea de la anul 800 era și un act de voință spontană a „României” italiene, care ajunge a crea în persoana regelui franc ceea ce nu putuse face mai înainte, contra autorității împăratului de Orient. Poporul aclamă: „Carolo, piissimo Augusto, a De-o coronato, magno, pacifica imperatori, vita et victoria”.

Occidentul, în forma sa populară și după concepțiile sale, pe care le-am putea numi democratice, a creat această formă imperială (ibidem, p. 97).

Negocieri începură totuși, pentru aflarea unui modus vivendi între cele două state. Ambasadorii franci erau la Constantinopol când izbucni catastrofa care o prăbusi pe Irene de pe tron.

Staurakios murise în 800. Actios, acum atotputernic, conspira pentru a-l ridica pe fratele său în fruntea imperiului, împotriva eunucului, alți mari demnitari se ridicau la rândul lor. Unul dintre miniștri, logothetul general Nikephoros, profită de nemulțumirea generală pentru a complota la rândul său. Iconoclastii își pregăteau și ei răzbunarea. La 31 octombrie 802, revoluția izbucni. Irene era la reședința ei preferată, în pala

167

NICOLAE BANESCU

tul Eleutherion. Conjurații pătrund atunci în Palatul Sacru, înșelând gărzile și, punând stăpânire pe palat, îl proclamă împărat pe Nikephoros.

Irene nu mai avu tăria de a rezista. Ea se resemna a depune puterea și uzurpatorul o exila mai întâi într-o mănăstire fondată de dânsa, în insula Prinkipo. Dar îndată o strămută mai departe, în insula Lesbos, și acolo muri dânsa, într-o tristă captivitate, în august 803. Mai târziu, rămășițele i-au fost aduse în mănăstirea din Prinkipo, apoi la Constantinopol, unde fură depuse la Sfinții Apostoli.

Biserica i-a iertat crimele, pentru serviciul ce-i făcuse cu

restabilirea ortodoxiei și a cultului icoanelor. Irene este pentru cronicari „prea cucernica împărăteasă”, „Noua Elenă”, „iubitorea de Dumnezeu Irene”, f) et) aebeaâdTTI A\) Yox>ai; rj vece EĂevr, Eipfrvr”.

4. Nikephoros I Genikos

Nikephoros 7 (802 – 811) se arată un împărat energic. Măsurile sale financiare îl făcură nesuferit; ele au fost însă necesare, după domnia risipitoare a Irenei. Nikephoros impuse și mănăstirile, și bisericile, care, înmulțite neconținut, aveau proprietăți întinse, în ce privește politica religioasă, el observă o tolerantă moderată, care potoli patimile dezlănțuite mai înainte, în politica externă, se arată foarte activ. El încheie mai întâi, în 803, pacea cu Carol cel Mare, în urma căreia Imperiul bizantin își păstra stăpânirea asupra Italiei

99 Asupra ei, Ch. Diehl, Figures byzantines, Preserie (ed. IV), p. 77 – 109.

168

meridionale, Veneției, Istriei și Coastei dalmatice. Dar în 805 se va pierde Veneția și numai în 812 se va încheia pacea definitiv.

Mai puțin fericit fu Nikephoros în luptele sale cu arabii. Refuzându-le tributul, arabii, sub celebrul Ha-run-al-Rasid, reiau atacurile și cuceresc în 806 Tyana, Ankyra, Heracleia în Taurus, iar insulele Kypros și Rhodos fură sistematic pustiite, împăratul se văzu silit a cumpăra pacea cu plata unui greu tribut.

Nikephoros, fost funcționar, ajuns la treapta de logo-thetes Toți yevi Kou1441, șef al trezoreriei imperiale (802 – 811), era hotărât a restabili veniturile statului risipite de dărniciile Irenei. Sarcinile impuse populației stârniră ura generală împotriva lui și cronicarul Theophanes se făcu ecoul ei, enumerând pretinsele 11 „vexațiuni” (KaKebaeiq) cu care Nikephoros apăsă toate clasele populației. El era, pe lângă acestea, rău văzut de comandantii militari ai themelor, fiind un simplu demnitar civil și avu să reprime revolte militare, ca aceea a lui Bardanios Turcul, căruia îi încredințase comanda themelor Asiei pentru a-i înfrunta pe arabi.

Împăratul îi ridică împotriva-i și pe studii. Înăltarea lui Nikephoros, de la funcția de asecretis la patriarhat, după moartea lui Tarasios (februarie 806) stârni revolta călugărilor, care-l socoteau pe noul patriarh un simplu neofit, ales contra canoanelor. Când, pentru a pacifica Biserica, împăratul îl obligă pe patriarh să ridice

excomunicarea preotului Joseph, studii, în frunte cu Theodor, se ridicară împotriva măsurii și suferiră o violentă represiune.

Asupra lui Nikephoros Genikos istoricii au avut, până în vremea din urmă, o părere cu totul rea, din cauză că istoriografia bizantină l-a înfățișat în culori

169

NICOLAE BANESCU

foarte negre. Lucrul e explicabil, dacă ne gândim că izvorul din care cronicarii s-au alimentat a fost Theo-phanes, călugărul ele la începutul secolului al IX-lea, care avea toate motivele să-l ponegrească pe împărat. Irene restabilise cultul icoanelor și partidul ortodox aflase un mare sprijin în domnia sa. Nikephoros a fost, în această materie, cu totul indiferent. Măsurile pe care le-a luat, de la început, pentru îmbunătățirea finanțelor statului s-au întins și asupra Bisericii, ceea ce a stârnit, desigur, dușmănia reprezentanților ei împotriva împăratului. Atitudinea lui Theophanes, care-l prezintă ca pe un nelegiuit, a fost urmată de cronicarii posteriori Kedrenos, Zonaras, cărora le-a servit de izvor. Paparrigopulos a încercat cel dintâi o reabilitare a împăratului, socotindu-l un restaurator al statului și un reformator prudent. Iar J. Bury (în istoria consacrată acestei epoci – History of the Eastern Roman Empire from the Făli of Irene to the Accesion of B asii /, Londra, 1912) îl prezintă în adevărata sa lumină când spune că reputația lui Nikephoros a suferit foarte mult de pe urma faptului că n-a avut un istoric sincer care să-i facă dreptate, nici apologeti pentru a combate referințele colorate ale adversarilor. Dacă stabilim exact faptele, ajungem, după Bury, la o concluzie diferită în privința domniei lui Nikephoros. El apare ca un om energic și imperios, atent numai la greutățile sarcinii sale de a guverna, fără a se tulbura ele impopularitatea ce creștea în jurul său. Ch. Diehl, în atenta sa expunere a istoriei bizantine¹⁰⁰, are asupra împăratului aceleași bune păreri. Cronicarii contemporani, zice el.

100 Histoire du Moyen âge. col. Glotz, III, „Le moncle oriental”, cap. VII.

170.

I-au tratat tot atât de rău ca și pe marii împărați iconoclasti din secolul al VIII-lea. În realitate, Nikephoros pare să fi fost un suveran inteligent, preocupat de îndatoririle sale față de imperiu, un spirit moderat și destul de indiferent față de chestiunile religioase. Dacă a

respectat deciziile sinodului al VII-lea ecumenic, n-a înțeles însă a încuraja luptele interne, ci, tolerant față de părțile religioase, el a considerat că trebuie să se îngrijească înainte ele toate de restaurarea finanțelor ruinate ale statului și ele apărarea lui împotriva puternicilor dușmani ce-l atacau. Gelos în ce privește autoritatea sa, nu admitea să fie cineva mai puternic decât el și înțelegea să-și impună voința sa Bisericii, ca și Statului. Bun finanțist, căci înainte de a ocupa tronul fusese, după mărturia patriarhului Nikephoros, Tipd KTCop TCOV 5 riu, oaicov epopcov la Aciramyttion, ocupându-se ele încasarea taxelor la intrarea strămtorilor și ajunsese la înalta treaptă de kojo & cir\el TCCU ye-viKot» (logothet al tezaurului), el voia să-i dea imperiului veniturile ele care avea nevoie, după risipa făcută de împărăteasa Irene. În acest scop, întreprinse o reformă financiară vastă, despre care ne putem face o idee din criticile lui Theophanes.

H. Monnier, învățatul istoric ai dreptului bizantin, a analizat textul cronicarului și a căutat să lămurească în ce au constatat aceste măsuri financiare ale lui Nikephoros, socotite o pacoste de călugărul Theophanes. Acesta le numește cu o expresie care a trecut în istorie, așa-zi sele „zece calamități” sau „vexațiuni”, KOTKO-voiat, KCCKebaeic,, beiaē ca Studiul lui H. Monnier, Études de droit byzantin, a apărut în „Nouvelle revue hist. elu ciroit francais et étranger”, t. 19 (1895). Asupra uneia dintre aceste vexațiuni, a mai apărut un articol ai în

171

vătutului grec G. Cassimatis, La dixieme „vexation” de l'empereur Nicephore, în „Byzantion”, 7 (1932), p. 149 – 160. Iar colegul nostru de la Universitatea din Iași, domnul G. Brătianu, rezumând toate părerile, a închinat de asemenea un studiu asupra măsurilor financiare ale lui Nikephoros, intitulat la politique fiscale de Nicephore F 802 – 811, în „Études byzantines d'hist. économique et sociale”, Paris, 1938, p. 185 – 2161451.

Iată, pe scurt, care erau aceste KaKovomi imputate de Theophanes lui Nikephoros, dar impuse, desigur, împăratului, de nevoile militare ale domniei:

Prima vexațiune, împăratul a poruncit să se adune creștini în toate themele imperiului, și după ce li se vor lichida posesiunile, să fie colonizați în „Sclavinii”, la hotarele ținuturilor amenințate de bulgari (ETUI tâq ZKX – abrviae). Așezarea aceasta a populației grecești la hotarele bulgarilor făcea mai grele incursiunile lor¹⁰¹. Nikephoros nu

făcea în această privință decât să aplice un sistem practicat adesea de împărați și Monnier a enumerat precedentele acestei colonizări. E de ajuns a ne aminti de ridicarea mardaitilor din Liban, sub Iustinian al II-lea, și strămutarea lor aiurea, de strămutarea masei de slavi din Thracia în Bithynia sub Constantin al V-lea. Ceea ce i se poate imputa împăratului, după Theophanes, este graba cu care s-a făcut această colonizare, sub presiunea evenimentelor. Bulgarii erau acum foarte primejdioși. Luați repede, locuitorii nu vor fi avut vreme să-și vândă bunurile pe îndelete, le-au dat poate pe nimic.

101 Dolger, Regesten, 1. Abt., nr. 372, datat cea septembrie-de-cembrie 810.

A doua vaxațiune, împăratul îi înrola în armată pe săraci (TTUCOOI) și porunci să fie echipați de comunitatea fiscală, Tiocpoc TCOV bu, ox<ăpci>v, care mai plătea și o taxă de 18 1/2 nomismata pentru fiecare înrolat insolubil, o sumă considerabilă pe atunci. Grupa fiscală plătea ăă, XrXeyy beoe; pentru săracii înrolați – impozitul pe care ei nu-l mai plăteau, în baza solidarității fiscale, care era o regulă la bizantini. Această solidaritate a contribuabililor s-a crezut că e allelengyon, dar termenul nu se întâlnește la Theophanes și nici în altă parte. Dolger¹⁰² a arătat că măsura lui Nikephoros nu era altceva decât procedura e7 tibcă, f, garanția colectivă a celor din aceeași grupă fiscală, 6 (j. OKriveroi, pentru impozitul neplătit al comunității. Allelengyon apare, după Dolger, la 1002, sub Basilios al II-lea.

Nikephoros procedă simplu: contribuabilul care nu mai putea plăti era înrolat în armata imperială. Vecinii săi, 64, bxcopoi, erau obligați a plăti în același timp impozitul funciar al celui care nu-l plătise și echiparea lui de soldat. Taxa de 18 nomismata era mare și reprezenta mai mult decât înarmarea strict necesară a unui soldat, dar excedentul era întrebuințat pentru cheltuielile armatei.

A treia vaxațiune, împăratul se gândi să mărească toate impozitele existente și porunci epocților să facă noi operații cadastrale și pentru cheltuielile lor se puse o taxă de 2 kerația, încasată ca zapiia TIKov. S-a explicat termenul prin aceea că poate ruloarele de pa

102 V. recenzia din BZ 36, p. 157 sq. (la studiul scris de G. Rouil-lard, L'épibole au temps d'Alexis I Comnene, „Byzantion”, 10).

pergament (Monnier).

A patra vexațiune. Procedând la o nouă inventariere a bunurilor publice și private, nu se puteau lăsa mai departe privilegiile care îi răpeau statului o parte însemnată a veniturilor. Irene fusese foarte generoasă în această privință, ea suprimase taxele politice, epopei Tioă a Tiicoi (plătite poate de locuitorii Constantinopolului și ai marilor orașe) și redusese drepturile percepute la vămile imperiale¹⁰³. Toate fură restabilite și în acest scop împăratul stabili la Magnaura un tribunal special, pentru a-i urmări pe rău-platnici și a face să înceteze scutirile fiscale. Poate că tribunalul acesta a dat naștere la abuzuri.

A cincea vexațiune. Colonii stabiliți pe proprietățile bisericilor, ale mănăstirilor, ale fundațiilor pioase erau scutiți de capitație. Nikephoros ceru să plătească toți colonii fără excepție și bunurile bisericii fură lovite prin această măsură, mai ales că impuse plata ele la începutul domniei sale. Karevi KOV era acum capitația, care se desfăcuse de impozitul funciar.

A șasea vexațiune, împăratul le ordonă strategilor din themele provinciale să-i caute pretutindeni pe oamenii care din sărăcie s-au îmbogățit deodată și să le aplice regimul descoperitorilor de comori. După legislația în vigoare, comoara era împărțită între descoperitor și proprietarul terenului. Se pare că în epoca lui Nikephoros comoara se confisca întreagă în folosul statului. Măsura s-a extins asupra tuturor celor ce se îmbogățiseră prin speculațiuni ilicite și incorectitudini

101 Dolger, Regesten, l'Abt., nr. 356, măsură datând din martie 801.

174

În gestiunea finanțelor publice. Această măsură a putut da loc la abuzuri și nedreptăți. Theophanes povestește că, odată, împăratul apăru în piața fabricanților de ceară de la Constantinopol și-l întrebă pe un negustor ce avere a făcut cu acest negot. Fabricantul, îngrozit, mărturiși că avea 100 livre de aur. „Ce nevoie ai de ele? îi zise Nikephoros. Vino să cinezi cu mine și-ți voi lăsa 100 de piese de aur și vei putea să te întorci mulțumit”.

A șaptea vexațiune. Fată de incuria fiscului, contribuabilii care descopereau pe proprietatea lor comori se mulțumeau să declare numai vasul, adăugând că era gol. Agentul fiscal, mituit, se mărginea să înregistreze vasul. Nikephoros porunci să se plătească, până la proba că vasul era gol, toți banii pe care-i putea cuprinde vasul. Novella se

aplică cu 20 de ani în urmă.

A opta vexațiune. Restabili taxa de două nomisma-ta pe sclavii cumpărați, ă-co if\e, A6 t>5 oi), deci pe cei care intrau din arhipelag. Taxa nu se extinse și la cei care veneau prin Bosfor, la Hieron, poate pentru că din nord se aduceau lucrători sclavi de care era nevoie. De asemenea, impuse taxa pe succesiuni mai mare, cerând-o nu numai de la colaterali, cum se făcea până la el, ci și de la moștenitorii în linie directă (părinti, copii etc.) 104.

A noua vexațiune. Prin secularizarea unor proprietăți eclesiastice, prin vinderea forțată a bunurilor colonilor strămutați în Sclavinia, prin confiscarea bunurilor debitorilor insolvăbili, statul ajunsese posesorul unor domenii întinse. El le impuse acum armatorilor din

04 Ibidem, nr. 377, datată cca. 810.

175

NICOLAE BANESCU

Asia Mică să cumpere la prețul fixat de stat proprietățile acestuia.

A zecea vexațiune. A fost tot o măsură care îi lovea pe armatori, năuceroi. Le impuse să împrumute de la stat o sumă fixată la 12 livre de aur, cu o dobândă de 4 kerația pentru piesa de aur, sau 17%. S-a discutat foarte mult asupra acestei vexațiuni. Paparrigopulos a luat-o în sensul unei bănci de stat, și Cassimatis a dat explicația cea mai acceptabilă. Iată de ce Theophanes numește această măsură o °C de la Uzura, camătă fusese întotdeauna condamnată de Biserică. Legislatia o interzise chiar un timp. Împăratul Nikephoros reînnoi măsura, interzise perceperea oricărei dobânzi. Acum, impunând năuceroilor o dobândă atât de mare, el săvârșea pentru ortodoxul Theophanes o crimă. Dar măsura a fost impusă de necesități. Interzicerea conformă moralei creștine era incompatibilă cu viața economică a statului. Ea aduse o criză publică și statul trebui să vină în ajutorul ei. Nikephoros oferi deci oricărui armator însemnat din Constantinopol, unde era baza principală a flotei de comerț bizantin, un împrumut, pentru a asigura buna stare a acestei flote. Dar fiindcă banul public putea risca să fie pierdut în acest împrumut maritim, împăratul a trebuit să impună o dobândă ridicată, împrumutul nu era obligatoriu, dar cine avea nevoie să-l facă, trebuia să se adreseze Statului, nu putea împrumuta decât de la Stat, care își asigura un profit și dădea în același

timp și un nou avânt flotei necesare imperiului.

176

Toate aceste măsuri, care loveau în atâtea interese, au provocat, desigur, nemulțumiri. Adversarii lui Nikephoros, mai ales călugării, direct atinși, nu l-au iertat pentru acest lucru. Ei l-au înfățișat ca pe un tiran apăsător și crud, ipocrit și stricat. E sigur că împăratul a fost, prin asprimea politicii sale financiare, foarte impopular. E caracteristică, în această privință, conversația pe care a avut-o cu unul dintre oamenii săi cei mai apropiați și pe care ne-a înregistrat-o Theophanes. Theodosios, fiul lui Salibaras, îi spuse odată: „Stăpâne, toți au să strige contra noastră și de ni s-ar întâmpla o nenorocire, toți se vor bucura de căderea noastră”. Împăratul răspunse: „Dumnezeu a împietrit inima oamenilor, pe a mea de asemenea. N-a împietrit el și pe a lui Pharaon? Ce binefaceri pot spera supușii mei de la mine? Nu trebuie să aștepte de la mine altceva decât ce vezi!”

Călugării se ridicau împotriva lui Nikephoros patriarhul, care în 806 îi urmasa lui Tarasios. El fusese un simplu laic și trecuse deodată prin toate gradele sacerdotiului. Studiții protestară violent împotriva alegerii sale. Patriarhul era, ca și împăratul, un oportunist politic, doritor a liniști spiritele și a pune capăt luptelor recente. La cererea împăratului, el convocă un sinod pentru a reintegra în drepturile lui sacerdotale pe economul Joseph, excomunicat pentru că dăduse binecuvântarea căsătoriei lui Constantin al VI-lea cu Theoclote. Cu toate protestele lui Platon și Theodor, adunarea răspunse dorinței patriarhului și-i redădu lui Joseph demnitatea de mare econom (807). Acesta fu începutul marii certe cunoscute sub numele de afacerea moechiană. Partizanii reabilitării erau moechiani

177

NICOLAF. BĂNESCU

(**(j. oizera = adulter)**). Călugării de la Studios refuzară comuniunea cu patriarhul.

Împăratul fu iritat de opoziția care tulbura din nou Biserica; el nu putea admite să se supună la regulile canonice obișnuite căsătoriei unui suveran. Un nou sinod din anul 809 proclamă legitimitatea căsătoriei lui Constantin al VI-lea, declarând că împărații sunt deasupra legilor Bisericii și excomunicându-i pe opozanți. Abatele Platon fu exilat în Insula Prinților, cu Theodor Studitul și fratele său Joseph, arhiepiscop de Thessalonic. Cei 700 de călugări care refuzară

să accepte hotărârea sinodului fură împrăștiati, închiși, exilați.

Pe de altă parte, crima Irenei contra fiului său încuraja revoluțiile. Două încercări se făcură pentru a-l doborî pe Nikephoros de pe tron: în anul 803, rebeliunea lui Bardanios Turcul, care fusese ridicat de împărat la comanda supremă a trupelor asiatice. Acesta se proclamă împărat, dar nu izbuti. Trădat de partizani, se retrase într-o mănăstire din Insula Prinților, unde fu orbit, în 808 avu loc alt complot, pentru a-l ridica la tron pe patriciul Arsabir, pe atunci în înalta funcție de quaestor, tot fără izbândă.

Împăratul avu să lupte în același timp cu dificultăți externe. De la venirea sa pe tron, se silise a lămuri cu Carol cel Mare chestiunea Italiei. O ambasadă trimisă în 803 în Occident aducea un proiect de tratat prin care îi lăsa imperiului Veneția, Dalmatia maritimă, Ne-apole, Calabria, Sicilia – lăsându-li-se francilor Istria, Dalmatia interioară, Exarhatul Ravenna, Pentapolis și Roma. Dar Bizanțul îi refuză lui Carol titlul de împărat și ostilitățile se reluară. O flotă bizantină veni în Adria-tica (806), fără a-l putea împiedica pe Pepin de a pune stăpânire pe insulele Lagunei (809) – Se reluară

178

tratativele cu Aix-la-Chapelle și prin tratatul din 812 se restitui Veneția imperiului. Ambasada lui Michail I Rhangabe îl salută pe Carol ca împărat, ceea ce unii socotesc o recunoaștere a titlului său de către Bizanț.

În primii ani ai domniei, Nikephoros avu să poarte război cu Harun-al-Rasid. Neputându-se plăti tributul la care se îndatorase Irene, acesta năvăli în Asia Mică. O ambasadă a împăratului aduse pacea, plătind 40.000 nomismata aur și îndatorându-se a nu restaura cetățile distruse. Theophanes (I, p. 482) vorbește și de un impozit impus lui Nikephoros și fiului său. În același timp avu loc și un schimb de prizonieri.

Dar grija lui Nikephoros pentru cetățile din Asia Mică, fapt care contravenea tratatului, ca și neînțelegerile ivite cu schimbul prinșilor provocară îndată ostilitățile califului, care pătrunse până la Ankyra. În 805, pradă Kypros, luând mulțime de captivi. Numai după moartea lui Harun (809) avu liniște Bizanțul.

Acest calif reluase războiul cu bizantinii. Deși Nikephoros îl purtă cu energie, el nu fu atât de fericit pentru imperiu. La 806, Harun luă Tyana, ajungea la Ankyra, pe când flota sa prăda Kypros și Rhodos.

și mai grele fură, în această domnie, luptele cu bulgarii. De când în fruntea statului bulgar se afla viforosul han Krum, imperiul avu să îndure neconținut năvălirile prădalnice ale hoardei bulgare. Krum pornise în 807 prădând Macedonia, iar în 809 cucerise și Sardica. Împăratul făcu mari pregătiri pentru a-l înfrunța pe dușman. Fragmentul publicat în anii din urmă de Dujcev ne arată ce puternică armată condusesse Nikephoros în primăvara anului 811. Bulgarii, înfricoșați, fug din calea lui. Împăratul ajunge prin trecători la

179

NICOLAE BANESCU

Pliska, reședința hanului (unde nimicește o trupă lăsată de Krum), pe care o pradă teribil, punându-i în urmă foc. Străbate apoi prin mijlocul Bulgariei, cu gândul să se îndrepte spre Sardica, unde totuși n-a fost. Îngâmfat de marea-i biruință, se întoarce fără să-și ia măsuri de supraveghere, iar în strămtori, bulgarii, văzând debandada trupelor bizantine, care, după descrierea lui Dujcev, se declaseră la pradă, arzând în drum totul, ucigând turmele, întăresc ieșirea cu șanț și palisade și-l atacă pe Nikephoros pe neașteptate. Lupta se transformă în măcel. Bizantinii fug, dau de o apă măloasă în care se împotmolesc cu caii, câți putură scăpa. Dau de palisada cu care bulgarii închiseseră ieșirea din clisură. Coboară de pe cai, sar, dar dincolo era săpat șanț adânc, în care-și frâng oasele, în fine, bulgarii dau foc palisadei, ce se prăbusește în șanț și mulți mor în focul șanțului, împăratul pieri în această catastrofă, cu toți patricii și nobilii. Staurakios scăpă greu rănit.

Un fapt însemnat este în această domnie slăbirea și retragerea elementelor slave, care se revărsaseră până în Grecia și Peloponez. O mare năvală se produce acum împotriva orașelor maritime grecești, care înconjurau amenințător populațiile slave așezate înăuntrul țării.

Coloniile de slavi din Grecia ajunseseră atât de puternice, încât plănuiseră să se facă stăpâne asupra Peloponezului. Expediția întreprinsă contra lor sub Irene se mărginise a-i supune pe rebeli la tribut, fără să le micșoreze numărul sau să le sfărâme puterea. Tulburările sau vremea urcării pe tron a lui Nikephoros încurajează pornirile lor de a-și cuceri independenta. Ei adună mari forțe și dădură atacul asupra

180

cetății Patrai (Patras), port înfloritor, prin care puteau să

asigure legătura cu slavii de pe Coastele Adriei. Pirații arabi din Africa, la Tunis, erau acum aglabitii, neatârnați de califat. Ei fură aduși a coopera la asediu. Prădară toate proprietățile de dincolo de ziduri și pe când arabii blocau golful, ei asediază orașul.

Ajutorul putea veni numai de la Corinth, dar generalul de acolo, înștiințat, nu putu trimite imediat trupe de ajutor. Locuitorii, care așteptau acest ajutor, puseseră iscoade să le anunțe apropierea ajutoarelor de la Corinth, ca să prelungească rezistența, fiind la capătul sfortărilor. Unul dintre acești paznici făcu, din greșală, fără să aibă temei, semnul convenit.

După câte ne relatează Constantin Porphyrogenetul (De adm. zmp.), paznicul trebuia, în cazul când trupele nu se vedeau, să se întoarcă ținând steagul drept. Dar în momentul când apăru la vederea concetățenilor săi, calul se poticni și steagul se plecă fără voia curierului. Orășenii, convinși că vin ostile de la Corinth, se aruncară atunci la porți cu înverșunare asupra slavilor, îi bat și-i alungă, luând un mare număr de prizonieri și pradă multă.

Generalul bizantin sosi trei zile după această biruintă. Gelos fată de izbânda cetățenilor armați, el răspândi zvonul care umbla în gura oamenilor, conform căruia izbânda se datorase Sfântului Andreim, patronul orașului, care ieșise în fruntea luptătorilor. Aceasta a fost anunțată împăratului și Nikephoros, politician priceput, își dădu seama ce ar fi însemnat ca oamenii să creadă că un guvern municipal bine constituit poate oricând să asigure apărarea mai bine decât guvernul central, adesea incapabil ori indiferent. De aceea, el dădu printr-un edict toată prada luată de la slavi.

181

NICOLAIBĂNESCU

proprietățile și sclavii, Bisericii Sf. Andrei, nu populației orașului, în același timp, episcopiile de Methone, Corone, Lacedemona fură supuse Mitropoliei de Patras¹⁰⁵. Acest chrysobul al lui Nikephoros fu mai târziu întărit de Leon al VI-lea (Finlay).

Locuitorii din Patrai câștigară o biruintă strălucită asupra slavilor care atacară cu înverșunare orașul, în 807, sprijiniți de mase de arabi africani, aglabitii. Din anul 800, arabii de la vestul Egiptului ieșiră de sub ascultarea Abbasizilor, formară un stat independent la Tunis, sub dinastia Aglabiților. Biruinta aceasta, exploatată de trupele imperiale, care supun toată coasta de vest a Peloponezului, până în

Mesenia, înseamnă începutul scăderii puterii de expansiune a elementului slav. Imperiul se silește, printr-o colonizare sistematică grecească, să recâștige ținuturile ocupate de slavi.

Cu mult mai grea fu situația creată prin noua ridicare a bulgarilor. Acum se afla în fruntea acestui popor cruntul și neobositul Krum. El pătrunse în 809 în imperiu și cuceri Sardica. După mari pregătiri, împăratul porni o puternică expediție împotriva bulgarilor, începuturile fură fericite. Bizantinii ard reședința lui Krum și pustiesc totul în calea lor, refuzând orice propuneri de pace. Dar la întoarcere, împăratul fu închis din toate părțile și, la 23 iulie 811, atacat de bulgari. Lupta fu sângeroasă. Armata bizantină fu nimicită, împăratul și o mulțime de nobili căzură în strașnica încăierare.

105 E. Q (Q, 07 toti Xou lotopicx Tfjq TioXecot neruprâv, Atena, 1888; Dolger, Regesten, 1. Abt., 365; cf. Const. Porphyrogenetul, De adm. imp., ed. Bonn, p. 217 [= C. Porfirogenetul, Cane de învățătură pentru fiul său Romanos, traducere V. Grecu (col. „Scriptores Byzantini”, VII), București, 1971, cap. 49, p. 79 – 80]

182

Krum înfipse capul lui Nikephoros într-o lance și-l expuse mai multe zile; apoi făcu din hârca lui un pocal din care nobilii bulgari (boliades) fură siliti a bea la masă. Thracia și Macedonia fură pustiite îngrozitor¹⁰⁶.

5. Staurikios și Michail I Rhangabe

Fiul lui Nikephoros, Staurakios, abia scăpat, greu rănit, clin lupta în care căzuse părintele său, n-avea copii, de aceea scurta lui domnie fu agitată de intrigi

106 I. Dujcev, Neue biographische Daten zum Einfall des Nikephoros L în Bulgarien i. J. 811, „Spisanie” der Bulg. Akad. d. Wiss, 54 (1936), p. 147 – 188.

Autorul dă textul unui raport asupra campaniei lui Nikephoros contra Bulgarilor în Iulie 811, scos din Cod. Vatic gr. 2014 și-l analizează.

Se dau amănunte asupra puterii armatei bulgare, se vede că Nikephoros a luat Pliska, îngâmfarea lui în victorie, prădarea înspăimântătoare a țării, marșul asupra Serdicăi, baricadarea strămtorilor de la ieșire de către Krum, și groaznica înfrângere a armatei bizantine. La sfârșit, urmează o descriere a persoanei lui Nikephoros. În fine o contribuție importantă la istoria veacului

allX-lea. (v. recenzie F. Dolger), BZ. 37, p. 184 – 185).

H. Grégoire, Un nouveau fragment du „Scriptor incertus de Leone Armenia” „Byzantion”, 12 (1936), p. 417 – 427. Ed. nouă a fragmentului publicat de Dujcev. Grégoire arată că nu e o bucată hagiografică, ci una de cronică, care stilistic aparține așa-zisului „Scriptor incertus de Leone” și poate unui rest dintr-un Malalas Continuatus.

Textul lui Dujcev se află într-un manuscris hagiografic, Vatic. gr. 2014 și savantul bulgar a crezut că e vorba de o scriere edificatoare, mai ales că notițele Menologiilor, Synaxarelor și Meneelor (23 și 26 Iulie) relative la „martirii din Bulgaria” derivă mai mult sau mai puțin direct din această 5 ifryren. q, intitulată: ilepi

183

NICOLAE BANESCU

continue pentru a-l pune pe tron pe cumnatul său, curopalates Michail Rhangabe; la 2 octombrie 811, e silit a se retrage de pe tron, în favoarea cumnatului său, Michail I Rhangabe. Acesta, fără însușiri de energie, caută să potolească nemulțumirile, să repare nedreptățile domniei precedente. Rechemă din exil pe studii, făcu să fie din nou condamnat economul lo-seph, împăcându-l astfel pe patriarh cu călugării, împărți cu dărnicie banii adunați de Nikephoros. Desființa măsurile fiscale care apăsau asupra clerului.

NIKT (popou TOU baoi Xecoq mi Ttwq e «pl, rai TO Koăxx ev p Dar nu-s decât una sau două fraze în stil hagiografic. Toată bucata e evident extrasă (tale quale sau prin tăieturi) din o cronică contemporană a faptelor; și am zice că Theophanes, mort în 817, a cunoscut această povestire, la care propria-i relație face aluzii evidente. Expresii care nu se pot înțelege decât la lumina noului text. De exemplu, Theophanes zice că oamenii lui Nikephoros au pierit „în focul șanțului”, tea ifâq ouăccc; Trupi, cu articol determinativ, de două ori, deși Theophanes n-a vorbit mai înainte nici de foc, nici de șanț. El a vorbit numai de o palisadă, în care Bulgarii lui Krum i-au închis pe bizantini.

Grégoire traduce tot pasajul, foarte bogat prin precizia faptelor. Era un fluviu mocirlos și negăsind vad, grecii, urmăriti, se aruncară în fluviu cu caii, dar se împotmolesc, striviți de cei care vin după ei. Astfel, bulgarii trec peste ei și cei care se credeau scăpați din fluviu dau de o palisadă puternică, făcută de bulgari. Descăleca, se urcă pe palisadă și

se aruncă dincolo, dar în afară s-a săpat un șanț adânc și ei își zdrobesc oasele căzând, în fine, bulgarii pun foc palisadei și aceasta se năruie, încât bizantinii cad în locul șanțului, unde pier.

Theophanes le-a citit, pentru a vorbi de focul șanțului.

Povestirea vine de la un istoric, de la unul de prim ordin, ea a fost tăiată dintr-un manuscris al cronicii anonime, din care ne rămâne un alt fragment, urmând de aproape textul nostru: Scrip

184

lăsându-se cu totul influențat de puternicul egumen de la Studios, Theodor¹⁰⁷, ale cărui doctrine le împărtășea și patriarhul Nikephoros, ales încă din 806. Se arată ostil iconoclastilor, pentru a se împăca cu Roma și aceasta îi trezi dușmănia armatei și agitații în Constantinopol, manifestări turbulente se produsese la mormântul lui Constantin al V-lea. Așa se explică revolta trupelor și căderea împăratului.

tor incertus de Leone Armenio. Stilul e identic și de asemenea spiritul, precizia în detaliu, cunoașterea adâncă a oamenilor și lucrurilor, mai ales a lucrurilor bulgare. Portretul lui Nikephoros, reprodus de Grégoire, vine fără nicio modificare din Scriptor incertus.

Izvorul? Ceea ce e sigur, e că istoria noastră e o continuare (până la Leo Armeanul) a unei cronici în genul și stilul lui Mala-las, căci portretul lui Nikephoros e cu totul „malalian”.

Avem câteva indicii despre existența unui „Malalas Continuatus”. Tzetzes nu pune un „Ioan de Antiochia”, după toată evidenta, un Malalas, ca urmare, după Georgios Monachus? De ce din această ouxevet a „cronicii cu portrete de împărați” nu ne-au rămas decât două fragmente, Aifry Ticuq a lui Dujcev și cele 28 pagini din Scriptor incertus? Foarte probabil fiindcă compilatorii de cronici au preferat acestui Malalas Continuatus pe Theophanes, care scria aproape la aceeași dată.

107 Acesta fusese rechemat din exilul său de către Irene. După biograful lui Theodor, incursiunile arabilor sub Harun îl siliseră pe Theodor a se refugia, împreună cu tovarășii săi, la Constantinopol. Ei se stabiliră atunci, în număr de 700, lângă Poarta de Aur, în clădirile vechii mănăstiri a lui Studios, fondată în 463 de patriciul Studios și rămasă, din cauza persecuțiilor iconoclaste, aproape pustie. Aici ajung ei o fortă pentru Biserică, exercitând în afacerile ei o influență din cele mai mari.

În anul 812 reluă tratativele cu Carol cel Mare, care restituie, printr-un tratat, Veneția, obținând recunoașterea titlului de împărat de către bizantini, împăratul de la Constantinopol rămânând becn? te be; Peojiaicov.

Împotriva bulgarilor, care își continuau jafurile în provinciile de lângă Constantinopol, Michail Rangabe se arată cu totul incapabil, în 812, Krum se ridicase iarăși, răspândind ruina și groaza în Thracia. Cele mai însemnate orașe – Develtos, Anchialos, Mesembria – cad în mâinile lui. Primejdia se apropie de Constantinopol. Michail e sfătuit să o înfrunte. El își concentrează atunci, în primăvara anului 813, numeroasele sale trupe, adunate din toate themele, până la paznicii clisurilor din depărtatele provincii ale Asiei, în fruntea acestei armate numeroase, împăratul iese, cu mare pompă, din Constantinopol, ca să-i întâmpine pe dușmani. Basilissa Procopia îl petrece până afară din oraș, împărțind bani și daruri strategilor. Aproape de Acinopol, la Bersinikia (Versinikia), cele două oști dușmane se ciocniră, în ziua de 22 iunie și, la prima izbire, bulgarii începură a se clătina. Dar, fie o defecțiune, fie o panică făcu ca o parte din trupele bizantine să fugă din luptă și bulgarii ies biruitori. Oastea se risipește și împăratul scapă la Arcadiopolis, de unde se întoarce, deprimat, în Capitală, lăsându-l în urma lui pe Leon, strategul themei Orientului [Anatolikon], ca să refacă oștirea și să se împotrivescă barbarilor.

Krum, în anul de după moartea lui Nikephoros, năvăli cu o armată mare în imperiu și luă orașul Develtos. Michail iese în fruntea oștilor, să i se împotrivescă, însoțit de Procopia. Dar armata arată mare nemulțumire văzând curtea unei femei și împăratul se întoarce de la Tzurulon înapoi (Finlay, History). Hanul bulgar, încurajat de această dezordine, reuși să ia Anchialos și alte cetăți din Thracia. El oferi pacea lui Michail pe baza tratatului încheiat de Theodosius al III-lea cu Cormisus, înainte de biruințele iconoclastilor. Între condiții însă era și aceea de a i se preda toți refugiații și dezertorii, care în mare parte erau creștini. Împăratul examinează aceste condiții într-o adunare, în care mulți erau de părere să se accepte, asigurându-se pacea cu barbarul. Dar Theoktistos, maestrul palatului, și mai ales Theodor Stucitius se opuseră cu hotărâre. Ei declarară că ar fi o pată pe Imperiul

roman o asemenea faptă. Stuciitul adăugă că ar fi un act de impietate să se dea în mâinile păgânilor creștinii, citând din Evanghelia lui Ioan, VI, 37: Tot ce mi-a dat tatăl meu, va veni la mine, și cine vine la mine, nu îl voi arunca afară, împăratul, din motive de pietate, se alătură la părerea Studitului. Krum continuă ostilitățile, cuceri Mesembria (noiembrie 812), luând o mare pradă, orașul fiind mare centru comercial.

În primăvara anului 813, Michail iese în funtea unei mari oștiri, însoțit de Procopia până la apeduct. La Bersinikia statură fată în fată cele două oști, până ce Aplakes la una din aripi, soldații finel nerăbdători, hotărî a ataca și-l înștiința pe împărat să-l ajute, căci vor birui. La început bizantinii au succes, apoi panica

187

NICOLAE RĂNESCU

Intră în armată, o parte se retrase¹⁴⁸¹. Se pare, după unii istoriografi, că Leon Armeanul, care urmărea gândul de a uzurpa tronul, își retrase armata, provocând dezastrul.

Dar împrejurarea era prielnică pentru o răsturnare a domniei ce se dovedise atât de neputincioasă. Leon răscoală soldații împotriva împăratului, vine asupra Capitalei și se încoronează pe 11 iulie 813 la Sfânta Sofia. Michail I Rangabe se resemnează a abdica și este silit a se retrage, cu copiii săi, călugărindu-se toți, în insula Prote (Proti).

B.

[A DOUA PRIGONIREA ICOANELOR. RESTABILIREA LOR DEFINITIVĂ]

1. Leon al V-lea Armeanul (813 – 820)

Leon al V-lea Armeanul (813 – 820), era de fel din Armenia, om energetic, îndrăznet și pervers. El venea în fruntea imperiului în împrejurările cele mai critice.

șase zile numai după încoronarea sa, Krum, care îl lăsase pe fratele său să împresoare orașul Adrianopol, apăru la porțile Bizanțului. De pe înălțimea zidurilor, bizantinii asistară atunci la o curioasă priveliste, în fața Porții-de-Aur, sălbaticul han făcu, după obicei, jertfă, omorând oameni și o mulțime de animale. Coborând apoi la mare, el își muie picioarele în apă, se îmbăie, stropindu-și gloatele ce-l aclamau furtunos, trecu apoi prin mijlocul curtezanelor sale, adorat și slăvit. Nimeni nu îndrăzni să arunce de pe ziduri o săgeată. Apoi hanul împresoară orașul, trăgând un val împrejurul său și pradă

locurile învecinate. Văzând că-și pierde vremea, propuse pacea, în schimbul unui tribut de aur, de stofe scumpe și de fecioare alese.

Leon ținu atunci sfat cu demnitarii. Cumpărarea păcii era de multă vreme un mijloc întrebuințat de diplomația bizantină; viclenia era însă o armă tot atât de prețuită. Leon se hotărî pentru aceasta. Barbarul trebuia suprimat cu orice chip. El îi propuse atunci să poftească, însoțit ele câțiva slujitori, fără arme, la tărîm, uncie împăratul va veni ele asemenea, ca să se între

189

NICOLAF, BANESCU

leagă, în același timp, trei inși înarmați erau ascunși într-o casă din apropiere, ca, la un semn, să se năpustească asupra hanului și să-lucidă, întâlnirea are loc a doua zi, afară din oraș, în regiunea Blachernae (spre partea externă a Cornului ele Aur). Hanul veni acolo însoțit ele cancelarul său, de un grec fugit la bulgari și căsătorit cu sora lui Krum și de fiul acestuia, în curând sosi cu o barcă și împăratul. Hanul descălecăse, încredințând calul, cu șaua pe dânsul și cu frâul în gură, nepotului său ce-l însoțea și se așezase pe pământ. Pe când stăteau de vorbă, unul dintre însoțitorii lui Leon făcu semn, descoperindu-și capul. Dar Krum observă gestul și sări, ca o nălucă, pe cal, pornind în galop. Cei înarmați ieșiseră clin ascunzătoarea lor, pornind în goană după han și slobozind asupra lui săgeti, în timp ce mulțimea de pe ziduri striga puternic: OTOCU – poc; evi Ktioev! Dar Krum ajunsese neatins la ai săi. Unul din însoțitorii său, cancelarul, fusese ucis, iar ceilalți doi prinși vii.

Hanul se răzbună cumplit. El începu a doua zi pârjolul. Bisericile, mănăstirile ele dincolo ele zidurile orașului, palatele și casele fură prefăcute în cenușă. La Sf. Mamas nimiciră de asemenea palatele, sfărâmară coloanele, luând cu dânsii statuile de metal ori plumbul, și măcelărind populația¹⁰". Ei prădară apoi orașele, emporiile de pe tărîmul Propontidei. La Selym-bria dărâmară la pământ castrul, arseră bisericele și

E vorba de Sf. Mamas din Bosfor, nu de cel TOU Hu), de la poarta Xilokerkos, v. J. Pargoire, Les Saint-Ma-mas de Constantinopole, în „Bulletin de l'Inst. Archeol. russe a Constantinopole”, IX, fasc. 1 – 2, Sofia, 1904.

190

casele. Același lucru la Daonium, iar la Herakleia, neputând lua

cetatea, arseră toate casele din port și de la margini. Pârjolul atinse apoi Rhaedestum, Aprum, până în regiunea Ganos. Până la Adrianopol, bulgarii lăsară în urma lor un imens pustiu, înconjură în fine și acel oraș, lovindu-l cu mașini de asediu. Locuitorii istoviți, înfometați, predară cetatea și, cu dânsa, o pradă imensă căzu în mâinile barbarilor. Populația fu târâtă în captivitate, dincolo de Dunăre, circa 10.000 de oameni, ei q Boi) A/yocpiav LKeâf>ev TOU „latpot) Treiai-iou109.

În timpul iernii, apele fiind scăzute, bulgarii vin din nou, prădând îngrozitor. 50.000 de captivi fură târați în ținuturile lor. Krum hotărâse a da, în primăvara anului 814, o lovitură energetică. El făcuse pregătiri uriașe, adunase la Arcadiopolis 30.000 de oameni și-i asigurase ajutorul arabilor. Slavii din Thracia încă se ridicau cu dânsul. Când totul era gata, cruntul han bulgar căzu ucis de o mână nevăzută, la 13 aprilie 814.

Leon al V-lea, care fusese înștiințat de aceste uriașe pregătiri ale lui Krum, luase toate măsurile, ca să poată rezista. Așteptându-se la atac în părțile ele la Blachernae, punctul cel mai slab al fortificației orașului, el pusese să se ridice acolo încă un zid și-i adunase oștire. Acum, folosindu-se ele prilejul morții lui Krum, porni (814) asupra bulgarilor. El izbutește a-i zdrobi într-o luptă sângeroasă lângă Mesembria și a încheia cu Omurtag, fiul și urmașul lui Krum, o pace de 30 de ani. Colina de pe care îi surprinse pe bulgari în lagăr și-i măcelări (Theophanes Cont.) dobândi numele de „Colina lui Leon” (6 bot>voie; AEOVTCX).

109 Scriptor incertus, Historia de Leone Bardae Armenii filio (Bonn), p. 145, 23.

191

În răsărit, Leon apăra cu succes frontierele împotriva abbasizilor; iar în Apus el își asigură posesiunile amenințate de pirații spanioli prin alianța sa cu aglabitii din Africa.

Când împrejurările externe îi îngăcluiră, Leon își întoarse privirile înăuntru, recleschizând spinoasa problemă, a icoanelor, care tulburase atâta capitala mai înainte, învins la 787, partidul iconoclast nu dezarma, nenorocirile politice suferite de avarul Nikephoros, ele slabul Michail fură un pretext de-a striga contra icono-latriei acestor împărați, în 812, o conspirație se urzise pentru a-l aduce pe tron pe unul din frații orbiți ai lui Leon al IV-lea. În 813, nemulțumiții organizaseră o manifestare la mormântul lui Constantin al V-lea. Sub

înfrâurirea armatei și a câtorva demnitari influenți, partizani ai iconoclasmului, Leon al V-lea se hotărî a interveni, pentru a readuce Biserica sub autoritatea puterii civile – partidul religios ajunsese, cum am văzut, foarte puternic sub Michail Rangabe. Instrumentul lui Leon fu un lector Ioan Morocharzanios, supranumit Hylilas, pe evreiește „ajutorul Diavolului” și Lekano-mantis (vrăjitorul). Acesta adună materialul împotriva cultului icoanelor. O discuție lungă urmă între cele două partide, puse la luptă ele basileu. Alături de patriarhul Nikephoros, Theoclor Studitul” 01 se distingea între apărătorii icoanelor. El îndrăzni a-i tăgădui împăratului amestecul în afacerile Bisericii. Lui i s-a încredințat Statul, – susținea Studitul – aoi (J.ev yocp îi în\ e, TioXiteicct Katda TaaK; KOCI f] tot» ai paâcco enia-TE D dri, iar nu Biserica. Apostolul zice: „Dumnezeu a pus în Biserica sa mai întâi pe apostoli, apoi pe pro

192

feți, apoi pe Evangheliști, dar niciodată nu-i pomeneste de împărați”. Numai ei au a decide prin urmare în materie ele dogme și credință, „îngrijește-te prin urmare de acestea – zicea Studitul – și lasă Biserica în ortodoxie!” Studitul mergea până acolo încât, în lumea sa ortodoxă, nu cunoștea autoritate mai înaltă decât a papei, Biserica Romei fiind întâia biserică a lui Dumnezeu, ca una în care cel dintâi a stat Apostolul Petru – fjq netpoc, Jtpano-frpovoc.

Nikephoros patriarhul e ridicat într-o noapte din Patriarcheion și aruncat în mijlocul pietii, de unde e pus apoi într-o barcă și trecut peste strâmtoare, la Chrysopolis. A doua zi, Leon pretinde că patriarhul a fugit din Scaun și atunci în fruntea Bisericii fu ridicat, la 1 aprilie 815, Teodotos Melissenos, zis Cassiteras, un devotat al său, care avea rangul de spatharocandidat. Studitul fu surghiunit și el în Bithynia, iar alt apărător al icoanelor, Euthymios, mitropolit de Sardes, fu ucis sub lovături. Leon Armeanul adună apoi în acest an (.815), după Paști, un Sinod la Sfânta Sofia, prezidat de noul patriarh și de fiul împăratului, Symbatios Constantin. Se proclamă iarăși principiile sinodului din Hiena, care opreau cultul icoanelor.

Hotărârile sinodului iconoclast din 815 au fost studiate de către D. Serruvs, Les actes du concile iconoclaste de 815 („Melan-ges d'archéologie et d'histoire”, Roma, 1903). Serruvs a extras din scrierile patriarhului Nikephoros aceste hotărâri și le-a analizat. Mai apoi însă Ostrogorsky s-a ocupat de chestiunea iconoclasmului, în Studieri zur

Gesch. des byzant. Bilderstreites, în „Hist. Untersuchungen”, Breslau 1929, și el arată că Serruys n-a cunoscut decât un manuscris în această privință, Cod. graecus nr. 1250, din Biblioteca Natională a Franței, din care el a extras deciziile și

193

NICOLAE BANESCU

nodului iconoclast și de aceea ele n-au valoare, căci mai e un manuscris, Cod. Coislinianus 93, pe care nu l-a folosit. Amândouă au lacune, dar Coist. a fost modelul celui alt, întrebându-le pe amândouă, Ostrogorsky ne dă textul mai complet al acelor decizii, din care el scoate alte concluzii.

Ioan Grammaticus (Hylilas) a fost însărcinat de împărat a aduna materialul pentru combaterea icoanelor, în dec. 814, totul era gata și rezultatul acestei cercetări a fost prezentat patriarhului Nikephoros. Acesta nu s-a lăsat convins. Regestele publicate de părintele Grumel [„Les registes des actes du Patriarchat de Constantinople”, t. I, fasc. II] au înregistrat silintele patriarhului ele a-l abate pe împărat de la erezia lui: angajamentul pe care și-l lua împreună cu episcopii și călugării adunați la Patriarhie, de a rezista până la moarte furtunii iconoclaste, [Grumel, n. 391], în dec. 814, puțin înainte de Crăciun. La aceeași dată se plasează Mesajul către împărat, nr. 394, rugându-l a nu tulbura biserica pe care părintii au întărit-o în credință și au curățit-o de erezii. Patriarhul oferă demisia sa, numai credința să fie mântuită. Mai sunt de menționat –, o scrisoare către împărăteasa Theodosia pentru a-l întoarce pe suveran de la războiul împotriva icoanelor [nr. 395]; scrisoarea către Eutychianus [nr. 397] primul secretar imperial, amenințându-l cu pedepse divine, dacă va persista în sentimentele sale ostile bisericii ș.a.

În fine, la începutul lui martie 815 se situează scrisoarea de abdicare adresată împăratului (nr. 401).

Când împăratul a văzut că nu-l poate convinge, l-a ridicat într-o noapte din palatul Patriarhiei și l-a deportat în Asia. La 1 aprilie 815 a fost pus patriarh Theodosios Melissenos (zis Kassite-ras), fiul patriciului Michail și al unei surori a soției a treia a lui Constantin al V-lea, unul din familie spre a se putea sprijini pe dânsul, îndată după Paști, un sinod e adunat la Sfânta Sofia, prezidat de noul patriarh. El n-a făcut decât să confirme hotărârile sinodului ele la Hiena, ale primului sinod iconoclast din 754, și să le condamne pe cele ale

sinodului din 787, care restaurase cultul icoanelor. El condamnă de asemenea confecțiunea icoanelor, fără a le numi totuși idoli.

S-a crezut că acest al II-lea sinod iconoclast a arătat față de cel dintâi mai multă moderațiune, Ostrogorsky arată însă că nu

194

e adevărat. Mișcarea iconoclastă sub Leon al V-lea (ca și aceea de sub Theophilos) n-a fost mai tolerantă decât cea de sub Leon al III-lea și Constantin al V-lea, „e numai mai săracă de spirit”, afirmă Ostrogorsky.

Idei noi n-a adus iconoclasmul acum. S-a mulțumit a repeta vechile teze ale doctrinei.

S-a păstrat o scrisoare a urmașului lui Leon V, a lui Michail al II-lea către Ludovic cel Pios. Într-însa împăratul raportează regelui german că sinodul din 1815 a prescris numai ca icoanele să se atârne în biserici mai sus, astfel încât credincioșii să fie împiedicați a le venera prin proskynesis. Această comunicare e însă contrazisă de hotărârile sinodului iconoclast, refăcute de Ostrogorsky.

În ce-l privește pe Michail al II-lea, atitudinea sa în această chestiune a fost cam indiferentă și sistemul iconoclast a păstrat în domnia sa preponderența.

Studiții opuseră o mare împotrivire și ei suferiră rigorile lui Leon. Fură împrăștiți, Theodor Studitul exilat în Asia. Din exilul său, el exercită însă o mare influență asupra spiritelor, scriind tuturor și îmbărbătându-i. În scrisoarea către papa Paul I nu se sfia a afirma că aceasta e întâia autoritate bisericească, pentru că biserica Romei e cea dintâi, ca una în care a stat apostolul Petru.

După sinodul din 815, se dezlântui prigonirea împotriva icoanelor, care fură arse și sfărâmate pretutindeni. Vasele, odoarele cu chipuri sfinte fură de asemenea distruse. Recalcitrantii fură pedepsiți, exilați, smulgându-li-se uneori limba, pentru ca să nu mai protesteze. Leon dezlântui în sfârșit în imperiu vechea urgie iconoclastă și el fu socotit ca un „alt Antihrist”, ă-Xoq Avâizpia Toq. Leon al V-lea era un bun administrator, încercase a purifica administrația și a pune capăt corupției judecătorilor, a face să domnească o bună justiție. Dușmanii săi recunosc aceste merite. Asprimile cu care pedepsea abuzurile din administrație.

195

mutilându-i pe vinovați, treziră nemulțumirea generală. Leon

făcuse impresia unui om crunt. Lumea căuta un mântuitor. Privirile tuturor se îndreptară spre Mi-chail, care se bucura de mare vază.

Aceasta trezi împotriva sa nemulțumiri, de care știu să profite Michail din Amorion, comes excubitorum, un om dotat cu multă energie, împăratul, bănuind conspirația ce se urzea în ascuns, pentru a fi răsturnat, îl închise și, amânând, la intervenția soției sale, execuția (aceasta avusese scrupule religioase, căci era în ajunul Nașterii Mântuitorului), le dădu timp conjurațiilor să-și traducă în faptă lovitura.

Preoții care făceau rugăciunile în capela Palatului nu locuiau înăuntru. Ei veneau, la a treia veghe a nopții, pe Poarta de Fildeş. Conjurații, cu arme pe sub haine, se amestecară în noaptea de Crăciun cu dâșii, neobservați, îmbrăcați în haine de preoți. Ei se ascund în capelă și când împăratul veni, după obicei – căci el lua parte la cântările bisericești, având o voce frumoasă – se aruncară asupra-i. Leon se refugie în altar și fură o cruce; cum era voinic, se încinse o luptă strașnică între dânsul și conjurați, care, lovindu-l din toate părțile, îl doborâră, tăindu-i capul în sfântul lăcas.

Bizanțul pierdea prin el un șef energic și un administrator de mână întâi. O recunoscără chiar dușmanii „ereticului”. Și cel mai mare omagiu ce se aduse memoriei sale fură cuvintele unui adversar, ale patriarhului Nikephoros, cel depus de dânsul mai înainte. Acesta, auzind vestea asasinării lui Leon al V-lea, exclamă: „Imperiul a pierdut un mare sprijin, deși nelegiuit”.

Asasinii l-au scos pe Michail din închisoare. Cu picioarele în cătușe – cheia se afla în sânul lui Leon – el

196

urcă tronul imperial și e aclamat de oficiali ca basile-us. La amiază, vestea se răspândi în tot orașul. Mi-chail, după ce-și sfărâmă cătușele cu ciocanul, merse în biserica Sfânta Sofia, „fără a-și spăla măcar mâinile” – scrie un cronicar pios, „fără nicio teamă de Dumnezeu”, pentru a fi încoronat de patriarh.

2. Michail al II-lea din Amorion (820 – 829)

Michail al II-lea din Amorion (820 – 829), zis „Bâlbâitul”, 6 Трѣхъ>А, 6<;, din pricina unui defect de pronunție, e întemeietorul noii dinastii numite frigiene. Cu această schimbare de tron imperiul n-a câștigat nimic.

În chestiunea religioasă, Michail al II-lea avu o politică de mijloc.

El nu răspunse speranțelor pe care ortodocșii și le puneau într-însul. Dacă exilații putură să se întoarcă și porțile închisorilor se deschisă, el nu permise să se ridice iarăși icoanele.

Domnia sa nu fu netulburată. Revoluția care-l condusese în fruntea imperiului fusese, după aceea a lui Leon al V-lea, un exemplu primejdios. Ea trezi acum ambiția altui uzurpator, de origine slavă după unul din părinți, generalul Thoma, tovarășul de arme de odinioară al lui Leon și al lui Michail. Foarte iubit de soldați, el începuse a se mișca, încă de la sfârșitul domniei lui Leon, în Asia Mică. Acum mișcarea ia proporții. Sprijinită de arabi, revoluția aceasta luă un caracter social foarte primejdios. Thoma fu încoronat la Antiochia cu permisiunea lui Al-Mamun, de către patriarhul lob. Populația Asiei Mici trecu de partea sa. Dar două încercări ale sale de a lua, cu ajutorul flotei, Constantinopolul (în decembrie 821 și în primăvara

197

NICOLAE BANESCU

lui 822) rămaseră zadarnice. El fu bătut după aceea, în Thracia, de bulgari, care veniseră în ajutorul lui Mi-chail al II-lea. Hanul Omurtag sau Mortagon veni în câmpia aflată la est de Herakleia. Thoma fu nevoit să ridice asediul pentru a-l întâmpina. Bătălia fiindnede cisă, Omurtag s-a retras cu prada (Theoph. Cont., p. 64 – 66). Thoma a rămas la vest de Constantinopol. Armatele imperiului, comandate de Olbianos și Katakylas, îl bat. (Cont. 67). Thoma fu nevoit să se închidă în Arcadiupolis, pe când fiul său Anastasios era în Bizya. Michail asedia orașul, care, înfometat fiind, îl predă pe Thoma în mâinile sale în octombrie 823 și rebelul fu executat în chip crud1511. O conspirație la Vizya îl predă și pe Anastasios, care avu aceeași soartă” O.

A. Vasiliev consideră această revoltă a lui Thoma ca unul din episoadele cele mai interesante ale istoriei relațiilor arabo-bizantine de la începutul sec. al IX-lea. Organizată în Asia Mică, ea luă proporțiile unui război civil, care zgudui domnia lui Michail al II-lea mai bine de doi ani. Vasiliev socotește faptul foarte important din punct de vedere politic, religios și social.

Din punct de vedere politic, pentru că Thoma reuși a ridica toată Asia Mică. Singure themele de Opsikion și Armeniakon (Vasiliev, Hist. de l'emp. byz., p. 361 – 362). rămaseră credincioase împăratului (Cont., 53 – 54). Izvoarele bizantine ne arată asociindu-se la revoltă diferite

nationalități din Asia Mică: persi, armeni, iberi, zichi, kabiri (Cont., 55). Califul îl ajută, Al-Mamun făcând o alianță cu dânsul, ajutându-l a doborî pe Michail, primind în schimb unele teritorii la frontiera bizantină. Cu concursul său, Thoma se încorona împărat la Antiochia.

110 V. asupra acestor răscoale, cu mari consecințe pentru imperiu (pierderea Cretei și a Siciliei a fost urmarea ei), A.A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, 1.1, La dynastie d'Amorium (820 – 867), ed. française par. Grégoire et M. Canard, Bruxelles, 1935, p. 22 – 49.

198

Din punct de vedere religios, Thoma exploata nemulțumirile populației împotriva revenirii iconoclaste. El venea ca partizan al icoanelor, se vedea chiar ca fiul Irenei, Constantin al VI-lea, care restaurase cultul.

În fine, din punct de vedere social, este important prin câștigarea claselor de jos, care voiau să-și amelioreze soarta, ridicându-se contra apăsătorilor latifundiarilor. Theophanes Continuatus socoteste mișcarea ca o ridicare a sclavilor contra stăpânilor. (Cont., 53).

Aceste lupte interne îi încurajară pe arabi, care se aruncară energic asupra Imperiului. Nu cei ai califatului din Bagdad, unde, după moartea lui Harun, grele războaie interne asigurau Imperiul din acea parte; primejdia venea acum din Apus. Am văzut că, în urma ridicării Abbasizilor, în Orient, alte două state, independente, arabo-berbere, se născuseră în Africa și Spania, îndrăznitul omeiad Abd ei Rahman, care scăpase din nimicirea familiei sale, trecuse în Spania, întemeind acolo stăpânirea omeiadă de Córdoba. În Africa, la începutul veacului al IX-lea, aglabitii puseseră temeliile unui nou stat neatârnat, în Kairuan și Tunis. Aceștia atacă Imperiul bizantin sub Michail al II-lea. Împrejurări noi îi aduseseră apoi pe arabi în apele Egee și în Sicilia.

În Spania se întâmplase o revoluție, la începutul veacului al IX-lea, împotriva califului de Córdoba, Ha-kam. Rebelii, neizbutind, au trebuit să se expatrieze. Sub conducerea lui Abu-Hafs-Omar, arabii aceștia andaluziei se așezară în Egipt, luând Alexandria (816), de unde amenințară, în 823, insula Creta, pe care, alungați din Egipt, o cuceriră definitiv în 826 (după unii savanți, în 828). Pentru a o stăpâni, Omar clădi

199

NFIOLAE HĂNESCU

noua capitală arabă Khandaq („cetate”) 111, de unde-și luă însă mai târziu, în perioada venețiană, numele cunoscut de Candia. Așezarea acestor pirați în Creta fu o plagă pentru insulele Mării Egee și pentru orașele ele coastă. Bizantinii fură nevoiți a da toată atenția flotei lor, pentru a putea înfrunta primejdia aceasta apropiată. Până la mijlocul veacului al X-lea, stăpâniră urmașii lui Omar, neatârnați, în marea insulă greacă. Ceea ce complică situația, în vremea lui Michail al II-lea, fură atacurile pe care și aglabitii încep a le îndrepta împotriva Siciliei și Italiei sudice.

În Spania, sub domnia omeiadului Al-Hakam (796 – 822), populația, revoltată adesea de savanții specializați în ritualul religios și în drept (fuqahd), întreprinse o serie de revolte contra califului, în mai multe rânduri, masacre mari se întâmplară la Toledo și Córdoba. În urma unui asemenea masacru, în orașul Córdoba, în 814, Hakam dădu ordin celor ce au rămas ca în patru zile să părăsească ținutul.

Atunci, 15.000 locuitori au trecut în Africa, unde în 816 cuceresc Alexandria, punând în fruntea lor pe Abu-Hafs Omar Ibn-Suaab.

În 825, Al-Mamun trimite în Egipt, unde se afla și un rebel, pe Ibn-Tahir să facă ordine, în 827, spaniolii fac o convenție cu el, ca să-i lase a pleca într-un ținut grec.

Creta le era cunoscută, în 827 sau 828 ei vin în insulă, cu 40 de corăbii. Nu întâlniră, se pare, rezistentă. Populația, poate nemulțumită de vexațiunile religioase și abuzurile administrative, îi primi ca pe un rău mai mic. Construirea o fortăreață puternică, pe

Theoph. Cont. p. 76: Ked zdpa Ka ev rai) Tr) Kai vāv Xai) d) v Tfv eât covujiâocv 6 TOJIOC; och-ei tf) v Trpoo-rryopiav, Xotvâat brop. a-6 iievoq.

200

care o înconjurară cu șanț adânc, de unde primi numele de al-Kbandaq („șanț”), de unde numele modern Candia.

Michail făcu mai multe expediții pentru a o recuceri, dar toate încercările fură zadarnice. Până la Nikephoros Phokas, ei rămaseră stăpâni pustiind insulele și orașele de coastă¹¹².

Atacurile arabe în Sicilia sunt în legătură cu o revoltă militară: unul din comandantii militari ai insulei, Euphemios, se ridică, în 826/827, împotriva împăratului. Motivele acestei răscoale, așa cum sunt înregistrate de izvoarele grecești și latine, au o culoare romantică: iubirea lui Euphemios pentru o nonă, cu numele Homoniza. Împăratul

a trimis un strateg cu ordinul de a-l pedepsi pentru fapta sa. Euphemios se împotrivește cu armele, iar în lupta ce avu loc el rămâne biruitor, iar strategul trimis, Constantin, e ucis. Rebelul se proclamă apoi împărat. Unul dintre guvernatorii săi, Paiata sau Balata (în care Amari vede un curopalates) trece de partea împăratului, și Euphemios se vede nevoit a recurge la ajutor străin: el cere sprijinul emirului aglabit de Kairuan, Ziya-dat-Allah. Acesta îl trimite pe Quadi Asad, care trece, cu trupele sale, marea, se unește cu flota lui Euphemios (14 iunie 827). Arabii cuceresc Mazara, asediază apoi Siracuza, care însă rezistă. O epidemie izbucnește în lagărul arab în martie 828 și Asad cade victimă acestei epidemii. Arabii îl aleg ca șef pe Mohammed ibn-Abi lawari. Trupe bizantine sunt trimise asupra lor, și ei pătrunzând în interiorul insulei, iau Mineo. Castrogiovanni, fiind atacat, rezistă. Locuitorii orașului se prefac a trata cu Euphemios, și, la o întrevedere, doi dintre dâșii îlucid (Cont., 82 – 83).

Mazara și Mineo rămân în mâinile arabilor. Acesta e începutul cuceririi, căci în câteva decenii mai pe urmă, una câte una, cetățile insulei vor cădea în stăpânirea arabilor.

Răscoala lui Euphemios a provocat instalarea arabilor în Sicilia. Un învățat italian, Gabotto” \ a prezentat această răscoală ca pe o încercare de a reface în Italia un imperiu roman și pe Eu

112 A.A. Vasiliev, Byz. et les Arabes, ed. franceză, Bruxelles, 1935, p. 49 – 61.

11 Eufemio e U mouimento separatista nell’Italia bizantină, Torino, 1890.

201

NICOLAE BANESCU

phemios ca pe un erou national. Cum observă Vasiliev (Byzance etles Arabes), izvoarele nu permit să se dea faptului această interpretare: ele ne arată că avem a face cu o simplă răscoală, cum au fost atâtea, în cursul istoriei bizantine.

3Theop Moș (829 – 842)

În octombrie 829, Michail al II-lea muri, (înmormântat la Sf. Apostoli), lăsând conducerea imperiului fiului său Theophilos, pe care îl asociase la tron de la începutul domniei (821).

Noul împărat primise o foarte bună educație, de care se îngrijise vestitul Ioan Grammatikos, unul dintre cei mai învățați oameni ai timpului. Theophilos fu un iubitor al artelor, un iubitor al pompei și

prestigiului imperial și avu un mare simț al justiției. Istoria ne-a înregistrat silintele lui de a face să domnească dreptatea printre supușii săi. O mulțime de anecdote se povestesc în privința aceasta. Continuatorul lui Theopha-nes ni le-a transmis și ne înfățișează astfel unul din caracterele cele mai izbitoare cu care împăratul a rămas în memoria posterității.

Theophilos obișnuia să străbată călare străzile Constantinopolului o dată pe săptămână, în vizita pe care o făcea la biserica Fecioarei din Blachernae. El primea atunci, în drum, plângerile tuturor celor care aveau ceva ele reclamat.

Cel dintâi act al său de justiție a fost o lecție dată curtenilor primejdioși, care de atâtea ori erau gata să conspire împotriva Tronului. El a adunat senatul și, arătând candelabrul ciuntit la asasinarea lui Leon al V-lea, a întrebat adunarea clacă legile imperiului și jus

202

titia divină nu cer să fie pedepsiți oamenii care au comis îndoitul sacrilegiu al uciderii împăratului lor și al vărsării sângelui său dinaintea altarului. Unii din senatori au opinat că, pentru a se înlătura urgia Cerului, trebuie să se condamne la moarte trădătorii. Theophi-los a poruncit îndată prefectului orașului să-i aresteze pe cei vinovați de asasinarea lui Leon și să-i supună la cercetare. Ei fură executați în Hippodrom, cu toate protestele lor împotriva sentinței nedrepte, din moment ce fapta lor fusese ratificată și iertată de împăratul Michail al II-lea (Leo Grammaticus).

Alte exemplificări arată severitatea împăratului în privința dreptății. O văduvă săracă se plânse contra lui Petronas, cumnatul împăratului, un ofițer de talent și curaj, că, violând legea, își ridicase o casă înaltă alături de căsuța ei, luându-i toată lumina și aerul și făcând-o nelocuibilă, împăratul dădu ordin să se repare nedreptatea și când văzu că ordinul său nu s-a executat, porunci să se dărâme casa lui Petronas la pământ și-l condamnă pe Petronas să fie bătut în public.

Altă dată, pe când trecea cortegiul imperial, o femeie se strecură printre gârzi și apucă de dârlogi calul pe care călărea împăratul, strigând acestuia: „E calul meu, împărate, dă-mi calul”. Când soldații se repeziră s-o alunge, Theophilos strigă s-o lase în pace, iar femeii îi spuse să se ducă fără grijă, întrucât el are să-i facă dreptate. A doua zi, porunci să se întreprindă o cercetare și află că într-adevăr

protostratorul imperial îi rechiziționase calul, un exemplar de rasă, dar nu i-l plătise, împăratul îl pedepsi cu asprime și-i dădu femeii o mare sumă de bani despăgubire (Leo Grammaticus).

203

NICOLAE BANESCU

Împăratul se oprea adesea în piete și controla prețul mărfurilor. Odată, nu se sfii să ia o măsură care o jigni pe însăși împărăteasa. (Continuatus ne povestește.) Erau dregători în serviciul familiei imperiale, care căutau un câștig în afaceri și, pentru a se sustrage taxelor vamale pe care alți negustori le plăteau, își asociau la comerțul lor un membru al familiei imperiale, împărăteasa se asociase la una dintre aceste întreprinderi comerciale și, aflând, Theophilos, pe când corabia încărcată trase la tărâm, în Cornul de Aur, dădu ordin să se ardă marfa, pentru că, zicea el, nu s-a auzit niciodată ca un împărat roman sau împărăteasă să facă negot.

Toate aceste anecdote se aseamănă cu cele povestite despre Harun-al-Rasid, cum observă Finlay.

Theophilos-21 n-a fost unul dintre marii împărați bizantini, deși i-a plăcut să se înconjoare de toată strălucirea pompei, să împartă el însuși dreptatea supușilor și, asemenea lui Solomon, pe care și-l luase drept model, a avut gustul construcțiilor mărete.

Talent militar n-a avut și războaiele sale au fost nenorocoase, în Sicilia, războiul început sub Michail al II-lea se continuă. Arabii africani cuceresc în 831 Mes-sina, în 832, Panormos (Palermo). Imperiul era împiedicat de a interveni energic în Sicilia, din pricină că toată atenția sa se îndrepta atunci către Răsărit, unde se reluau luptele cu califatul de la Bagdad. Politica externă a lui Theophilos fu hotărâtă de aceste împrejurări. El căută să întrețină în Apus relații prietenești

204

cu califatul de Córdoba și cu Imperiul francilor (Ludovic cel Pios), în Răsărit cu chazarii, pentru care, spre a-i apăra de pecenegi, la cererea haganului, Petronas Kamateros ridică la Don (833) cetatea Sarkel¹¹⁴.

La Bagdad stăpânea, de la 831, califul Al Motasem, Mutasim. Un print persan din Chorasana, creștin, Theophobos, trecuse din cauza nesfârșitelor tulburări interne ale imperiului la Bagdad, cu trupele sale la bizantini. Numărul acestor mercenari persi se urca la vreo 30.000 de oameni. Theophobos fu mai bucuros să susțină războiul cu

arabii decât să-i predea pe fugari. El îl trată foarte bine pe Theophobos, care primi de sotie pe sora împăratului, Elena. Din această pricină, războiul între cele două state se relua. Profitând de greutățile interne ale lui Mutasim, împăratul fu cel care începu ostilitățile mai întâi. Theophobos și generalul Manuel pătrund în imperiul arab, cuceresc în 837 Să mosata și Zapetra (Sozopetra). Se povestea mai târziu că era orașul în care se născuse Mutasim, dar e vorba de o fabulă, destinată a face un paralelism cu Amo-rion, leagănul dinastiei frigiene. Furia califului nu mai cunosc atunci margini. El își adună o armată, compusă în mare parte din mercenari turci și se năpusti în 838 asupra Asiei Mici, înconjurând puternica cetate a

114 V. Ch. Diehl, *La legende de l'empereur Théophile, „Semina-rium Kondakovianum”, 4 (1931), 33 și urm.* În Timarion, una din numeroasele imitații bizantine ale lui Lucian (Nekyomantia), tema e coborârea acestuia în lumea morților; acolo el îl întâlnește, între judecătorii celebri, și pe creștinul Theophilos.

205

Imperiului, Amorion, orașul de naștere al împăratului. Tot atunci distruse și Ancyra, pe care o refăcu la 859 Michail al III-lea. Strategul Actios apără cetatea Amorion cu o rară vitejie, timp ele 55 de zile. În cele din urmă ea căzu, prin trădare, și Mutasim se răzbună cumplit pentru dezastrul ce-l suferise la Zapetra. Locuitorii fură în mare număr măcelăriți, alții târați în robie și orașul dărâmat la pământ. În istoria religioasă a Bizanțului, de asediul cetății Amorion¹⁵³¹ se leagă povestea minunată „Viața celor 42 de martiri din Amorion”, istorie a 42 de prizonieri de rang împreună cu Actios, care refuzară a îmbrățișa islamismul și fură decapitati pe malul fluviului Tigris. Corpurile lor, aruncate în valuri, plutiră la suprafață și fură adunate de creștini, care le înmormântară cu solemnitate. Martiriul lor e celebrat la 6 martie.

El nu merse însă mai departe și războiul se purtă apoi la Eufrat. Mutasim se retrase, ducându-i cu sine pe Actios și 41 ofițeri de seamă, ca prizonieri. După cinci ani, rezistând la toate presiunile de a îmbrățișa islamismul, fură uciși de Wathik, urmașul lui Mutasim, în 845.

În politica externă, Theophilos a știut să apere hotarele cu energie, chiar dacă rezultatele obținute de dânsul n-au fost încununate de succes.

Dușmanii săi cei mai mari erau arabii, care atacau acum și în Apus. După moartea lui Harun Al Rasid, califatul trecuse prin mari zguduiri. Al-Mamun purtase un război de patru ani cu fratele său Amin, până să-și asigure tronul. Biruinta lui era triumful Khorasanului și al elementului persan, ceea ce stârni nemulțumiri printre arabii propriu-ziși: aceasta fu cauza răscoalei lui Nase Ugaili, dușman al perșilor. El teroriza 14 ani populația pe Eufrat.

206

1

Avu apoi o luptă îndârjită cu secta comunistă a kurramiților, conduși de persanul Babek. Lupta ținu 20 de ani. Toate acestea făcură ca imperiul să se bucure în Orient de o liniște relativă, până în 830, când Mamun trecu prin Mesopotamia, la Tarsos, centrul campaniei sale războinice, de unde trecu în Cappadocia, prădând și cucerind cetăți.

În 831, Theophilos răspunse trecând Taurus și masacrând populația arabă din Tarsos și Massisa. Triumf la Constantinopol. Alte armate intrau în nord-estul Cappadociei, bătănd pe arabi și luând o mulțime de prizonieri. Intrare măreată în capitală.

Mamun porni cu război, cuceri fortărețe în Cappadocia. Theophilos îl trimise (începutul anului 832) ca sol de pace pe Ioan Grammaticus, dar acesta n-avu rezultat.

În 832, a treia campanie a lui Mamun cuceri Lu lu' a, în Cappadocia. În 833, la 7 august, muri, tocmai când întreprindea altă campanie. La Podandos se îmbolnăvi de febră și muri.

În Sicilia, arabii reluseră de asemenea ostilitățile, în anul 831 căzu Palermo, apoi Castrogiovanni. Theophilos trimise în Sicilia pe Alexios Musele, ginerele său. Intrigile îl împiedică pe acest general de merit să-și finalizeze acțiunea. Fu rechemat și, murindu-i până la întoarcerea sa sotia, Măria, fu dizgratiat, bunurile confiscate.

Mu tasim urmă fratelui său. La început, avu dificultăți cu revolta lui Babek în Azerbaidjan. El extermină mare parte din persi și atunci unii din ei, vreo 15.000, fugiră în Bizanț, avându-l în frunte pe Nasar – Theophobos la scriitorii bizantini – descendent din casa imperială persană. Fu căsătorit de Theophilos cu sora sa, făcut patrikios, așezat la Sinope. Numărul lor crescă până la 30.000 și fură auxiliari prețioși în timp. Theophobos îl servi cu credință pe împărat.

Mai târziu, califul fu provocat de Theophilos. Acesta, chemat în

ajutor de Babek, care se afla blocat într-o fortăreață, intră în ținuturile arabe cu multă armată în 837. Zapetra (sud-vest de Melitene) e cucerită și arsă, populația ucisă și târâtă în captivitate. Mai târziu se povestea că aceasta era patria califului, o fabulă menită a face paralelism cu Amorion, patria dinastiei bizantine.

20

NICOLAE BANESCU

Mutasim, la această stare, sări pe cal și dădu semnalul campaniei. Babekfu prins și ucis la finele anului 837.

La Amorion, pentru a răzbuna înfrângerea trecută, împăratul îl lăsase cu toate forțele pe Actios, strategul themei Anatolikon, și trimisese alte ajutoare cu Babutzikos și Krateros. Ankyra fu distrusă, apoi Amorion. Aici avu loc un asediu, o rezistentă eroică timp de trei zile, dar arabii intrară prin trădare. Avu loc un masacru al populației, o parte fiind luați captivi. Amorion fu ars și dărâmat la pământ. Actios și alți 40 de șefi militari au fost luați de Mamun. Nevoind a trece la islamism, au fost uciși în 845 (decapitati), trupurile lor fiind aruncate în Tigris; plutind pe apă, creștinii le scoaseră și le înmormântară cu cinste, după cum relatează Viața celor 42 martiri din Amorion.

Catastrofa aceasta făcu o puternică impresie în imperiu. Theo-philos trimise o ambasadă în Occident, căutând să-și atragă ajutoare contra arabilor. Una, în toamna 839, la califul omeiad de Córdoba, Abd ar Rahman al II-lea. I-au oferit daruri bogate, cerând tratat de amicitie și căutând a-l instiga pentru a-și revendica în Orient patrimoniul strămoșilor săi, omeiazii Siriei, despuiați de abbassizi. Un sol al său, poet de vază, Al Gazai, veni la curtea bizantină și izvoarele arabe dau detalii interesante asupra primirii lui la Constantinopol, a recepției strălucite ce avu loc, a simpatiei lui pentru Theodora și despre atențiile acesteia pentru arabul spaniol¹¹⁵.

Altă solie a lui Theophilos a fost trimisă la Ludovic cel Pios la Ingelheim (839), pentru a încheia pacea și prietenia între ei, pentru a-l aduce pe acesta contra arabilor africani, clar Ludovic nu putu răspunde, în fine, alta avu loc în anul 839 la Veneția, la Pietro Gradenigo, prin care ambasada îi conferea dogelui demnitatea de spatbarios și-i cerea corăbiile în lupta contra arabilor care amenințau Italia meridională¹¹⁶.

Avu relații bune cu khazarii, pentru care îl trimite pe generalul Petronas Kamateros să le ridice pe Don cetatea Sarkel, spre a-i apăra

de pecenegi. Cu această ocazie, generalul îi spuse

115 V. Levi-Provencal, *Un échange d'ambassade entre Cordoue et Byzance au IX-e's.*, Byzantion XII (1937), 1 – 24.

116 V. Dolger, *Regesten*, I, nr. 437, p. 53).

208

Împăratului că dacă vrea să stăpânească Chersonul, trebuie să pună acolo un strateg, împăratul se convinsese (înainte cetatea era condusă autonom, adică de un proteuon și un senat) și de atunci Chersonul deveni o *themă* a imperiului. Theofilos îl trimise pe Petronas ca *strategos*. Ordinul către proteuon și locuitori, dat în anul 837 lr, pune în vedere că strategul Petronas va exercita acolo puterile imperiale.

Împăratul se îngrijea de organizarea defensivă a imperiului, în Asia Mică adăugă două *theme*^{1™} noi: Paphlagonia și Chaldia, precum și o serie de clisurim părțile muntelui Taurus, contra arabilor (Seleucia, Charsianos, Cappadocia), ducatul Koloneia.

Politica religioasă. Educat de Hylilas, Theofilos nu putea fi decât un iconoclast și se crede că un sinod s-a adunat la Bla-cher-nae, în 837, după ridicarea lui Ioan (Morocharzanios) la patriarhat, și acest sinod a aruncat *anathema* asupra celor care se închină la icoane. Dar textele contemporane nu-l semnalează, încât, cum observă Grumel” 8, acest sinod nu e sigur. Ceea ce știm însă e că Theofilos a interzis cultul și confecționarea icoanelor, iar izvoarele ne înregistrează prigonirea călugărilor care nu s-au supus. Călugărul Lazăr, frații palestinieni Theodor și Theopha-nes, cărora le imprimă versuri injurioase pe frunte, de aceea în scrierile hagiografice fură numiți Tpaîtoi, constituie exemple elocvente în acest sens.

Cu toate aceste lovituri pe care le încerca, imperiul se afla însă, sub Theofilos, într-o situație prosperă. Finanțele statului se găseau într-o stare înfloritoare și populația într-o bunăstare pe care n-o avusese de mult. Comerțul, industria luaseră un mare avânt, împăratul, mare iubitor de lux, dădu un impuls în

117 V. Dolger, *Regesten*, I, nr. 431, p. 92

11R *Les regestes de actes du patr. byz.*, vol. I, fasc. II, p. 42

209

NICOLAE BANESCU

semnat arhitecturii și artelor, prin construcțiile sale somptuoase.

Vestitul palat ele vară Biyas, ele pe coasta asiatică a Bosforului, fu clădit după modelul castelului califilor din Bagdad, în stilul arab.

Palatul imperial din Constantinopol căpătă acum o splendoare nouă. La vechile apartamente ale lui Constantin și Iustinian, Theophilos adăugă o serie de clădiri mărete, decorate cu luxul cel mai elegant și mai căutat. Carianon, Trikonchos cu cele trei abside, Sigma, Tetraseron cu patru bolți, cubicula și triclinia, cu pereții îmbrăcați în splendide marmure și cu tavanul de aur și argint.

Pentru a mări pompa recepțiilor, el comandă artiștilor minuni de argintărie și mecanică, acel Pentapyr-gion, celebru elulap ele aur în care se expuneau podoabele coroanei, orgele de aur care cântau în zile de auelientă solemnă, platanul de aur de lângă tronul imperial și pe care păsări mecanice zburătăceau și cântau, leii de aur culcați la picioarele împăratului și care, în anume momente, se ridicau, băteau din coaclă și răgeau puternic, uimindu-i pe ambasadorii neamurilor barbare, în sfârșit grifonii de aur misterioși, care păreau, ca în palatele regilor asirieni, a veghea la siguranța împăratului.

Theophilos proteja și științele. El l-a covârșit ele favoruri pe matematicianul Leon din Thessalonic, instalându-i scoala în Biserica Celor 40 de Martiri.

Construcțiile lui Theophilos. Theophilos a fost un mare iubitor ele lux și măretie, a avut în mare grad sentimentul demnității imperiale.

210

Este caracteristică în această privință ambasada trimisă de dânsul Iz. califul Al-Mamun, la începutul anului 832TM, după primele campanii ale arabilor. Cu puțin înainte, unul din marii generali bizantini, suspectat de Theophilos, fugise la arabi și solia trimisă ele împărat avea pe de o parte scopul de a-l convinge pe calif să încheie pacea cu imperiul, pe de alta să-l convingă pe general a se întoarce în patrie. Solul fu ales în persoana vestitului Ioan Grammaticiis, atunci synkellos al Patriarhiei. Era un om distins prin marea lui învățătură și prin abilitatea lui diplomatică, având și perfecta cunoaștere a limbii arabe. Ioan îi uimi pe arabi cu risipa bogățiilor pe care le adusesese cu dânsul și măretia darurilor făcute lui Mamun. Nimeni din câți veneau la dânsul, pentru orice pricină, oricât de mică, nu plecau fără a primi un vas de argint plin cu bani de aur. Arabii fură impresionați de atâta risipă și ziceau între dânsii: „Ce trebuie să aibă stăpânul său, dacă

supusul acesta are atâta?"

Se povestește că luând odată masa cu mai mulți dintre arabii de frunte, porunci servitorilor să aducă bazinul în care obișnuia să-și spele mâinile. Acest bazin, numit în limba comună xepribbeo Tov, era de aur, împodobit cu pietre prețioase. Comesenii arabi îl văzuseră adesea și-l admiraseră pentru frumusețea și marele lui preț. Servitorii, întorcându-se, spuseră că a dispărut. Oaspeții se tulburară foarte mult și se agitară să-l afle pe fur, dar ambasadorul îi rugă să se liniștească și dădu poruncă să aducă alt bazin, tot atât de prețios, adăugând că trebuie, la urma urmei, să se întrebuințeze și acesta. Ceea ce e mai comic, dacă-l credem pe cronicar, este faptul că însuși ambasadorul dăduse ordin servitorilor să-i anunțe furtul prețiosului vas, ca să facă impresie asupra arabilor.

Altădată, Mamun, pentru a răspunde darurilor solului, îi trimise și dânsul lucruri de preț, și pe lângă acestea 100 de creștini dintre prizonieri, pe care avu grijă să-i îmbrace foarte bine. Dar Ioan nu primi acest dar până nu primi de la Constantinopol tot atâția musulmani, pe care-i oferi în schimb califului.

Pe lângă această dărnicie fără măsură, Ioan îi uimi pe arabi și prin cunoștințele sale, căci avu prilej să discute filosofic și mate

119 Fr. Deilger, Regesten, Abt. I München 1924, p. 51 (sub nr. 425).

211

NICOLAE BANESCU

matică, discipline califul pe care le prețuia. Ambasada nu reuși să încheie pacea, dar pe Manuel îl readuse în imperiu, unde fu tratat cu cinste.

Ioan fusese la rândul său puternic impresionat de frumusețea clădirilor arabe și, întors din ambasadă, făcu împăratului descrieri atât de entuziaste ale palatului califilor din Bagdad, încât împăratul clădi pe malul asiatic al Bosforului, la Btyas, un palat măret, în stilul arab.

În ce privește palatul imperial, el adăugă la vechile construcții (Daphne și Chrysotriclinium) una nouă, un corp întreg de clădiri, împodobite cu toate strălucirile artei. Mai întâi o sală a tronului Trikonebos, pentru că se termina în trei abside; zidurile erau îmbrăcate în marmure de toate culorile, bolta aurită, înaintea acestei săli se închidea (spre apus) o terasă deforma semicirculară Sigma, acoperită cu un tavan aurit sprijinit pe 14 coloane de marmură

frigiană. Înaintea acestei terase se întindea un peristil, de unde coborai în Phiale, o vastă curte sub cerul liber, în mijlocul căreia era o fântână ele bronz, cu marginile de argint, în părți erau trepte de marmură, într-un loc un dom de aur pe patru coloane de marmură verde, sub care se așeza tronul împăratului, căci aici obișnuia să se desfășoare unele serbări care înconjurau viața imperială. Aici prezentau suveranului cailor îmbrăcați în aur facțiunile Hippodromului, aici se dăntuia solemnul dans al făcliilor, care însoțea recepția la Brumalia.

De jur-împrejurul acestei părți centrale a palatului veneau o serie de săli și pavilioane splendid decorate. Sala „Amorului” servea de cabinet de arme, Triclinium, pe opt coloane marmură trandafirie, cu pereții împodobiti de mozaicuri reprezentând animale, camera de culcare a împărătesei, triclinii și cubicula cu același mare lux de ornamentație.

Adăugă la acestea diferite minuni de argintărie și mecanică, pentru a mări pompa recepțiilor, în sala Magnaurei: Pentapyr-gion, orgile ele aur, platanul, leii, grifonii de aur¹²⁰.

La Curtea lui Theophilos se distinse Leo Matematicul (mai târziu episcop de Thessalonic), cel mai învățat om al epocii, mare v. Diehl, Manuel d'art byz.

212

T”, „”.

matematician. Născut la Constantinopol, el învățase primele elemente acolo, apoi trecuse la Andros, ca să asculte filosofia, retorica și matematica de la un dascăl vestit, Psellos. Dar curiozitatea lui de a învăța nu o putu mulțumi numai aceasta. Leo călători mult, cutreieră mănăstirile, cercetând bibliotecile lor și copiind din ele cărțile ce-l interesau. Așa-și adună cunoștințele, devenind cel mai bun geometru și astronom al epocii. Se întoarce la Constantinopol și deschise o școală. Unul dintre elevii săi se afla printre captivi la Mamun; acesta întreprinse, către sfârșitul domniei, a determina suprafața pământului, prin măsurarea unei părți a ecuatorului și vru să se folosească și dintre acei prizonieri care știau matematică. Tânărul acela făcu mare impresie prin cunoștințele sale și, întrebat unde învățase, el spuse că a fost elev al lui Leo.

Mamun îl trimise cu scrisoare la dânsul, invitându-l să vină la Bagdad, dar Theoktistos, căruia i se destăinuia, îi atrase atenția împăratului, care-i interzise și-l opri, punându-i școala în biserica

Celor 40 de Mucenici.

Califul Mamun îl invitase la dânsul, prin scrisoare, dar el o arătă lui Theophilos și acesta îl reținu, poruncindu-i a învăta matematica. Pentru știința sa, Theophilos îl numi mai târziu episcop de Thessalonic. El inventă o telegramă de semnale luminoase pentru a ști repede ce se petrecea la hotarele Siriei, amenințate de arabi. Kedrenos menționează cunoștințele sale astrologice, prin care, la Thessalonic, luă măsură să împiedice foametea. El fu depus de patriarhul Methodius, dar învăta la Constantinopol mai departe. Elevii săi: vestitul Constantin (Kyril) și Photios.

În politica religioasă, Theophilos a fost imprudent și a redeschis mult dezbătută chestiune a icoanelor. Se știe că tatăl său avusese o atitudine tolerantă și vechile patimi trezite în Biserică se potoliseră în mare parte. Iconoclastii obținuseră rezultate mediocre. Theophilos era un spirit irascibil și autoritar. Avea o aplecare către discuțiile teologice și adesea aducea înaintea sa pe apărătorii icoanelor pentru a-și expune argumentele.

213

NICOLAF. HANF. SCU

El interzise energic cultul icoanelor și, pe lângă aceasta, interzise de a se mai pune cuvântul de „sfânt” înaintea numelor sfinților, împotrivirea pe care o află mai ales printre călugări, ele multe ori chiar în familia sa, îl făcu să recurgă adesea la măsuri violente. Continuatorul lui Theophanes ne-a lăsat, în această privință, amănunte interesante, care ne arată cât de înrădăcinat era cultul icoanelor și cât de mult intrase acest cult în viața credincioșilor, cu toate persecuțiile dezlănțuite, în timp de 100 de ani.

Împărăteasa Teodora era din Paphlagonia, crescută în cultul icoanelor. Când ajunse pe tron, mama sa Theoktista fu ridicată la rangul de patriciană cu centură Cn coorn Ttaptiida). Fetele împăratului se duceau adesea s-o vadă, și atunci bătrâna scotea dintr-un cufăr icoanele și le pune pe fete să le sărute, chemând binecuvântarea sfințelor icoane asupra lor. Împăratul le întreba de obicei pe fete ce au primit ele la bunică și ele se fereau a destăinui amănuntul acesta. Dar cea mai mică îi povesti odată cu naivitate cum bătrâna scosese dintr-un cufăr niște păpusi și le pusese pe capetele lor și pe fată, îndemnându-le să le sărute, împăratul se mânie foarte mult și numai intervenția sotiei sale îl potoli; el dădu ordin ca fetele sale să meargă

mai rar la bunica lor.

Theodora însăși avea ascunse icoane în camera sa. și, odată, bufonul palatului dădu peste dânsa tocmai când le scosese și le săruta, închinându-se. El o întrebă atunci ce sunt acestea și împărăteasa răspunsese: „Sunt păpusile mele frumoase și le iubesc foarte mult” (tot KaXoc (tot) vivia KCU ayanco taina 7 tcă, X, be).

214

Împăratul era atunci la masă121. Bufonul alergă la dânsul și-i spuse povestea frumoaselor păpusi ale împărătesei. Theophilos pricepu despre ce era vorba și se înfurie. El făcu o scenă violentă sotiei sale, dar aceasta tăgădui cu tărie faptul ce i se imputa și pretinse că ceea ce bufonul luase drept păpusi nu era altceva decât chipul său și al servitoarelor văzute de dânsul în oglinda în fața căreia tocmai își făcea toaleta. Theophilos se potoli și Theocloră, prinzându-l pe bufon, îi aplică o bătaie bună, recomandându-i să nu mai sufle altă dată vreun cuvânt despre păpusile sale. Când împăratul, după ce băuse, aducea vorba despre incidentul petrecut, bufonul puneă o mână la gură, cealaltă la spate, unde luase loviturile și repeta: „Taci, taci despre păpusi, împărate!” (oiycc, aiycc Ttepi TCOV vivicov, baaiâmpăratul simțea ce mult era răspândit în jurul său cultul icoanelor și ghicitorii, pe care avea obiceiul a-i consulta, îi preziseseră ruina apropiată a operei sale. De aceea el ceru, pe patul de moarte, sotiei sale și logothetului Theoktistos, omul puternic al domniei, jurământ solemn că nu vor schimba politica sa după ce va muri și că nu se vor atinge de Patriarhul Ioan, prietenul și inspiratorul său în opera iconoclastă, pe care, în 837, îl ridicase în fruntea Bisericii.

Măsurile sale riguroase împotriva recalcitranților re-înviară aproape timpurile lui Constantin al V-lea. Închisorile se umplură de călugări și episcopi, mănăstirile fură prefăcute în edificii publice civile. Zugravii de

Theoph. Cont. 91, 19 – 20 „„.

215

NICOLAE BANESCU

Icoane fură mai cu seamă prigoniti cu înverșunare. Ei erau obligați, sub cele mai grele pedepse, a trata subiecte profane. Unul dintre dânșii, Lazăr, nu voi să se supună. Bătut cu vergi, pus la închisoare, cum scăpă, se apucă a zugrăvi iarăși icoane. Theophilos porunci să i se ardă mâinile cu fierul înrosit; el suferi chinul și îndată

ce-și vindecă rănilile, făcu icoana Sfântului Ioan Botezătorul. Doi frați, Theodor și Theophanes, au fost de asemenea chinuiți: li s-a înscris pe frunte, cu fierul roșu (în iulie 836), până la 12 versuri iambice insultătoare. Cu toată această atitudine religioasă, Theophilos lăsă la Bizanț o amintire de glorie și măretie, iubirea lui de justiție l-a făcut celebru, încât un Tratat din veacul al XII-lea l-a așezat în Hades alături de Eac și Minos, judecătorii mortilor¹²².

4. [Restabilirea cultului icoanelor și a ortodoxiei]

Theophilos muri la 20 ianuarie 842, lăsând un fiu, pe Michail al III-lea (Bețivul, 842 – 867), care era atunci numai de vreo patru ani. În această situație, Theodora își asumă regenta, avându-i ca sfătuitori pe logothetul Theoctistos, pe magistrul Manuel, unchiul împărătesei, pe fratele ei Bardas și pe magistros Sergios Niketiates, un unchi al împărătesei.

Theodora și restaurarea cultului icoanelor. Triumful ortodoxiei. Am văzut că Theodora îmbrățisase cauza icoanelor. Toți cei din jurul ei erau de asemenea adepți ai cultului icoanelor, aplecați, prin

122 Ch. Diehl, *La legende de l'empereur T/yeophile*, SK, IV, 1931.

216

urmare, a pune capăt unui conflict inutil și primejdios, care tulburase atâta vreme pacea Bisericii.

Partidul iconoclast era încă puternic, în fruntea Bisericii, Hylilas, mulți episcopi în dieceze, armata încă era legată de dânsul. Theodora trebui să procedeze cu prudentă. Ea își iubise soțul și se temea ca amintirea lui să nu fie condamnată; un an se petrecu în pregătiri. Prelații condamnați ca iconoclasti fură iertați.

Theodora se hotărî, așadar, îndată după moartea soțului său, a se întoarce la politica religioasă a Irenei. Pentru aceasta, trebuia mai întâi înlăturat Ioan Hylilas de pe Scaunul patriarhal, în care fusese ridicat de împăratul Theophilos. El era foarte urât de adversarii partidului iconoclast, care îl socoteau vrăjitor, supra-numindu-l Lecanomantis. Era un om inteligent și energic, putea, prin urmare, îl o piedică la restabilirea cultului pe care îl prigonise. Atunci e ridicat și surghiunit într-o mănăstire, iar în locul său instalat ca patriarh un călugăr, Methodius (4 martie 843), care suferise pe timpul lui Michail Bâlbâitul.

Un sinod fu adunat după aceea, ale cărui acte s-au pierdut și

care confirmă canoanele sinodului de la Ni- ceea din 787 și restabili cultul icoanelor. Lucrul acesta se făcu fără nicio împotrivire și fără nicio violentă. Lumea părea obosită de o ceartă care sfâșiase societatea 100 de ani și mai bine. Proscrișii fură rechemati, cei închiși eliberați și cinstiți ca martiri. Pe zidurile ba-silicelor apărură iarăsi picturile pioase și din nou se ridică icoana lui Christos deasupra intrării palatului Chalke, mărturie a pietății familiei imperiale, în sfârșit, în ziua primei Duminici a Postului, la 11 martie 843, Curtea, clerul, orașul întreg se adunară la o ceremonie religioasă, care sărbătorea, cu o deosebită măretie, re

217

NICOLAK BANESCU

aducerea păcii în Biserică. După ce toată noaptea se rugase, cu preoții, în biserica din Blachernae, Theodora, în mijlocul episcopilor și călugărilor, înconjurați de mulțimea entuziastă, merse într-o procesiune solemnă, de la Blachernae până la Sfânta Sofia, unde aduse mulțumiri lui Dumnezeu. Seara, împărăteasa dădu, în Palatul Sacru, un banchet prelaților. De atunci, în amintirea acestui mare eveniment și a împărătesei, Biserica ortodoxă sărbătorește în fiecare an prima Duminică a Postului Mare Kpiaicfi în \e, Op & odo-ia. q, ziua. restabilirii icoanelor.

Se făcu atunci dreptate și morților, se aduseră în Capitală rămăsitele lui Theodor din Studios și ale Patriarhului Nikephoros, care suferiseră pentru credință și muriseră departe, în exil. Împăratul, toată curtea, cu lumânări în mâini, urmară moastele venerabile, însoțiți de toată populația orașului, până la Biserica Sfinților Apostoli, unde fură depuse.

Iertarea lui Theophilos a fost certificată de Methodius și sinodul său. Ostilitatea lui contra icoanelor a fost iertată de Dumnezeu. (Symeon Magister, Theophanes Continuatus, Cedrenus).

Această iertare a sa e cunoscută din trei izvoare principale, analizate de părintele Grumel] Ti:

1. O Aif) yral? cunoscută în trei redactări diferite, una publicată de Combefis (Graeco-latinae patrum bibliothecae novum auctarium, t. II, Paris, 1648), care a fost scrisă înainte de 1111, data manuscrisului din Londra (una dintre variante), căci mai e una într-un manuscris din Madrid.

2. Cronicile lui Symeon Magister și neophanes Continuatus, care

se urcă la un singur izvor în privința povestirii ce ne preocupă. Ele atribuie Theodorei un discurs asupra convertirii în extremis a lui Theophilos.

Regestes des actes du pat r. byz., p. 43 – 44.

218

ISTOKIA IMPERIULUI BIZANTIN

3. Vita SS. Davidis, Simeonis et Georgii, care clă o poveste foarte circumstantială. și aici se relatează o convertire a împăratului, care a putut fi presupusă de hagiograf pentru a face acceptabilă indulgenta cu care a fost tratat persecutorul decedat.

Aceste trei izvoare prezintă diferit ordinea faptelor. După Vita, cererea Theodorei fu adresată călugărilor confesori înainte de alegerea lui Methodius și depunerea lui Ioan, după cronicari, cererea se făcu clupă alegerea lui Methodius. AvfiYToie; nu precizează, dar îl prezintă pe Methodius ca patriarh. Oricare ar fi divergentele, fondul e de reținut, adică Theodora a vrut să garanteze memoria soțului său împotriva anathemei printr-o promisiune formală a iconofililor și aceștia au făcut-o din „economie”. Este probabil că ea a trebuit să-și ia măsurile ele siguranță înainte de scoaterea din demnitate a lui Ioan și promovarea lui Methodius și, de asemenea, probabil că după alegerea noului patriarh ea a luat din nou promisiunea sinodului și a șefului său, înainte de a le pune la dispoziție Sfânta Sofia¹² 1.

Sinodul a avut loc între 4 și 11 martie 843. Izvoarele nu concordă în privința datei. Zonaras e mai precis în cronologia faptelor și el pune sinodul după alegerea lui Methodius.

S-a restabilit al VII-lea Sinod ecumenic și cultul icoanelor, anatemizând vechii eretici (Simon, Manes, Arius, Maceclonius, Nestorius, Eutyches, Dioscor etc.) și iconoclastii (Grumel, Reges-tes, sub nr. 416 p. 44 urm).

Episcopii iconomahi fură depusi pentru totdeauna, câtva timp după sinod (Grumel, Regestes, sub nr. 422 și 423).

Leo de Thesalonic, iconomah, fu depus în virtutea aceleiași măsuri generale.

În martie 843, un decret comun al împăratului, patriarhului și sinodului institua sărbătorirea restabilirii icoanelor, care avea să fie celebrată în fiecare an în prima duminică a Postului, în biserica Sfânta Sofia (Grumel, Regestes, sub nr. 418).

Grumel, op. cit., p. 43 – 44.

Astfel se încheia definitiv cearta pentru icoane, care tulburase imperiul mai bine de o sută de ani. Pentru marea sa operă, Theodorafu canonizată de Biserica orientală. Ea obținuse din partea Părinților Bisericii și iertarea lui Theophilos, declarând că în ultimele sale momente ar fi sărutat icoanele, încredințându-și astfel, ca bun creștin, sufletul în mâinile lui Dumnezeu. Timp de o săptămână, în toate bisericile Capitalei se făcuseră rugăciuni pentru mântuirea sufletului împăratului iconoclast.

Din punctul de vedere al dogmelor, Biserica repurtase, desigur, o victorie desăvârșită; clar din punctul de vedere al libertății sale, pe care am văzut cum o susținuse Theodor Studitul și alții, ea fusese biruită. Biserica a trebuit să renunțe la veleitățile sale de neatârnamare, pe care le manifestase în acest timp, și rămase, fată de stat, într-o supunere absolută. Autoritatea imperială se exercita de acum deplin în materie religioasă și acesta a fost rodul politicii împăraților iconoclasti.

c.

[OFENSIVA EXTERNĂ ȘI MISIONARĂ]

1. Michail alIII-lea

Pentru domnia noului împărat, minor la moartea tatălui său, se deschideau noi orizonturi politice și misionare. Să aruncăm acum o privire asupra politicii externe a imperiului, în timpul acesta.

În Sicilia, situația se agrava. Sub marele aglabit **Abu'l Abbas Mohammed I (841 – 856)**, africanii luă definitiv Messina (842); Leontinoi căzu în mâinile lor la 847, apoi Butera, Enna (Castrogiovanni), Netos în anii următori. Creștinii din Sicilia își găsiră de acum refugiu în Calabria și Peloponez.

Împotriva ținuturilor slavizate sie Peloponezului, imperiul interveni cu multă energie. Triburile slave cele mai sălbatice și mai războinice, milingii și ezeritii – oi MIA.ryyoi, oi Eepârai – care locuiau pe coastele Taygetului, sau, cum i se zicea atunci, rievâa5 cxKTuă, pe, care se lasă prăpăstios spre mare, nu fură aduși la completă supunere, ca celelalte, dar constrânși la plata unui tribut. Theoktistos Biyennios fusese numit strateg al Peloponezului, și în 849 el izbuti, cu ajutorul unei armate puternice, a-i aduce la ascultare.

Împotriva califatului de Bagdad, imperiul fu mai fericit decât fată de arabii din Apus. Încercarea urmașului lui Mutassim – Watiq –

de a ataca pe mare cu

221

NICOLAE BANESCU

O flotă puternică dădu gres, flota fiindu-i nimicită ele o furtună. Pe uscat, luptele de frontieră, în Cilicia, nu avură niciodată un caracter hotărâtor. După restabilirea icoanelor, Theoktistos, logothetul, conduse o flotă contra Cretei, clar n-avu succes, în 844 fu bătut și pe uscat, la Mauropotamos, o apă care se varsă în Bosfor. Totuși, dificultățile interne ale urmașilor lui Mutasim îi silesc la pace (845 – 846).

În 853 o flotă bizantină atacă Egiptul, ia cu asalt Damietta la gurile Nilului, o arele și se retrage. Era un mare act de curaj.

Din nefericire, vederile înguste ale împărătesei zeloase de creștinism aduseră în propriile sale provincii din Asia noi partizani arabilor, în ținuturile de frontieră ale Asiei, către Munții Taurus și către Eufrat, locuiau paulichianii, o sectă eretică fată de creștinismul oficial. Ei admiteau Treimea, dar nu credeau în natura umană a lui Christos și respingeau, prin urmare, Patimile și Răstignirea ca o simplă aparentă, învățătura lor teologică se mărginea la cele patru Evanghelii, la cele 14 Epistole ale lui Pavel, la ale lui Iacob, Ioan și Iuda și la Faptele Apostolilor, înlăturau, prin urmare, Vechiul Testament și cele două Epistole catolice ale Apostolului Petru. Ei n-aveau o ierarhie a Bisericii, numai niște interpreți ai Scripturilor, care nu se deosebeau printr-un port special de restul oamenilor. Ei nu admiteau apoi niciun semn exterior al adorației religioase, nici icoane, nici cruce, nici moaste sfinte, nici botez, nici cuminecătură. Prin aceasta, paulichianii erau prin urmare adversarii cultului icoanelor. Ei fuseseră prigoniti mai înainte și mulți trecuseră la arabi. O parte dintr-însii fuseseră strămutați de Constantin al V-lea în Thracia. Acum, sub Theodora, se dezlântuiră iarăși prigonirile împotriva acestoreretici care alcătuiau ele fapt un puternic cordon de rezistentă împotriva arabilor. Comisari împărătești fură trimiși în provinciile asiatice, pentru a-i supune la ortodoxie și aceștia procedară cu ultima energie împotriva recalitrantilor, ceea ce avu drept urmare faptul că cei mai mulți căutau un refugiu la arabii din Melitene. Ei își aflară un șef în persoana lui Carbeas, un ofițer din armata anatolică și, cu ajutorul arabilor, se întăresc în Tephrike, o cetate de granită, la apus de Melitene, de unde vreme îndelungată se vor arunca asupra provinciilor bizantine,

prădând și pustiind.

Adevăratul stăpân al Imperiului era acum Bardas, fratele Theodorei, un om capabil, dar fără niciun scrupul. El știuse să scape de concurența jenantă a lui Theoktistos, și ministrul atotputernic al Theodorei fu ucis prin intrigile lui Bardas, din ordinele lui Michail al III-lea. Curând după aceea, el știu de asemenea să-l îndepărteze pe împărat de Theodora, care, în 856, fu silită să se retragă din viața publică. De acum, în fruntea imperiului rămâne Michail singur (857 – 867), o jucărie în mâinile lui Bardas. Cronicile (Genesius, Theophanes Continuatus) ni-l înfățișează sub cele mai negre culori, lucru explicabil, în parte, prin caracterul oficial al acestor cronici. Ele trebuiau să șteargă amintirea crimei comise de întemeietorul dinastiei macedonene, moșul Porphyrogennetului. Bardas, pentru a-l stăpâni, îi măguli toate slăbiciunile și-i încuraja toate viciile. Capitala asistă acum la toate nebuniile tânăru

223

NICOLAE BANESCU

lui încoronat, care nu se sfia a înjosi demnitatea tronului prin actele cele mai respingătoare. Odată, pe stradă, îmbrăcat în hainele de patriarh și înconjurat de tovarășii săi de petrecere, care-i înfățișau pe episcopi în odăjdii, întâlni cortegiul patriarhului Ignatios, pe care îl însoți cu cântece rușinoase, în public, parodiindu-l. Bardas nu-l putea suferi pe Patriarh, care îl exclusese din comunitatea Bisericii pentru imoralitatea sa. El unelti pe lângă Michail și, către sfârșitul anului 857, Ignatios fu depus de pe scaunul său și surghiunit într-o insulă din Marmara (Terebinthon). Dar informații de altă ordine ni-l arată ca pe un războinic și administrator dintre cei mai buni. N-a fost un mare suveran, dar a avut însușiri de general, a condus armata personal și s-a ostenit pentru apărarea imperiului 1551.

El obținu mari succese contra arabilor în Asia. În anul 856, Petronas conduse o expediție până la Amida, fiind biruitor, iar în 859, Bardas și împăratul întreprind o expediție la Samosata.

La 863, emirul de Melitene, Omar (Omar-ibn-Ubeid-Allah-al-Akta), făcuse o incursiune prădalnică și luase cetatea Amisos (Samsun). Împăratul îl trimite atunci asupra lui pe Petronas, strategul themei Tharakesienilor. Acesta îl încercuiește pe emir într-un loc, în câmpia Amisiakon și-i zdrobește cu totul pe arabi, Omar însuși căzând în luptă.

Ecoul acestor lupte e trecut în epopeea națională bizantină Di-genis Akritas, cum a probat-o H. Grégoire, cu multă ingeniozitate, în studiul său intitulat Michel III et Basile le Macedonien dans les inscriptions d'Ancyre, publicat în „Byzantion”, V (1929 – 1930), 327 – 346. Autorul lui Digenis s-a inspirat din cronicari.

Inscripțiile aflate la Ankyra, pe pietre din citadelă, publicate de Jerphanion, în „Mei. de l'Univ. St. Joseph” (Beyrouth), 13 (1928), păstrează numele lui Michail al III-lea și al favoritului său Basilios, viitorul împărat. Pe una dintre acestea stă scris:

224

(ieyăă. ou (3 aOIX – ecoq jio Xoc la EU, iar pe cealaltă: KE B0 TO a o bou\o pecaiăeio aita? apo Kav5 i5 d-co (sic!).

Erau pe turnul sud-vest al fortăreței puternice, restaurat în 859 de acest împărat. La 838, fusese distrusă, ca Amorion, de calif, iar Michail al III-lea o refăcu.

Cât despre titlul de (xeyaq āaaîe oq pe care-l poartă Michail al III-lea, singur între împărați, căci nu-l mai aflăm, oficial, nici înainte de dânsul nici după el, H. Grégoire îl explică foarte seducător, prin aceea că, după pacea încheiată de Michail I la 812 cu Carol cel Mare, titlul de docai-etx; i s-a recunoscut împăratului roman din Apus și s-a respectat până la Basilios I, în anul 872, când s-a făcut ruptura, în acest interval, se recunoscuse egalitatea celor doi Auguști, numai la 855, fată de slabul Ludovic al II-lea, oficialitatea bizantină a găsit momentul de a revoca umilitoarea concesiune făcută în 812. Pentru a însemna superioritatea incontestabilă a Bizanțului asupra Romei agonizante, ca și a lui Michail al III-lea asupra slabului Ludovic, ea a căutat să-l distingă pe puternicul basileus din Orient de acela mai slab din Occident prin epitetul de] aeyac). Contra acestei opinii au fost Dolger, Os-trogorsky – rezultă din discuția purtată că titlul acesta e dat în genere împăratului principal, spre a-l deosebi de asociații săi, sau și unui membru al colegiului imperial, devenit singur suveran prin dispariția colegilor săi – așa e cazul lui Constantin al III-lea, în toamna anului 641.

Reabilitarea lui se datorează mai ales cercetărilor din urmă ale lui Grégoire (Études sur le neuvième siècle, „Byzantion”, 8 [1933D, Michel III et Basile le Macedonien dans les inscriptions d'Ancyre, „Byzantion”, 5 (1929).

2. [Bizanțul și începuturile Rusiei. Varegii ruși]

În timpul domniei lui Michail al III-lea se întâmplă evenimente de cea mai mare însemnătate.

Într-una din zilele lui iunie 860, apar înaintea capitalei, pentru întâia oară, varegii ruși, în 200 de luntri.

225

NICOLAE BANESCU

mânate de un vânt favorabil. Bizantinii făceau astfel cunoștință cu alt neam slav, care trebuia să aibă mai apoi un loc însemnat în istoria lor. Ei veneau din imensele stepe ale Rusiei, de unde, pe Nipru, coborau în Pontul Euxin. Am văzut că toate popoarele care năvăliseră în Imperiul bizantin treceau, pustiind, prin părțile sudice ale Rusiei de azi; interiorul acestei țări rămânea însă neatins. Acolo locuiau popoare de origine indo-germanică, slavi și letoni. Patria primitivă a slavilor e nesigură. Cea mai veche locuință cunoscută a lor e regiunea de la vestul Carpaților, de la Vistula la Niprul mijlociu, de unde popoarele acestea se împrăstiară în mai multe părți. La nord și în Răsăritul depărtat, ei se atingeau cu populații ele origine finnică, imigrată din Asia. Către sfârșitul veacului al V-lea, slavii ajunseseră la Elba, se așezaseră în Boemia și Mora-via și pătrunseseră la Dunăre, în Carinthia și Istria. Alte triburi umpluseră, cum am văzut, Peninsula Balcanică, răzbatând până în Peloponez și întemeiaseră cu încetul stăpâniri mai statornice în Croația și Serbia. Ungurii se așezară mai târziu ca un cui între slavii de Nord și cei de Sud, pe care îi va despărți încă și religia, căci polonii trec în veacul al X-lea la religia catolică și prin aceasta în cercul ele influență al Occidentului european.

În explicarea numelui de varegi, varangi (Βεργαῖοι, care ajunseră până în Bizanț, servind în armata bizantină, nationalismul exagerat al rușilor a vrut să vadă în ei slavi sau lituanieni. Dar Thomsemn a dovedit că ei erau scandinavi. Aceasta se con

125 Ruska Rikets gnmidiaeggning genom Skandinaverna, Stoc-kholm 1883, ed. engl.

226

firmă și prin manuscrisul descoperit de Vasiljevskij, Cecaumeni strategicon, în care Harald, fratele lui Olaf cel Sfânt și fiul scandinavului Sigură Syr, care veni la Constantinopol, e numit: ApâXTTit; beccia, ECO<; Bapayiac;... anbq: Varangia = Norvegia¹²⁶. Bâpayyoi derivă de la turc; warmak, barmak, pârtie, waran, înseamnă „a merge, a colinda”— Numele s-a dat piraților scandinavi la sfârșitul

sec. VIII de bulgarii de pe Volga și s-a încetățenit apoi și la Kiev. Tot așa Kot>X7 iiyyoi e traducerea turcă a scandinavului Săekonungar, Kolbjag (rege de mare).

Rușii au fost întemeietorii celui mai puternic stat slav și este un fapt însemnat că cele dintâi elemente ale acestui stat au venit de la un popor germanic.

Se știe astăzi că de la Marea Neagră și de la Caspica o mare activitate de comerț străbătea în susul apelor, prin țară Chazarilor. Asia mahomedană, mai ales Tur-chestanul și Persia de Nord, făcea încă din veacul al VIII-lea negot, în susul Volgăi, prin orașul chazar Itii (Atei, Astrachan). Mai departe, pe cursul ele sus al fluviului, negotul acesta îl primeau bulgarii de pe Volga, la care veneau caravane din Buchara și care se aflau în legături cu Nordul depărtat, cu populațiile finnice de la gurile Dvinei și Peciorei. Acolo veneau adesea corăbii scandinave, după negot și piraterie. Dar legăturile comerciale cele mai înseninate se îndreptau de la Volga și afluenții săi superiori către Marea Baltică, trecând, prin insulele Gotland și Bornholm în Suedia și pe coastele de sud, slavice, ale Balticei. Comer

126 v. L. Leger, *Chronique dite de Nestor*, Paris, 1884, index chronol., s.v. Varegues.

12" I. Brutzkus, *Die „Warjager” und „Kolbjager”*, SK, 7 (1935), 81 – 102.

227

tul acesta oriental-arab înflori de la sfârșitul veacului al VII-lea până în veacul al XI-lea, o dovedesc mulțimea monedelor descoperite în aceste părți ale Rusiei.

Dar piața cea mare, care mijlocea comerțul între Volga și Baltica, era Novgorod, situat la miazănoapte de lacul Ilmen. Acolo ajungea un alt drum de comerț, foarte însemnat și folosit mai cu seamă de bizantini. Aceștia veneau din Marea Neagră pe Nistru, în Polonia și de acolo mai departe, dar veneau mai cu seamă pe Nipru. Kievul, atunci supus chazarilor, ajunsese un emporium mondial. Aici veneau neguțătorii greci. Ei cumpărau blănuri și sclavi, lână, ceară, miere și aduceau obiecte de lux, tesături, vin, fructe, aur, argint. De la Kiev, drumul ducea în susul apei la Smolensk, de unde, după ce se străbătea o mică bucată de țară, ajungea la Dvina și apoi, pe cursul râului Lovat, la Novgorod. De aici, cursul râului Volchov ducea la lacul Ladoga, din care corăbiile treceau, pe apa largă a Ne vei, în Marea Baltică.

Drumurile de comerț se făceau, desigur, și de la nord la sud, prin aceleași puncte. Scandinavii erau cunoscuți în părțile acestea. Ei veneau la triburile slave de aici și mijloceau comerțul cu bizantinii.

Energia impetuoasă care-i împinse pe oamenii Nordului în afară, cu începere din veacul al VIII-lea, se simți și în locurile acestea. Ei ajunseră în golfurile finnice, puseră piciorul și la lacul Ladoga. Suedezii de peste Mare trebuie să fi trecut aici.

Fiindcă în limba nordică oamenii din suita conducătorului, care se îndatorau a-i fi credincioși, se chemau Waringi sau Waregi, slavii primară această denumire pentru acești războinici străini. Ea fu cunos

228

cută și la bizantini, căci mulți fii ai Nordului ajunseră până la Constantinopol, unde se înrolau în armată. Locuitorii Suediei se numeau însă, cu un cuvânt împrumutat de la finni, „Ros”, ruși, și numirea aceasta se extinse apoi la statul ce se creează acum în Rusia și la poporul rus.

Orașe mici comerciale existau de mult timp în Rusia, și atâta timp când ungurii nu erau între Don și Nipru, ele putură face comerțul cu Bizanțul nesupărați, favorizat de chazari, care avură un stat puternic organizat. Când veniră ungurii, orașele începură a se îngriji de apărarea lor. Atunci se întăriră cu ziduri și de la adăpostul întăriturilor se făcea comerțul, apărat în contra oricărui atac.

La începutul veacului al IX-lea începură a veni pe apele Rusiei companii de suedezi întreprinzători, așa-numiții waringi, călătorind în bande armate la Bizanț pentru comerț. Ei ajunseră în serviciul orașelor rusești, gârzi mercenare pentru caravanele comerciale.

Orașele fortificate rusești care dispuneau de o asemenea forță armată se dezvoltară cu timpul în mici state. Locuitorii orașelor mici vecine și satelor gravitară către aceste centre și așa se ridică întâiul stat-oras rusec, vo-losti. La început au fost republici, apoi multe principate.

Aceste cetăți-state nu erau întemeiate pe bază de rasă. Majoritatea lor erau compuse din diferite triburi sau părți de triburi. Vo-losta Kievului juca în curând rolul cel mai însemnat dintre toate aceste voloste. Ea ajunsese centrul comerțului rus.

Germenii statului de Kiev sunt foarte vechi. Hrusevsky asază organizarea unei armate și a puterii granitelor de Kiev mai vechi decât începutul veacului al VIII-lea. E o exagerare. Dar nu ne putem îndoi că

statul independent de Kiev exista la începutul veacului al IX-lea. Ei făceau acum incursiuni de piraterie pe

229

NICOLAE BANF. SCU

coastele Mării Negre (izvoarele timpului îi menționează). Numele de Rusia a fost dat prima oară țării Kievului, și apoi tuturor ținuturilor (volostf), unite sub sceptrul Prințului de Kiev.

Relațiile scandinavilor cu Europa Orientală erau vechi, ele datează din epoca preistorică. Slăbite în epoca migrațiilor, aceste relații devin iarăși active în secolele VIII-IX, datorită comerțului Europei Orientale cu califatul (noilor condiții economice create de comerțul califatului cu părțile acestea ale Europei). Colonizarea normandă se răspândi în aceste părți, ea fondează orașe-cetăți pe fluvii.

În veacul al IX-lea, scandinavii ajung la Marea Neagră și întemeiază un principat la Tmutorokan, „insula rusă” ele care vorbesc izvoarele orientale.

În prima jumătate a secolului al IX-lea, în regiunea Ilmen începe fuziunea centrelor varege, înconjurate de regiunile tributare lor, într-un mare principat. Acest proces se termină prin fundarea principatului lui Rurik la Novgorod, către anul 860. La începutul jumătății a doua a secolului al IX-lea, trupele Rusiei septentrionale năvăliră în regiunea Niprului, îi împinseră pe chazari către Orient și se stabiliră la Kiev, începând a organiza triburile vecine într-o nouă unitate politică, cea mai însemnată. Mai târziu, această Rusie meridională își întinse puterea sa asupra Rusiei de nord din Novgorod și a celei din Tmutorokan.

Unitatea politică a tuturor regiunilor ruse o făcea la finele secolului al X-lea, probabil, Vladimir cel Sfânt.

V.A. Mosin numește epoca de dinaintea acestui moment „perioada normandă a istoriei ruse” lls.

™ V.A. Mosin, Normanzii în Europa Orientală și originea Ruszez (sârb.), BS1, III (193D, p. 285 – 307.

230

În Creștinismul în Rusia înainte de Sf. Vladimir™, Mosin caută să dovedească existența unui cnezat ruso-normandm peninsula Taman, care ar fi cel despre care vorbesc izvoarele orientale în veacul al IX-lea, ca situat pe o insulă în apropierea statului chazar. Autorul socoteste

Tmutorokan, în acea epocă, o colonizare varegă.

De aici ar fi plecat campaniile rusești din 912, 943/944 și chiar expediția din 860. Dar părerea aceasta schwebt in der Luft, chiar autorul scrie că niciun izvor nu atestă existența acestui cnezat, el se întemeiază doar pe expansiunea normandă, care, în acea epocă, a colonizat Răsăritul european.

Originea Rusiei™. Niciun critic competent nu se îndoiește acum că rușii, care au întemeiat statele la Novgorod și Kiev, au supus triburile slave și le-au organizat într-o putere politică – care, în scurt timp, au făcut Rusia – au fost de origine scandinavă sau norvegiană. Deci, nu mai e necesar să tratăm această materie pe larg, ca pe o chestiune disputată: e de ajuns a constata pe scurt cea mai importantă probă. Proba este ele fapt de nebiruit¹³⁰.

(1) Scriitorii timpurii care-i menționează pe niși atestă identitatea lor cu scandinavii sau normanzii. Prima stire în Annales Bertiniani la anul 839 (Pertz, MGH, I, 484), Rhos vocări dicebant... comperit cos gentis esse Sueonum. Liutorând (Antapodosiss, V 19)

129 „Vladimirskij Zbornik” (988 – 1938), Beograd 1938, p. 7 – 8.

130 Bui, ed. Gibbon, Decline and Făli, vol. VI Appendix n. 14.

231

NICOLAE BANESCU

spune că ei erau normanzi (nos vero a positione loci nominamus Nordmannos). Cronica lui „Nestor” îi identifică cu varangii sau îi socoteste ca aparținând seminției varege; și varegii în sensul propriu și original al cuvântului înseamnă scandinavi¹³¹.

Continuarea lui Georgios Monachos (Symeon Magister) stabilește mai mult general și mai puțin exact originea lor germană (= Theophanes Continuatus, p. 423, Bonn, LK Opetyycov yevotx).

(2) Rusii vorbeau norvegiana, nu slavona. Aceasta e probată de cap. 9 din De adm. imp., unde limbile rusă și slavonă sunt distinse OPcocncrd și ZKA, abivicm), și numele ruse ale cataractei sunt învederat scandinave (v. n. 15).

(3) Numele primilor principii ruși și numele semnatarilor primelor tratate rusești sunt norvegiane. Râurik e vechiul norvegian Hrurikr; Oleg e Helgi; Olga, Hel

131 V. nota 58 a lui Bury, la p. 155, din Gibbon, Decline and Făli, v. VI: în sensul inițial al cuvântului, varegi înseamnă scandinavi, în cronica lui Nestor Marea Baltică e marea variaților. Încercări fără

sfârșit au fost făcute, mai cu seamă de învățatii ruși să găsească altă identificare (astfel cu khazari, slavi, finni); dar toate aceste încercări au fost în mod eminent fără succes, înțelesul geografic al Varangiei a fost în mod clar exprimat într-un pasaj din cartea de sfaturi anexată la Strategicon al lui Kekaume-nos. În § 246 (ed. Vasilievskij-Jemstedt), Harald-Hardrada e numit „fiu al regelui Varangiei”, adică al Norvegiei. Formarea gărzii varegilor la Constantinopol și includerea în ea a altor teutoni (danezi, englezi etc.), duce la o extensie a înțelesului cuvântului varegi de la limitarea lui originală la norvegieni sau scandinavi. Schaffarik derivă numele de la vara, vaiere. Înțelesul ar fi foederati.

232

ga; Igor, înger la Liutorând, e Ingvarr. Boierii care sunt numiți în tratatul din 912 (Nestor) sunt de asemenea cu nume suedeze și norvegiene. Exemple la Bui, Tot astfel, mare parte din nume în tratatul din 945, sunt scandinave.

(4) Numele finnic pentru Suedia e Ruotsi, estonian e Rots. și greu am evita să identificăm acest nume cu numele de Russia, vechiul slavon Rous, grecește Fox). Numele (nici finnic, nici slavon) e derivat de Thom-sen din scandinavul rods (rods-menn = vagabond, pirat, vâslas).

Astfel, opinia curentă care a prevalat când rușii apăreau întâia oară pe scena istoriei, evidenta limbilor, evidenta numelor lor și supraviețuirea vechiului sens al numelui rus în finnică concură în a stabili originea scandinavă a rusilor¹.

Cataractele Niprului. În cap. 9 al tratatului său De adm. imp., Const. Porphyrogennetos¹⁵⁷¹ dă o interesantă descriere a drumului negustorilor ruși din Nov-gorod (Nebo Yocp5 d<) la Constantinopol, prin Kiev și pe Nipru, și enumera cataractele fluviului, dând în fiecare caz atât numele său rus, cât și slavon. Pasajul e foarte important, pentru că el arată că limba pe care Constantin o înțelege prin rusă OPcocnem) era scandinavă, și nu slavă. Vilhelm Thomsen din Copenhaga, în ale sale „Ilchester Lectures” asupra „Relațiilor dintre

132 Izvor însemnat: V. Thomsen, The Relations between Ancient Russia and Scandinavia, and the Origin of the Russian State, (Ilchester Lectures), 1877; apoi E. Kunik, Die Berufung der swedischen Rodsen durch die Finnen und Slaven, 1844.

233

NJCOLAE HÂNF. SCU

vechea Rusie și Scandinavia și originea statului rus" (1877), a dat un excelent comentariu.

a. Prima cataractă e numită Essupe CEA<jov>7 rn), în ambele limbi cu sensul neadormită (\\ . i\ Koiiaia dai). Cele două nume sunau asemenea lui Constantin. Slava pentru „a nu dormi”, ne spi (și poate caco OTrn e o greșeală pentru veacoxmfi), și prof. Thomsen arată că noțiunea corespunzătoare în vechea norvegiană e so-feigi sau sofattu. Aceasta nu e prea satisfăcătoare.

b. A doua cataractă e în ruseste (a) Ulvors (Oi) A, bopoi) și în slavă (b) Ostrovuniprach COaâpobox>-viâipaz), cu sensul: insulița căderii,(a) = holm-fors, (b) = ostrov niiprag (căderea insuliței).

c. A treia cădere de apă e numită Gelandri (Fe-/Uxv5 pi), care în slavă înseamnă zgomotul căderii. Numai un nume e dat și se zice a fi slav. Dar el reprezintă evident participiul norvegian gellandi, „răsunătorul”, încât numele slav (probabil aproape același cu numele modern zvonets cu același înțeles) e omis. Formula uzuală a lui Constantin este: peocnem ilv... aK? iabivioâi se; dar aici ea se schimbă. Bury sugerează că t-tvitq ori așivii<; sau ceva cam la fel, a fost lăsat afară după OK/>iabivicrd.

d. A patra cădere de apă & Aeifor CAeupop) în rusă și Neasit (NEaafit) în slavonă, numită așa, spune Constantin, fiindcă pelicanii își fac cuibul lor în piatră. Vechiul slav pentru pelican seamănă cu Neaofii, dar căderea nu poate fi numită pelican. Aceasta trebuie să fie o interpretare greșită. Thomsen sugerează foarte ingenios că adevăratul nume corespunde modernului nenasitets și înseamnă nesătiosul, un nume potrivit

234

acestei căderi, în timp ce Aeifor înseamnă totdeauna pripit, mereu grăbit.

e. A cincea cataractă e Varuforos (Bapoi-opoc) în rusă, Vulneprach (Boi) /Wri7 i: pbex) în slavă; „pentru că formează un mare lac”, sau, clacă citim 8 ivrv în loc ele >davnv, „pentru că formează un mare vârtej”.

f. A șasea e Leanti (Aedvn) ruseste, Verutze (Be-pccut-ri) în limba slavă, însemnând „clocotul apei” (bpdajj, a vepou). Verutze este evident din v neti, a fierbe. Thomsen explică Leanti ca participiul lui hlae-jandi, râsete, în acest caz, sensul celor două nume nu e identic, zice Bury. Noi credem că da, căci clacă hlaejandi înseamnă: hohotind

de râs, în cazul nostru Leanti poate să însemne hohotindul, cel în hohote.

g. A șaptea e Strukun (lâpo\ KO\ v) ruseste, Napre-ze (Na7 cpe-i) în slavă, însemnând o cădere mică. Thomsen identifică Strukun cu norveg. strok, suedezul struk, un curent repede (în special unde e strâmt, cum e cazul acestei căderi) și sugerează că numele slav poate fi în legătură cu brz, viu, iute. Bury bănuiește că (Na) 7 tpe-i reprezintă un diminutiv din porog, prag (cădere ele apă).

În chipul acesta ajung varegii de la Kiev, în iunie 860, până în Propontis și dinaintea Constantinopolului. S-a crezut multă vreme că această expediție a avut loc în 865 – 866. Dar în 1894, Fr. Cumont a tipărit o scurtă cronică anonimă, care ne dă data exactă a expediției, 18 iunie 860” 3. C. de Boor-5 1, confruntând

133 A publicat-o în Anecdota Bruxellensia, I Croniques byz. du Ms. 11376, Gând, 1894.

134 Der Angriff der Rhos auf Byzanz, BZ IV (1895) 445 – 466.

235

NICOLAE 13ANESCU

această stare cu datele altor izvoare, probează exactitatea ei. Michail al III-lea se afla într-o expediție împotriva arabilor când fu înștiințat de către Oryphas, amiralul căruia îi încredințase apărarea Capitalei, că 200 de corăbii rusești pătrunseseră în Propontis, după ce prădaseră coastele Pontului Euxin și amenințau Capitala. Michail al III-lea se întoarse atunci înapoi, în Constantinopol, dar rușii nu îndrăzniră să atace și se retraseră, îndreptându-se către locurile lor, distruși în parte de o furtună.

Urmașul lui Runc, Oleg, va veni și el în anul 907 dinaintea Constantinopolului (chiar dacă H. Grégoire neagă acest lucru), încheind un tratat de comerț. Igor va conduce apoi iarăși o flotă la Constantinopol, în 941, dar ea va fi nimicită de focul grecesc. Mereu vom întâlni de acum înainte acest popor în destinele Imperiului bizantin, ele la care va lua credința, cultura și organizarea politică.

3. [Misiunea kyrillo-methodiană]

Dar faptul cel mai însemnat în această epocă e acțiunea misionarilor creștini, prin care Bizanțul se despăgubește de pierderile suferite pe urmele Islamului în Asia și Africa și câștigă pentru creștinism popoare slave și din regiunile nordice ale Pontului.

Cei mai de seamă dintre misionarii greci din acea vreme sunt

frații Methodius și Constantin „Filosoful” (mai târziu Kyrillos, când, înaintea morții, făcu fângăduinta solemnă a călugărului). Ei erau fiii unui grec din Thessalonic, Leon, un ofițer ele rang înalt (drungarios). Constantin, cel mai tânăr, aplecat spre

236

viața contemplativă, primise o educație aleasă, împreună cu tânărul Michail al III-lea, avându-i ca profesori pe cei mai învățați oameni ai veacului, pe Ioan Gramaticos, Leon Filosoful și Photios, promovat mai târziu patriarh. După ce intră în cler, se retrage într-o mănăstire din Muntele Olympos, unde mai târziu avea să vină și fratele său mai mare, care de asemenea renunță la lume. În Thessalonic, Constantin învățase bine limba slavilor vecini. În al VI-lea deceniu al veacului al IX-lea, el întreprinsese cu izbândă convertirea populațiilor din regiunea fluviului Axios, la vest de Thessalonic, apoi amândoi frații fură trimiși, la cererea haganului, în țara chazarilor, unde pătrunseseră în masă evrei și musulmani, care făceau acolo operă de misionarism. Constantin discută, la Curtea haganului, cu teologii iudei și musulmanișil convinge pe hagan pentru creștinism.

Misiunile religioase au fost de multă vreme o armă a influenței Bizanțului asupra popoarelor barbare. Am văzut ce acțiune vastă a întreprins Iustinian în această direcție. Urmașii săi au continuat această politică. Așezat între cele două lumi, Bizanțul a fost punctul de atracție al barbarilor din Orient și Occident; pentru a-i domina, el a căutat să-i atragă la creștinism; prin ierarhia religioasă, intrau în sfera influenței imperiului; acesta putea să trateze cu dâșii mai ușor fiind creștini.

Cu popoarele slave din sud, imperiul a avut, cum am văzut, de mult timp astfel de legături. O tradiție veche istorică a făcut să se creadă că în a doua jumătate a veacului al IX-lea s-a exercitat influența religioasă a Bizanțului asupra slavilor, cu convertirea lor prin frații Constantin și Methodius. În realitate, această influență se exercita ele mulți ani printre slavi. Kuvrat fusese botezat de Heraclius. În populația târâtă captivă de Kuvrat se aflau creștini care răspândeau credința printre bulgari. Omurtag ucisese din

237

NICOLAE BANF. SCU

această cauză patru episcopi, printre care pe Manuel, episcopul Adrianopolului. Fiul lui Omurtag, Enravota, fu convertit la creștinism și

pieri ucis de Malamir.

Heraclius ceruse papei preoți și misionari pentru a-i creștina pe slavii Dalmatiei și Croației. Prințul lor, Vojnomir, se botează la începutul veacului al IX-lea. Narentanii, cei mai refractari ideilor creștine, suferiseră totuși influențe creștine în acea epocă. Ambasadorii ai lor se botezaseră către 830 la Veneția.

Bizantinii aveau și alte mijloace ca instrumente de propagandă. Ei se serviră mai ales de armată. Sistemul așa-zisilor foederați, inventat de Roma și adoptat de Bizanț, era un mijloc de prozelitism, în armată, barbarii găseau un mediu creștin și sufereau influența lui.

La slavii din Asia, propaganda se răspândi de asemenea, în veacul al VII-lea găsim în eparhia Bithyniei un episcopat pentru slavii acestei regiuni, legat de mitropolia Niceei. și pentru convertirea slavilor din Peloponez se întrebuintară aceleași mijloace. După expediția neizbutită a slavilor contra orașului Patras, împăratul Ni-kephoros supuse triburile slave bisericii Sf. Andrei din acest oraș. Patras deveni o mitropolie, avându-i sufragani pe episcopii de Me-thone, Lacedemonia și Corone. Ea făcu, ajutând și colonizările, ca aceste populații slave să-și piardă caracterul național.

Expediția rușilor din 860 fu însă decisivă pentru această politică de propagandă religioasă a Bizanțului asupra populației din regiunea Pontului. Imperiul înțelese că nu trebuie să lase primejdia ce venise din aceste părți să se repete. și atunci începu opera de propagandă a Bisericii în rândul populației din Crimeea și din jurul ei. Era pentru Bizanț de o importanță mare să-și fortifice pozițiile la Marea Neagră, în prima linie, trebuiau întărite legăturile ce-l uneau cu haganul chazarilor. Atunci plecă într-acolo misiunea în fruntea căreia se afla Constantin, însoțit de fratele său Methodius, la sfârșitul anului 860 sau începutul lui 861.

Viața lui Constantin ne povestește că haganul a trimis o ambasadă la Constantinopol, cerându-i împăratului un preot capabil a discuta cu evreii și musulmanii.

Am văzut ce raporturi amicale avea imperiul cu acest popor. Theophilos îl trimisese la chazari pe Petronas, cumnatul său, ca

să le ridice pe Don cetatea Sarkel, spre a-i apăra de pecenegi. Numeroase colonii evreiești se stabiliseră acolo și lucrau să-l câștige pe hagan și consilierii săi pentru credința lor. Islamul însă pătrunsese

la chazari, de aceea haganul ceru la Constantinopol să i se trimită un literat care să discute cu evreii și musulmanii și să explice doctrina creștină, fiindcă poporul său, în majoritate păgân, se găsea în prezenta a trei religii, care-și disputau favoarea sa.

Constantin plecă atunci cu o mare suită. Era și o misiune diplomatică. Constantin fusese ales pentru că se știa că stăpânirea chazarilor se întindea și asupra unor triburi slave, iar Constantin, la Thesalonic, învățase limba slavilor, cunoștea moravurile lor și el putea informa Curtea bizantină asupra populației de la nord, cu atât mai mult cu cât din acele părți veniseră barbarii ce asediaseră Constantinopolul în iunie 860. Constantin putea să indice mijloacele de a conjura pe viitor această primejdie.

După legendă, Constantin a ieșit în această dispută biruitor. Dar acest succes n-a avut urmări; misiunea lor terminată, cei doi frați s-au întors la Constantinopol, repatriind vreo 200 de prizonieri greci eliberați de hagan. În scrisoarea către împărat, adusă de Constantin, haganul își declara dorința de a se converti. Dar evreii cuceriseră o mare influență în țară; ei îl câștigară pe hagan și cu el cea mai mare mare a poporului său.

Convertirea slavilor. Frații Constantin și Methodius¹⁵⁸¹ s-au născut în Thessalonic, Constantin către 827. În Thessalonic ei erau în mijlocul regiunilor slave și au avut prilej să învețe în tinerețe limba slavă. Constantin se duse la Constantinopol și ajunsese preot. Pentru învățătura lui, i s-a dat titlul de filosof și se bucură de amicitia lui Photios. E probabil că, îndată după ridicarea lui Photios la patriarhat (dec. 858), Constantin, care avea un dar pentru limbi, merse ca misionar la chazari (poate în 860 – 861), despre care se zice că-l rugaseră pe împărat să le trimită un învățat, în timp ce se afla la Cherson, învățând limba chazară, el descoperi rămășițele papei martir Clement I, care fură aduse apoi

Bury, ed. Gibbon, Decline and Făli, vol. VI, Appendixn. 12.

239

la Roma. La întoarcerea lui din Chazaria, el întreprinse o nouă misiune. Creștinismul pătrunsese printre slavii din Moravia prin activitatea misionară a episcopatului de Passau. Astfel, Moravia părea anexată la Biserica latină. Dar regele morav Rostislav, aflat în ceartă cu vecinii săi german și bulgar, căută sprijinul politic al împăratului bizantin. El trimise ambasadori lui Michail al III-lea și ceru, după

legendă, un om capabil să învețe poporul său credința creștină în limba lui proprie. Constantin, prin cunoștința sa de slavonește și experiența-i de misionar, a fost indicat ca apostolul potrivit, și a plecat în Moravia, luând cu el pe fratele său Metho-dius (864). Ei lucrară printre moravi vreo trei ani și jumătate, obținând în aparentă recunoștința potrivnică a episcopului de Passau. Papa Nicolae îi invită pe cei doi frați (867) la Roma, dar muri înainte de sosirea lor și urmașul său, Hadrian al II-lea, îl ordonă pe Methodius ca preot (868). O moarte prematură îl răpi pe Constantin la Roma (14 februarie 869). Înaintea morții, el luă numele călugăresc de Kyril. Methodius se întoarse în Moravia. El fu făcut apoi episcop de Pannonia și muri în 885.

Marea faptă a lui Constantin, sau Kyril, a fost inventarea unui alfabet slav. Opera lui imediată misionară a fost în Moravia; dar prin inventarea unui alfabet și traducerea Bibliei în slavonă înrăuri asupra oricărui popor slav. El făcu ceea ce a făcut Ulfilas pentru goti, Mesrob pentru armeni, dar opera lui era destinată a avea o importanță ecumenică incomparabil mai mare. Alfabetul pe care l-a născocit (înainte de 863) e cunoscut ca glagolitic și avem multe documente scrise în acest alfabet, în diferite părți ale lumii slave. Dar în cele din urmă folosirea lui fu mărginită la Istria și la coasta Croației; pentru că a fost înlocuit cu alt alfabet, mai clar și mai practic, cunoscut ca cyrillic (chirilic) și se presupune că a fost inventat de Kyril. Alfabetul chirilic e grecesc netraverstit, literele sunt uncialele grecești (capitale), cu puține semne adiționale. Glagoliticul și-a tras originea cu bună știință din literele cursive grecești. Această prefacere a ușurat primirea lui de către slavi. E probabil că, în opera lui literară, Constantin și-a avut ochii la Bulgaria; pentru că traducerea lui, compuse în slavona macedoneană, erau nepotrivite pentru moravi, care vorbeau o formă diferită a slavonei (slovâk).

240

Cu convertirea bulgarilor nici Kyril, nici Methodius n-au nimic a face; dar această convertire avu loc în zilele lor. Inventarea alfabetului a ușurat convertirea. Faptul pare a fi că, temându-se ca Boris, care făcuse o alianță cu Ludwig al Germaniei în 863, să nu îmbrătiseze creștinismul latin – un pericol politic serios pentru Bizanț – Michail al III-lea făcu o demonstrație militară în Bulgaria în vara anului 863 și constrânse pe Boris să primească creștinismul de la Constantinopol. În schimbul acestei supunerii, un mic district din Thracia fu cedat

Bulgariei. Boris fu botezat, împăratul a fost nas și Boris luă numele de Michail (865). El introduse apoi creștinismul cu forța printre supușii săi, executând 52 de persoane care rezistară. Boris se întoarse apoi de la Constantinopol, căutând a lega Bulgaria de Biserica Romei. El trimise soli (866) papei Nicolae I cu 106 întrebări, și răspunsurile papei, care s-au păstrat, aruncă o lumină interesantă asupra moravurilor bulgare. Dacă urmașul lui Nicolae ar fi arătat tact și discuție, Bulgaria ar fi fost, poate, câștigată de Biserica latină; dar Hadrian al II-lea obosi răbdarea lui Boris și în 870 Bulgaria primi un arhiepiscop de la Constantinopol; episcopatul era întemeiat. Boris îl trimise pe fiul său Simeon să fie educat la Constantinopol. Nu trecu mult și în Bulgaria fură introduse cărți în slavonă și liturghia slavă.

4. Bizanțul și Moravia Mare în vremea aceasta, prințul Rostislav al Moraviei (846 – 870), care se afla într-o situație politică grea, între Ludwig Germanicul și bulgari, intră, în 862, în relații cu Curtea bizantină. Motive politice și religioase îl făceau să încline către Imperiul bizantin, să caute o apărare împotriva preoților apuseni, care dădeau năvală în statul său. El cere, printr-o ambasadă, să i se trimită de la Bizanț oameni învățați care să-l lămurească în privința credinței și să-i spună cuvântul lui Dumnezeu în limba sa. Michail al III-lea îi trimite atunci pe frații Methodius și Constantin, care vin la

241

NICOLAF BANESCU

Velegrad (azi Hradisch), reședința prințului (primăvara lui 863). Scopuri politice nu s-au atins, dar cei doi misionari le-au dat atunci moravilor regulile credinței și Kyril inventă pentru ei alfabetul slav (după numele său: chirilic), și le dădu traducerea Bibliei în limba slavilor, cel mai vechi monument al limbii vechi sloveni-ce; cei doi frați crează chiar o liturghie în limba slavonă. Misiunile catolice, din Apus, fură biruite prin această inovație, care aducea în serviciul religios, în locul limbii latine neînțelese, limba națională. Roma își dădu aprobarea în această privință.

Bizanțul a avut legături cu Moravia Mare înainte de ambasada lui Rostislav. Roma a avut relații comerciale cu această țară. Calea pe care se făcea traficul trecea Dunărea la Carnuntum și urma valea Moraviei pentru a ajunge în Silesia. Aceste relații sunt intense în special în prima jumătate a secolului I creștin. Slovacia actuală era interesată de aceste relații.

Relațiile acestea se făceau însă cu triburile germanice care ocupau teritoriile acestea. Slavii au fost în sfera de influență orientală și bizantină. Nu se poate vorbi de o influență romană directă asupra slavilor transdanubieni. Marea cale de comerț care unea Roma-Aquileia-Carnuntum era blocată de triburile germanice aruncate asupra Italiei.

Bizanțul a înlocuit în Pannonia influența Romei. Ea se constată în epoca lui Iustinian. În Pannonia erau avarii, iar slavii de acolo le deveniseră supuși. Avarii aduseseră cu ei civilizația care se cheamă Keszthely, după locul unde s-au făcut mai multe descoperiri arheologice privitoare la ei. Dar obiectele de proveniență avară sunt adesea însoțite de obiecte a căror origine bizantină nu se poate pune la îndoială. Avarii au avut, deci, relații comerciale cu bizantinii. Banii bizantini circulau aici, multe descoperiri s-au făcut. Mărturia lui Suidas (făceau comerț și se înșelau unii pe alții) se dovedește exactă. Slavii din Pannonia s-au împărtășit din aceste relații.

242

Campaniile lui Carol de Mare, între 788 – 796, au pus capăt imperiului avar. La începutul veacului al IX-lea, avarii dispar complet din istorie. Slavii dintre Dunăre și Tisa sunt uniți de Krum la Imperiul bulgar. Cei din Pannonia și Vest gravitează în jurul Imperiului franc. Bizantinii, în conflict cu francii, reiau Venetia și Coasta Dalmată. Influența bizantină pătrunde la moravi pe două căi: pe vechea cale romană, prin Venetia, și pe calea care venea din Constantinopol pe cursul Dunării, înlăuntrul țărilor slave.

După dispariția avarilor, intermediarii acestor relații au fost bulgarii. Astfel, slavii transdanubieni au putut avea cunoștință despre Bizanț. Săpăturile din 1927 la Stare Mâsto, lângă locul unde tradiția pune centrul Imperiului lui Rostislav, au dat la iveală numeroase obiecte de proveniență bizantină (obiecte de lux, cercei în bronz aurit, argint și aur, nasturi de bronz, inele, o diademă de aur cu pietre scumpe), datate din secolele IX-X.

Examinată la lumina descoperirilor arheologice, ambasada lui Rostislav la Bizanț nu mai pare enigmatică, în 863, trupele lui Boris cu ale lui Ludwig Germanicul îl atacară pe Rostislav. Acesta a trebuit să-și caute alianțe și cea mai bună contra bulgarilor era a Bizanțului. De aceea s-a întors el către Bizanț. El va fi observat înainte de 863 atitudinea lui Boris. Tratatul moravo-bizantin ocupă anul 862 și

din acest an trebuie să datăm ambasada, către finele anului, când apropierea dintre franci și bulgari începea a deveni o realitate. La începutul anului 863, trimișii bizantini au putut să-și facă apariția în Moravia. Scopul lui Rostislav fusese politic – alianța cu bizantinii, dușmanii bulgarilor. Bulgarii îi atacă pe bizantini, înaintea creștinării lor; poate tocmai din cauza alianței cu francii, devin mai aroganți. Dar în anul 864 bizantinii năvălesc, flota face o demonstrație și Boris capitulează și promite a se face creștin. Dacă s-a supus atât de repede, poate a făcut-o din cauză că armata sa era în marș către Moravia, să atace cu Ludwig Germanicul. Ludwig a vrut să-l câștige pe Boris pentru creștinism și tratativele au fost înainte de 864. Acordul politic al lui Rostislav cu bizantinii sfârșește de asemenea cu un angajament religios: misionari greci trimiși în țara sa. Legenda lui Constantin și Methodius atribuie inițiativa lui Rostislav. Acesta avea interes să-și ia misionarii de aiurea decât de la germani. Prin im

243

& a

W

NICOLAE IBANESCU

plantarea creștinismului greX în Moravia, Bizanțul voia să facă presiune și asupra lui Boris.

Misiunea moravă. Imperiul nu-și părăsise pretențiile sale cu privire la Occident (oricât de ocupat era în Orient cu arabii). El profita de orice ocazie pentru a-și recuceri terenul pierdut acolo.

Această ocazie se prezentă deodată, fără ca imperiul să o fi provocat, într-o zi din anul 862 sosi la Bizanț o ambasadă venită de departe, de la un popor ce n-avusese până atunci nicio atingere cu imperiul, poporul morav. Fusese trimisă de prințul Rosti slav. Ei prezentau împăratului și lui Bardas o cerere identică celei a haganului chazarilor. Prințul cerea misionari care să cunoască limba poporului său. Curtea înțelese repede ce ocazie excelentă era pentru Bizanț de a-și întinde influența imperiului în Apus. El putea, sprijinit pe slavi, să reia lupta cu Imperiul franc.

Moravia se afla în mijlocul masei imense a triburilor slave, la hotarele Imperiului franc. Se învecina la nord cu triburile cehe, la nord-est și est cu triburile poloneze. Slovenii, care ocupau Alpii și Pannonia, se atingeau cu ei la Dunăre, în momentul în care ocupaseră aceste teritorii, la începutul veacului al VI-lea, slavii de Nord erau

Într-o situație cu totul diferită de aceea a slavilor de Sud. Aceștia trebuie să le ocupe prin luptă, să distrugă. Cei de Nord le-au ocupat fără luptă: triburile germanice ce le dețineau mai înainte le evacuasera. Dar această diferență nu ștergea trăsăturile identice la unii și alții. Și cei din nord erau divizați în numeroase triburi independente, trăind separat, cu șefi proprii. Trebuia să vină un impuls din afară pentru a-i grupa și a le da oarecare coeziune.

Această impulsivitate le-a venit mai întâi de la avari. La începutul veacului al VII-lea, sub presiunea avarilor, o primă încercare de grupare politică a avut loc sub conducerea lui Samo, șef de origine francă. El i-a eliberat pe slavii Boemiei și Pannoniei de jugul avarilor. Nu se poate spune până unde se întindea puterea sa. Boemia forma nucleul statului creat de el. El a știut să apere neatârănarea imperiului său contra atacurilor compatrioților săi.

După moartea sa, în anul 650, această putere efemeră s-a dislocat. Triburile slave și-au reluat viața lor împrăștiată și nu se mai

244

vorbește de ele până în epoca expedițiilor organizate de Carol cel Mare contra avarilor. Campaniile lui avură ecou la triburile slave, armata francă străbătu teritoriile slavilor Boemiei, poate unele s-au unit cu trupele lui Carol cel Mare.

Raporturile slavilor cu Imperiul franc se schimbă. Carol cel Mare se privea ca un campion al creștinismului contra păgânismului. El nu putea privi indiferent o formație politică de populații neconvertite, în flancul statului său. Analele regilor franci ne vorbesc acum de lupte între franci și slavi. Unele triburi au putut fi atunci supuse.

Ludovic Piosul număra între supușii săi pe moravi. Din această epocă, o mișcare de concentrare îi grupa iarăși, în Boemia, cehii erau în fruntea mișcării. Dar lucrul merse încet, în 845 găsim încă mulți printi independenți. La 13 ianuarie acest an, 14 din ei se prezentau la Ratisbona, înaintea lui Ludwig Germanicul și cereau botezul.

În valea moravă, mișcarea mergea mai repede. Slavii din aceste ținuturi intră în istorie cu numele comun de moravi. Unitatea lor se traduce în faptul că n-au decât un print, Mojmir, cel a cărui amintire o păstrează istoria. El ne apare ca acceptând dominația francă. Păgân, nu s-a opus la expansiunea creștină. Episcopii de Ratisbona, Passau, trimiteau misionarii lor.

La Nitra era un print independent, Pribina, pe care-l goni, între

833 – 836, Mojmir. El primi de la Ludwig Germanicul teritorii în jurul lacului Balaton. El era creștin.

După moartea lui Mojmir, Ludwig Germanicul interveni în Moravia și impuse ca succesor pe nepotul aceluia, Rostislav. El se baza pe recunoașterea sa. Dar acesta continuă politica unchiului său, se sili a strânge unitatea populației morave. El înțelese că mijlocul de a uni aceste triburi era de a le da o credință unică. Astfel se creștină și favoriza din toate puterile misiunile ce veneau din toate părțile pentru a predica Evanghelia. Această politică îl neliniști pe Ludwig. În 855, în fruntea unei armate puternice, voi să impună voința sa moravilor, în același timp, o armată bavareză mergea asupra cehilor ca să-i împiedice de a-l ajuta pe Rostislav. Expediția sfârși nenorocit. Rostislav pradă atunci teritoriul imperiului.

245

NICOLAE I₃ĂNESCU

Rostislav se folosi de luptele lui Ludwig cu Carol cel Pleșuv și se întinse spre sud-est, câștigând teren asupra avarilor, slăbiți de biruintele lui Carol cel Mare. Puterea lui se întinse până la Tisa. El ajută rebeliunea fiului lui Ludwig, Carloman.

Aceasta era situația în Moravia, când Rostislav trimise ambasada la Constantinopol. Moravia era la mare distanță de Bizanț, dar prințul avea mijloace de a-l cunoaște. Comerciantii bizantini re-luaseră de mult călătoriile lor la barbari. Aici duceau două căi: prima, faimoasa cale romană, care mergea de la Constantinopol la Belgrad, prin Adrianopol și Nis. Dincolo, Dunărea indică drumul prin care caravanele ajungeau în Moravia, aproape de capitala lui Rostislav și de cetatea sa fortificată, Devin. A doua cale era drumul prin Veneția. Nominal, orașul acesta era bizantin. Juca un rol mare de intermediar între Bizanț și Occident.

Nu e, prin urmare, de mirare că Rostislav a cunoscut Bizanțul și a apreciat importanta sa. Misionari se mai aflau în țara lui Rostislav. De ce a mai cerut misionari greci la Bizanț? Istoricii cred că sub această ambasadă în aparentă religioasă, se ascundea una politică. Prințul morav ar fi căutat o alianță politică. Nu e probabil. Era prea departe de el, pentru a fi ajutat. Rostislav voise să aibă misionari care să știe limba slavă și se și adresase pentru asta la Roma, în 860, de unde nu primise răspuns. El voia un om știind slavona, să-i învete pe supușii săi în propria lor limbă.

El își dădea seama că poporul său trebuia să fie creștin, dacă voia să existe alături de un mare imperiu creștin, care tindea să-și lărgească hotarele în paguba slavilor.

Constantin a inventat atunci alfabetul slav, zis glagolitic, căci era neapărată nevoie de un sistem de scriere perfect adaptat limbii slave, pentru o acțiune cu reușită asupra lumii slave, învățatii au discutat foarte mult asupra elementelor cu care și-a compus Constantin alfabetul. Jagic și alții caută originea scrierii glagolitice în scrierea greacă. Alții au arătat că multe elemente orientale au contribuit la aceasta (din ebraică, samaritană, coptă etc.) – pentru sunetele speciale: s, j, se, ja etc.

În Bizanț, Constantin tradusese în slavă o selecție de lecturi din Evanghelie.

246

Cu aceste lucruri, cei doi frați pleacă, însoțiți de preoți și călugări ce știau slava.

Ei ajung, în primăvara anului 863, în Moravia, se prezintă prințului, care-i primește bine și se pun la lucru.

Situația era încurcată. Erau acolo clerici latini, care nu-i vedeau cu ochi buni pe acești greci, dar sprijiniți de print, care era deja creștin, cei doi frați reușesc. Adversarii lor germani nu se puteau măsura cu dâșșii, mai savanți, fini, cunoscând perfect graiul și limba poporului în mijlocul căruia veniseră.

Sistemul de scriere plăcu moravilor. Procedă treptat. Le citi, în limba slavă, Biblia, pe care o compusese la Bizanț. Apoi căută să le dea și o liturghie în limba slavă. Constantin și sotii săi făceau slujba în grecește și într-un rit care nu era cunoscut. Nobilii și prințul se obișnuiseră cu liturghia latină, introdusă de primii misionari. Poporul nu înțelegea nici latina, nici greaca. Atunci Constantin nu văzu alt mijloc decât de a înlocui și greaca și latina prin limba moravilor. Această reformă ceru un timp. Mari controverse avură cu clerul latin. El a ales pentru liturghia slavă ritul latin, mai cunoscut acolo.

Această inovație îndrăzneată făcu zgomot. Cei doi frați vin apoi la Veneția, nu se știe exact de ce. Poate pentru a se îmbarca pentru Constantinopol. Dar papa Nicolae I îi chemă la Roma. Ei pleacă și ajung la Roma la începutul anului 868. Nicolae I murise la 13 noiembrie 867. În decembrie, fusese ales Hadrian al II-lea. Recepție solemnă, căci aduceau cu ei moastele Sf. Clement. Papa aprobă actele lor în Moravia.

În același timp, la Constantinopol se întâmplaseră mari evenimente, începuse conflictul cu Photios. Michail al III-lea fusese ucis la 24 septembrie 867 și Basilios I era împărat, căutând împăcarea cu Roma.

Pe când cei doi frați se aflau în Moravia și se dezlănțuia lupta între Photios și Sf. Scaun, un alt eveniment venea să complice situația, stârnind rivalitatea dintre Biserica de Orient și cea de Occident: în acel moment, bulgarii erau pe cale să primească creștinismul.

Occidentul descoperea existența acestui popor și se silea a-l cuprinde în sfera influenței sale.

247

NICOLAE BANESCU

Constantin și Methodius soseau la Roma în momentul în care Curia se îndrepta în această direcție.

5[Convertirea bulgarilor. Photios și conflictul cu Roma]

Schimbarea care se petrecea în părțile acestea îi determină și pe bulgari, încă din vremea lui Omurtag (Mortagon) creștinismul începuse a se răspândi printre dâșii, dar hanul, pentru a opri această inovație, cu cruzimea obișnuită a acestor barbari, îl execută pe episcopul Manuel de Adrianopol, pe care îl luase în captivitate și care-și exercita printre bulgari zelul credinței sale. Călugărul grec Theodor Cupbaras, care stătu de asemenea în Bulgaria, până ce fu eliberat printr-un schimb, răspândi și el acolo creștinismul. De la 852, Boris se afla în fruntea bulgarilor. El cultiva raporturile cu francii și se gândi acum că noua religie era indispensabilă pentru dânsul, ca să se poată menține între vecinii franci, moravi și bizantini, toți creștini. Mulți dintre slavii Macedoniei și Thraciei se creștinaseră în vremea aceasta. Boris primi prin urmare, așa cum vor primi mai târziu rusul Vladimir și maghiarul stefan, din motive politice, creștinismul. Relațiile politice pe care le întreținea cu Ludwig Germanicul îl făcură la început să se gândească a se adresa la Roma. El trată cu Ludwig înainte de 864, care-l înștiința pe papă. Probabil că regele îi puse condiții care nu-i conveniră și atunci exemplul lui Rostislav, care se îndreptase către constantinopol, i se păru bun de imitat.

Convertirea bulgarilor. Aceasta nu s-a produs brusc. Ea se pregătea lent, de multă vreme. Contactul îndelungat al prinților

248

bulgari cu Imperiul bizantin de o parte, cu cel franc de alta îi

îmbлъnzise pentru ideea creștină. Ei se vedeau înconjurați de toate părțile de civilizații pătrunse de această idee. Triburi slave vecine aderaseră la dânsa: slavii din Grecia, croații, sârbii. Ei știau ce se petrecea în Moravia. Bulgaria va rămâne izolată?

Boris își dădu perfect seama de situație. Pentru a juca un rol în lume, trebuia să fii creștin. Dar el avea sovăieli de a pune poporul său în mâinile patriarhului bizantin. Acest patriarh, misionarii săi erau oamenii împăratului. Hanul voia să devină creștin, dar să-și păstreze independenta. El ținea seamă în această privință și de opoziția ce o întâmpina din partea boierilor săi.

El ar fi vrut deci un patriarh și episcopi la ordinele sale.

La început, se gândi a recurge la franci pentru acest scop. Începu tratative cu Ludovic Germanicul, în 862 încheie un tratat cu el. În anul 863, Ludwig notifica papei Nicolae I intenția lui Boris de a se boteza. Papa, în răspunsul său se felicita de aceasta. Nu se poate zice că condițiile lui Ludwig nu l-au satisfăcut pe Boris și acesta s-a întors în altă parte. Proiectele lor au fost încurcate de evenimente neprevăzute.

O mare foamete fiind dezlântuită în Bulgaria, Boris se văzu obligat a năvăli în teritoriul bizantin pentru a-și procura cele necesare. El se retrase, după ce se aprovizionă, împăratul și Bardas se folosiră de prilej. Ei urmăriseră tratativele lui Boris cu Ludovic și înțelegeau ce urmări poate avea această alianță dintre ei. Pentru a face act de represalii și a menține influența bizantină în Bulgaria, Michail și Bardas adunară o armată și o flotă și-l atacă pe han pe uscat și pe mare. Bulgarii nu sunt în stare a rezista. Bizantinii oferă pacea cu condiția creștinării. Boris se decide. Un delegat al patriarhului celebrează ceremonia; împăratul, reprezentat printr-un mare demnitar, fu nasul neofitului. Evenimentul se petrecu în anul 864.

Aceasta provocă revolta boierilor. Boris îi extermină pe rebeli. Zagorije, regiune situată între Debeltos și Anchialos, fu cedată bulgarilor.

Dar Boris nu fu mulțumit ele această vasalitate religioasă. El căuta mijlocul de a stabili o ierarhie ecleziastică indigenă și liberă de orice influență străină. La Bizanț, nimeni nu voia acest lucru.

249

NICOLAE BANESCU

Photios îi scrie (mai 866) lui Boris etalând știința sa, covârșindu-l pe neofit cu dezvoltările sale teologice asupra misterului

Trinității și a adevărilor fundamentale ale religiei creștine. Vorbește despre cele șapte sinoade ecumenice și reprezentanți de seamă, îi dă lui Boris lecții asupra puterii ce trebuie să o aibă un print, asupra modului de a vorbi cu supușii și a-i trata. Dorințele hanului erau altele, nu era o vorbă nici despre episcop, nici despre patriarhul pe care-l cerea.

Atunci se hotărî a se îndrepta în altă parte, își aduse aminte ele vechile sale intervenții, pe lângă Ludwig Germanicul. și atunci, o tentativă la Roma.

Convertirea bulgarilor sub Boris-Michail a avut loc după marea biruintă a lui Petronas asupra emirului Omar din Melitene, deci după 3 septembrie 863.

Anul 864, ca dată a convertirii bulgarilor¹³⁶, este aproape sigur. Observațiile filologice ale lui A. Vaillant cu privire la faimoasa notiță paleoslavă a lui Tudor Doksov, care ne dă cea mai directă indicație asupra faptului, pledează, ca și considerațiile istorice ale lui M. Lascaris, pentru această dată¹³⁷.

Războindu-se cu Michail al III-lea, Boris ceru pace și folosi prilejul pentru a primi botezul de la Bizanț. Evenimentul acesta avu loc pe la 864/865, chiar pe locul tratativelor ele pace. Preoți greci veniră de la Bizanț și Boris primi numele împăratului nas Michail. Odată cu dânsul se botează și o mulțime dintre boieri. Ca un dar pentru această faptă însemnată, și ca o pecetluire a noii legături, în tratatul de pace li se cedează bulgarilor o regiune la picioarele Balcanilor, Zagora, de la pasul

136 V. Zlätarski, „Istoria statului bulgar”, 1927

137 V.A. Vaillant et M. Lascaris, La date de la Conversion des Bulgares, extrait de la „Revue des études slaves”, t. XIII, 1933.

250

Sidera (Poarta de Fier, Demircapu) până la orașul de coastă Debeltos.

Trecerea bulgarilor la creștinism a fost un fapt de cea mai mare însemnătate pentru soarta Peninsulei Balcanice. El trebuia să aibă și altă înrâurire, în politica Bizanțului față de Roma, căci contribui – cum vom vedea îndată – la înăsprirea raporturilor dintre împărăție și papă.

Barclas ajunsese, după uciderea lui Theoktistos și îndepărtarea Theodorei, omul atotputernic al imperiului. Manuel pierise în luptele din Asia. Împăratul era un simplu instrument în mâinile sale. Pentru a-i

avea încrederea, Bardas cultiva cu stăruință toate pornirile sale rele. Michail ducea o viață de orgii, împărțită între petreceri desfrânate și jocuri de circ. Tezaurul statului fu risipit în cheltuieli nebune pentru cai, în clădirea unui grajd măret, decorat ca un palat, cu cele mai prețioase marmure. Trăia în societatea vizitiilor, pe care-i covârșea de daruri și nu se rușina de a îmbrăca tunică de vizitiu și a se da însuși în spectacol, ca în vremurile decăderii vechiului imperiu, alergând în Hippodrom. Am văzut mai înainte ușurința cu care parodia înaltul cler al Bisericii.

Măgulind astfel toate aceste slăbiciuni ale nepotului său, Bardas fu ridicat la cele mai înalte onoruri. Rând pe rând magistros, domesticos scholarum, curopala-tes, el fu asociat în cele din urmă la imperiu, cu titlul de caesar (862), domnind ele fapt sub numele lui Michail al III-lea.

Cu toate viciile sale, Bardas era un om superior. Ambițios, avid de putere, ele bogătie, de lux, el era to

251

NICOLAE BANESCU

tuși un administrator energic și un judecător drept, foarte inteligent, având o deosebită aplecare pentru litere și știință. El are onoarea de a fi reorganizat vestita Universitate din palatul Magnaurei, un institut de știință liber, care nu atârna de cler, și în care fură aduși cei mai învățați profesori ai timpului, pentru filosofie, geometrie, astronomie, filologie și jurisprudentă. În fruntea acestei Academii îl puse pe vestitul Leon din Thessalonic, un matematician de seamă, filosof și medic, unul dintre cele mai mari spirite din acel timp, care, din pricina acestei superiorități, avea, cum am văzut, reputația unui vrăjitor, a unui mag.

Photios. Barclas, din pricina purtării sale scandaloase în viața privată, fusese exclus de la împărtășanie, de către Patriarhul Ignatios și el se răzbunase pentru această insultă, obținând de la Michail înlăturarea patriarhului (23 oct. 858). În locul acestuia, el îl ridică pe Photios, primul secretar al Imperiului, dintr-o familie înaltă, înrudită cu familia imperială.

Patriarhul Ignatios avea o situație grea în mijlocul Curții fără scrupule, conduse de Bardas. Imoralitatea acestuia îi atrase dese înfruntări și în cele din urmă patriarhul îi refuzase împărtășania. Omul atotputernic al imperiului căuta numai prilejul de a-l îndepărta.

Ignatios avea dușmani. Cel mai însemnat era Gregonus Asbes-tas, arhiepiscop de Syracusa, în Sicilia (care fusese pusă de Leo Isauricul sub jurisdicția Patriarhiei de Constantinopol). El fusese consacrat de Methodius, un concetățean, și era socotit printre prelații a căror consacrare era necanonică. Ignatios era poate din rândurile acestor opozanți. Azbestas căzu și el în această gre

252

seală, ordonând un episcop de Taormina fără aprobarea patriarhului. Aceasta aduse o încordare între patriarh și arhiepiscopul de Syracusa.

Împreună cu doi episcopi prieteni, Gregorius organizează o schismă formală împotriva lui Ignatios și acesta, după ce încercă zadarnic a-l aduce la supunere, într-un sinod între 847 – 848, îi depuse ca vinovați de schismă, împotriva acestei judecări, Gregorius apelează la papă, și Benedict al III-lea (de la 855) îl socotește pe Azbestas și consortii săi ca suspendați numai, fără a admite depunerea, care trebuia să fie hotărâtă.

Acum, în conflictul ce se deschidea între Bardas și Patriarh, cel dintâi avu un aliat în Gregorios. Photios era prieten cu acesta. Michail al III-lea fu câștigat ușor de partea lor.

Când Theodora fusese înlăturată de la Tron (856), împăratul, sub influența lui Bardas, care-i puneă înainte soarta fiului Irenei, ceru patriarhului s-o tundă călugărită, împreună cu fiicele sale. Ignatios refuză acest lucru, sub cuvânt că nu le știe vinovate de nicio crimă. Bardas instigă atunci că patriarhul se gândește a da un soț Theodoriei spre a-l înlătura pe Michail al III-lea de la tron și astfel, sub influența sa, patriarhul e acuzat de înaltă trădare și depus, exilat în insula Terebinthos.

Toate încercările de a-l lua demisia fură zadarnice. Ignatios socotea actul săvârșit ca o violentă și rezistă. Trebuia să i se dea un urmaș. Bardas, în înțelepciunea lui, se gândi că pentru a liniști poporul – Ignatios era respectat și avea mulți partizani – trebuia pus în fruntea Bisericii un om care să nu fie adversar al fostului patriarh și care, prin înaltele sale calități, să facă a se uita nedreptatea făcută lui Ignatios.

Omul acesta era Photios. El nu era, ca Azbestas, dintr-o provincie îndepărtată, nu era șef de partidă. Era bogat și respectat, avea un mare prestigiu prin înaltele lui calități intelectuale și înrudirea cu casa imperială. Studiile sale, care se întindeau și în domeniul

teologiei, talentul lui de orator, adâncimea geniului său, viziunea spiritului, energia surprinzătoare, pasiunea de glorie și gustul lui de litere, la care se unea un exterior plăcut, o atitudine gravă și maniere plăcute, toate acestea îi dădeau un mare ascendent între contemporani. Era un simplu laic.

253

NICOLAE BĂNESCU

În șase zile fu trecut prin toate gradele ierarhice: pe 20 decembrie tuns monah, pe 21 lector, pe 22 subdiacon, în 23 diacon, în 24 preot, la 25 decembrie 858 fu uns patriarh: se alese această zi pentru că unchiul său, Tarasios, fusese consacrat, cu 73 de ani mai înainte, în aceeași zi.

Alegerea aceasta era, firește, atacabilă. Mai întâi, consacrarea fusese făcută de arhiepiscopul Syracusei, care nu era competent, îndreptățit era arhiepiscopul de Herakleia; el fusese depus și n-a-vea canonic puterea de a consacra. Apoi Photios fusese laic și canoanele prevedeau, în cazul ridicării unui laic, un termen de cel puțin trei luni. Scaunul, apoi, nu era vacant de jure, cum ar fi fost dacă Ignatios ar fi renunțat la el sau ar fi fost depus canonic.

Partizanii lui Ignatios nu-l recunoscuseră. Toate mijloacele lui Bardas de a-i face să-l recunoască fură zadarnice. Ei se adunară în 858 în biserica Sf. Irene și îl proclamară pe uzurpatorul Photios depus. Photios, în înțelegere cu Bardas, adună un contrasi-nod la Sf. Apostoli (martie 859), unde partizanii lor îl depun pe Ignatios și-l anatemizează. Partizanii lui Ignatios sunt închiși, bătuti, fostul patriarh, de asemenea, suferă toate maltratările.

Photios era o mare personalitate, omul cel mai învățat al vremii sale. Fiindcă era laic, pentru a putea fi ridicat în fruntea Bisericii, trebui să treacă, în câteva zile numai, prin toate treptele ierarhiei religioase, în ziua de 20 decembrie 858 el se tunse și se călugări, a doua zi fu hirotonit lector (avayveben; re), a treia zi hy-podiacon, a patra diacon și în ziua a cincea preot. Toate aceste hirotonisiri i le dădu arhiepiscopul Syracusei, Gregorios Azbestas, un vechi prieten al său, unul dintre oamenii cei mai instruiți ai acelei vremi, în seara de 24 decembrie, adunându-se la Palat toți arhieriei care se aflau în Constantinopol, fură siliti a-l primi pe candidatul lui Barclas și a-l proclama patriarh.

254

Photios s-a născut în Constantinopol, înainte de anul 827. Tatăl său, Sergios, provenea dintr-o familie de seamă. El își capătă mare îndemânare în toate științele, în gramatică, poetică, retorică, filosofie, chiar în medicină și jurisprudență. Studia nopți întregi, aduna din toate părțile cărți și și dobândi, printr-o activitate trudnică, o comoară de cunoștințe prin care-i întrecu nu numai pe toți contemporanii săi, clar putea să rivalizeze cu cei mai vestiți învățați de mai înainte. Contemporanii și timpurile următoare se uimiră de erudiția rară a acestui om; se vedea într-însul, ca mai înainte în Lekanomantis, ceva monstruos, demonic.

Ca profesor, a predat disciplinele filologice, filosofice și teologice. El a înțeles să trezească dorința pentru știință la elevii săi. Casa sa ajunsese un loc de adunare pentru toți cei pe care-i pasiona iubirea științei, o academie în care se adunau tineri învățați. Se citeau cărți de tot felul, pe care el, după formă și cuprins, le judeca. Dădea ocazie la tratarea celor mai grele probleme de matematică, filosofie, teologie. El instruia, încuraja, lăuda, osândea pe ascultători, cu o răbdare și grijă corespunzătoare necesităților lor. El însuși descrie cum i se oferea acasă cea mai mare plăcere de a vedea silința școlarilor, zelul ce puneau în întrebări, exercițiul în dispute și expuneri.

În această activitate ele învățător a lui Photios stă cel mai mare temei al iubirii entuziaste cu care a fost înconjurat de tineri talentați, explicația influenței adânci pe care o avu în imperiu. Admirația aceasta îi mări ambiția și mândria.

Cinstit de toți, ei avea cu atât mai mult o considerație deosebită în clasa înaltă a imperiului, cu cât s-a înrudit cu familia imperială. Ceea mai mică dintre surorile împărătesei Theodora era căsătorită cu fratele lui Photios, patriarul Sergios¹³⁸).

Ignatios și partizanii săi protestară împotriva alegerii lui Photios, se adunară la Sf. Irene și pronunțară excomunicarea. Photios cu ai săi se adunară la rândul

} B.V. Hergenrother J., Photius, Patriarch v. Konstantinopel. Sein Leben, seine. Se h ritten und das griechische Schisma, Regens-burg, 1867 – 69. >.):: „... v. – 255

lor într-un contrasinod la Sf. Apostoli (către luna martie, anul 859) 139 și-l depuseră pe Ignatios, aruncând anatema asupra lui și a partizanilor săi. Ei erau interesați să obțină aprobarea papei pentru

această nouă alegere și atunci, din îndemnul lui Photios, Michail al III-lea trimise o ambasadă la Roma, cerând papei M-colae I care, de la 858 ocupa scaunul arhiepiscopal, a-și da aprobarea pentru alegerea lui Photios și a trimite delegați la un sinod, în Constantinopol, pentru dezbaterea unor chestiuni bisericești și înlăturarea ultimelor resturi ale iconoclasmului.

Ambasada sosi la Roma în vara lui 860. Aducea două scrisori: a împăratului și a lui Photios. Michail dădea ca pretext înlăturarea ultimelor resturi ale iconoclasmului și necesitatea unui sinod. Despre Ignatios spunea că din cauza bătrânetii și a sănătății slabe s-a retras din Scaun, într-o mănăstire, adăugând că s-a dedat apoi la acte de înaltă trădare, pentru care a fost condamnat de un sinod și înălțat în locui Photios.

Scrisoarea lui Photios face profesiunea de credință și spune cum predecesorul său, depunând demnitatea, clerul în unanimitate și împăratul l-au silit a primi acest înalt loc de păstor al Bisericii.

Dar Nicolae, un om luminat și onest, păstră toată rezerva în această privință. Papa hotărî a trimite doi legați, care să examineze situația. El trimitea cu ei răspunsul său: în cea adresată împăratului, spunea neted că nu poate da aprobarea pentru Photios, întrucât Ignatios pe nedrept a fost depus, iar un laic nu poate

1 V. Grumel, Regestes, nr. 459, p. 73.

256

fi înălțat în fruntea Bisericii; invocând autoritatea sinoadelor și decretele papilor predecesori, aștepta să fie informat, urmând a se pronunța apoi. În răspunsul către Photios, scurt, căruia i se adresează simplu ca unui virprudentissimus, îi laudă profesiunea de credință, dar regretă ridicarea lui ca laic la Patriarhat, amână aprobarea până la o informare deplină și trimite, prudent, doi episcopi la Constantinopol ca să cerceteze pricina dintre Photios și Ignatios și să-i raporteze. Aceștia (Rodoală și Zacharia) fură împuterniciți a lua hotărâri numai în privința chestiunii icoanelor, într-o scrisoare, el amână recunoașterea lui Photios până la întoarcerea legaților săi.

Dar Bardas și Photios știură să lucreze cu viclenie și sinodul care se adună în aprilie 861 în Biserica Apostolilor fu câștigat în favoarea lor. Ei știură încă a atrage, prin tot felul de mijloace, de partea lor și pe legatii papei, care, împotriva prescripțiilor acestuia, consimțiră la depunerea lui Ignatios.

Când veniră legatii și raportară, papa se indignă. El contestă alegerea lui Photios. În prezenta ambasadorului imperial Leo își adună Prezbiterium și-i dezavua. La 18 martie 862, papa dădu enciclica sa către patriarhii de Alexandria, Antiochia și Ierusalim, în care face cunoscut că Ignatios a fost depus pe nedrept și Photios, un vicios, a ocupat locul său, primul în viață fiind. Cel dintâi e adevăratul patriarh legitim, al doilea, un intrus. Legatii săi fuseseră trimiși numai pentru o inquisitio și examinatio, rezervându-și sie deffinitio.

Dar când papa Nicolae I fu încunoștințat despre aceasta, după ce încercă zadarnic pe lângă Michail să

257

NICOLAE BANESCU

restabilească lucrurile, el strânse la rândul său un Sinod la Lateran în Roma, în aprilie 863, care-l depuse pe Photios, declarându-i nule toate hirotonirile și recunoscându-l pe Ignatios ca adevărat Patriarh, legal. Crimele lui Photios erau următoarele: 1) el fusese de mai înainte între schismatici; 2) din starea de laic a ajuns deodată la episcopat; 3) a lăsat să fie consacrat de un episcop depus (Azbestas); 4) a uzurpat în mod criminal tronul lui Ignatios, acesta fiind încă în viață; 5) a exercitat violență contra legaților papali și i-a făcut să-și calce datoriile; 6) a prigonit, exilat mulți episcopi care nu voiau să aibă cu el comuniune, l-a maltratat pe Ignatios ș.a. Cu aceasta, se deschise lupta între Biserica papală și cea de Răsărit, începutul crizei celebre care va duce, mai târziu, la despărțirea lor definitivă. Dezbinarea între Roma și Constantinopol se accentuează îndată și mai mult. Pe de o parte, fiindcă Photios știu să amestece propriile sale interese cu interesele generale ale Bisericii și el apăru atunci ca adevăratul reprezentant și luptător ai drepturilor Bisericii răsăritene; pe de altă parte, fiindcă atitudinea Curiei din Roma fată de bulgarii de curând creștinați răni simțul național al grecilor. Hanul Boris-Michail începuse a se neliniști cu privire la neatârnamarea sa religioasă, grecii vrând să-i impună un episcop al lor. El se hotărî atunci a se întoarce spre Roma. În august 866, soli bulgari se prezentară papei Nicolae I, aducându-i dorințele lor în 106 întrebări, în noiembrie, doi episcopi latini veneau în Bulgaria, Paulus din Populonia și Formosus din Porto, cu răspunsurile la întrebările lor privitoare la credința creștină. Odată cu ei

258

combătea teoria romană și în punctul dogmatic cu privire la „Purcederea Duhului Sfânt”, socotind ca o falsificare a Sfântului Simbol formularea după care Sfântul Duh purcede nu numai din Tatăl, ci și din Fiul. Sinodul acesta, ale cărui acte nu s-au păstrat, proclamă depunerea papei Nicolae și excomunicarea partizanilor săi. Ignatios însă și adepții săi se opuseră, bineînțeles, acestor hotărâri, invocând protecția papei.

Astfel, lupta ajunsese foarte aprinsă.

În timpul acesta, la Constantinopol a survenit o lovitură politică, unul dintre acele comploturi atât de obișnuite în cercurile Curții; această lovitură a adus în fruntea Imperiului un aventurier, pe Basilios, care va

260

fi unul dintre cei mai mari împărați, întemeietorul unei noi și puternice dinastii.

6. Mișcarea intelectuală și artistică în epoca iconoclastilor și a dinastiei frigiene

TM

Această epocă a istoriei Imperiului bizantin a fost caracterizată drept epoca întunecoasă, veacurile obscure, când orice mișcare intelectuală a încetat. S-a exagerat însă. În realitate, există un gen literar care n-a încetat niciodată, nici în această epocă zbuciumată: cronica. El a înflorit chiar. Apoi, în domeniul teologiei, s-au produs câteva opere de seamă și mișcarea a fost mare, dar cea mai mare parte din această literatură iconoclastă a pierit, distrusă de iconoduli, după triumful lor.

1) Chronografia. Georgios Synkellos (sincel sub patriarhul Tarasios, după moartea căruia s-a retras într-o mănăstire și acolo și-a compus opera: ΕΚΧ – οϋϋ) povo-ypαcπiaq, de la Creație la Diocletian – 284). Este mai mult o tabelă istorică presărată cu explicații, decât o istorie universală (Krumbacher). În ea stăpânește spiritul teologic.

Theophanes Confessor, născut sub Kopronymos, luptă contra lui Leon al V-lea Armeanul, fiind exilat în insula Samothrake, unde muri către 817. Îl continuă pe Georgios Synkellos pentru perioada cuprinsă între anii 284 – 813, adică până la căderea lui Michail Rhan-gabe. Intitulată Χρονογραφία, scrierea sa urmează principiul cronologic, înlocuiește multe izvoare pierdute, foarte importantă prin însemnătatea materialu

261

NICOLAF, BĂNF. SCU

lui, ca și din punct de vedere al limbii. Traducătorul ei latin e bibliotecarul papal Anastasius.

Nikephoros Patriarches (806 – 815) a fost urmașul lui Tarasios în scaunul patriarhal, însemnătatea lui constă și în scrieri teologice contra iconoclasmului. 1) în domeniul istoriei, a redactat *Icâopioc auvcojicx*, cuprinzând perioada ele la moartea lui Maurikios până la căsătoria fiului mai mare al lui Kopronymos, Leon al IV-lea, adică între anii '602 – 769 Este citată ca *Breviarium Nicephori*. Photios laudă claritatea și simplitatea lui. 2) A doua scriere istorică, *Xpovoycepci Kov cruv-TOJIOV*, este o listă cronologică seacă, ele la Adam până la moartea autorului (829): în tabele scurte, sunt cuprinși regii iudeilor, persilor, ptolemeii, împărații romani, episcopii de Constantinopol, Roma, Alexandria, Ierusalim și Antiochia.

Georgios Monachos (Hamartolos) a scris sub Michail al III-lea o cronică în 4 cărți, de la Adam până la anul 842. Urmată în cele mai multe manuscrise de o continuare (până la 948); ea vine din *Cronica lui Symeon Magister* (sfârșitul veacului al X-lea). Tradusă în limba slavă, a fost mult gustată și în lumea postbizantină.

2) Theologice. Ioan Damaschinul (6 Aap. aaKrv6<) este cel mai mare autor dogmatic al perioadei. Familia Mansur avea o funcție la arabi, pe care Damaschinul a moștenit-o. Se retrase în mănăstirea Sf. Sabbas din Paiestina, unciie a desfășurat activitatea sa literară. Mort înainte de 754.

A scris trei cuvântări contra iconoclastilor, tratate dogmatice și scurte scrieri liturgice și ascetice. Ca predicator, e foarte mare: homelii la diferite aniversări ale să

262

ntilor. Scrierea cea mai de seamă: *Izvorul Cunoștinței* (ririyyi yvobcecoc), reprezintă o prezentare sistematică a principiilor esențiale ale credinței și dogmelor creștine. Varlaam și Iosaphat o socotesc mulți ca fiind a lui.

Theodor Studitul Cf826). Scrieri ascetice: două culegeri de Catechese, *Miicpă* și *Meyd Xri K<XTfix Tiaie*; (134 cuvântări către călugări, pe care le ținea ele patru ori pe săptămână); aveau drept obiect toate datoritiile călugărilor. A scris Epigrame în trimetrul bizantin, Căntece bisericești, Imnuri la sfinți.

Kasia, cunoscuta poetă, compune o serie de poezii, remarcabile

prin originalitate, Imnuri religioase, precum și Cântece religioase (idiomela): trei asupra nașterii lui Christos (compară imperiul lui Augustus, care a curățit lumea de multe stăpâniri, cu al lui Christos, care a înlăturat politeismul), unul asupra nașterii Botezătorului, unul la Miercurea postului. Poezia ei profană conține Sentințe și Epigrame. Ediția Krumba-cher, „Sitzungsber. der. Bayer. Ak”, 1896.

Hagiografia. Se scrie mult la mănăstirea Studios.

Învățământul superior, în epoca dinastiei amorie-ne, are loc o organizare bună a acestui învățământ de caracter laic. Theoktistos a fost începătorul (el l-a reținut pe Leo de Thessalonic, pus de Theophilus ca profesor la Cei 40 de Martiri). Bardas continuă opera sa, așezând scoala în palatul Magnaura. Cele șapte arte liberale, septem artes liberales, erau împărțite în două grupe: trivium, gramatică, retorică, dialectică și qua-drivium, aritmetică, geometrie, astrologie, muzică.

Se mai studiau filosofia și autorii clasici, învățământul era gratuit, iar profesorii plătiți.

263

NICOLAE BANESCU

Photios, Leo filosoful, Ioan Grammatikos, Constantin (Kyrillos) au fost dascăli aici.

S-a exagerat rolul lui Bardas în reorganizarea învățământului superior, încă sub Theophilos, logothetul Theoktistos juca un rol în această privință, iar după moartea împăratului, ca regent, el se îngrijea de învățământ. Leo Matematicianul, depus din arhiepiscopia Thessalonicului, ca iconoclast, a fost adus în învățământul superior, pentru că Theoktistos a susținut politica de conciliere reprezentată prin Theodora. Tot el îl va fi pus și pe Photios ca profesor, înainte de a ajunge protoascretis¹ O.

Photios a fost marea figură intelectuală a epocii. Era socotit cel mai mare de contemporani. Legenda spunea că-și vându-se sufletul diavolului: apare, cum zice Bury, ca un precursor al lui Faust. A scris Myriobiblon (Bibliotheca), scrisori, tratate, homelii.

Mișcarea artistică. Epoca iconoclastă a adus artei bizantine un nou curent de viață. A reînviat tradițiile antice, mai ales alexandrine și a introdus decoratia orientală, luată de la arabi. Dacă au suprimat reprezentările figurative, influenta orientală se observă în creația artistică a perioadei lui Theophil, în acele pavilioane misterioase și

fermecătoare, ridicate în grădinile palatului imperial și care înconjurau sala tronului, în

140 F. Dvornik, Les légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance, Praga, 1933, cap. II.

264

Trikonchos, în palatul de la Bryas, în acele minuni mecanice care împodobeau sala tronului.

Întoarcerea la antichitate se observă și în acele lăzi de ivoriu decorate cu subiecte mitologice, scene de vânătoare și hippodrom. Același gust al artei profane se observă în mozaicurile construcțiilor lui Theophil, peisaje, trofee de arme. E o artă imperială, lucrând pentru suverani, iubitoare de tradiția clasică și de portret, de modelul viu, de realism.

Dar și arta religioasă iese, sub influența acestui curent, din imobilitatea ei și devine creatoare, în miniaturi, se remarcă Psaltirea Chludov (Moscova), ca și Psaltirea Barberini. În ilustrație se caută expresia, grija f ată de natural și de viață. Artă religioasă a ieșit reînnoită din această luptă.

265

PARTEA A DOUA

[APOGEUL BIZANȚULUI CLASIC. DINASTIA MACEDONEANĂ]

t/A « „w t'jwrsva” fl-Vua. Și X

* & Jfefat fl/năfa & 5” ”/wvi-s. > - t, /.

4, „— M—; Ken/g Fa - nrj; i-A-l 7/e «t...

J f

ts „”! 1 l rtrt - t (r «h /1Mlijt HliJ<!, /> «” Wi J

[CONSOLIDAREA IMPERIULUI BIZANTIN ȘI A NOII DINASTII]

A.

BASILIOSI (867 - 886)

Istoricii care au trăit la Curtea lui Constantin al VII-lea Porphyrogennetos, nepotul lui Basilios, precum și Constantin al VII-lea însuși, au fabricat pentru întemeietorul strălucitei dinastii o genealogie glorioasă. Noul basileus se cobora, după aceștia, din casa regală a Armeniei, din Arsacizi și era, după mamă, înrudit cu familia marelui Constantin, în realitate însă, Basilios se născuse pe la 812, într-o obscură familie de tărani din împrejurimile Constantinopolului, foarte probabil din Chariupolis¹, niște bieti coloni de origine armeană, strămutați în Macedonia.

1 N. Adontz, *l'âge et l'origine de l'empereur Basile I (867 – 886), „Byzantion”, 9 (1934), p. 223 – 260.*

Autorul stabilește că dacă originea arsică a lui Basilios nu se poate dovedi, originea sa armeană e în genere admisă de autorii bizantini. Numele mamei lui Basilios ne e cunoscut: Panca-lo. Ea pare a fi o armeană, judecând după numele fiilor ei. Sym-batios era nume curat armean; cel de Marianos era demult adoptat în Orient și în mediul armean din Bizanț. și izvoarele armenie afirmă că mama lui Basilios era o armeană. Erau mulți armeni în serviciul Bizanțului, în toate domeniile, în Thracia erau mulți armeni. La finele secolului VI, împăratul Maurikios deportase acolo o mulțime de armeni, sub conducerea prinților lor (Se-beos). În veacul al VIII-lea, Constantin Copronymos (741 – 775) făcuse același lucru: a fost atunci o mare emigrație din regiunile de la Theodosiopolis către Thracia. (Leontius, Hist. arm., p, 129; Theopbanes, ed. de Boor, p. 429; Mihail Syrianul, II, p. 521 – 522).

Adontz înșiră numele tuturor armenilor celebri aflați în serviciul Bizanțului

A. Vogt, *Basile Ier et la civilisation byzantine à la fin du IX siècle*, Paris, 1908.

271

NICOLAE BANESCU

În 813, incursiunea groaznică a lui Kruni, care pustiește până la Constantinopol, dăclu în mâinile bulgarilor [cetatea] Adrianopol și atunci, cu populația luată în captivitate, fu târâtă și familia viitorului împărat, sărăcită cu totul în urma catastrofei, întorsi mai târziu în patrie, sub împăratul Theophilos, strategul macedonean Kordyles, ca și fiul său Bardas, dincolo de Dunăre conduseră lupta „macedonenilor” pentru a se întoarce în patrie; tatăl său muri după câțva timp, iar Basilios trebui să se îngrijească de mama și de surorile sale. El era pe-atunci un tânăr de vreo 25 de ani, înalt și voinic. Cronicarii ne vorbesc de puterea brațului său și de bărbăția ce-l caracterizau (acofj.atiK îi pobp, r Ked \X» %IKTI av5 pia).

Nevoile vieții îl siliră să-și părăsească vatra, agricultura neputând asigura existența familiei și să meargă să-și caute norocul, ca odinioară Iustin, în capitala imperiului. și astfel, către sfârșitul domniei lui Theophilos, tânărul acesta robust intra pe Poarta de Aur a Constantinopolei, într-o duminică, pe înserate. Obosit, el se culcă sub

porticul mănăstirii apropiate a Sfântului Diomede. Peste noapte, se zice că egumenul auzi în somn o voce care-i striga să se scoale și să-l aducă înăuntru pe împărat. Egumenul, ieșind, îl văzu pe tânărul zdrențăros care dormea pe lespezi, se întoarse înăuntru și se culcă. Dar vocea poruncitoare îl trezi a doua oară, și iarăși se duse egumenul, însă negăsindu-l decât pe Basilios, care dormea adânc, se întoarse din nou să se culce. A treia oară însă răsună vocea, poruncitor, invitându-l să meargă la poartă și să-l aducă înăuntru pe cel care dormea acolo, căci el este împăratul (cât Toq yctă cemv 6 baaia, et>c). Egume

272

nul de astă dată se duce și-l deșteaptă pe Basilios, îl ia cu sine înăuntru, îi dă să mănânce și, a doua zi, îl îmbracă cu haine noi, cleștăinuind, spre mirarea călătorului, misterul viitorului său și cerându-i să rămână prietenul și fratele său.

Bizantinii erau foarte superstițiosi și adesea întâmplări în care se vedeau semne prevestitoare hrăneau marile ambiții, împingându-le, cu puterea Fatalității celor vechi, către ținta spre care se credeau chemate.

Cronicarii bizantini, iubitori de minuni, adică ai elementului miraculos, au povestit și alte „semne” care prevesteau, de timpuriu, mărirea viitoare a lui Basilios. Odată, părintii săi ieșiseră la câmp, la seceris și pusese răcopilul să doarmă la umbra unor snopi. Soarele ajunsese cu razele sale asupra copilului și atunci un vultur apără deodată, cu aripile întinse, planând peste el și umbrindu-l. Muncitorii, observând acest lucru, strigară speriați, temându-se de pasărea de pradă și mama alergă și alungă cu pietre vulturul. Dar de îndată ce ea se depărta, pasărea veni iarăși și scena se repetă ele mai multe ori¹¹, în cele din urmă, lucrul acesta fu interpretat ca un semn dumnezeiesc, care prevestea mărirea ce-l aștepta pe copil. Altădată, Sfântul Ilie Tesviteanul i se arată în vis mamei sub înfățișarea unui bătrân cu barba albă, prezicând viitorul strălucit al copilului.

Prin mijlocirea egumenului de la Sf. Diomede, Basilios fu luat în serviciul unui nobil, rudă cu împăratul și cu Barclas, numit Theophilos, poreclit, din cauza staturii sale mici, Theophilitzes. Acesta avea obiceiul ele a-și lua în serviciu oameni de statură înaltă.

273

NICOLAE BANESCU

robusti, pe care-i îmbrăca în strălucite haine de mătase și care

formau escorta lui. Basilios câștigă toată afecțiunea lui Theophilites, căci era – mărturisesc izvoarele – „bine făcut și înalt, cu mână puternică și îndemânic, cu părul des și cret” 2.

O întâmplare fericită avea să asigure mai târziu norocul omului predestinat să ajungă în fruntea imperiului. Theophilites fu trimis într-o misiune în Grecia. Basilios îl însoțea, ca de obicei, în această călătorie, el se îmbolnăvi și trebui să se oprească la Patras. Acolo o cunoscuse pe nobila Danielis, o văduvă bogată, care stăpânea imense proprietăți în Peloponez, mii de sclavi, turme nenumărate, fabrici în care femeile teseau mătăsuri și covoare, în fine, o adevărată „doamnă și împărăteasă a ținutului” (wccrcep TK; Secuowa TCQV EKevftev äaaiaäaaa), după expresia unui cronicar³. Ea îl primi pe Basilios cu multă cinste în locuința sa și când acesta plecă, îi dăruie bani, haine scumpe și 300 de sclavi pentru a-l servi, cerându-i numai să aibă o iubire frătească pentru fiul ei Ioan. Cu banii aceștia de la Danielis, Basilios își cumpără multe proprietăți în Macedonia, putând acum să apară în lume ca un mare senior. El nu o va uita niciodată pe binefăcătoarea sa. Când va ajunge pe tron, vreo 20 de ani după aceea, el îl va ridica pe Ioan la rangul de protospatharios și o va invita pe Danielis, atunci o femeie foarte bătrână, care avea o mare dorință să-l revadă pe tânărul ajuns împărat, la Constantinopol, unde avea să fie primită ca o suverană, în Palatul Magnaurei. Din

1 Zonaras, ed. Bonn, III, p. 410. Cf. Cedrenos (Bonn), II, p. 190.3 Theoph. Continuatus, (Bonn), p. 319

274

partea ei, Danielis aducea vechiului său amic nenumărate daruri prețioase, „cum aproape niciunul dintre regii neamurilor străine nu adusesese până atunci împăratului Romeilor”*: îi dădea 500 de sclavi, din care 100 eunuci, știind ce mare întrebuințare aveau la Curtea împăratului, 100 de femei foarte iscusite în arta broderiei, stofe splendide și, pentru biserică pe care împăratul o clădea tocmai atunci (Nea EKK – rjaia), punea să se fabrice în tesătoriile sale din Peloponez covoarele care trebuiau să acopere pardoseala. Basilios muri înaintea ei. Bătrâna transmisese atunci toată afecțiunea sa asupra fiului împăratului, asupra lui Leon Filosoful. Veni la Constantinopol, cu același alai de dinainte, ca să-l vadă, aducând aceleași mărete daruri și îl lăsă apoi, prin testament, moștenitorul averii sale. Când se făcu inventarul averii, se găsi o bogăție imensă pe urmele defunctei. Fără a

mai vorbi de banii ele argint, de bijuterii, ele vesela din metal prețios, de miile de sclavi – din care împăratul eliberă 3.000, trimițându-i coloni în Italia sudică – împăratul singur primea partea sa ele moștenire, 80 de domeniia. Se vede elin acest exemplu ce avere enormă stăpâneau marile familii aristocratice din provincii, care joacă un rol atât de mare în istoria imperiului.

Câtva timp mai în urmă, o împrejurare îl apropie pe Basilios de împărat, într-o zi, fiul lui Barelās, Anti-gonos, dădu un banchet în onoarea tatălui său. Printre oaspeți se găsi Theophiltzes și vreo câțiva bulgari, care se aflau tocmai atunci în Constantinopol. Bulgarii

Ibidem, p. 318.

Teoph. Cont., p. 320 – 321.

275

NICOLAE BANESCU

se lăudau foarte mult, având printre ei un atlet care nu putuse fi biruit de nimeni în Constantinopol. Văzând insolenta lor, Theophiltzes spuse lui Bardas că are printre oamenii săi un tânăr voinic, care ar putea veni de hac acestui bulgar îngâmfat; să-i dea voie să-l aducă să se măsoare cu el, „căci ar fi cea mai mare rușine pentru bizantini dacă acesta s-ar întoarce nebiruit în Bulgaria”. Bardas dădu poruncă să vină Basilios, care-l înșfacă puternic pe bulgar, îl ridică în sus ca pe un „somoioș ușor de iarbă sau de lână” și-l trânti pe pământ, spre marea bucurie a bizantinilor și spre rușinarea bulgarilor înmărmuriti. Succesul acesta a răspândit faima lui Basilios în tot orașul și a atras asupra lui atenția oamenilor de la Curte.

Când, câteva zile mai apoi, împăratul primi în dar, de la un guvernator ale provincie, un cal frumos, de care însă nimeni nu se putea apropia, Theophiltzes îi recomandă pe Basilios, foarte dibaci în mânăuirea cailor. Acesta se aruncă pe cal, îl aleargă și-l domolește, împăratul, uimit de puterea și dibăcia lui Basilios, îl luă de la Theophiltzes și-l puse în serviciul grajdurilor sale.

În momentul în care Basilios intra la Curte, Bardas era atotputernic, investit cu titlul de caesar, el guverna de fapt imperiul, Michael al III-lea ducându-și viața sa obișnuită de scandal. Toți câți voiau să-i câștige simpatia trebuiau să se asocieze la nebuniile sale. Basilios înțelese lucrul acesta și făcea ceea ce făcuse și Bardas pentru a ajunge la înalta lui situație. Atitudinea aceasta servilă îi aduse o avansare rapidă, în 856 el era înălțat

„Theoph. Cont., p. 229 – 230.

276

la rangul de mare comis (Ttpeo Toaâpd-ccop) și în 862, când Damianos, prietenul lui Bardas, fu înlăturat din funcția de parakoimomenos, adică mare sambelan, cubicularius, Basilios îi luă locul, ajungând, prin acest post însemnat, în intimitatea împăratului, a cărui încredere o câștigase pe deplin, împăratul îl făcu să se desfacă de soția sa, Măria, o macedoneană – de la ca-re-l avu pe Constantin, care muri înainte de el – și-l căsători din nou cu o favorită a sa, Eudokia Ingerina.

Pe măsură ce Basilios se ridica astfel, favorizat de împărat, el își atrăgea invidia lui Bardas, îngrijorat de trecerea nemărginită pe care acela o câștigase pe lângă Michael. Un conflict surd izbucni între acești doi rivali. Bardas le spunea adesea amicilor săi care pricinuiseră înlăturarea lui Damianos: „m-am luat după sfaturile voastre proaste și am alungat vulpea, introdu – cându-l în locul ei pe leu, ca să ne mănânce pe toți” 7.

În curând, la Curte nu mai era loc pentru amândoi marii ambițiosi. Lupta începu a se da prin cunoscutele mijloace ale intrigii și perfidiei. Basilios se silea a-l convinge pe împărat că Bardas complotază împotriva vieții sale. Michael nu putea crede acest lucru. Macedoneanul îl câștigă atunci de partea sa pe propriul ginere al lui Bardas, pe Symbatios, pe care știuse a-l convinge că, bine văzut de împărat, e împiedicat de a fi înaintat numai de socrul său. În urma acestei intrigi, chemat în fața împăratului, Symbatios declară că Bardas într-adevăr conspiră, în urma acestei declarații, Michael se hotărî a-i lăsa pe adversarii lui Bardas să lucreze. Dar caesarul era puternic la Constantinopol;

Kecirenos, II, p. 198 (Bonn).; vi

277

NICOLAE BANF. SCU

fiul său Antigonos comanda garda și dispunea prin urmare de trupele capitalei. O încercare împotriva lui aici putea aduce complicații. Trebuia prin urmare scos din Constantinopol. Împăratul anunță o expediție în Asia, împotriva arabilor; Bardas trebuia să-l însoțească.

Bănuind cursa în care era atras, informat de intrigile împotriva lui, caesarul ținu să aibă asigurări și, înainte de a porni din Capitală, el

primi în biserică (Chalko-prateia), în prezenta patriarhului Photios, jurămintele împăratului și ale lui Basilios că nu au niciun gând rău asupra lui.

Curtea, armata trecură în Asia, în thema Thrake-sion, pe Meancler. Într-o audientă, în cortul împăratului (aprilie, 866), Bardas e măcelărit de conjurați sub ochii propriului său nepot. Basilios condusese toată această crimă, ajutat de Symbatios.

Câteva săptămâni după aceea, Michael îl înăltă pe Basilios la rangul de magistros, iar în ziua de Rusalii (mai 866) el îl asocia la tron, încoronându-l cu mare pompă, în biserica Sfintei Sofii. Symbatios, nemulțumit de acest rezultat al crimei la care ajutase, se revoltă, împreună cu un alt general din Asia, Peganes. Ei sunt însă biruiți, prinși și aduși la Constantinopol, unde li se ard ochii și, pe lângă aceasta, lui Symbatios i se taie mâna dreaptă, iar lui Peganes nasul.

Basilios era biruitor. De acum înainte, el începe la rândul său să se teamă de Michael. Cu un om atât de capricios ca acesta, nu putea fi niciodată sigur ele favoarea câștigată, în curând, el avu motiv să se teamă pentru puterea și pentru viața sa. Într-o seară, pentru a-și sărbători o izbândă la cursele de cai, Michael dădu un ospăt în palatul ele la Sf. Mamas. Patriciul Basi

278

ISTORIA IMPERĂRIILOR BIZANTIN

liskianof lăudă atunci talentul cu care împăratul își condusese carul. Amețit de băutură, împăratul îi porunci să-i scoată coturnii ele purpură și să și-i încalte el. Basiliskianos sovăia și se uita la Basilios. Împăratul se mânie și Basilios făcu semn patriciului să se supună. Acesta încăltă atunci botinii imperiali și Michael, întorcându-se spre Basilios, îi spuse: „Semnul acesta împărătesc îl prinde mai bine decât pe tine; oare nu-mi este îngăduit mie, care te-am făcut pe tine împărat să-l fac și pe altul?” 9 El începu apoi a improviza versuri în cinstea noului său favorit.

În vremea aceasta, Teodora, împăcată cu fiul său, se întorsese la Palat și contribuia desigur la înstrăinarea lui Michael de Basilios, în care ea îl simțea pe rivalul familiei sale. Aceasta-l hotărî pe macedonean să sfârșească o situație primejdioasă. El urzi atunci un complot, pentru suprimarea colegului său incomod, în ziua de 23 septembrie 867, împăratul chemase la un banchet pe Basilios cu soția sa, în palatul de la Sf. Mamas. Basilios ia toate măsurile ca să dea

lovitura pe care o proiectase. După ce, la miezul nopții, împăratul, amețit ele băutură, se retrase în cameră și adormi, conjurații pătrund înăuntru. La strigătele sambelanului surprins, Michael se trezește. Unul dintre prietenii lui Basilios, cu o lovitură de sabie, îi taie amândouă mâinile; altul îl doboară pe Basiliskianos. Apoi un al treilea îi dă lovitura mortală și astfel își mântuie domnia Michael al III-lea. Conjurații treceau apoi în grabă

8 La Theoph. Cont.

9 Zonaras, Bonn, III, p. 416.

279

Cornul de Aur și puneau stăpânire pe Palatul Sacru. Basilios ajungea astfel singur în fruntea imperiului”.

Cu el începe o nouă dinastie glorioasă, care concluse aproape două veacuri imperiul cu energie și pe care grecii o numesc „macedonică”, după ținutul din care se trăgea întemeietorul ei. Originea armeană a acestei dinastii este însă în afară de orice îndoială.

Basilios I domnește aproape 20 de ani (867 – 886). Dacă se ridicase, cum am văzut, prin perfidie și crimă, se dovedi însă, odată stăpân pe Imperiu, un om de energie, bun soldat și bun organizator. N-avea nicio cultură, dar era înzestrat cu o vie inteligență și cu un deosebit talent de administrator. Fată de poporul de jos el ajunge îndată foarte popular, prin grija ce puse neconținut de a veni în ajutorul săracilor, covârșiți de nedreptăți și asupriți, de a-i scăpa cât mai mult ele greua povară financiară, de a-i face să-și câștige ușor dreptatea înaintea tribunalelor.

La intrarea sa în domnie, Basilios află tezaurul statului cu totul sleit, din pricina cheltuielilor nesocotite ale lui Michael; din marea avere pe care o lăsase în Casa statului Theophilos, sporită de Theodora, se aflau acum, după mărturisirea Continuatorului lui Theophanes, numai trei centenaria de aur – epice Kod u.bvec KEV – trivcepa (cam 340.000 de lei aur de dinaintea primului război mondial). Basilios convoacă atunci Senatul și pe înalții demnitari ai Imperiului și fiindcă se constată că averea publică se irosise împărțită în dar ele către Michael favoriților săi, se hotărî ca aceștia să

10 V. Les romanesques aventures de Basile Le Macedonien, în Ch. Diehl, Figures byz., Iere serie, p. 157 – 181.

280

restituie jumătate din ce primiseră, în acest mod, o mulțime de

bani, 300 ele centenaria, după afirmația aceluiași cronicar, se întoarseră în Casa statului.

Pe ele altă parte, Michael topise o mulțime dintre obiectele de aur cu care Theophilos înzestraseră palatele imperiale și le transformase în bani, pentru a-și satisface chefurile desfrâului său. El n-apucase însă a-i cheltui, fiind ucis tocmai la vreme și Basilios, fără a mai fi nevoit să pună impozite noi, avu astfel la îndemână o sumă însemnată, cu care putu preîntâmpina cheltuielile urgente ale Imperiului. Pentru ca să pună capăt abuzurilor din partea funcționarilor însărcinați cu ridicarea impozitelor, porunci să se înlocuiască vechile semne folosite pentru fracțiunile de impozite prin litere simple – ypāj. j, aai Aaxoaq – care să se citească ușor și de către cei incuți”, făcând astfel controlul cu puțință. Se îngriji apoi a pune în funcții oameni dintre cei mai onesti, care să aibă „mâinile curate de orice mită” (%ELpae; KCfdcepaq arco Travtoio u Xru, [j.ai; pe) 12, după expresia cronicarului, de la care cerea înainte de orice să-i ocrotească pe cei săraci de orice apăsare din partea celor puternici.

Aceeași preocupare de ocrotire a săracilor se vede în măsurile sale înțelepte privitoare la împărțirea justiției. Pentru ca cei lipsiți să nu fie împiedicați să-și caute dreptatea înaintea tribunalelor din Capitală, el luă măsuri ca aceștia să fie întreținuți pe cheltuiala sa în timpul cât stăteau aici pentru judecări. Și când nu era ocupat aiurea, obișnuia a împărți el însuși dreapta

11 Cedrenus, II, p. 202 – 203. u Ibidem, p. 204.

281

tea în așa-zisul FevtKOV – fiindcă din toate părțile veneau oamenii cu felurite pricini înaintea sa”.

Prin toate aceste măsuri, Basilios făcu, după mărturisirea cronicarului amintit mai sus, ca legalitatea și dreptatea să se întoarcă iarăși, ca dintr-un surghiun, și să domnească printre oameni („icrovo/j. ia năoa Ked 8 iicaioc” bur waîsp ano Tivot imspopto D (puyfjt e80Ket Komevai npog iov biov KCU TOAC, âvâpwnoic, e

Din aceeași preocupare de a asigura buna funcționare justiției izvorăște noua legislație a lui Basilios. Culegerea lui Leon al III-lea, Eic/loyfi, era prea sumară pentru a fi putut înlocui colecția legiilor lui Iustinian și înlătura contradicțiile între acea colecție și modificările ce i se aduseseră până acum. Basilios întreprinse atunci o nouă lucrare de alegere a jurisprudentei și dădu ele la 870 – 879, sub numele de

Hp6%Li-poc, vol. °C;, adică „Manual de drept” (în acest manual se vorbește despre Ecloga lui Leon și Constantin ca despre o culegere de legi rele, inutile pentru imperiu), o culegere a dispozițiilor celor mai de seamă ale legislației lui Iustinian, cuprinzând și părți din EicXoyri a lui Leon al III-lea, care rămâne de acum abrogată. O altă lucrare, apărută în 884 – 886, dădea culegerea și orânduirea dispozițiilor în vigoare ale dreptului, în 40 de cărți, sub numele de AvaKcc r} ap Ot<; TCOV vojicov (Revizuirea legilor) și după publicarea acesteia, către sfârșitul domniei, o nouă culegere ale legi, sub numele de Ejrocvaycoyri teov voficov (Introducere în legi). Unii

„Theoph. Cont., p. 260.

14 Teoph. Cont. (Bonn), p. 259.

282

au văzut într-însa o ediție nouă, revăzută și întregită a manualului np6%ei poe; vo-ot). În prefața ei, se spune că e o Introducere la cele 40 ele cărți ale vechilor legi „curățite”, culese sub domnia lui Basilios. Cuprinsul e diferit de acela al manualului, are în partea I capitole cu totul noi, asupra puterii imperiale, puterii patriarhului, prerogativelor celorlalți funcționari civili și religioși.

1. Schisma lui Photios

Energicul împărat căută să asigure situația Imperiului și în afară; politica sa externă repurta succese și făcu să se simtă iarăși autoritatea bizantină, scăzută mai înainte.

Ortodox credincios, Basilios se sili a aplana conflictul cu Roma și a restabili relațiile cu papa.

Pentru aceea, el trebui să facă o mare concesie Curiei și-l sili pe Photios, principala cauză a conflictului, să se retragă de la Patriarhie într-o mănăstire și, la 23 noiembrie 867, Ignatios fu așezat clin nou în scaunul de patriarh. În același timp, Basilios și Ignatios scriseră papei, făcându-i cunoscută schimbarea săvârșită în Biserica Răsăritului și cerându-i să trimită reprezentanți la Constantinopol, la un sinod ecumenic, care trebuia să restabilească deplina înțelegere între cele două Biserici. Când sosiră aceste scrisori la Roma, papa Nicolae murise și-i urmasa în scaun Hadrian al II-lea. Acesta adună, în iunie 869, un Sinod la Roma, în care se pronunță anatema asupra lui Photios și a partizanilor săi. El trimise apoi trei reprezentanți la Constantinopol, care trebuiau să obțină din partea tuturor

283

membrilor sinodului ce avea să se deschidă în Capitala Imperiului semnarea hotărârilor luate la Roma. 5 z-nodulăcesta., pe care latinii îl numiră al VIII-lea ecumenic, se deschise la 5 octombrie 869 și ținu până la 28 februarie 870. El însemna o mare biruintă a papei asupra Bisericii de Răsărit. Reabilitarea lui Ignatios, condamnarea tuturor hotărârilor lui Photios, excomunicarea acestuia și a partizanilor săi marcau umilirea Bisericii Ortodoxe față de Curia romană. Această lipsă ele măsură din partea papei jignise adânc mândria bizantinilor și trebuia să aducă o reacțiune. De altminteri, la sinodul acesta participară numai 102 episcopi și mulți rămăseseră prin urmare credincioși lui Photios și părerilor sale.

Un nou prilej de neînțelegere se ivi îndată, din pricina bulgarilor. Am văzut cum aceștia, cu câțiva ani înainte, se îndreptaseră către Roma și Biserica de ritul roman se introduse la ei. Când fu vorba însă ca Boris să-și aibă arhiepiscopul pe care-l dorea, papa Ha-drian al II-lea se opuse cu încăpătânare a-i împlini dorința. Boris îl ceruse pe episcopul Formosus, dar papa nu-l acceptă. Ceruse atunci pe diaconul Mari-nus, dar nici acesta nu-i plăcu papei, care-l trimise pe Silvestru. Boris, la rândul său, îl respinse, trimițându-l înapoi. Această încăpătânare a papei se explică prin succesele pe care tocmai atunci le câștiga față de Biserica din Răsărit. Bulgarul, văzând atâtea piedici din partea Romei, se îndreptă din nou către Constantinopol, unde trimișii săi sosiră tocmai când Sinodul își încheia lucrările.

15 Dolger, Regesten Ier Teii, nr. 482 și 484 (p. 58 – 59).

284

Bulgarii cereau să se hotărască de care dintre cele două Biserici trebuie să aparțină ei. Basilios îi convocă atunci pe reprezentanții patriarhiilor orientale, ca să se pronunțe asupra acestui lucru. Cu toată opoziția legaților papei, care susțineau că bulgarii țin de ei, pe dată ce ele la Roma primiseră învățătura și episcopi și preoți, se hotărî că ei nu pot atârna decât de Biserica din Constantinopol, ca unii care se așezaseră pe pământ bizantin¹⁶. Ignatios le trimite atunci un arhiepiscop de la Constantinopol, pe Josef, și acesta întemeiază în Bulgaria vreo zece episcopate. Fiul lui Boris, Symeon, era trimis îndată la Bizanț, pentru a fi educat. Legatii papei se întoarseră astfel la Roma fără nicio izbândă.

Prin marea lui personalitate, prin atitudinea energică ce o luase

fată de pretențiile ele supremație ale papei, Photios era simpatizat în tot Imperiul. Partizanii săi erau foarte numeroși. Ei țineau strânse legături cu acesta și se inspirau din sfaturile lui. Basilios, care nu întrebuințase nicio rigoare față de el, îl aprecia mult și îl adusesese elin mănăstirea Skepe, unde fusese exilat, la Constantinopol, pentru a-i încredința educația copiilor săi. Iar când, în 877, patriarhul Ignatios muri, el fu înălțat elin nou (26 octombrie) pe scaunul patriarhal. Photios făcu atunci cunoscut papei Ioan al VIII-lea (iarna 878 – 879) care-i urmasa lui Hadrian al II-lea (în același timp cu scrisoarea împăratului către papă¹), restabilirea sa în fruntea Bisericii imperiului și-l rugă să trimită legați la Constantinopol, la un Sinod, pentru

16 Ibidem, nr. 486, p. 59.

17 Ibidem, nr. 497.

285

NIC: OLAE BĂNF. SCU

recunoașterea celor întâmplare și readucerea păcii în Biserică. Papa era amenințat în vremea asta de atacurile arabilor africani și sicilienii și avea mare nevoie de sprijinul Imperiului împotriva lor. Aceasta-l făcu să primească propunerea. Sinodul care se întruni atunci la Constantinopol, la Sfânta Sofia, prezidat elin Photios, cu mult mai numeros decât cel precedent și socotit elin Biserica ortodoxă ca al VIII-lea sinod ecumenic, fu o strălucită biruintă a Bisericii de Răsărit. Superioritatea lui Photios se impuse reprezentanților papei și, în ședințele care urmaseră în perioada noiembrie 879-mar-tie 880, toate hotărârile sinodului din 869 – 870 fură casate, Photios recunoscut și în chestiunea dogmatică ce se ridicase mai înainte între cele ciouă Biserici, formula credinței răsăritene fu admisă, suprimându-se termenul Filioque.

Sinodul ținut la Constantinopol în 879 – 880, nu rupse, cum s-a crezut multă vreme, înțelegerea dintre Roma și Bizanț. S-a crezut că papa Ioan VIII, indignat elin hotărârile sinodului, care sancționase și formula orientală asupra purcederii Sf. Duh, trimise un legat la Constantinopol ca să ducă protestul său, că acesta rupse relațiile cu Photios, pe care Ioan VIII îl depuse și îl excomunică, ceea ce aduse o a doua schismă.

O discuție recentă a arătat că lucrul acesta e inexact. Nici papa Ioan VIII, care avea în Italia mare nevoie de ajutorul bizantin, nici

împăratul, care simțea nevoia înțelegerii cu Roma, nu doreau o ruptură. Se pare că după sinod, papa îl recunoscă pe Photios ca patriarh legitim, în 880 – când se credea că s-a făcut ruptura – papa scrie amical lui Photios, care din par

286

te-i răspundea cu multă atenție. N-a fost prin urmare o a doua schismă după Sinodul din 879 – 880.

Pericolul arab îl amenința pe papă și el trebuia să păstreze alianța cu Imperiul, pentru care a trebuit să consimtă la multe sacrificii; Basilios, ele asemenea, pentru a păstra înțelegerea cu Roma, i-a impus patriarhului său concesii, pe care Photios le-a primit¹⁸.

2. Luptele în Europa

Basilios știa să folosească împrejurările din Apus pentru a extinde iarăși acolo influența imperiului, pierdută în mare parte mai înainte. Arabii din Creta și Africa ajunseseră foarte primejdios! Ei atacau acum coastele Dalmatiei și ale Italiei, iar Basilios folosi acest prilej pentru a lega o alianță cu regele Imperiului franc Ludwig al II-lea, împotriva dușmanului comun. Populațiile slave ale Dalmatiei, amenințate deopotrivă de pirații arabi, primă protecția bizantină, iar odată cu ea creștinismul și influența imperiului se stabili iarăși în aceste părți, prin strategul ce cărmuia de la

18 Cf. Ch. Diehl, G. Marcais, *Histoire du Moyen âge*, III, *Le monde oriental*, în col. „*Histoire générale*”, publ. de G. Glotz, Paris, 1936, p. 443 – 444.

Pentru discuție: Dvornik, *Le second schisme de Photius, „Byzantion” VIII* (1933), p. 425 – 474.

H. Grégoire, *Du nouveau sur le patriarche-photius, „Ac. de Belgique”*, *Bulletin de la classe des Lettres*, 1934. R.P. Grumel, *La liquidation de la querelle photienne*, EO 1934, p. 257 – 288. Hergenrother (I.A.G.) *Photius, Patriarch v. Constantinopol*, 3 vol., Ratisbona 1867 – 1869.

287

NICOLAE BANKSCU

Zara. În 872 flota bizantină, cu ajutorul francilor, repurta la Salerno o strălucită victorie asupra arabilor, în 875, Bari, un punct însemnat pentru stăpânirea Italiei sudice, cădea în mâinile bizantinilor. Influența lui Ludwig se retrage din Italia de Sud și armatele biruitoare ale lui Basilios îi alungă pe arabi din Calabria și

câștigă imperiului o nouă temă, Longibardia (Aoyyi (3 ap5 ia), care fu o compensație însemnată pentru pierderea Sy-racusei, smulsă ele arabi după o lungă și eroică rezistentă, în 878. Flota imperiului, sub conducerea energetică a viteazului amiral (TOV jr? iarâu, o' U 8 pot>yy<xpioe) Niketas Ooryphas, eroul acestei domnii, își recâștigă astfel supremația pe apele Mediteranei.

Un atac al emirului Esman din Tarsos împotriva orașului Chalkis ciin Euboea fu respins (880) ele strategul Eladei Oeniates; un altul din partea piraților din Creta și Africa, ajutați de renegatul Photios (881), asupra Peloponezului, fu ele asemenea zdrobit de amiralii Ooryphas și Nasar.

3. Luptele cu arabii împrejurările erau foarte prielnice pentru o acțiune împotriva arabilor. Imperiul era în pace cu Bulgaria și cu împăratul germanic. Califatul în Orient era sfâșiat de disensiuni, provocate de influența tot mai mare a turcilor la Curtea arabă, de defecțiunea Egiptului, unde dinastia independentă a Tulunizilor se întemeia în 868, de războaiele civile din Africa de Nord și de situația grea a Ommeyazilor spanioli în mijlocul populațiilor creștine.

288

Basilios putea prin urmare întreprinde campanii fericite împotriva arabilor, în Orient, lupta începu în 871 prin expediția contra Paulicienilor. Aceasta îi aduse pe bizantini în luptă cu arabii. Armatele lor se ciocniră de mai multe ori și imperiul putu pune stăpânire pe trecătorile din Taurus și pe pozițiile fortificate care duceau la sud în Cilicia.

În Occident, rezultatele au fost mai însemnate. Arabii ocupaseră în mare parte Sicilia și atacau Italia sudică. Aceasta adusesese intervenția în Italia a împăratului germanic Ludovic II. El ocupă (februarie 871) cetatea însemnată Bari. Lui Basilios nu-i convenea să-l vadă pe Ludovic în Italia. El trimise flota sa în Adriati-ca. Basilios încheie cu el un tratat de alianță pentru o acțiune comună contra arabilor. Ea n-aduse rezultatele dorite și în curând fu ruptă. La moartea lui Ludovic (875), Bari se dădu în mâinile bizantinilor. Tarentul fu apoi cucerit de bizantini (880). Armatele imperiului impuseră autoritatea sa slavilor din Dalmatia. Dar Syracu-sa căzu în mâinile arabilor (878) 121. O serie de expediții fură apoi încununate de succes și stăpânirea bizantină se întinse în aceste regiuni, prin silintele generalului Nikephoros Pbokas, departe la Nord și Vest de Bari. Două theme noi – Calabria și

Longobardia – fură create de imperiu în aceste locuri recâştigate. Printii longo-barzi, recalcitranti fată de Bizanţ (Capua, Salerno, Benevent), fură siliti a recunoaşte suzeranitatea bizantină. Influenta religioasă se întinse şi ea în peninsulă, ajutând acţiunea administraţiei imperiale. Basilios I îndeplini o mare operă în Italia 19.

„V. J. Gay. L'Italie meridionale et l'empire byzantin, [Paris, 1904].
289

NICOLAE BANESCU

4. Relaţiile cu Armenia¹”.

În secolul al VII-lea, arabii ocupaseră Armenia, odată cu Siria şi Persia. Mai târziu, armenii încercaseră să se folosească de tulburările califarului, pentru a scutura jugul arab. Aceste încercări de revoltă fură însă reprimare prin teribile pustiiri. La începutul secolului al VIII-lea, Armenia era complet ruinată de arabi. Seniorii feudali, numeroşi în acele ţinuturi, fură exterminati cu cea mai mare cruzime şi frumoasele monumente ale artei creştine distruse.

În secolul al IX-lea, califatul avu nevoie de sprijinul armean pentru lupta sa împotriva Imperiului bizantin. De aceea, către mijlocul acestui secol (al IX-lea), califul conferi prinţului armean Asot, din familia Bagratizilor, titlul de „Prinţul prinţilor”, iar către sfârşitul secolului, îi dădu titlul de rege. Astfel, un nou stat armean se stabilea la hotarele Imperiului bizantin. Când auzi acest lucru, către sfârşitul domniei sale, Basilios se grăbi a-l recunoaşte din partea sa pe regele armean, trimiţându-i o coroană regală şi încheie cu el un tratat de alianţă, într-o scrisoare pe care i-o adresează, împăratul îl numeşte fiul său prea iubit şi-l asigură că dintre toate statele, Armenia e acela care va rămâne întotdeauna aliatul cel mai bun al imperiului²⁰.

Dar după moartea lui Asot, anarhia se întinde în Armenia şi aceasta aduce din nou intervenţia arabilor în afacerile Armeniei. Numai sub Asot II „de Fier”, în

20 Ioan Catholicos, Histoire d'Armenie, trad. Saint-Martin, Paris, 1841, p. 126.

V. J. Laurent, L'Armenie entre Byzance et l'Islam depuis la conquête arabejusqu en 886, Paris, 1919.

290

prima jumătate a secolului al X-lea, teritoriul armean a fost eliberat, până la un oarecare punct, de arabi, cu ajutorul armatelor bizantine şi al regelui Georgiei. Asot veni la curtea lui Romanos I

Lekapenos, unde avu o primire strălucită. Asot al II-lea fu primul suveran care luă titlul de „sahinsah” (Regele Regilor) în Armenia, în a doua jumătate a secolului al X-lea, Asot al III-lea transferă capitala regatului său în fortăreața Ani, care se umplu de atunci de monumente mărete și fu un centru mare de civilizație²¹.

În Asia, Basilios moștenise de la regimul prigonirilor împotriva Paulicienilor o situație foarte primejdioasă. Am văzut izbânzile acestor fanatici sub conducerea viguroasă a lui Carbeas. Sub urmașul acestuia Chrysocheir, Paulicienii¹ 1 ajung o serioasă primejdie pentru Imperiu. Basilios se hotărî atunci a sfârși pentru totdeauna cu acești rebeli, în campania din anul 871, condusă de el personal, a luat parte alături de soldați la toate ostenele și la toate primejdiile. Basilios îl birui pe Chrysocheir, dar nu putu cuceri puternica cetate Tephrike. În anul următor, expediția sa trecu de Eufrat, până sub zidurile cetății Melitene, pe care n-o putu lua. Pătrunse atunci în interior, prefăcu în cenușă multe cetăți și biruind rezistența dușmanilor, împăratul, încărcat de o bogată pradă, reveni în Capitală triumfător, intrând pe Poarta de Aur, aclamat puternic de întreaga populație, și oprindu-se la Sf. Sofia, cu scopul de a aduce mulțumiri lui Dumnezeu pentru biruinta sa²². El nu se putea liniști însă cât timp Chrysocheir era încă în viață și pustia ținuturile imperiului. O

21 A. Vasiliev, Histoire de l'empire byzantin, I, p. 415.

22 Cedrenus, II, p. 208 – 209.

291

NICOLAE BĂNESCU

nouă expediție trimisă împotriva-i îl zdrobi într-o luptă, la Bathyrriakos, la 874 și, fugărit, Chrysocheir fu ucis de un grec care trăise la Curtea sa ca prizonier²³. Rebelii, lipsiți fiind de un șef atât de energic, fură supuși cu totul și puterea lor nimicită. Parte dintr-însii își găsiră atunci refugiul în Armenia, parte intrară în serviciul imperiului. Armatele imperiului cuprind trecătorile din Taurus și Antitaurus, sau de asemenea drumurile strategice care duceau în Cilicia, campanii fericite fură conduse în Cappadocia și Cilicia. Pe la 885, un regat al Armeniei era reconstituit în favoarea lui Asot Bagratuni. Basilios îi trimise o coroană regală și făcu un tratat de alianță cu el, numindu-l într-o scrisoare fiul său prea iubit.

Un fapt însemnat al domniei lui Basilios este zelul cu care el răspândi creștinismul printre populațiile imperiului rămase încă

păgâne până acum. Odată cu influența politică pe coastele Dalmatiei, imperiul aducea acolo, cum am văzut, și cealaltă armă a stăpânirii sale, religia creștină, și Biserica Răsăriteană câștigă atunci acolo teren în paguba Curiei romane. Creștinismul pătrunse acum și în Peloponez, unde urmașii vechilor greci ai Laconici, la sudul Taygetului, locuitorii din Ma m-a, care se păstrasera până în vremea aceea păgâni, primiră botezul.

5. Politica religioasă a lui Basilios

Pentru a ridica prestigiul imperiului în Occident, Basilios înțelese că numai pe mare putea să-l obțină.

23 Lupta și fugărirea lui Chrysocheir sunt descrise în amănunt de Cedrenus, **II p. 210 – 212.**

292

De aceea refăcu flota. Situația era critică mai ales în apele Adriaticii, unde nu numai arabii erau atunci obișnuiți, ci împăratul se afla și în fața unui rival nou, Ludovic II, împăratul franc. Acesta ducea și el război contra arabilor. Toată Italia creștină urmărea cu interes expediția sa.

Basilios n-avea interes să-l lase pe Ludovic, care opera în Apulia, să-i alunge pe arabi pentru a-și așeza acolo stăpânirea sa. El propuse ajutorul flotei sale. Ni-cetas Ooryphas apărui atunci la Bari cu 400 nave. Cei doi suverani, geloși unul pe altul, nu se înțelegeau prea bine. Dar Basilios profită de acest prilej pentru a-și întinde influența asupra slavilor de la Adriatică. Legatii papei întorcându-se în Constantinopol, căzură în mâinile piraiților slavi. Basilios ordonă lui Ooryphas să curețe apele mării de acești supărători corsari. Acesta se achită bine de misiunea sa și atunci narentanii și slavii acestei regiuni fură obligați a recunoaște dominația bizantină.

Ludovic II moare (**august 875**). Carol Pleșuvul se zbătea în lupte cu Ludovic Germanicul și fiul său Car-loman, iar Basilios lucră activ în Italia și Dalmatia, în 877, Carloman era singur stăpân. Tatăl și unchiul său muriseră. El intră în conflict cu croații, care luptau pentru neatârarea lor.

Ocuparea cetății Bari dădea Bizanțului o bază de operații în Adriatică. Basilios voi să înlocuiască pe coasta influența Imperiului franc. Pentru a-i ataca pe croați, trebuia să se asigure de slavii care erau pe teritoriul imperiului. Toate grupele de sârbi, chiar narentanii, se supuseră complet. Basilios trimise acolo misionari pentru a-i boteza

pe cei ce încă nu erau

293

creștini. Suzeranitatea Bizanțului se stabili repede pe tot teritoriul sârbesc și asupra triburilor ele pe coastă, până în Dalmatia. O oarecare autonomie le fu lăsată, pentru că, după mărturia lui Porphyrogennetos, împăratul le lăsă printii lor. Slavii trebuiau să-i dea contingente militare, în caz de lăzboi. În fața Tarentului, la 880 – 885, strategul Procopios avea între soldați și slavi, LKA, ochrvoi.

Influenta politică bizantină se oprea la frontiera Dalmatiei croate, unde pătrunse influenta Romei, care va rămâne pentru totdeauna.

În schimb, acțiunea lui Basilios se întinde și asupra slavilor dinimpieri u. Ceea ce făcu el pentru a-i civiliza și creștina constituie unul dintre cele mai frumoase capitole ale istoriei bizantine și ale Bisericii sale. El nu făcu decât să urmeze opera predecesorilor lui. Merse chiar mai departe. Creștinismul era așa de înaintat la aceste popoare, încât trebui să constituie o ierarhie la acești noi supuși ai imperiului. Invaziile și devastările care dezolaseră teritoriul bizantin redusese ră considerabil numărul episcopatelor. Trebuiau restabilite și reorganizate. Printre cele ce apar sub Basilios, sunt unele care nu existau mai înainte și ele au nume slave. Ele apar în actele sinodului de la 879, erau în Macedonia, Thessalia, Thracia. Apoi și la slavii din Pelopo-nez (v. Notițiae episcopatuunii). Cu Basilios I viața religioasă se reface și în Peloponez. Sub domnia sa se refac episcopatele și ele apar în lista lui Leon Filosoful. (Lacedemonia, Methone, Korone, Volaina, țin de mitropolia de Patras; Volena e episcopie a slavilor Poliani; altele țin de Corint: Ma m-a e nume slav).

294

În aceste împrejurări, se deschide între Roma și Constantinopol a doua fază a luptei, în jurul bulgarilor mai întâi.

Ioan VIII se silește mereu a-l întoarce pe Boris la Biserica Romei. Numeroase scrisori, ambasade au loc în tot timpul pontificatului său. Dar totul a fost în zadar, întrucât Boris rămase credincios Bisericii Bizanțului.

Erezia pauliciană. Materialul pentru originea, istoria începuturilor și principiile paulicienilor constă din cartea I a operei lui Photios asupra maniheilor și Istoria Manicheenilor de Petros Sikeliotes. Apoi, povestirea despre bogomili din Panoplia lui

Eu-thymios Zigabenos. În 1849, Gieseler publică un tratat al unui Abate Petru, conținând o povestire asupra paulicienilor, similară celei a lui Photios și P. Sikeliotes (cu care e identificat ca autor Abatele Petru). Publicarea Cronicii lui Georgios Monachos de către Muralt (1859) arată că și aceasta a încorporat o povestire similară.

Toate presupun un original din care derivă, direct sau indirect, dacă de fapt una din ele este izvorul comun. Chestiunea determinării raporturilor dintre aceste documente și originalul comun e complicată.

Karapet Ter. Mkrttschian (în tratatul său *Die Paulikiener im by-zantinischen Kaiserreiche und verwandte ketzerische Erscheinungen in Armenien*, 1893) a clarificat această chestiune, încearcă a proba că Abatele Petru e cel mai vechi dintre izvoarele noastre (G. Monachos și Photios). După Bwy24, iată starea actuală a chestiunii: Izvorul original care schițează erezia pauliciană, originile și istoria ei, s-a pierdut. Acest izvor a fost utilizat de G. Monachos (sec. al IX-lea), păstrat în două forme: în manuscris Coislinianus un extras mai scurt, în celălalt manuscris și în textul lui Muralt, avem un text mai dezvoltat. Tratatul abatelui Petru a fost luat Saul

Bury, ed. operei lui Gibbon, VI, nr. 6.

295

din ediția a doua a lui Monachos, sau independent, din opera originală. E probabil că Photios a folosit opera originală.

Problema lui Petros Sikeliotes este nerezolvată. Declarația sa cu privire la misiunea lui la Tephrike, intenția paulicienilor de Est de a trimite misionari în Bulgaria, precum și dedicația operei lui către Arhiepiscopul de Bulgaria, pun multe probleme greu de lămurit. El spune că a fost trimis de Mibail III la Tephrike pentru răscumpărarea captivilor. Dar titlul tratatului său e curios: netpo-u ZtKrXi (0TOT> îaiopioc... 7 tpo Oomojioirți? elaa cbq repoq TOV Ap-%le; u0KOJ – tov BouXyapicq. Cuvântul Kpoaco7 io7 toiriseâaa sugerează că așezarea istorică a tratatului e născocită. TerMkrttschian și J. Friedrich (*Der itrspriingliche bei Georgios Monachos nur teil-weise erhaltene Bericht über die Paulikianer. În Sitzungsberichte a Academiei Bavareze, 1896*) neagă deopotrivă propagarea pauli-cianismului în Bulgaria la acea dată timpurie. Erezia aceasta n-a intrat în Bulgaria decât după moartea Sf. Clement al Bulgariei (916).

Înrudirea doctrinelor bogomile cu cea pauliciană e evidentă. Dar n-a fost dovedit că ele derivă istoricește din paulicianism. Influenta

pauliciană e de presupus.

O schismă se produse în secolul al X-lea în Biserica bogomilă™. Se răspândise părerea că Satan nu e contemporan cu Dumnezeu, ci o creație ulterioară, un înger căzut. Această părere preva în Biserica bulgară, dar dragovicii se agătară de vechiul dualism. Doctrina modificată fu adoptată ele cea mai mare parte a bogo-mililor din Vest (albigensii etc.), afară de Toulouse și Albano, pe lacul ele Garda". C. Conybeare publică (1898) textul armean și traducerea engleză a cărții paulicienilor de Thonrak în Armenia. Această carte e intitulată Cheia credinței, și e de la începutul secolului al IX-lea. Liturgia aceasta modifică considerabil vederile noastre cu privire la natura paulicianismului, care pare că n-are a face cu marcionismul, ci ar fi ore în viere a adopționismului, după care Iisus a fost un om, până când în al treizecilea an al său a fost botezat de Ioan și Duhul Sfânt s-a coborât într-însul; atunci el deveni Fiul lui Dumnezeu. Doctrina a supraviețuit în

2" C. Jirecek, Gesch. der Biilgaren, p. 213.

296

Spania până în secolul al VIII-lea și al IX-lea și aceasta sugerează conjunctura că a lăncezit în sudul Franței, încât erezia catarilor și albigensilor nu a fost un bogomilism importat, ci o supraviețuire veche locală. Conybeare crede că a trăit de timpuriu în Peninsula Balcanică, unde ea a fost baza bogomilismului. Învătatul englez crede că pattlicienii, forma armeană a paiilienilo; derivă de la Paul de Samosata, ai cărui aderenți erau cunoscuți grecilor în secolul al IV-lea ca pauliani. Gregorios Magistros (care în secolul al XI-lea a fost însărcinat de împăratul Constantin al IX-lea să-i alunge pe paulicieni sau thonraki din Armenia imperială), arată legătura lor cu Paul de Samosata. Conybeare sugerează că, goniți din imperiu, paulianii aflară refugiu în Mesopotamia și în cele din urmă în regiunile mohamedane în genere, uncie erau tolerați. Ei au fost astfel pierduti timp de secole în ochii teologilor greci din Constantinopol și din alte mari centre. Când au apărut din nou în extrema stângă a iconoclastilor, ei au fost introduși din nou în cunoștința grecilor de armenii ortodocși sau grecizati²⁶.

Tot în această epocă, primele așezări de călugări începură a ocupa Muntele Albos, care avea să joace un rol atât de mare în istoria Bisericii. Basilios dădu în sprijinul lor un chrysobul (cca. 872) prin care

hotăra ca toți călugării din diferitele așezări la Athos, ca și cei de la Sf. Ioan Kolobos, să fie liberi de orice încălcare a preoților și să stăpânească regiunea Hienssos de la gâtul peninsulei, și grădinile și viile de la Kamena. Alt chrysobullon din 873 – 874 pentru eremiții din Athos, prevedea ca aceștia să fie eliberați de orice sarcini și încălcări ale funcționarilor și persoanelor private. De acum începe dezvoltarea vieții călugărești la Athos, care sprijinită în domniile următoare, dotată de împărați

26 Pentru bogomili, v. Predica Prezbiterului Cosnia, trad. de Al. Iordan, Universul, București, 1938 [bi. Către sfârșitul secolului al X-lea (bulgar)].

297

NICOLAE BANESCU

cu averi, va ajunge a avea cea mai puternică organizație și a exercita o mare înrâurire asupra Ortodoxiei¹⁷¹.

6. Guvernământul intern al lui Basilios

Prin gloria armelor sale în afară, prin măsurile înțelepte ale cârmuirii înăuntru, Basilios dădu o nouă strălucire imperiului și-și asigură încrederea poporului. Două conspirații se făcuseră împotriva sa: a lui Symbatios, la începutul domniei, a lui Curcuas, la sfârșitul ei. Dar amândouă fură înăbusite și autorii lor crud pedepsiți. Basilios se arătase de la început un mare protector al săracilor, luând toate măsurile pentru ocrotirea lor față de cei bogati și de fiscalitatea de obicei atât de abuzivă în Bizanț. Dar Basilios nu se atinse nici de privilegiile marilor proprietari, ale acelor Stivatoai care stăpâneau de multe ori provincii întregi și considerabile. Cazul văduvei din Patras Danielis, pe care l-am schițat mai înainte, e foarte instructiv în această privință. Senatul, demnitarii erau respectați și se înconjurau de o suită care rivaliza uneori cu aceea a Curții. Obiceiurile feudale, care se întăreau atunci în Apus, se înfățișează prin aceleași influente și necesități și în Răsărit.

Dar în afară de rânduiala bună pe care a pus-o în administrație și justiție, în afară de economia pe care a știut să o introducă în finanțe, Basilios dădu un deosebit sprijin și artei; încât domnia lui este, în această privință, una dintre cele mai strălucite, socotită în genere drept a doua epocă de aur a artei bizantine. El a ridicat o mulțime de clădiri ele folos obstesc, aziluri pentru bătrâni, pentru săraci, pentru bolnavi și a zidit și reparat un număr foarte mare de biserici, pe care cro

nicarii le înșiră cu grijă, în amănunt, ca pe o mare laudă a „slăvitului între împărați” Basilios”.

Două dintre clădirile acestea au atras mai cu seamă atenția prin strălucirea și bogăția decorațiunilor: palatul pe care Basilios l-a adăugat vechilor construcții ale împăraților și care se chema Kainurgion (Kaivo\ p-yiov) și noua biserică Nea, EKK – rjaia, pe care o ridică alături de palat și care fu o adevărată Sfânta Sofia a acestei domnii.

Pentru noul Palat Kaivo\ pyiov, Basilios întrebuinta materialele cele mai prețioase. Mozaicuri splendide acopereau pereții, boltile, solul, o decoratie strălucită împodobeia sălile. Una era susținută de 16 coloane, dintre care opt ele marmură verde de Thessalia și șase de onix, acoperite de ramuri de vită sculptate și animale de tot felul. Cele din urmă două coloane, tot din onix, aveau suprafața brăzdată de caneluri în spirală, care le dădeau o înfățișare din cele mai plăcute. Deasupra acestor coloane, până la boltă și în absida de la Răsărit, erau frumoase mozaicuri pe fond de aur, înfățișându-l pe Basilios, stând înconjurat de războinicii care luptaseră sub ordinele sale. Ei îi prezintă, drept daruri, orașele pe care el le cucerise. Pe boltă se înfățișau isprăvile herculeene ale lui Basilios (TOC TOV Baailecoq HpetK/leia aGXA), războaiele și biruintele sale, faptele lui pentru fericirea poporului. De o frumusețe neîntrecută era însă camera de culcare (KOI-Tobv). Pe pardoseala sa era un splendid mozaic, în mijlocul ei, un pân în toată strălucirea culorilor sale.

— Viața împăratului Basilios Macedoneanul, adăugată la Teoph. Cont. (Bonn), p. 321 și urm.

NICOLAF. BANESCU

Închis într-un cerc de marmură cariană. De acolo plecau raze care ajung la un cerc mai mare; și dincolo de acest cerc, ca niște râuri de marmură verde ele Thessalia se desfășurau către cele patru unghiuri ale camerei. Patru vulturi, de asemenea în mozaic, împodobeau de cele patru părți pardoseala atât de bine imitați, încât ai fi crezut că sunt vii și gata să zboare, afirmă Porphyro-gennetos, care ne face această descriere²⁸. Părțile de jos ale pereților, acoperite de „plăci de sticlă policromă”, fermecau ochii prin diversitatea florilor. Partea de sus, împodobită ele mozaicuri, în care se desfăceau pe un

fond aurit chipurile lui Basilios și al soției sale Eudokia, așezați pe tronuri, în costumul imperial, cu coroanele pe cap. Împrejurul lor se înșiră, „ca stele strălucitoare”, copiii lor, în același costum, ținând în mâinile lor cărți sfinte (TO) J.OX) (; rât detect evâo-aq 7 tipil.%ovâag). Tavanul strălucea de aur: în mijlocul său, crucea, de culoare verde și în jurul ei „ca stelele pe cer” iarăși chipurile suveranilor și ale copiilor lor, care-și înăltau mâinile către Dumnezeu și către cruce. Biserica nouă, f Nea181, era una dintre minunile artei bizantine; ea rivaliza prin frumusețe și bogăție cu marea biserică a lui Iustinian. Porphyrogenetos ne spune că împăratul o oferă lui Christos „ca pe o mireasă preafrumoasă, împodobită de mărgăritare, de aur și de argint, gătită cu tot felul de marmure multicolore, cu mozaicuri și cu veșmântul tesăturilor de mătase”. Plăci ele bronz aurit acopereau cupolele pe dinafară. Aurul și argintul străluceau pretutindeni înăuntru; marmurele cele mai prețioase împodobeau.

— „În Viața lui Basilios Macedonianul, adăugată la Theoph. Cont. (ed. Bonn), p. 332 – 333.

300

În savante combinații, pereții și pardoseala. Cupolele „scânteiau de aur și de chipuri, ca cerul acoperit de stele”, în cupola principală, un mozaic splendid îl înfățișa pe Christos, înconjurat de îngeri; Sfânta Fecioară trona în absidă, un cor ale Apostoli, ale martiri, de profeți și de patriarhi împodobeau zidurile bisericii29.

7. Opera legislativă a lui Basilios

Basilios I a avut și o însemnată operă de legiuitor 191. Motivele care l-au îndemnat erau două: primul, de ordin legislativ, care e amintit de biograful său, era acela de a risipi obscuritatea și confuzia care stăpânea în dreptul civil, ca un rezultat al ordonanțelor bune și rele, și nesiguranța în privința legilor abrogate și a celor încă în vigoare. Al doilea motiv, de ordin politic, e numit în Introducerea la Procheiron și într-un pasaj din Epanagoge, două dintre operele lui Basilios: era acela de a înlocui cu opere editate sub auspiciile lui Ecloga iconoclastilor, împotriva cărora Basilios a avut o ură care se trădează în judecata pe care o exprimă asupra acestei opere, care e o „răsturnare a legilor bune”. Scopul său a fost de a reabilita legislația lui Iustinian, pe care legiuitorii o părăsiseră tot mai mult.

Mai întâi, Basilios a publicat un Manual de introducere la știința dreptului, npo-eipoc; vofioq (Lex Manualis) sau Procheiron, promulgat

între 870 – 879 de el și de fiii săi Constantin și Leon (înțeleptul). Acest manual constă din texte care aveau o aplicare curentă. El a fost adesea comparat cu Institutele, elin care a folosit

29 V.C. Bayet, L'Art bizantin, Paris, ed. a 3-a, p. 141 – 144.

301

NICOLAF. BĂNF. SCU

mult, bazat pe traduceri grecești și comentarii ale operelor lui Iustinian. În a doua parte se reproduc prevederi din Ecloga. Puține inovații sunt datorate lui Basilios. Are 40 de titluri: logodnă și căsătorie, obligații, moșteniri, drept public. S-a bucurat de o mare reputație printre locuitorii civili și printre canoniștii Bisericilor grecești și rusești.

A doua operă a fost de asemenea un manual de legi, ETCO – cvaycofy TWV vojicov, publicat în numele lui Basilios, Leon și Alexandru între 879 – 886. Acesta constituie o schită a unei a doua ediții a manualului Prochiron, ca și introducerea la opera care trebuia să fie, după Basilios, lucrarea sa principală: AvaK (rr} apene; TCOV TiaXairâv vojicov (Repurgatio veterum leguni), o colecție de legi învechite, împărțită în 40 de cărți. Ea are 40 titluri, ce corespund în genere cu acelea din Prochiron. Trebuia să fie o revizuire a cărților de drept ale lui Iustinian și trebuia să apară în grecește cu întregiri din noile legiuri. Ea însemna, ca și aceea, o întoarcere la prevederile legislației lui Iustinian. În privința acestei opere care nu s-a păstrat, există o mare nesiguranță: unii învățați socotesc că a fost de fapt executată sub domnia lui Basilios, deși există unele îndoieli asupra scopului, fiindcă în Prochiron se vorbește despre o operă în 60 cărți, pe când Epanagoge ne vorbește de una în 40. Collinet crede mai probabil că n-a fost promulgată de Basilios, ci a servit de bază Basilicelor promulgate de Leon VI.

Epanagoge reproduce în mare parte Prochiron, are însă în materia sa și schimbări. Dar are și părți cu totul noi și însemnate, care se ocupă cu drepturile împăratului și ale patriarhului, cu atribuțiile diferiților demnitari laici și religioși. E caracteristică doctrina

302

raportului între imperium și sacerdotium își află aici expresia clasică. Statul este socotit o unitate a diferitelor părți ce-l alcătuiesc; peste toate se ridică împăratul și patriarhul, cele două căpetenii ale lumii (oikume-ne), care se îngrijesc de binele material și moral al

supușilor.

Astfel, sub toate raporturile, domnia lui Basilios I este una dintre cele mai însemnate. Când el muri, la 29 august 886, panegiristul său împărătesc putea zice, pe drept cuvânt, că administrase imperiul în chipul cel mai bun, apurcoci p. ev TOC TioXvci Ka 5 iaiäetq, că dăduse armatelor strălucire, că lărgise hotarele imperiului și alungase nedreptatea și violența din mijlocul supușilor săi (nXa C Ovaq j, ev la opia Tfjt äpzfe,, a Știciav. Se Kod 3 iav e-eXdaaq certo TOT) wrri KOO D Ttav Tot); el putea să-i aplice versul atât de potrivit al lui Homer: „rege bun și brav luptător”.

Un accident, la o vânătoare din jurul Constantinopolului, pricinui moartea marelui împărat. Pornind în goana calului după un cerb enorm care-i ieșise înainte, Basilios, ajungându-l din urmă, se gătea a-l izbi cu sabia, când animalul imperial se întoarse repezindu-se asupra calului, în apărare. O ramură a coarnelor sale mari se prinse atunci de cingătoarea împăratului și, când cerbul o luă la fugă, împăratul fu smuls de pe cal și târât în goana nebună a animalului. Multă vreme se țină suita lui Basilios după cerb, fără a-l putea încolți, până ce câțiva soldați izbutiră a-i tăia calea și unul izbi atunci cu sabia cingătoarea de care spânzura împăratul. Acesta căzu în nesimțire pe pământ, fu ridicat și dus în Palat, unde, după opt zile, muri la 29 august 886, în vârstă de 74 de ani.

303

B.

LEONVI

Leon W (30 august 886 – 11 mai 912). Lui Basilios îi urmară la domnie fiii săi, Leon și Alexandru. Fiindcă cel din urmă era un vicios, care-și petrecea toată vremea în chefuri, imperiul rămase de fapt în mâinile lui Leon, și acesta îl și înlătură, în anul 904, pe fratele său de la domnie.

Leon n-avea marile însușiri ale tatălui său. El era, înainte de toate, un literat. Elev al vestitului Photios, căpătase de la acesta gustul culturii clasice. Natura sa plăpândă îl făcea să se țină departe de acțiunile militare; a trăit în palat, ocupat cu studiile, chestiuni de ceremonial și intrigi de curte, supus influenței favoriților săi – Zautzes și Samonas. Scrierile pe care ni le-a lăsat reprezintă poezii, opere de edificare morală, cuvântări la marile serbări religioase, o cuvântare fu-nebrăla moartea lui Basilios P°, o culegere de oracole, în care

prezice soarta viitoare a imperiului. Ea s-a bucurat de mare atenție în lumea bizantină. Din prici

30 A. Vogt și I. Hausherr, S. I: „Oraison funebre debasilelor f>ar son file Leon VI leSage, „Orientalia Christiana”, vol. XXVI, I Roma, 1932. Semnalat întâia oară de D. Serrys (BZ, 12, 1903). Autorii au aflat manuscrisul în mănăstirea Vatopecli și l-au editat după fotografii. Discursul eătitexcpioc; a fost ținut de Leon a doua zi după moartea lui Basilios, și dacă n-aduce lucruri noi asupra domniei lui, cuprinde însă câteva date privitoare la Leon VI.

304

na acestei aplecări către studiu, el a fost supranumit „înțeleptul” sau „Filosoful” (aocpoq, cpiăoacxpex).

Imperiul avu să sufere prin urmare în cursul domniei sale multe înfrângeri și nenorociri din partea dușmanilor, care îl atacară acum cu o deosebită furie. Domnia sa e totuși importantă în istoria bizantină prin opera legislativă, prin reorganizarea administrației și a ierarhiei religioase, prin energia cu care a lucrat pentru consolidarea dinastiei.

Înăuntru, Leon se amestecă de la început în afacerile Bisericii, silindu-l pe Photios să se retragă din Scaunul de patriarh și punându-l pe propriul său frate, Stephanos, ele la 18 decembrie 886 până la 17/18 mai 893, un tânăr ele vreo 18 ani, în fruntea Bisericii. Sub urmașul acestuia, Antonius Cauleas (august 893 – 12 februarie 901) se ținu un Sinod cu legați ai papei, care aduse împăcarea partidei lui Stylianus cu Biserica oficială și restabili înțelegerea cu Biserica Romană, Biserica Bizantină recunoscând sinodul din Ravenna, care recunoscuse la rândul ei hirotonirile lui Formosus.

În afară de acestea, domnia lui Leon fu cu totul nefericită.

a. Se precizează data nașterii lui: începutul lui octombrie 864.

b. Ne face să credem că nu era bastard, cum s-a socotit (fiul lui Mihail III și al ingerinei). Vorbește în termeni foarte aspri despre Mihail III și foarte bine despre Basilios și Ingerina. Căsătoria acestora a avut loc, cum rezultă din discursul lui Leon, către 858.

c. În privința ajungerii la tron a lui Basilios, povestirea lui Leon concordă cu ceea ce se spune în Vita Basilii.

305

NICOLAE BANESCU

1. Luptele cu bulgarii lui Simeon

Bulgarii ajung acum o mare primejdie pentru Bizanț. Țarul

Boris-Michail se retrăsese, în 888, într-o mănăstire și lăsase tronul fiului său mai mare, Vladi-mir. Acesta căzu victima unei reacțiuni păgâne (893) și atunci se ridică în fruntea statului fratele său mai mic, Symeon (893 – 927). Acesta e cel mai însemnat cârmuitor pe care l-au dat bulgarii. Din cauza unei greșeli a lui Leon al VI, Symeon rupse pacea cu bizantinii, ridică armele asupra lor și dezlântă un război care ținu, cu mici întreruperi, 30 de ani și în care existența Constantinopolului fu pusă adesea în cumpănă. Motivul care aduse această ruptură era o afacere de comerț. Doi negustori greci, lacomi de câștig, sprijiniți de Musokios eunucul, favoritul lui Zautzes, foarte influent atunci la Curte, înălțat de Leon la demnitatea de paai XeoTTOCTGOp3 („Tatăl împăratului”, fiindcă o luase în palat pe fiica acestuia Zoe), obținură monopolul comerțului cu bulgarii și în același timp și strămutarea pieteii acestui comerț de la Constantinopol, unde fusese până atunci, la Thessalonica. Apoi, cei doi greci îi încarcă pe negustorii bulgari cu mari contribuții. Symeon, primind plângerea supușilor săi, interveni la Bizanț, clar Leon nu-i dădu satisfacție. Atunci tarul, care crescuse la Constantinopol, unde cunoscuse de aproape strălucirea imperiului, clar și slăbiciunea sa, declară războiul. Cele mai bune trupe ale împăratului se aflau cu Nikephoros Phokas în Asia. Armata pe care Leon al VI-lea o trimise împotriva lui Symeon, condusă de Krinites și de armeanul Kurtikes, năvăli în

Theoph. Cont., p. 357.

306

Thracia, fu învinsă, iar prinșii, cu nasul tăiat, fură trimiși împăratului³².

Leon, după vechiul obicei al diplomației bizantine, căută atunci să se apere cu ajutorul unuia dintre neamurile străine care se aflau dincolo de hotarele imperiului. Am văzut că popoarele din imensul ținut dintre Caspica și Carpați erau îndeosebi obiectul acestei politici dibace a Cancelariei bizantine. Puterea chazarilor, multă vreme prietenii imperiului, era atunci în decădere. Dușmanii chazarilor erau rușii, apăruți de curând în acele locuri, și mai cu seamă pecenegii. Aceștia, așezați pe cursul superior al fluviului Volga, amenințați de chazari și uzi, pătrunseseră în secolul al IX-lea către Apus, așezându-se, pe socoteala chazarilor și a neamurilor învecinate, pe cursul de jos și de mijloc al Niprului. De aici, ei răspândiră groaza printre celelalte neamuri barbare și ajunseră, de la Leon VI încoace, un nou factor,

deosebit de însemnat, în socotelile diplomației bizantine. Dar nu de aceștia se folosi atunci Leon VI, ci de un alt popor din părțile acelea, sălbatic cu desăvârșire, străin de orice cultură, anume de maghiari.

Izvoarele principale pentru istoria ungarilor.

Înainte de stabilirea lor în Ungaria, sunt (1) Leon, TCXKTIKOC, c. 18 § 45 și urm.; Const. Porphyrogenetul, De adm. imp., c. 38, 39, 40; (2) știrile lui Ibn Rusta, care scrie la 912 – 913, și alți scriitori arabi; (3) unele însemnări în cronicile din Apus, din secolul al IX-lea; (4) tradiții în cronicile indigene ale Ungariei.

12 Ibidem, p. 358...”

307

NICOLAF. BANESCU

Chestiunile principale discutate cu privire la unguri și antichitatea lor sunt două: cu privire la afinitatea lor etnică și cu privire la drumul pribegiei lor de la locuința cea mai primitivă până la apariția lor între Nipru și Dunăre.

În privința poziției lor etnice, unii i-au considerat turci, alții /mm. Limba lor cuprinde ambele elemente. Cei care-i consideră turci explică partea finnică a vocabularului printr-o lungă ședere în vecinătatea vogulilor și a ostiacilor. Cei care îi socotesc frați cu vogulii, ostiacii și finni, explică elementul turcesc prin împrumut în cursa pribegirilor lor.

Pare mai probabil că maghiarii locuiau într-o vreme în lugria, în regiunea Irtâs, unde erau vecini cu vogulii. Ei au emigrat la Sud și la începutul secolului al IX-lea s-au așezat în imperiul chazarilor și s-au amestecat cu un trib chazar numit kabari –, care au devenit parte din nația ungară. Acești kabari, după Porphyro-gennetos, i-au învățat pe unguri limba chazarilor. Înainte de încorporarea kabarilor, ungurii au fost înrâuriti serios de influența vecinilor turci.

După Porphyrogennetos, ungurii au locuit numai trei ani „Lebedia, lângă Khazaria”. Această țară, Le-bedia, era probabil între Don și Nipru, și s-a presupus că data șederii lor a fost între 830 și 840, fiindcă în domnia lui Theophilos, pe la 837 – 839 apar întâia oară la orizontul Imperiului bizantin³⁴, când sunt numiți Ouyypoi, Oftvvoi și To DpKOI. Dar „trei ani” la Porphyrogennetos e, desigur, o greșeală. Poate fi o eroare pentru 33 sau 30, sau mai mult. În orice caz, șederea

33 Porphyrogennetos, c. 39

M Cf. Simeon Magister, p. 818 ed. Bonn.

În Lebedia a fost mai lungă de 3 ani. În secolul al IX-lea, pecenegii îi alungă pe unguri spre Vest și ei se stabilesc în Atelkuzu („între râuri”), cum numeau ei țara dintre Nipru și Dunăre. Vestberg pune data acestei migrații la 825, iar Bury mai târziu, pe la 860.

Aceiași dușmani care i-au alungat pe unguri din Lebedia îi alungă din nou și din Atelkuzu. Pecenegii erau atunci asupriți de un atac combinat al chazarilor și uzilor. Ei trec Niprul, îi clizlocă pe unguri, care au fost împinși spre Vest. și aceasta a fost cauza așezării lor în Ungaria modernă. Evenimentul s-a întâmplat cu 55 de ani înainte de a scrie Porphyrogenetos opera sa *De administrando imperio*, probabil în 896 sau 897.

Numele de maghiar a fost mai întâi numele unui singur trib, înainte de a se întinde la tot poporul. și al treilea dintre cele opt triburi enumerate de Constantin Porphyrogenetul (c. 40) era acela zis Megeri (TCCU Msyepri). În alt loc (c. 37), Constantin pomenește de Md-apot ca locuind în secolul al IX-lea lângă fluviul Ural, când erau vecini cu pecenegii; dar fără nicio sugestie că ar fi identici cu ungurii, pe care totdeauna îi numește turci. Bury bănuiește că ar fi vorba de baskiri. Învățații unguri află alte urme ale numelui de maghiari între Marea Neagră și Caspica. Atunci erau două sate numite Majar, în vecinătate cu Derbend³⁵.

Maghiarii nu locuiau de curând în regiunea celor cinci fluvii, Nipru, Bug, Nistru, Prut și șiret, și mai înainte n-au locuit între Don și Cuban. Aceasta se bazează pe o falsă lectură în textul grec *De adm. imp.*, unde se citește trei ani în loc de 300 ani! și pe o alta

Bury, ed. Gibbon, vol. VI, Appendix 21, 13.

309

Într-un text oriental, în care s-a recunoscut numele Kuban în loc de Dunăre.

Izvorul oriental este mai mult sau mai puțin deformat în Ibn Rusta, al Bakii, Gardizi și Hudud-al – Alam.

Gardizi vorbește de fluviul din stânga al ținutului maghiarilor (Dunărea), spune că acolo, în direcția slavilor, e un trib din Rum, creștini, numiți N.**n.d.r.** Hu-dud are termenul Vn. **nd.r.** La Massudi e V.**l. nd.r.** Gardizi e cel mai bun martor, și acești Nandar sau Nandin sunt grupa aceea de macedoneni târâți de Krum după luarea Adrianopolei (813) la nordul gurilor Dunării, unde rămaseră până la 836 – 837.

Ungurii erau, se știe, acolo, în vecinătate.

Deci nandarin sunt adrianitii (fiindcă cei mai mulți captivi veniseră din Adrianopol).

ZocpapTOideacpa Xoi de la Porphyrogenetul, numele unui trib oriental al ungarilor (To OpKoi la el) se explică acum: Ea (3 apTOI = sabinii. „Aacpa Xoi sunt spali, Spori (și „Spolin”), identificați de Vernadsky – concluzia lui Grégoire:

„Les Hongrois sont la résultante d'une synthèse seculaire, elaboree du Vie au IXe siècle dans la vaste region qui va du Don au Danube, et dont les ingredients sont diverses tribus turques et non turques, en p rtie comprises deja dans l'empire des Huns, et parmi lesquelles les spori ou spali etaient assez importants pour avoir laisse leur nom, dans la mémoire des hommes à la nation magyare toute entiere et à une race de geants fabuleux. En tout caz les „Aacpoc Xov sont les Spali et ceux-ci les Ispolin”. 36

— H. Grégoire, L'habitat „primitif” des Magyars Tomocpodoi, „Byzantion”, XIII (1938), p. 267 – 278.

310

Numiți de bizantini „turci” (Toiip Koi), maghiarii, un popor finnic nomad, din stepele de dincolo de Volga, veniseră la Don și se alipiseră de chazari. Nemaiput nd suferi jugul acestora, ei trecură, în secolul al IX-lea, în Atelkuzu, vechiul „unghi”, între Nistru, Gurile Dunării și șiret, venind în vecinătate cu bulgarii. De aici ei se aruncau în năvăliri asupra popoarelor vecine. Când regele german Arnulf porni războiul în 892 asupra lui Svatopluk, prințul Moraviei Mari, o hoardă maghiară, pe atunci în Ungaria, pradă Marea Moravie.

Maghiarii sunt atrași de bizantini de partea lor³⁷. Ni-ketas Skleros, patrikios, trimise ambasadă la unguri, în Atelkuzu, circa 894, iar flota bizantină trece peste Dunăre,  n Bulgaria, un mare număr dintr- nsii. Sime-on, bătut de mai multe ori, se închide în Durostor și țara lui e pustiită până la Preslav. Nikephoros Phokas, rechemat din Italia, conduce armata de uscat contra bulgarilor, în timp ce Eustatbios, comandantul flotei imperiale, bloca gurile Dunării. Pentru a se apăra, și-meon ceru pacea,  i atrase apoi de partea sa pe pecenegi și, în timpul unei expediții a ungarilor în Pannonia, se aruncă împreună cu pecenegii asupra celor rămasi în Basarabia, m cel r ndu-i în mare parte și t r ndu-i pe ceilalți în captivitate. Lucrul acesta avu o

37 Dolger, Regesten, nr. 519 p. 63. Despre originea și migrația

ungară, v. J. Moravesik, Zur Gesch. der Onoguren, „Ungarische Jahrbucher”, 10 (1930); C.A. Macartney, The Magyars in the Ninth Century, Cambridge, 1930. Cf. Runcimen, A History of The First Bulgarian Empire, Londra, 1930. Zlätarski, Geschichte der Bulgarren. Rambaud, Hellenes et Bulgares au Xe siècle, Étude sur l'histoire byzantine, 1912.

311

urmare dintre cele mai însemnate. Pecenegii ajunseseră acum la Gurile Dunării, iar maghiarii fură nevoiți a-și părăsi pentru totdeauna vechile lor locuri și a se strămuta în ținutul dintre Dunăre și Tisa, unde-și alcătuiră definitiv statul lor barbar (895 – 896), De aici se re-pezeau de-acum în prădalnicele lor năvăliri asupra popoarelor vecine. De la data aceasta începu soarta tragică a Moraviei, slăbite după moartea lui Svatopluc (894), populația ei slavă fiind în mare parte supusă de unguri. Aceștia îi despărțiră acum pentru totdeauna pe slavii de Nord de cei de la Sud. Simeon îi bate și pe bizantini la Bulgarophygon (896). La 904 se ajunsese în sfârșit la pace cu Simeon. O întreagă corespondență a lui Nikolaos Mystikos ni s-a păstrat către el 1101. Patriarhul îi face mereu mustrări pentru sângele vărsat în zadar de două popoare creștine și-l îndeamnă la pace. Până la moartea lui Leon VI (912), pacea rămase netulburată între bulgari și bizantini. Cultura creștină bizantină pătrunse acum în Bulgaria și domnia lui Simeon e socotită ca adevărata epocă de aur a literaturii bulgare.

2. Luptele cu arabii

Tot atât de incapabilă se arată domnia lui Leon VI față de atacurile arabilor, în Sicilia și Italia de Sud imperiul suferi însemnate pierderi, în 889, bizantinii suferă o mare înfrângere la Mylae, din partea africanilor, în 901, ei pierd Rhegion, iar în august 902, Taurome-nion, cel din urmă punct de sprijin al stăpânirii lor în Sicilia. Bari cade, pentru un timp, în mâinile longo-barzilor din Benevent.

312

Luptele cu arabii în est. Frontiera asiatică a fost, în genere, apărată cu succes. Generali distinsi, aventurieri armeni, în părțile de la frontieră, luptă cu îndrăzneală împotriva arabilor și teritoriile smulse de la aceștia sunt organizate de împărat într-o serie de cli-suri și turme, dintre care unele vor deveni apoi adevărate theme.

G. Honigmann 9 a precizat după izvoarele orientale și bizantine aceste noi creațiuni ale lui Leon VI.

Erau mai mulți armeni fugari la Melitene: Mleh (Melias la Bizanț), trei frați, anume: Wasak, Krikorikios și Pazunes, în special unul Ismael. Ei scriu împăratului și strategului de Charsianon să li se dea feude prin chrysobul, ca să intre în serviciul imperiului. și li se dă. Cei trei frați se asază în Larissa (din thema Sebas-teia, la nord-est de Charsianon).

Wasak devine klisurarh în Larissa.

Ismael ajunge klisurarch în Symposion (pustie în apropiere de Lykandos).

Melias devine turmareh în Euphrateia.

Melias cuceri apoi castrul Lykandos și se așează aici, Leon o face cleisură. Apoi pătrunse în muntele Tza-mandos și ridică acolo o fortăreață, care devine de asemenea o cleisură. Leon făcu și din Symposion un turmarehat.

La începutul domniei lui Constantin VII și a mamei sale Zoe, Lykandos devine o strategis (themă), iar clei

38 G. Honigmann, Die Ostgrenze des byzant. Reiches von 363 bis 1071. Nach griechischen, arabischen, syrischen und armenischen Quellen („Corpus Bruxellense hist. byz.”, 3; A.A. Vasiliev, Byzance et les Arabes, t. III., Bruxelles, 1935), p. 64 – 93.

313

surarhul Melias fu pus în fruntea ei strateg. Tot așa întemeie Leon VI în Est noua themă Mesopotamia, care n-are a face cu vechea Mesopotamie, ci era formată din districtul armean TO Teicfjg (Degik), pe Euphrat, la nord ele vărsarea lui Arcani. În Vest, situația a fost mai rea: Rhegion cade la 901, Tauremenion la 902, și cu aceasta soarta Siciliei fu pecetluită.

Numai fată de pirății din Creta imperiul, în lipsa unei flote puternice, n-a putut opune o rezistentă biruitoare. Incursiunile lor iau acum un caracter dintre cele mai sălbatice. Câțiva renegati energici și cruzi se pun în serviciul lor ca amirali.

Cel mai vestit a fost Leon din Tripoli. Se născuse din părinți creștini în Attalia Pamphyliei, dar își renegase credința și se așezase la Tripolis în Syria, trecând la mohamedanism. În 904, el porni din Tarsos cu o flotă de 54 de corăbii, fiecare purtând câte 200 de oameni, în afară de ofițeri și puține trupe alese.

Flota bizantină n-a îndrăznit, slabă cum era, să-i întâmpine pe corsari, s-a retras, căutând adăpost în Hellespont și lăsând Egeea în

prada dușmanului. Arabii au atacat Thessalonicul, a doua cetate a imperiului prin bogăția și locuitorii săi. Era întărit puternic mai înainte, dar acum se neglijaseră fortificațiile și în oraș aproape că nu era o garnizoană de trupe regulate. Zidul către mare era prea jos. Împăratul a trimis mai mulți ofițeri, Petronas, Leoniketas, care n-au putut face nimic, populația fiind și ea indolentă și punându-și toată nădejdea în Sf. Dimitrie, ce le mai scăpase cetatea de atacurile slavilor. La 29 iulie 904, după două zile de luptă, pirații pătrund în oraș, unde are

314

loc un măcel îngrozitor. Douăzeci și două de mii de captivi sunt vânduți pe piețele Orientului¹¹¹¹.

Himerios, comandantul flotei imperiale, merge în 911 cu o mare flotă contra piraților, în Cretas⁹. Dar nu face nimic și e respins în apele din Samos.

și mai grele sunt acum loviturile venite din partea piraților arabi din Creta. Sub conducerea unor renegati energici și cruzi, incursiunile lor au, la sfârșitul secolului al IX-lea și la începutul celui de-al X-lea, un caracter dintre cele mai sălbatice, în 888, amiralul emirului din Creta, renegatul Leon din Tripolis (originar din Attaleia), pustiie insula Samos, în 902, un altul, Damianos, pradă și dăruie bogatul oraș Demetrias, în thema Hellas, pe țărmul Golfului Pagasitic. O încercare nereușită a bizantinilor împotriva Cretei îl hotărî pe Leon din Tripolis a întreprinde asediul Thes-salonicului, o mare îndrăzneală, dată fiind mulțimea locuitorilor acestui oraș, al doilea din imperiu, și întăririle sale solide, de care se frânseseră mai înainte atacurile atâtor barbari, întăririle acestea aveau însă un punct slab: partea dinspre Mare fusese bine păzită de flota bizantină. Acum însă flota aceasta era în decădere, pirații stăpâneau de fapt Egeea și atacul pe mare fu de astă dată hotărâtor. Numai cu 54 de corăbii, în care erau ambarcațiuni mai ales „etiopieni”, apără Leon din Tripolis în fața orașului, la 29 iulie 904 și, după un asalt de două zile numai, pirații pătrunseră înăuntru dinspre mare. Ei făcură un măcel îngrozitor, luară o pradă bogată și vreo 22.000 de lo

39 Data fixată de R.H. Dolley, The Historical Significance of the Translation of St. Lazaros from Kypros to Byzantion, în „Byzantion”, t. XIX (1949), p. 71 (Revised Chronology).

315

NICOLAE BANESCU

cuitori în captivitate. Un contemporan, Ioannes Oameniates, preot în acel oraș, prizonier la arabi, de unde izbutește mai târziu să scape, ne-a lăsat o descriere miscătoare a faptei îndrăznete a piraților din Creta”.

Această cucerire a Thessalonicului e menționată de istoricii arabi. și învățatii moderni i-au înregistrat, clar Grégoire a semnalat de curând și un izvor arab contemporan cu evenimentul, scrisoarea lui Aba Mă dan din Raqqa, transmițând din Tarsos, după știrile primite, vestea victoriei lui Gulam Zurafa (Leon de Tripolis) în expediția asupra romanilor la orașul Antakiya, uncie a ucis 5 –.000 de oameni, a făcut tot atâția prizonieri, a eliberat 4.000 de prizonieri musulmani și le-a luat romanilor 60 de corăbii, pe care a încărcat argintul, aurul, mărfurile și sclavii ridicați. Grégoire arată că numele orașului a fost corectat de A. Vasiliev în cel de Antakiya (= Attalia), ceea ce l-a făcut să creadă că Leon de Tripolis a cucerit mai înainte acest oraș în Asia Mică, dar această cucerire trebuie ștearsă din istoria operațiilor preliminare ale lui Leon de Tripoli, după Grégoire, căci în realitate numele orașului trebuie corectat în Salunikiya sau ten (îi\v) Salunikiya.

Himerios izbuti însă a cuceri Cyprul din mâinile arabilor. Expediția sa începu în vara anului 906.

„De excădio Thessalonicensi, editată împreună cu Theophanes Continuatus (Bonn), p. 487 – 600.

H. Grégoire, Le communiqué arabe sur la prise de Thessalonique (904), în „Byzantion”, t. XXII (1952), p. 373 – 378.

41 Art. Dooley, Oleg’s mythical campaign against Constantinople, în „Bull. Ac. Roy. Belg”. XXXV, (1949), p. 106 – 130.

Dooley a stabilit că Byzantinii au cucerit Cipru în ultima parte a domniei lui Leon VI. Cucerirea a fost întreprinsă de logothet

316

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

3. (Disputa tetragamiei)

Într-o vreme atât de crâncenă, împăratul, incapabil de a conduce ca Basilios acțiunea de apărare a imperiului, era preocupat mai cu seamă de interesele sale particulare și scandaliza, cu numeroasele sale căsătorii, Biserica. El fusese mai întâi căsătorit cu Theophano, o femeie pioasă, care niciodată nu ținu la el și pe care nici el n-o iubi. El nu se sfii de a o aduce în Palat pe frumoasa fiică a lui Zautzes, pe care

ținea s-o ia de soție, în dorința lui de a avea un moștenitor care să asigure dinastia. Zautzes fu atunci ridicat la rangul înalt de „tată al împăratului”. Dar Leon VI nu-și putea realiza dorința de a o încorona pe Zoe, cât timp trăia Theophano. Când însă aceasta muri, în noiembrie 897, el celebră căsătoria (898). Dar nenorocul îl urmărea, la sfârșitul anului 899, împărăteasa muri și Leon trebui să se gândească la o a treia căsătorie. Canoanele Bisericii opreau hotărât un asemenea lucru, împăratul birui însă toate rezistențele și în vara anului 900 luă o a treia sotie, o asiatică, pe Eudokia Baiane. Dar după un an, basilissa murea născând un copil, care a murit, și tronul rămânea iarăși fără moștenitor. Chestiunea lua acum o gravitate excepțională, căci a patra căsătorie era socotită pur și simplu o nelegiuire.

tul Himerios, care și-a deschis atacul în vara anului 906, și noua provincie a rămas în mâinile bizantinilor până după moartea împăratului: c. 915. Arabii o recuceresc. (Leon VI and a Forgotten Conquest of Kypros, în „Bul I. Acacl. Roy. Belg”. XXXIV, (1948), p. 209 – 224. Cf. The Historical Significance of the Translation of St. Lazarsform Kypros to Byzantion, „Byzantion”, t. XIX (1949), p. 59 și urm.

317

Împăratul își găsi totuși o viitoare sotie în persoana Zoei Carbonopsina, cea „cu ochii Negri”, dintr-o mare familie aristocratică bizantină și aceasta îl născu (în 905) pe Constantin VII Porphyrogenetos. În februarie 901, Cauleas murise și atunci Leon VI înălțase la patriarhat un om devotat, pe Nikolaos Mystikos, adică „secretarul intim”. Dar acesta se împotrivi cu energie la căsătoria oprită de canoane. El consimțise a-l boteza pe Constantin (6 ian 906), luând însă făgăduiala împăratului că se va despărți de concubina sa. Acesta luă făgăduiala în alt sens și se căsătorii cu ea. Un preot, Thoma, îndeplini ceremonia. Patriarhul protestă și, în două rânduri, interzise intrarea împăratului vinovat în Biserica Sfânta Sofia. Leon se adresează atunci Pontifului din Roma (Sergius), care admise căsătoria și îndată ce avu răspunsul îl depuse pe Nicolae în februarie 907 și-l ridică pe Tronul Patriarhiei pe Euthymios, un călugăr pios, duhovnicul și sfătuitorul de multă vreme al lui Leon. Euthymios [12] ridică restricțiile Bisericii față de Leon, iar legatii papei recunoscuseră căsătoria. Constantin Porphyrogenetos fusese botezat încă mai dinainte, la 6 iunie 906, de însuși patriarhul, amăgit de făgăduiala ce-i

dădea împăratul că îndată după botez se va despărți de sotia pe care și-o lua a patra oară.

42 J. Gay, *Le patriarche Nicolas le Mystique et son rôle politique*, „Mei. Ch. Diehl”, I, Paris, 1930, p. 91 și urm. Schițează marea ambiție a patriarhului, care juca un rol politic foarte mare după moartea lui Leon VI. El fu restabilit de Alexandru, lăsat de acesta în fruntea regentei, îndepărtat după readucerea Zoei în palat, rechemat apoi, el juca un rol mare sub R. Lekapenos. Corespondența sa ne-o arată.

318

În *Novellele sale*, Leon condamnase căsătoria a doua și a treia. El nu făcea decât să consacre o tradiție. Ideile acestea erau demult admise, împărăteasa Irene, la începutul secolului al IX-lea, interzisese căsătoria a treia și a patra, ca ilicite.

Dar în curând Leon cade el însuși în această greșală.

El fusese căsătorit de Basilios I, în 881 – 882 cu Theophano, fată dintr-o mare familie, frumoasă și pioasă, plină de înșușiri. Theophano muri în 897. Încă din timpul vieții ei, împăratul se înamorasese de Zoe, fiica lui Stylianos Zautzes. După moartea împărătesei, o aduse în palat și-l numi pe tatăl ei basileopator. El n-o putea lua în căsătorie, căci era măritată cu un anume Theodor Gutzuniates. Dar după un an, acesta muri. La finele anului 898 Leon se căsătorii cu Zoe, care muri și ea după un an (899). Leon voia un băiat și se căsătorii a treia oară în anul 900 cu o frumoasă fată din thema Opsikion, Eudokia. Această căsătorie nu fu mai fericită decât celelalte. Eudokia muri după un an (la naștere). El și-alese atunci pe Zoe Carbonopsina, de la care avu în 905 un fiu, menit a-i primi moștenirea, Constantin Porphyrogennetos. La 6 ianuarie 906, copilul fu botezat cu toată pompa obișnuită la botezurile imperiale. El obținuse botezul, cu condiția să se despartă de Zoe, clar împăratul își luă seama și se hotărî să se căsătorească cu ea. Patriarhul adoptă o poziție energică. Un cleric al palatului, Thomas, celebră atunci această a patra căsătorie a lui Leon. Nicolae patriarhul îl depuse pe cleric și interzise împăratului accesul în biserică. Furios, împăratul îl arestează, la 1 februarie 907, și-l trece Bosforul. El încearcă să-i opună lui

319

NICOLAF. BANESCU

Nikolaos Mystikos pe majoritatea mitropoliților, pe ceilalți

patriarhi și papa Sergius III [904 – 911] obține de la ei, prin abile negocieri, recunoașterea căsătoriei sale și ridicarea interdicției. Apoi îl implică pe Mystikos într-un complot și acesta, speriat, își dă demisia. Euthymios îl înlocui și el acceptă, tacit, validitatea căsătoriei a patra a împăratului, îl admise la împărtășanie pe împărat și consimți a-l încorona pe Constantin la 9 iunie 911, refuzând însă de a o proclama pe Zoe drept Augusta.

Evenimentele acestea dezbinară Biserica de la Constantinopol. Murind Leon, fratele său Alexandru îl alungă pe Euthymos și-l restabili pe Nicolae pe scaunul patriarhal, ceea ce mărește tulburarea spiritelor. Calmul se întoarse numai în 920, prin decretul celebru numit Tomus Unionis. Acest decret sinodal, confirmat de împărați, fu de acum, în ce privește căsătoriile, nu numai ca o lege a Bisericii, dar ca lege de stat. El proclama că, începând din anul de fată, căsătoria a patra e respinsă în mod absolut. O aproba pe a lui Leon pentru a o condamna în principiu.

Prima soție a lui Leon VI, Theophano, a murit la 10 nov. 897 (nu 893, cum s-a admis până acum).

A doua, Zoe (fiica lui Zautzes), luată imediat în căsătorie, ian. – febr. 898.

Ea a murit cel mai târziu în sept. sau oct. 899

A treia, Eudokia, în iulie 900 încoronată, moare în aprilie 901. Între Zoe și Eudokia, Leon VI a încoronat pentru banchete pe fiica Zoei, Anna, care a fost deci basilissa interim.

Demnitatea de basileopator a fost creată de Leon VI și conferită pentru întâia oară lui Zautzes, tatăl Zoei. Theophano încă trăia, [era cu puțin înaintea morții ei.

320

Explicația: acest termen nu avea, în concepția lui Leon, decât un sens moral: ar fi creat demnitatea ca recunoștință pentru Zautzes, care l-a scăpat, sub Basil I, de închisoare și l-a restabilit în drepturile de succesiune la tron. Ideea de socru era străină de acest titlu și o dovedește propunerea lui Zautzes făcută lui Ni-kephoros Phokas de a-i lua fata. Era, am văzut, după moartea lui Guzuniates și înaintea morții împărătesei Theophano. Desigur, cronicarii explică această demnitate a lui Zautzes prin legăturile lui Leon cu Zoe. E probabil că ele au influențat la crearea demnității. Dacă cronicarii stabilesc aceste raporturi, e fiindcă mai târziu Zautzes devine socrul lui Leon al VI-lea.

Mai mult, sub Constantin VI, fiul lui Leon, Romanos Leka-penos primea aceeași demnitate odată ce devenea socrul împăratului.

Așa concordă aceste concluzii cu ce spune Logo-thetul Simeon; în al treilea an al domniei lui Leon. Deci la începutul domniei, cum spun alți cronicari⁴³.

Un fapt care trebuie menționat în [legătură cu domnia lui Leon e publicarea operei legislative a lui Basilios – pe care o comisie o revăzu – și care se publică, între 887 – 893, sub numele de Basilicale, în 60 de cărți. Leon impuse această legiuire în tot imperiul.

4. Opera legislativă a lui Leon al VI-lea

A redactat, sub titlul TOC Becai XIXcc, monumentul cel mai complet al dreptului bizantin. Era o compilație și

43 V. Grumel, *La chronologie des evenements du regne de Leon I* VI, E.O., 35 (1936), p. 5 – 42.

t

321

NICOLAE BĂNF. SCU

un rezumat în limba greacă al tuturor lucrărilor juridice publicate sub Justinian. Numele nu vine ele la cel al lui Basilios I, ci de la Bocaiăexx; basilika fiind deci „legi imperiale”. Au fost redactate ele o comisie de jurisconșulți.

Materialul fusese adunat din timpul lui Basilios și Leon al VI-lea publică opera, împărțită în 60 ele cărți. Ea realiza planul lui Basilios I, pentru că relua opera legislativă a lui Justinian, omițând legile căzute în desuetudine sau inaplicabile prin transformările ce se întâmplaseră ele atunci. Basilicele nu sunt eleci o traducere a textelor lui Iustinian, mai mult o adaptare. Autorii care au pregătit-o au folosit ca izvoare Codicele și Digesta, mai puțin Institutele, anumite Novelle și documente juridice publicate după Iustinian. Basili-calele s-au servit chiar de mai multe novelle ale lui Basilios și Leon al VI-lea.

Nu ni s-a păstrat niciun manuscris complet al Ba-silicelor. Diferite manuscrise pe care le avem azi cuprind diferite părți din ele, astfel încât posedăm mai mult de două treimi ale operei.

O operă elin secolul al XII-lea ne este de mare ajutor pentru reconstituirea căștilor pierdute din Basilika: Tipu-citus (TITtoUKei – TOC) – Ti TCO\ Keâtai – atribuită jurisconsultului bizantin Patzes, un registru la Basilice, repertoriu.

Cu toată această operă adaptată noilor condiții de viață,

numeroase părți din Ecloga Isaurienilor rămaseră în vigoare. Fiind redactat în limba greacă și tratând materia sistematic, pe când Corpus juris trata același subiect în mai multe locuri, Basilicele s-au bucurat de mare aplicabilitate în Evul Mediu bizantin (baza științei dreptului).

322

O mare activitate legislativă sub Leon VI o atestă și multele sale novelle: 113 studiate și strânse la un loc de H. Monnier, în Les nouvelles de Leon le Sage (Paris 1923).

5. [Administrația]

Sistemul administrației și aparatul birocrăției ajunge sub dinastia macedoneană la capăt.

Organizarea themelor, începută clin epoca lui He-raklios, ajunge la sfârșitul secolului al IX-lea la desăvârșire. Din împărțirea treptată a marilor theme de la început în theme mai mici a rezultat o simplificare a administrației civile. Fiindcă themele din secolul al IX-lea erau abia ceva mai mari decât vechile provincii, se contopește proconsulatul themelor cu administrarea provinciilor. Funcția de proconsul al themei dispăre și cu aceasta ultimul rest al sistemului cliocletiano-constantinian. În locul acelor au & imaTOI apar ca șefi ai administrației civile Ttpeo TovoTOtpioi ai themelor, odinioară șefii cancelariei proconsulare.

Împărțirea în theme era, în anul 900, aceasta:

În Asia. Opsikion, Bukellarion, Optimaton, Paphlagonia, Armeniakon, Chaldia, Koloneia, Charsianon, Anatolikon, Thrakesion, Kappadokia și thema maritimă Kibyraioton.

Pe mare: themele Samos și Aigaion Pelagos.

În Europa: Thrakia, Macedonia, Strymon, Thessalonice, Hellas, Peloponnesos, Kephallenia, Nikopolis, Dyrrachion, Dalmatia, Sicilia, Longobardia, Cherson.

Leon al VI-lea, deși elev al vestitului Photios, ne-a lăsat în domeniul literaturii, opere destul de mediocre:

323

NICOLAE RĂNESCU

versificări fără nicio valoare, epigrame, apoi oracole asupra împăraților, patriarhilor și sortii imperiului. Acestea s-au bucurat de o mare considerație în lumea bizantină. Tratatul ele Tactică i-a fost atribuit greșit (e al Isauricului).

Mai însemnată a fost activitatea lui în domeniul legislației: el a

publicat colecția lui Basilios I, BaoiXtKcc (888 – 889), o colecție ele 113 nouvelle, analizate de Henri Monnier (Les nouvelles de Leon le Sage, Paris, 1923), în care împăratul examinează chestiunile cele mai variate și le dă soluțiile sale, motivate.

Trebuie să mai menționăm încă și așa-zisa Carte a Prefectului, Ejtocp-iKOV Bi6AAov, cum spune titlul manuscrisului din Geneva, zis și „Edictul lui Leon înțeleptul”, descoperit în 1892 de Jules Nicole între manuscrisele Bibliotecii din Geneva și publicat de el mai întâi textul grec cu traducere latină în 1893; apoi și o traducere franceză. Prefectul, enap-oq, era demnitarul care îngrijea de bresle, avea toată autoritatea asupra lor. Nicole a văzut în acest edict o operă a împăratului făcută dintr-odată pentru a reglementa corporatiile (Le livre du prefet ou l'edit de l'empereur Leon le Sage sur les corporations de Constantinople, Geneva, 1893, ed. 1894 cu traducere franceză). Alb. Stockle, în Spdtromische und byzantinische Ziinfte (Leipzig, 1911), crede însă că această colecție cuprinde decizii luate ele stat în privința corporatiilor, nu statute ale corporatiilor înseși sau ale șefilor lor. Nu e o Culegere ele statute ale breslelor, ci o Culegere de hotărâri pe care le decretează statul pentru orânduirea comerțului, profesiunilor și industriei, care întru atât ating corporatiile, întrucât acestea au a face cu co

324

merțul, profesiunile și industria capitalei. Se deosebește de Nicole și în ceea ce privește titlul, admite cu von Lingenthal: TO ercapxi Kdv pl (3? iiov și data: argumente interne plasează textul sub Nikephoros Phokas. Zoras combate toate aceste păreri, confirmând datele lui Nicole.

Ele s-au dat cu diferite ocazii și apoi s-a simțit nevoia de a se aduna toate la un loc (și atunci s-a pus prefată).

Acest edict este foarte important pentru cunoașterea vieții industriale și comerciale a Constantinopolului din secolul al X-lea. Se vede ce mare era monopolul statului în această privință.

Corporatia era oiJaârija în genere, uneori și Tezvt. Corespunde latinului collegium (uneori coi-pus, aceasta însă pentru asociațiile autorizate de stat). Ele erau vechi, vin din antichitate. Sunt în opera noastră dispoziții privitoare la:

Ta [3 ot) A, dpioi, notari (au și îndatoriri față de stat) i, giuvaiergii (li se zice și xpiXTo-ooi). = bancheri (argintani, numulării)

p, LTai; o7 tpex Tai = negustorii ele mătase brută (jiexa-a)

Kexâapi. api. oi = negustorii de mătase toarsă, fire (Kaâapât-co).
Ei o clădeau celor dintâi, care singuri o vindeau apoi mai departe.

atpi Kcepioi = negustorii de mătase vopsită și de tesături de
mătase (purpurarii, (3 a (peâc), = negutătorii de haine

= negutătorii ele stofe siriene ele mătase (7 tpdv5 iov, legătura)

zapepia (arab.: harâr) sunt bucăți subțiri de mătase =
negutătorii de pânză

325

NICOLAF. BANKSCU

Lj. t>pex/oi, negutătorii de droguri (unsori). Ei luau mărfurile
de la /ccă, baâoi și Tparce-ow-uca (ținutul Chalcleia, lângă Pont, nu
populația Chaldeii) și din Siria.

KTpox) X, âpioi = de ceară, se ocupau cu fabricarea lumânărilor
(din ceară, Kipot)

aaâtcovo Ttpec Tca = de săpun ș.a.

Erau apoi bresle care se ocupau cu articole de trai (hrană):
[iaK8A.A. dpioi, âpTOT – toioi, Keatr Xoi etc.

Sclavii (5 ox>/Un), ucenicii ((a. a firi Tcd) sunt de asemenea
amintiți. N-au dreptul să vândă mărfurile stăpânului. În ce privește
senatorii, oiKETai, nici ei n-au drept a vinde, iar (j. icrr} coâoi sunt
lucrători cu plată.

În Bizanț, breslele sunt continuarea vechilor collegia romane,
căci o arată Codex Theodosianus, legislatia lui Iustinian, cu toate
prescripțiile asupra lor. Se vede că organizarea veche s-a păstrat.
Izvoarele literare nu conțin nimic care să arate că lucrurile se
schimbaseră. Dacă pentru o lungă epocă nouellele nu zic nimic de ele, e
că nu au avut prilej, lucrul mergând calea lui veche. Egiptul în schimb
are multe stiri date ele papyri: o mulțime ele collegia sunt menționate.
Corporatiile romane n-au murit. În Italia, la Roma și Ravenna ele au
continuat.

Un studiu serios⁴¹, alcătuit de Zoras, se oprește în expunerea sa
mai întâi asupra manuscrisului, a epocii

Giorgio Zoras, Le corporazioni bizantine. Studio sull' (Ji.pă. iov
deU imperatore Leone VI., Roma, 1931.

326

de compunere, titlului și împăratului sub care a fost compus.

Titlul, pus de Nicole, e bine stabilit (eraxpxiicov fkpvtov), fiindcă

e citat așa în Tipucitus. Analizează apoi cuprinsul și precizează terminologia. Un capitol tratează despre activitatea comercială a Constantinopolului.

Prefectul Constantinopolului îl reprezenta pe vechiul praefectus urbi al Romei. Dar avea aici puteri mult mai mari. Avea administrația, jurisdicția (judeca procese criminale și penale, dădea pedepse – cu recurs numai la împărat), era capul poliției, supraveghea ordinea, curățenia, îngrijea de împodobirea orașului la ieșirea împăratului și primirea oaspeților străini. El avea și supravegherea corporațiilor. Țineau numai de el. Avea subalterni mulți, ot>j.7 rovoc; (care era cel dintâi, îl substituia), Άoyo rM Triq tot) 7 tpavecopiox>, împreună cu cel anterior constituia Consiliul prefectului. Avea poliția și ordinea publică în capitală: Kpiând TWV peyecoroov, cu sediul în cele 14 regiuni, rezolvau controversile ce se iveau în cartierele lor; peruă AcQToD verificau exactitatea greutăților și măsurilor întrebuintate, pe care puneau apoi bo\) XXA; ETioâtâoa controlau registrele comerciale ș.a.

Corporația avea un șef. se numesc în unele corporații Tipoea TCOTeq și Ttpoo Tcxâou, notarii aveau un Ttpifu-Kfipioq (în altele se chemau și e-apzoi). Unele aveau 2 președinți, având în vedere importanța lor în capitală (de exemplu, cele pentru mătase, pentru porci și peste¹⁵).

„Mătasea fiind un articol atât de important pentru capitală și negustorii numeroși (îmbrăcăminte împăratului, a curții, darurile ș.a.); xoipe-Tiopoi și ix a' UOKpââai, pentru că pestele și carnea erau de primă necesitate în capitală.

327

șefii corporațiilor erau aleși și numiți de prefect, în genere. Uneori, acesta îi confirma pe cei desemnați de membri.

Organizarea internă a corporației: 1) sunt dispoziții care priveau admiterea membrilor, condițiile (să nu aparțină în același timp la altă b. reaslă, să posede anume calități, integritate și capacitate, consimțământul membrilor și al președintelui, plata unei taxe de intrare). Trebuia certificarea Prefectului.

2) Numărul membrilor, ieșirea și expulzarea din corporație. Pentru notari, Eparchikon stabilește expres că trebuiau să fie 24, nu știm despre altele. El ținea însă o listă cu numărul membrilor în fiecare corporație. Putea să demisioneze un membru, sau să fie exclus pentru vreo vină. În același caz era și pedepsit, pentru vină gravă i se tăia

mâna.

Corporatiile aveau subalterni (80 t>Xoi, i, t>KO opyoi).

Industria și comerțul, în acest domeniu erau reglementate producția și vânzarea, exportul și importul, mărfurile care puteau fi exportate având nevoie de permisiunea Prefectului, fabricatia, locul unde să se vândă peștele în piete (Koc (j. depai); argintarii aveau prăvălii pe Meat), lumânării în piața din fata Sf. Sofia, prețul fiind fixat. Erau prevăzute pedepse pentru sabotori.

Dispoziții de poliție internă se adăugau celor anterioare. Cărciumile nu se deschideau în zile de sărbătoare înainte de ora a doua a diminetii (șapte ceasuri și se închideau la șapte seara, ca să nu se întâmple

328

scandaluri). Măsuri privitoare la străinii ce veneau în oraș cu mărfuri și se anunțau prefectului prin Xrvycc-mptoq, care le examina mărfurile și hotăra vânzarea. Străinii aveau voie să stea în oraș cel mult trei luni.

6. [încheieri la capitolul Photios]

A doua schismă a lui Photios n-a existat.

Cel dintâi, V. Grumel, într-un articol publicat în sept. 1933⁴⁶, examinând din nou textele pe baza cărora Hergenrother și Hefele¹ au conchis că Photius, reîntors în scaunul patriarhal, pentru nesupunere, a fost din nou excomunicat ele Sf. Scaun, ajunge la încheierea cu totul opusă.

Puțin în urmă, abatele Dvornik, publica un studiu asupra aceluiasi subiect⁴⁸, ajungând, pe altă cale, la aceleași concluzii. Culegerea de acte și comentarii an-tifotiene (Mansi, Sacrorum collectio, t. XVI) conține falsuri, făcute de un antifotian.

Părintele Grumel reia chestiunea, discutând părerile lui Dvornik și făcând unele precizări prețioase, în alt articol din Echos d'Orient a.

Grumel constată că Photius a fost recunoscut patriarh legitim de Ioan VIII și urmașii săi cât timp ocupa tronul patriarhal, n-a existat deci a doua schismă

16 „Y eul îl un second schisme de Photius?”, în Revue des sciences philosophiques et theologiques, t. XII (1933), p. 432 – 457.

f Histoire des Conciles, trad. Leclercq.

48 Le second schisme de Photius: une mystification historique, „Byzantion”, VIII (1933).

19 V. Grumel, La lichidation de la querelle photienne, EO, 33, 1934, p. 257 – 288.

329

NICOLAE BANF. SCU

a lui Photios. Uniunea restabilită în 879 n-a mai fost ruptă nici din cauza sa, nici pentru el. Aceasta o constata și Dvornik, ale cărui concluzii au fost adoptate și de H. Grégoire, care a expus problema la Academia belgiană”.

Stylianos, episcopul de Neocaesarea, dușmanul lui Photios, a produs mult timp o dezbinare în sânul Bisericii bizantine, căci avea partizanii săi, ignatienii. A scris de mai multe ori papilor, cerând să-l condamne pe Photius a doua oară și să recunoască numai hirotonirile lui, pentru a nu tulbura pacea Bisericii Ortodoxe. Papa stefan V a refuzat categoric acest lucru. Photios fusese recunoscut de predecesorii săi.

Papa Formosus (891 – 896) a încercat, pentru a da satisfacție ignatienilor, să oblige clerul care ținea hirotonirile de la Photius, să prezinte câte un libel în care să-și mărturisească greșeala și să ceară iertare, urmând ca el să le acorde comuniunea, ca laicilor. Firește, lucrul a stârnit indignare și încercarea sa n-a reușit.

După moartea lui Formosus, Leon VI puse în fruntea Patriarhiei pe Antonios Cauleas, pentru că el fusese ordonat preot sub Ignatios sau sub Methodius, căci era foarte bătrân acum (ca să nu mai fie discuție să-i împace pe ignatieni și să se facă înțelegerea cu Roma).

Leon V și Cauleas scriseseră papei despre dorința de a restabili relațiile între cele două Biserici așa cum erau înainte de Formosus.

Roma, sfâșiată de lupta în Biserică, avea interes să se înțeleagă cu Bizanțul și Ioan al IX-lea (898 – 900), w De nouveau sur le patriarche Photius „Ac. de Belgique, Bulletin de la classe des lettres”, 1934.

330

papă în urma lui Theodor II, care-l reabilitase pe Formosus și ordinațiile sale (căci și acesta fusese la Roma osândit, cadavrul său aruncat în Tibru) cerea să se recunoască la Bizanț Formosus și Romasăși retragă injoncțiunile acestui papă.

Ioan al IX-lea a găsit formula împăciuitoare: „Pe Ignat ius și Photius, stefan și Antoniu – scrie el lui Stylian – în același fel în care i-au admis prea sf. papa Nicolae și Ioan și al șaselea, stefan, și toată

Biserica romană până acum, noi îi admitem de asemenea în aceeași ordine și te îndemnăm a le îndeplini deopotrivă mâna cu noi..." Lasă la o parte întâiul patriarhat al lui Photius și nu-l amintește pe Formosus, pricina neînțelegerii.

Actul lui Ioan IX, pacificator, fu adus la Constantinopol de ambasada compusă din episcopul Nicolae și cardinalul Ioan și avu deplin succes, împăratul, patriarhul și clerul apreciară înțelepciunea lui și-i dădură adeziunea completă. Stylian se împacă și el. Se punea astfel capăt schismei interioare a Bizanțului și celei care separa Roma de Bizanț.

7. [De la Leon VI la Romanos I Lekapenos]

Leon VI muri la 11 mai 912, lăsând domnia fratelui său Alexandros (912 - 913), care avea în același timp tutela fiului nevârstnic, Constantin (acesta era numai de 7 ani). Alexandros era, cum am spus, un om datat cu totul viciilor, și cronicarii ne spun că „nimic nobil sau vrednic de amintire” (ot>8 ev ylvvaâov fi Xoyot) ac, iov KCCTeâtpă-ocâo) n-a săvârșit 1131, ocupat fiind cu

331

NICOLAE BĂNESCU

„Plăcerile și destrăbălările” lui (TO tpxxpâv KOU acrcă, yiaie;

El lăsă conducerea imperiului în opriștilor săi și toți câți serviseră sub Leon fură îndepărtați din funcțiuni. patriarhul Euthymios fu depus, suferind cele mai crunte lovituri din partea adeptilor lui Nicolae, care fu ridicat din nou pe tronul patriarhal, văduva lui Leon, Zoe, fu izgonită din palat. Himerios, șeful suprem al flotei, dizgrățiat, muri în închisoare.

Nechibzuinta lui Alexandros îi stârni din nou pe bulgari împotriva imperiului. El insultă solii lui Simeon, veniți la Constantinopol ca să reînnoiască pacea și să primească darurile obișnuite. Simeon reia atunci ostilitățile și urmașii lui Alexandru vor avea de suferit urmările nechibzuintei sale. La 913, Simeon apare sub zidurile Constantinopolului, în 914 ia Adrianopolul. O expediție mare contra lui (917) este înfrântă la Anchialos.

Din fericire, domnia aceasta nu ținu multă vreme. Alexandru moare la 6 iunie 913, după ce institui o regentă condusă de 6 membri, în frunte cu patriarhul Nicolae. Dintr-însa făceau parte, între alții, generalul Ioan Eladas, un militar distins, devotat împăratului, precum și Stephanos Magistros, un om devotat dinastiei.

Regenta aceasta se deschide sub cele mai rele auspicii. Înainte de a-și da sufletul, Alexandru se gândise a institui o regentă, care să asigure tronul lui Constantin al VII-lea. Numi șase membri în frunte cu patriarhul Nicolae: magistros Stephanos, Ioan Eladas magistros, mare general, Rectorul Ioan, Euthymios și doi slavi ele

„Theoph. Cont., p. 378, cf. Cedrenus, p. 275 și Zonaras, III, p. 456.

332

origine, care se ridicaseră la rang însemnat la curtea împăraților, Basilitzes și Gabrilopoulos. Consiliul acestei regente era dominat de patriarh, o fire ambițioasă, care în tot timpul minorității lui Constantin VII fu în conflict cu împărăteasa Zoe, și după înlăturarea ei continuă a juca un rol politic sub Lekapenos.

Împrejurările erau grele. Bulgarii năvăliseră în Thracia, ajungând la zidurile Constantinopolului. Un general din Asia, Constantin Ducas, se revoltă, complicând situația. El era fiul lui Andronic, care fugise sub Leon VI la arabi, om ambițios și acesta și puternic prin relațiile lui. Trecând Bosforul, izbuti a pătrunde până în curtea palatului imperial cu partizanii săi. Energia lui Eladas salvă tronul lui Constantin VII. Ușile palatului fură încuiate, Eladas se aruncă asupra rebelilor cu trupele gărzii și o încăierare sângeroasă se produce, în care Dukas căzu. Urmă represiunea, care fu crudă. Zoe fu rechemată de fiul său în palat, cu ajutorul partizanilor pe care ea îi avea și luă frâiele conducerii în mâinile sale, ajutată de Eladas (Helladas). Creaturile lui Alexandru fură gonite din regentă, împărăteasa căută să-l împace pe Simeon. Acesta, la rândul-i, neputând forța intrarea în cetate, se retrase, primindu-și darurile refuzate de Alexandru.

Dar în 914 Simeon se întoarce, ia Adrianopol, și bulgarii cutreieră Thracia, devastând ținuturile și în 9 – 75. Împărăteasa hotărî o lovitură mare împotriva barbarului, în anul 917. Un sol fu trimis la pecenegi, ca să-i atragă în alianță împotriva bulgarilor, Bogas. O armată de uscat, sub conducerea generalului Leon Pho-kas avea să-i atace pe uscat, în timp ce flota iese sub conducerea lui Romanos Lekapenos, pentru a urca în

333

NICOLAF. BANF. SCU

apele Dunării spre a-i trece pe pecenegi în Bulgaria. Dar la Dunăre, Lekapenos se ceartă cu Bogas și pecenegii nu putură fi trecuți,

se întoarseră din drum. Scăpat de această primejdie, Simion se aruncă prin surprindere asupra lui Phokas (20 august 917) și trupele acestuia, cuprinse de panică, suferiră o mare înfrângere, lângă Anchialos—.

Phokas abia scăpă la Messembria, uncie se imbarcă cu resturile armatei, Lekapenos se îndreptă și el către Constantinopol, după ce îi va fi luat pe fugari.

Împărăteasa sperase să sfârșească puterea lui Simeon și se văzu în fața unui dezastru. Ea ordonă o anchetă pentru a stabili răspunderile și Lekapenos, suspectat, era să-și piardă vederea, fiind scăpat numai prin influența oamenilor Zoei (stefan și Gongyles). Strategul de Dyrrachion primi ordin să-l instige pe Petru, prințul Serbiei, contra bulgarilor să-i stârnească și pe unguri în spatele lor. O nouă armată se ridicase sub conducerea lui Leon Phokas, care porni să-i întâlnească pe bulgari în Thracia. Aceștia îl surprind însă cu atacul lor și armata bizantină fu zdrobită (în iarna 917 – 918). Zoe se gândi la pace. Simeon puse condiția căsătoriei fiicei sale cu împăratul, ceea ce împărăteasa respinse cu indignare.

v-Tipoq TCO Axe-cbep reo Tcq-ia), e o confuzie datorată faptului că în Evul Mediu, cum arată C. Amantos, EEBS 1924, p. 49, Anchialos se numea și AeXo) și AeXot, pe care istoriografii arhaizanți îl ortografiau A%el (pot.

v Dolger, Regesten, nr. 580... >. -, V).). –...

334

Simeon continuă a devasta provincii \r\ Balcani, se aruncă asupra sârbilor, îl înlocui pe Petru cu un văr al acestuia, Paul.

În acest timp, la Bizanț se urzeau mari intrigi. Zoe voia să-siîntărească tronul, patriarhul să-și câștige regenta, amândoi rău văzuți ele mulțime din cauza înfrângerilor suferite și ochii acestei mulțimi se îndreptau către șefii militari. Phokas, cu parizanii săi din aristocrație, era o putere și Zoe era îndemnată de parakoimomenos Constantin, cumnatul generalului, a și-l apropiat. Runciman crede și în proiectul unei căsătorii între ei (fapt care nu se documentează).

Tânărul împărat avea un pedagog foarte devotat, Theodor. Temându-se de Leon Phokas, crezându-l capabil, odată stăpân pe imperiu, el a suprimat drepturile porphyrogenetului, ceru ajutorul lui Lekapenos. Îi scrisese, în numele împăratului. Dar aflându-se la palat, Constantin parakoimomenos îi porunci lui Lekapenos să plătească marinarii și să desfacă flota. Amiralul îl pofti însă a îngriji personal de

aceste lucruri și când parakoimomenos veni, Lekapenos îl aresta. Zoe trimite oamenii săi pentru a cere explicații lui Lekapenos, dar poporul îi împiedică de a ajunge la tintă. Pedagogul îi impuse la cârmă pe magistrul stefan și pe patriarh, în cele din urmă, fiindcă Leon avea puterea armatei și căuta o înțelegere cu Lekapenos, Theoeior îl îndeamnă pe acesta a-și aduce flota în portul Bucoleon, unde venind îi intimida pe cei elin palat. Lekapenos pătrunde înăuntru, jură credință împăratului într-o capelă a palatului. și acesta îl numește beteriareb, la 25 martie 919. Dar ambiția lui nu se opri aici. În aprilie, el îl căsători pe Constantin VII cu fiica sa Elena și

335

NICOLAE BANESCU

luă titlul de basileopator, numindu-l pe fiul său Chris-toform locui heteriarch.

În fața acestor uzurpatii, în înțelegere cu partizanii împărătesei, cu parakoimomenos, Leon Phokas se revoltă la Chrysopolis, unci se afla cu trupele. Se dă o luptă, în care armata lui este bătută, iar mai încolo el e prins și-și pierde vederea.

Romanos Lekapenos căută a-și consolida puterea. El o îndepărtă din palat pe Zoe, cu toate plângerile lui Constantin VII, pedagogul Theodor fu și el exilat în thema Opsikion, astfel încât împăratul nu mai avu niciun protector pe lângă el. El fu silit a-l proclama, la 24 septembrie 919, pe Romanos caesar, iar în ziua ele 17 decembrie 920, Constantin VII și patriarhul Nicolae îl încoronau ca împărat. Runciman pune încoronarea lui în 919, dar Tomus Unionis, clin 9 iulie 920, avu loc sub Constantin basileus și Romanus basileopator⁹¹.

Lekapenos își aduse îndată în palat numeroasa lui familie: avea, afară de Elena, încă trei fete măritate cu nobili de seamă (din familiile Argyros, Saronites, Musele) și patru băieti: Christophor, căsătorit, Theophy-laktos, eunuc, destinat pentru Biserică, stefan și Constantin, care vor fi asociați ca împărați.

Ca odinioară Basilios I, Lekapenos ambiționa să întemeieze o dinastie. La 6 ianuarie 921, el o încorona pe soția sa Theodora drept augusta. Ceva mai în urmă, îl asocie pe Christofo la tron, încoronându-l împărat. Pentru a-și întări situația și a-l compromite pe moștenitorul legitim al tronului, adună în iulie 920 un sinod, spre a restabili pacea în Biserică, tulburată de

4 Grumel, Regestes, nr. 669.

chestiunea căsătoriilor lui Leon VI. Actul acestui sinod, Tomus Unionis, în ce privește căsătoria a patra a lui Leon VI, nu o ratifică decât pentru a o osândi în principiu. Iată ce se spunea în adevăr în acest T6 o. oq Evebaecot: „Scandalurile în secolele trecute au găsit în totdeauna o vindecare; tot așa și acum cu privire la căsătorie: pricina scandalului nemaifiind, Biserica se întoarce la buna sa rânduială. De aceea, adunați împreună, noi, episcopi și preoți, fără a-i condamna pe cei care au trăit astfel, decidem, cu începere din anul de fată 6428, indicția a 8-a, a interzice în chip absolut a patra căsătorie” – după care urmează sancțiunile. Când împărăteasa Theodora muri, în februarie 922, Lekapenos o încorona pe Sofia, sotia lui Christophor, ca augusta. Iar în 924 îi încorona ca împărați pe ceilalți doi fii ai săi, stefan și Constantin.

c.

[ROMANOSILEKAPENOS]

1. [Romanos I Lekapenos și țarul Simeon]

Abia instalat pe tronul imperiului, Lekapenos avu să înfrunte războiul furios al lui Simeon. În vara anului 919, acesta năvălea în Thracia și ajungea până la Dardanele.

În 920 nu se amintește nicio invazie. Simeon era ocupat în Serbia, uncie Bizanțul organizase revolta prințului Zacharia împotriva lui Paul. Zacharia a fost alungat ele bulgari.

În 921 se aruncă însă asupra Thraciei, unde e atacat ele Potbos Argyros și nevoit a se retrage către He-rakleia și Selymbria. Nicolae Mysticul îi scrie în tot acest timp șefului bulgar, pentru a-l aduce la pace, dur fără niciun succes.

În 922, o nouă invazie a lui Simeon ajunge sub zidurile Constantinopolului. Lekapenos încearcă a apăra palatul ele la Pege, clar nu izbuti. Armata bizantină e respinsă, palatul ars.

În 923, Simeon încearcă a năvăli iarăși. Dar e ținut mult timp pe loc de Adrianopolul pe care elin nou îl atacă. Generalul Moroleon, îl apără cu îndârjire, în cele din urmă, cetatea se predă elin cauza foametei și Simeon se răzbună barbar asupra apărătorului, ucis în torturi. Bulgarul nu merge mai departe; în fața armatei bizantine se retrase pentru a se îndrepta spre Serbia, unde Bizanțul îl atrăsese ele partea sa pe Paul. Bulgarii năvălesc, Simeon îl pune în locul prințului Paul pe Zacharia.

În 924, Simeon se hotărî a da asupra Constantinopolului un atac decisiv. Experiența îi arătase că cetatea nu putea fi luată numai pe uscat; el căută, prin urmare, o putere maritimă pe care s-o aducă în ajutor și alegerea lui se opri asupra Fatimidului Al-Mahdi din Africa. O ambasadă a sa venea la curtea șefului arab și înțelegerea se încheia. Dar când ambasada se întoarse, însoțită de misiunea africană, în drumul lor căzură în mâna unor trupe grecești din Calabria, ca-re-i trimiseră la Constantinopol. Lekapenos fu destul de dibaci în a-i opri pe bulgari, trimițând pe africani înapoi cu daruri, oferind arabilor africani reînnoirea păcii și a tributului stabilit în 917 cu strategul de Calabria, Eustathios⁵⁵.

Oferta fu primită și astfel Simeon rămase înșelat în așteptările sale. În aceeași vreme, Bizanțul începuse negocieri în Orient, la Bagdad, pentru a-și avea armatele din Asia libere, căci atacul bulgar era așteptat.

În vara acestui an, 924, Simeon năvăli în Macedonia și Thracia. În septembrie, el ajunse sub zidurile Capitalei. Aici, fie că-i venise vestea nereușitei sale în (Africa, fie că se aștepta la sosirea trupelor din Asia, se opri. În loc de a da asalt contra fortificațiilor, el cer-u să-l vadă pe patriarhul Nicolae, care avu, în tot timpul acestor neîntrerupte asalturi ale bulgarilor, o continuă corespondență cu cneazul Simeon, pentru a-l întoarce la pace. Patriarhul veni, însoțit de doi demnitari, clar Simeon ceru să aibă o întrevedere cu împăratul. Lekapenos primi acest lucru și astfel avu loc, în cartierul Cosmiclion, adică în fundul Cornului de Aur, vestita

Dolger, Regesten, n r. 603.

339

NICOLAF. BANF. SCU

Întâlnire dintre acești doi suverani, rivali neîmpăcați. Runciman pune data acestei întâlniri la 9 septembrie 924, iar Zlätarski și părintele GrumeP6, la 923. Cronicarii se contrazic în privința datei. E mai probabil că evenimentul a avut loc în 924, cum arată D6 lgerr.

Cronicarii bizantini au subliniat contrastul izbitor dintre cei doi suverani. Pe când cneazul bulgar apărea înconjurat de gărzi strălucitoare, îmbătat de aclamațiile soldaților săi, care-l aclamau, în limba bizantinilor, ca basileus, adică împărat, Lekapenos se retrăgea cu patriarhul în biserica Sfânta Fecioară din Blacherne, pentru rugăciune.

El se înarma cu mantia sacră a Fecioarei, punând-o pe el, ca o platosă pe care săgetile n-o vor putea pătrunde și veni la întâlnire, ținând luișimeon o cuvântare plină ele umilintă creștină și ele mândrie imperială:

„Am auzit că ești un om religios – îi zise – și creștin, clar nu văd actele tale în armonie cu aceste cuvinte. Un om evlavios și creștin vrea pace și iubire, dacă cel puțin Dumnezeu este și se cheamă iubire, dar numai un om fără Dumnezeu și necreștin se bucură ele măcel și de vărsarea sângelui nevinovat. Dacă deci ești un adevărat creștin, cum credem, încetează cu nedreptul tău măcel și cu vărsarea sângelui nevinovat și fă pace cu noi, creștinii. Om ești și tu și aștepti moartea și învierea și judecata și răsplata. Azi ești printre vii, și mâine te vei risipi în tărână, o febră va irosi toată trufia ta. Ce vei spune când vei merge dinaintea lui Dumnezeu, despre nedreptele tale măce

— Grumel, Regestes, nr. 714, p. 196.5” Dolger, Regesten, nr. 604.
340

luri? Cum te vei înfățișa dinaintea Teribilului, Dreptului Judecător?” 58

Simeon fu adânc mișcat de cuvintele împăratului. Când se întoarse la ai săi, nu putu să nu le vorbească de nobila atitudine care-i impusese. El nu mai năvăli de la acea dată în provinciile bizantine. Se încheie un armistitiu. Se pare – cum socoate Runciman – că el păstră unele cetăți în jurul Thessalonicului și dădea înapoi imperiului teritorii, în prima linie cetățile de la Marea Neagră, Agathopolis, Sozopolis, Anchialos și Develtos. În schimb, Bizanțul îi plătea clarul de 100 skaramangidv (\ pe care le primise bulgarul de la Leon VI, iar împăratul adăuga la acestea o sumă de bani (monede de aur) și alte daruri.

Dar Simeon nu se ținu de învoială, nu dădu cetățile, și Romanus nu-i plăti decât 100 ele skaramangia și-i retrase bogata indemnizație. Totuși lupte nu se mai pomenesc în Thracia.

Lekapenos putea fi mulțumit de rezultatul întrevederii. Patriarhul era însă furios. El scrisse două scrisori aspre. La 15 mai 925 muri.

Curând însă după acest eveniment, Bulgaria își asigura independenta sa spirituală. Simeon, care avusese titlul simplu de cneaz sau apzcov, nu se mai mulțumea acum, la capătul vieții, cu acest titlu. El râvnea la cel de „împărat” și, convins că niciodată nu-i va fi acordat

de la Bizanț, căută să și-l ia în chip nelegitim. De aceea, în 925, se proclamă basileus și spre a face titlul său mai strălucitor, adăugă cuvintele Poop. oda>v Ked BorjX-ydpeov. În anul următor, un ambasador al papei îi adu

8 Teoph. Cont., p. 408, care descrie în amănunt ororile comise ele barbar în această campanie.

341

NICOLAF. BĂNF. SCU

se confirmarea acestui titlu imperial, în acest timp, probabil cu autorizația papei, șeful bisericii bulgare fu ridicat la rangul ele patriarh.

Romanos era acum liber – având pace la nord – de a-și îndrepta forțele în Orient, împotriva arabilor. Simeon, la rândul său, se întoarse asupra Serbiei, în 925, Zacharias se ridicase împotriva bulgarilor, o armată trimisă de Simeon împotriva sârbilor fusese nimicită, în 926, Serbia fu devastată crâncen și suferi mari măceluri. Pentru a ține Serbia, trebuia controlată Croația, care era alături. Simeon luă ofensiva împotriva ei. O mare armată trimisă acolo cu Alogobotur, fu distrusă⁵⁹, și Simeon nevoit a face pace cu croații. Această înfrângere îl atinse și în 2 7 mă i 92 7 el muri de boală de inimăTM.

Pe lângă aceasta, războiul cu bulgarii ajungea acum la punctul său culminant, în sfârșit, în consiliul de tutelă, stăpânea o mare neînțelegere. Situația fu agravată în curând printr-o răscoală. Un general capabil, Constantin Ducas, fiul lui Andronic, fugit la arabi, încercă a răsturna regenta, pentru a se proclama împărat, și patriarhul Nicolae pare a nu fi fost străin de acest complot. Datorită prevederii și energiei lui Ioan Ela-das, conspirația e înăbușită. Represiunea fu sângeroasă: Ducas, familia sa și o mulțime de înalți demnitari, cuprinși în această conspirație, fură executați cu cea mai mare cruzime. Ducas pătrunse cu ai săi până în curtea palatului, unde Elaclas cu trupele gărzii îi înfrânge clupă o luptă sângeroasă, Ducas căzând în încăierare⁶⁰.

59 Theophanes Cont., p. 411.

60 Descrierea în amănunt a acestui episod la Cedr., ÎI p. 278 – 281, ecl. Bonn. – M...

342

La dorința împăratului, împărăteasa-mamă Zoe e rechemată atunci în palat și ea conduse de la 914 regenta, înlăturându-i pe

partizanii lui Alexandru și încredințând comenzile partizanilor ei.

Politica nechibzuită a lui Alexandru dezlănțuie furia lui Simeon, care în 913 pustii ținuturile până în fața Constantinopolului. Adrianopol căzuse în mâinile sale. Regenta se hotără atunci la o acțiune energetică împotriva bulgarilor. Bizantinii se siliră a-i câștiga cu ei pe arabi, pecenegi, sârbi, maghiari, pentru a da o lovitură grea dușmanului. Trei ani se făcură mari pregătiri. Trupele imperiului fură concentrate din toate părțile în Europa. Comanda trupelor de uscat se încredința lui Leon Phokas, unul dintre cei mai buni generali, iar flota, care trebuia să-i transporte pe pecenegi peste Dunăre, în ajutor, fu pusă sub conducerea drungarului (amiralului) Romanos Lekapenos sau Lakapenos. Dar invidia dintre generali compromise toată acțiunea. Lupta se dădu la 20 august 917, la nord de Anchialos, sfârșindu-se cu înfrângerea totală a bizantinilor. Toată peninsula rămase atunci în puterea bulgarilor. Frontiera lor mergea de la Mesembria, pe tărmlul Pontului, prin Adrianopol, până la Rodope și la Apus până la coasta Albaniei. Stăpânitorul unei asemenea monarhii nu se mai putea mulțumi cu titlul de cnez (arebon), pe care-l purtaseră Boris și înaintașii săi. El se intitula (925) deci „tar al bulgarilor și domn de sine stătător (autocrator) al Grecilor”. Titlul de tar, introdus de Simeon, vine din latinescul caesar.

Un împărat trebuia să aibă, după concepția de atunci, un patriarh alături de el. Simeon ridică, prin urmare.

343

arhiepiscopatul bulgar la rangul de patriarhat, cu scaunul la Distor. Coroana țarilor o primi el de la Roma⁶¹.

La Constantinopol, partidele lui Phokas și Leka-penos se luptau între ele. Lekapenos ancorase în fața orașului. Pedagogul împăratului, Theodoros, îl sfătui atunci pe acesta ca să sprijine pe Lekapenos, să și-l apropie, pentru a-și asigura domnia împotriva atâtor primejdii. Constantin VII îl proclamă astfel pe Romanos Lekapenos, la 25 martie 919, H.EJO. C. LTocipempzric; (comandantul trupelor străine ale gărzii) și acesta jură solemn, în Capela palatului, credință tânărului împărat. Romanos era însă un mare ambițios; el voia să-și asigure conducerea imperiului. Fiica sa Elena fu căsătorită cu împăratul și el fu înălțat acum la rangul de paai Xeoaioc TCQP, iar înalta comandă militară pe care o avusese el fu încredințată fiului său Christophoros.

Leon Phokas se răzvrătește, puțin după aceea, răsculând temele

Orientului. Dar e părăsit de cea mai mare parte a trupelor și, prins, își pierde vederea.

Lekapenos urcă în serie cele din urmă trepte care îl mai despărteau ele tron. În septembrie 919 el e numit caesar, iar la 17 decembrie era încoronat solemn de către patriarh ca basileus, coregent al lui Constantin (decembrie 919 – 944).

Constantin al VII-lea era socotit fiu nelegitim și aceasta îi crea o situație primejdioasă, care ținu până la publicarea faimosului Tomus Unionis, actul eliberat în prezenta lui Constantin, și în care căsătoria a patra era condamnată (9 iulie 921), în care prin urmare

61 Jirecek, Geseb. der Bulgaren, cap. VIII.

344

căsătoria tatălui său nu se ratifică decât pentru a o condamna în principiu.

2. Guvernarea lui Romanos Lekapenos, Luptele cu bulgarii, năvălirea maghiarilor și atacul rușilor

Romanos Lekapenos fu un apărător energic al imperiului. Primejdia de căpetenie erau acum bulgarii și pirajii din Creta.

Simeon asedia din nou Constantinopolul, în anul 924 și, pentru a avea o flotă în ajutorul său, el intră în tratative cu califul din Kairuan (Tunis), dar solii acestuia fură prinși de bizantini, în anul următor, Romanos fu nevoit să iasă din capitală, pentru a se întâlni cu Simeon, ca să trateze pacea.

Un proiect de alianță între arabi și bulgari a avut loc din inițiativa țarului Simeon (893 – 927).

El voia cucerirea Constantinopolului. Pe uscat n-o putea lua, îi trebuia o flotă. Pentru a o avea, se adresă arabilor din Africa, f ațintiților, de altă parte, celor din Asia, în special emirului de Tarsos. Cu acesta nu reușiră tratativele; diplomația lui Romanos Lekapenos zădărnici pe cele cu africanii. Cedrenus⁶² schițează proiectul lui Simeon. Arabii, ispitiți de proiect, trimit cu ambasada lui Simeon câteva personaje să încheie actul. Dar toți cad în mâinile flotei bizantine din Calabria și fură duși la Constantinopol. Lekapenos se poartă bine cu arabii, le dă drumul, cu daruri (ca să împiedice alianța). Cedrenus nu precizează data. N-a putut fi decât clupă 919, adică după încoronarea lui Leka

62 Cedrenus, II, 356.

345

penos, și anterior lui 923, când a avut loc întrevederea lui Lekapenos cu Simeon, care a adus o suspendare a ostilităților contra Constantinopolului.

În Mas ādi („Livada ele aur”), există un pasaj clin care s-a înțeles că arabii din Tars s-au întâlnit cu bulgarii la Veneția. Unii i-au văzut aici pe bulgarii de la Volga, o imposibilitate. Canard vecie în aceasta tot o întrevedere cu bulgarii lui Simeon (923). Locul? La Masudi e H.r.f.n. diya. Poate Chalcis, sau Chalcidia, ceea ce convine. Sau, zice Canard, trebuie corectată în „Harquaduniya” = Chalkedon”.

tarul bulgarilor nu mai năvăli de acum în provinciile bizantine. Bizantinii îi aruncaseră pe sârbi asupra lui. Prințul acestora, Paul, tinzând la neatârnare, fusese depus ele Simeon, care îl înlocuise cu Zacharias. Acesta făcu însă alianță cu bizantinii și o armată puternică a bulgarilor, trimisă împotriva lui, fu nimicită. O a doua armată îl sili pe Zacharias a se refugia în Croația, iar Serbia fu pustiită atunci îngrozitor (924). Izbânzile acestea îi duseră pe bulgari la luptă cu Tomislav, regele Croației, dar generalul lor, Alogobotur, fu zdrobit de croați în 927. În mijlocul acestor lupte, țarul Simeon muri la 27 mai 927, și aceasta însemnează începutul decăderii puterii bulgare.

Fiul lui Simeon, țarul Petru, care nu avea spiritul războinic al tatălui său, (927 – 969), după câteva lupte în Macedonia, amenințat din toate părțile de vecini, se grăbi a încheia pace cu bizantinii. Pacea fu pecetluită, la 8 octombrie 927, prin căsătoria lui Petru cu o ne

„— 1 M. Canard. Arabes et Biilgares au debut de X-e siècle. „By-zantiorr, 11, 1936, p. 213 și urm.).

346

poată a lui Romanos, Măria. Noua politică bulgară se întemeiază acum pe o strânsă prietenie cu Bizanțul. O mare înțelepciune politică a Cancelariei bizantine fu recunoașterea patriarhatului bulgar, prin care biserica națională bulgară fu atrasă definitiv în comunitatea ortodoxă, rupându-se de orice legături cu Vechea Romă. Mai târziu i se recunoaște tarului bulgar și titlul de ποσν ΧετΚ; (sub Constantin VII) ” 61. Nemulțumirile partizanilor războinici ai lui Simeon îl vor ridica pe boierul Nicolae împotriva tarului și, biruit, Nicolae se va retrage la Apus, unde fiii săi vor întemeia în Macedonia și Albania un nou tarat. Pecenegii prădară în timpul lui Petru Bulgaria, iar maghiarii o cutureieră ele 5 ori, în drumul lor către ținuturile bizantine.

Luptele cu arabii. În răsărit, imperiul câștigă biruințe mari asupra dușmanilor săi. Vestitul renegat Leon din Tripolis fu bătut atât de tare, în 922, de amiralul Ioan Radinos, la Lemnos, încât flota piratului fu distrusă cu desăvârșire și liniștea asigurată iarăși în Marea Egee⁶⁴.

Tot atât de fericite fură armatele imperiului împotriva califatului din Bagdad. Lupte aprige, purtate timp de 22 de ani, ele ilustră general armean Ioan Curcuas (Gurgen) (920 – 942) ca un alt Traian sau Belisarie C\ împinșeă hotarele Imperiului ele la Halys până la Tigru și Eufrat, câștigând mai bine de o mie de orașe imperiului. După un lung asediu și mari lupte purtate ele Curcuas, Melitene, puternica cetate ele lângă Eufrat

„Data, considerată până acum 924, e aceasta. Ea rezultă dintr-o scrisoare a patriarhului Nicolae către Simeon, din 922 (v. Grumel, Regestes, nr. 705, p.188).

M Theoph. Cont., p. 427... (. –”.

347

NICOLAF. BANESCU

se predă în mai 934 bizantinilor. Emirul⁶⁶ ajunsese acum aliatul Bizanțului în luptele cu coreligionarii săi.

Popoarele creștine din Orient, armenii și iberii, scuturară acum și ele jugul arab. Încă din vremea lui Basilios, Bagratizii (Bagratunii) întemeiaseră un stat armean neatârnat și Asot, „Prințul Prinților” (ăpzcov TCOV cepxov Tcov), primise de la împărat coroana de rege. Celălalt Asot, al II-lea, nepotul celui dintâi (915 – 928), cu ajutorul iberilor și în legătură cu Bizanțul, ridică statul său la cea mai mare putere și califatul trebui să-i acorde în 922 titlul de „Rege al Regilor”. Armenia stătu de acum în cea mai strânsă legătură cu Imperiul bizantin, ca un post înaintat al creștinătății.

Încă o izbândă răsplăti, sub Romanos, armele biruitoare ale bizantinilor în Orient: după cucerirea cetății Nisibis și a altor cetăți din Mesopotamia de către viteazul Curcuas¹¹⁷¹, în 942, locuitorii din Edessa, amenințată de el, pentru a scăpa se hotărâră (944) a-i preda sacrul palladium al aceluia oraș, giulgiul sau pânza cu chipul „nefăcut de mână omenească” al Mântuitorului Iisus (TO toi) XpiOTOI ayiov eKfiayeâov) ⁶⁷, care, trimisă la Constantinopol, fu întâmpinată peste tot de numeroase deputații și ajunsese, într-un adevărat triumf, în Capitala imperiului, împăratul iese înaintea sfintei relicve la

Blacherne, îngenunchind înaintea ei și însoțind-o, împreună cu patriarhul, cu mare alai, până la Sfânta Sofia, ele unde, după un serviciu divin, fu dusă în palat.

66 Apochaps la bizantini (Abu-Hafs).

„Theoph. Cont., p. 432. Cf. Zonaras, III, p.479: TO ἄχειπbtet>K – iov eKfunroiia TOT> oco Tfipoq Xpioioiv TO i-eâov XEipba. exKtpov.

348

Năvălirea ungurilor. În timpul acestei domnii, se înregistrează și o năvălire a ungurilor, care au prădat Thracia până la Constantinopol. Continuatorul lui Theo-phanes, menționând această primă invazie a lor, oprită prin iscusința protovestiarului Theophanes, care, trimis ca să facă a XXâyioiv, știu în chip înțelept și ele admirat să îndeplinească tot ce a voit, foarte lăudat și admirat de barbari pentru prudenta și înțelepciunea sa⁶⁸.

Învătații belgieni H. Grégoire și P. Orgels, într-un studiu recent⁶⁹, aduc unele precizări privitoare la această invazie, scoase din „Viața Sf. Vasile cel Tânăr”, redactată, după ei, între 956 și 959 în această „Viată” se vorbește de o invazie a ungurilor (numiți turci), pe care un preot Theophanes, întreținut în casa fraților Gongyles, într-o convorbire la care ia parte și Sf. Vasile cel Tânăr, îi socotea un instrument al răzbunării divine pentru păcatele creștinilor (scandalurile bigamiei și tetragamiei). Sf. Vasile intervine atunci pentru a spune că în acest moment chiar o viziune îi revelează că blestematii de unguri, silindu-se a trece Dunărea, au fost înecați în valurile sale. Învătații belgieni fixează data acestei invazii în 933 – 934.

Ungurii luaseră, străbătând Thracia, mulți prizonieri, afirmă cronicarul, împăratul Romanos Lekapenos n-a cruțat banii pentru a-i răscumpăra cu generozitate.

Autorul arab Mas ucli (Macoucli, Prairies d’Or) plasează evenimentul după 932, fapt care concordă cu datarea cronicarilor bizantini, care plasează reușita

68 Theophanes Continuatus, ecl. Bonn, p. 422 – 423.09 L’invasion hongroise dans la „Vie de Saint Basile lejeune”, „Byzantion”, XXIV, tome (1954), fasc. I, p. 147 – 154.

349

NICOLAE BANKSCU

protovestiarului Theophanes contra maghiarilor în aprilie 934”

Atacul rușilor asupra Constantinopolului. Bizanțul fu amenințat, în această vreme, și de ruși. Igor concluse aici mai mult de 1.000 de corăbii, cu 40.000 de oameni (941). Flota imperiului, comandată de patriciul Theophanes, îi întâmpină pe ruși la Hienon și nimicește cele mai multe corăbii. Cei care scapă sunt puși pe fugă. Debarcând în Bithynia, pentru a-și căuta merinde, sunt zdrobiți acolo de Curcuas și de Barclas Phokas. Câțiva ani mai târziu (944), ei sunt nevoiți a încheia un tratat de comerț cu bizantinii.

3. Actele interne ale guvernării lui Lekapenos

Dar Romanos Lekapenos desfășură o activitate binefăcătoare și în afacerile interioare. Foarte însemnată e atenția pe care împăratul o dădu chestiunii agrare, care de multă vreme preocupa imperiul. El interveni anume în favoarea celor slabi, a micilor proprietari de pământuri, apăsați de către cei „puternici”, adică de cei avuți.

În 927, o mare foamete bântui în imperiu și sărăcimea fu nevoită, pentru a-și procura existența, să-și vândă bunurile. Cei bogați, oi 5 t>va-coi, cum li se zicea atunci, se folosiră de acest prilej pentru a cumpăra proprietățile săracilor la un preț de nimic, în afară de nedreptatea socială, de lipsa milei față de cel slab, de aceeași „filantropie” despre care vorbește împăratul în novella sa, lucrul acesta izbea aelânc interesele statului

„° Cf. Theophanes Continuatus, ecl. Bonn, p. 422 și urm.

350

lui: creșterea nemăsurată a mării proprietăți ruina finanțele și slăbea în același timp puterea de apărare a imperiului, oștirea; căci la bizantini serviciul militar se întemeia mai cu seamă pe bunurile inalienabile ale soldaților. Când aceste bunuri se înstrăinau în mâinile marilor proprietari, recrutarea armatei era împiedicată. Pentru a stăvili acest abuz al bogaților și a proteja clasa micilor agricultori liberi, atât de necesară economiei generale a statului, Romanos Lekapenos dădu două novelle: o novellă în 922 și alta în 934, prin care le interzicea celor puternici să-și însușească proprietatea cuiva întreagă sau în parte, fie pentru ei, fie pentru domeniile împărătești sau pentru cele ale bisericilor și mănăstirilor. Cine călca această dispoziție, în orice chip – prin cumpărare, dănie, moștenire sau altcumva – era obligat să restituie proprietatea, cu toate îmbunătățirile ce i-ar fi adus, vânzătorului sau rudelor lui și, în lipsa acestora, satului sau mosiei, fără niciun drept la despăgubire și pe lângă aceasta

să plătească fiscului, drept amendă, valoarea proprietății sau să sufere vreo altă pedeapsă”.

„Romanos Lekapenos intervine cu energie în chestiunea agrară, care ajunge acum o problemă gravă pentru stat. Cei puternici (5\ vexioi) acaparează tot mai mult proprietatea mică țărănească și militară, primejduind interesele statului, căci, încă din epoca lui Heraklios, economia și finanțele statului, ca și apărarea lui se întemeiau pe această mică proprietate, împărații de mai înainte n-au luat măsuri în această privință. Leon W a ușurat chiar această sporire a proprietăților mari în paguba săracilor (Ttevryuei; TIT – coxoi).

Erau dispoziții vechi în legislație care le interziceau funcționarilor de a cumpăra în timpul funcțiunii lor proprietăți sau de a obține moșteniri, fără autorizația specială a împăratului. Leon VI

351

NICOLAE BANESCU

Iar dacă vreun mic proprietar de pământ ar fi voit să îmbrătiseze viața monahală, el n-avea dreptul să dăruiască pământul său unei mănăstiri ori biserici.

Cârmuirea lui Romanos Lekapenos fu energică și înțeleaptă, într-un singur punct fu această cârmuire atacabilă: atitudinea lui Lekapenos față de moștenitorul legiuit al tronului, Constantin VII. În tot timpul domniei sale, el lucră cu vădită intenție ele a-l înlătura ele la conducerea imperiului, substituindu-i propria sa familie. An de an, Lekapenos adăuga, pentru întărirea situației câștigate, noi uzurpatii. Ajuns basileus, el făcu, în 920, ca soția sa să fie procamată augusta, în mai 921, fiul său cel mare, Christophoros, primi coroana imperială; în 922, el ia primul loc pe monede, în actele publice, în ceremonii, în paguba lui Constantin. Când soția lui Lekapenos muri în februarie 922, titlul de augusta trecu asupra Sophiei, soția lui Christophoros. În 924, al doilea fiu al său, Stephanos, și apoi al treilea, Constantin, erau asociați la tron, obținând coroana imperială, în sfârșit, al patrulea fiu al său, un stricat, Theophylaktos, fu ridicat pe tronul patriarhal (februarie 933). Astfel, toți copiii lui erau înălțați la cele dintâi locuri ale imperiului; ei treceau totdeauna ridică această restricție pentru funcționarii capitalei și o îndulci pentru cei din provincii. El a slăbit apoi printr-o novellă și dreptul ele preemțiune (repeti-j, ren, q) al vecinilor, care împiedica înstrăinarea proprietății țărănești în mâinile celor bogati (numai în primele șase luni vecinii puteau să aibă dreptul

de excludere a altuia de la cumpărare, vârsând prețul cumpărării).

Prin aceste măsuri s-a ușurat intrarea micii proprietăți în mâinile celor puternici (Vezi G. Ostrogorsky, Geschichte des byzanti-nischen Staates, p. 179).

352

Înainte de lui Constantin VII, care, deși era adevăratul reprezentant al casei macedonene domnitoare, rămânea pe planul al treilea.

În 920, uniunea cu Roma recunoștea principiul Bisericii grecești asupra nulității căsătoriei a patra. Singurul moștenitor al casei domnitoare, prin această condamnare a căsătoriei tatălui său, era stigmatizat în ochii credincioșilor ca bastard.

Astfel lucrase omul de energie Lekapenos, pentru a trece tronul imperiului propriilor săi urmași, înlocuirea definitivă a casei lui Basilios prin dinastia cea nouă, Lekapenos, părea numai o chestie de timp. Planurile sale fură însă zădărnice de propriii săi copii. Christophoros murise mai înainte. Ceilalți doi, Stepha-nos și Constantin, îl ridicau pe Romanos din Palat la 16 decembrie 944 și-l închideau în mănăstirea din insula Prote, călugărindu-l.

Epoca lui Romanos Lekapenos a fost de o mare importanță pentru politica orientală a Bizanțului. După trei veacuri de defensivă, imperiul ia, în sfârșit, ofensiva împotriva arabilor Ioan Curcuas este eroul acestei epoci, cel mai strălucit soldat al imperiului, conduce întâmplător această ofensivă. Un cronicar îl numește „al doilea Traian” sau Belisarie. El dădu Bizanțului 20 de ani de glorie, luă aproape 1.000 de cetăți, după expresia aceluiași cronicar⁷².

În curând, aceeași soartă îi aștepta și pe ei. Temându-se să nu pătească ceea ce pătise tatăl lor, Constantin VII o luă înainte și, din ordinul său, cei doi core-genti fură luați, în ianuarie 945, din palat, unde încă

Theoph. Cont., p.427.

353

NICOLAE BANESCU

nu-și sfârșiseră masa și exilați în mănăstirea unde se pocăia acum părintele lor.

Cu aceasta, urmașul legitim al casei macedonene reintra în drepturile sale. Pricina atâtor tulburări în preajma tronului era veche. Bizanțul moștenise de la vechiul Imperiu roman unul dintre viciile sale

constitutive, care-i aduse ruina: lipsa unei legi de succesiune. Până în veacul al IX-lea, Imperiul bizantin nu fusese obișnuit a respecta filiația naturală, adevărata lege de ereditate monarhică. Orice tânăr, orice aventurier îndrăznit putea fi destul de nobil pentru moștenirea lui Constantin cel Mare. Superstiția – preziceri, oracole, visuri – era, cum am văzut, un element puternic în aceste lovituri extraordinare ale norocului, împărații căutaseră a reacționa împotriva acestei primejdioase tendințe; ei încercară a înlesni transmiterea puterii, asociind, încă din timpul vieții lor, la imperiu, fie pe moștenitorii lor adoptivi, fie pe descendenții legitimi. Aceasta nu era încă de ajuns; trebuiau reformate moravurile, trebuia să se dea bizantinilor o religie monarhică. Uzurpatorii înțeleșeră de multe ori această necesitate. Basilios I stabilise legitimitatea copiilor născuți în palatul de purpură (reopep opoyevvriTOT).

Întâmplările descrise mai sus, bucuria cu care poporul primi restabilirea lui Constantin VI Porphyro-gennetos în fruntea imperiului, ca adevărat moștenitor al casei domnitoare, ne arată progresul ce-l făcuse, în secolul al X-lea, ideea legitimității monarhice. Așa ceva nu s-a putut vedea, bunăoară, la sfârșitul secolului al VIII-lea, când nefericitul Constantin VI fusese înlăturat cu atâta cruzime de pe tron de ambițioasa lui mamă.

354

D.

f CONSTANTIN VII PORPHYROGENNETOS (945 – 959)]

Acum, la anul 945, începe guvernarea personală a lui Constantin VII Porphyrogennetos. El începe printr-o serie de destituiri, pentru a-și asigura concursul oamenilor pe care se putea bizui. Printre aceștia se distingeau membrii familiei Phokas, care aduseseră atâtea mari servicii imperiului. Bardas Phokas, fratele revoltatului Leon, fu ridicat la rangul de domestikos ră>v azoăxov, cei trei fii ai săi, generali eminenți, Nikephoros, Leon și Constantin, primiră cele mai însemnate comenzi militare în Asia. Foarte influent în această domnie fu apoi Basilios, supranumit 6 neTEivoc; (înaripatul). Familia Argyros dădu de asemenea câțiva iluștrii generali, ca Pothos Argyros și Marianos Argyros patriciul, care luptă glorios în Italia meridională.

Constantin VII era mai mult un om de studiu decât de acțiune. Activității sale literare i se datorează mișcarea intelectuală foarte însemnată a acestei epoci. Grija cârmuirii fu lăsată împărătesei Elena și

oamenilor de energie din fruntea imperiului. Blând din fire, împăratul tolera scandalurile patriarhului Theophylaktos, singurul membru al familiei Lekapenos care-și păstrase situația, care dezonorau biserica, până când, fiind pasionat de creșterea cailor, a murit trântit de unul dintre ei (956). Fiul lui Constantin VII, de a cărui educație împăratul se îngrijise cu deosebire, pentru care scrisese atâtea cărți, ieși un leneș și un stricat, cel mai

355

rău împărat din toată dinastia. După ce, în 944, se încheiase pentru el căsătoria cu Berta, fiica regelui Hugo de Burgundia, care și fusese adusă la Constantinopol, unde luase numele de Eudoxia, aceasta muri după cinci ani (949) iar Constantin consimți, câțiva ani mai târziu (956) la a doua căsătorie a lui Romanos cu o femeie obscură, frumoasa Anastasia, care va lua numele nobil de Theophano, și va fi adevăratul geniu rău al Casei domnitoare, provocând în sânul său o serie de asasinate.

1. Succesele externe

Datorită marilor generali de acum, imperiul fu apărat cu energie împotriva Hamdanizilor din Asia (Mesopotamia) 73 și împotriva arabilor din Apus, care fură siliti la pace. Ungurii năvăliră de câteva ori în imperiu, fură biruiti și doi șefi ai lor primiră, în vremea aceasta, botezul la Constantinopol. Dar un fapt din cele mai însemnate în domnia lui Constantin VII fu călătoria prințesei Olga a Rusiei la Constantinopol în 957, cea dintâi suverană barbară ce se văzu în Capitala imperiului. Ea era sotia lui Igor și acum îi conducea pe ruși ca regentă a fiului său, Sviatoslav. Primită cu mare ceremonie, ea primi la Bizanț creștinismul, botezându-se împreună cu suita ei 74. Creștinismul întâmpină încă rezistentă din partea rușilor; dar actul săvârșit de Olga la Constantinopol deschise drumul

73 Nou stat al arabilor, întemeiat de familia Hamdanizilor în Mossul. Ultimii ani ai domniei lui Constantin al VII-lea au fost marcați de luptele înverșunate duse împotriva emirului Saif-ad-Daulah de Alep, un membru al dinastiei independente a Hamdanizilor.

74 De Cerim., II, 4, 594 – 598.

356

Influentei bizantine, care avea să prefacă atât de mult poporul ei încă barbar.

Politica externă a Bizanțului

Influentele bizantine se întindeau până în fundul Caucazului și Armeniei și până la extremitățile lumii occidentale. Uzurpațiile barbarilor le socoteau afară din drept și nădăjduiau a le înlătura, împărații afectau o protecție pentru toți suveranii străini. Când le confereau titluri aulice (magiștrii, patriei, antipati), când le dădeau chiar învestitura.

Ce mijloace avea Bizanțul pentru a-și impune voințele sale lumii barbare, pentru a impune noțiunea dreptului în acest haos?

1. Prestigiul antichității imperiului și prestigiul civilizației sale. Apoi superioritatea centralizării administrative.

2. Propaganda religioasă.

3. Diplomația, admirabil organizată.

Francii. Constantin VII era contemporan cu trei Capetieni și Carolingieni. În Germania, cu Conrad franconianul și cei doi succesori: Henric și Otto I. Relații cu ei au fost dese.

Bulgarii, faptul capital în istoria externă a Bizanțului a fost rivalitatea lor.

Ungurii. Așezați în Pannonia, în locuri unde i-au aflat pe bulgari, valahi, avari și evrei. 200.000 călăreți strașnici băgau groaza în vecini. Continue năvăliri. Așezarea lor împiedică consolidarea unui imperiu slav.

Rușii. Legături cu Bizanțul. Expediția contra Constantinopolului. Episodul cel mai important al relațiilor lor în Bizanț – botezul prințesei Olga la Constantinopol, 956 – 957. Relații comerciale mai însemnate decât cele religioase. Aveau un cartier special la Constantinopol.

Pecenegii, chazarii, în câmpiile scitice. Apoi uzii, bulgarii negri de pe Volga. Zichii și alanii. Chazarii, pe Don, erau în decădere. Pecenegii pe Nipru, erau în schimb puternici, de aceea Constantin VII recomandă în lucrarea sa bunele raporturi cu ei.

357

NICOLAF. BĂNESCU

Arabii înregistrau imperiul și pontificatul omeiad (Spania și Mauretania), pe cel fatimid (Africa, uneori Italia meridională, și-cilia), precum și pe cel abbasid (în restul Orientului).

Vasalii Imperiului bizantin erau atât „ilirieni” [de fapt, populații sud-slave], croații, sârbii, cât și italieni – un print de Capua, de Salerno, ducele de Neapole, apoi archon de Amalfi, archon de Gaeta, în sfârșit, dogele Veneției. Legăturile cu Veneția erau vechi, atât în civilizație, cât

și în moravuri. Păstrarea Veneției între statele de nord și Imperiul grec oferea o serie de avantaje.

Orașele Dalmatiei, fărâmele vechii theme, aveau ca metropolă administrativă Zara, cea comercială fiind Ragusa.

Vasalii Crimeii: Cherson. tărâmul nordic al Pontului grec era luat în seamă încă în vremea lui Strabo. În vremea lui Ioan Chrysostomul, se afla însă în plină decadentă. Aici năvăliră goti, huni, avari, turci, bulgari, cumani, pecenegi, chazari. Bosforus devine o cetate chazară. Din acest naufragiu al lumii elenice, singură Cherson rămâne, sub Porphyrogenetul, continuatoarea în Evul Mediu a tradiției geniului elenic. Cu un strateg în frunte, păstrează o autonomie, cu un proteuon municipal. Era ochiul deschis al imperiului asupra Sarmatiei. E distrusă de concurența genovezilor din Caffa (după 1261).

Armenia: aici arabii erau stăpâni în mare parte. Dar Armenia a avut întotdeauna o organizare feudală. Suveranii, printi sau regi, erau zelosi după neatârnaire. Oprimați de arabi, avură ocazia să sfarme puterea lor, când Basilios I începu campania sa fericită la Eufrat. Dar ei se temeau de greci tot atât de mult și nu se mișcară. Bizanțul le-a făcut servicii enorme de atunci: mulți printi ai lor către fruntariile imperiului au fost salvați de Bizanț, în lupta contra arabilor. Regele Regilor era titlul pe care-l lua cel dintâi dinast al Armeniei. Așa fu Asot Bagratuni, pe la 885 – 886. Toți feudalii armeni – rude, în mare parte – se uniră pentru a-l ridica peste ei. Arabii îi recunoscuseră titlul și Bizanțul de asemenea. Acesta fu însă un simplu titlu, Asot putu avea mult prestigiu și era salutat de toți cu respect, dar feudalii nu înțelegeau să capete asupra lor o putere reală. După el, titlul rămânea fără autoritate. Era „archon ton archonton” la Bizanț. Regi la ei erau mulți și nici Bizanțul nu le dădea importanță. Cea mai însemnată dinastie era

358

aceea a Bagratizilor. Constantin VII îl primi la curtea sa pe tânărul Asot, îi dădu bani și trupe pentru a se impune. Altă dinastie mare era Ardžruni, ce stăpânea în Vaspuracan. Mamikonian, se afla în luptă cu Bagratizii.

Vasalii imperiului erau: prințul de Vaspuracan, prințul desiunia, prințul de Taron ș.a.

Arabi, în sudul Armeniei, câțiva emiri erau vasalii imperiului.

Decăderea califatului abbasid

Turcii pretorienii îi fac și desfac pe califi, ajunși o jucărie în mâinile lor. Aceasta trezi urile arabilor și khorasanienilor înlăturati. Al Motasim fu silit a-și transfera capitala la Samarra, Bagdadul fiind părăsit în 836. Evadând din Bagdad, cu curtea și garda sa, califul se constituise aproape prizonierul gărzii sale.

În 908, în fruntea califatului era un copil de 13 ani, Al. Mogta-dir. Aceasta stârni tendințele centrifuge. Califul fiind detronat de un văr, fu restabilit de garda sa turcă și de șeful ei, eunucul Mu-nis. Ca răsplată, acest servitor credincios primi titlul de amâr-a-l-umarâ (emirul emirilor). Era o funcție militară, ea însă deveni în curând o suveranitate adevărată. Istoricul Ibn-Khaldun ne-a descris condițiile în care acest regent al imperiului își exercită puterile: „El îl ține pe print într-o închisoare completă, îi permite a se lăsa în voia plăcerilor, pentru ca să-i înlăture gândul de a se ocupa de afacerile publice. Deși a pus mâna pe întreaga autoritate, el se ferește de a-i uzurpa semnele, emblemele și titlurile suveranității. Face să se creadă că lucrează după instrucțiunile pe care suveranul i le transmite”. În aceste împrejurări, stăpânirea abbasidă intra în clisoluție. O mișcare separatistă crea stăpâniri independente în toate părțile.

Tahirizii crează un regat în Khorasan. Fondatorul, un persan, Tahir, pus la 820 de Al Mamun guvernator în Khorasan. Urmașii săi dispuneau de această guvernare ca de un regat ereditar.

Caffarizii dădură lovitura de moarte dinastiei Tahir (873) și luară stăpânirea ei, întinzându-se mult și amenințând Bagdadul.

359

Numele le vine de la ocupația fondatorului, Yaqub, un fost căldărar (caffâr).

Sâmânizii îi desființează (902) pe Caffarizi. Ei pornesc de la guvernarea diferitelor districte supuse Tahirizilor. Scutură stăpânirea acestora și se întind din Transoxiana până la sud-vestul Caspiceii. Ghaznavizii, turcii din Ghazna, la care făcu apel contra aristocraților emirul Nuh, puseră capăt dinastiei Șamanide în 999. Numele le vine de la Ghazna (Afghanistan), capitala lor. Vor fi suveranii unui mare imperiu de la 999 – 1191.

Buyizii dau o altă dinastie persană. Pretindeau a coborî din mari seniori sau chiar din regii sassanizi. Către 932, trei fii ai lui Buye s-au pus în serviciul guvernatorului șemineatârnat din Ghâlân (sud-vest de Caspica). Certându-se cu el și revoltându-se contra califului Al-Qâhir,

se luptară mult timp și căutară a-și face state pe seama lor. Iau Ispahan și siraz. Unul din frați, Ahmed, intră la 945 în Bagdad, unde califul Al-Mostakfi îi conferi titlul de amir-al-umară și supranumele onorific Mo izz ad-Dawla (Glorificatorul imperiului). Această putere ridicată în câțiva ani luă o amploare extraordinară când, în 977, Aduci ad-Dawla (Brațul imperiului), unul din neam, a reunit sub puterea sa toate posesiunile Buyizilor, adică două treimi din Iran și Mesopotamia. Elși-a luat titlul arab de sultan și vechiul titlu persan de „regele regilor”, sâhânsân. Califul ajunsese o jucărie în mâinile sale, el păstră o autoritate spirituală sub protecția acestui emir, care ținea solid imperiul și-l guvernă bine. Dominația acestei familii ținu până la apariția Selgiucizilor.

Miscări separatiste avură loc și în Egipt. Tulunizii se proclamă stăpâni în Egipt și Siria, Achmed ibn Tulun fu împăratul acestei dinastii, care ținu 36 de ani (fiul unui sclav turc, Tulun), la Fosfat. În 905, flota califului Mektafi intră în Postat.

Iksidiții iau în stăpânire Egiptul 30 ani în urmă. Fondatorul era tot un turc. Supranumele de Iksid, pe care îl luă, era un vechi titlu iranic, purtat de regii din Turkestanul oriental. Ca Ibn Tulun, el restabili ordinea în afacerile Egiptului și semnă un acord cu Bagdadul, îndatorindu-se la un tribut. Suveranul cel mai însemnat fu Khâfâir, un negru, sub care Fosfat, capitala, fu un centru de cultură arabă. Al-Motanabbi, poetul, trăi la curtea lui. Doi

360

ani după moartea lui, Egiptul nu putu rezista atacului Fatimizilor (969) și dinastia căzu.

Hamdanizii întemeiară, în fine, un regat arab. Dinastia ținea de tribul arab Taghlib.

Străbunul Hamdan și copiii lui fuseseră colaboratorii califului, rând pe rând credincioși sau disidenti, în 905, unul din ei, Abul-Haidjă, fu numit guvernator de Mossul și Mesopotamia de Sus. Fiul și nepotul său păstrară postul pe care Buyizii, apoi Kurzii, li-l răpiră la sfârșitul secolului al X-lea.

Al doilea fiu al lui Abu'l-Haâdja, este cel a cărui amintire a păstrat-o istoria sub numele de Saif-ad-Dawla, „Sabia imperiului”.

În 944, a smuls Alepul guvernatorului ce-l reprezenta pe Iksid. O armată trimisă din Egipt fu învinsă. El luă apoi Damascul, dar o convenție cu Khafur, regentul Egiptului, recunoștea Hamdanidului tot

nordul Siriei. Damascul rămânea Iksidiților. Din acest post înaintat al Islamului, Saif năvălea neconținut asupra Imperiului bizantin. Curtea lui de la Alep era centrul strălucit al culturii arabe. Saif își datorează renumele mai ales protecției acordate poetului Al-Motannabi, una dintre gloriile literaturii arabe. Criticii arabi laudă ingeniozitatea imaginilor lui și bogăția vocabularului. Europeanii nu primesc această hiperbolă, îl socotesc un retor secular (laic). Filosoful Al-Fârabi a fost comentator al lui Aristotel.

Politica externă a imperiului fu condusă cu energie. Luptele cu arabii în Răsărit nu încetează în cursul acestei domnii. Adversarul principal era acum în Asia emirul Saif-ad-Dawlah, șeful dinastiei independente a Hamdanizilor, suveranul de Alep. La început, el fu biruit de bizantini, în 949, Maras (Germanikeia) cădea în mâinile acestora, în 950, emirul e bătut iarăși, Theodosiopolis cucerită, în 957 și 958 Amida, Samosata cad de asemenea în mâinile bizantinilor. Numai împotriva piraților din Creta imperiul nu izbuti. O expediție mare porni în 949 împotriva lor. Constantin VII ne-a lăsat în de Cerim. (II, 45) o relație amănunțită asupra echipării acestei expediții. Constantin Gongyles, care o conduse, fu bătut și pierdu cea mai mare parte din flotă.

361

NICOLAE BANESCU

În general, frontiera imperiului era dusă până la izvoarele fluviului Tigris și împrejurimile lacului Van.

Un fapt însemnat în domnia lui Constantin VII a fost și călătoria prințesei Olga, văduva lui Igor, la Constantinopol. În 957, regenta venea din Kiev și era primită cu mare pompă de către împărat. Era prima suverană barbară care se văzu la Bizanț. Cartea Ceremoniilor ne descrie (II, 4) recepțiile care avură loc cu acel prilej la curtea lui Constantin VII, darurile bogate pe care prințesa și suita ei le primiră de la împărat.

Cronica rusească vorbește de creștinarea prințesei ruse la Constantinopol, nas fiind însuși împăratul, iar botezul săvârșit de patriarh. și izvoare bizantine, ca Skylitzes.

Prima descriere a Cărtii despre ceremonii prezintă recepțiile făcute kneaghinei și suitei sale în marea sală a Magnaurei și în palatul lui Iustinian (al II-lea, Rhinotmetos), primirea intimă în sânul familiei imperiale, în apartamentele acesteia, darurile în bani făcute lor.

Descrierea numește apartamentul destinat prințesei pentru odihnă, Kainurgion.

Cealaltă descriere relatează recepția dată în onoarea prințesei, când împăratul a luat masa cu solia, în Sala de Aur, iar Olga cu împărăteasa și familia imperială în somptuosul Pentakubuklion de la Sf. Paul.

În ele nu se spune nimic despre botez, de aceea unii savanți ruși s-au îndoit în legătură cu creștinarea Olgăi și socotesc că ea se creștinase mai înainte la Kiev. Dar, observă Mosin, relația din de Cer. nu face decât să dea protocolul urmat în acele împrejurări, și din alte izvoare se vede că prințesa primise la Constantinopol creștinismul, care, odată întoarsă în patrie, fu o chestiune personală a ei¹¹⁸¹.

Constantin VII muri la 9 noiembrie 959, lăsând imperiul fiului său Romanos II, care nu era vrednic a-i conduce destinele. Moartea Porphyrogennetului fu primită cu mare durere de toată lumea. Nu se puteau descrie, mărturisește un cronicar, mulțimea poporului îngrămădit pretutindeni, când alaiul funebru porni

362

către Sf. Apostoli, suspinele și plansetele cu care toți întâmpinau această „nefericire comună” (TCO KOIVCQ

2. Mișcarea intelectuală în timpul lui Constantin VII. Activitatea literară a împăratului

Cu moartea lui Constantin VII Porphyrogennetos (959), ajungem la mijlocul epocii dinastiei macedonene. Epoca acestei mari dinastii începe de la Basilios I, fondatorul ei de la anul 867 și merge până la moartea împărătesei Theodora, în 1056, ultimul vlăstar al acestei dinastii, cu care ea se stinge.

Îmbrățișând 200 de ani, epoca dinastiei macedonene a fost cea mai strălucită din istoria politică a Bizanțului. Războaiele purtate la toate frontierele, în Orient și în Occident împotriva arabilor, la nord împotriva rușilor, au fost încununate de cea mai mare izbândă. Triumful imperiului a fost în special însemnat sub domniile lui Nikephoros Phokas și Ioan Tzi-miskis; el atinge punctul culminant sub Basilios II. Influenta imperiului se restabilește în Siria musulmană. O parte a Armeniei este acum anexată imperiului; cealaltă adusă la vasalitate –, Bulgaria e desființată și prefăcută în provincie romană; Rusia tânără, care începuse a da de lucru acum Imperiului bizantin, e mereu înfrântă și influenta bizantină străbate și acolo adânc, în această

epocă, în care creștinismul e primit de la Bizanț și relațiile comerciale strânse se legă între

Teoph. Cont., p. 467 – 468.

363

NICOLAE BANESCU

acest stat și imperiu, aducând pe urmele lor relații religioase, politice și intelectuale.

Într-un cuvânt, imperiul ajunge în această perioadă la apogeul puterii sale. O întinsă operă legislativă, o activitate intelectuală din cele mai mari, pe care am văzut-o, în parte, legată de numele patriarhului Photios și al împăratului Constantin VII, adaugă noi elemente la gloria acestei dinastii.

Constantin VII a domnit, nominal, de la 912 – 959, aproape o jumătate de veac. De fapt însă el a fost ținut sub tutelă și înlăturat din fruntea imperiului până în 945, când abia izbutește a lua personal frâiele cârmuirii, cum am văzut, în tot acest timp, când conducerea efectivă a imperiului era în grija altora, Constantin VII se cufundă în studiile sale, pentru care arăta, din tinerețe, o mare aplecare. și chiar când ajunse a conduce el însuși destinele imperiului, de la 945, am văzut că a știut să se înconjoare de oameni vrednici, care au purtat cu energie campaniile împotriva dușmanilor numeroși, încât el a putut și atunci să continue ocupațiile sale de predilecție. Astfel, Constantin al VII-lea a fost în măsură să lase mai cu seamă amintirea unui om de litere; protector al artiștilor și învățaților, el fu inițiatorul unei adevărate opere culturale care face din domnia sa una din cele mai însemnate pentru istoria culturală a Bizanțului¹¹⁹¹.

Viața intelectuală se concentra atunci la Constantinopol. Universitatea, reorganizată în timpul dinastiei phrygiene, luase pe atunci un mare avânt. Theoktistos fusese inițiatorul și opera sa fu continuată de Bardas, care deschisese în sala Magnaurei învățământul supe

364

nor Tffjt e-co aocpiocq, expresie care arată caracterul laic al învățământului lui. Mai înainte fusese o școală de învățământ clerical, oiKOX>O.eviK6 v SISaoKocXeâov76.

El îl pusese în fruntea școlii pe vestitul Leon 6 Oi-Xoaocpex; sau 6 Maiărma Ți. K6<). Acesta fusese chemat de califul Al-Mamun, iar faptul atrăsese atenția împăratului Theophilos asupra lui. Constantin,

apostolul slavilor (Kyrill), a fost elevul lui Leon. Photios, de asemenea. Acesta fusese apoi profesor la școală.

Universitatea lui Bardas fu înnoită în chip strălucit de Constantin Porphyrogenetos. Acesta îi dădu o nouă viață, reorganizându-i învățământul, aducându-i în fruntea ei pe cei mai destoinici învățați ai timpului său, pentru filosofie, retorică, geometrie și astronomie. Protospatharul Konstantin, pe atunci n/ucra Koq, fu numit pentru învățământul filosofic (Kaiăr Yrân<; teov cpi-lococpcov). Mitropolitul de Nikaia [Niceea], Alexandros, pentru retorică, Nikephoros patriciul pentru geometrie, iar Gregorius, a secretis, pentru astronomie, împăratul îi plătea nu numai pe profesori, dar se îngrijea și de întreținerea școlărilor. Se interesa personal de învățământ, era zilnic în cercul profesorilor și școlărilor⁷⁷. Panegiristul său ne spune că știa să prețuiască virtutea și știința ca nimeni dintre înaintașii săi⁷⁸.

Arhitectura îl pasiona și Continuatorul lui Theophanes ne înșiră cu mari elogii construcțiile strălucite ale împăratului. Pictura nu numai că o prețuia, dar o cul

76 V. Fr. Fuchs, Die höheren Schulen von Konstantinopel im Mittelalter, Leipzig, 1926, p. 8 – 14.

77 Theoph. Cont., p. 446.

78 Ibidem, p. 447...).

365

tiva el însuși cu un talent care făcea dintr-însul, după mărturisirea aceluiași biograf, un adevărat maestru, care îndrepta lucrările multor pictori. Cultiva muzica și cunoștea bine artele tehnice, fiind și în privința aceasta un îndrumător⁷⁹. Nu era străin nici de arta construirii navelor, obișnuind a da și aici indicații.

Printre toate aceste însușiri, Constantin VII contribui la întreținerea și provocarea mișcării intelectuale a epocii sale. Ceea ce caracterizează această mișcare este mai întâi faptul că artiștii și literații se ridică mai cu seamă dintre călugări. Apoi, puțina ei originalitate. Bizantinii trăiau din moștenirea vechii Rome și a Greciei clasice. Al treilea caracter al culturii acestei epoci e universalitatea cunoștințelor: învățații Bizanțului nu se specializează.

În lucrările literare ale epocii lui Constantin VII se deosebesc două grupe: I. acelea pe care le-a scris el însuși, precum și II. cele care s-au întreprins din îndemnul și sub auspiciile sale.

I. Lucrările proprii ale lui Constantin VII sunt următoarele:

1. Istoria lui Basilios I, care se întemeiază pe Gene-sios, și care formează acum Cartea 5 a Continuării lui Theophanes. A fost compusă în timpul domniei personale a lui Constantin (945 – 959). Din punct de vedere istoric, ea are defectele tuturor operelor contemporane: istoria palatului, a campaniilor, a conspirațiilor, a biruintelor, a clădirilor, cu un cuvânt, istoria externă, nu cea internă. Cartea e o apologie a domniei lui

79 Ibid., p.450.

366

Basilios și pentru a afla adevărul, trebuie să consultăm și alte izvoare asupra acestei domnii.

2. O operă asupra administrației statului, cunoscută de obicei sub titlul: De administrando imperio. Cartea avea un scop educativ și a fost scrisă pentru fiul său, Romanos. Autorul voia să-l învețe pe acesta: a) care sunt popoarele primejdioase pentru Bizanț și prin care alte popoare s-ar putea ele combate; b) mijlocul de a eluda cererile lor indiscrete; c) originea, moravurile, instituțiile diferitelor popoare, natura legăturilor dintre ele și imperiu; d) evenimentele și inovațiile produse la curte sau în imperiu.

Valoarea deosebită a cărții constă în știrile prețioase, pe care ni le dă asupra neamurilor care înconjurau atunci Imperiul bizantin.

30 operă asupra împărțirii militare și administrative a imperiului, De Thematibus (De praefecturis), Tot» acxpeo TCXTOI (3 acnă, Ecoq Keova Tavâivot) TOU riopepi) – poyevvirTO U nepi TGOV se (a. ceâcov etc., în 2 cărți. E o lucrare de tinerețe, pură compilație în anumite părți. Autorul nu cunoaște imperiul decât din cărți. Ne-am aștepta să aflăm în această lucrare date geografice asupra imperiului din secolul X. în loc de aceasta, autorul ne dă geografia imperiului din secolul VI. Singură împărțirea imperiului în cele 12 themata ale Europei și 17 ale Asiei este din epoca lui Constantin al VII-lea. Pentru descrierea fiecăreia, el se mărginește a-i copia pe autorii vechi. Cei care au fost puși mai mult la contribuție sunt Stephanos din Bizanț (secolul

1 Titlu dat de [umanistul] Meursius.:

367

NICOLAE BANESCU

al V-lea) și Hierokles, autorul unui Vademecum (Sy-nekdemos), din vremea lui Iustinian.

4. O lucrare asupra Ceremonialului Curții bizantine, care s-a tipărit în prima ediție sub titlul "EKIECTK; în \q bacnăeiox> Toc-ecoq, De Cerimoniis aulae byzantinae.

Cartea aceasta este cea mai curioasă și cea mai indigestă din compilațiile întreprinse de dinastia macedoneană. Ea cuprinde prescripții pentru solemnitățile Curții la botez, căsătorie, încoronare, înmormântare, la primire și concedierea ambasadorilor, la sărbătorile mari ale Bisericii, la promovarea marilor funcționari și la instalarea lor ș.a. Este totuși de netăgăduită însemnătate cultural-istorică; dintr-însa putem cunoaște factorul prin care Bizanțul s-a impus atâta vreme popoarelor barbare, cu care diplomația sa iscusită îl punea în relații.

Caracterul de compilație al acestei lucrări s-a stabilit. Unele capitole ale Cărtii I se datoresc scrierii lui Petros Patrikios (nepi Tno-mKfje; Kaâaaâota ECOC), un scriitor din secolul VI. Sfârșitul Cărtii II e luat din Cartea asupra locului după rang al demnitarilor și a oaspeților străini la mesele împărătești, compusă de protospătarul Philotheos, sub Leon înțeleptul, la anul 899 (Kletorologion).

II. Lucrările întreprinse din îndemnul lui Constantin VII sunt următoarele:

1. Basilicalele (Toc Becm XIXoO, sunt compilația de legi începută de Basilios I și sfârșită de Leon cel înțelept. Sub Porphyrogennetos, textul lor a fost sporit cu extrase din prelucrările Digestelor, Codicelui Iustinian și Novellelor.

368

2. O compilație asupra științelor războiului trece sub numele lui Constantin VII și e datorată poate îndemnului său: ZTpercryi Kov 7 ilpi Liăă>v Siacpopcov Liăvcov. În această lucrare, fără nicio valoare și păstrată numai fragmentar, se adună informațiile mai vechi asupra felului de luptă al popoarelor străine.

3. riconoviKOC, un tratat asupra agriculturii. Aceasta făcuse adesea obiectul expunerilor științifice, în special de la epoca alexandrină încoace. Vindanios Anato-lios compusese o Zuvaycoyri vecopyi Kcov L7UTT5L Uj. oc-TEOV, pe care o cunoscuse Photios (secolul IX). Mai târziu, în secolul 5, un anume Didymos alcătuisese un tratat, FEC – opyi Kd, în 15 Cărți. Apoi Cassianus Bassus făcuse, cu ajutorul acestor scrieri, o mare colecție agricolă, în secolul al VI-lea sau la începutul celui de-al VII-lea. O prelucrare a acestuia se întreprinde acum, sub Constantin VII.

4. O Enciclopedie a medicinei, la TpiKct, pe baza cărții lui Oribasius (secolul IV), E7UTO a, îl teov ioapi-KCOV 13LCOp) J.beTCOV.

5. Colecția Vieților Sfinților, alcătuită de Simeon Me-taphrastes, o lucrare imensă, care s-a păstrat numai în parte. Psellos ne spune că Viețile sfinților nu mai erau acum la înălțimea gustului literar, în urma reînvierii vechii erudiții grecești și atunci, din îndemnul împăratului, Simeon întreprinse prelucrarea acestor Vieți, pe care le îmbracă în eleganta stilului său, pentru a le face iarăși citite de bizantini.

Metaphrastes era un om întreg, care nu se închidea într-o singură specialitate. Diplomat, ambasador, general, membru al consiliului privat, era un om de gust și de lume. Trebuia să adune miile de manuscrise din

369

NICOLAE BANESCU

bibliotecile Răsăritului, prin mănăstiri din Grecia, Athos, Veneția etc. Pentru a traduce în greacă toate aceste „Vieți”, scrise în limba coptă, siriacă, ebraică, armeană, arabă, latină, trebuia să dispună de un numeros personal de ep-riveinoci. Trebuia să compare textele cu traducerile, să suprima ce nu părea adevărat, să corecteze barbaria vechilor hagiografi, să îmbrace legendele în elegantele stilului său. Aceasta a fost opera imensă a lui Simeon Metaphrastes. O parte a acestei munci a pierit.

6. Joseph Genesios își compuse, tot din îndemnul împăratului, cele 4 cărți ale istoriei împăraților (între 945 – 959), care tratează domniile lui Leon V, Michael II, Theophilos, Michael II și Basilios I.

7. Continuarea istoriei lui Theophanes se scrise de asemenea din același îndemn al lui Constantin VII, de la Leon al V-lea până la moartea lui Mihail III).

8. Dar cea mai însemnată dintre colecțiile întreprinse în timpul lui Constantin VII este Enciclopedia istoriei. Scopul aceste lucrări era ca să se extragă metodic ce era mai însemnat la vechii istorici, pentru a pune astfel la îndemâna contemporanilor un mijloc mai comod de a-i cunoaște, întregul material se împărți în 53 capitole (ambasade, administrație, război, literatură ș.a.), în chip sigur se recunosc astăzi din toată această uriașă compilație 4 titluri:

a) EtcXc-yat reepi npeabeuov, Excerpta de legationi-bus, o monografie, în care se strângeau informațiile privitoare la ambasade. Totul împărțit în două capitole: unul asupra soliilor popoarelor străine

la romani, și altul asupra celor trimise de romani la popoarele străine.

370

b) nepi a. peir\ e, KOU KaKiocq, De virtutibus et vitiis, o colecție morală.

c) llepi yvcop. div, De sententiis.

d) Hepi L7 ti (3 ox) Xcc) V KOCTCC baai Xecov tot OVOICOV, De insidiis.

Ni s-a păstrat întreagă colecția De legationibus, jumătate De virtutibus, și fragmente din celelalte două. Mai sunt fragmente cu primire la tehnica militară, la poliorcetică, altul cuprinde povestiri de asedii de orașe, bătălii, altul proclamarea împăratului.

Meritul acestei colecții e că ne-a păstrat fragmente din foarte multe opere de seamă care s-au pierdut.

E.

[SITUAȚIA INTERNĂ A IMPERIULUI BIZANTIN ÎN SECOLUL AL X-LEA]

1. Organizarea imperiului în secolul al X-lea întocmirea monarhică absolută ce caracterizează Imperiul bizantin capătă acum un caracter și mai pronunțat. Am văzut progresul făcut în vremea aceea de principiul monarhic, ideea legitimității dinastice. Lucrul acesta, care pune capăt neconținutelor uzurpațiuni brutale, e opera dinastiei macedonene, care dădu imperiului o familie domnitoare pentru aproape două veacuri. De acum înainte membrii casei sunt „cei născuți în purpură”, singurii moștenitori legiuitori ai tronului.

Împăratul, marii demnitari. În fruntea imperiului, puternic centralizat, se află, cu puteri nemărginite, împăratul. Moștenitor al vechilor caesari ai Romei, el este șeful suprem al armatei și întâia autoritate legislativă. Puterea aceasta absolută a împăratului are diferite origini: una romană, alta orientală, una creștină, în contact cu Orientul, el este acum autocrator, despotes și, mai cu seamă, în imperiul elenizat din secolul VII încoace – limba latină se păstrează numai în comenzile militare și în unele formule ale ceremoniilor – basileus, împăratul KOCT Lozr\v, ca Marele Rege al monarhiei asiatice ce fusese modelul. și titlul acesta nu s-a recunoscut altuia decât tarului bulgar, când acesta a intrat în legături de înrudire cu familia imperială. șefii

372

arabi din Africa erau fată de imperiu niște simpli

e-ot>-cnexlTTcd sau cpiăoi, împărații din Apus aveau, în protocolul cancelariei bizantine, titlul de pfjyec; 81, iar șefii popoarelor barbare ale Orientului pe acela de apzovT8 t. Creștinismul îi adăugase împăratului un nou prestigiu, făcând dintr-însul alesul lui Dumnezeu, isaposto-los, șeful suprem și apărătorul religiei (ev XpiGTcp TCQ Oeco a' UTOK – pec Tcop, ev Xpiaia everepu; ati TOKpdTWP). Creștinismul i-a dat împăratului o ultimă trăsătură caracteristică: el era alesul lui Dumnezeu, vicarul său pe pământ și, cum se zicea la Bizanț, iaa Ttocrinolog. El apare ca șef suprem și apărător al religiei, împărat și preot în același timp.

După ficțiunea constituțională, la Bizanț, ca și la Roma, demnitatea imperială era conferită prin alegere. În teorie, această alegere era dreptul Senatului, care o prezenta aprobării poporului și armatei. Dar acest principiu electiv era adesea înlăturat de principiul eredității, când împăratul își asocia la tron pe fiul său le-jgitim ori adoptat sau pe cine voia și aducea această voință la cunoștința Senatului, poporului și armatei. De altă parte, lipsa unei norme hotărâte în privința dreptului de succesiune deschidea porțile tuturor uzurpativilor, pe care prezicerile de atâtea ori le înțețeau. De la sfârșitul secolului IX un progres se făcuse l în privința ideilor de legitimitate și aceasta a fost ope-Jra dinastiei macedonene. De acum se crea o religie Imonarhică și o opinie publică credincioasă dinastiei Ipe care o socotea legitimă. Uzurpatorii nu mai cu

81 Cf. Liutorândi, Legatio, adăugată de Leo Diaconus, ed. Bonn, p. 344.

373

tează a-i înlătura pe reprezentanții legitimi ai dinastiei și asasinarea unui împărat era considerată ca o ofensă, care cerea o explicație.

Odată ajuns la tron, împăratul avea o autoritate absolută. Tradiția romană, urmată la Bizanț, pune pe împărat deasupra legilor. „Totul atârână – zice o no-vellă a lui Leon VI – de gândirea imperială și este rânduit, cu ajutorul lui Dumnezeu, de prevederea sa”. Împăratul exercită puterea militară, fie că el însuși conduce armatele, fie că generalii săi câștigă biruintele în numele său. Are puterea legiuitoare, de la Iustinian la Comneni, toți împărații bizantini au fost mari legiuitori. El supraveghează administrația, numește și destituie după plac pe toți funcționarii și-i înaintează cum vrea în ierarhia complicată

a demnităților. Este, de asemenea, judecător suprem: tribunalul imperial judecă și în primă instanță și în apel. Are o grijă statornică de administrarea financiară, esențială pentru puterea imperiului.

Dar trăsătura cea mai caracteristică a autorității împăratului e puterea sa religioasă. Din secolul V, de la Marcian, împăratul e solemn încoronat; din al IX-lea, e uns de patriarh la Sf. Sofia, și aceasta dădea puterii sale caracterul divin, în titulatura sa, împăratul se chema TUCTTOC; ev Xpta Tco ia OECQ docaia.e bq, „împăratul credincios întru Christos Dumnezeu”, ei) OL (3Eaâaxoe; „împăratul prea cucernic”. Pe monedele sale se înfățișa crucea, Christos tronând sau Fecioara, cu legende pioase, care-l proclamă pe Iisus biruitor și rege al regilor. Arta înconjură capul său cu nimbul convenit ființelor divine și sfinților, împăratul domnește din grația lui Dumnezeu, el triumfă cu ajutorul lui Christos. În timp de război, luptă pentru

374

apărarea credinței, sub protecția Domnului și a Fecioarei, în timp de pace, viața lui se amestecă strâns cu a preoților, el însuși fiind preot, âpzilpeve, bocaiaë-6<; 1201.

Împăratul guvernează, prin urmare, Biserica, după cum guvernează statul. El desemnează episcopii de ales și le dă investitura și, după cum îi numește, îi depune după voia sa. El face legea, în materie religioasă ca și în materie civilă. El convoacă sinoadele, conduce dezbaterile lor, le întărește canoanele. Se amestecă în certurile teologice și adesea impune însăși dogma. E apărătorul Bisericii, și are datoria de a combate ereziile, și a propaga credința ortodoxă pe tot pământul (oiKov>revri).

Astfel, puterea imperială la Bizanț e o autoritate despotică și sacră, în constituția bizantină nimic nu pune piedică acestei puteri supreme. Dar în practică, ea întâlnește obstacole, în fața împăratului este, ca și în Roma Veche, Senatul și poporul, în secolul al X-lea, Senatul (at >yKA, rți; pe) pierduse multe dintre privilegiile sale. El nu mai era decât o adunare de înalți funcționari, un fel de consilieri de stat, în general devotați suveranului. Păstra totuși un loc însemnat în stat. Îl vedem, când e un minorat și o regentă, intervenind în afacerile statului, reînviind puterile marilor funcționari, impunând voința sa primului ministru, îl vedem amestecându-se în chestiuni religioase. Autoritatea lui crește prin faptul că e locul de întâlnire al acelei nobi-limi administrative care se numea clasa senatorială,

a-uyKXitUKoi. Ea era formată din cei care primeau una din cele 18 demnități aulice (a-iobja. (XT (x), pe care le conferea împăratul, și din care fiecare avea drept la o anumită funcție administrativă. Nobilimea aceasta

375

asigura recrutarea administrației imperiale, care găsea uneori mijlocul de a rezista împăratului

Poporul în epoca aceasta nu însemna mare lucru. Demele, care aveau acum ca șefi înalți funcționari, erau în mâna cârmuirii și nu mai jucau decât un rol de paradă. Dar plebea Capitalei era întotdeauna tumultuoasă și izbucnea adesea în miscări și revoluții sângeroase. Era un factor de care împăratul trebuia să țină seama. E încă un factor care temperează puterea absolută a împăratului. După expresia lui Mommsen, cârmuirea era la Bizanț, „o autocrație temperată de dreptul legal al r evoluției” și.

Armata era o putere mai mare și ea înfrunta cu tărie autoritatea imperială, când susținea ambițiile generalilor săi.

Pentru a înălța prestigiul și măreția puterii imperiale, Bizanțul a știut să-l înconjoare pe suveran de o strălucire, să-l prezinte într-o apoteoză în care el apărea ca emanatia vie a divinității.

Titluri mărete însoțesc numele împăratului. Uneori epitete sonore, amintind biruinte. Tot ce se atinge de persoana sa e socotit ca sacru. El poartă un costum somptuos, o robă strălucitoare de purpură împodobită de pietre prețioase și de aur, pe cap coroana, împodobită cu crucea, și de care atârnă de cele două părți nestemate prinse în lanțuri de aur, în picioare încălțăminte de culoare roșie. Pentru fiecare sărbătoare, pentru fiecare solemnitate, protocolul prescrie un alt costum, de culori diferite, dar strălucind de bogăție. O etichetă

82 J. Bury, The Constit, of the Later Roman empire. Selected es-saysofJ.R. Bury, Ed. Temperley, Cambridge 1930).

376

minuțioasă și complicată conduce toate actele vieții sale: procesiuni, cortegii, recepții, audiente, banchete, sărbătoriri mărete.

2. Ierarhia demnităților și a functurilor în jurul împăratului, în palat și în capitală, gravita o lume de demnitari aulici și de înalți funcționari, care formau curtea și personalul guvernului central. Până către sfârșitul secolului VI, imperiul păstrase organizarea administrativă romană. Un mic număr de funcționari înalți,

răspunzători înaintea împăratului, conduceau marile servicii ale administrației publice și ei purtau același nume ca și în epoca propriu-zis romană. Dar pe măsură ce imperiul se orientaliză, guvernul și administrația luă o formă nouă. Marile departamente ministeriale de altădată fură fracționate în servicii mai numeroase, începută în epoca lui Hera-klios, această evoluție se urmă în cursul secolului VIII. În secolul al X-lea, administrația imperiului se găsea stabilită definitiv 211.

Ea se întemeie pe o îndoită ierarhie, foarte exactă. Notița lui Philotheos ne face să cunoaștem precis sistemul și gradele acestei ierarhii. Ea determina rangul tuturor personajelor care țineau de Curte și de administrația publică. Optsprezece demnități (ocola, a-idb (j. ața) constituiau clasele unui fel de nobilime administrativă, în care se înainta din treaptă în treaptă prin voința împăratului. Cele mai înalte din aceste titluri onorifice, – inferioare celor de caesar, nobilissimus și curopala-tes, rezervate prinților familiei imperiale – erau acelea

377

de magistros, anthypatos, pairikios, protospalharios, spatharios, dishypatos, spatharocandidatos etc.

Opt alte demnități erau în special rezervate eunucilor, foarte numeroși la curte și în lumea bizantină.

La aceste demnități, ale căror insigne (ppocf Mai) erau remise titularilor de către împărat, se adăugau cel mai adesea funcțiuni efective, clasate și ele după o strictă ierarhie și care erau după Philotheos în număr de 50. Erau, de o parte, înaltele funcții de Curte, ai căror titulari: prepositus (marele maestru de ceremonii), parakoimomenos (marele sambelan), protovestiarios (mare maestru al garderobei), protoasecretis (șeful cancelariei imperiale) – conduceau diferitele servicii ale casei imperiale (KOT>3 cn) KA. Eiov), toată acea lume de impiegați cubiculari, vestiari, chitoniti, chartulari, stratori, secretari ai cancelariei etc. care făceau din Palat, prin numărul lor, un fel de oraș în oraș.

Erau, pe de altă parte, cei 60 de titulari ai marilor servicii ale administrației publice, care ocupau posturile guvernului central, înaltele funcții militare sau administrative la Constantinopol sau în provincii. Ei aveau sub comandă un personal numeros. Numiți prin decret imperial (5 m A, byox>) și revocabili după placul suveranului, ei înaintau la cariera onorurilor prin gratia împăratului. Iar între gradele

ierarhiei demnităților nobiliare și succesiunea funcțiilor administrative exista în general o corespondență.

Astfel, orice funcționar la Bizanț purta un îndoit titlu, unul onorific, însemnând rangul său în rândul nobilimii administrative, altul indicând slujba efectivă cu care era investit, înaintarea în demnități și funcții, în ambele ierarhii atârna de împărat, și zelul personalu

378

lui administrativ era întreținut mereu de speranța funcțiunilor mai înalte, de așteptarea unei înaintări. Niciodată administrația nu fu mai mult în mâna suveranului, mai puternic centralizată și mai savant organizatăK.

1. Guvernământul central, în capitală, șefii marilor servicii, miniștrii, transmiteau, până la capetele extreme ale imperiului, voința împăratului.

Ei erau mai întâi cei 4 logotheti:

Logothetes teru 5 pbp, ot), care avea la început serviciul transporturilor și poștei (dromos e traducerea expresiei cursuspublicus). El a devenit treptat ministru de interne și al poliției, al afacerilor externe, mare Cancelar al imperiului. Va fi numit, simplu, după se

83 V. Benesovic, Die byzantinischen Ranglisten, BNJ, V (1926), p. 97 – 167.

Publică din nou listele, după Kletorologion al lui Philotheos (De Cer., II, c. 52) și după un ms. din Ierusalim. Aceste liste merită menționate în continuare.

Lista lui Uspenskij, după ms. 39 din Biblioteca patriarhală din Ierusalim (Taktikon).

În aceeași bibliotecă e un ms. nr. 24 de la începutul secolului al X-lea, fotografiat de Benesovic. El publică acest nou Taktikon, în paralel cu al lui Uspenskij și cu listele din de Cer., studiate de Bury.

Ajunge la următoarele concluzii:

1) Niciodată n-a existat o epocă în secolele IX-X, în care toți marii funcționari să îmbrace una și aceeași demnitate (proto-spatharios sau patrikios sau anthypatos-patrikios). Unii din ei nu au fost chiar niciodată patriei (sau anthypatoi-patrikioi).

2) De nicio funcție nu a fost legat un rang precis.

3) Numai ordinea funcțiilor poate fi privită ca bine determinată pentru fiecare epocă anume.

și va ajunge un fel de colul al X-lea, prim-ministru.

Aoyotfe Tân; iov yevi Koî), ministrul tezaurului public, avea conducerea finanțelor.

Aoyoș8Trc; to\> ai paticoâtKoO, marele casier al armatei. Îngrijea de întreținerea, încartiruirea, plata soldaților în timp de război, mai ales de ținerea listelor de ofițeri și soldați ai armatei regulate, cu soldele lor: aâpaâico TIKoi Kaâoc Xoyoi. Apoi și listele îndatoririlor populației față de armată.

Aoyo frETriq TCOV aye Xcov (al turmelor), administra hergheliile și domeniile. Era mai puțin însemnat. Se dezvoltase din officium al vechiului comes reiprivataie.

La Philotheos, întâiul funcționar al finanțelor e acc-KeXXdepioQ: pare a fi luat atribuțiile lui comes sacrarum largitionum. El priveghează toate birourile financiare, în locul său apare sub Comneni j. Lyac; Xoyoc. Lângă el stă A, oyoșe Trc Tot» yevuam Era apoi chestorul, b KomiaTCop, singurul dintre funcționari care-și păstrează numele latin. Era ministrul Justiției. Prefectul orașului era E7 tap%oO.

2. Guvernământul provinciilor: themele84. Armata are o importantă covârșitoare în preocupările împăraților. Constantin VII spune, într-o novellă, că ea este pentru stat ceea ce e capul pentru trup.

Ea se recruta în parte dintre locuitorii imperiului. Cei care dau acest element national se cheamă cnpa-Cei care reveneau în cavalerie, primeau

V. și Infra, p. 68 și urm.

pământuri – crepaâtGmKcc Kifmar. ce, fiefuri inalienabile, ereditare, ai căror posesori aveau numele de cavaleri, Kapccă Aâpun și pe care, prin legile lor, împărații le ocroteau împotriva uzurpativilor. Dar alături de acest element national, se făcea apel la mercenari, a căror credință părea mai sigură. Bine plătit, ei veneau din toate părțile la Bizanț, împăratul le făcu loc chiar în garda sa, unde unul din regimente constituia hetairia. Ea era compusă, în secolul al X-lea, din ruși, scandinavi și chazari. Faimoasa gardă a Varegilor, compusă la început din ruși, se recrută la sfârșitul secolului al X-lea rând pe rând din scandinavii Rusiei, normanzii Norvegiei și Islandei și din anglo-saxoni. Mulți din acești străini făcură la Bizanț o strălucită

carieră, ajungând la cele mai înalte comandamente.

Trupele care compuneau armata bizantină se deosebeau în două grupe. 1) Totyio. a ca, care aveau garnizoana în Constantinopol sau în împrejurimile capitalei, și 2) OL (j. aâoc, cantonate în provincii.

Prima grupă cuprindea cele patru regimente de cavalerie ale gărzii: Scholele (crzoX (XI), Excubitores (TOC as; KO upiâa), Arithmos (dpn? (a6) și Hikanatoi. Era și un regiment de infanterie, numeri. Fiecare din aceste corpuri, care se ridica la 4.000 de oameni, era comandat de un domestic (So-iecm Koc). Cel al schelelor – 5 ojj. ecTIKO<; T.COV ozo Xcov, era, în secolul al X-lea, șeful armatei bizantine, în a doua jumătate a secolului al X-lea, acesta se dublează, apărând și unul TTJC; AUCTECOC). Flota îl avea în fruntea ei pe marele drungarios.

eLjj. ața, corpurile de trupă ale provinciilor, al căror efectiv mergea de la 4.000 la 10.000 de oameni, aveau în fruntea lor un strateg. Erau și oi EK Ttpoaobjio U. Ele

381

NICOLAE BANESCU

se compuneau mai ales din cavalerie: cavaleria grea: kataphraktari și cavaleria ușoară, trapezitai.

Mai era apoi armata frontierelor – ocKpmKCC i-e-ata – organizată după modelul vechilor limitanei din secolele V-VI. Ocupau de-a lungul frontierei, pământurile ce li se dădeau și în care se instalau cu familiile lor. Rolul lor era să apere frontierele, să ocupe castelele și fortărețele, punctele strategice, să închidă defileurile, să supravegheze drumurile, să observe atent tot ce pregătea dușmanul și să respingă invazia.

Thema se despărtea în două turmai OrevupiJ.a), iar acestea în mai multe (36 cv5 ov și ixoapa, cu turmarehes, drungari și comites.

Clisurile aveau un klisurarches, inferior în putere strategului, dar superior turmarehilor.

Strategii erau asistați de un personal numeros.

Domesticul themei era un șef de stat major, care-l înlocuia pe strateg în lipsă.

Protonotarul themei, în rang după strateg, era șeful administrației civile. Este și judecător, KpiTTiq TOU freatoc). Deși supus strategului, poate purta corespondență direct cu împăratul.

XaptoDXdeptoq TOU lăej, (XTO<;, care păstra registrele, se

ocupa de recrutare și intendentă.

K6 p.ru; Tffe; KOpâriq, îngrijea să se ridice cortul împăratului.

Protocancellarios, protomandator se aflau în fruntea celor ce formau biroul strategului, officium.

Împăratul își avea numeroasele sale palate, împodobite, cum am văzut, cu toate strălucirile artei; el poseda întinse domenii și o bogătie mare în tezaurul său particular, ei5 iKov, pe care o putea cheltui tot atât de

382

bine pentru propriile sale plăceri, ca și pentru interesele statului. O mulțime de înalți demnitari, de eunuci, alcătuiau Curtea sa, o mulțime de paji cu numele romane de silentiarii, vestitores sau cu acela grecesc de SictKOvca îl serveau, o gardă anume, așa-zisii scholarii, vegheau la siguranța persoanei sale. Pompele cele mai strălucite înconjurau actele vieții sale, mărindu-i prestigiul în ochii mulțimii și ai oaspeților străini. Cartea Ceremoniilor, scrisă de Constantin VII, ne-a păstrat prescripțiile vieții reprezentative și pontificale a împăratului, în care eticheta cea mai riguroasă conducea fiecare gest.

O mare parte aveau, alături de împărat, cei doi demnitari mai însemnați ai Curții: KOUpoâtocăxx Tnt, care avea toată grija Curtii⁸⁵ și 7 tcepaKOij. bievoie;, paznicul camerei sacre a împăratului. Sub Leon VI o nouă mare demnitate aulică fu creată, aceea de (3 aaia, L07 tet TCOP, pe care el o dădu lui Stylianos Zautzes. Romanos Lekapenos o avu apoi din partea lui Constantin VII, când acesta o luă de soție pe fiica lui.

Bizanțul a avut o ierarhie de titluri, care nu implicau atribuții. Ele erau însă foarte adesea unite cu funcția. Titlul cel mai înalt a fost timp de secole cel de patrikios, creat pentru o clasă foarte restrânsă, de Constantin cel Mare.

⁸⁵ La origine, desemnează pe șeful gărzilor cu serviciul la palat, mareșalul palatului sacru (Anecdota, lui Procopius, ed. Bonn, III, p. 44). Era deosebit de curator, care avea curapalatii, din corpul de intendenți, care aveau grija diferitelor palate imperiale, fiind mai mulți (v. Martroye în Melanges Schlumberger).

383

NICOLAE BANESCU

Mai înaltă demnitate era acum, în secolul al X-lea, aceea de (j.

dyilTTpoq, la început șeful gărzii imperiale și cel mai de frunte dintre demnitarii aulici. Demnitatea aceasta se combină apoi cu una dintre funcțiile cele mai înalte ale imperiului. Astfel Zautzes, înainte de a primi rangul de Baoi Xeoâteticop, fusese j, exyicrepoe; Kod Xoyo deTTiq iov 8 pbiox). Romanos Lekapenos fusese la început 4, exyio" ipoc, KCU 4, eyae; amipeicxpzrig. Sub urmașul lui Constantin VII, Nikephoros și Leon Phokas au rangul unui j. ocyc Tpoe; KCXI 80 u, eaTIKoc; TCOV ozcă, cov.

Erau apoi patru Xoyoi-ETai, dintre care cel mai însemnat era A, oyoiăei; re; TOU Spooi), un fel de cancelar al Imperiului (la început ministrul curselor, postelor); așa a fost Staurakios sub Irene, Symbatios sub Michail al III-lea. Altul era XoyoiăeTTC TOX> yevi Koai (sau ye-VIKOC; X, oyoi3-LTR (), administratorul finanțelor statului; apoi Xoyoiăetriq toi) gisl Koi) sau TCOV oiKEiaKrâv, administratorul averii împăratului și, în sfârșit, A, oyoiăet; re TOU cmpaâoO (aâpot Tico TIKO u), casierul armatei. Sub Alexios Comnenul îl distingem și pe ÂoyoMTriq TCOV ae Kpetcov cu mari puteri contrasemnând deciziile împăratului. Mai târziu, la sfârșitul secolului al XII-lea, această funcțiune e înlocuită de j, eyac; Xoyoi3LTrc; 86.

Capitala avea doi funcționari superiori: e7 iap%oe Tfje; TTOĂ – ecoq, prefectul orașului, însărcinat cu poliția și jurisdicția asupra locuitorilor orașului și a celor din raza a 50 mile în jur, precum și 6 KOfexio TCOP, questorul, judecătorul tuturor celor care veneau din provincii să-și caute dreptatea în Capitală.

Vezi Ch. Diehl, în Melanges Iorga.

384

Alături de împărat se păstra încă Senatul.

(pox>A, f), de multe ori un factor însemnat de care împăratul trebuia să țină seama. Era o adunare de înalți demnitari civili, militari și ecleziaști. Din această nobilime senatorială își recruta împăratul înalții funcționari administrativi.

Clerul. Biserica nu mai era în vremea aceasta o putere care să pună în cumpănă autoritatea imperială. Lupta îndelungată a iconoclastilor avusese drept rezultat întărirea acestei autorități; Biserica ieșise slăbită din această luptă. Mănăstirile risipite, despuiate de averile lor, se refac, e adevărat, încetul cu încetul, de la restabilirea ortodoxiei; ele nu-și mai pot însă recăpăta bogăția dinainte și prestigiul puterii ce izvoră dintr-înșă, căci împărații dinastiei armene

au căutat să împiedice, prin măsurile lor, acest lucru. Am văzut că Romanos Lekapenos interzicea, printr-o novellă, celor care se închinau vieții monahale, de a-și dăruia bunurile unei mănăstiri. Nikephoros Phokas, unul din urmașii lui Constantin VII, oprește de asemenea hotărât astfel de acte pioase. Episcopii ajung prin urmare săraci, ei nu mai dispun de imensele averi pe care evlavlia oamenilor le îngrămădisise odată în mâinile lor.

Liutorând, episcopul Cremonei, ambasadorul regelui Otto la împăratul Nikephoros Phokas, a fost izbit de calicia episcopilor greci: „Divites sunt, pauperes sunt: Divites aureis, quibus plena luditur arca: pauperes ministris, seu ustensilibus. Soli mensulae assident nudaе, ipsi vendunt ipsi emunt; ostia ipsi claudunt, ipsi aperunt”. El își explică această sărăcie prin impozitul pe care trebuiau să-l plătească împăratului. Epis

385

copul de Leucade îi jurase că trebuia să plătească în fiecare an lui Nikephoros o sută de aurei”.

Afară de aceasta, politica prudentă a împăraților pune adesea în fruntea Bisericii simpli laici, membrii ai familiei imperiale, cum au fost Stephanos, fiul lui Basilios și Theophylaktos, fiul lui Romanos Leka-penos. Eunuci devotați erau adesea preferați pentru locurile de episcopi și uneori ridicați chiar la patriarhat. Liutorând a înregistrat acest lucru: „ipsi capones; sed, ha, caupones volui scribere; verum res lipsa, quae vera est, veritatem etiam nolentem compulit scribere: dicimus eram, quia capones sunt, id est eunuchi, quod canonicum non est”. 88 împăratul îl poate depune, în asemenea împrejurări, pe patriarh, fără să mai apeleze la Sinod și abuzul acesta nu mai provoacă acum revolte în Constantinopol, ca în vremurile aprinse ale ortodoxiei atotputernice de odinioară.

3Administrația. Guvernămintele (& z\\a.

Am văzut că, de la Iustinian încoace imperiul începuse a se desface în guvernăminte militare (lăeo. аѣ, CTTpaârryicu), în care se putea mai ușor asigura ordinea, sprijinită pe forța armatei. Organizația aceasta, aplicată mai întâi în provinciile asiatice, unde primejdia era mai mare din partea dușmanilor, se întinde tot mai mult de la Heraklios înainte și căpătă, sub întemeietorul dinastiei siriene, întocmirea unui sistem. Sistemul acesta era, în secolul al X-lea, pretutindeni înfăp

87 Liutorândi, Legatio, loc. cit., p. 371.

88 Ibidem.

386

tuit. Numărul și alcătuirea „themelor” se schimba, cum am spus, după trebuințele vremii. Mai puține sub Leon Sirianul, ele sunt, în secolul al X-lea, cu mult mai numeroase.

Constantin VII Porphyrogenetos ne-a lăsat, în cartea sa de *Thematibus*, împărțirea imperiului în guvernăminte militare (lăejj, ofâa) așa cum era în vremea sa. În Cartea despre Ceremoniile Curții avem încă, în două locuri, lista „themelor” imperiului, din timpul părintelui său.

Într-una din listele cuprinse în de *Cerimoniis aulae byzantinae*, c. II, 52, imperiul e împărțit în „themele Orientului”, *Avaôoăaicoc lăejj*. ața, și „ale Occidentului”, ai Tŧjt *Avaeox*; *aâpoclnyiai*. Ceea ce ne izbește aici e faptul că împărțirea nu e geografică, ci ierarhică. „Themele” Orientului sunt cele mai însemnate; ale Occidentului cad pe al doilea plan. Între „themele” Orientului, deci asiatice, se numărau toate provinciile însemnate, chiar cele din Europa: Thracia și Macedonia; pe când între cele occidentale, europene, erau trecute și „theme” din Asia, de mai puțină însemnătate: *TO TCOV Kipt>ppeucoi*; *CGV*, Samos, Marea Egee.

A doua listă din de *Cerim II*, 50, ne dă o împărțire mai apropiată de a lui Constantin VII. Thracia și Macedonia se păstrază încă între „themele” Orientului, dar „themele” *TCOV Kipuppaico Tcov*, Samos, Marea Egee au fost alipite Asiei, de care țineau din punct de vedere geografic, împărțirea este și acum ierarhică, făcându-se după sumele, ai *poyai*, cu care se plăteau anual șefii lor, strategii. Erau anume, după această listă, cinci clase: 1) a strategilor plătiți cu 40 de livre (livre) 89 de

453, bgr. = 20 mărci, 20 silingi.

387

NICOLAE BINESCU

aur (cam 45.600 lei, după valoarea monedei de aur, nomisma) 90; 2) a celor plătiți cu 30 de livre de aur (cam 34.000 lei); 3) a celor care primeau 20 de livre de aur (aproape 23.000 lei); 4) a strategilor cu 10 livre de aur anual (cam 11500 lei) și 5) a celor care primeau 5 livre fiindcă aveau numai rangul de că Eicro *Opocpxcu* (cam 5700 lei).

Această împărțire, după plata strategilor, pare a se fi păstrat și

sub Constantin; numai că acum se ținea seamă de situația geografică, în Cartea Themelor (De Thematibus), ele sunt grupate în „themele europene”, ale „Occidentului”, și cele asiatice, orientale, tot» Avaacă, iKO O. Limitele lor și capitalele din care se conduceau nu ne sunt cunoscute, întinderea lor a variat după împrejurări. Un lucru e însă sigur: themele Orientului erau cele mai însemnate. Aici erau ținuturile cele mai bogate, care dau statului cele mai sigure venituri, de aici se recrutau cei mai buni soldați ai armatei.

În Europa se aflau „themele” care alcătuiau una din cele două mari părți ale imperiului, t) Axxnq.

1. Mai întâi a Thessalonicului, una din cele mai însemnate, cu Capitala sa, care era al doilea oraș al imperiului, fortăreată puternică de unde se sprijinea acțiunea militară împotriva populațiilor care năvăleau în părțile grecești. Chalcidica, Athosul cu multele lui mănăstiri, o parte însemnată a vechii Macedonii intrau în această provincie. Ea se învecina pretutindeni la miazănoapte și răsărit cu Imperiul bulgar, care pusese stăpânire pe interiorul Peninsulei Balcanice.

4, 4 grame după Iustinian.

388

2. „Thema” Strymon, mai mică, ocupată de triburi slave pe jumătate supuse. Aici se găseau, pe fluviul Axios, Turcii Vardarioti, populație războinică strămutată din Asia de împăratul Theophilos și menită a preîntâmpina năvălirile bulgare.

3. Macedonia, la Răsărit de Strymon, cuprindea o parte a Macedoniei vechi și ceva din marea câmpie care se întindea de la Marea Egee și Propontida până la Pontul Euxin, cu capitala în Adrianopol.

4. Thracia, hinterlandul Capitalei, fiind împreună cu Macedonia, una din forțele imperiului, regiuni bogate și locuite de o numeroasă populație. Capitala „themei” Thraciei era Constantinopolul.

Grecia continentală și Peninsula Moreei erau împărțite între cele două „theme” numite (5) Hellas și (6) Peloponezul, cea dintâi cu reședința guvernatorului probabil la Theba, a doua la Castron Corinthu. Năvălirea triburilor slave transformase adânc vechea peninsulă greacă. Ei ocupau interiorul, câmpiile; Mardaiti strămutați din Asia se aflau de asemenea aici. Vechea populație indigenă se retrăsese pe munți, păstrându-se în orașele înstărite, la Patras, la

Corint, Monem-basia, Argos, Nauplia, Methone, Coron ș.a.

Cele mai multe insule ale Mării Egee, cu Peninsula Gallipoli, cu Troada și tărmlul de sud al Propontidei alcătuiau „thema” maritimă a (7) Mării Egee (tox» Aiyocio-u TieXocyotx). Strategul, care-și avea reședinta probabil în Chios, comandă în același timp escadra imperială însărcinată cu poliția pe aceste ape bântuite statornic de pirați.

389

NICOLAE BANESCU

Coasta Epirului, cu Etolia și Acarnania, formau mica themă Nicopolis, cu capitala în orașul cu același nume.

Thema Dyrrachion, mărginită la nord de Serbia Diocleiană, la Răsărit de Bulgaria, se întindea pe tărml de la Avlona până la Antivari. În vremea de care ne ocupăm, această „themă” căzuse în cea mai mare parte în stăpânirea bulgarilor. Bizantinii își păstrau numai cetățile de coastă – Dyrrachion, Dulcigno, Antivari – apărute de zidurile lor tari împotriva cuceririi slave revărsate puternic în acele regiuni. Cât despre „themă” Dalmatiei, mai la miazănoapte, aceasta era acum o simplă ficțiune, care trăia numai în arhivele imperiului. ținutul căzuse complet în mâinile năvălitorilor slavi.

Insulele ionice formau „thema” Kephallenia. Strategul își avea reședinta în orașul cu același nume.

În Italia, stăpânirea bizantină se păstra acum numai în părțile de miazăzi, cu multe greutăți și acolo. Cea mai mare parte a peninsulei căzuse în puterea lui Otto al Germaniei. Veneția singură, vasală Bizanțului, se bucura de o neatârlnare aproape completă. „Thema” Longobardiei, aceea a Calabriei era tot ce mai stăpânea imperiul în Italia meridională¹²²¹. Hotarele lor variau după rezultatele luptelor necontenite cu vasalii longobarzi (la Salerno, Capua, Benevent). Strategii bizantini aveau a purta aici grele lupte cu arabii din Africa și Sicilia, pentru apărarea acestor posesiuni ale imperiului. Principalele cetăți erau Bari, Tarentum, Rossano, Croton, Rhegium ș.a. Sicilia era pierdută întreagă în mâinile arabilor. Arhivele o citează, după cum citează și Dalmatia.

390

La cealaltă extremitate a Europei, la Nordul Pontului, bizantinii aveau încă puternica piață economică Cherson, care alcătuia, cu o parte a teritoriului dimprejur, „thema” cu acest nume. Foarte însemnată pentru supravegherea barbarilor din nemărginitele câmpii

ale Rusiei, pentru relațiile unui comerț activ cu acești barbari, „thema” aceasta avea în fruntea ei un strateg, sub acesta un Ttpo ce ucov, prim magistrat municipal, și un senat local.

Asia Mică alcătuia a doua parte mare a Imperiului bizantin și cea mai însemnată, f] Avocto Xfi, Răsăritul, în această parte stăteau mai cu seamă acum puterile imperiului, aici era mai activă viața comercială și agricolă, de aici se recrutau cei mai mulți și mai buni soldați.

Cea mai apropiată de Constantinopol era „thema” Optimaton C07 mu. aâov), cu reședința la Nicomedia. Numele-i venea de la Optimates sau Optali, războinici goti împrumutați din odinioară de împărați în acea provincie.

Alături thema, care cuprindea cea mai mare parte a Bithyniei, Opsikion COV/iKiov). Capitala sa era Niceea, oraș bine întărit. Ea – și lua numele, după Rambaud, de la vestiții Obsequentes, miliție de gladiatori organizată de Marcu Aureliu și care și avea cantonamentele în această provincie. Cuprindea o mulțime de populații, mysieni, phrygieni, clardanieni, bithynieni, și o numeroasă colonie slavă sub ordinele unui catepano.

Thema Thracesienilor, TCOV epaKTicov, era una dintre cele mai însemnate ale Asiei Mici și cuprindea toată Lydia veche. Sardes, Pergamon, Laodiceia, Philadelphia erau orașele ei de căpetenie.

391

Apoi venea Samos, cu insula și o parte din litoralul de alături, de la Adramyttion până la Milet. Capitala era Smyrna și era o „themă navală”.

Kibyrraiotes, Kip-oppeaonrc, altă temă navală la sudul Asiei Mici, era alcătuită din vechile provincii Lycia și Pamphylia și o parte a Cariei. Rhodos, Cos, Leros și alte insule se țineau de ea.

Marea themă Anatolicon (TO AvaxoăaKOV), cea dintâi prin dimensiunile sale mari și mulțimea populațiilor, dădea o parte însemnată a armatei bizantine. Un „mare strateg” comanda această themă centrală a Asiei Mici. Nu se știe unde-și avea reședința; dar orașele principale erau Amorion, Antiochia Pisidiei, Iconion, Metropolis.

Seleucia se întindea pe tărmlul meridional, la răsărit de Kibyrraiotes. Creată de Romanos Lekapenos, ea cuprindea Isauria și partea de Apus a Ciliciei, neocupată de arabi, constituind una din themele de hotar, menite a susține, cu populațiile lor războinice,

primele lovituri ale armatelor musulmane, slujind drept cordon de apărare themelor mai mari din interior.

Lanțul acestor provincii de hotar se continua cu „themele” Cappadociei, Lycandos, Charsianos, Sebas-teia, Coloneta și Mesopotamia, regiuni muntoase, acoperite de fortărete, întinzându-se până la Eufrat și sprijinindu-se pe puternicul masiv al muntelui Anti-Taurus. Erau un vast câmp de neîncetate lupte de frontieră, cuibul vestiților akritai, cântați de epopeea bizantină¹²³¹. Lycandos, puternică cetate, Caesarea, Tzamandos, Melitene, Germanikia, Tephrike, Sebasteia, Coloneia erau punctele de apărare cele mai tari., i 392

În sfârșit, de-a lungul Pontului, alte patru theme completau sistemul provinciilor asiatice: a Bukellarilor, TWV Boi) KLM, ocpteov, a Paphlagoniei, TCOV neKptaxyovoov, Armeniakon și Chaldia, cu marile lor piete de comerț, care erau în același timp cetăți puternice: Heracleia, Amastris, Sinope, Amasia, Trapezunt, Ankyra ș.a.

Thema insulară a Ciprului era în mâna arabilor. Ni-kephoros Phokas o va readuce în stăpânirea imperiului.

Acestea erau, în secolul al X-lea, „themele” imperiului bizantin: 12 în Europa, ale Occidentului, 17 în Asia, ale Orientului. Cele din urmă alcătuiau, cum am spus, puterea de seamă a imperiului; de aceea și înrăurirea Orientului a fost, în epoca aceasta, cu mult mai însemnată asupra destinelor Bizanțului.

„Themele” erau comandate de investiți cu depline puteri militare și civile în același timp. Ei nu cunoșteau alt șef ierarhic decât pe împărat. Vechii prefecți praetorio, proconsules, vicarii, care formau legătura între administratorii provinciilor și împărat, nu mai există acum. Strategii sunt cu totul neatârnați și corespund de-a dreptul cu împăratul.

Strategii aveau sub ordinele lor ofițeri subalterni, dintre care cel mai însemnat era iovp\ napzr\ t, comandantul unei turme, căci subdiviziunile „themei” erau, în secolul X Tot>po, ca și botv5 a (vexilla), aceasta din urmă cuprinzând un corp de trupă mic, inferior turmei, uneori un simplu manipulus, sub comanda unui drongarocomes.

O altă subdiviziune a „themei”, dar specială, în afară de ierarhie, erau guvernămintele coloniilor străine cantonate în imperiu și care se bucurau de anumite

privilegii, având un comandant al lor, numit catepan, 6 KCttETtâvco. Astfel erau Mardaitii din „thema” Kipx>ppa-lancov, care își aveau catepanul lor, numit direct de împărat.

Imperiul mai avea așa-zisele clisurae, KX. Eiao upai, fortărete militare ridicate în strâmtorile „themelor”, mai cu seamă la hotare. Ele par a nu fi fost supuse sub ordinele strategului; formau, ca atare, niște mici provincii particulare și multe din „themele” mai noi ale imperiului fuseseră anterior asemenea ale altor „theme”. În fruntea lor se găsea un potp-Tlt, inferior în putere strategului, dar superior unui turmarehes. Comandantii acestor clisurae se luau de obicei dintre protospatharioi, pe când cei ai așa-numitelor turmae se recrutau dintre spatharocandidatoi sau spatharioi, din clase, prin urmare, inferioare.

Strategii n-aveau toți aceleași titluri. Ei nu se deosebeau numai după rangul provinciilor pe care le comandau, dar chiar acei care se urmau în aceeași „themă” n-aveau o situație identică. Apoi, strategii propriu-ziși se deosebeau de cei trimiși temporar în fruntea provinciilor, ca reprezentanți ai împăratului, oi EK upo-067101).

În monumente întâlnim uneori și titluri inferioare în rang strategilor, ca acela de comes și archon. Unul (al themei tot) 07 mi. cu; ot>) poartă titlul de domesticos. Tot astfel aflăm un catepan de Nicopolis și de Paphla-gonia. Între ofițerii subalterni la ordinele strategilor, mai însemnați sunt aceștia:

1. Un protonotar al „themei”, Tepco Tovotdpioq, în rang după strateg, dar neatârnat de el. El este și judecător (8 iKaITTT) c) al „themei”. Administrează finanțe

394

lle, depinzând de marele dregător al tezaurului și, când armata imperială trece prin provincie, trebuie să-i procure alimente și furaje. E ajutat de inspectori, inoniai. Este și Kpi/cfe iov tfena-ccx).

2. Un protocancelarsi un protomandator, în fruntea celor care formau biroul (officiurri) strategului.

3. Un chartularios (zocp Tot>A, ocpioe; T.OV) lăep. aâot), care tine registrele; un domesticos al „themei”, care stă la cartierul general și-l înlocuiește pe strateg în lipsă; KOjariq Tfjt Kovp Trit, care avea grijă să se ridice cortul împăratului când acesta lua parte la expediție.

Armata. Feudele militare. Armata bizantină se alcătua din două părți deosebite: una care cuprindea oastea și flota împărătească, așa-zisele Teczj4, ceâa și boc-OIIKOC 7 tă, cbâjia, care atârnavă de-a dreptul de guvernământul central, de împărat, și alta compusă din oastea și flota „themelor”, f>Lj. ața și f} en. cm Ka KXcbij. a, puse, cum am văzut, sub comanda strategilor. Ceea ce mai deosebea aceste două împărțiri era faptul că trupele imperiale păstrau același număr totdeauna, pe când cei din „theme” se reduceau de obicei în timp de pace la strictul necesar.

Așa-zisele T.ayjj. ceâcc cuprindeau: 1) corpurile de oaste imperială cunoscute sub numele de L%că, od, comandate de un A o (j. eaTIKO<; TCOV azcă, cov Tfjt; bevec Tcă, fe și de un Aoo, e<mKO<; TCQV azo Xcbv if\ e, 5\>aecoe;; 2) Garda imperială ((ppecupcc), din care făceau parte următoarele corpuri: f) et-cupeia, alcătuită din mercenari străini, care se bucurau de privilegii speciale. Ea avea în fruntea sa unul dintre cei mai înalți demnitari ai imperiului, pe marele hetaireiarch. es, (j. eyoce; ETCX – ipeice). Unele din aceste companii străine erau cantona

395

NICOLAE BANESCU

te în locurile unde trăiau și ele își aveau șefii lor proprii: iberii un couropalates aproape independent, armenii printi de-ai lor, apxovTET.

Td e-KO uniâa (oi e-KOaiâopei), cum arată numele lor latin, făceau de gardă în Palat, ori – r»

Textele menționează uneori și un corp de gardă cu numele dprdnog sau vo op. epa (în de Cer. aflăm, între alți ofițeri ai acestui corp, un 5 o) iecmKO<; TOU ocprdj. o-o sau TWV vounepcov) și un altul pentru (oi) iicavatoi (numit Sofiecmicoc; TCQV iicavd Tcov).

Flota, TO paai XIKov 7 tXauj, ov, era pusă sub comanda generală a unui Spo uyydpioq TCOV 7 tă, o neov. Ea era alcătuită din marile corăbii numite 8 poj. bree;, cu câte două linii de vâslasi. Ele erau prevăzute la mijloc cu o fortăreată de lemn, și) A, OKaaâpov, care îi proteja pe luptători. Unele erau mari și puteau cuprinde mai bine de 200 de oameni; altele mijlocii, de o capacitate mai mică, dar tot cu patru rânduri de lopeți; altele mici, cu o sigură linie de lopeți de fiecare parte. Partea cea mai însemnată a acestei flote imperiale era aceea care cuprindea corăbiile incendiare, prevăzute cu tubul prin care se

sufla focul (aicpcov), sub conducerea unui au pcovdTCop. În epoca dinastiei armene, flota era una din fortărețele imperiului, care-i asigură stăpânirea mării, ftecă. aoao Kpema⁹¹.

Marina bizantină. Istoria puterii pe mare bizantine e încă de scris¹²". Izvoarele principale (înaintea secolului X) sunt Taktika ale lui Leon, c. 19 (nepi va-ayiaq); întoarcerile oficiale din cele două expediții în Creta, în secolul X, cuprinse în de Cetim., c. 44

91 V. Rug. Gfrorer, Byz. Geschichten, II, Cap. XXII.

396

și 45; și (asupra comenzilor navale sub Basilios și Leon VI) De adm. imp., c. 51. Studiile moderne principale cu acest subiect: Gfrorer, Das byzantinische Seewesen (c. 22 din Idem, Byzantinische Geschichten, vol. II, p. 401 și urm.); C. de la Roncière, Char-lemagne et la civilisation maritime au IXe siècle (în „Moyen Âge”, 2 serie, t. I, p. 201 și urm., 1897); C. Neumann, Die byzantinische Marine (în „Hist. Zeitschr.”, v. 45, 1898, p. I și urm.); /. Bury, The Naval Policy of the Roman Empire, în „Centenario della nascita di Michele Amari”, vol. II, p. 21 și urm., Palermo 1910. Add. G. Schlumberger, Nicephore Phokas, p. 52 – 66.

În secolul VI, după căderea regatului vandal, imperiul n-a mai avut un dușman pe mare, și de atunci n-a mai fost niciun motiv să se mențină o flotă puternică. Mediterana, deși toate coastele sale nu făceau parte din imperiu, era în mod practic odată mai mult un lac imperial. Această împrejurare e o apărare suficientă împotriva acuzației aduse de Gfrorer lui Justinian pentru neglijarea marinei.

Situația se schimbă în a doua jumătate a secolului VII, când arabii pun mâna pe mare. Împărații au a apăra coastele și insulele lor contra unei puteri maritime ostile. Prin urmare, o nouă organizare navală a fost îndeplinită, și putem atribui meritul acestei organizări succesorilor lui Heraklios. N-avem de fapt nicio stare în vreuna din autoritățile noastre, despre creația flotelor imperiale, dar e clar că noul sistem a fost stabilit înainte de zilele lui Anastasios U și Leon III. Sub Theophilos și Mihail III, organizarea navală a fost reînnoită și perfecționată. Așezarea arabilor în Creta și incursiunile lor în Marea Egee erau fapte care i-au silit pe împărați să se îngrijească urgent de corăbiile lor. Din acest timp până în ultima parte a secolului XI, flotele imperiului au fost cele mai puternice din Mediterana.

Erau două flote: imperială și provincială (a themelor). Unele

contingente ale flotei provinciale, date de themele Kibyrrhaeotis, Marea Egee și Samos, erau întotdeauna gata de acțiune, ca și armatele themelor. O flotă imperială fixă exista în secolul IX sub împărații Amorieni și era comandată de amiralul imperial (Spovy-yâpioc, TCQV 7 tă, co jacob). Acest amiral, marele drungarios, era strict comandantul flotei imperiale, dar în cazuri în care flotele trupe

397

nală și provincială lucrau împreună, el era natural comandantul șef. Amirali diviziilor flotei provinciale aveau titlul de drunga-rios, când au fost instituiți întâia oară. Dar după aceea au fost promovați la titlul de strategos.

Flota imperială în secolul X era mai mare decât cea provincială. Astfel, în expediția cretană din 902, contingentele flotei au fost următoarele:

Flota imperială

60 dromones 40 pamphyliane

Flota provincială thema Kibyrrhaeotis

15 dromones, 16 pamphyliane thema Samos

10 dromones, 12 pamphyliane thema Aegee

10 dromones, 7 pamphyliane thema Helladică, 10 dromones

Deși escadrele provinciale formau un armament mai mic, ele aveau avantajul că erau întotdeauna pregătite pentru război.

Cauzele decăderii marinei bizantine în secolul XI au fost studiate de Neumann. El arată că politica anti-militară a împăraților în al treilea sfert al acestui veac a atins marina, ca și armata. Dar cauza principală a fost cucerirea selgiucidă. Ea dezorganizează complet themele care dădeau contingentele flotei provinciale, în secolul XII, împărații depind în marină de Veneția, pe care ei o plătesc cu privilegii comerciale.

Dromones sau biremele erau de diferite mărimi și construcții. Astfel, cele mai mari puteau fi echipate cu o trupă de 300 oameni; cele de mărime mijlocie puteau cuprinde, ca triremele vechi grecești, cam 200 oameni. Erau și mai mici, care, afară de 100 vâslasi care le mânau, conțineau numai puțini ofițeri, cârmaci etc. Poate 20 în total). Apoi erau un fel special de bireme, deosebite prin construcție, nu prin mărime, numite pamfiliane și probabil însemnate prin viteza lor. Împăratul Leon, în Tacticele sale, arată că corabia amiralului va fi mare, rapidă și de construcție pamfiliană (16 8 f XeyofievovndjjxpDXov). Corăbiile pamphyliane din expediția cretană

de la 902 erau de două mărimi: cele mai

398

mari erau echipate cu 160 oameni, cele mai mici cu 130. Importanța acestor vase pamphylice trebuie pusă în legătură cu importanța themei Kibyrrhaiotai, care-și ia numele de la Kibyra Pam-phyliei, care va fi fost un centru de construcții navale.

Alături de bireme, corăbii cu un singur rând de vâslasi erau întrebuințate ca iscoade. Ele erau numite galee (yaX.odaq r LLO – vfipen; în Takt. 19 § 10). Numele de dromon sau „alergătoare” era un nume general pentru o corabie de război și poate fi aplicat galerelor, ca și biremelor; dar în uzul comun era restrâns probabil la bireme, și anume la acele bireme care nu erau de construcție pamphyliană.

HuXoKOtoâpov era o clădire ridicată aproape de mijlocul coarței corăbiilor celor mai mari pentru a proteja soldații care aruncau pietre și sulițe împotriva dușmanului. Era o altă clădire de lemn la proră, echipată cu soldați, dar servea scopului principal de a proteja tubul cu foc așezat la proră.

Substanțele combustibile întrebuințate de bizantini în războiul lor naval erau de diferite feluri și folosite în deosebite chipuri. Ele erau cuprinse în numele comun de focul grecesc sau marin (al cărui ingredient principal era nafta, bitum). Arma cea mai simplă a focului era probabil tubul de mână (xeipooicpcov), un tub plin cu combustibile, care era aruncat cu mâna ca o rachetă și exploda în marginea vasului inamic. Marinarii care aruncau aceste arme erau „grenadierii” Evului Mediu. „Focul artificial” – probabil în stare lichidă – era pus în oale (x-tpai), care se aruncau asupra vaselor dușmane cu mașini. Asemenea oale sunt reprezentate în picturile de vase de război într-un vechi manuscris păstrat la Bibliothèque Nationale din Paris și reprodus de Schlumberger în Nicephore Phokas. Dar era și altă metodă de aruncare a „focului artificial”. Combustibile care explodau când atingeau corăbiile dușmane erau împinse prin tuburi, mânuite de un tunar (siphonaton) n.

În „theme”, am văzut că armata îl avea în fruntea sa pe strateg. Ea se ridica, în fiecare provincie, la 10.000

92 J.B. Bury, ed. operei lui Gibbon, vol. VI, Appendix n. 5.

399

NICOLAE BANESCU

de oameni și se împărțea în două to upja. ca; fiecare turma

cuprindea cinci banda, comandate de drongari; un bandon se împărtea la rândul său în cinci pentar-chii, în fruntea cărora se găsea câte un comes.

Populația nu avea obligația serviciului militar. Ea se deosebea la bizantini în două clase: civilii, reo XÂTai și militarii, ctpemeo Tca. Cei dintâi nu serveau în armată, dar susțineau statul prin impozitele pe care le plăteau; cei din urmă îl susțineau prin tributul sângelui. Ei primeau în schimb un feud, o proprietate, care se trecea în registrele militare și era scutită de orice dare.

Cu vremea, strategii ori marii feudali ai imperiului se făcură stăpâni, prin diferite mijloace, pe aceste pământuri militare, CTtpomoo TOTOJ – tux și prin aceasta puterea militară a imperiului suferi o mare scădere: soldații, ajungând fără proprietate, nu se mai puteau pregăti pentru război, cum erau îndatorați, și numărul recruților scăzu simțitor, împărații dinastiei armene au meritul de a fi intervenit energic în această privință, făcând ca pământurile înstrăinate, vechile feude militare să reentre în posesia primilor lor stăpâni și decretând inalienabilitatea lor.

Sistemul își avea totuși viciile sale organice. Când soldatul murea, proprietatea sa trecea moștenitorilor legitimi, și dacă aceștia erau mai mulți, fiecare dintre ei nu mai avea mijloacele prevăzute de lege pentru a se înarma pe socoteala sa. Novellele lui Constantin VII Porphyrogennetos și ale urmașilor săi Romanos I și Nikephoros Phokas stabiliseră valoarea pământului pentru cavalerie și marină la 4 livre (pfunzi) de aur. Când această valoare scădea prin trecerea feudei militare în mâinile mai multor moștenitori, obligația mili

400

tară nu se mai putea îndeplini și atunci se căută un mijloc care să acopere acest neajuns. Moștenitorii erau anume îndatorați a-și da cu toții contribuția la procurarea celor trebuincioase unui soldat, ei trebuiau să dea prin urmare împreună un soldat (de aceea se cheamă <yuv66Tca). Altă măsură pentru refacerea armatei micșorate prin aceste înstrăinări ale proprietății, fu înrolarea soldaților care nu aveau nicio avere, ca ușor înarmați sau ca simpli servitori ai armatei.

Prin toate aceste măsuri, prin organizarea militară a provinciilor, prin crearea unei clase militare, legată de pământul pe care și-l apăra luptând împotriva dușmanilor din afară și care se transmitea urmașilor, prin fortificațiile numeroase ridicate în toate

părțile imperiului, prin dezvoltarea artei războiului, care făcu preocuparea multor împărați, imperiul căpătă în timpul dinastiei armene o mare putere militară, care-l făcu să atingă, în această epocă, cele mai înalte culmi ale măririi sale.

4. Problema socială. Bogatii și săracii între secolele al VI-lea și al XI-lea, chestiunea socială luase în Imperiul bizantin un caracter primejdios pentru bunul mers al statului. Am văzut cum în acest spațiu de timp marea proprietate ia întinderea acelor enorme latifundii, față de care mica proprietate dispare tot mai mult și oamenii liberi tind a ajunge în servitute. Novellele împăraților care reacționează împotriva acestui neajuns ne arată cine erau acești latifundiari, puternica aristocrație provincială care înțelesese ce avantaje politice se legau de stăpânirea marilor întin

401

NICOLAE BĂNESCU

deri de pământ: erau mari demnitari ai statului și ai Bisericii, patricieni, guvernatori de provincii, comandanti militari, membrii ai Senatului, episcopi, mitropoliți, egumeni de mănăstiri, toți aceștia formau clasa avuților lacomi, apxovteq, Suvoc Toi, față de micii proprietari, %COptec Tca, 7 ievrâe<;, care-și pierdeau, odată cu pământul, smuls prin tot felul de procedee, și condiția de oameni liberi.

În provincii, pământul militar și pământul țăranilor mici proprietari era anexat neconținut la marile proprietăți, iar interesele financiare ale statului și puterea sa de apărare se ruinau din această pricină, împărații dinastiei macedonene intervin atunci în repetate rânduri pentru a pune capăt unui abuz ce primejduia bunul mers al lucrurilor. Ei tind a păstra totdeauna pământul în familia ori măcar în clasa posesorului său. De aici dreptul de protimisis la înstrăinarea acestui pământ. Printr-o serie de novelle Romanos Leka-penos (anul 922) și Constantin VII Porphyrogenetos hotărâsc că la vânzarea unei proprietăți mici, ori la închirierea ei pe timp determinat au dreptul de a cumpăra: 1. rudele; 2. coproprietarii (membrii obștii din care face parte proprietatea); 3. vecinii bunului ce se vinde; 4. membrii comunei (cei din aceeași clasă de impozite). Numai în cazul când nimeni din aceste patru categorii nu vrea să cumpere, se poate prezenta oricare altul. Apoi se interzice de a se mai lua bunurile celor săraci sub orice formă – cumpărare, înfiere dăruire, patronaj ș.a. – iar aceia care obțin în acest chip asemenea bunuri le pierd, expunându-se și la o amendă

către fisc. Numai când, în timp de 10 ani, nu se va înfățișa în această privință plângerea din partea

402

r celui interesat, proprietatea rămâne neatinsă. Dar bunurile militare – xă crtpa TiamKCC KTfij. ocâa – care în ultimii 30 de ani au fost înstrăinate, urmau a se întoarce posesorilor, fără nicio despăgubire.

În alte novelle, Constantin VII declară drept „nule și inexistente” toate înstrăinările bunurilor celor săraci împotriva dispozițiilor stabilite. Bunurile uzurpate astfel de către cei avuți vor fi prin urmare restituite proprietarilor inițiali, rudelor sau coproprietarilor lor, fără nicio despăgubire; aceasta putea fi hotărâtă de justiție numai dacă vânzătorul stăpânea o avere mai mare de 50 de nomismata. Feudele militare sunt declarate categoric inalienabile.

Referitor la Constantin VII Porphyrogenetul, un inventar privitor la cele 16 novelle din epoca domniei lui, arată că cinci au fost publicate sub guvernarea lui Lekapenos: prima, Tomus Unionis, 920, restabili pacea în biserică; a doua, promulgată în 922, precum și a treia, promulgată în 939, erau destinate a promova unul din interesele sociale cele mai de seamă ale imperiului, prin faptul că interziceau bogaților a dobândi bunurile săracilor și militarilor, instituiau contra acestor încălcări dreptul de retragere și preemțiune (protimisis).

Se mai atribuie lui Romanos alte două novelle, una care deschidea vânzătorului contra dobânditorului o acțiune de 4 ani, în supliment de preț; alta care confirma nulitatea achizițiilor făcute în disprețul dreptului retragerii.

Legile guvernului personal al lui Constantin VII, contrasemnat de numele ilustre ale lui Theoctist și Theodor Decapolites, care îndepliniră succesiv sarcina de quaestor, sunt inspirate de aceleași principii ca și cele ale lui Lekapenos.

În anul 947, o novellă reînnoiește toate interdicțiile predecesorului contra achizițiilor bunurilor săracilor de către bogați, contrare intereselor sociale. O alta confirmă interdicțiile anterioare contra dobândirii fondurilor militare. O a treia ordonă că bu

403

nurile oricărei persoane moarte fără testament și fără a lăsa copii, nu vor aparține în totalitate rudelor sau, în lipsă de rude, fiscului; acestea vor primi numai două treimi; cealaltă treime va fi consacrată

lui Dumnezeu, și în această treime vor fi copiii și sclavii, ei vor dobândi libertatea. Această novellă arată stăpânirea ideilor religioase asupra prinților macedoneni și progresele ideilor sociale cu privire la sclavi.

Celelalte novelle ale lui Constantin au mai puțină importanță.

În același sens, în favoarea micii proprietăți sunt dispozițiile luate de Romanos Lekapenos, de Constantin VII, și de urmașul acestuia, Romanos II.

Dar marea proprietate era tot atât de necesară intereselor imperiului și ea fu păstrată, împăratul Nikephoros Phokas, urmașul lui Romanos II, interzice anume, într-una din novellele sale, săracilor (Ttevri ceq) de a putea obține proprietatea scoasă în vânzare a vreunuia dintre cei bogati (Kirpa TCOV 5 x>vaâcov). Bunurile acestora nu puteau fi cumpărate decât tot de cineva dintre ei (bepzov TIKov Ttpoaco Trov) 93.

Foarte greu apăsau asupra imperiului marile proprietăți câștigate cu vremea de biserici și mănăstiri. Nikephoros Phokas, câțiva ani după Constantin VII, va lua împotriva lor severe măsuri. Pornind de la principiul evanghelic al desertăciunii bunurilor pământesti ale vieții, Nikephoros condamnă, în prima sa novellă, cu un mare lux de citate din Sfânta Scriptură, lăcomia oamenilor Bisericii de a strânge averi, adevărată batjocură a învățăturii Mântuitorului. El hotărăște deci ca bunurile de prisos ale fundațiilor religioase, oricare ar fi ele, să se vândă laicilor; apoi oprește de a se mai

93 Novellă V, în anexă la Leo Diac. (ed. Bonn), p. 321.404

dărui de acum înainte bunuri mănăstirilor, spitalelor, azilurilor, ori Mitropoliilor și Episcopiilor⁹⁴.

În lupta aceasta, pe care împărații dinastiei armene o deschiseră împotriva abuzurilor celor puternici, acela care atinge mai mult interesele acestora e Basilios al II-lea.

Dacă în practică era foarte greu ca să se redea țăranilor serbi libertatea, precum și ca micii proprietari deposezați să ajungă din nou stăpâni pe proprietățile lor, toate aceste măsuri ale împăraților dinastiei armene au putut pune cel puțin o piedică la continuarea abuzurilor, lăsate mai înainte în voia lor.

Starea economică a imperiului în acea epocă era înfloritoare. Industria era dezvoltată. Din Cartea Prefectului vedem ce loc însemnat țineau breslele, bine organizate, în fruntea lor veneau cele care produceau articole de lux: argintari, negutători de mătase. Totul era

strict reglementat. Statul intervenea, erau articole rezervate fabricilor de stat, de aceea s-a zis că Bizanțul a fost paradisul monopolului și privilegiului.

Expresia aceasta a fost lansată de Jules Nicole, când a publicat *Ercccpxv Kov BipXtov*. De atunci, ea se regăsește aproape pretutindeni, se repetă adeseori în felurite studii.

Andreades o socoteste exagerată.

Sunt, în știința economică, monopoluri economice, dictate de considerații comerciale sau industriale, și monopoluri fiscale, introduse în interesul Tezaurului, inseparabile deci de ideea de stat.

În ce privește economia privată, se poate vorbi de monopoluri și privilegii, în sensul că nici munca, nici comerțul nu erau libere la Bizanț.

Ibidem, p. 310 – 317.; f...

405

NICOLAE BANESCU

Regimul corporativ n-a fost însă mai puțin liberal decât aiurea. E incontestabil că:

1. Statele Occidentale ale Evului Mediu și Renașterii au cunoscut dispoziții asemănătoare celor decretate în *EicctpxiKOV Biti Xiov*, și au luat fată de străini aceleași măsuri.

2. Legislatia bizantină e mai liberală decât cea care o precede, în Imperiul Roman din faza sa de declin, grija de a asigura executarea numeroaselor obligații (munera) ce acesta le impunea corporațiilor, nu permitea să se schimbe profesia și statul făcu chiar ereditar exercițiul fiecărei profesii.

3. Pe când în alte părți ale lumii sau în alte timpuri corporațiile erau obligate adesea a vărsa impozitele de patentă sau capita-tie datorate de membrii lor, împărații par a nu se fi gândit să tragă foloase fiscale din regimul corporativ.

Multe monopoluri la Bizanț au fost numai temporare, nu permanente (grâul, mătasea).

În ce privește grâul, statul impunea restricții la exportul cerealelor, în caz de lipsă. El nu vindea decât grâul provenit din impozitul în natură (annond) din domeniile sale, care puteau fi întinse. Reacția (produsă în vremea lui Mihail al VII-lea) la încercarea de a institui în acest domeniu un monopol, arată că măsura nu era permanentă.

Iar pentru mătase, era lăsată libertatea (vedem din Cartea Prefectului) în secolul al X-lea, dar se făceau excepții pentru anumite stofe a căror fabricație și-o rezerva statul sau pentru care el cerea o licență. Stockle a arătat că o dispoziție a Codului Iustinian, reprodusă și de Basilică, făcea restricții pentru stofele de purpură, pe care singuri împărații și înalții demnitari aveau dreptul de a le purta. Andreades arată că pe lângă aceste considerații protocolare, administrația bizantină avea și alte motive pentru a stabili un astfel de monopol.

a) Stofele de lux erau întrebuințate nu numai pentru nevoile Curții, ci și în scopuri diplomatice și administrative. Darurile oferite suveranilor străini, ambasadurilor, constau de preferință în mătăsuri, produse ce era greu a se procura de aiurea.

406

Apoi, retribuirea funcționarilor cuprindea pe lângă roga (plata în bani) și sitereson (plata în natură), și o distribuție anuală de veșminte care pentru înalții funcționari erau stofele de preț.

Guvernul avea nevoie deci să aibă întotdeauna la îndemână mari cantități de articole de acest fel și numai fabricile de stat puteau să i le asigure.

b) Monopolul asigura secretul procedeelor de fabricație și buna calitate a produselor fabricate.

Deci suntem în fața unui monopol mai mult administrativ și economic, decât fiscal.

Concluzii:

În ce privește economia privată, privilegiile și intervenționismul nu deosebesc legislația imperială de aceea, a celorlalte state care au cunoscut regimul corporativ. Ea s-a arătat chiar mai liberală decât multe state, începând cu Imperiul roman târziu.

În ce privește monopolurile de stat, monopolurile permanente au fost destul de rare și de natură mai mult administrativă decât fiscală. Monopolurile pe care autoritățile bizantine le-au putut introduce, reamintesc pe ale cetăților grecești, „când erau silite de nevoie” 95. Erau expediente financiare, de natură temporară.

5. Comerțul

Cu toate pierderile încercate până acum, Imperiul bizantin este în epoca dinastiei armenice cel dintâi stat de comerț, Constantinopolul piața comercială cea mai însemnată, unde toate popoarele veneau să-și ia produsele de care aveau nevoie.

Arabii, prin cuceririle lor în Asia și Africa, începuseră a juca un rol însemnat în privința relațiilor comerciale, servind și ei ca mijlocitori între Orientul în

95 Aristotel, *Politica*, A. IV, 6.

96 A. Andreades, *Byzance, paradis du monopole et duprivilege, „Byzantion” IX, 1934, p. 171 – 185.*

407

depărtat și țările din Apus. Sub dinastia Abbasizilor, mai cu seamă comerțul arabilor ia o dezvoltare însemnată. Ei stăpâneau cele mai importante artere ale comerțului asiatic, cursurile fluviilor Tigru și Eufrat. Bagdadul, întemeiat sub această dinastie, pe tărmlul Tigrului, legat printr-un canal cu Eufratul, ajunge acum un mare centru economic, de unde produsele Orientului treceau spre Apus prin Damasc și Antiochia, iar mai sus, prin Rakka (mai înainte Callinicum) și Ba-lis, la Haleb, care avea un loc însemnat în viața comercială a Siriei de Nord. În părțile de miazănoapte, ei veneau pentru negot până în Trapezunt, un mare antrepozit al comerțului oriental, aflat în stăpânirea bizantinilor; iar din posesiunile lor din jurul Caspiceii, arabii își întindeau influența până la Scandinavia din regiunile Balticii.

Ei nu-i puteau totuși concura în mod serios pe bizantini, care aveau în vremea aceasta o veche și solidă organizare. Astfel, primind mărfurile Indiei și Chinei pe drumul caravelor din Asia Centrală, pe acela din țara chazarilor, cu care au cultivat raporturi de prietenie, bizantinii le transmiteau, împreună cu produsele propriei lor industrii, în Apus, fiind în secolele X și XI, mijlocitorii principali între Orient și țările din Apus și Miazănoapte, în secolul al X-lea ei aveau însemnate legături de comerț chiar cu arabii; piețele principale, în care ei luau din mâinile arabilor mărfurile orientale, erau Alexandria, Antiochia, Trapezunt. Din toate aceste părți, corăbiile încărcate ajungeau pe apele Mediteranei și ale Pontului Euxin la Constantinopol; drumurile de caravane, din Asia Mică aduceau aceleași mărfuri tot aici.

408

Monedele bizantine erau primite peste tot, capitala Imperiului bizantin era locul unde se îndreptau neguțătorii din toate părțile lumii, pentru mirodeniile și pietrele prețioase ale Răsăritului, aurul, argintul și stofele de mătase vestite ale industriei bizantine. Constantinopolul adăpostește acum între zidurile sale colonii comerciale trimise de diferite popoare străine, ruși, bulgari, italieni. Am văzut cum au ajuns

rușii, pe cursul mereu bătut de greci al Niprului, până la Constantinopol. Imperiul încheie cu ei tratate de comerț: cu Igor, la 944-251. Imperiul era foarte bănuitor față de acești oaspeți iubitori de aventuri și de pradă, dându-le un cartier în afară de oraș, la Sf. Mamas, supravăghindu-le cu multă atenție mișcările. Ei trebuiau să intre în oraș pe o singură poartă, neînarmați, însoțiți de un funcționar bizantin și în grupe care să nu treacă de 50 de oameni; înainte de începerea iernii, trebuiau să părăsească orașul⁹⁷. Rușii aduceau în Capitala imperiului blănuri, ceară, miere și sclavi, și luau mai cu seamă stofele prețioase, foarte căutate în părțile de miazănoapte, aur, vin, fructe și mirodenii. Prin intermediul lor, mărfurile bizantine ajungeau în ținuturile germanice.

Bulgarii intraseră de asemenea în relații comerciale cu Bizanțul, după ce-și întemeiaseră statul lor la sud de Dunăre. Negutătorii bulgari se așezau în Constantinopol și făceau un comerț activ, care stârni invidia Grecilor. Se știe că Leon al VI-lea le închise Capitala, admitându-i numai în a doua piață comercială a trupe

97 Heyd, *Gesch. des Levantehandels im Mittelalter*, I, p. 79.

409

răului, la Thessalonic, și această măsură dezlântă războiul, purtat cu atâta înverșunare, de țarul Simeon. Francii, în epoca aceasta în care arabii erau stăpânii mării în Apus, n-au putut lega, firește, relații directe cu Bizanțul. Comerțul îl făceau, în părțile acelea, orașele italiene. Stăpânirea bizantină asupra Italiei, oricât de redusă acum, atrase totuși în cercul influenței sale economice populațiile întreprinzătoare ale orașelor maritime: Veneția, Amalfi, Neapole, Bari, Brindisi, Tarent. Printr-însele, stofele prețioase ale Bizanțului și mărfurile orientale pătrundeau în statele Apusului. Amalfitanii, foarte activi, aveau relații comerciale în secolele al IX-lea și al X-lea și cu arabii din Africa și Egipt. Ei îi concureau pe Venețieni, în rolul acesta de introducători ai mărfurilor orientale în țările Apusului. Relațiile Veneției cu bizantinii erau destul de vechi. La început (secolul VI) una din provinciile Italiei bizantine, sub autoritatea exarhului de Ravenna, condusă de tribuni aleși, dar confirmați de împărat, ea primi, la sfârșitul secolului al VII-lea un duce (viitorul doge). Acesta era numit de guvernul imperial; dar, de la 726, ducele fu electiv, supus totuși împăratului bizantin. Totul, la curtea sa, amintea legăturile cu Bizanțul: îmbrăcămintea, ceremonialul de care se înconjura, titlurile

demnităților aulice bizantine pe care le primea în secolul al IX-lea și al X-lea: imcctex;, 7 tpG) TOa7 tccșbepioe;, Ttaâpi Kioq. Imperiul lui Carol cel Mare amenință un moment viitorul republicii. Am văzut însă că prin tratatul de la 812, odată cu Istria și Dalmatia, Veneția era întoarsă Imperiului bizantin, fapt de o mare însemnătate pentru mărirea ei viitoare. Păstrând bune relații cu Cesarii germanici, Veneția avu însă o legătură din cele mai strânse cu Imperiul bizan

410

r tin, în serviciul căruia punea corăbiile sale, pentru a lupta împotriva pirăților adriatici ori împotriva arabilor care îl atacau în posesiunile din Italia meridională. Această alianță îi asigura mari avantaje pentru comerțul său. Marina Veneției se dezvoltă repede, neguțătorii săi ajunseră a avea locul întâi la Constantinopol. Tratatul de comerț pe care îl vor încheia în 992, cu împăratul Basilios al II-lea, va acorda reduceri asupra drepturilor de vamă la intrarea și ieșirea din Dardane-le, le va da garanții împotriva vexațiunilor funcționarilor bizantini și protecția unei jurisdicții speciale în posturile imperiului. Aceste avantaje crează Venețienilor o situație fără egal cu Imperiul bizantin. Ei ajung mijlocitorii principali ai negotului între Constantinopol și Occident. Venețienii avură, la mijlocul secolului al X-lea, monopolul transportului scrisorilor între Italia, Germania și Imperiul bizantin; corăbiile lor aduceau în capitala acestui imperiu grânele, vinul, fierul, lemnul, sarea, și sclavii și luau de acolo mătăsurile, stofele de purpură, covoarele, mirodeniile și pietrele prețioase. Un nou drum de comerț se deschise astfel către țările din Apus, acela al Adriaticii. Pe cursul Padului, mărfurile acestea erau transportate la Pavia, de unde, prin trecătorile Alpilor, se duceau în Imperiul franc și în Germania, iar prin Apenini în regiunile litoralului⁹⁸. Prin toate aceste relații comerciale cu popoarele străine, relații cultivate cu multă sâruintă și dibăcie, Bizanțul ajunsese a concentra toate bogățiile lumii.

98 V. în această privință Ch. Diehl, *Une république patricienne, Venise*, Paris, 1915, C.I., cap. II.

411

NICOLAE BANESCU

I „1

Pentru aspectele demografice, judecând după recensământul imobilelor unit la Notiția Dignitatum Orientis, după cantitatea

cerealelor distribuite populației, după suprafața cetății, după caracterul capitalei, administrativ, comercial și industrial, A. Andreades evaluează populația Constantinopolului în secolul IV nu inferioară la 500.000 suflete. Această cifră se regăsește ca minimum sub Iustinian. După edictul 13, cap. 8 al acestui împărat, grâul importat numai din Egipt se urca la 8 milioane artabe, adică la 26 1/2 milioane modii romane, ceea ce, după calculele lui Beloch pentru Roma, corespunde unei populații de 700.000 suflete.

Din a doua jumătate a secolului VI, trecând și prin Iconoclasti, adică până la dinastia macedoneană, imperiul cunoscuse împrejurări triste, care s-au repercutat în demografie (arabii, ciuma). Sub Phokas, Basilios II, când imperiul e la culmile gloriei, n-a putut scădea populația Constantinopolului sub 500.000 de locuitori. Ea n-a putut scădea sensibil sub Comneni. Sub Paleologi da. Cruciatii (a IV-a) socotesc populația capitalei la 800.000 – 1.000.000. Deci ne putem tine la cifra de 500.000 ca minimum al populației Constantinopolului între secolele IV-XII.

În imperiu, populația urbană a fost considerabilă. Când limitele statului se micșorau, populația scădea; în Renașterea bizantină din secolele IX-XII ea creștea însă. Dar n-avem date sigure pentru a încerca o evaluare fie și conjuncturală a totalului populației.

Beloch socotește că provinciile care formau Imperiul roman sub August aveau 54.000.000 oameni.

Ceea ce se poate constata, e că scăderea populației în Occident a fost în Evul Mediu cu mult mai mare decât în Orient, erau motive care n-au existat aici (servajul, luptele feudale de la castel la castel, igiena inferioară) 99.

99 A. Andreades, *Lapopulation de l'Empire byzantin*, Extrait des „Actes du IV-e Congres internațional des el. byzantines” („Bulletin de l'Inst. archeol. bulgare”, t. IX, 1935), Sofia, 1935.

412

Politica economică a imperiului se întemeia însă pe o concepție greșită a relațiilor comerciale, în loc de a importa el însuși mărfurile din afară, el îi lăsa pe străini să i le aducă; în loc de a-și deschide debușeuri comerciale, imperiul aștepta ca străinii să vie să și le caute singuri la Constantinopol. Lucrul acesta mângălea mândria lor, împăratul se putea lăuda cu bogățiile Capitalei sale, care-i uimea pe străini. A fost o greșeală pe care bizantinii vor avea s-o plătească

scump, de îndată ce popoare mai active vor încerca să-i înlocuiască pe piețele Orientului.

Statul supraveghea riguros fabricatia, fixându-i cantitatea și calitatea, prescriind prețul vânzării. El oprea exportul unor anumite produse, cum erau stofele de mătase vopsite în purpură violetă, rezervate numai pentru folosința Curții imperiale. Taxele vamale se percepeau asupra mărfurilor importate și asupra celor care se exportau, asupra cumpărării și vinderii, în porturi, la trecerea prin strâmtori, comerciarilor inspectau încărcăturile corăbiilor, scotoceau prin bagajele călătorilor, pentru a împiedica ieșirea mărfurilor prohibite. Liutorând de Cremona, ambasadorul împăratului Otto la Nikephoros Phokas, fu percheziționat la plecarea din Constantinopol cu o rigoare jignitoare, stofele de purpură ce le luase cu sine fură confiscate, ca articol prohibit, KCcă. Oo-eva, spre marea indignare a episcopului, care amintea funcționarilor că în vremea lui Constantin al VII-lea, cel „de fericită memorie”, venise aici, trimis din partea împăratului, ca acum, și nu ca episcop, ci doar ca simplu diacon și a putut lua cu mult mai multe și mai de preț stofe (mul-toplura ac prețiosiora pallia emi), fără ca să fie cerce

413

NICOLAE BĂNESCU

tat. La acestea, funcționarii îi răspund arogant că s-au schimbat vremurile; Constantin era blând, „homo le-nis”, și-și petrecea timpul în palat, făcându-și prin asemenea mijloace prieteni; dar Nikephoros e un om „cu mâna iute”, „homo Ta-xeip”, care nu înțelege să-și câștige cu daruri națiunile străine, ci le supune „terrore et gladio”.

Cu toate aceste rigori și vexațiuni, imperiul își scotea din comerțul său venituri considerabile. S-a calculat că în secolul al XII-lea Constantinopolul singur dădea un venit anual de 7.300.000 de aurei, adică mai mult de 500 de milioane lei. Iar cu sistemul de impozite cunoscut, veniturile imperiului se ridicau la începutul secolului al XI-lea la 650 de milioane, care ar face, în moneda de azi, mai mult de trei miliarde.

[EPOPEEA DINASTIEI MACEDONENE]

A.

ROMANOSAL II-LEA (959 – 963)

1. Luptele cu arabii. Marile biruinte ale imperiului

Constantin al VII-lea Porphyrogennetos murise, la începutul lui

noiembrie 959, după o scurtă boală, pe care zadarnic încercase să și-o tămăduiască în apele termale din Bithynia, unde fusese cu puțin înainte de fatalul deznodământ. Rugăciunile pentru care mersese, tot atunci în Olympos, vestitul munte acoperit de anahoreți al Bithyniei, nu i-au folosit nici ele la nimic.

Tponul fu ocupat acum, fără nicio zguduire, de fiul său, Romanos al II-lea, un tânăr de vreo douăzeci de ani, căruia, după mărturisirea izvoarelor, nu-i lipseau calitățile care-i fac pe împărați destoinici; dar, crescut, cum am spus, în cercul corupt al lingușitorilor, se închină cu totul plăcerilor, care-l ruinară în câțiva ani, ducându-l la o moarte prematură. Leo Diaconul, un contemporan, o spune neted: cei din jurul împăratului, „robi ai pântecului și ai viciului, au stricat firea cea bună a tânărului” 100. Conducerea imperiului întrecea puterile sale; de aceea o lăsă în grija altora. Romanos avu norocul de a găsi în această privință oameni dintre cei mai înzestrați. Adevăratul conducător al Imperiului fu în toată vremea domniei sale, eunucul Joseph Bringas, mare praepositus și mare drongarios în același timp, un fel de șef al Cabinetului, Prezident al Consiliului. El fusese cel dintâi sfetnic al lui Constantin al VII-lea, care, pe patul de moarte, ținuse să reco de Cer., ed. Bonn, p. 30. → „<.

417

NICOLAF. BĂNESCU

mande fiului său a-l păstra pe acest om inteligent, dibaci și energic în fruntea treburilor publice. Aceste bune însușiri de administrator, care-l impuseră în domnia lui Constantin VII, nu l-au scutit de unele mari neajunsuri, pe care le găsim adesea la marile personalități bizantine: Bringas era un om fără scrupule, intrigant, avid de bogăție și de putere, aspru, trufas și brutal. Romanos îl ridică la treapta de parakoimo-menos, punând în mâinile sale toată conducerea imperiului. Bringas ajunge astfel de fapt stăpânul destinului Statului. Cronicarii au înfierat avariția și abuzurile sale, purtarea lui trufasă, nesuferită. Cu toate acestea el a fost un mare ministru, un cârmuitor energic, care a știut să conceapă unele gânduri mari și să afle oamenii destoinici care să le îndeplinească. Lui i se datorează ideea expediției împotriva piraiților din Creta, care deschide seria campaniilor strălucite întreprinse de acum cu o deosebită vigoare de Imperiul bizantin împotriva dușmanilor săi.

Cucerirea Cretei. Am văzut cum fusese ocupată, la 827 – 828,

Creta, sub conducerea emirului Abu-Hafs. Khandaq, cetate puternică ridicată de emir, ajunse cuibul piraților Mediteranei. Tot comerțul imperiului fu paralizat în părțile acestea, iar nenorocita populație a insulelor și orașelor de coastă sistematic prădată și distrusă. Am văzut jaful și măcelul ce-l făcuseră fio-roșii aventurieri în Thessalonica, la 904. Tot ce fusese cruțat din populația orașului fu târât în insula lor, unde așteptau negustori din toate piețele lumii arabe. Oamenii, atât de fericiți câteva zile mai înainte, se împrăstiau astfel în depărtată sclavie, de unde mai niciunul nu avea să se mai întoarcă.

418

Toate silintele imperiului împotriva Cretei rămaseră zadarnice. O expediție puternică se trimisese din nou, către sfârșitul domniei lui Constantin al VII-lea, asupra piraților arabi. Condușă de patriciul Constantin Gon-gyles, originar din Paphlagonia, expediția aceasta se sfârși cu un dezastru¹⁰¹. Bringas hotărăște acum o încercare supremă, pentru a scăpa imperiul de această permanentă și mare primejdie. El avu meritul de a pune în fruntea acestei noi încercări pe cel mai bun dintre generalii imperiului, pe Nikephoros Phokas. Acesta se distinsese încă din timpul domniei precedente, prin războaiele fericite purtate în Asia împotriva șefilor arabi. El avusese, cu titlul de magistros, cea mai înaltă comandă militară: domesticos al școlilor Orientului (în această epocă șeful suprem al forțelor din Asia). El se trăgea dintr-o veche și nobilă familie din Cappadocia, ai cărei membri se distinseseră mai toți în cariera armelor. Bunicul său, tot Nikephoros, luptase glorios, sub Basilios I, în Italia și Sicilia, împotriva arabilor. Un fiul al acestuia, Leon Phokas, mare general, fusese implicat într-un complot sub Romanos Lekapenos, și-și pierduse vederea. Un altul, Bardas Phokas, general ilustru și popular, fusese, în timpul lui Constantin VII, spaima arabilor. Acum, bătrân, el era înlocuit în comanda ce o avuse de către propriul său fiu, Nikephoros, pe care Bringas îl punea în fruntea expediției împotriva Cretei. Alți doi fii ai acestui Bardas erau tot atât de distinsi: Constantin, strategul themei Seleucia, luat prizonier într-o luptă cu arabii, pieri apoi în captivitate; Leon, în sfârșit, era dintre marii generali ai timpului. El îl va înlocui pe fratele său Nike-Leo Diaconus, p. 7 (ed. Bonn).

419

phoros la comanda armatelor din Asia, în tot timpul cât acesta va conduce operațiile împotriva Cretei¹⁰².

Expediția aceasta fu una din cele mai mari sfortări pe care le făcu imperiul, împrejurările erau de altminteri prielnice pentru bizantini. O mare anarhie stăpânea, în acest timp, în lumea musulmană. Califul de Bagadad, Motbi, era o umbră de suveran, condus de sultanul buyid Muizz ed-Dauleh, stăpân asupra unei mari părți a Persiei și Mesopotamiei. Pretutindeni, în Asia, se ridicau atunci dinastii neatârinate, geloase de situația Buyizilor, provocând neconținute și teribile lupte împotriva lor și a califului. Cei mai însemnați dintre acești șefi erau Hamdanizii, doi frați care stăpâneau la Mossul (Nasser Eddauleh) și la Haleb (Seif Eddauleh). Acesta din urmă, având sub ascultarea sa totală Mesopotamia de Miazănoapte și o mare parte a Siriei, a fost, cum vom vedea, dușmanul neîmpăcat al Bizanțului, cu care poartă un război cumplit, aproape fără răgaz. Egiptul era în mâna altora, Icsidiții, care râvneau adesea la posesiunea Siriei, în aceste împrejurări, arabii din Creta puteau avea puține speranțe de a fi ajutați în greaua lor luptă ce aveau să o susțină de astă dată cu bizantinii.

Pregătiri uriașe scoaseră din toate themele maritime ale imperiului o flotă cum nu se mai văzuse în Cornul de Aur. Datele asupra acestei expediții nu ne sunt păstrate amănunțit de cronicari. Avem însă, în cartea Ceremoniilor¹⁰* o notiță asupra alcătuirii expediției ce

102 Asupra expedițiilor lui Nikephoros și a faptelor domniei sale, v. G. Schlumberger, Un empereur byzantin au dixieme sie-cle, Nicephore Phokas, Paris, 1890. Detalii la contemporanul Leo Diaconus, p. 7-16 și 24 – 28 (ed. Bonn) ...

103 De Cer., ed. Bonn, p. 664 urm.

420

fusese trimisă împotriva Cretei sub Constantin al VII-lea (949 sau 956), iar timpul care desparte această expediție de cea de acum fiind atât de scurt, datele ei ne pot servi pentru a ne face o idee despre puterea și alcătuirea acesteia.

Flota, după mărturisirile cronicarilor, cuprindea mai bine de 30.000 de corăbii, de toate felurile. Erau vestitele bpb. oveq, marile corăbii de transport, și %că, <xv5 ux (ceva mai mici decât cele dintâi), cu câte patru rânduri de lopeți, vase puternice, înarmate cu turnul de lemn ce se ridica la mijloc, xylokastron, de unde se manevrau mașinile de război, cu aparatul special ce arunca „focul grecesc” (numit din

această pricină 7 tt>p – (popoq). Între chelandia, unele erau overicct, imitate după marile bărci ale rușilor, altele Jidjo. cp că. oi, ocupate de vestiții marinari ai coastelor Pamphylii. Câteva sute de Kocp<xbux duceau aprovizionările și imensul aparat de război.

Trupele cele mai bune ale themelor Europei, viguroșii tărani ai Thraciei și Macedoniei, cele din themele asiatice ale Cappadociei, Pontului și Armeniakon, de unde se recrutau soldați admirabili, se îmbarcă alături de numeroase contingente străine: mercenarii waregi, renumiți prin vigoarea sălbatică a atacului lor, aventurieri slavi, colonizați în diferite părți ale imperiului, foarte prețuiți în armatele bizantine, mardaiti, descendenți ai fanaticilor sectari din munții Libanului, vestiți prin sălbăticia lor. Cavaleria era totdeauna un element de mare însemnătate în războaiele bizantinilor. Pe lângă cavaleria ușoară, care trebuia să facă obișnuitele recunoașteri, se îmbarcă și câteva esca-droane de cavalerie greu înarmată, KCXTC – teppaK coi „osteni acoperiți cu zale de solzi metalici.

421

În fiecare dromon se puneau apoi obișnuitele arme de rezervă: platose, căști de metal, căști cu acoperitoare a fetei, săbii, scuturi de piele, cângi pentru prinderea corăbiilor dușmane, lănci, sulite, baliste, săgeti, cârlige, s.a., al căror număr e dat exact într-un paragraf al cărții de Caierimoniis¹⁰⁴. Flota aceasta imensă ieșea, sub conducerea lui Nikephoros Phokas, pe la sfârșitul lui iunie, începutul lui iulie 960, din Chryso-keras (Cornul de Aur), în prezenta împăratului, binecuvântată de patriarh și urmată de aclamațiile mulțimii, îngrămădite la tărături. Un capitol din lucrarea menționată mai sus, De Caierimoniis, ne dă pe scurt¹⁰⁵ descrierea drumului pe care trebuia să-l urmeze flota bizantină până în Creta, enumerând diferitele stațiuni, pe tot acest parcurs socotit la 792 mile. Aceasta va fi fost și calea apucată de Nikephoros Phokas.

După ce ieșea din Chrysokeras (Cornul de Aur), flota mergea de-a lungul tărăturii de miazănoapte al Propontidei până la Herăcleia, cea dintâi stațiune navală, însemnată în „De Caierimoniis”. De aici, o lua către sud-vest, către coasta Asiei, oprindu-se în insula Prokonnesos, a doua stațiune, în Marmara, de unde mergea apoi la Abydos, mare vamă imperială a Apusului (TTJC; Atxrecoc), cealaltă, a Răsăritului, fiind la intrarea Bosforului către Pontul-Euxin (Hieron). După aceea venea stațiunea numită în Fleuida (Pinii?), poate, după

cum crede Schlumberger, o unică haltă la intrarea Dardanelor. A cincea stațiune era Tenedos, puternic fortificată, fiind de cea mai mare însemnătate pentru stăpânirea strâmtorilor. Flota se îndrepta apoi m4 Ibidem, p. 669: „Ecmv și e-6 nX, TCRC; Spojiovoi; d. 105 Ibidem, p. 678: Zra8 io5 poj. iK6 v.

422

la Mytilene, vechea insulă Lesbos, o stație navală dintre cele mai însemnate, un detașament al flotei imperiale staționa aici în permanență. De la Mytilene trecea în Chios, capitala themei Arhipelagului, apoi la Samos, unde așteptau contingentele din acea themă și din Ki-byrraiotes. De aici, flota se depărta de Coasta Asiei și, îndreptându-se către Creta, trecea pe la micile insule Furnaei, apoi la Naxos, de unde trecea la Ios, la The-rasia și Thera, la insula TOC Xpumocva și în sfârșit la Dia, pe care numai o distanță de 12 mile o despărtea de Creta.

Sosirea expediției conduse de Nikephoros se răspândi rapid, pricinuind o adevărată panică printre locuitorii arabi ai insulei. Emirul Abd-el-Aziz el Kotorbi, numit la cronicarii bizantini, Kurupas, desfășură o activitate febrilă pentru a pune în stare de apărare orașele de coastă. Trupele bizantine debarcă nu se știe în care anume punct. Debarcarea nu se făcu fără luptă. Corăbiile cele mari – dromones – trase la uscat, își clesfăcură flancurile, din care luptătorii ieșeau călare, înarmați, galopând îndată pe tărâm, lucru care-i umplu de spaimă pe arabi. Până seara, armata bizantină pătrunse în interior, zdrobind orice rezistentă. Un detașament de recunoaștere sub conducerea lui Pasti-lâs, strategul themei Thrakesienilor, renumit prin vitejia sa, n-ascultă sfaturile lui Nikephoros și, risipindu-se după belșugul câmpurilor bogate ale insulei, fu surprins de arabi și aproape nimicit. Pastilâs pieri el însuși, eroic, în această ciocnire106.

Leo Diaconus, p. 8 – 10 (Bonn)...

423

NICOLAE BĂNESCU

Această pierdere îl hotărî pe Nikephoros să dea o lovitură îndrăzneată. El se îndreptă asupra capitalei Chandax, vestită cetate puternic întărită. Armata, nimicind totul în drumul ei, prefăcând splendidele câmpuri ale insulei în pustiuri, ajunse în fața cetății. Zidurile strașnice, atât de groase încât două care puteau merge alături pe ele, cu mulțimea turnurilor tari, puternic fortificate, îi impresionară

pe bizantini. Nikephoros o încercui din toate părțile. Flota fu risipită de jur-împrejurul insulei, pentru a împiedica orice puțintă de aprovizionare, ori de ajutor. Armata imperială se întări într-un lagăr, la trei stadii de oraș¹⁰⁷, în vremea aceasta, corpuri de oaste cutreierau insula în interior, luând castelele și silind orașele la supunere. Populația nefericită a cetății începu a suferi de foame. Toate încercările de a sfârâma lanțul asediatorilor fură respinse sângeros. Un ajutor de vreo 40 de mii de arabi, poate trimiși din Egipt, ori arabi din insulă, veniră asupra lagărului bizantin. Nikephoros preîntâmpină lovitura, aruncându-se asupra lor și nimicindu-i aproape pe toți. Capetele lor fură înfipite în pari, în fața asediaților îngroziti, altele fură aruncate cu balistele în cetate, spre deznădăjduirea arabilor. Asediul se prelungi toată iarna anului 960 – 961. Foametea începu a se simți și în lagărul bizantin (recolta anului fusese foarte slabă și în tot imperiul se simți lipsa de hrană) și numai energia lui Nikephoros păstră disciplina trupelor până ce provizii din belșug se trimiseră de la Constantinopol. În primăvară (961), Nikephoros aruncă trupele la asalt, într-o zi de martie, alegând un punct mai

$$107\ 184 \times 3 = 552\ \text{metri}\ 424$$

slab al zidurilor, începu a-l lovi cu toate mașinile. Minerii săpară santuri adânci sub zid și punându-i foc, zidul se prăbusi pe o mare întindere. Trupele pătrunseră furios înăuntru și, din acea clipă, orice rezistență fu inutilă. Un măcel îngrozitor se dezlântui împotriva populației și numai cu greutate izbuti Nikephoros a-i pune capăt. O pradă imensă căzu în mâinile sale. De o sută cincizeci de ani, pirații cretani îngrămădiseră aici toate spoliile orașelor prădate. Nikephoros puse să se dărâme până în temelii zidurile și construi, pe o înălțime vecină, un „castron”, cu numele de Temenos, în care se instala o garnizoană, sub ordinele unui „castrophylax”.

În fața acestui dezastru, populația musulmană din toate părțile insulei își făcu supunerea; moscheile fură distruse peste tot, insula organizată în provincie a imperiului, sub conducerea unui strateg. Creștinismul fu din nou propăvăduit aici, Sfântul Nikon distingându-se între misionari, prin zelul desfășurat în serviciul cauzei creștine.

Răsunetul biruinței lui Nikephoros fu imens. Numele vestitului „domesticos” ajunsese îndată cel mai popular în imperiu. Bizanțul primi această veste cu o explozie de entuziasm. O slujbă se oficia o noapte întreagă, în fața împăratului și a Curții, la Sfânta Sofia. După o sută

cincizeci de ani de umilințe, de nespuse nenorociri dezlântuite asupra celor mai înfloritoare regiuni ale imperiului, din partea sălbaticilor pirați ai Cretei, imperiul izbutea în sfârșit a-și recâștiga stăpânirea în apele Mării Egee. El își asigura din nou thalas-socratiam.

425

Gloria de care se acoperi marele general stârni invidia lui Bringas. Întotdeauna viteazul care-și câștiga, prin biruințele sale, o mare popularitate era temut de Curtea bizantină, fiindcă el ar fi putut folosi această popularitate pentru a încerca o uzurpare. Astfel, Nikephoros fu rechemat la Constantinopol, unde el obținu, în locul triumfului complet pe care-l merita, o simplă „ovațiune pedestră”, își sărbători adică triumful în Hippodrom, dar nu în cadrul obișnuit, tras de patru cai albi, ci pe jos. Atunci trecură pe dinaintea ochilor mulțimii, în fața împăratului și a Curții, Nikephoros, soldații săi, captivii, printre care emirul Kurupas și fiul său Anemas, cu toată familia lor, atrăgeau privirile tuturor, sălbatici și negri în costumele lor albe; apoi stofe scumpe, veșminte brodate în aur, covoare de purpură, coliere de pietre prețioase, arme de tot felul, toată prada bogată smulsă din mâinile piraților.

Kurupas își petrecu de acum viața înconjurat de familia sa, într-o semicaptivitate, împrejurul Capitalei, unde împăratul îi dăruia pământuri cu venituri mari. Fiul său Anemas trecu la creștinism, obținu un rang în ierarhia bizantină și se distinse în armatele imperiale, pierind cu glorie în 971, în luptele cu rușii.

2. Luptele cu arabii din Asia în vreme ce Nikephoros nimicea cuibul piraților arabi din Creta, fratele său Leon Phokas repurta în Asia biruinte tot atât de strălucite împotriva arabilor de acolo.

În Asia, dușmanii cei mai mari ai imperiului erau, în această a doua jumătate a secolului al X-lea, putea

426

nici Hamdanizi, nepotii lui Hamdan, întemeietorul acestei glorioase dinastii arabe, care din prima jumătate a secolului X joacă rolul principal în luptele cu Imperiul bizantin. Califatul de Bagdad, sfâșiat de răscoale și uzurpări, nu mai era în stare să poarte acum războiul împotriva Bizanțului. Sarcina aceasta o iau asupra lor, în toată această vreme, frații Hamdanizi, Nasser și Seif Eddauleh (sau Sayf ad-Dawla), unul cu reședința la Mossul, pe Tigris, celălalt la Alep. Cel din urmă mai cu seamă fu un dușman neîmpăcat al Bizanțului; an de

an, fără răgaz, își arunca trupele, furios, asupra nefericitelor provincii ale Asiei Mici, nimic – cindule prosperitatea, măcelărind populația ori târând-o în captivitate. Cronicile bizantine sunt pline de descrierea acestor incursiuni sălbatice, numele emirului de Alep se repetă neconținut în paginile lor dramatice. Pentru bizantini, Seif Eddauleh este Xa (j. (35 âv, Xoc (35 âv, Xcti, 5 âv, Xa-Sât. Instalât, de la 944 în Alep, vechea Berroia, smulsă din mâna arabilor egipteni, acesta ducea acolo o viață strălucită, înconjurându-se de poeți și literați, el însuși fiind un om superior, înzestrat cu însușiri poetice. De acolo, în fiecare an aproape, el întreprindea, vara, câte o expediție fulgerătoare în provinciile bizantine, biruind de cele mai multe ori armatele care căutau să-l oprească. Odată, în 950, pe când se întorcea, încărcat de prăzi, din străfundul provinciilor asiatice ale imperiului, pustiite cumplit, el fu surprins de Bardas Phokas într-un defileu, iar armata lui strivită cu totul, în 953 bizantinii sunt bătuti de două ori în părțile Euphratului și atunci căzu în mâinile arabilor fiul lui Bardas, Constantin Phokas, tânăr de tot, pierind în captivitate, în anii un

427

mători, luptele crâncene se urmează la frontierele imperiului, biruinta trecând dintr-o parte într-alta. Leon Phokas, Ioan Tzimiskes, cubicularul Basilios, eunuc, fiul natural al lui Romanos Lekapenos, se disting în aceste sângeroase lupte, în cei de pe urmă ani ai lui Constantin al VII-lea, în 958 și 959, armatele bizantine pătrunseră adânc în posesiunile arabe, cutreierând Ci-licia, pătrunzând biruitoare în Syria, înaintând până în Mesopotamia.

În momentul în care Nikephoros pornea cu expediția sa asupra Cretei, Seif Eddauleh, profitând de slăbirea garnizoanelor din Asia, pentru a face poate o diversiune care să vină în ajutorul emirului Cretei, pătrundea în fruntea a treizeci de mii de călăreți, peste frontierele imperiului. Cu puținele sale forte, Leon Phokas nu putu să se împotrivească. El ocupă însă trecătorile muntelui Taurus, pe unde emirul avea să se întoarcă. Câteva săptămâni pustii emirul regiunea situată până dincolo de Melitene, încărcându-se cu o pradă bogată. Dar pe când se întorcea din acea incursiune, în trecătoarea Kylindros (după alții An-drassos) 108, Leon îl atacă prin surprindere, închiși din toate părțile, arabii pieriră striviți sub stâncile și trunchiurile de copaci aruncate asupră-le, o mulțime căzură prizonieri, iar vestitul emir, urmărit multă vreme de oamenii lui Phokas, nu scăpă, după afirmația

lui Leon Diaconul, decât aruncând neconținut în urmă banii de aur și argint ce-i avea cu el și care-i făcură pe urmăritori, ocupați a-i strânge, să-i piardă urma. După mărturisirile aceluiași cronicar, atât de mare fusese

108 Poate, crede Schlumberger, două localități vecine. 428

măcelul, în care pieriră mulți dintre șefii arabi, încât multă vreme pământul rămase acoperit de grămezi de oase omenești. Creștinii prizonieri fură atunci scăpați, toată prada căzu în mâna biruitorilor.

Biruinta aceasta strălucită asupra vechiului dușman de moarte al provinciilor asiatice avu un răsunet mare. Leon Phokas își sărbătorește în Constantinopol triumful, puțin înainte de acela al fratelui său Nikephoros.

Curând după aceea, Nikephoros, întorcându-se acoperit de glorie din expediția în Creta, va lua conducerea luptelor atât de fericit începute de Leon, în Asia. Nikephoros nu stătu decât foarte puțin în Constantinopol. El fu din nou investit cu comanda supremă a trupelor asiatice și trimis numaidecât împotriva emirului, pentru ca să nu-i lase timp a-și veni în fire din marea lovitură ce o primise, întoarcerea sa în Asia, precedată de marea faimă ce și-o câștigase, îi umplu de groază pe arabi.

Expediția aceasta, începută în 961, deschise seria strălucitelor fapte de arme care, continuate în timpul domniei lui Nikephoros, a urmașului său Tzimiskes, constituie una din cele mai glorioase pagini ale istoriei militare a Bizanțului.

Pentru a-l putea scoate pe Hamdanid din Siria, armata bizantină trebuia să se asigure mai întâi de Cilicia, ținutul acesta din colțul Mediteranei, mărginit la miazănoapte de puternicul lanț al Munților Taurus. Toată provincia aceasta se găsea acum în mâinile emirului, oamenii săi stăpâneau cetățile și capetele de miazăzi ale strâmtorilor care duceau în Cappadocia și de acolo înlăuntrul Asiei Mici. Împotriva acestei provincii își îndreptă prin urmare Nikephoros îndată ar

429

matele sale. După ce străbătuse Asia Mică, unde-și strânsese contingentele și organizase expediția, el trecea, în ianuarie 962, cu o armată numeroasă munții Taurus, prin vestitele trecători dinspre Apus, numite Porțile Ciliciei, drumul obișnuit de trecere în aceste părți. Poziția era dintre cele mai tari, tot lungul defileului fiind acoperit de

fortărete și presărat de obstacole naturale.

Trecerea defileului se făcu fără nicio împotrivire, în fața forțelor impunătoare ale imperiului, arabii se retraseră îngroziti. Armata lui Nikephoros se revarsă la sfârșitul lui ianuarie 962 în câmpiile Ciliciei, răspândind teroarea în populația arabă, care-și căută scăparea în cetățile întărite. șefi arabi, vasali Hamdanidului din Alep, domneau la Tarsos, Anazarbos, Adana și în alte orașe. Cel din Tarsos se aruncă în fruntea trupelor sale asupra lui Nikephoros, aflat în drum spre Anazarbos. El fu însă bătut cu desăvârșire, lăsând cinci mii de morți, printre care și pe fratele său, pe câmpul de luptă, în apropierea Pastilor, Nikephoros suspendă acțiunea și petrecu sărbătorile la Caesarea Cappadociei. În toamnă, el reia cu energie ostilitățile, îndreptându-se împotriva cetății Anazarbos, vestită prin fortificațiile sale puternice, capitala vechii theme bizantine a Seleuciei. În fața atacului impetuos al bizantinilor, cetatea se predă. Populația fu izgonită afară din oraș, zidurile rase la pământ, moscheile distruse, totul prădat, și ținutul întreg pustiit îngrozitor. O mulțime de alte castra ale Ciliciei occidentale căzură în mâinile bizantinilor, printre care puternica fortăreată Sis (Sizia), situată la nord-vest de Anazarbos. Acum rămânea să se ocupe pășurile muntelui Amanus, care desparte Ci

430

licia de Siria, pentru ca dușmanul să fie lovit în inima țării sale. Prin decembrie 962, armata lui Nikephoros trecu și aceste pășuri, unde se pare că emirul, surprins de rezezițiunea loviturii, nu putu opune decât o slabă rezistentă. Toate cetățile din nord, către Eufrat, căzură pe rând în mâinile bizantinilor, care se îndreptară apoi spre Alep (Haleb), strălucita capitală arabă a Siriei, apărată de ziduri tari. Seif Eddauleh luase în grabă toată măsurile de apărare. Imensa populație a orașului fusese scoasă la ziduri, înarmată, pentru a se împotrivi năvălitorilor. Un corp de trupă a fost trimis, sub conducerea unui locotenent distins al său, în întâmpinarea lui Nikephoros, ca să mai câștige timp. El însuși iese cu un corp de elită să-l înfrunte pe Nikephoros, dar în fața imensei armate care se apropia fulgerător de Capitală, susține o scurtă luptă în care fu zdrobit și, urmărit îndeaproape de oamenii lui Nikephoros Pho-kas, se pierdu în cele din urmă în câmpia de la sud de Alep. Orașul fu asediat și, după câteva zile, cu prilejul unei răscoale militare izbucnite înăuntru, bizantinii sar

peste ziduri, în noaptea de 23 decembrie 962, făcând un măcel îngrozitor. Capitala fu apoi prădată cumplit, distrusă în mare parte. Prada care căzu în mâna trupelor lui Nikephoros fu imensă. Douăsprezece mii de creștini fură scăpați din robie cu prilejul acesta. Singură fortăreata, care stăpânea orașul, nu putu cădea în mâna biruitorilor, care, după o încercare neizbutită, o părăsesc. Nikephoros, după această mare lovitură, nu merse mai departe. El se retrase, gândindu-se poate că era posibil a fi atacat de trupele proaspete ale emirului de Damasc, sau poate, de asemenea, era doritor de a se întoarce la Constantinopol, de unde primise

431

NICOLAE BANESCU

stiri îngrijorătoare asupra sănătății tânărului „basileus” și unde o nouă perspectivă se putea deschide pentru el, în urma gloriei de care se acoperise.

Imperiul își luase o revansă strălucită asupra sângerosului Hamdanid.

B.

[NIKEPHOROSIIPHOKAS (963 – 969)]

Nikephoros, după o cale de aproape trei luni, ajunsese la Tzamandos, în Cappadocia, când primi știrea că împăratul Romanos II murise. El se sfârșise, aproape subit, în ziua de 15 mai 963, ceea ce aruncă bănuiala asupra soției sale Theophano. Aceasta, tânără și frumoasă, rămânea cu doi băieți mici, Basilios și Constantin, precum și cu două fete, Theophano, care va ajunge soția împăratului Otto al II-lea, și Anna, viitoarea soție a lui Vladimir al Rusiei.

La primirea gravei stiri, Nikephoros, care își risipise trupele în cantonamentele lor, ca să se odihnească, trimise prada și captivii la Constantinopol, zăbovind-și plecarea. El ajunsese omul cel mai de văz în imperiu. Marile sale succese treziseră în cercurile Curții conduse de Bringas o teamă îndreptățită. Ambiția sa era cunoscută, popularitatea ce și-o câștigase imensă. Negocieri secrete avuseseră foarte probabil loc între el și împărăteasa Theophano. Aceasta, rău văzută de Bringas, se aștepta a fi înlăturată, îndată după moartea lui Romanos, de la regentă. Pentru a-și păstra locul, ea își îndreptase privirile către marele general, pe care-l va fi ținut la curent cu fazele bolii împăratului.

Romanos, înainte de a muri, îi ridicase drept urmași pe cei doi

fii, încoronati mai dinainte ca basileis, și își exprimase voința ca Theophano să aibă, asistată de Bringas, regenta în timpul minorității copiilor. Cunoscând ura lui Bringas împotriva lui Nikephoros, el poruncise ca sub niciun pretext să nu i se ridice viteazu

433

lui „domesticos” al Orientului comanda trupelor Asiei. Acesta fu însă lucrul cel mai greu de respectat din partea atotputernicului ministru, înfricoșat de imensa popularitate a generalului.

Bringas avea de fapt conducerea afacerilor imperiului. Theophano nu putea hrăni decât o vie dorință de a scăpa de această tutelă supărătoare. Ea îl chemă deci pe Nikephoros la Constantinopol. Acesta sosea în Capitală în aprilie, și, cu toată ura sa, Bringas nu-l putu împiedica de a-și serba triumful, aclamat de o mulțime enormă, care venise din toate themele vecine.

Curând după aceasta Bringas, simțind cum îi fugea terenul de sub picioare, se hotărî a pune mâna pe Nikephoros și a-l orbi. Acesta se refugie atunci în Sfânta Sofia, unde mulțimea agitată alergă pentru a-l apăra. Nikephoros ceru protecția patriarhului Polyeuctos, care îl conduse în Palat, izbutind a convoca Senatul, dinaintea căruia expunea cauza dreaptă a lui Nikephoros. Acesta, în mijlocul primejdiei care clin toate părțile amenința imperiul, nu cerea altceva decât să se întoarcă la trupele sale și patriarhul ceru energic să fie investit din nou cu comanda pe care o avusese. Bringas, neputând birui curentul în favoarea lui Nikephoros, trebui să primească acest lucru. Generalul subscrise un jurământ, prin care se îndatora a nu întreprinde nimic împotriva drepturilor tinerilor basileis, și trecu la trupele sale din Asia, unde avea apoi să pregătească lovitura¹⁰⁹. Căinându-se de a-l fi lăsat din mâinile sale, Bringas, convins de corespondența dintre Nikephoros și împărăteasă, încercă a-l suprima

Leo Diaconus, ed. Bonn, p. 29 – 34.

434

prin obișnuitele mijloace ale perfidiei: căută să se slujească în acest scop de generalul Marianos Argyros, care nu îndrăzni însă a se măsura cu un adversar ca Nikephoros¹¹⁰ și-i recomandă pe Tzimiskes, ca singurul în stare a-l servi. Eunucul scrie atunci lui Romanos Curcuas sau Gurgen și lui Tzimiskes, omul cel mai de vază din imperiu, după Nikephoros. Acesta îi destăinuie însă lui Nikephoros planurile criminale urzite de Bringas și, împreună cu Gurgen, îl

îndeamnă să se încoroneze și să pornească asupra Capitalei. Nikephoros, după ce se făcu a rezista la început, se proclamă, în ziua de 3 iulie, la Caesarea Cappadociei, în fața tuturor trupelor Orientului, basileus. El fu încoronat de către mitropolit, în catedrala orașului. Tzmiskes fu înaintat „domesticos” al trupelor Răsăritului, în locul său alți șefi fură de asemenea înaintați în rang, apoi, în fruntea trupelor, porni spre Bosfor. La 9 august, avangardele lui Nikephoros apăreau pe tărmlul asiatic, în fața Capitalei. Nikephoros se instala îndată în palatul Hiena. Bringas luase toate măsurile de apărare. Flota fusese retrasă toată din apele Bosforului și armatele din Asia nu puteau trece strâmtoarea. Furia lui Bringas se îndreptă atunci asupra partizanilor lui Nikephoros. El îi aruncă în închisori, și vru să se răzbune asupra tatălui rivalului său, asupra bătrânului Bardas Phokas, vestitul războinic care comandase trupele Asiei, acum un octogenar glorios. Bardas își căută azil în Sfânta Sofia și, când gărzile lui Bringas veniră să-l smulgă din lăcasul acesta, populația Capitalei se ridică tumultuos, alungă soldații și, înarmată

Leo Diaconus, p. 37.: /...

435

cu ce-i cădea în mână, îl luă sub protecția sa pe bătrânul Bardas. Bringas apărând insultător, a doua zi în fața mulțimii, fu primit cu o furtună de injurii. O revoluție teribilă se dezlântui în Capitală, Bardas fu dus în palatul său, păzit de popor, o luptă sângeroasă se dădu pe străzi, în fața primejdiei ce-l amenința acum, Bringas fu nevoit a-și căuta el un azil în Biserica Sfintei Sofii. Mulțimea furioasă îi nimici palatul, surpându-l până în temelii. Timp de trei zile, focul, distrugerea și jaful stăpâniră în Constantinopol. Mișcarea aceasta sângeroasă își găsisse un conducător în persoana faimosului bastard al lui Lekapenos, eunucul Basilios, dușman neîmpăcat al lui Bringas, care-l înlocuise în rangul de parakoimomenos¹¹¹. Condușă de el, populația ia cu asalt portul, scoate flota din Cornul de Aur și o conduce împreună cu galera imperială splendid împodobită dincolo de Bosfor, spre a-l îmbarca pe noul basileus împreună cu armata sa.

În ziua de 16 august, Nikephoros debarca în Heb-domon, cartierul orașului de-a lungul tărmlui Propontidei, dincolo de ziduri. Acolo se constitui alaiul strălucit și Nikephoros, aclamat de popor, de corpurile constituite ale Statului, străbătu orașul pe marea stradă a Bizanțului, Mese, care ducea de la Poarta ele Aur până la Palatul Sacru.

Patriarhul Polyeuctos, urmat de tot clerul său, îl primi la intrarea Sfintei Sofii, în Catedrală. După săvârșirea slujbei tradiționale, Nikephoros fu încoronat basileus. < > * - * ; -

Leo Diaconus, p. 46 – 47.

436

Astfel se urcă pe tron, la 16 august 963, Nikephoros II (963 – 969), unul dintre cei mai gloriosi împărați ai Bizanțului.

Am văzut, când am vorbit despre administrația imperiului în timpul lui Constantin al VII-lea Porphyro-gennetos, care era întinderea acestui imperiu în secolul al X-lea. Să vedem, pentru a întregi acest tablou, care erau popoarele din apropierea hotarelor bizantine.

În Peninsula Balcanică, poporul cel mai potrivit erau acum bulgarii. Ei ajunseseră, sub țarul Simeon, stăpânii celei mai mari părți a acestei peninsule; statul lor se întindea de la Dunăre până în munții Rhodopi și de la Marea Neagră, prin Zagoria, până la munții care despart Thessalia de Epir. Urmașul lui Simeon, Petru, promise, odată cu încheierea păcii, o soție bizantină și titlul de basileus. El ținea, în reședința sa Preslav, aproape de Dunăre, o Curte imitată după cea bizantină.

Dincolo de Dunăre, în spatele bulgarilor, se aflau maghiarii. Pentru scriitorii bizantini, ei erau „turcii”; șefii lor au titlul de „archontes” în corespondența oficială a Bizanțului. Ei erau acum o primejdie pentru imperiu, căci statul bulgar, slăbit sub domnia lui Petru, nu-i putea opri în năvălirile lor furioase asupra Thraciei și Macedoniei. Dacă în vremea lui Nikephoros imperiul avu o liniște relativă din partea lor, aceasta se datora luptelor care-i ocupară în Occident, cu Otto al Germaniei.

Pecengii sau patinakii ocupau părțile de miazăzi ale Rusiei, de la hotarele Ungariei, până la Marea de Azov. Ei ocupau prin urmare și ținuturile noastre de

437

NICOLAE BANESCU

azi. Diplomația bizantină intrase în legături cu acest popor. Drumul la rușii din Kiev ducea prin țara lor.

Chazarii se întindeau în aceleași stepe ale Rusiei meridionale, de la Don până la Marea Caspică, numită pe atunci Marea Chazarilor. Ei stăpâneau și Crimeea.

Mai sus de pecenegi locuiau varegii ruși, „ross” la bizantini, o

întinsă feudalitate a prinților de origine scandinavă, de care ascultau națiile slave cucerite. Cel mai însemnat dintre acești printi era cel din Kiev. Soldați admirabili, negutători îndrăzneți, rușii se înrolau în armata bizantină și făceau un comerț activ cu Constantinopolul, căruia îi ziceau „țarigrad”. Am văzut de câte ori încercaseră atacuri neizbutite asupra Bizanțului. De la creștinarea principesei Olga, raporturi de bună prietenie stăpâneau între imperiu și ruși.

Către Adriatica, dincolo de hotarele Bulgariei, se aflau micile state slave, trecute pe listele oficiale ca vasale imperiului. După cartea Ceremoniilor, era un ar-chon sau „mare jupân” al „Chrobatiei”, un archon al Sârbilor, altul al Trebunienilor, în sfârșit cei de Zachlumiya, de Diocleia, de Kanali și Moravia. Narentanii erau un trib de pirați, spaima Adriaticii. În timpul domniei lui Nikephoros, aceste mici state se aflau în bune raporturi cu Bizanțul.

În Italia de miazănoapte și de mijloc stăpâneau Otto cel Mare al Germaniei. Printi longobarzi stăpâneau la Capua, Benevent și Salerno, desfăcându-se tot mai mult de Bizanț și gravitând spre puternicul suveran de la nord. Republicile de Neapole, Amalfisi Gaeta păstrau legăturile cu Imperiul bizantin; Veneția recunoștea suzeranitatea acestui imperiu.

438

În Asia, vecinul cel mai apropiat era Hamdanidul de la Alep și cel de la Mossul, stăpâni pe Cilicia, Siria de Nord și Mesopotamia de Apus. Califul de Bagdad era captivul Buyizilor, stăpânind restul Mesopotamiei și Persia. Siria meridională și Egiptul era în mâna Icsidiților, Africa de nord în aceea a Fatimiților de la Kairuan. În sfârșit, către Caucaz, se aflau principatele armene și georgiene, iar dincolo de acestea, Alania, Abasgia și Albania.

Fată de atâtea popoare care-l înconjurau din toate părțile, Imperiul bizantin ducea, la frontierele sale, un război aproape continuu, mai cu seamă în Asia. Micile theme de granită trebuiau să respingă neconținut deseale incursiuni ale bandelor organizate militar, pentru care bizantinii au numele, celebru în cântecele medievale, de apelatai, împotriva cărora luptă eroic paznicii frontierelor, sentinele ale posturilor înaintate, vestite, în același cântec al epopeii bizantine, sub numele de akritai. Nikephoros fu unul dintre cei mai străluciți împărați ai Bizanțului, în împrejurările grele în care se afla imperiul, atacat cu furie de dușmanii săi, noul împărat desfășură o putere care

acoperi de glorie armatele și ridică iarăși prestigiul imperiului, atât de scăzut în vremea aceea.

1. Începuturile domniei lui Nikephoros

Nikephoros se încoronase autocrator, dar el era numai un tutore al copiilor nevârstnici ai lui Romanos II, un administrator în locul lor. Aceștia erau singuri adevărații basileis de drept divin, în realitate însă, Nikephoros fu, de la început, stăpânul de fapt al Impe

439

răului. Puțină vreme de la încoronarea lui, copiii împărătești trecură pe al doilea plan în ceremoniile solemne, în care Nikephoros lua loc singur pe tronul imperial.

La Curte se făcu obișnuita schimbare a demnitarilor, locurile de frunte fiind acum ocupate de rudele și prietenii noului împărat. Bătrânul Bardas primi titlul de caesar, Ioan Tzimiskes, generalul vestit care ajutase la această lovitură, fu pus în fruntea trupelor Orientului, ocupând demnitatea pe care o avusese până acum Nikephoros; Leon, fratele împăratului, ajunse magistros și curopalates, mareșalul Palatului Sacru, titlu pe care îl mai avea în imperiu numai șeful casei regale a Iberici; iar Basilios, bastardul care condusese mișcarea populară a capitalei, fu ridicat la treapta cea mai însemnată a ierarhiei nobiliare, aceea de proe-dros, anume creată pentru el de către împărat. Era un titlu, nu o funcțiune, cum a arătat Ch. Diehl¹¹², cel mai însemnat, care venea imediat după cele conferite membrilor familiei imperiale, în fruntea magiștrilor.

Împărăteasa Theophano, care nu era străină de toată această lovitură, fu scoasă din Palatul sacru și condusă în castelul Petrion, către Cornul de Aur. Măsura aceasta era o simplă comedie, jucată pentru ochii mulțimii, căci, după o lună numai (la 20 sept. 963), Nikephoros își celebră căsătoria cu frumoasa basilissa, în Biserica cea Nouă, ctitoria strălucită a lui Basilios I.

Iarna acestui an 963 - 964 o petrecu Nikephoros la Constantinopol, împărțind poporului daruri și oferind

112 De la signification du titre de „proedre” ă Byzance, în „Me-langes offerts a G. Schlumberger”, Paris 1924.

440

du-i spectacole atât de iubite, jocurile de circ, participând în fine la numeroasele ceremonii pioase obișnuite în Capitala imperiului, aclamat cu entuziasm de către supuși, în același timp, gândul său cel

dintâi era de a porni în primăvară, în fruntea trupelor Orientului, împotriva emirului Hamdanid, pentru a-i da lovitura definitivă, în acest scop, el strânse o armată puternică, pe care o instrui în tot timpul iernii, insuflându-i energia sa nebiruită și spiritul de disciplină.

Afacerile civile și religioase îl ocupau, în acea vreme, deopotrivă. Novella din 964 ce ni s-a păstrat de la el, mărturisește însușirile sale administrative, grija deosebită pentru interesele superioare ale Statului. Cu toate că Nikephoros era un om pios, cu toate că avea. O mare prietenie și iubire pentru Sfântul Athanasie, care-l încurajase în expediția împotriva piraților din Geta, și căruia, după marea izbândă, îi dăduse din partea sa de pradă, suma enormă de 100 livre de aur, pentru a clădi în Athos celebra mănăstire Laura, unde se gândea, în vremea aceea, să se retragă el însuși mai târziu, cu toată aplecarea lui pentru liniștita viață monahală, Nikephoros, în fața înaltelor preocupări de ordin militar, nu se opri de a lua măsuri împotriva mănăstirilor și instituțiilor de binefacere, când constată că acestea primejduiau opera de apărare a imperiului.

Mănăstirile, am văzut mai înainte, se înmulțiseră foarte mult, numărul călugărilor ajunsese considerabil, mulți căutându-și la adăpostul lor o viață liniștită, în epoca aceea de neconținute primejdii și aflând într-însele mijlocul sigur de a scăpa de serviciul militar, atât de greu într-o vreme stăpânită de crâncene războaie. Dar aceasta împiedica recrutarea regulată a armatelor

441

Imperiului, și împăratul, care era înainte de toate un brav soldat, se simți dator a lua măsuri serioase pentru stăvilirea răului. Una din novellele sale (a. 964), privitoare la mănăstiri și ospicii, interzicea prin urmare de a se mai clădi noi mănăstiri ori fundațiuni pioase, socotind că cele existente sunt de ajuns. Oprește apoi de a li se mai dăruia bunuri, cele pe care le au fiind destule. Caracteristică este motivarea măsurilor acestora restrictive. Călugării, afirma împăratul, s-au depărtat de virtuțile evanghelice, ei nu se gândesc decât a-și dobândi noi întinderi de pământ, a-și ridica imense construcții, a-și cumpăra un mare număr de cai și vite de tot felul, a se îmbogăți astfel, încât viața lor nu se mai deosebește întru nimic de aceea a oamenilor de lume. Nikephoros le amintea viața sfântă a călugărilor din veacurile dinainte.

Luptând împotriva creșterii numărului călugărilor inutili, care scădeau rândurile oștirii, slăbind astfel puterea de apărare a

imperiului, Nikephoros Phokas se sili în același timp a îmbunătăți cel mai mult soarta trupelor sale. Pentru aceea, mai târziu, în două din novellele sale, luă măsuri pentru asigurarea feudelor militare, uzurpate, încă din domniile anterioare, de marii proprietari. Pământul militar trebuia să rămână în mâinile soldatului și familiei sale.

Tot astfel, printr-o altă novellă, din 967, pământurile celor bogati trebuiau să rămână în stăpânirea lor. Legiutorul hotărăște că diferitele clase sociale, bogati, săraci, militari, nu pot cumpăra decât de la egalii lor. Prin urmare, decretele lui Nikephoros, ca și acelea ale predecesorilor săi, aveau un singur scop: să mențină pământul în aceleași mâini¹²⁷¹.

442

În anul 960, o veccpă vonoi? calce cu privire la bunurile soldaților, stabilea că acestea nu se pot vinde, ci păstra în mărimea trebuitoare pentru întreținerea lui, pentru călăret, în valoare de patru livre aur, de asemenea pentru marinarii din Aigaion Pelagos, Samos și Kibyrhaïotai. Pentru matrozii din marina imperială și celelalte contingente ale flotei, 2 livre aur.

Transmiterea prin moștenire a unor asemenea bunuri e permisă, dar cu respectarea și a sarcinilor (serviciul militar).

Alte dispoziții erau pentru cazurile vânzării unor asemenea bunuri.

Romanos II, 10 nov. 959 – 15 mart. 963.

a. (= anul) 962, manie, ESIK – iov către thema Trakesion, bunurile soldaților trebuie să se restituie celor ce le reclamă. Posesorii de bună credință nu trebuie pedepsiți, ci au să restituie doar. Cei de rea credință (furt, silnicie) vor fi pedepsiți (vărsarea prețului în casa statului). Dacă cei 2 contractanți soldați sunt „săraci”, prețul de cumpărare trebuie dat într-un termen de 3 ani etc.

Nikeph. Phokas, 3 iulie (16 aug.) 963 – 10/11 dec. 969.

Coregenti: Basilios și Constantin a. 964, novellă: \r (pic) j. a Bacnăncov: Cine vrea să se închine vieții religioase trebuie să-și vândă averea și s-o dea săracilor. Cine vrea deci să întemeieze mănăstiri, aziluri de străini și bătrâni, e liber s-o facă. Dar în prima linie trebuie să ajute vechile fundații, căzute în ruină. Cât timp sunt asemenea fundații, altele noi nu se pot întemeia. Dar și acestora nu li se pot procura prin testament proprietăți sau case, ci sclavi și vite. Nici mitropoliile și scaunele episcopale nu trebuie să primească avere nemiscătoare (nr.

699).

a. 967. veocpex. „Săracii”, la înstrăinarea de bunuri ale „puternicilor”, nu pot exercita dreptul de preferință pe temeiul comunității de bir (bioâe Xeia), nici al comunității de sat (ava Koivcooiq), fie ei soldați sau civili. De la „puternici” trebuie să cumpere „puternicii”. Dacă însă ei îi asupresc pe săracii ve

443

NICOLAE BANESCU

cini, în loc de a-i ajuta, își pierde toată proprietatea, nu numai respectiva sporire a proprietății.

Pe de altă parte, de la „săraci” numai „săracii” dobândesc.

2. Luptele cu arabii

După retragerea lui Nikephoros din strălucita expediție împotriva lui Seif Eddauleh, acesta se întorsese îndată, căutând a repara imensele ruine ce le lăsaseră pe urmele lor bizantinii. El începu apoi numaidecât luptele de frontieră în care Ioan Tzimiskes se acoperi de glorie. Dar steaua Hamdanidului de Alep începuse a apune. El căzu bolnav și aceasta îi paraliza în parte acțiunea. Insurecția unui vestit locotenent al său, foarte ambițios, atacurile din partea Călifarului din Bagdad, îi dăduseră de lucru, în timp ce Tzimiskes câștigă mari biruințe asupra trupelor arabe în Cilicia.

Luptele acestea cu emirul de Alep nu sfârșeau niciodată. ținuturile lui trebuiau cucerite definitiv, pentru ca imperiul să aibă liniște. Aceasta îl hotărî pe Nikephoros la noua sa expediție. El porni, în primăvara anului 964 din Constantinopol, în fruntea trupelor pe care toată iarna le instruisese, însoțit de împărăteasă și de cei doi basileis. Imensul cortegiu străbate Asia Mică, de la Pylae, în golful Nicomediei, până la Caesarea Cappadociei, locul de întâlnire al themelor asiatice, de unde calea pornea direct către Cilicia, prin Portile-Ciliciei, trecătoare vestită a Muntelui Taurus. La intrarea acestei trecători, pe pământul Cappadociei, se ridică un puternic castron, Drizibion. Aici își lăsa împăratul pe Theophano și copiii, pentru a nu-i expune pe pământul dușman, iar el trecu, în iulie 964, cu numeroasele sale trupe, în Cilicia.

444

Ca și în campania precedentă, bizantinii fură pretutindeni biruitori. Anazarbos, Adana și numeroase castele vecine sunt luate cu asalt. Armatele trec apoi în Siria, unde castelul Issos, portul întărit

Rhosos de lângă Porțile Siriei cad în mâinile bizantinilor. Campania se încheie în apropierea iernii și împăratul își duce trupele în cantonamentele sale de iarnă, la hotarele Cap-padociei. În așteptarea primăverii, pentru a-și relua ostilitățile, Nikephoros ar fi trimis califului Muthi din Bagdad o provocare în versuri, plină de insulte și amenințări, compusă de un renegat arab. Califul îi răspunde tot în versuri, înfruntându-l pe basileu pentru desartă lui mândrie și înșiruindu-i mulțimea biruintelor arabe, discutând apoi cu el asupra lui Iisus și Mohamed. Scrisoarea, compusă de un învățat de la curtea califului, nu e lipsită de calități literare¹¹³. Dar autenticitatea acestei scrisori e pusă la îndoială astăzi, iar forma pe care o are un se potrivește cu firea serioasă a lui Nikephoros.

În iarna anului 964 – 965, pe care Nikephoros o petrece cu trupele sale în Cappadocia, imperiul adaugă o nouă biruintă mare asupra dușmanului său asiatic: insula Cypru fu smulsă din mâinile arabilor, care o stăpâneau de la începutul cuceririlor lor, de mai bine de trei veacuri. Cucerirea aceasta se datoră patriciului Niketas Chalcutzes, care comandase expediția. Insula va rămâne de acum în mâinile bizantinilor, organizată ca „themă”, și ocupată de o garnizoană puternică.

113 în traducere la G. Schumberger, Nicephore Pbokas, p. 427 – 435. Și, cum observă Dolger, e mai degrabă un exercițiu poetic al unui arab, D Iger, Regesten, I, nr. 701 (p. 90).

445

NICOLAE BANESCU

În primăvara anului 965, Nikephoros reia ostilitățile împotriva emirului de Alep. Armata care operează acum e foarte mare. Arabii stăpâneau încă în Ci-licia două cetăți puternic întărite: Tarsos și Massissa, vechea Mopsuestia. Pentru stăpânirea definitivă a acestei provincii, amândouă cetățile trebuiau neapărat cucerite. Nikephoros se îndreptă asupra Massissei, trimițând un corp de trupă, sub conducerea fratelui său Leon, ca să învâluie Tarsos, spre a face cu neputință orice încercare de a veni în ajutorul celei dintâi. Asediul Massissei, cetate dintre cele mai tari, fu încununat de izbândă. Ea căzu la 15 iulie 965. Populația scăpată din măcel fu strămutată pe pământurile imperiului. Tarsos urmă curând după aceea. Blocată din toate părțile, decimată de foamete, cetatea se predă și împăratul puse condiția crudă obișnuită în acele timpuri: ieșirea tuturor locuitorilor, și trecerea lor în Siria.

Rând pe rând, cad apoi toate celelalte fortărețe în mâinile bizantinilor. Un strateg se instalează la Tarsos, câte un patrikios ca guvernator la Massissa și Adana.

În toamna anului 965, Nikephoros se întoarce în sfârșit, triumfător, încărcat de bogate și numeroase prăzi, în Capitala pe care o părăsise de aproape doi ani. Curând după aceasta se începură negocieri pentru răscumpărarea și schimbul prizonierilor, între emir și împărat. Dar ostilitățile se reiau aproape îndată. Nikephoros pornește în 966 o nouă expediție, care fu mai mult o expediție ele pradă în stil mare.

Atacurile se îndreaptă acum împotriva cetăților Me-sopotamiei, de unde trec apoi în Siria, pustiind cu repeziciune pe o mare întindere.

446

În ianuarie 967, marele dușman al bizantinilor, Seif Eddauleh, unul din cei mai însemnați oameni ai timpului său, muri, în vârstă numai de 54 de ani, după o zbuciumată viață de necurmăte războaie și violente emoții. Urmașul său fu Saad Eddauleh, singurul fiu în viață al Hamdanidului.

Nikephoros se întoarce, în iarna anului 966, la Constantinopol, unde popularitatea de care se bucurase începe acum a scădea repede.

Pentru a-și putea întreține armatele, pentru purtarea uriașelor sale expediții militare, el covârși populația de impozite grele, pricinuind nemulțumirea tuturor claselor sociale. Mănăstirile, prin măsurile ce le luase împotriva lor, îl urau de asemenea. Ceea ce spori încă nemulțumirea clerului fu hotărârea lui Nikephoros de a supraveghea numirea episcopilor, rezervându-și dreptul de a-i alege dintre candidații prezentați de Sinod. O altă măsură a lui Nikephoros, prin care acesta cerea să se onoreze ca martiri soldații căzuți în luptele împotriva necredincioșilor, stârni o energică opoziție a clerului, în frunte cu Polyeuctos. Cronicile vorbesc și de o depreciere a monedei bizantine, făcută de împărat cu scopul de a-și mări veniturile. El emise o nouă nomisma, cu o greutate mai mică (tetarteron) față de vechea nomisma, moneda de aur care își păstra greutatea. Fiscul nu primea, la perceperea taxelor, decât pe cele cu greutatea mare, în plățile ce le făcea însă el, se folosea de monedele cu greutate mică” 4, în sfârșit, protecția deosebită ce o întinse asupra soldaților, lăsând adesea nepedepsite vexațiunile de tot felul pe care aceștia le aduceau populației civile, era încă o

l pricină de nemulțumire generală în imperiu și mai cu seamă la Constantinopol.

Toate acestea făcură să scadă repede simpatia mare de care împăratul se bucurase la începutul domniei. Miscările populare, care nu se mai văzuseră de mulți ani la Constantinopol, izbucnesc acum violent, în anul 967 împăratul e insultat și atacat de mulțime pe ulite, în timpul unei procesiuni solemne (prbkenson).

În fața acestor grave simptome, împăratul, îngrijorat, temându-se de populația agresivă a Capitalei, luă măsuri de siguranță și făcu să se ridice un zid în jurul Palatului Sacru, despărțindu-l astfel de restul orașului. Apoi întări în chip deosebit palatul de la Bucoleon, portul imperial de la Marmara, făcând din acest palat o adevărată fortăreață.

3Luptele cu bulgarii

Imperiul bulgarilor, care amenințase sub Simeon atât de serios existența vechiului Imperiu bizantin, era acum, sub Petru, cu totul slăbit. Bizantinii, după obiceiul lor, plăteau o sumă anuală bulgarilor, care se îndatorau în schimb a-i împiedica pe maghiari de a trece Dunărea și a merge, după pradă, până în provinciile grecești.

Nikephoros, care obținuse strălucite izbânzi împotriva arabilor din Asia, urmărind o restaurare a vechilor frontiere, se gândi a se folosi de slăbiciunea în care se aflau acum bulgarii, pentru a sfârâma și stăpânirea lor, atât de incomodă pentru imperiu. Statul lor luase, din timpul lui Simeon, o mare întindere, în paguba Bizanțului, în Balcani. Pretextul pentru a se rupe îndelungata pace cu bulgarii se află ușor. Împăratul îi

Învinui pe bulgari că nu-și observă îndatoririle, ungurii pătrunzând de mai multe ori în ținuturile bizantine. Petru răspunse sovăitor, scuzându-se că nu se poate expune împotriva unui vecin atât de primejdios pe care-l are în spate. și când ambasadorii săi veniră, în 967, la Constantinopol, pentru a reclama „tributul”, Nikephoros îi insultă violent, în fața Curții întregi, socotind că o decădere pentru romani să plătească tribut acestui popor de cerșetori¹¹⁵. Cubicularii îi bătură apoi și-i expediară la Preslav. După toate acestea Nikephoros, pentru a nu-i da timp tarului să se pregătească, pornește cu oștirea

asupra lui, cuprinse cetățile de la sud de Rhodopi și se întoarse apoi, nu se știe de ce, la Constantinopol. Fie că se temea să se expună în păsurile grele ale Balcanilor, fie că situația în Siria chema iarăși atenția sa, împăratul se retrase și căută atunci a-i zdrobi pe bulgari cu ajutorul vreunui popor străin, pe care diplomația bizantină se pricepea atât de bine să-l câștige pentru cauza pe care ea o urmărea. Nikephoros se întoarse către ruși, poate fiindcă se temea mai puțin de ei, fiind mai depărtați de imperiu, împăratul, pregătindu-se pentru a se întoarce la luptele sale din Siria, trimise în această însemnată misiune, la Kiev, pe un grec din Cherson, patriciul Kalo-kyres, fiul căpeteniei (Ttpetne ucov) din acea îndepărtată colonie bizantină. Sviatoslav, tânărul fiul al țarinei¹¹⁶ Olga, se convinge îndată de perspectiva frumoasă a acestei expediții, în august 967, rușii varegi debarcă undeva mai sus de Gurile Dunării și, în câteva zile.

115 Leo Diaconus, p. 61 – 62 (Bonn).

116 [Desigur că, printr-o inadvertență, cneaghina Olga e numită aici „tarină”].

449

NICOLAE BANESCU

toată Bulgaria de Nord căzu în mâinile lor. Nicăieri bulgarii nu putură rezista sălbaticilor luptători ai Nordului. Dârstor și toate cetățile dunărene sunt cucerite; Preslavet, la răsărit de Tulcea de azi, a fost, în această fulgerătoare expediție, baza de operații a lui Sviato-slav. ținuturile de miazănoapte ale Bulgariei fură pustiite cumplit de furioasele bande ale năvălitorului. Nefericitul țar se închide în Capitala sa, Preslava cea Mare.

În lipsa lui Sviatoslav și a războinicilor de elită pe care acesta îi luase cu sine, pecenegii se aruncară la rândul lor asupra țării rușilor și împresurară Kievul, în fața acestei primejdii, Sviatoslav se întoarce la Kiev și, pătrunzând adânc în ținuturile pecenegilor, își asigură frontierele împotriva lor. Dar îndată ce primejdia aceasta fu înlăturată, Sviatoslav își întoarse iarăși privirile către Dunăre, atras de bogăția locuitorilor ce aflase în acele părți. Gândul său era de a cuceri pentru el Bulgaria, de unde avea apoi să meargă asupra Imperiului bizantin. Trimisul lui Nikephoros nu era străin de aceste îndrăznețe planuri. El îl convingese pe Sviatoslav să cuprindă ținuturile bulgare unde avea să se așeze apoi, și să-l ajute pe el a se urca pe tronul Bizanțului, făgăduindu-i în schimb mari avantaje.

Nikephoros, înțelegând acum ce mare greșeală făcuse, aducând la hotarele imperiului acest dușman cu mult mai primejdios și mai puternic decât bulgarii, poate informat de trădarea lui Kalokyres, își schimbă îndată atitudinea. O ambasadă e expediată de lângă țarul Boris II, care-i urmasa lui Petru (f 30 ian. 969), pentru o alianță, propunându-se căsătorirea prințeselor bulgare cu printii imperiali (Dolger, Regesten, I, nr. 718, p. 92).

450

În vara anului 969 Sviatoslav apărea din nou, cu temutele sale trupe, pe tărmurile Dunării. Sviatoslav cuprinde îndată toată țara, până în Balcani, cei doi moștenitori ai tronului (Boris al II-lea și Roman, trimiși de la Bizanț pentru a urma la domnie tatălui lor în Bulgaria), cad în mâinile sale. În primăvara anului următor va trece Balcanii, aruncându-se asupra Thraciei, venind prin urmare în ciocnire cu Imperiul bizantin. El va întâlni în calea sa un adversar de talia sa, pe Ioan Tzimiskes, urmașul lui Nikephoros. O luptă uriașă se va da acum între cele două nații, până când imperiul va izbuti în cele din urmă să iasă biruitor și asupra acestui nou dușman.

4. Conflictul cu Otto I. Luptele din Italia

Nikephoros se îngrijește și de stăpânirea bizantină, amenințată acum și în Occident.

În vremea în care Nikephoros își desfășura campania sa în Asia, imperiul avu să susțină lupte grele împotriva arabilor africani, care îl atacau în posesiunile sale din Italia meridională și Sicilia. Am văzut progresele cuceririi arabe în acele părți, încă înainte de venirea la tron a lui Nikephoros. Sicilia era acum toată în mâinile lor, afară de o puternică fortăreață, Rametta, aflată la o mică distanță de Messina. În aug. 963, câteva zile după încoronarea lui Nikephoros, arabii hotărâți să sfârșească și cu acest mic oraș creștin, apărură sub zidurile sale și începură asediul. Nikephoros, în fața dezastrului din Sicilia, hotărî a trimite acolo o puternică expediție care să ajute nefericita insulă pierdută și să mântuie garnizoana eroică din Rametta. Flota de ajutor sosi abia în cursul anului 964. Corpul expediționar era comandat de patriciul Manuel, un

451

vâr al împăratului, iar flota de eunucul Niketas Proto-spatharios, un om erudit, dar incapabil de o acțiune militară superioară. După ce debarcă în Sicilia și repurta câteva succese, Manuel se avântă

imprudent, în locurile înguste, asupra arabilor pentru a veni în ajutorul Ramettei. Armata bizantină e zdrobită, după o luptă înverșunată corp la corp. Manuel însuși cade, după o apărare eroică. Iar flota, când porni, mai târziu, din portul Rhegium, pentru a merge la Constantinopol, fu atacată de escadra africană și sfărâmată. Niketas căzu prizonier, petrecând la Curtea califului fatimit doi ani, până când va fi răscumpărat de Nikephoros.

Nefericiții locuitori din Rametta rezistau încă în pozițiile lor tari, în primele zile ale anului 965. Când arabii se convinseseră că rezistența lor ajunsese la capăt – foametea făcuse din acești bravi apărători niște adevărate spectre – dădură asaltul viguros. Ei pătrunseră în cetate și-i exterminară pe luptători până la unul.

Imperiul fu prin urmare mai puțin norocos în Apus. Nikephoros va încheia, în 967, o pace definitivă cu Fatimidul din Kairuan. Bizantinii și arabii fatimiți erau deopotrivă interesați în această pace, în fața progreselor neconținute ale lui Otto I, care îi amenința și pe unii și pe alții, în posesiunile, lor din Italia și Sicilia.

În Germania domnea, de vreo treizeci de ani, vestitul Otto I, al doilea suveran al Casei de Saxonia¹¹⁷, încoronat rege la 936. El sfârâmase puterea regelui Ita

117 Cel dintâi fusese Henric de Saxonia, urmând lui Conrad de Franconia, ales după stingerea dinastiei Carolingienilor. Otto îi aduce la ascultare pe toți ducii, asigurând unitatea monarhiei germane. El trece și în Italia, unde papalitatea se zbătea în mare anarhie.

452

Hei (Longobardiei, cum se zicea atunci) Berengar II și se încoronase împărat, la Roma, în 962 (2 februarie). Toată partea de nord și de mijloc a peninsulei era în stăpânirea sa. Ducele de Capua, Pandulf „Cap de Fier” trecuse de partea sa, susținându-l cu trupele, în luptele purtate. Ceilalți printi longobarzi, din Beneventsi Salerno urmară îndată exemplul său, rupând legăturile lor cu Bizanțul și recunoscând autoritatea lui Otto. Fiul acestuia, Otto II, fusese încoronat de papă în ziua de Crăciun a anului 967. Prin aceasta, marele împărat german își urmărea gândul său de a-și asigura Imperiul german în Italia pe multă vreme¹¹⁸.

118 L.M. Hartmann, *Gesch, Italiens im Mittelalter*, IV, Bd., 1. Hälfte, Gotha, 1915, p. 21 – 23.

Otto I a restaurat puterea monarhică în Germania.

Ultimii Carolingieni și primul lor urmaș, Conrad de Franconia, lăsaseră țara în mare anarhie. Popoarele din lăuntrul hotarelor ei începuseră a se despărți unele de altele, constituind adevărate state cu caracterul lor propriu. La Nord era Saxonia, care dăduse atât de lucru lui Carol cel Mare, rămasă în parte păgână, se deosebea prin caracterul său de asprime extremă. Bavaria avea o dinastie de duci nazionali. La Dunărea de sus și la Rhinul superior și de mijloc poporul alaman sau „suab” se prezenta ca popor deosebit, își dăduse un duce. Franconia avea și ea un duce („francii de Est”) la începutul secolului X; el primi în 911, când se stinse ultimul carolingian, coroana regală. Lotharingia, unde erau Francii din Valea Mosellei și Meusei, numită după Lothar II, nepotul lui Ludovic cel Pios, se dezvoltase într-un stat.

Rolul de a pune capăt acestei anarhii reveni Saxoniei. La moartea lui Conrad de Franconia (918), fu ales în locul său ducele Henric de Saxonia. Murind în 2 iulie 936, fu ales fiul său Otto, de 24 ani. O delegație de printi și seniori ratifică la Aix-la-Chapelle, vechea capitală carolingiană, această alegere a primilor electori. El impuse autoritatea regală în Bavaria, în Franconia, în

453

Dar pentru realizarea acestui gând ambițios, el trebuia să smulgă Sicilia arabilor și să câștige și posesiunile bizantine ale Italiei meridionale, Apulia și Calabria. Interesul său cerea ca să se înțeleagă cu bizantinii, de la care nădăjduia să obțină ușor aceste posesiuni ale lor, atât de îndepărtate de ei, pentru ca să poată întreprinde, cu ajutorul lor, acțiunea împotriva arabilor Mediteranei. Un mijloc pentru a intra în stăpânirea posesiunilor bizantine i se păru a fi tradiționala politică matrimonială. O prințesă bizantină putea aduce drept zestre fiului său cele două „theme” bizantine ale Italiei sudice. Bizanțul avea însă de astă dată un suveran energetic, hotărât a-și apăra cu toată puterea drepturile. Nikephoros, absorbit cu luptele sale uriașe din Asia, asistasă neputincios la întinderea puterii lui Otto în Italia. El nu putea fi liniștit de această agresiune în domeniile la care imperiul nu re-lotharingia. Intervenii apoi în luptele din Franța, impunând voința sa. La 955 el repurtă o victorie decisivă asupra ungarilor, care năvăliseră în număr considerabil în Bavaria. La Lechfeld, aproape de Augsburg, ei fură zdrobiți, în fine, el intră și în Italia, unde erau 3 state: la nord cel longobard, cu capitala Pavia, la sud Italia bizantină, între ele Roma și provincia romană, unde papalitatea căzuse în dependența

unei aristocrații ambițioase și tulburătoare. Otto supune Lombardia și în 957 e recunoscut rege de Italia. La apelul papei Ioan XII, trecea în august 961 Alpii, venea la Pavia, unde era aclamat rege al Italiei, apoi intra în Roma, unde la 2 februarie 962 era încoronat de suveranul pontif^{s\} salutat de asistentă ca „împărat și august. Imperiul era restaurat. L. Halphen, Les barbares. Des grandes invasions aux conquêtes turques du XF siècle. În col. Peuples et civilisations. Hist. generale par L. Halphen et Philippe Sagnac, IVE ed., Paris, 1940, livre II, chap. VIII (Otton le Grand et la restauration de l'empire d'Occidentf).

454

nuntase formal niciodată, încoronarea lui Otto la Roma era un act de violență, titlul de împărat pe care acesta și-l luase, o curată uzurpare, el fiind o proprietate exclusivă a urmașilor lui Constantin cel Mare. Defecțiunea prinților longobarzi, toți vasali ai Imperiului bizantin, era încă o lovitură pe care un om ca Nikephoros n-o putea uita lesne.

După întoarcerea sa biruitoare din Asia, împăratul se pregăti prin urmare a interveni pentru apărarea drepturilor sale în Italia, în fruntea unei numeroase armate, el se îndreptase în 967 spre Apus, când un sol al lui Otto, venețianul Dominicus, îl întâmpină în Macedonia. El era însărcinat a cere pentru Otto II mâna fiicei lui Romanos II, Theophano. Trimisul lui Otto pare că izbuti a potoli mânia lui Nikephoros, asigurându-l, în numele stăpânului său, de posesiunea teritoriilor care țineau de imperiu, căci Nikephoros se întoarse atunci la Constantinopol. Rezultatul ambasadei lui Otto nu-l mulțumi însă pe acesta; el nu obținuse alianța pe care atât de mult o dorea. Aceasta îl hotărî pe Otto la acțiune. O ambasadă venise din partea lui Nikephoros, dar ea nu aducea nimic mai mult.

Otto atacă atunci posesiunile bizantine, în manie 968 el asedia Bari, capitala stăpânirii grecești în Italia sudică. Dar se înșelase în privința acestei cetăți, una din cele mai puternice ale Italiei, și întreprinderea sa se frânse de apărarea eroică a bizantinilor. Otto se pare că n-avea cu el o armată numeroasă și, după o lună de lupte zadarnice, el trebui să ridice asediul.

Neizbânda aceasta îl făcu să se întoarcă iarăși la proiectul de a obține provinciile bizantine prin căsătoria fiului său cu o prințesă de la Constantinopol. Liut-prand, episcopul Cremonei, care fusese odată la Con

stantinopol, ca trimis al regelui Berengar pe lângă Constantin VII Porphyrogennetos și care avusese acolo o primire din cele mai bune, se oferi de data aceasta a negocia, pe lângă noul împărat bizantin, căsătoria dorită de Otto. El fu atunci însărcinat cu această delicată misiune și raportul pe care-l făcu suveranului său, asupra misiunii acesteia, ni s-a păstrat, deși nu în întregime. El este unul din cele mai prețioase documente asupra epocii lui Nikephoros Phokas și ne dă unele amănunte însemnate asupra domniei acestui împărat¹¹⁹.

Povestirea lui Liutorând¹²⁸¹ este, desigur, exactă, evenimentele sunt însemnate în mod precis. Aprecierile lui cu privire la bizantini nu pot fi crezute însă în litera lor. Vremurile lui Constantin VII trecuseră, și, la Curtea lui Nikephoros, solul lui Otto nu mai putu afla primirea plină de atenție de odinioară, împăratul de acum, pornit împotriva suveranului german, văzu în solul acestuia un dușman, un spion și îl primi ca atare. Liutorând fu ținut câteva luni într-o adevărată captivitate la Constantinopol, păzit de o gardă, neputând ieși din casa în care fusese internat, decât atunci când era invitat la vreo recepție ori banchet, unde era umilit, ori când era chemat în vreo audiență, pentru tratarea chestiunilor care făceau obiectul soliei sale. Episcopul de Cremona se răzbună pentru toate aceste umilințe pe care le suferi, zugrăvind-ne în cele mai negre culori pe împărat, Curtea și poporul său.

Narațiunea sa începe din momentul intrării sale în Constantinopol, în ziua de 4 iunie 968. Fără nicio recepție, după ce trebui să aștepte cu însoțitorii săi până

E publicat la un loc cu Cronica lui Leo Diaconus, ed. Bonn.

456

seara, în ploaie, la Poarta de Aur, fu condus pe jos, la „Palatul de Marmură”, departe de Palatul Sacru, unde li se puse gardă, neputând ieși fără o autorizație formală. Două zile după aceea, Liutorând obținut o audiență. Dar, împotriva așteptărilor sale, nu fu adus dinaintea împăratului, ci a fratelui acestuia, curopalates Leon. Discuția fu violentă. Leon protestă împotriva titlului de împărat (beccn? il”. De) pe care și-l luase Otto, și care era rezervat numai suveranului bizantin, nerecunoscând lui Otto decât titlul de rege (pf). În ziua următoare, 7 iunie, ambasadorul lui Otto era adus în fața împăratului. Episcopul ne schițează portretul fizic al împăratului cu o vădită exagerare: urât,

scurt, cu capul mare și ochii mici, de sobol, cu barbă scurtă și aspră, deasă și cărunță, cu pielea neagră ca un etiopian, încât n-ai dori să-l întâlnești noaptea (cui per mediani nolis occurrere noctem); avea pânțele mare și picioarele foarte scurte, în ce privește calitățile sale morale, episcopul îl găsea „viclean ca o vulpe și mincinos ca Ulysse”. Comparând acest portret cu acela schițat de Leon Diaconul, îl găsim, în liniile sale mari, exact; dar se recunoaște exagerarea voită a solului jignit. Nu putem intra în amănuntele acestei audiente. Nikephoros îi blama energic lui Otto faptele sale recente din Italia, invazia în teritoriile sale, și-i impută faptul că-l trimite acum pe episcop ca spion. Liutorând căută să-l apere cu vioiciune. ținuturile italiene ocupate de Otto, – pretinse de împărat, nu țin de imperiu, iar Calabria și Apulia sunt o sarcină pentru bizantini și e în interesul lor să se desfacă de ele; Liutorând expune în acest scop obiectul de căpetenie al misiunii sale: legăturile de căsătorie proiectate. Nikephoros, iritat, întrerupe audienta, trebuind să ia

457

NICOLAE BANESCU

parte la procesiunea TCpoLA.e” Ucnc, care avea loc, fiind în ziua aceea sărbătoarea Rusaliilor. Liutorând ia parte la această procesiune, pe care ne-o descrie făcând ironii pe socoteala ei. Mulțimea îngrămădită de la Palat până la Sfânta Sofia, pe marginile drumului, pentru a-l aclama, cei mai mulți desculți, poate – zice el – pentru a împodobi mai bine acea Sfântă procesiune. Demnitarii, optimates, îmbrăcați cu tunici mari aproape sfâșiate de marea lor vechime – magnis et numa ve-tustate rimatis tunicis crant indu-ți. Ornamentele imperiale purtate de Nikephoros îl deformau. La apariția lui, aproape târându-se, quasi reptans – psaltii intonară aclamațiile, jroă Ace LTT. Mândru de acele mincinoase cântece, intră în Sfânta Sofia, cei doi stăpâni adevărați împărați veneau la o mare dinstanță de „dânsul”. El participă apoi și la banchetul dat de împărat, așezat departe, în chip umilitor, nu cum i s-ar fi convenit ca sol al împăratului german, la loc de onoare.

Împăratul află și acum prilej de a-l insulta pe suveranul său, batjocorindu-i puterea militară și amenințându-l cu flota puternică a Bizanțului.

Ambasadorul fu apoi închis din nou în locuința sa, unde suferea cumplit, din lipsa oricărui confort. El scrie lui Leon, și se rugă să se

sfârșească negocierile pentru care venise, sau să-i dea voie să plece. După o lungă așteptare, Leon îl primi din nou într-o audiență la care asistau alți doi înalți demnitari palatini. La propunerea de căsătorie, asprul curopalates îi spuse că e o îndrăzneală să se ceară o porphyrogennetă de sotie pentru un barbar¹²⁰.

120 inaudita res est. ut Porphyrogeniti, Porphyrogenita hoc est, în purpura nati filia, în purpuranata, gentibus misceatw.

458

Totuși, pentru ca lucrul acesta să se facă, Otto trebuia mai înainte să renunțe la toate uzurpările sale din Italia; să elibereze Roma, principii de Benevent și Ca-pua, „odinioară servii Sfântului nostru imperiu”, să fie redati servituții de dinainte.

În ziua de 29 iunie, sărbătoarea Sf. Apostoli, ambasadorul luă parte la ceremonia religioasă și la banchetul care avu loc în palat. De data aceasta ambasadorii tarului bulgar Petru fură așezați înaintea lui și Liut-prand, socotind ca o mare insultă faptul de a-i trece înainte pe acești barbari grosolani, „cu capul ras” și încinși în lanțuri de aramă, părăsi masa. Zadarnic încercă Leon Curopalates și Simeon, protoascretis, să-l convingă că tratatele pe care le poartă imperiul cu bulgarii îi îndatorează la această atenție fată de solii lor, Liutorând nu vru să sufere această insultă. El este pus atunci să mănânce cu oamenii de serviciu. O satisfacție îi dădu Nikephoros, care avu grijă să-i trimită din mâncăruri din care luase el – o mare atenție, pe care episcopul o amintește cu mulțumire.

După opt zile, el lua parte iarăși la un ospăt împărătesc, discutând de astă dată teologie cu patriarhul Polyeuctos.

Câteva săptămâni mai în urmă, episcopul, bolnav de atâta așteptare și rău tratament, obținu încă o audiență la Nikephoros la Pegai. Acesta îi făcu violente muștrări cu privire la uzurparea titlului de împărat de către Otto, cu privire la acțiunea acestuia în posesiunile bizantine din Italia. Utraque non sunt ferenda. O flotă pornea în iulie, pentru a duce trupe de întărire în Italia, unde Nikephoros organiză rezistența împotriva

459

NICOLAE BANESCU

germanilor. Liutorând văzu această flotă, de pe acoperișul închisorii sale.

Nikephoros se pregătea să pornească iarăși în expediție, în Asia,

împotriva arabilor. La 20 iulie, înainte de a porni, îl cheamă din nou pe Liutorând dinaintea sa. Împăratul se plânse iarăși de perfidia lui Otto. La sfârșit, îl anunță pe Liutorând, spre marea sa bucurie, că va putea pleca, pentru a duce răspunsul său suveranului german.

În ziua de 22 iulie, Nikephoros iese cu pompă din Capitala sa, pentru a lua comanda armatelor din Asia. În palatul Bryas, de pe tărmlul asiatic, el îl primi pentru ultima oară pe solul lui Otto, pe care îl concedie apoi definitiv, înainte de aceasta îl opri la masă și acolo întrebă dacă stăpânul său are în parcurile lui asini sălbatici, onagri. Spunându-i că Otto are toate animalele, afară de onagri, – „du-te îi zise Nikephoros, în parcul nostru, și te vei minuna de mărimea lui și de măgarii sălbatici”.

Nefericitul Luidprand, care se pregătea de plecare, fu ținut încă o bucată de vreme la Constantinopol sub cuvânt că pirații arabi cutreieră Marea Egee, iar calea pe uscat e primejduită de incursiunile ungurilor. Spre nenorocul său, o ambasadă a papei Ioan al XIII-lea aduse în acest timp o scrisoare a acestuia, insultătoare pentru bizantini: papa îl intitula pe Otto împărat august al romanilor. Scrisoarea fu expediată lui Nikephoros, de la care se așteptă răspunsul, iar legatii papei fură aruncați în închisoare, în septembrie sosi răspunsul împăratului și atunci, în ziua de 17, Liutorând fu chemat în fața lui Christophoros, eunucul care avea, în lipsa lui Nikephoros, conducerea afaceri

460

lor. Întrevederea fu violentă, amenințări se schimbă între ambele părți.

Ambasadorul putea, în sfârșit, să plece. Vameșii imperiali îi revizuiră bagajele și-i opriră cinci bucăți de purpură de mare preț, sub cuvânt că sunt mărfuri oprite (Ka>A/ubp. era), care nu puteau fi folosite de națiile barbare. Episcopul protestă energic, amintind că nu fusese astfel tratat pe vremea lui Constantin VII, deși venise ca ambasador al unui print, nu ca acum, din partea unui puternic împărat, și fiind atunci un simplu diacon, nu episcop; el jură că Nikephoros în audienta de la Bryas îi dăduse voie de a cumpăra asemenea stofe pentru biserica sa din Cremona și invocă mărturia fratelui împăratului, Leon, și a altora care fuseseră de fată. Cu toată interzicerea aceasta, adaugă Liutorând, negutătorii din Veneția și Amalfi duc aceste mărfuri în Italia. Dar funcționarii împărătești fură neînduplecați. Răspunseră

că vor îngriji să pună ordine în această privință, iar cât pentru Constantin VII, pe care ambasadorul lui Otto îl invoca în favoarea sa, oamenii împărătești îi spuseră cu cruzime că acela era un suveran pacific, care stătea închis în palatul său și prin asemenea apucături doritor de a-și face amici (homo tenis, în palatio manens pei-petuo, huiusmodi rebus amicas sibi nationes effecerai); Nikephoros însă e un om cu mâna iute, războinic, care urăște palatul ca ciurma și nu ține să-și facă prin bani națiile străine prietene, ci să le supună prin teroare și sabie. („Nicephorus vero Basileus, homo Taz” 5% Etp, id est militaie deditus, palatium, ceu pestem abhorret... qui non pretio sibi gentes amicas, sed terrore el gladio sibi subditas facit”).

461

NICOLAE BANESCU

În sfârșit, i se încredințară lui Liutorând două scrisori: una pentru Otto, un chrysobullion, scrisă în litere de aur și semnată cu chinovar (roșu) de mâna lui Nikephoros, pecetluită cu marea pecete de aur; alta, un argyrobullion, scrisă în litere de argint și pecetluită cu o bulă de metal, destinată papei și semnată de fratele împăratului, Leon Curopalates, ca semn al disprețului față de Pontiful Romei.

După atâtea peripetii, în ziua de 2 octombrie 968, Liutorând iese din Capitala „altă dată bogată și înfloritoare” (ax illa quondam opulentissima et florentissi-md), iar acum „fometoasă, sperjură, mincinoasă, vicleană, rapace, cupidă și avară, trufasă” (nune famelica, periura, mendace, dolosa, rapace, cupida, avara, cenodoxa civitate), luând calea de uscat, – de teamă, poate, a piraților arabi. El se răzbună pentru toate vexatiile îndurate, scriind pe zidul locuinței sale și pe masa de lemn 19 hexametre în care-și vărsă ura împotriva lui Nikephoros și pe care a avut grijă să ni le transmită.

El ajunsese la Naupaktos, la intrarea golfului de Co-rinth, după 49 de zile de călătorie. Acolo se imbarcă și oprindu-se la Leukās, unde se plânge de primirea brutală ce-i făcu episcopul, un eunuc, care i se plânse de impozitul greu ce trebuie să-l plătească lui Nikephoros. De acolo se opri la Coryphos (numele nou al vechii Corcyra) 121, unde suferi multe neplăceri de la strategul themei celor 7 insule. De aici atinse în fine tărmurile Italiei.

Corfu.

462

Misiunea lui Liutorând nu izbutise, înainte de întoarcerea sa,

Otto, care a trebuit să afle de întăririle trimise în iulie în Italia bizantină, luase ofensiva în sudul peninsulei, pentru a cuceri cu armele ceea ce încercase a obține pe cale de înțelegere. Trupele lui Otto rămân pe teritoriul bizantin până la sfârșitul lui aprilie 969. Ele cuceresc o mulțime de orașe întărite din interiorul țării, devastând ținuturile. La sfârșitul lui aprilie 969, nu se știe din ce cauză, Otto se retrase în nordul Italiei. Luptele împotriva bizantinilor fură urmate ele prințul de Capua, Pandulf. La asediul cetății Bovino, fu biruit de bizantini și căzu prizonier. Patriciul Eugenios, comandantul forțelor imperiului, îl trimise la Constantinopol. Armata bizantină atacă apoi Capua și Beneventum, fără a le putea lua. Luptele se întoarseră apoi în favoarea germanilor, rezultatele câștigate de aceștia fură cu toate acestea nule: bizantinii își păstrară toate teritoriile lor.

5. Ultima expediție a lui Nikephoros în Asia

Luptele din Siria. Am văzut că împăratul ieșise în iulie 968, din Capitală, pentru a porni iarăși, cu trupele din Asia, împotriva arabilor, în urma expediției anterioare, Cilicia intrase în stăpânirea imperiului, clar Siria se găsea din nou în mâinile urmașului marelui Hamdanid. Câtă vreme Antiochia și Alep erau stăpânite de arabi, liniștea Asiei Mici nu putea fi asigurată. Pentru aceea, aceste două orașe formează acum obiectivul de căpetenie al campaniei. Nikephoros se îndreaptă mai întâi, cu toate forțele sale, asupra Alepu-lui. O primă ciocnire de avangardă, la nord de oraș.

463

se sfârșește cu biruinta bizantinilor. Cu tot acest succes, Nikephoros nu merge asupra puternicei cetăți: lăsând-o la stânga drumului său, el se coboară către Liban: Hamah, puternică cetate, cade în mâinile sale și e prefăcută în cenușă; apoi Homs, vechea Emesa, are aceeași soartă. După ce pustiește tot acest vast platou al Siriei nordice, Nikephoros trece Libanul și pentru întâia oară de atâta vreme armatele imperiului se revarsă asupra orașelor bogate ale Feniciei. Giaba-lat, vechea Cabala, Arca, la răsărit de Tripolis, sunt luate cu asalt. O pradă imensă cace în mâinile bizantinilor, o mulțime de alte cetăți sunt cucerite pe rând (Hierapolis, Laodicea), în această fulgerătoare expediție. Apoi Nikephoros se îndreaptă către Antiochia, pe care o asediază, în noiembrie 968. Nikephoros avea mărete planuri: el voia să sfarme centrul puterii arabe din Siria, să elibereze de sub stăpânirea arabilor Ierusalimul și toată Palestina. Dar împrejurările politice îl

recheamă la Constantinopol. El lasă comanda trupelor patriciului Michael Burtzes și lui Petru Phokas strato-pedarchul, un nepot al său, amândoi căpitani iluștri, cu ordinul de păstra energic blocarea mării cetăți, de a supraveghea toate căile, împiedicând orice posibilitate de aprovizionare, așteptând întoarcerea sa, când avea să se dea lovitura finală.

Împăratul intră triumfător în Constantinopol, la începutul anului 969.

Dar, după plecarea lui Nikephoros, numeroase încăierări se întâmplară între arabi, în Antiochia și Burtzes, informat de această stare anarhică a adversarului, de slăbirea apărării, de lipsa de provizii care se simțea greu în populația obosită de lungul asediu.

464

hotărî, cu toate ordinele ce le lăsase împăratul, să dea asaltul. Printr-o lovitură îndrăzneată, el îi surprinde pe asediați și cuprinde o parte a întăriturilor. Dar, neavând decât puține trupe, e nevoit la rândul său să poarte după aceea o luptă aprigă, asediat de arabi de toate părțile, înștiințat la timp, Petru Phokas, care se afla în drum spre Alep, aleargă în ajutorul lui Burtzes și sosirea acestor noi trupe aruncate la asalt desăvârșeste biruinta. Antiochia cade, la 29 octombrie 969, în mâinile bizantinilor. Prada care se culese din această puternică fortăreață a arabilor, pierdută de mai bine de 200 de ani, fu imensă.

În vreme ce stratopedarchul Petru se îndrepta asupra Alepului, Burtzes pornea spre Constantinopol, unde era primit rău de Nikephoros, care nu-i putu ierta faptul de a-l fi lipsit de gloria unei cuceriri atât de însemnate, împăratul îi retrase comanda și Burtzes va avea un rol însemnat în asasinarea lui Nikephoros.

Antiochia rămase de acum o sută și mai bine de ani în mâinile imperiului, alcătuind împreună cu vastul său teritoriu un guvernământ militar special, administrat de șefi militari cu titlul de duci ori catepano.

Căderea acestei cetăți puternice avu un răsunet enorm în lumea arabă. După un asediu de aproape o lună, orașul Alep cădea la rândul său, luat cu asalt de trupele stratopedarchului. Emirul Carguyah, care se desfăcuse de Saad Eddauleh, izbutise însă a se închide în puternicul castron, care stăpânea cetatea. Petru primi atunci a trata cu el și emirul semnează un tratat prin care se lega a fi toată viața vasalul împăratului

pentru Alep și teritoriul său.

465

Astfel, acțiunea îndărătnică a lui Nikephoros era încununată de cele mai mari rezultate. Toată Siria, din vârfurile Libanului și până în marginea Eufratului, asculta din nou de basileus, hotarele arabe se retrăgeau neconținut dinaintea armelor biruitoare ale imperiului.

În mijlocul acestor mari izbânzi, care duseseră în lumea arabă faima lui Nikephoros, unde numele său era pronunțat cu groază, la Constantinopol, în jurul împăratului, se tesa conspirația care avea să pună capăt domniei sale atât de glorioase.

Am văzut mai înainte cum popularitatea lui Nikephoros începuse să scadă, din cauza impozitelor pe care uriașele sale războaie le reclamau, ca și din cauza mâinii energice ce se simțea în cârmuirea imperiului. Populația, atârnată de călugări, care, loviți în interesele lor, îl urau pe împărat, era vădit ostilă acestuia. Biruintele care înăltau atât de sus prestigiul imperiului, costau, ca odinioară, pe vremea lui Iustinian, prea mult. Încă de la întoarcerea sa din Siria, Nikephoros nu mai găsi aclamațiile de dinainte ale populației care-l adorase, împărăteasa Theophano, tânără și vicioasă, îl ura de asemenea. Ea intrase în legături cu Ioan Tzimiskes, strălucitul domesticos care, după Nikephoros, era cel mai vestit luptător, iubit de soldați. Intriga aceasta nu ne e cunoscută de aproape. Suspectat, la îndemnul lui Leon Phokas, Tzimiskes fu izgonit de la Curte și se retrase pe domeniile sale din Asia. Furios, el continuă atunci a conspira împreună cu Theophano. Aceasta, prin stăruințele sale, îl determină pe Nikephoros să-l recheme din exil. Tzimiskes nu apare însă la Curte, poate fiindcă împăratul, neîncredător, îi poruncise astfel; el se retrăsese în locuința părinților săi, la Chalkedon, dincolo de Bosfor.

466

De acolo era ușor a întreține o corespondență secretă cu împărăteasa. Ei hotărâră definitiv moartea lui Nikephoros, Theophano făgăduind lui Tzimiskes mâna ei și tronul. Domesticul își găsi ușor complici printre nemulțumiți; cei mai de seamă fură Michael Burtzes, dizgratiatul cuceritor al Antiochiei, și patriciul Leon Pediasimos.

Lovitura fu hotărâtă în noaptea de 10 spre 11 decembrie. Unii din conjurați, travestiți în haine de femei, sunt ascunși în apartamentele împărătesei, în noaptea aceea, Tzimiskes trecu Bosforul, cu trei însoțitori. Ei pătrund în palat, Theophano îi conduce

în cubiculum imperial, printr-o ușă pe care avusese grijă să o lase neînchisă, împăratul dormea, după obiceiul său, într-un colț al camerei, pe o piele de tigru. Ei îl trezesc prin lovituri de picior și-l izbesc, judecându-l fiecare pentru jignirile lui, și insultându-l, până ce îlucid. Gărzile se agită, trezite de zgomot. Atunci, la o fereastră luminată de torte aprinse, capul însângerat al lui Nikephoros e arătat mulțimii care se aduna. La această privelistă, mercenarii înțelesesă că totul se sfârșise. Tzimiskes încăltă apoi ciubotele de purpură și îmbracă veșmântul imperial, se urcă pe tron în Chrysotri-clinion și fu aclamat basileus de către conjurați și de partizanii săi, care alergaseră din toate părțile în palat.

Corpul lui Nikephoros, aruncat pe fereastră în grădina Palatului Sacru, zăcu până seara, a doua zi, pe zăpadă. Apoi fu ridicat și îngropat, fără zgomot, în Biserica Sfinților Apostoli.

Astfel pieri, prin crimă, unul din cei mai gloriosi împărați ai Bizanțului, acela care sfărâmasese puterea arabilor și întinsese până departe hotarele imperiului, în Asia.

467

c.

IO AN ITZIMISKES (969 – 976)

Astfel se urcă pe tron Ioan Tzimiskes, de origine armeană, din vestita familie Curcuas (Gurgen), care dăduse imperiului atâția iluștri generali, și înrudit, după mamă, cu însuși nefericitul Nikephoros. Numele său armean era Ceruskik sau Cemeshgig, din cauza staturii sale mici. Așa se chema și un oraș din Armenia Mare, de unde se trăgea Tzimiskes.

Îndată ce se proclamă, noul împărat pune la cale cele dintâi acte ale guvernământului său împreună cu faimosul parakimomenos Basilios, fiul bastard al lui Lekapenos. Am văzut ce rol însemnat jucase acesta în domnia lui Phokas; el este acum întărit în funcția lui, iar funcționarii cunoscuți prin legăturile lor cu Nikephoros sunt îndată destituiți. Rudele fostului împărat sunt apoi destituite din înalte demnități ce le ocupau și trimiși în exil. Fratele lui Nikephoros, vestitul Curopalates Leon, fu exilat împreună cu fiul său Nikephoros în insula Lesbos, la Methymna; al doilea fiu al lui Leon, Bardas Phokas, ducele themei Chaldea, fu surghiunit la Amasia, pe țărmul Pontului. Al treilea, stratopedarchul Petru, cuceritorul Antiochiei, fu lăsat în libertate, poate fiindcă era eunuc și nu putea aspira la tron.

O altă dificultate rămânea să fie înlăturată. Trebuia să se obțină din partea patriarhului Polyeuctos încoronarea tradițională a uzurpatorului, în biserica Sfintei Sofii. Energicul patriarh interzise împăratului intrarea în biserică, fiindcă îl socotea mânjit de sângele lui

468

Nikephoros. El îi impuse o penitență severă, îi ceru anume să o alunge din Palat pe femeia criminală, care luase o parte atât de activă la asasinarea soțului său, și să fie pedepsiți asasinii, îl sili apoi să se desfacă de întreaga sa avere, împărțind-o în binefaceri, în sfârșit, Polyeuctos știa să folosească acest prilej pentru a smulge noului împărat o serie de concesiuni însemnate în favoarea Bisericii, atât de mult atinse în privilegiile sale de ilustrul înaintaș. El pretinse anume să se abroge toate măsurile vexatorii ale lui Nikephoros, să se recunoască iarăși Bisericii libertatea ei de a hotărî în materie religioasă, de a-și alege episcopi fără consimțământul prealabil al împăratului, consimțământ impus de Nikephoros. Ceru apoi să se recheme toți episcopii izgoniți din Scaunele lor în domnia precedentă și să se abroge novella care oprea construcția ori restaurarea lăcașelor religioase.

Pentru a-și putea consolida situația, Tzimiskes fu nevoit a satisface toate aceste cereri, împărăteasa fu izgonită din Palat și exilată într-o mănăstire din insula Proti, spre marea ei deznădejde. Doi dintre conjurații care participaseră la crimă, Balanțes și Atzypotheodoros, fură executați, pentru a se da impresia răzbunării asasinatului, al cărui prim vinovat era totuși, alături de Theophano, Tzimiskes însuși, împăratul își dăruie apoi imensa avere particulară în scopuri de binefacere: jumătate fu împărțită țăranilor săraci din jurul Capitalei, cealaltă jumătate dăruită vestitului Spital de leproși (nosocomeiori) de la Chrysopolis, pe țărmul asiatic al Bosforului, în sfârșit, episcopii îndepărtați de Nikephoros fură restabiliți în scaunele lor, iar novellele acestuia împotriva Bisericii fură toate abrogate.

469

Numai astfel obținut Tzimiskes coroana din mâinile patriarhului, în Marea Biserică, în ziua de Crăciun a anului 969. El jură totodată că nu se va considera decât ca simplul coleg al celor doi basileis legitimi, încă minori.

Puțin mai în urmă, în ianuarie 970, marele patriarh muri și Tzimiskes îi dădu îndată un urmaș în persoana unui simplu pustnic,

Basilios, acceptat de către Sinod și care va fi un patriarh vrednic de înaintașul său.

J. Luptele cu rușii lui Sviatoslav

Abia încoronat, Tzimiskes trebui să facă față unei primejdii din cele mai mari pentru Imperiu. Am văzut cum, printr-o greșeală a tradiționalei politici bizantine, Nikephoros îl adusese împotriva bulgarilor pe Sviatoslav. Acesta, nimicind puterea statului bulgar, se instalase acolo, așteptând numai trecerea iernii, pentru ca, la instigațiile ambițiosului Kalokyres, să ia calea Constantinopolului. În primăvara anului 970, el trece, cu numeroasele sale trupe, Balcanii, aruncându-se asupra orașului Philippopolis, pe care-l pradă îngrozitor, măcelărindu-i populația. Tzimiskes încercă mai întâi să negocieze, pentru a opri înaintarea barbarului. El trimite lui Sviatoslav mandatar (basilikoi), somându-l a evacua Bulgaria și a-și primi plata serviciului ce-l făcuse imperiului, căci numai pentru acela fusese chemat. Sviatoslav răspunse arogant că Bulgaria e a lui și n-o va părăsi niciodată. O a doua ambasadă rămase tot atât de zadarnică¹²².

122 Leo Diaconus, cartea VI, cap. 8 și 10.

470

Tzimiskes înțelese că era vorbă acum de însăși existența Constantinopolului, care obseda neconținut, cu bogățiile sale, închipuirea aprinsă a rușilor. El trimite îndată o expediție împotriva dușmanului, condusă de cumnatul său Bardas Skleros și de stratope-darchul Petros. În aceeași vreme organizează o trupă specială de tineri de elită, „Nemuritorii” (OCICCVOCTOI), poruncind să stea în jurul său¹²³.

Sviatoslav ocupase întinsa Câmpie a Thraciei de miazănoapte, își câștigase alianța ungarilor și pecenegilor, de la care obținuse bande numeroase de călăreți înarmați cu lănci și arcuți, cunoscuți de bizantini prin sălbăticia lor în lupte. Ciocnirea avu loc (aprilie 970) în câmpiile de la Arcadiupolis. Atrasă în cursă, cavaleria pecenegilor e distrusă. Skleros, folosindu-se de învâlmăseala în care-l aruncase pe dușman, se aruncă îndată asupra grosului bandelor lui Sviatoslav. Prin miscările sale dibace, el hotărăște biruinta. Trupele lui Sviatoslav sunt zdrobite, urmărite, până seara, în câmpiile Thraciei.

Pe când acestea se petreceau în Thracia, împăratul primea neconținut din Anatolia noi contingente, pe care le instruia și le expedia pe câmpul de luptă. Sviatoslav, zdrobit la Arcadiupolis, se

retrăsese în Bulgaria. Skleros petrecu iarna în Thracia, și până în primăvara anului 971, e probabil că luptele nu s-au reluat între bizantini și ruși. Tzimiskes nu putu continua campania fericită împotriva lui Sviatoslav din pricina răscoalei, în Asia, a lui Bardas Phokas, în toamna anului 970.

123 Leo Diaconus (ed. Bonn), cartea VI, cap. 11.

471

Bardas Phokas, fiul lui Leon, scăpase de la Amasia, unde fusese surghiunit și ridicase steagul revoltei, în curând o armată puternică se strânge sub steagul răzvrătitului, familia Phokas având, în Asia, întinse legături, în fața acestei revolte care se apropia de Capitală, Tzimiskes e nevoit a-l rechema pe Skleros cu trupele din Europa (în Asia armata se dezorganizase în urma revoltei) și a-l trimite împotriva răzvrătitului. Skleros lucrează cu ajutorul agenților săi la dezorganizarea forțelor lui Bardas și acesta, părăsit de o mulțime dintre credincioșii săi, se închide, cu o mână de oameni, în fostul Tyriaion, la sud-vest de Caesarea. Împresurat, el se predă, constrâns de foame. Din ordinul împăratului, el fu apoi călugărit și închis cu familia sa în Chios. În această vreme, tatăl și fratele său, bănuiti de înțelegere cu el, fuseseră condamnați a-și pierde vederea și scăpară, din umanitatea împăratului, cu un simulacru al crudei operațiuni.

Tzimiskes nu se putu întoarce asupra lui Sviatoslav. El se gândi acum a-și consolida tronul prin unirea sa cu o porfirogenetă și-și celebră, în noiembrie 970, căsătoria cu Theodora, fiica lui Constantin VII, încoronând-o apoi ca basilissa.

În primăvara anului 971, Tzimiskes porni în sfârșit în fruntea unei numeroase armate, asupra dușmanului care pustia neconținut fertilele ținuturi ale themelor Thraciei și Macedoniei. D. Anastasijevic în mai multe articole studiind cronologia acestui eveniment, a ajuns la concluzia că expediția lui Tzimiskes a început în primăvara anului 971, dar nu s-a terminat, cum e în genere admis, în vara acestui an, ci în vara anului 973 – 974. El a dat o nouă interpretare izvoarelor: Skylitzes.

472

Leo Diaconus, Iahya și Nestor. (Leon Diakonus über das Jahr der Befreiung Bulgariens von den Russen durch Tzimiskes, SK, 3 (1929), p. 1 – 4; Les indications chronologiques de Iahya relatives à la guerre de Tzimiskes contre les Russes, „Byzantion”, 6 (1931), p. 337 – 342; Die

chronologischen Angaben des Skylitzes (Kedrenos) über den Russenzug des Tzimiskes, BZ, 31 (1931), p. 328 – 222. Fr. Dolger, Die Chronologie des grossen Feldzuges des Kaisers Johannes Tzimisikes gegen die Russen, BZ, 32 (1932), p. 275 – 292, combate rezultatele lui Anastasijevic. Dolger probează că în adevăr expediția n-a putut începe decât în primăvara anului 971, dar ea s-a încheiat, cum afirmă Diaconus, după 4 luni, înspre sfârșitul lui iulie același an, 971. În timp ce flota imensă, sub comanda marelui drongarios Leon se îndrepta către Dunăre, pentru a tăia retragerea rușilor, împăratul iese din Capitală, pe la sfârșitul lui martie, cu armatele de uscat. Trupele, împreună cu cele rămase, sub comanda lui Ioan Curcuas, la Sudul Balcanilor, se concentrează la Adrianopol. Informat de iscoade că trecătorile Balcanilor nu sunt bine păzite, Tzimiskes își conduce numaidecât armata, vreo 30.000 de oameni, în frunte cu splendidul corp al „Nemuritorilor” 129, prin pasul „Sidera” și, printr-un marș repede, fără a întâlni cea mai mică rezistentă, străbate dincolo, în Câmpia Bulgariei. Sviatoslav fusese cu totul surprins de înaintarea fulgerătoare a bizantinilor. Aceștia ajung îndată în fața Capitalei țărilor bulgari, Preslava Mare. O parte a armatei rusești se afla aici, în lagărul de sub zidurile cetății, sub conducerea viteazului șef vareg Sphengel. O luptă crâncenă se încinge între cele două oști, în câmpia din fața Capitalei. Atacul impetuos al călărimii

473

„Nemuritorilor”, păstrați în rezervă de împărat, pentru momentul decisiv, hotărâște soarta luptei. Rusii se retrag în cetate, urmăriti de aproape de bizantini, lăsând mii de morți în urma lor. Lupta aceasta, care se dădu în ziua de 3 aprilie, în Săptămâna Mare, fu un adevărat dezastru pentru ruși. A doua zi, cetatea fu împresurată din toate părțile și trupele lui Tzimiskes aruncate la asalt. După o luptă înverșunată, mașinile bizantinilor asigură biruinta, și cetatea e cucerită. Printre prizonieri se descoperi Boris II, fiul țarului Petru, ținut în captivitate de ruși. El fu adus, cu familia sa, dinaintea împăratului, care-l primi cu multă cinste și îl asigură că a venit să-l răzbune pe bulgar pentru câte a suferit din partea „sciților” 124.

Cei din urmă luptători se închid în curtea regală, o incintă înconjurată de palisade tari, unde se apără multă vreme eroic, până ce Tzimiskes o ia cu asalt, punându-i din toate părțile foc. Afară de Sphengel, care se strecură prin norii de fum, fugind la Dorysto-lon sau

Dristra (Silistra), la Sviatoslav, toți apărătorii pieriră până la unul. Tzimiskes își odihni trupele trei zile, sărbătorind, în Capitala cucerită, ziua învierii Domnului. A doua zi de Paști, armata se pune în marș, îndreptându-se spre Dorystolon. Aici se dădu lupta supremă. Sviatoslav refuză propunerile ce i se făceau și ieși sub zidurile cetății, gata să-l înfrunte pe dușman. Cele două armate se izbirlă în ziua de Sf. Gheorghe. Încăierarea fu crâncenă. Ea ținu până seara, izbânda trecând de mai multe ori dintr-o parte în cealaltă. Pământul se acoperise de cadavre. Spre

121 Leo Diaconus, cartea VIII, cap. 5.

474

seară, Tzimiskes ordonă o sarjă a întregii cavalerii, el însuși aruncându-se înainte. Admirabilii săi cataphractarii sfărâmă rezistența auxiliarilor pecenegi. Lupta durează până la miezul nopții, cu o înverșunare sălbatică, până ce rușii, covârșiți de asaltul viguros și continuu al cavaleriei bizantine se risipesc, măcelăriți în gloate, căutându-și scăparea în cetate. Biruinta rămase și acum de partea lui Tzimiskes.

A doua zi, împăratul se întări în lagăr aproape de cetate, așteptând sosirea flotei, care încă nu se vestise, pentru a tăia retragerea rușilor. Sviatoslav încearcă o ieșire, dar e respins în chip sângeros, în ziua următoare, flota își face apariția și atunci Dorystolon e blocat complet. O ieșire se încearcă iarăși, în seara de 26 aprilie, dar și aceasta e nefericită pentru ruși, vestitul Sphengel își pierde viața în încăierare, în sfârșit, convingându-se de tăria cetății, Tzimiskes hotărăște să o silească a se preda prin foame. Asediul se strânge puternic, toate căile ce duceau la oraș sunt ocupate de trupe și orice posibilitate de aprovizionare e suprimată, înfometați, rușii încearcă de mai multe ori ieșiri violente, dar sunt întotdeauna respinsi cu multă vărsare de sânge, după lupte înverșunate.

Descurajați, reduși la cea mai mare foamete, închiși din toate părțile, rușii tin, la 21 iulie, un consiliu. Sviatoslav trezește, prin cuvintele sale înflăcărate, energia soldaților. Toți se hotărăsc, într-o supremă sforțare, să biruie ori să moară. A doua zi, spre seară, toți câți puteau ține în mâini o armă ies din Dorystolon, în masă, la atac. Lupta fu cea mai crâncenă din toate. Anemas, fiul emirului cretan adus la Constantinopol după cucerirea Cretei, pieri în această sângeroasă încăierare.

după ce-l uimise pe dușman prin vitejia sa. Multă vreme lupta rămase nehotărâtă. O furtună violentă, însoțită de ploaie, îi izbește pe ruși în față. Bizantinii se aruncă din nou cu mare furie asupra lor, înflăcărati de vedenia Sfântului Theodor Stratelates, care lupta în fruntea lor. Rândurile dușmane se frâng de astădată cu totul, rușii sunt măcelăriti până la ziduri. Astfel se sfârși această mare și sângeroasă luptă sub zidurile și-l istrei. Sviatoslav înțelese în sfârșit că toate silintele sale erau zadarnice și că nu-i rămâneau decât să trateze cu acest dușman superior. El trimise, în ziua ele 25 iulie, soli la Tzimiskes pentru pace. Se îndatora a părăsi cetatea, a evacua Bulgaria, să i se garanteze numai întoarcerea și să i se dea grâu, dorind a fi socotit, ca și mai înainte, printre „prietenii” imperiului, împăratul primește aceste propuneri și fiecare om al trupei ce mai rămăsese lui Sviatoslav urma a primi câte două medimne de grâu.

Înainte de a pleca, Sviatoslav ceru o întrevedere împăratului. Acesta se coborî atunci călare, la tărml Dunării, în armura sa aurită și înconjurat de mulțime de călăreți strălucitori, învinsul trecu Dunărea într-o barcă din acele monoxyla cu care-și adusese armata, vâslind laolaltă cu ceilalți. Se apropie de tărml și schimbă câteva cuvinte cu Tzimiskes. Leo Diaconus, care ne-a păstrat această relație, ne schițează portretul interesant al eroului care disputase cu atâta îndărătnicie bizantinilor stăpânirea Balcanilor. Era potrivit de talie, bine făcut, cu umerii largi; avea sprâncenele dese, ochii albaștri, barba rară, mustățile groase și lungi, capul ras, numai la tâmple atârându-i câte o şuviță, semnul nobleței. De o înfățișare cruntă și sălbatică – cr

Kt>șpeo7 t: 6<; se Tig KCCI lăpticș; a Sei – KVDTO – el purta

Într-o ureche un cercel împodobit cu două mărgăritare, despărțite printr-un rubin. Veșmântul său alb nu se deosebea de al însoțitorilor săi decât prin curățenia lui¹²⁵.

Dorystolon fu apoi evacuat. Sviatoslav îi eliberă pe prizonierii greci, primi câte 2 meciimne de grâu de fiecare luptător și luă drumul, pe Dunăre, în bărcile sale, către patrie. O nouă încercare îl aștepta până acasă. Pecenegii, informați de marele său dezastru și de micul număr al trupelor cu care se întorcea, îi atineau calea. Sviatoslav ceruse intervenția împăratului pentru a-și asigura întoarcerea prin locurile

acestor primejdioși nomazi. Dar intervenția aceasta rămase fără rezultat. Ajunși la gurile Niprului, rușii fură nevoiți să se întărească în lagăr, în jos de cataractele marelui fluviu și să ierneze acolo, în așteptarea ajutorului de la Kiev, care să-i asigure drumul. Dar ajutorul nu sosi și în primăvară Sviatoslav se hotărî a-și deschide drum printre vrăjmasi, ca să se întoarcă la Kiev. La cataracte îl pândeau pecenegii; aceștia îi nimicesc pe ruși, împreună cu ei cade și Sviatoslav. Pecenegii fac din tigva lui o cupă, din care beau™.

Astfel sfârși viteazul șef al rușilor, care visase o clipă a se așeza în scaunul mândrilor basileis de la Constantinopol.

Tzimiskes restaurează cetățile de pe malul drept al Dunării, lasă într-însele garnizoane puternice, pune un strateg la Dorostolon (= Dorystoan) și se grăbește a se întoarce în Capitala sa. Bulgaria danubiană fu efectiv anexată la imperiu. Boris va fi transportat la Constantinopol, unde va intra în ierarhia demnitarilor bizantini cu rangul de magistros. Patriarhatul bulgar

25 Leo Diaconus, cartea IX, cap. 11.

477

NICOLAE BANESCU

de la Dorystolon fu desființat, patriarhul Damian depus. Episcopiile vechii monarhii a lui Simeon fură supuse direct patriarhului ecumenic de la Constantinopol. În amintirea intervenției minunate a Sfântului Theodor, Dorystolon primi de la Tzimiskes numele de Theodoropolis, devenind o metropolă bizantină¹ – 6.

Pentru a-și asigura ocupația provinciilor recucerite, Tzimiskes strămută aici, după un vechi obicei practicat în Bizanț, pe Paulicieni, vestiții eretici ai Asiei, în Thracia, în ținutul Philippopolis, la picioarele Balcanilor. Erezia lor se dezvoltă aici repede, și ei fură pentru imperiu paznicii frontierei de nord.

Împăratul intră apoi în Constantinopol, pe Poarta de Aur, în triumf, primit, afară de ziduri, de toată populația, în frunte cu clerul, Senatul și Curtea, care-i oferiră coroana și sceptrul de aur împodobite cu pietre prețioase.

f 2. Evenimentele din Italia. Pacea cu Otto I

Am văzut luptele purtate de Otto I cu bizantinii din sudul Italiei. Pandulf Cap de Fier, viteazul print de Ca-pua căzuse, sub zidurile cetății Bovino, în mâinile bizantinilor și fusese trimis la Constantinopol. Moartea neprevăzută a lui Nikephoros Phokas stârni

din nou atacurile lui Otto, care afla acum momentul prielnic de a da ultima lovitură puterii bizantine din Italia. El pătrunde din nou cu ostile în Italia meridională, pustiind ținuturile.

126 Ibidem, cartea IX, cap. 12.478

Tzimiskes avea prea mult de lucru în Orient, pentru a-și consolida tronul, spre a putea interveni în chip serios și în Apus. Rupând cu politica înaintașului său, el se arătă prin urmare aplecat a trata cu împăratul germanic. Pandulf, eliberat din captivitate, fu însărcinat cu tratativele înțelegerii pe lângă suveranul său. Dolger pune în vara anului 970 această ambasadă, înregistrează anume ordinul împăratului către strategul de Bari, Abdila, de a-l conduce pe Pandulf cu gardă de onoare la Otto I pentru tratative: evacuarea de către Germania a Italiei sudice, și căsătoria lui Otto II cu Theophano. Noul împărat era gata să satisfacă cererea colegului său din Apus în privința legăturii matrimoniale pe care acesta o dorise și cerea numai ca germanii să evacueze posesiunile bizantine din Italia.

Otto primi cu bucurie aceste propuneri. El trimise la rândul său o ambasadă la Constantinopol care, condusă de Arhiepiscopul Coloniei, Geró, fu primită cu multă cinste la Curtea bizantină, de unde o aduse pe fiica lui Romanos II, Theophano, sora minorilor „basileis”, ca logodnică a lui Otto II. Astfel, puternicul împărat din Apus își atinge scopurile pentru care atâta vreme se luptase. El nu mai ridică acum chestiunea posesiunilor bizantine din Italia sudică, pe care mai înainte le cerea drept zestre a porphyrogenetei. La 14 aprilie 972, căsătoria lui Otto al II-lea cu Theophano se celebră în biserica Sfântului Petru din Roma cu mare solemnitate. Moștenitorul german îi constituia, printr-un act ce ni s-a păstrat, o dotă compusă din întinse domenii în Italia și dincolo de Alpi¹²⁷.

„K. Uhlirz, *Über die Herkunft der Theophano, Gemahlin Kai-sers Otto II.*, BZ, 4 (1895), p. 467 – 477.

479

NICOLAE BANESCU

În noaptea de 6 spre 7 mai 973, marele împărat, care asigurase imperiului germanic suprematia în Occident, se stinse din viață. Fiul său îi urmă la domnie, – astfel Theophano ajunse împărăteasa Apusului, exercitând o mare influență asupra soțului său și ridicând proteste prin viața de lux ce o introduse la Curte.

3. Evenimentele din Asia. Luptele cu arabii

Scăpat acum de primejdia rușilor, de aceea a bulgarilor, al căror stat îl desființase după zdrobirea lui Svia-toslav, netulburat apoi în posesiunile sale din Italia, în urma relațiilor de înrudire stabilite cu Imperiul din Apus, Tzimiskes putea să-și îndrepte toată atenția în Asia, unde arabii se mișcau iarăși, amenințând cuceririle bizantine din urma uriașelor războaie ale lui Nikephoros.

Căderea celor două cetăți de frunte ale Siriei, Alep și Antiochia, trezise întreaga lume arabă, care se ridica pentru a răzbuna această umilintă, încă din 970 arabii atacaseră în Siria și asediaseră Antiochia. Tzimiskes îl trimise în ajutor pe strategul Mesopotamiei, patriciul

Combate cu succes teza susținută de I. Moltmann în Disertatia sa, tipărită la 1878, că Theophano nu era o prințesă din casa macedoneană, ci o fată din familie aristocratică înrudită cu Tzimiskes.

A fost, crede autorul, o fiică a lui Romanos II, deși izvoarele bizantine nu o menționează, lucru ce se explică prin aceea că în genere fetele sunt trecute cu vederea (numai în legătură cu vreun mare eveniment se citează pe nume). Argumentele sunt solide, scoase din izvoarele bizantine și occidentale. P.E. Schramm, în „Historische Zeitschrift”, 1924, p. 424 și urm., reia această chestiune, căutând a contesta din nou calitatea de fiică a lui Romanos a logodnicei lui Otto II, care ar fi fost o rudă a lui Tzimiskes.

480”.

Nikolaos, care-i silește pe dușmani a se retrage. Bizantinii iau apoi îndată ofensiva în regiunea Eufratului¹²⁸.

În 973, Al-Moizz de la Kairuan, însoțit de o mare armată, luând cu el comorile sale și sicriile familiei, porni către Egipt, în iunie 973 își făcea intrarea în noul Cairo. Astfel se stabili în Egipt puterea Fatimiților, care avea să dureze două secole¹²⁹.

În 973, armatele bizantine, sub conducerea marelui domestikos Mleh, întreprind o nouă campanie pe Eufrat. Ele pustiesc cumplit Nisibe, ținuturile vecine, cuceresc Melitene și asediază apoi Amida. Dar aici armatele lui Mleh sunt zdrobite de arabi, el însuși e dus prizonier la Bagdad, unde peste puțin timp moare.

Catastrofa aceasta hotărăște expediția din 974, condusă de Tzimiskes. Fatimiții se stabiliseră la Damasc. Califatul de Bagdad era sfâșiat de revoluții și arabii egipteni puteau să ridice acum, la hotarele imperiului, o putere primejdioasă pentru acesta.

În primăvara anului 974, Tzimiskes porni în expediție,

îndreptându-se către Mesopotamia. ținta sa era Califatul de Bagdad, slăbit mult în timpul din urmă prin nenumăratele războaie civile ce le avusese de purtat, împăratul pătrunde mai întâi în Armenia, sfâșiată de luptele între două partide, încercând a o

128 S-a constatat în timpul din urmă” că în 972 – 973 Tzimiskes a condus personal această expediție și s-a întors din Asia în Constantinopol cu o bogată pradă. (Dolger, art. cât. În BZ 32 (1932), p. 285).

129 V. Ch. Diehl., G. Marcais, Histoire du Moyen Âge, t. III, Le monde oriental (în coli. „Hist. generale”, publ. de G. Glotz), Paris, 1936, p. 434 – 435.

481

NICOLAE BANESCU

pacifica. Asot III, Regele Regilor, sub care puterea Armeniei ajunsese la cele mai înalte culmi, tratase cu împăratul încă din toamna anului 972 și se învoise a-i procura provizii și a-i da un corp auxiliar de trupe alese¹³⁰.

Tzimiskes năvăli în Mesopotamia. Arabii, îngroziti de această mare armată, se închiseră în cetățile lor tari. Bizantinii nimicesc, după obicei, întinsele ținuturi fertile, prefăcându-le în pustiu. Amida, admirabil întărită, pe Tigru, cade în mâinile lor, răzbunându-se astfel dezastrul lui Mleh; după aceea Martyropolis și Nisibe, care fusese golită de locuitorii speriați de soarta ce-i aștepta. Emirul se îndatora a plăti tribut.

În fața apropierii armatei bizantine, la Bagdad izbucni acum o revoluție care-l sili pe incapabilul calif Mothi să abdice în favoarea fiului său. Tzimiskes pătrunse adânc în Mesopotamia, cu gândul de a da o lovitură definitivă Califatului ce se zbătea în anarhie. Dar lipsa de provizii, seceta mare ce bântuia în locurile acelea, îl siliră a-și părăsi acest gând, și el se întoarse către miazănoapte.

Trupele rămaseră în cantonamentele din Tarsos și Antiochia, iar împăratul, încărcat cu o pradă enormă, se întoarse, în vara acestui an, triumfal, în Constantinopol.

Îndată după întoarcerea sa în Capitală, Tzimiskes îl depuse pe patriarhul Basilios, călugărul auster pe care el însuși îl înălțase în fruntea Bisericii. Cronicile nu ne deslușesc bine cauza acestui conflict. Se pare însă că ea trebuie căutată în relațiile acum ostile ale papalității față de Bizanț. Bonifaciu VII (974) fusese alungat din Scaunul Romei,

sub influența partidului german. Boni-Fr. Dolger, Regesten, nr. 746, pag. 95.

482

faciu se refugie atunci la Constantinopol și Tzimiskes vru să ia atitudine împotriva noului pontif, dar întâmpină rezistentă din partea patriarhului, obișnuit a păstra, ca și înaintașul său, supunerea față de papă. Împăratul află cu ușurință oameni care să ridice plângeri împotriva smeritului ierarh și acesta fu atunci înlăturat de la patriarhat. Tzimiskes avu meritul de a-l înlocui prin Antonios din Studios, un călugăr vestit prin virtuțile sale.

În primăvara anului 975, împăratul își reia campania împotriva arabilor. Această a treia expediție are acum ca obiectiv Siria. Din partea Mesopotamiei nu mai amenința nicio primejdie: puterea abbasizilor se sfârâmase în mijlocul unei mari anarhii ce urmasse abdicării lui Mothi. Arabii Egiptului se întinseseră însă în posesiunile avute de Icsidiți în Siria meridională. Ei stăpâneau prin urmare orașele Feniciei și Palestinei, tinzând a pune mâna și pe Siria de Miazănoapte și a arunca dincolo de Taurus garnizoanele bizantine instalate în aceste părți de biruintele lui Nikephoros Phokas. Împotriva lor se îndreaptă de astădată Tzimiskes, care, la rândul său, voia să elibereze Sfântul Mormânt, să smulgă din mâinile necredincioșilor Palestina și Fenicia, restaurând astfel vechile hotare ale imperiului în această regiune.

știrile bizantine sunt cu totul laconice în privința acestei a treia expediții a lui Tzimiskes. Din fericire, ni s-a păstrat în Cronica lui Matei din Edessa, scrisă în limba armeană (începutul secolului XII), o scrisoare trimisă de Tzimiskes lui Asot III, marele suveran Ba-gratid al Armeniei, și această scrisoare e un adevărat buletin al campaniei din 975; împăratul ține să-l infor

483

NICOIAE BANESCU

meze pe prietenul său creștin despre biruintele strălucite asupra dușmanului comun și expune, pe larg, toate fazele campaniei sale fericite.

El pornise, în aprilie acest an, din Antiochia, supunând rând pe rând Apamea, Emesa, Heliopolis, Damasc, Ramleh, Ierusalim, Tiberias, Berytos, Caesarea, Sidon și toate orașele tărmlui Feniciei și Palestinei. Tripolis singură rezistă, prin fortificațiile ei tari, dar ținutul din jur fu

pustiit cu totul. Toată Fenicia, Palestina, Siria fură aduse astfel în stăpânirea imperiului. Relicve prețioase căzură acum în mâinile bizantinilor: chipul Mântuitorului Făcător de Minuni, sandalele purtate de el, capul Sfântului Ioan Botezătorul. Lăsând guvernatori și garnizoane în toate orașele cucerite, Tzimiskes se întoarce apoi, prin Cilicia, spre Constantinopol. În drum, oprindu-se la Atroa, pe marginea lacului Ascania, pe domeniile unuia dintre marii demnitari bizantini, el se îmbolnăvește de o boală ciudată, care mistuie în câteva luni energia trupului său de atlet. Cronicarii au văzut în această moarte rapidă a eroului mâna criminală a lui Basilios, atotputernicul paraki-momenos. Ei povestesc anume că, pe când împăratul se întorcea din Siria, trecu prin întinse domenii la picioarele muntelui Taurus, de o parte și de alta și fu uimit de bogăția acestor lacuri fertile, întrebând ale cui sunt aceste domenii, i se răspunse că toate sunt ale lui Basilios. Împăratul, auzind repetându-i-se neconținut acest nume, se umplu de indignare și nu se putu înfrâna să și-o exprime, văzând că aceste pământuri admirabile, pentru care se vărsase atâta sânge și pentru care împărații s-au ostenit în lungi și grele campanii au ajuns în posesiunea unui eunuc. Basilios ar fi fost

484

Înștiințat despre aceste cuvinte și, așteptându-se la o îndepărtare din funcție și confiscare a bunurilor, luă măsuri împotriva lui Tzimiskes. Acesta ar fi fost otrăvit de un eunuc la masa patriciului Romanos, de la Atroa, unde împăratul fusese găzduit. Eunucul, cumpărat de Basilios, ar fi turnat în paharul lui Tzimiskes una dintre acele otrăvuri lente care mistuie cu încetul puterea trupului¹³¹.

Simțindu-se rău, împăratul își grăbește întoarcerea la Constantinopol, unde, după o zăcere scurtă, muri la 10 ianuarie 976, în vârstă de 51 de ani.

Cedrenus, ed. Bonn, p. 415

D.

BASILIOSII „BULGAROCTONUL” (11 IANUARIE 976 – 15 DECEMBRIE 1025)

1. Începuturile domniei sale. Revolta lui Bardas Sklerosm

După moartea lui Ioan Tzimiskes, puterea trecu în mâinile celor doi porphyrogeneti, Basilios //și Constantin, urmașii legitimi ai strălucitei case macedonene. Ei erau acum destul de mari pentru a nu mai putea fi vorba de o nouă regentă. Basilios avea 17 – 18 ani, iar

fratele său era cu vreo trei ani mai tânăr. De fapt, Basilios, deosebit de bine înzestrat, conduse singur imperiul; fratele său, aplecat spre plăceri, stătu alături de dânsul, în umbră, menționat numai, după vechiul obicei, în actele publice. Psellos îl caracterizează astfel: „se arăta întotdeauna treaz și gânditor și plin de grijă”, pe când Constantin le părea tuturor „dezmătat, ducând o viață trândavă, ahtiat după plăceri”. Numai după moartea lui Basilios (1025) el rămase singurul împărat și avu, timp de trei ani, o domnie ștearsă, dovedindu-și nestatornicia față de marele și gloriosul său frate.

Basilios II, numit și cel Tânăr, spre a se deosebi de cel dintâi, întemeietorul dinastiei macedonene, condu

132 Pentru începuturile acestei domnii, vezi lucrarea lui G. Schlumberger, *L'épopée byzantine* ă la fin du V-e siècle (Jean Tzimisces, *Les jeunes armées de Basile II, le tueur de Bulgares* (969 – 989), Paris, 1896), cap. VI și urm...

486

să o jumătate de veac imperiul, având una dintre cele mai lungi domnii.

Când moartea îl răpi fulgerător pe Tzimiskes, care cârmuise șase ani în numele lor, cei doi basileis, ținuti până acum departe de treburile publice, erau cu totul nepregătiți pentru greaua sarcină la care erau chemați. Doi oameni erau atunci cei mai de vază în imperiu: unul era mare ministru, vestitul parakimomenos Basilios, fiul bastard al lui Lekapenos, eunucul energic care jucase rolul principal sub patru împărați, atotputernic până în cele din urmă zile ale lui Tzimiskes¹³³; altul, mare căpitan, Bardas Skleros, care se acoperise de glorie pe câmpurile de bătaie, luptând alături de Tzimiskes în Europa, împotriva bulgarilor, iar în Asia, împotriva arabilor. La moartea lui Tzimiskes, el se afla în fruntea armatelor din Asia, domestikos al schelelor Orientului. Eunucul era, cum zice Psellos, din familia imperială; el avea o mare afecțiune pentru Basilios – și deci nu e de mirare că acesta își întoarse privirile către dânsul.

Fiecare dintre acești doi oameni, bucurându-se de o mare considerație în imperiu, aspira să-l înlocuiască pe ilustrul dispărut în rolul de tutore, de prim sfătuitor al tinerilor basileis. După mărturisirea lui Psellos, Basilios însuși simțea nevoia de a avea pe lângă dânsul un asemenea consilier, pentru a se iniția în complicata și greaua sarcină ce și-o lua acum asupră-și. Eunucul era mai aproape de

dânsul, Skleros aflându-se la trupele

133 Cea mai mare personalitate a imperiului, Lieyiotov a (Psellos) prin înălțimea cugetării și prin prestanța lui fizică și frumusețea sa vrednică de un rege.

487

NICOLAE BANESCU

sale din Asia. El fu, prin urmare, din acel moment, adevăratul șef absolut al puterii.

Primul său act, în această nouă domnie, fu dictat de considerații politice. Theopbano, mama împăraților, fu rechemată din exil. Ea nu mai putu juca însă niciodată un rol de căpetenie în imperiu. Până la sfârșitul vieții sale, o tăcere adâncă se lasă în jurul acestui nume, care făcuse mai înainte atâta zgomot [31]. Al doilea act al eunucului fu îndreptat împotriva lui Bardas Skleros, care, sprijinit de trupele în fruntea cărora se afla, putea oricând să încerce o lovitură. El se grăbi, prin urmare, să-i ia comanda însemnată pe care o avea, trimițându-l la marginea imperiului, ca duce al themei Mesopotamiei. Comanda supremă a forțelor Asiei fu încredințată cunoscutului stratopedarch și patriciu Petru Phokas.

Bardas Skleros nu era omul care să îndure această umilintă. El se duse în noua sa „themă” și, foarte popular printre trupele Asiei, se hotărî a se folosi de această popularitate pentru a pune mâna pe putere și a-l înlătura astfel pe nesuferitul parakimomenos. Un crâncen război civil se dezlântui atunci, însângărând Asia timp de patru ani. Skleros se proclamă, în mijlocul trupelor sale, basileus, strânse în jurul său o armată puternică de nemulțumiți, mari proprietari, prieteni ai săi, aventurieri în căutarea norocului, șefi arabi venind sub steagurile sale. Pentru a-și procura banii de care avea nevoie, puse mâna pe oamenii fiscului, confiscându-le impozitele strânse și îi puse la contribuție pe cei avuți. La Malatya (Melitene), pe care o ocupă prin surprindere, puse mâna pe casa de bani a guvernatorului, în fruntea unei armate mari, el porni.

488

Bi „***

În vara anului 976, către Caesarea Cappadociei. Patriciul Petru Phokas fu trimis împotriva-i; ducele Antiochiei, Mihail Burtzes, primise ordinul să-și unească trupele cu dânsul.

Înainte de a încerca puterea armelor împotriva răzvrătitului,

eunucul Basilios căută a-l convinge să renunțe la întreprinderea sa. Mitropolitul de Nicomedia, Stephanos, e însărcinat pe lângă el cu această delicată misiune. Ea fu zădărnicită. Cele două oștiri se ciocniră la Lycandos (Lapora). Armatele imperiului fură zdrobite. Burtzes trecu atunci de partea lui Skleros. O mulțime dintre puternicii stăpâni de domenii din Cappadocia mărirea contingentele revoltatului. Flota din Attalia, în Pamphylia, aceea a „themei” Kibyrra-iotes trecură de asemenea de partea sa. Tzatanandos, vestita fortăreață care deschidea drumul către Caesarea, își deschise porțile înaintea lui Skleros.

În fața primejdiei ce se apropia, Curtea îl trimise cu noi forte împotriva răzvrătitudinii pe protovestiarul Leon, investit cu puteri dictatoriale, asociindu-i-l pe patriciul Ioan. În primăvara anului 977, ei se aflau la Kotyasion, în Phrygia. Skleros, după ce intrase în Caesarea, o apucase pe calea cea mare care ducea la Constantinopol și se afla acum în mijlocul Phrygiei. Protovestiarul Leon se strecură în grabă cu trupele sale în spatele lui Skleros, îndreptându-se către Caesarea, pentru a-i tăia retragerea și a pune în același timp mâna pe proviziile dușmanului, încercând a provoca o contrarevoluție cu ajutorul celor credincioși împăraților. Skleros desface din armata sa un detașament, sub comanda lui Burtzes, aruncându-l pe urmele lui Leon. La Oxyliothos, Burtzes e biruit însă cu

489

greu de imperiali, pierzându-și o bună parte din trupe. Bardas Skleros pornește atunci el însuși în marș forțat împotriva armatelor imperiului. O luptă înverșunată se dădu la Rhageas, unde Skleros repurta o mare biruință. Leon, patriciul Ioan, o mulțime de ofițeri distinsi ai armatei imperiale căzură pe câmpul de luptă.

Drumul Constantinopolului rămânea astfel deschis, în acest timp, flota lui Skleros, comandată de Michail Curtikios, blocase Hellespontul, împiedicând aprovizionarea Capitalei. Skleros ajunsese, în sfârșit, sub zidurile Niceei. Ea fu apărată cu deosebită energie de patriciul Manuel Erotikos, din vestita familie a Comnenilor. Toate asalturile lui Bardas Skleros se frâng de rezistența eroică a adversarului său. El blochează atunci cetatea și numai foamea îl sili pe viteazul apărător să o predea, sub condiția de a se retrage, cu toate trupele sale, unde va voi (978) 134.

Cucerirea Niceei era o izbândă dintre cele mai mari. De acum, până la Constantinopol nu mai era nicio piedică. Dar în vreme ce

puternica cetate cădea în mâinile revoltatului, flota sa era distrusă în apele Hellespontului de amiralul imperiului, Theodor Ka-rantenos, iar Capitala dobânda prin aceasta iarăși posibilitatea de a se aproviziona.

Se înțelege ușor ce impresie a putut face în Constantinopol apropierea trupelor biruitoare. Energicul eunuc nu-și pierdu însă cumpătul nici în această situație gravă, înăbusindu-și propriile sentimente, el înțeluse că în imperiu nu era decât un om care se putea

„” Cedrenus, II, p. 428., ed. Bonn. 490

opune cu succes lui Bardas Skleros: acesta era Bardas Phokas, răzvrătitul de la începutul domniei lui Tzimis-kes, care, exilat în insula Chios, își ducea acolo obscura existență de călugăr. El îl scoase din insula în care vegeta, îi dădu rangul de magistros și comanda supremă a forțelor Orientului (domestikos al scholilor) 135 pentru a-l înfrunta pe vechiul său rival, acela care, cu șapte ani mai înainte, îi zdrobise visurile de înălțare. Phokas era, după mărturisirea lui Psellos, superior lui Skleros prin experiența și geniul său militar, prin puterea lui fizică: cine primea de la dânsul o rană era sigur o rană de moarte; un strigăt al său, chiar de departe, tulbura întreaga armată. El era însă, prin aceste însușiri și prin familia imperială, mai primejdios decât Skleros. De aceea i se iau cele mai strașnice jurăminte că nu va încerca rebeliunea și e trimis la trupele sale în Asia¹³²¹.

Noul domestikos izbuti să se strecoare prin ținuturile ocupate de trupele revoltate și ajunse, în ascuns, la Caesarea, unde Eustathios Mateinos își adunase resturile armatei sfărâmate și unde se afla și faimosul Burtzes, care trecuse de partea imperialilor. Phokas îi însufleți pe soldații descurajați, reorganiza armata, recrută din toate părțile trupe proaspete, întemeindu-se pe influența familiei sale, atât de populară în Cappadocia.

Informat de cele ce se petreceau în interior, amenințat a fi atacat din două părți, Skleros se văzu silit a porni de pe marginea Bosforului pentru a-l răpune pe

135 N. Adontz, Tomik le moine, Byzantion, XIII (1938), p. 143 – 164. Face corecturi în cronologia confuză a lui Kectrenos...”

491

NICOLAE BANESCU

adversarul său. Cei doi generali, cei mai mari căpitani ai vremii, se întâlniră în Câmpia Pancalia, la răsărit de Amorion, aproape de Chalys.

Raportul lui Cedrenus asupra operațiunilor militare ale lui Bardas Phokas contra rebelului B. Skleros e îndoielnic¹³⁶. El face confuzii, vorbește de două bătălii: prima la Amorium, a doua la Pankaleia, dar cea din urmă e tot una cu cea dintâi, unde Bardas luptă cu Constantin Gabras, general al lui Skleros. La Pankalia lupta se dă între Skleros și Phokas: două versiuni ale aceluiași subiect. Ultima bătălie, decisivă, la care au luat parte trupele lui David curopalatul s-a dat la Basilica Therma, pe 24 martie 979.

David a intervenit la cererea lui Bardas Phokas, după Cedrenus. Cronica georgiană pretinde că împăratul Basilios a făcut apel la David. Izvorul ei a fost Viața Sf. Ioan și Euthymios-7. Aici se povestește despre intervenția împăraților Basilios și Constantin, a împărătesei-mamă, prin mijlocirea lui Ioan și Tornik, pe ca-re-i cheamă din Athos. Datele Vieții sunt însă încurcate, după cum arată Adontz.

Cedarea de către David a statelor sale a avut loc numai după expediția trimisă de Basilios contra lui (990 – 991), din cauză că susținuse răscoala lui Bardas Phokas împotriva împăratului, în 987 – 989. Bardas piere la 13 aprilie 989 și Basilios se răzbună, trimițând contra lui David o expediție. Acesta, înfricoșat, face pace și, bătrân cum era, promite după moartea sa statele sale lui Basilios. Împăratul îi conferi demnitatea de curopalat și-l onoră cu veșminte împodobite cu ornamente prețioase. Documentul georgian raportează fals această concesiune la anul 979, în legătură cu serviciile făcute de Tornik.

Discuția e importantă, evidențiind că:

- 1) Bătălia de la Pankaleia este același lucru cu cea din Amorium;
- 2) Intervenția georgienilor la Basilica Therma (979);
- 3) David curopalatul își cedează statele sale în 991.

136 N. Adontz, op. cit., Byzantion, XIII (1938), p. 143 – 164. În Vezi trad. lat. a lui P. Peeters, An. Boli., t. 36 – 37.

492

pp» " " * " *

Ciocnirea fu crâncenă. Phokas fu biruit (iunie 978). Fiind el însuși rănit, abia putu scăpa din învâlmăseală. El își conduse însă trupele în retragere, dincolo de Sangarios.

Phokas nu-și pierde totuși curajul. Se retrase în părțile Caucazului, pentru a obține ajutoare de la puternicul curopalates David al Iberici. Tornikios, general de origine armeană, care se retrăsese călugăr în la-vra Sf. Athanasie la Athos, e scos din retragerea

sa și trimis în Iberia, după ajutor. Theophano și Basiliospa rakoimomenos se gândiră că doar David curopalatul din Iberia i-ar putea ajuta. Tornikios e trimis cu scrisori. El comandă corpul de cavalerie de 10.000 de georgieni oferiti de curopalatul David¹³¹ și contribui la succesul campaniei¹³⁸.

Cu acest ajutor¹³⁹ și cu trupele sale refăcute, Bardas Phokas se întoarce, în primăvara anului 979, către Apus. A doua mare luptă se dădu la Basilika Therma.

138 V. Paulus Peeters, Un colophon georgien de Thomik le moine, An. Boli., t. 50 (1932), p. 358 – 371.

139 Paulus Peeters, Vie des SS. Jean et Euthyme, An. Boli., 36 – 37 (1917 – 1919), Thornicius, ad Lauram magni Athanasii pervenit (p. 19). Fată de rebeliunea lui Skleros, reges autem cum regina (mă-tre), intra urbem conduși în summo discrimine et îngustia er-ant. Dum igitur în ista sunt condicione, ita secum cogitarunt: „Praeter Davidem curopalatem, neminem habemus vis nobis opemferat” (p. 20).

Dar fiindcă Skleros păzea toate drumurile, nu se putea trimite sol. Atunci se gândesc la Tornikios și trimit la dânsul un ceiloco-Tosopoc, cu scrisori și-l cheamă la Constantinopol, rugându-l a merge la David cu scrisorile lor pentru ajutor.

493

thema Charsianos (24 martie), o luptă decisivă¹³⁴¹ în acest crunt război civil¹⁴⁰.

Trupele lui Phokas începuseră a da înapoi și acesta, în disperare de cauză, se aruncă în galopul calului asupra lui Skleros, care, la rândul său, observând mișcarea, porni împotriva. O clipă, bătălia se oprește în fața acestei lupte homerice. Skleros, cu o lovitură de sabie, taie urechea dreaptă și frâul calului lui Bar-das; acesta îl izbește în cap cu o strașnică lovitură, cu mănunchiul său de arme grele și Skleros se rostogolește în nesimțire de pe cal. Crezându-l mort, ai săi își pierd curajul. Cavalerii georgieni îi fugăresc aprig, armata rebelului fiind în cea mai mare parte decimată¹⁴¹.

Venindu-și în fire, după ce fusese ridicat de ai săi, Bardas Skleros își caută scăparea, însoțit de ai săi și de vreo 300 de călăreți, dincolo de Eufrat, în Martyropo-lis, cetate acum arabă. Cu prada luată de la dânsul, Tornikios, covârșit cu liberalități de basileus, construi vestita mănăstire Iviron, de la Athos¹⁴².

140 V.N. Adontz, Tornik le moine, Byzantion, XIII (1938), p. 143

- 164.

141 Vezi detaliile luptei homerice la Cedrenus II, p. 431 – 432, care o situează la Pancalia (confuzie).

142 Paulus Peeters, Un colophon Georgien de Thornik le moine, An. Boli, L (1932), p. 358 – 371.

Ioan Tornikios, învingătorul lui Bardas Skleros la 979. Un memorial al acestui personaj se citește pe o foaie de pergament ce face parte din ms. grec nr. 62 al Bibi. Sinodale din Moscova, scris pe două coloane. Ioan Thornik, donatorului manuscrisului la mănăstirea Iberilor din Athos, unde a petrecut el, în calitate de călugăr.

Memorialul lui Thornik dintr-un alt manuscris, Codex nr. 9 de la Ivron, cuprinde date și mai prețioase, în ora critică a revoltei

494

Bardas Skleros e internat de Califul arab la Bagdad, unde e ținut în captivitate îndelungată, până în decembrie 986/143. Partizanii săi se supun, obținând amnistia împăratului și astfel se sfârșește cumplitul război civil care amenințase atât de mult tronul tinerilor împărați ai dinastiei macedonene. Bardas Phokas își sărbătorește triumful în Constantinopol, răsplătit de împărat, care-l confirmă în marea sa comandă de domestikos al schelelor Orientului.

În legătură cu mișcarea lui Skleros se află, poate, și demisia patriarhului Antonios Studitul, petrecută în 980, prin urmare îndată după înăbusirea acestei mișcări, pe care el o va fi ajutat. Locul său este luat, abia în 984, de Nicolaos Chrysoberges.

2. Evenimentele din Italia.

Luptele cu arabii sicilienii și Otto al II-lea împrejurările grele în care se zbătea imperiul în timpul revoltei lui Skleros încurajară incursiunile arabe la Bardas Skleros (977 – 978), fostul strateg bizantin, devenit călugăr în Lavra Sf. Athanasie, la rugămintile regentei Theophano, iese din retragerea sa, și obținând de la curopalatul David din Iberia un ajutor militar, a cărui comandă o ia, 10.000 de călăreți georgieni, îl bate pe Skleros, și-l urmărește până sub Măiafariqan. S-a întors apoi la Athos, pentru a-și sfârși viața în contemplație, nu însă în tăcere și uitare, împărații a căror coroană a salva i-o îl covârșesc de liberalități, care serviră la fondarea lavrei iberilor (Ivion).

Paulus Peeters, Un colophon georgien de Thornik le moine, în An. Boli., t. L (1932) p. 358 – 371.

143 Basilios făcu o intervenție pe lângă emirul de Bagdad,

Adud-ad-Daulah pentru a nu-l sprijini pe rebel (Dolger, Regesten, I, nr. 763, p. 98).

495

bilor în ținuturile bizantine ale Italiei sudice. Magistrul Nikephoros, însărcinat încă din vremea împăratului cu același nume, de a reface regiunile devastate ale themelor italiene, făcea acum mari pregătiri pentru a preîntâmpina atacurile repetate ale dușmanului secular. Impuse orașele maritime la pregătirea flotei și provoacă prin aceasta revolta locuitorilor din Rossano, expusi la toate ororile acestui război. Numai intervenția venerabilului ascet Nilos îi scăpă de pedeapsă.

Între 978 și 981, Abul-Kassim, emirul din Sicilia, își reia expedițiile asupra Italiei bizantine. O primejdie și mai mare se abătu, în aceeași vreme, asupra themelor bizantine ale Italiei. Ambițiosul Otto II al Germaniei năzuia acum, ca și tatăl său mai înainte, să-și întindă stăpânirea asupra întregii Italii și să sfârșească apoi, pentru a-și asigura această stăpânire, puterea arabilor din Sicilia. Bizanțul nu ar fi putut acum să-i opună o rezistentă serioasă, în 981, el pătrunde cu ostile sale în Roma, unde-și restabilește autoritatea, așezându-l în Scaunul pontifical pe Benedict VII, izgonit mai înainte de partida adversă, în toamna acestui an, el se coborî în posesiunile bizantine, unde garnizoanele slăbite nu-i puteau opune decât o mică rezistentă. Bari, capitala acestor posesiuni, căzu în mâinile sale. La începutul anului 982, Matera și Tarentul fură de asemenea ocupate.

După ce cuceri astfel mai toată Apulia, Otto se ciocni cu bandele emirului din Sicilia, care, după obicei, odată cu primăvara, se năpustiseră asupra țărmurilor Calabriei. O mare bătălie se dădu la Stilom, mai jos de Cotron (Capo di Colonna); ea sfârși cu biruinta lui Otto, emirul însuși căzând în crâncena încăierare.

496

Dar, îmbătat de izbânda pe care o credea definitivă, împăratul porni, imprudent, în urmărirea bandelor arabe. Acestea se revărsară însă mai târziu din munți și, aruncându-se asupra armatei germane, o striviră într-o a doua mare luptă, din care împăratul scăpă cu mare greutate, imbarcându-se pe o corabie bizantină, care îl aduse la Rossano 1361, unde îl aștepta împărăteasa. Această bătălie, care se dădu în ziua de 13 iulie 989 și în care pieri floarea nobilimii teutone și italiene, fu un mare dezastru pentru germani; ea făcu o impresie

adâncă în toată Europa¹⁴⁴.

Otto, descurajat, părăsi de îndată ținuturile în care intrase cu atâta fală¹³⁷¹, retrăgându-se spre nord. Astfel, posesiunile bizantine, scăpate de garnizoanele de ocupație, se întoarseră din nou, fără luptă, în mâinile vechilor posesori¹⁴⁵.

144 V.L.M. Hartmann, *Gesch. Italiens im Mittelalter*, IV, Gotha, 1915, p. 81 – 85.

143 G. Schlumberger, *Recits de Byzance et des Croisades*, I-ere serie, Paris, 1923, p. 31 – 42.

„La Bataille de Stilo en l an 982. L’empereur Otton II d’Ale-magne contre l’emir de Sicile Abu’l Kassem, le «Bulcassin» des chroniqueurs”.

A pornit din Tarent, unde stătuse mult, pentru a-l întâlni pe emir, care înainta pe coastă. Drum greu, îngust, prins între munții prăpăstioși și mare, târât de torențele care coboară din munți. La Rossano, o lasă pe împărăteasă în paza episcopului Dietrich de Metz (ea îl însoțise în această campanie) și pornește cu armata înainte. La Stilo, Capo di Collonna, mai jos de Cotron, atinge avangarda lui Abul Kassem. Două chelandia bizantine îl însoțeau pe mare, luate cu mare preț de dânsul de la Tarent. Ele i-au adus probabil știrea că arabii, îngroziti de marea oaste germană, s-au întors din drum. Împăratul aleargă cu floarea oștirii. La 13

497

NICOLAE BĂNESCU

Împăratul german făcea pregătiri pentru o nouă mare expediție împotriva Siciliei. Dar la 7 decembrie iulie îi ajunse pe arabi. O luptă aprigă se dădu, emirul pieri cu o grupă de nobili arabi în jurul său. Ceilalți se risipesc, prin munți.

Otto făcu imprudenta să-i urmărească pe unii, însoțit numai de o mică suită. La un moment dat arabii se aruncă din toate părțile asupra-i. Înconjurat, nu-i mai rămase altă scăpare decât să se arunce în mare, unde una din corăbiile ce asistase la luptă se arăta în față. Porni în goană pe plajă. Arabii în galop după el. Calul său obosit, refuza a mai merge. Un evreu credincios din Apulia, sau Calabria, ce-l însoțea (Kalonymus), descăleca și-i oferă calul zicând: „Ia calul meu, dacă voi muri aici, dă pâine copilului meu!”

Era momentul suprem, arabii îl ajungeau. Se aruncă în valuri. Dar corabia trecu înainte. Se întoarse. Evreul îl aștepta, arabii neștiind

cu cine aveau a face, plecaseră. Dar deodată altă grupă apare, năpustindu-se după dânsul, în drum, ei îlucid pe evreu, împăratul se aruncă din nou în valuri, a doua corabie trecea. Căpitanul, impresionat de acest fugar care tăia valurile pentru a se mântui, oprește, îl trage în corabie. Dar primejdia era tot atât de mare pentru dânsul.

Era în mâna bizantinilor, pe care-i atacase neloial. Un ofițer slav, care servise mai înainte sub Otto, îl recunoaște. El îi suflă să nu se descopere. Spune bizantinilor că e un ofițer mare al lui Otto și că vor avea o răscumpărare bună dacă îl duc la Rossano, unde se află tezaurul german.

Ofițerul se lasă convins, înainte de Rossano, Xolunta, slavul merge sub cuvânt să trateze răscumpărarea. Dă de stire la tărș, episcopul vine cu câțiva ofițeri cu o corabie, se urcă, vorbește cu împăratul, la un moment dat acesta se aruncă în valuri și o ia înot spre tărș. O luptă se dă pe bord, între ai săi și greci, reveniți din surpriza lor. Otto era bun înotător, mai multe corăbii porniseră de la tărș, el izbutește a atinge malul. Recunoscător căpitanului, care-l salvase, voi să-i plătească, dar acesta nu primi nimic, și o luă în larg.

Astfel scăpă din această extraordinară aventură împăratul german.

498

983 el muri la Roma, lăsând sceptrul imperiului în mâinile fiului său, micuțul Otto al III-lea.

3. Luptele cu arabii din Siria. Conspirația șefilor militari. Căderea lui Basiliosparakimomenos

Am văzut slăbiciunea neconținută a Califatului de Bagdad, în Siria, autoritatea sa fusese în vremea din urmă înlocuită de noii stăpâni ai Egiptului, califii fatimiți.

Un fapt însemnat se întâmplase, în Siria, în epoca în care fiii lui Romanos al II-lea ajungeau singuri în fruntea imperiului: Hamdanidul 1381 Saad, fiul vestitului Saif-ad-Daulah, care rătăcise atâta vreme, despuat de moștenirea tatălui său, izbuti a intra în sfârșit biruitor în Alep (martie 976), după un asediu de patru luni. Încurajat de greutățile în care se zbătea imperiul, în luptă cu Bardas Skleros, emirul încetă plata tributului și provocă astfel ciin nou ostilitățile cu bizantinii. După înăbusirea răscoalei lui Skleros, Bardas Phokas porni, deci, în fruntea trupelor din Asia, asupra lui Saad. O luptă avu loc sub zidurile Alepului și emirul fu nevoit să semneze un tratat, îndatorindu-se a plăti tributul.

Alte lupte, asupra cărora izvoarele bizantine tac, se purtară în aceeași vreme, între garnizoanele bizantine din orașele de coastă ale Feniciei și trupele arabe africane. Izvoarele arabe și siriene au înregistrat aceste încăierări, care domină anii 981 – 986.

Bardas Phokas se întoarce iarăși la Alep, în 983, pentru a-l proteja de astă dată pe vasalul imperiului împotriva egiptenilor care-l atacaseră și, poate, pentru a-l face să-și respecte tratatul. Bardas cucerește apoi îndată Homs (vechea Emessa) din mâinile arabilor

499

NICOLAE BANESCU

dușmani. Pe la mijlocul anului 985, domesticul se întoarce iarăși cu puternicele sale armate la Alep, pentru a pedepsi perfidia emirului, care nu se ținea de obligațiunile tratatului, în vreme ce Phokas asedia Apameia, Saad devasta ținuturile de frontieră, nimicind în această incursiune vestita mănăstire a Sfântului Simeon Stilitul, de lângă Alep. Trupele egiptene cuceresc, la rândul lor, Balanea, situată pe tărmlul Mării Mediterane, de unde amenință celelalte cetăți bizantine de pe coastă.

În fața acestei primejdii, împăratul îl trimite pe magistrul Leon Melissenos cu ordinul de a recuceri Balanea.

În momentul acesta, la Constantinopol se urzea un complot împotriva împăratului. Faimosul parakimo-menos¹³⁹¹, atotputernic de atâția ani, vedea scăpându-i din mână conducerea imperiului. Basilios, acum un tânăr destul de matur, înțelegea să domnească. Fără a mai consulta pe nimeni, el lua măsurile pe care le credea necesare. Șefii militari de frunte, Bardas Phokas și Leon Melissenos, împărtășeau nemulțumirea eunucului, fiind reduși la un rol prea șters în conducerea treburilor publice. Astfel se urzește un complot între dâșii și parakimomenos. Împăratul îl descoperă însă la timp și vestitul Basilios eunucul își pierde atunci locul, fiind trimis în exil, despuiat de imensele sale averi. Melissenos fu obligat să meargă în expediția pentru recucerirea cetății Balanea, care fu smulsă iarăși din mâinile Fatimiților; Bardas Phokas pierdu comanda trupelor Asiei, rămânând cu titlul de duce al Antiochiei.

Scăpat de tutela supărătoare a eunucului, Basilios II își schimbă cu totul modul de viață. Istoricii insistă asu

500

prea acestei prefaceri a tânărului împărat. El nu mai trăi decât

pentru ambiția și gloria sa, exercitându-și autoritatea cu o energie care se simțea în toate actele sale.

4. Primul război cu bulgarii

Teribila revoltă a lui Bardas Skleros, care sleise atâția ani forțele imperiului, provocă o mare mișcare în Bulgaria. După ce îi zdrobise pe rușii lui Sviatoslav, Tzimiskes anexase la imperiu toată partea de răsărit a Bulgariei, cuprinsă între Dunăre și Balcani. Fiii țarului Petru fuseseră aduși ca trofee ale biruitorului, dezbrăcați de titlul lor regal și reținuți ca simpli demnitari la Curtea bizantină. Dar în 976, îndată după moartea lui Tzimiskes, bulgarii profitară de luptele pe care le ducea împăratul în Asia și se ridicară pentru a scutura jugul bizantin. Boris II cu familia lui e pomenit de Ce-drenus, dar și fratele său Roman era atunci cu dânsul, spune Iahya. Pentru că nu mai exista vreun descendent al familiei regale bulgare, ei își aleg o nouă dinastie în fiii unui șef national din boierimea bulgară, foarte puternic, Nicolae, care avusese titlul de cornel.

Învătații bulgari, și cu ei Jirecek, crezuseră că încă înainte de 976 un stat occidental se rupsese din Bulgaria lui Simeon¹⁴⁰, sub acel comes și că asupra acestei Bulgarii occidentale nu se întinsese acțiunea războinică a lui Tzimiskes – neatârănarea se păstrase aici neatinsă, fată de catastrofa ce lovise partea de răsărit a

146 D.N. Anastasijevic, *L'hypothese de la Bulgarie occidentale*, în „Premier recueil dédié à la mémoire de Th. Uspenskiĭ”, Paris, 1930, p. 20 și urm., colecția „Orient et Byzance”, IV, a lui Gabriel Millet.

501

NĂCOLAE BĂNESCU

stăpânirii bulgare. Se socotea un fapt stabilit că lungul și crâncenul război purtat de Basilios II cu bulgarii își are începutul în regatul acesta neatârnat al Bulgariei occidentale. Dar Anastasijevic a dovedit inexistenta acestei Bulgarii occidentale. Profitând de greutățile în care se afla noul împărat, în urma revoltei lui Bardas Skleros, fiii comitelui se ridicară, căutând să-și întindă puterea în paguba imperiului.

Nicolae lăsase patru fii: David, Moise, Aaron și să-muel. Scriitorii bizantini îi numesc de obicei „fiii comitelui”, Kou. rrTOTto uXoi. Dintre aceștia, David luă mai întâi domnia și el pieri după câțiva ani, ucis de niște vlahi chervangii¹⁴⁷ între Castoria și Prespa, la locul numit „Stejarii Frumoși” (TOCI; Xeyoxevac; Ka A, be<; Apuc). Moise muri în

timpul asediului orașului Serres, la începutul campaniei; Aaron fu ucis de Samuel, pentru simpatiile sale grecești, ceva mai târziu, în anul 980, Samuel se afla în fruntea regatului bulgar occidental.

1/17 Căci acesta e sensul expresiei lui Kedr., BĂcc-oi OSÂTOci (V. Bogrea, Sur les BĂâzoi oSârai de Cedrenus, „Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale”, 7 (1920), p. 50 – 53).

Învătații în genere au luat această expresie cu sensul de „\laques nomadei, „des passants valaques”. La notion est iden-tique a celle de kjelator des documents serbes medievals, expli-quees par Jirecek en opposition avec la notion de voinik (Staat u. Gesellschaft im mittelalterl. Serbien, I, 70). Ces deux termes obscurs's éclairent mutuellement: kjelator est Pequivalent rou-main du terme de 65 iTTit. Bogrea signale les BXctxov ăoăpăie-UTOI du diplôme d'Andronic Paleol. (1324) public par Lambros, Neoq EXA, T) vo-v., XII, p. 38 și urm.; ils ne seraient donc que les kjelatori des documents Serbes, les Vlaques qui faisaient le service de transport, „conducteurs de caravanes”, et c'est en ce sens que nous devons entendre le terme de Cedrenus.

502

Ostilitățile bulgarilor începură îndată după moartea lui Tzimiskes. Pe de o parte, regatul occidental, sub cei patru „comitopuli”, atacă provinciile vecine ale Imperiului bizantin, pe de alta, în Bulgaria supusă izbucnesc o serie de răscoale, garnizoanele bizantine fiind acum slăbite din pricina forțelor trimise neconținut în Asia, împotriva lui Skleros. Atacurile lor se îndreptară mai întâi asupra cetății de frontieră, Serres, unde fu ucis Moise. La 980, rămas singur în fruntea Regatului, Samuel continuă cu mare energie atacurile împotriva provinciilor bizantine. Centrul puterii sale fu statornic, vechea Macedonie, la răsărit de Vardar. Capitala se schimbă adesea, după vicisitudinile luptelor: mai întâi la Sredetz, Triaditza (Sofia de azi), apoi trecu pentru scurt timp la Moglena, după aceea la Vodena și la Prespa, unde încă se mai văd pe insulele lacului și pe tărîm ruinele vechiului oraș. Mai târziu se va muta, în sfârșit, la Ohrida.

Acțiunea lui Samuel se îndreaptă împotriva provinciilor de la miazăzi ale imperiului, pătrunzând, prin Thessalia, până în tema Helladei. Către 986, în fruntea unei puternice armate, el năvălește în Macedonia și Thessalia, cucerind mai multe cetăți; între care Larissa, de unde ridică moastele Sfântului Achilles, episcopul ce participase la

Sinodul de la Niceea 451. Populația fu strămutată în Bulgaria. De aici își luă Samuel de soție o frumoasă bizantină. tarul bulgar coborî după aceea până la Istmul de Corint, amenințând Peloponesul. Această mare primejdie îl făcu pe împărat să se hotărască să întreprindă prima sa campanie împotriva bulgarilor, preludiul marilor și cruntelor războaie care vor nimici cu totul statul bulgar.

503

NĂCOIAE BĂNESCU

Cei doi printi legitimi ai Bulgariei scăpaseră din Constantinopol, încercând, în acea vreme tulbure, să recâștige tronul părintelui lor. Adontz crede că însuși împăratul le-a dat drumul, pentru a-i opune fiilor comitelui. Boris pieri pe drum, fiind ucis de un bulgar care-l luase drept grec, după hainele ce le purta. Roman ajunse în Bulgaria, obținând de la Samuel comanda cetății Scopije (Skopje).

În anul 986, Basilios II își adună, prin urmare, o armată puternică, a cărei comandă o luă el însuși, hotărât fiind să dea o lovitură definitivă dușmanului, pe care nu-l credea atât de puternic. Pentru a-l sili să se retragă din posesiunile sale, Basilios ia drumul care ducea, pe la nord-vest, în inima statului bulgar al lui Samuel, pe cursul Hebrului (Mărita). ținta sa pare să fi fost Triaditza. După ce trecu prin Poarta lui Traian, defileul care ducea către Triaditza, împăratul tăbări cu oastea la locul numit Stoponion (Stiponje). Apoi, după câte ne spune Leo Diaconus, martorul acestui eveniment, împăratul asedie Triaditza, dar n-o putu cuceri. Lipsit de provizii, fu silit să ridice asediul și, în drumul prin munți, către Constantinopol, fu atacat de Samuel, iar armata sa fu în bună parte nimicită (august 986). Cu multă greutate, împăratul, cu resturile armatei sale, ajunse la Philippopolis¹⁴⁸. Astfel, întâia expediție a lui Basilios II fu nenorocoasă.

După unii învățați, Bulgaria occidentală, cu reședința la Ohrida, se constituise cu mult înainte de 976, printr-o revoltă a comitelui Nicolae sau a fiilor săi contra țărilor legitimi ai Bulgariei.

1 V. Însă versiunea lui Cedrenos cu rebeliunea lui Mellissenos.

504

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

urmași ai lui Simeon, care stăpâneau la Preslavul cel Mare. Această Bulgaria ochrideană s-ar fi menținut în urmă alături de cea danubiană; Sviatoslav (în 969) și Tzimiskes (în 971) n-au cucerit decât Bulgaria danubiană; cealaltă a continuat însă mai departe.

Teorie expusă întâia oară de istoricul bulgar Drinov în două articole, reunite apoi în operele lui, publicate de Zlätarski, I, Sofia, 1909.

Niciun izvor nu ne confirmă existența a două state bulgare, unul în Moesia de Jos, sub dinastia legitimă și altul în Macedonia, sub dinastia nouă a lui Nicolae Cornitele.

Bulgaria fiilor lui Nicolae nu s-a constituit decât după moartea lui Tzimiskes (976), în urma revoltei bulgarilor contra stăpânirii bizantine.

*

La moartea lui Petru (969), fiii unui anume comite Nicolae încercaseră să pună mâna pe tronul bulgar (fiii lui Petru se aflau la Constantinopol). Ei se revoltară contra guvernului central din Preslav. Dar nu reușesc, căci Nikephoros Phokas trimise din Constantinopol pe fiii lui Petru și ei intrară în Preslav¹⁴⁹. Mai departe nu se spune ce s-a ales de acești patru comitopouli.

Nici alte izvoare nu spun nimic de existența Bulgariei occidentale. Presbyter Diocleas și Iahja de Antiochia concordă cu izvoarele bizantine.

Jirecek adoptă ipoteza lui Drinov (Bulgaria Occidentală), dar crede că n-a putut fi creată în 963, cum susține Drinov, bazându-se pe Cedrenus (care relatează tratatul lui Petru cu Bizanțul la 963 și învățatul bulgar crede că aceste fapte sunt greșit raportate la 963, în realitate fiind vorba de tratatul din 968 – 969).

Jirecek socoate că Bulgaria Occidentală a fost creată în 969 – 971 și că ea se află în legătură cu cucerirea rusă în Bulgaria în acea epocă și cu capturarea lui Boris II. Părțile occidentale, neocupate de Sviatoslav, s-au constituit, zice el, în Imperiul bulgar indepen

1 V. Cedrenus, II 347, și urm.

505

NICOLAE BANESCU

dent și și-au dat o dinastie nouă. Apoi a revenit la teoria lui Drinov și pretinde că Bulgaria occidentală s-a născut printr-o sciziune în 969, puțin înainte de războiul lui Sviatoslav, în momentul revoltei fiilor lui Nicolae contra lui Boris II, care era absent (de care vorbește Cedrenus, II, 347). Boris, înlăturându-i cu ajutorul lui Phokas pe comitopoli, aceștia au smuls atunci de sub autoritatea lui Boris partea occidentală a imperiului său și au domnit acolo ca tari independenți.

Cornitele se chema Nicolae și nu Sisman, cum a crezut Dri-nov și cum s-a acceptat, în genere, de la el încoace. Ne-o arată adăugirile la Cronica lui Skylitzes, care se află într-un manuscris din VienaTM. Acest manuscris, necunoscut mai înainte, cuprinde o serie de adnotări marginale făcute de episcopul Mihail de Devol.

5. Revolta lui Bardas Phokas. Relațiile cu Vladimir al Rusiei înfrângerea pe care o suferise împăratul din partea bulgarilor încurajează pornirile de revoltă ale șefilor militari, nemulțumiți de purtarea sa despotică față de dâșii. Multă emoție a trebuit să producă la Constantinopol știrea scăpării lui Bardas Skleros din lunga lui captivitate de la Bagdad. Psellos povestește cum califul având un război greu, îl scoate pe Skleros cu ai săi din captivitate pentru a-l avea în ajutor. Acesta îl nimicește pe dușman, dar apoi, în loc de a se întoarce, o ia în galop spre hotarele bizantine. Urmărit, se întoarce, îi bate pe arabi și scapă. Ajuns în imperiu, află că și Phokas s-a ridicat în același timp, și atunci, gândind

150 B. Prokic, Die Zusätze in der Hs. d. I. Skylitzes cod. Vindob. hist. gr. LXXIV, München, 1906.

506

că va fi greu să lupte contra lui, intră în înțelegere cu dânsul 151.

Însoțiți de oamenii credincioși lui, împreună cu care îndurase această captivitate, el intrase iarăși în Melitene, organizând din nou revolta împotriva lui Ba-silios. Împăratul, în fața acestei primejdii, îl investește iarăși pe Bardas Phokas cu comanda supremă a trupelor din Asia, trimițându-i întăriri, cu ordinul de a merge asupra rebelului, pentru a-l izgoni de pe teritoriul imperiului. Dar Phokas avea el însuși umilințe de răzbunat și, în loc de a porni împotriva lui Skleros, trădează cauza, suveranului său. Urmărind același scop ambițios ca și vechiul său rival, socotind momentul propice de a-și încerca încă o dată norocul, el caută s-o ia înainte lui Skleros. La 15 august 987, șefii armatei asiatice, împreună cu o mare parte a nobilimii teritoriale, în care familia Phokas își avea vechi și credincioși prieteni, adunați în locuința cunoscutului magistros Eustathios Mateinos, în thema Charsianos, îl aclamă ca împărat pe Bardas Phokas. În Cappadocia, unde familia sa era populară, acesta își putu spori contingentele, la care se uni o armată de iberieni, adică georgienii vestiți în armatele

imperiului.

Skleros își strânsese la rândul său o armată puternică, sprijinit pe dinastii arabi, printre care era foarte cunoscut. Cei doi rivali înțeleseseră îndată că, dacă se vor lupta între dânșii, vor face jocul adversarului. Ei intrară în negocieri. La o întrevvedere, în Cappadocia, Bardas Phokas pune însă mâna pe Skleros, îl dez

151 Ed. Em. Renauld, Chronographia, 10 – 11. Cf. Cedr., II, p. 439 – 440.

507

NICOLAE BĂNF. SCU

bracă de atributele imperiale și-l închide în fortăreata Tyropoion, situată între Lykandos și Meliteia, conform opiniei lui H. Grégoire. O mare parte dintre aventurierii strânși în jurul lui Skleros trec acum de partea lui Phokas. În fruntea numeroaselor sale trupe, el apărea, pe la începutul anului 988, pe malurile Bosforului. O parte a armatei sale, aflată sub comanda lui Nikepho-ros, fratele său și a lui Delphinas, lua poziție la Chry-sopolis, tăind comunicatia Capitalei cu Bosforul și aruncând spaima în populația sa impresionabilă; cealaltă parte, sub comanda lui Leon Melissenos, asedia Abydos, pe tărmlul asiatic al Dardanelelor, pentru a pune mâna astfel pe cealaltă strâmtoare, izolând complet Constantinopolul, spre a-l constrânge prin foame. Situația lui Basilios părea deznădăjduită. Toată Asia era în mâinile rebelului; în Europa, bulgarii, biruitori, ocupau o bună parte a themelor bizantine, împăratul se arătă însă la înălțimea acestei mari primejdii. Cel dintâi lucru de făcut era să se zdrobească armata de la Chrysopolis, înainte de a se întări pentru a da asalt Capitalei. Trupele sale disponibile erau puține; el știa însă a-și câștiga în grabă mercenari, cu care să întreprindă lovitura. Intră anume în legături cu Vladi-mir, care domnea asupra rușilor, la Kiev, cerându-i un ajutor grabnic de trupe; acesta obținea în schimb mâna surorii sale Anna, îndatorându-se a trece, cu poporul său, la creștinism, în urma acestei înțelegeri, 6.000 de varegi ruși fură trimiși la Constantinopol. Ei alcătuiau un corp organizat aparte, o drujina, după expresia rusă de azi. Acești războinici aveau să constituie nucleul corpului auxiliar rus permanent la Constantinopol, al vestitei drujine care va da celebra gardă varegă

508

a împăratului și se va ilustra, multă vreme, pe toate câmpurile

de bătaie.

Având acest ajutor la îndemână, împăratul trecu, probabil la începutul anului 989, la ofensivă. Pentru a întreprinde o diversiune, el îl trimise pe mare, la Tra-pezunt pe magistrul Taronites, spre a strânge acolo trupe și a amenința spatele adversarului, într-o noapte, pe la începutul lui martie, Basilios transportă cu flota trupele sale, pe coasta Asiei, în zorii zilei varegii se aruncă asupra lagărului soldaților lui Bardas. Aceștia, surprinși, fură măcelăriti în cea mai mare parte; cei doi șefi, Delphinas și Nikephoros Phokas, fratele revoltatului, orbit mai înainte de Tzimiskes, cad în mâinile împăratului. Cel dintâi e ucis, al doilea, fiind inofensiv, e aruncat în închisoare.

După această biruintă, Basilios își îndreaptă forțele împotriva rebelului, care, adunându-și restul trupelor, se unise cu armata de la Abydos.

În noaptea de 13 spre 14 aprilie, flota lui Bardas fu aprinsă de corăbiile incendiare ale împăratului, iar acesta se aruncă asupra armatei sale de uscat. O mare încăierare se produse. Un eveniment neașteptat dădu biruinta de partea împăratului: Bardas, zărindu-l pe Basilios în fruntea armatei sale, deodată se năpustește, în goana calului, asupră-i, urmat de o trupă de georgieni. Basilios, din partea sa, îl aștepta în apărare. Ajuns aproape, spre mirarea tuturor, își întoarce iute calul, urcă în galop o înăltime, descăleca, se întinde pe pământ și își dă sfârșitul, în privința acesta, știrile după Psellos se contrazic. Unii povestesc că a fost lovit mortal de o lance aruncată asupră-i, alții că a fost lovit de o sincopă, de o congestie, în urma furiei cu

509

care se aruncase asupra rivalului său; dar, mărturisește Psellos, zvonul curent, care stăpânea, era că fusese otrăvit de un om de serviciu, cumpărat, care i-ar fi turnat otravă în paharul de apă ce-l băuse înainte de a se avânta în luptă¹⁵².

Se crezu, la început, că Bardas fusese rănit, ori că voia să se odihnească. Dar când se văzu că rămâne nemișcat și se constată că e mort, efectul acestui accident atât de extraordinar fu neașteptat. Trupele lui Bardas încetează lupta și o iau la fugă. Urmărite de imperiali, mulți sunt uciși, iar alții cad prizonieri.

Astfel se încheie teribila revoltă care amenințase atât de serios tronul împăraților macedoneni. Basilios intră triumfător în Constantinopol. Capul lui Bardas fu plimbat pe străzile Capitalei,

înfîptîntro lance. Complicii săi fură executați; singur Melissenos obținut iertarea.

6. Creștinarea lui Vladimir și a rușilor, împăcarea cu Bardas Skleros. Noua campanie în Bulgaria

Alte complicații se iveau însă îndată. Skleros, eliberat de sotia lui Bardas Phokas, de îndată ce dânsa află sfârșitul tragic al acestuia, începea iarăși lupta, adunându-și partizanii, în Asia. Bulgarii, folosindu-se de dificultățile în care se zbătea din nou imperiul, devastau ținuturile din Thessalia și Macedonia, cucerind puternica cetate Berroia. Rusii, rupând alianța cu Bizanțul, atacară puternica posesiune bizantină Cherson. E probabil că Basilios, în urma triumfului său, amână împlinirea făgăduintelor făcute de el lui Vladimir și

152 Ed. Renauld, I, XVI, p. 11.

510

acesta răspunse prin asediul cetății din Crimeea, care căzu în mâinile sale.

Basilios, fată de atâtea dificultăți, se hotărî a ajunge prin bună înțelegere la o împăcare cu foștii săi aliați, și a-l aduce, prin bunăvoință la supunere pe Skleros, pentru a-și putea întrebuința toate forțele împotriva temutului dușman bulgar.

El o trimise atunci lui Vladimir pe Anna, însoțită de preoți și egumeni, care să-i convertească pe rușii păgâni la creștinism. Vladimir se recunoștea creștin, declara oficial că Rusia acceptă creștinismul. Lăsând apoi cetatea în mâna Grecilor, se duse la Kiev, unde răsturnă idolii și puse poporul să se boteze, în apele Niprului, ceea ce nu fu greu, creștinismul fiind dinainte răspândit printre locuitorii din Kiev și păgâni nu erau mulți acolo, în alte părți însă, introducerea creștinismului întâmpină rezistentă; la Novgorod s-au desfășurat scene sângeroase. Vladimir construi biserici. Pacea domni de acum netulburată între rușii creștini și bizantini, împărații II Uimiseră cu acest prilej lui Vladimir, la Kiev, coroana și însemnele suveranității¹⁴²¹.

N. De Baumgarten¹” analizează izvoarele vechi rusești, confuze și anacronice. Sagas islandeze sunt puse la contribuție pentru precizarea faptelor, înainte de conversiunea lui Vladimir, creștinismul era cunoscut printre varegii care îl înconjurau pe print. Vladimir a primit creștinismul în Rusia, nu la Cherson, cum spune legenda. Botezul său a avut loc în 987. Poate sub influența lui Olaf Tryggvason

fu chemat de Basilios II contra lui Bardas Phora Saint Vladimir et la conversion de la Russie, Orientalia Christiana, vol. XXVII, 1, Roma, Pont. Institutum Orientalium Studiorum, 1932..."

511

NICOLAE BINESCU

kas în 988. El a fost probabil în fruntea celor 6.000 de varegi, pe câmpul de luptă. Sosind în Constantinopol a fost îndată căsătorit cu Anna, și apoi a pornit la luptă, în aprilie 989 (12 – 13), avea loc căderea lui Bardas. După biruință, împăratul nu și-a împlinit promisiunea și Vladimir a ieșit cu Varegii săi pe corăbii, îndreptându-se către Taurida, pentru a se răzbuca contra imperiului¹⁵ 1.

Chersonul fu blocat, el căzu în puterea lui Vladimir în vara anului 989 Această schimbă atitudinea curții bizantine. Anna fu silită a pleca la Cherson. Erau și împrejurările critice: Samuel ataca în peninsula Balcanică, Bardas Skleros ridica iarăși steagul revoltei. Anna fu însoțită de un cortegiu de mitropoliți și prelați. Vladimir se recunoștea creștin, declara oficial că Rusia acceptă creștinismul. Chersonul fu restituit împăratului¹.

O bună parte din Varegi fu lăsată în serviciul imperiului, desigur în schimbul unei mari sume de bani –, ei se regăsesc în serviciul Bizanțului.

După spusele cronicilor, Vladimir, întors la Kiev, se dedică imediat operei creștinismului. Locuitorii au fost botezați (ceea ce nu a fost greu, creștinismul fiind dinainte răspândit printre kieveni). Idolii au fost sfărâmați, păgânii nu erau prea mulți în Kiev. Introducerea creștinismului nu se petrecu pretutindeni atât de ușor ca la Kiev, dar el fu propagat și în alte părți. Vladimir construi biserici. Dădu un statut, care poartă pecetea influenței canonului german (influența occidentală).

Vladimir muri la 15 iulie 1015.

Rușii (convertirea). V.A. Mosin" 5 exprimă aceeași părere, făcând o sinteză a propășirii creștinismului, pornind din primele secole ale creștinismului din orașele grecești de pe țărmul nordic al Pontului, mai târziu în Caucaz și Georgia. La creștinarea rușilor, în părțile nordului, au contribuit și misiunile din Apus care au

154 Ibidem, p. 69 – 80.15 t Ibidem, p. 83 – 85.

156 Cf. V.A. Mosin, Creștinismul în Rusia înainte de Sf. Vladimir (Hristianstvo v Roșii de se Vladimird), extras din „Vladimirskij

Zbornik" (988 – 1938), Belgrad, 1938.

512

răspândit creștinismul spre finele secolului al X-lea în Ungaria, Danemarca și Norvegia, înainte de Vladimir, creștinismul a putut fi răspândit la Kiev.

S-a crezut că numai în 1037 s-a constituit Mitropolia din Kiev și că mai înainte, în epoca următoare botezului Sfântului Vladimir (987 – 988) a fost o perioadă de autocefalie, în care s-au încrucișat influențele latine și bulgare¹⁵⁷.

V. Laurent examinează texte puțin cunoscute și ajunge la concluziile următoare:

1. Primele misiuni din Rusia au fost opera latinilor veniți din Moravia sau trimiși direct de Roma. Acțiunea lor se simte în instituții, mai ales în jurisprudentă. Bulgarii exercitară o acțiune paralelă, înainte de desființarea patriarhatului de Ohrida.

2. Evanghelizarea ținuturilor ruse era începută când Vladimir se gândi a se conveni, împăratul Basilios II exploata această situație când o căsătorie pe sora sa cu cneazul rus. Se impuse în Rusia prin misionari o ierarhie constantinopolitană.

3. În aceste împrejurări, nu e de crezut ca întâia ierarhie a Kievului să nu fi fost bizantină. Botezul rușilor a fost îndeplinit de preoți bizantini, și primii păstori au fost ei. E sigur pentru Novgorod și trebuie să fi fost așa și în alte scaune.

4. O dovedește și transferarea sigură a mitropolitului din Se-bastia, în 1025, ca arhiepiscop de Kiev.

5. Succesiunea episcopală bizantină nu e sigur să fi continuat până la 1037. Poate numirea lui Alexios-ca episcop trimis de Benedict VIII (1012 – 1024) a rupt seria. Dar grecii au restabilit-o apoi.

6. Regimul Bisericii fu cel al unei autocefalii proprii marilor arhiepiscopii naționale.

7. Actul din 1037, constituind mitropolia, reprezintă o degradare adusă de împrejurări necunoscute, dar consecventă stăpânirii de 50 de ani a clerului grec.

157 V. Laurent, *Aux origines de l'Église russe. L'établissement de la hiérarchie byzantine. „Echos d'Orient” (= EO)*, 38 (1939), p. 279 – 295.

513

NICOLAE BANESCU

Basilios începe atunci tratative și cu Bardas Skleros, invitându-l la supunere, făgăduindu-i, sub jurământ, a nu-i face niciun rău și a-i ierta pe toți partizanii săi. Manuel Erotikos fu însărcinat cu aceste negocieri, care ajunseră la rezultatul dorit. Bardas Skleros renunță la titlul de basileus, își depuse însemnele imperiale și fu iertat, obținând demnitatea foarte însemnată de curo-palates. Partizanii săi își păstrau și ei rangurile obținute, împăratul avu o întrevedere solemnă pe coasta asiatică a Bosforului cu temutul său adversar, îmbătrânit și slăbit de viața atât de agitată ce o dusesse; după aceea, Skleros își luă reședința la Didymoteichon, în apropierea Capitalei, unde putea fi ușor supravegheat. El se stinse acolo, de boală, puțin după această împăcare, în martie 991158.

Împăratul reluă, în primăvara anului 991, războiul cu bulgarii. Izvoarele bizantine sunt laconice în privința acestei a doua campanii a lui Basilios cu bulgarii, dar din Cronica lui Yahias, sirianul, aflăm că ea ținu patru ani, în care împăratul luă mai multe cetăți, făcu un mare număr de prizonieri și smulse din mâinile lui Samuel Berroia, cucerită mai înainte159.

Alte stiri confirmă această lungă campanie din Balcani: un act privat al Lavrei Sf. Athanasios de la Athos, datat din septembrie 993, ne vorbește despre o amba

158 V. Psellos, întrevederea celor doi rivali și condițiile împăcării, (ed. Renaud, XXVII, p. 16).

159 G. Schlumberger, L'épopée byz. à la fin du Xe siècle, II (1900), p. 59 urm. Cf. N. Adontz, Samuel l'Armenien, roi des Bulgares, în „Bull. de l'Acad. Royale de Belgique”, 39 (1938), p. 16.

514

sadă a sârbilor trimisă la Bizanț, și care a fost condusă în tabăra, împăratului160, ocupat atunci cu noua sa campanie împotriva lui Samuel. În primăvara anului 992, Vasile II primise de asemenea în lagărul său, în timpul războiului cu bulgarii, pe sirianul Malkun, ambasadorul regentului emiratului de Alep161.

Având acum liniște, împăratul reluă, în primăvara anului 991, războiul cu bulgarii. Izvoarele bizantine sunt foarte laconice în privința acestei a doua campanii a lui Basilios în Bulgaria. Din cronica lui Yabia, sirianul, aflăm că ținu patru ani, în care Basilios luă mai multe cetăți, făcu un mare număr de prizonieri și smulse din mâinile lui Samuel Berroia, pierdută mai înainte. Numai evenimentele serioase care se

desfășurau în Siria îl scoase pe împărat în 995 din aceste locuri atât de grele, în care purtase de astădată destul de norocos, neconținute lupte.

7. Intervenția lui Basilios I în Siria

Emirul de Alep, Saad-ad-Daulah, fiul vestitului Seif 431, care dădu atât de lucru lui Nikephoros Pho-kas, murise în decembrie 991, lăsându-l ca urmaș pe fiul său nevârstnic Abul-Fadail, sub conducerea regentului Lulu. Acesta se zbătea în grele lupte cu armatele egiptene ale lui Al-Aziz și, pentru a înconjura

160 G. Ostrogorsky, Une ambassade serbe au pres de l'empereur Basilell, „Byzantion”, t. XIX (1949) p. 187 – 194. Autorul crede că această ambasadă venea de la Ioan Vladimir, care domnea atunci în Dioclea.

Mibidem, p. 193.

515

NICOLAE BANF. SCU

primejdia, recurse la ajutorul împăratului bizantin. Michael Burtzesm, ducele Antiochiei, primi atunci ordinul de a veni în ajutorul său; el nu răspunse însă așteptărilor, poate din cauza forțelor superioare ale dușmanului, care asedia acum pentru a treia oară Alepul. Solicitat din nou, împăratul repetă ordinul său către Burtzes, trimițându-i încă și întăriri însemnate, sub comanda lui Leon Melissenos. Cele două armate imperiale se ciocnesc, la 15 septembrie 994, cu trupele egiptene, la trei ceasuri de Antiochia, la un vad al fluviului Orontes. Bizantinii sunt zdrobiți în luptă; cei doi șefi abia își află scăparea, cu resturile armatei sfărâmate, în Antiochia, urmăriti până sub zidurile ei. O pustiire groaznică a ținuturilor Siriei de nord fu rezultatul acestei înfrângeri a imperiului. Egiptenii se întorc apoi asupra cetății Alep, asediind-o din nou, cu mare înverșunare.

Rezistentă nefericiților locuitori se apropia de sfârșit. Proviziile încep a le lipsi cu totul și foametea dezarmează curajul apărătorilor. Ei fac atunci un ultim apel deznădăjduit la Constantinopol, amintind împăratului vechile tratate semnate împreună. Trimisul emirului de Alep îl află pe Basilios în plină campanie în Bulgaria.

Strivirea armatelor sale pe Orontes, starea disperată a cetății vasale, primejdia ce amenința Antiochia, în cazul când cea dintâi ar fi căzut în mâna califului egiptean, trebuie să fi făcut o puternică impresie asupra energicului împărat. El se hotărăște atunci a merge în persoană în ajutorul vasalului sirian. Lăsând locotenenților săi grija

războiului cu Bulgaria, Basilios se întoarce îndată la Constantinopol, de unde porni în iar

516

În anul 994 – 995, străbătând cu o armată de vreo 40.000 de oameni, Asia Mică, spre Siria. Pentru a sosi la vreme, el transportă toată această armată călare, fiecare soldat având la dispoziția sa doi cătari. Astfel, printr-un marș rapid, care-i lăsa în urmă pe toți câți nu se puteau ține de dânsul, Basilios ajunge în Antiochia Siriei, în aprilie 995. Luând de acolo pe Burtzes și Melissenos cu contingentele lor, se îndreaptă apoi, repede, către Alep. Știrea sosirii sale căzu ca un trăsnet în mijlocul armatei de asediu. Șeful egiptean, îngrozit la această veste, nu îndrăzni să aștepte armata imperială, deși avea trupe mult mai numeroase. El ridică asediul, distruse tabăra, magaziiile enorme de provizii și furaj și se retrase în fugă la Damasc. Basilios ajunge în fața cetății, fără luptă. Primește închinarea emirului, lasă o garnizoană puternică și, după trei zile numai, se pune în marș. El cuprinde, în drum, saizar (Caesarea), Homs (vechea Emesa), Antaradus; Tripolis, pe care o asediază câțva timp, rezistă, ca și altă dată, prin puternica ei fortificație, împăratul se oprește apoi la Antiochia, unde-l numește duce pe Damian Dalassenos, retrăgându-i comanda lui Burtzes, care se dovedise nedestoinic în evenimentele din urmă. În sfârșit, el se întoarce repede la Constantinopol. Campania ținuse un an (aprilie 995-aprilie 996).

Califul Egiptului pregătea o răzbunare a acestei lovituri. El își construiește o flotă impunătoare, cu care reîncepu ostilitățile în Siria. Moartea neașteptată a califului Al-Aziz, la 14 octombrie 996, puse capăt acestor noi lupte. Urmașul său Hakem avu o domnie tulburată la început de numeroase revolte. Dalassenos, căutând să se folosească de aceste disensiuni care sfâșiau califa

517

NICOLAE BANESCU

În anul 998, Apameea. Trupele califului se întorc asupra-i și, într-o luptă aprigă, ducele fu ucis, iar armata sa nimicită.

8. Noi lupte cu bulgarii. A doua campanie a lui Basilios în Siria. Expediția sa în Georgia și Armenia în vremea în care Basilios II se afla în Siria (995), luptele cu bulgarii se urmau neîncetat. Atacurile lor se îndreptară de astă dată împotriva Thessalonicului. Împăratul îl numise acolo ca guvernator pe Grigore Taronites, unul din printii armeni din

Taron, care, împreună cu viteazul său fiu Asot, înfruntase de mai multe ori atacurile bulgarilor.

Odată, Samuel îi întinse însă o cursă, spre a-l scoate din cetate. Ascunzându-se, cu grosul trupelor sale, el trimise un mic detașament sub zidurile Thessalonicului. Greșind în urmărirea lor, Taronites căzu în cursă și, după o apărare eroică, el căzu pe câmpul de luptă, iar Asot fu luat prizonier și dus în Bulgaria¹⁶².

Taronitiia armeno-bizantini încep prin fiii lui Asot, mort în 968. Taron fu anexat la imperiu în 968, după moartea lui Asot (fiul lui Krikorik). Ultimul print de Taron a fost Asot (968). El avu doi fii: Gregorie și Bagrat.

Gregorie ridicat la demnitatea de magistros, ajunse duce de Thessalonic și pieri în războiul bulgar în 995. Se cunoaște istoria romantică a fiului său Asot^{M51}.

162 Cedrenus, II, p. 449.

163 N. Adontz, *Observations sur la genealogie des Taronites, „Byzantion”, 14 (1939), p. 407 – 413. [Răspuns lui R.P.V. Laurent, EO, 37 (1938) p. 129].*

„Cedr, II 450.

518

r

Bagrat se căsătorii cu Elena, fiica lui Mihail, magistros și rector (acesta era fiul lui Christofor, fiu al lui Romanos Lekapenos).

Aflând despre dezastrul garnizoanei din Thessalonic, împăratul îl expediază din Asia, unde se afla el atunci, ca generalisim al forțelor din Occident, în locul nefericitului Taronites, pe Nikephoros Uranos, un militar de merit ⁴⁶¹. Acesta, sosind la Thessalonic, află că tarul, încurajat de marea sa izbândă, se îndreptase către sud, răspândind groaza și ruina până la istmul de Corint. Noul comandant pornește în urmărirea dușmanului și-l află pe tărmlu fluviului Spercheios, întors cu o mare pradă din Grecia și așteptând să scadă apele umflate de ploii ale fluviului, pentru a-și urma calea mai departe. Uranos izbutește a afla un vad de trecere și-i surprinde, noaptea, pe bulgari. El face un măcel îngrozitor în oastea tarului, acesta împreună cu fiul sau abia scapă răniți din învâlmăseală, retrăgându-se, prin munți în Epir¹⁶⁴.

Generalul biruitor intră în Constantinopol, cu 12.000 de prizonieri și o mie de capete ale victimelor mai de seamă (996) ¹⁶⁵.

În anul următor, Nikephoros Uranos pătrunde până în mijlocul

ținuturilor bulgare, prădându-le. Dyrra-cbion, pe care pusese stăpânire tarul bulgar, cade acum iarăși în mâinile bizantinilor (997) 166.

Asot fusese însurat cu o fată a lui Samuel și trimis să păzească cetatea de pe Adriatică. Dar el fugi împreună cu soția sa la Constantinopol, unde duse împăra

161 Această mare biruintă fu începutul dezastrului care-i aștepta de acum pe bulgari.

166 Pentru dată, Dolger, Regesten, I. Teii, nr. 786 (p. 102).

519

tului scrisorile unui dinast Chryselios, care-i oferea cetatea, dacă Basilios îi dădea rangul de patrikios. Asot fu bine primit la Constantinopol și înălțat la rangul de magistros, iar soția sa coertfi. Apoi o flotă de război venea la Dyrrachion și lua cetatea în primire de la fiii nobilului Chryselios, căci acesta murise.

Aceasta e tot ce știm cu privire la evenimentele luptelor cu bulgarii, de la întoarcerea împăratului din Siria (iarna anului 995 – 996) până la plecarea sa în a doua expediție în acele părți, deci până în primăvara anului 999

În primăvara acestui an, Basilios porni iarăși în Siria, unde avea de răzbunat dezastrul ducelui Dalasse-nos. Această a doua expediție, confundată cu cea dintâi, în cele mai multe izvoare, ne e cunoscută numai din puținele indicații ale istoricilor orientali¹⁶⁷. Basilios intră în Siria, pe la sfârșitul anului 999, cucerește sai-zar, Homs, Acera, alte fortărețe, pe coasta Feniciei, și asediază, fără a o putea lua, puternica cetate Tripolis, care și mai înainte rezistase tuturor asalturilor bizantine. El se retrage apoi la Tarsos, de unde avea poate de gând, cu întoarcerea primăverii, să reînceapă acțiunea sa militară împotriva califului egiptean. Dar alte evenimente îl cheamă acum, aiurea, unde avea de apărut interese tot atât de mari ale imperiului.

Vestitul print georgian David (Tavith) cel Mare, stăpânul Caucazului în acea vreme, muri la 30 martie, anul 1000¹⁶⁸, ucis în cetatea sa Tao (Tayk). Am văzut

10" Yahia, sirianul și Asoghig, armeanul (v. Schlumberger, op. cit., p. 150 și urm.)

168 Adontz stabilește această dată, pe când alții pun moartea lui David în 1001.

520

w ce parte însemnată avusese acest puternic senior în

evenimentele ce agită Imperiul bizantin către sfârșitul secolului X. El obținuse rangul de curopalates, și așa ni-l menționează istoricii armeni, în urma unui tratat ce-l încheiase cu Basilios, după zdrobirea revoltei lui Bardas Skleros, el se legase a lăsa împăratului prin testament toate provinciile sale, orașele, fortărețele, seniorii săi vasali, „nabila legiune”, cum le zicea el. Când știrea morții sale ajunse la Tarsos, împăratul se hotărî a merge în părțile acelea, pentru a se asigura în persoană de moștenirea înseninată ce-i lăsase vestitul curopalates. El pornește îndată, străbate Armenia, întâmpinat de numeroșii printi indigeni, cu suitele lor strălucite, împăratul îi răsplătește cu daruri și ranguri, îl înaltă pe regele Bagratid al Abhaziei la rangul de curopalates, pe tatăl său Gurgen, regele Georgiei propriu-zise, la acela de magistros, pătrunde apoi în posesiunile fostului curopalates, ocupându-le cu garnizoane, numind guvernatori dintre oamenii săi de încredere. Apoi, în anul 1001, luă drumul îndărăt spre Constantinopol. În apropiere de cetatea Charsianon¹⁶⁹ el fu găzduit, împreună cu toate trupele, pe domeniile cunoscutului magistros Eustathios Mateinos, din puternica familie cu acest nume, înrudită cu Phokas. Izbit ele primirea strălucită ce i se făcuse, de imensa bogătie a acestui nobil, împăratul îl luă cu sine la Constantinopol sub pretext de a-l răsplăti. El nu se va mai

169 E. Honigmann, Charsianon Kastron, „Byzantion”, io (1935), p. 129 – 159, examinând materialul arab și grec, stabilește că această cetate trebuie căutată în Cappadocia. Ea corespunde actualei Musalim Qual e, la nord de Halys, sud-vest de Sevastopolis.

521

I

Întoarce niciodată în posesiunile sale, trăind, de altfel în belșug, la Constantinopol, iar după moartea sa, împăratul îi va confisca imensele domenii și toată averea¹⁷⁰.

9. Continuarea războiului cu bulgarii. Evenimentele din Italia

La întoarcerea sa din expediția în Georgia, împăratul Basilios II încheie pacea și cu dușmanul care-i dădu atâta de lucru, cu Hakem, califul de Egipt. Propunerile vin de astă dată din partea acestuia și ele nu fură decât urmarea strălucitelor biruinte ale împăratului în cele două expediții ale sale în Siria. Patriarhul de Ierusalim, Oreste, înrudit prin alianță cu Hakem, vine din partea acestuia la Constantinopol, unde încheie cu imperiul o pace de 10 ani.

Liniștit acum din partea arabilor, după ce asigurase imperiul în părțile Armeniei și Georgiei, Basilios II își întoarce din nou puterile împotriva bulgarilor. Știrile ce ni le dau cronicarii asupra acestei noi perioade de lupte sunt foarte laconice. Ele ne arată totuși stăruința marelui împărat, hotărârea lui de a slăbi an de an imensa întindere ce o luase statul sâlbaticilor vecini, pentru a-i da, în cele din urmă, lovitura de moarte.

Deci în 1001, după semnarea păcii cu califul Egiptului, Basilios pătrunde în Bulgaria. Expediția sa durează și de astă dată patru ani, în care el distruge puterea bulgarilor în cea mai mare parte a Macedoniei și în vechea Bulgarie dunăreană. Mai întâi se îndreaptă în regiunea Sardiceii, luând o mulțime de cetăți clin

170 Kedr., II, p. 447 – 448.

522

Împrejurimi și numeroși prizonieri. O mare armată pătrunde în Paristrion, sub comanda patriciului Theodorokanos și a protospatharului Nikephoros Xiphias, cucerind vechile orașe principale bulgare: Pliska, Marea Preslavă, Mica Preslavă. De Silistra nu se spune nimic.

Apoi Basilios II se îndreaptă spre Macedonia, la frontiera sudică a Imperiului bulgar. Berroia cade iarăși în mâinile bizantinilor. Servia, puternică cetate, apărată de Niculită, dintr-o vestită familie de aromâni care va juca multă vreme un rol însemnat în aceste părți, cade de asemenea 1471. Niculită e dus la Constantinopol, onorat patrikios. El va fugi, întorcându-se în tabăra lui Samuel. Apoi Vodena (vechea Edessa), cetate tot atât de puternică, are aceeași soartă. Pătrunzând de aici în Thessalia, Basilios ia o mulțime de fortărețe, în sfârșit, încetul cu încetul, puterea lui Samuel era mărginită din toate părțile, strânsă ca în clește de neconținutele cuceriri ale lui Basilios. În 1003 171 împăratul asedia Vidinul, o puternică fortăreață bulgară pe Dunăre, care cade în mâinile împăratului, cu toată diversiunea țarului Samuel, care pătrunse în Thracia și se aruncă asupra Adrianopolei, aflată atunci fără apărare. Basilios se îndreaptă către miazăzi, cucerind Skopje (turc. Uskib), după ce o încercare a lui Samuel de a se opune fu zdrobită pe Vardar. Cetatea fu predată de Roman, fiul țarului Petru; împăratul îl trimise ca strateg să comande cetatea Abydos (1004).

După aceste mari biruințe, împăratul se întoarce, la începutul anului 1005, în Constantinopol. Expediția se

V. Cedr., Îl...

523

NICOLAE BANESCU

Înceia cu cele mai strălucite rezultate. Monarhia lui Samuel era strâmtorată acum în părțile muntoase de Apus ale Macedoniei, pentru cucerirea cărora va fi nevoie de lupte aprige vreme de încă 15 ani.

*

În Italia, după înfrângerea armatei lui Otto II, la Sti-lo, posesiunile bizantine își recapătă liniștea. Moartea energicului emir al Siciliei, căzut în luptele acelea, puseră capăt pentru o bucată de vreme, și incursiunilor arabe în acele nenorocite provincii ale Italiei sudice. Imperiul își recapătă astfel, început cu încetul, stăpânirea în Calabria și Apulia. Aceste două theme, conduse de strategii deosebiți, erau acum reunite sub comanda unui „catepano de Italia”, șef suprem care își avea reședința la Bari. Titlul său suna uneori: „Catepano de Italia și Calabria”, ceea ce arată poziția subordonată a strategului de Calabria.

Liniștea se restabili acum în aceste părți, neconținut devastate până aici de bandele arabe. O înfloritoare activitate intelectuală și comercială fu rezultatul acestei perioade de pace. Dar administrația bizantină, depărtată atât de mult de puterea centrală, ca atare greu de controlat, se deosebește în părțile acestea prin rapacitatea ei fără exemplu. Această administrație va primi adesea revolte, înstrăinând simpatiile pentru imperiu.

În Apus, după moartea lui Otto II (983), împărăteasa Theophano luă în mâinile sale regenta, nu fără mari dificultăți ridicate împotriva acestei bizantine de partidul national. Ea conduse în numele fiului său Otto III, cu multă înțelepciune și energie destinele imperiului, în acea vreme de mari și multiple complicații, în tot timpul conducerii sale, liniștea domni între

524

Imperiul de Răsărit și germani. Cu toate împrejurările priincioase, după moartea marelui Otto, Basilios nu voi, poate, să creeze dificultăți surorii sale și se mărgini numai la ocuparea din nou a orașelor pierdute ale Apuliei.

Theophano muri, tânără încă, la 15 iunie 991W}. Otto al III-lea era atunci un copil. Bunica sa Adelaida luă conducerea regentei mai departe, în 996 o ambasadă venea la Constantinopol, pentru a cere mâna uneia din fiicele împăratului Constantin pentru tânărul suveran

al Germaniei, încoronat la Roma, de papa Grigore V, în 996. În fruntea acestei ambasade se aflau doi prelați de seamă, foști conducători ai împăratului: arhiepiscopul de Placentia, Ioan Philagathos și episcopul de Hildesheim, Bemward.

Dar întorcându-se de la Constantinopol, ambasada fu zădărnicită de tulburările ce se produsese atunci la Roma. Arhiepiscopul Philagathos, om foarte ambițios, fu atras în revolta lui Crescentius și primi demnitatea pontificală în locul lui Grigore V, alungat din Roma. Împăratul Otto III intervine atunci pentru a restabili autoritatea sa și vinovații sunt aspru pedepsiți. La începutul anului 998, Crescentius fu executat, partizanii lui Grigore V îl prind pe Philagathos, pe care, pentru ca împăratul să nu-l ierte, se grăbesc a-l mutila oribil și-l aruncă în închisoare, în aceste împrejurări, ambasada trimisă la Constantinopol n-avu niciun rezultat.

O altă ambasadă va veni în 1001, în frunte cu arhiepiscopul de Milan, Arnulf, în aceeași misiune, la Constantinopol. E primită cu toate onorurile. Otto III, fiu de bizantină, era un entuziast al culturii Imperiului de Răsărit. Roma nouă fascina închipuirea lui de co

525

NICOLAE BANESCU

pil. El nu putea să-și afle decât într-o prințesă bizantină o soție vrednică de dânsul. Moda grecească era în asemenea măsură imitată, încât nobili germani preferau să semneze în litere grecești. El purta o mantie brodată cu aur, pe care erau țesute figuri din Apocalipsă, imitație a veșmintelor bizantine, în jurul său, demnitarii purtau titluri bizantine: „protoascretis”, „protovestiaris”, „logothetes”, „protospatharius” 172.

Basilios primi ambasada sa cu toate onorurile, episcopul stătu lângă dânsul, pe când toți demnitarii și episcopii de față stăteau în picioare. El era bucuros de o legătură care-i putea asigura posesiile italiene, acum când avea nevoie să-și îndrepte toate puterile în războiul cu bulgarii. Ambasada izbuti prin urmare în misiunea sa. Dar când se întoarse, la începutul anului 1002, în Italia, împreună cu prințesa bizantină, află cu emoție, debarcând la Bari, că Otto III murise mai înainte (24 ianuarie 1002), aproape în exil, alungat din Roma.

Influența bizantină se întinsese acum iarăși puternic în Italia de miazăzi. După o liniște destul de lungă, incursiunile arabe încep iarăși

În aceste părți, în 1004 ei îndrăznesc a-i ataca pe bizantini în capitala lor, Bari. Înconjurată pe uscat și pe mare, puternica cetate rezistă câteva săptămâni, sub conducerea catepanului Grigore Trachaniotes. Când această rezistență ajunse la capăt, în momentele cele mai critice, intervenția dogelui Veneției Pietro II Orseolo, care alergă cu o flotă însemnată în ajutorul ei, o mântuie.

172 Ludo Moritz Hartmann, *Gesch. Italiens im Mittelalter*, IV. Bd., I. Halfte, Gotha 1915, p. 138 – 139.

526

Pietro II Orseolo, căruia Veneția îi datorește din mărirea sa, se afla în cele mai bune legături cu Imperiul bizantin, în martie 992, el obținuse de la împărați un chrysobullon¹⁷³ prin care venețienii dobândeau însemnate privilegii comerciale în statele lor, îndatorându-se a ține gata corăbiile lor pentru transporturi imperiale, în special pentru transportul trupelor în Italia meridională. Mai târziu, locuitorii Dalmatiei romane, atacați neconținut de pirații slavi (narentani) uniți cu croații, cer intervenția republicii și Pietro II Orseolo întreprinse atunci (1001) expediția încununată de izbândă pe coastele Dalmatiei, supunându-i pretutindeni pe pirați și asigurându-și stăpânirea Adriaticii. El adaugă la titlul său de duce al Venețienilor pe acela de „senior și duce al Dalmatiei”. Intervenția aceasta nu se făcu fără aprobarea Curții de la Constantinopol, bucuroasă de a lăsa pe seama tinerei republici grija apărării îndepărtatelor sale posesiuni. Veneția guverna aici în numele împăraților și atâta era de ajuns pentru cancelaria bizantină.

Când Bari fu prin urmare asediat de arabi, interesele Veneției însăși cereau o intervenție grabnică, pentru a-l alunga pe dușmanul care o amenința tot atât de mult în apele Adriaticii. Dogele conduse în persoană flota, care scăpă capitala bizantină a Italiei sudice de o cădere sigură.

Basilio fu recunoscător pentru acest prețios ajutor. Fiul Dogelui, tânărul Ioan Orseolo, fu chemat la Constantinopol, unde obișnuiau a merge fiii Dogilor, obținând prin aceasta o recunoaștere de succesiune legi

„Dolger, Regesten., I. Teii, nr. 781, p. 100.

527

NICOLAE BANESCU

timă. Acolo i se dădu o sotie dintr-o familie ilustră, Măria, fiica

lui Leon Argyros, magistros și domestikos teov azo Xwv, o mare personalitate a imperiului.

În Italia erau doi strategii, în cele două theme ale imperiului, Calabria și Longobardia. Nikephoros Phokas trimise pe la 965 la Bari pe Nikephoros magistros să conducă ambele theme; măsura aceasta, chiar dacă era excepțională, arată trebuința ce se simțea de a stabili o legătură între cele două provincii. Aceasta duse la crearea catepanuhii de Italia. Acest titlu nou îl aflăm în 975 întâia oară, în o diplomă acordată mănăstirii Sf. Petru din Tarent. Ca-tepano rezida la Bari și îl înlocuia pe vechiul strateg de Longobardia, căci cele două teme nu sunt confundate. Se află adesea expresia „Italia și Calabria”, ca pentru a arăta că în acest context Calabria rămâne distinctă de Italia. Unii catepani din secolul al XI-lea se intitulează „catepani de Italia și de Calabria”, cei dintâi însă de la care avem diplome se numesc numai „catepani de Italia”. E probabil că strategii de Calabria erau însă subordonați catepanuhii de Italia. Acesta avea puteri mai mari decât simplul strateg: era un fel de vice-rege.

Dacă la curtea bizantină se preferă termenul de „Italia”, aceasta e desigur în legătură cu pretențiile noului Imperiu occidental de a fi singurul stăpân peste regatul Italiei, regnum itali-cum\ Bizanțul prin urmare se simțea dator a reaminti drepturile sale în aceste părți.

Instituirea acestui comandament e anterioară anului 975, căci diploma din acest an reamintește donatia anterioară a altui cate-pan. Ea trebuie atribuită, cum crede /. Gay” 1, lui Nikephoros

Phokas.

*

La 1003, o flotă numeroasă arabă asediază Bari de la începutul lui mai până la 20 sept. Blocată complet, flota dogelui Pier4 J. Gay, L'Italie meridionale et l'empire byzantin depuis l'avenement de Basile Ier jusqu'à la prise de Bari par les Normands (867 – 1071), Paris 1904, p. 345 – 349.

528

tro Orseolo eliberează cetatea. Dogele e primit cu entuziasm în palatul catepanului.

*

Întors din ambasada sa la Constantinopol, Philagathos (era calabrez) fu atras în aventura lui Crescentius, care sfârși atât de tragic pentru dânsii. Episcopul de Placentia era un literat distins, care fusese

educatorul lui Otto III. Gregorius V e alungat din scaun de Crescentius și Philagathos pus în locul său, sub numele Ioan al XVI-lea. Dar în conflictul acesta dintre partida națională și germani, cei dintâi sucombă. Philagathos e prins de armatele lui Otto, mutilat și închis.

Otto Kohischiitter, Venedig unter dem Herzog Peterll Orseolo, 991 bis 1009. Abhandlung zur Erlangung der philosophischen Doktorwiirde în Göttingen, Göttingen, 1868.

La finele secolului X Veneția era sfâșiată de războaie civile. Ura care despărtea familiile de seamă izbucnea în revolte. Când dogele Tribunus muri (991), ochii tuturor se întoarseră asupra tânărului Pietro Orseolo și așa fu ridicat, la 30 de ani, pe scaunul ducal.

Temeiul întregii bune stări a poporului se sprijinea în Veneția pe comerț. Din produse naturale, ea n-avea decât sare și peste. Industria atunci nu era decât morăritul.

Prima grijă a dogelui fu să restabilească legăturile de comerț în Est și Vest, ambasadele lui porniră la Constantinopol, la arabi și la Otto II, în primii ani ai domniei, și aduseră de pretutindenii privilegiile comerciale care făcură din nou să prospere orașul mult încercat.

Otto al III-lea fu un mare amic al Veneției. El acordă întinse privilegii comerțului venețian. Orseolo se îngriji de protecția supușilor săi care făceau negot în toate țările, obținându-le privilegii, în Adriatica, acest comerț era încătusat de pirateria croaților de pe tărul de Est. Orașele de coastă și insulele Liburniei și Dalmatiei (Veglia, Arbe, Cherso, Lussin, Zara, Trau, Spălato, Ragusa) care, cu populația lor romanică, stăteau sub autoritatea Bizanțului, sufereau jafurile vecinilor slavi – croați, narentani și zachlu-mieni (aceștia la sud de Narenta până la Ragusa). În anul 1.000.

529

1

NICOLAE BINESCU

Zara, unde stătea comandantul bizantin al Dalmatiei, fu atacată, 40 de locuitori târâti în captivitate. Dalmatinii romani cerură ajutor venețienilor, care erau și ei dușmanii naturali ai slavilor. O ambasadă merse la Petru, făgăduind a recunoaște suveranitatea Veneției asupra Dalmatiei, dacă îi vor scăpa de primejdia slavă. Petru înarma flota și la 9 mai 1.000 porni din portul de la Olivo-lo, trecu pe coasta Istriei, salutat de episcopul de Parenzo și Pola, veni la Osseero, capitala insulelor Cherso și Lussin. Trecu la Zara, întâmpinat de prior (șeful

comunității orașului) și de episcop cu suita lui, episcopii de Arbe și Veglia îi făcură jurământ de credință; de asemenea, marele jupân Dârzistavnicerez tratative (marele jupân croat). Petru surprinse 40 narentani care veneau din Apulia. Locuitorii din Bielograd, atunci capitala Croației, i se închinară.

La Trau i se prezintă Sungna, fratele marelui jupân, cu fiul său stefan (viitorul mare jupân al Croației și ginerele lui Petru), sperând de la doge restabilirea lui în locul din care-l gonise Dir-zistav. Petru trecu la Spălato și primi de la episcop și ai săi jurământ de credință. Narentanii se supuseră și ei. Luă cu asalt insula Lagosta (la sud de Curzola), cuibul piraților. Pe continent făcu jurământ episcopului de Ragusa cu ai săi.

În două luni obținut rezultate atât de mari.

Veneția fu stăpâna Adriaticii și ceremonia căsătoriei cu marea – Spozalizio del mare –, care se sărbătorește anual la înălțare, trebuie să dateze din acest an.

Petru se numi ele acum „duce al Venețienilor și Dalmatinilor”, și nimeni nu se bucură mai mult de succesele acestea decât Otto /// (acum de 20 ani). El trecuse în 1.000 a treia oară Alpii, află în Pavia de la trimisul lui Petru (Ioan Diaconul) de aceste succese și ceru o întrevvedere cu dogele în Veneția. Fu primit la San Servolo, găzduit restul nopții la mănăstirea San Zacharia. Apoi merse la Palatul Dogilor, împăratul îi botează o fiică dogelui. Apoi se întoarse la corabia sa, la Pomposia, și în ziua următoare plecă la Ravenna.

Când Bari fu atacat de Saphii (1002), un renegat și subaltern al lui Giafar, suveranul Siciliei, și luni întregi fu asediat, Petru aleargă cu flota sa, apoi la 6 sept., ajuns în fața orașului, pătrunde

530

În port, aduce provizii înfometaiților și împreună luptă trei zile, punându-i pe arabi pe fugă. Basilios I și Constantin VIII îl răsplătesc cu daruri bogate și cer să trimită pe fiul său Io. În la Constantinopol pentru căsătoria cu Măria, fiica patriciului Argyros. El primește din mâna împăraților pe sotia grațioasă și frumoasă, ve-nusta, spectabilis sponsa. (Chronicon Venetum, 36, 15 și 24).

10. Cele din urmă lupte cu bulgarii. Zdrobirea lor definitivă

Asupra faptelor întâmplate de la 1005, când Basilios se întoarse în Constantinopol din lunga lui campanie în Bulgaria și până la 1014, n-avem aproape nicio stare precisă. Ceea ce pare sigur e că războiul cu

bulgarii n-a încetat, în toată această perioadă de timp, nicio clipă. Skylitzes și după el Cedrenus, afirmă că împăratul pătrunse în fiecare an în inima Bulgariei, nimicind înaintea lui ținuturile (II, 457). Samuel nu mai putea acum ataca și se mângimea la defensivă, căutând a împiedica intrarea împăratului prin păsurile Macedoniei, pe care le închidea cu santuri și întăriri. Cea dintâi mare luptă pe care ne-o descriu acești autori e aceea care avu loc, în 1014, în strâmtoarea Kim-balongu (Kiipoc Aoyvoi), Câmpulungul românesc, în părțile unde românii erau numeroși, în valea Strymonului de Sus – și Kleidion. Samuel, știind că împăratul obișnuia a intra prin aceste strâmători, le întări puternic, cu santuri și palisade de lemn, îngrămădind acolo trupele sale. Când armata bizantină pătrunse înăuntru, bulgarii îi atacă de toate părțile, prăvălind de sus asupra lor tot felul de proiectile. Situația era foarte critică și numai datorită curajului strategului Nikephoros Xiphias, al themei Macedoniei, biruinta fu câștigată.

531

Acesta ocoli muntele Belasita (Balathista) și căzu în spatele bulgarilor, care, prinși din două părți, fură cu totul zdrobiți. tarul abia scăpă din învâlmăseală, fugind, cu fiul său, la Prilep. Cincisprezece mii de bulgari căzură în mâinile bizantinilor¹⁷⁵.

Cronicarii bizantini afirmă că Basilios voi să dea o lecție teribilă îndărătnicilor săi dușmani. Toți prinșii bulgari fură orbiți din ordinul său la fiecare sută și se lasă unuia un singur ochi, pentru a-i putea conduce pe ceilalți, căci ei fură trimiși la Prilep, lui Samuel. tarul, doborât de atâtea dezastre, era bolnav și, la vederea privelistei îngrozitoare, căzu la pământ, fără simțire. După două zile el își dădu suflul (6 octombrie

1014¹⁷⁶)

Biruinta aceasta de la Câmpulung, urmată de moartea țarului Samuel¹⁵, înseamnă începutul agoniei statului bulgar. Luptele se mai urmează, cu înverșunare, câțiva ani. Dar lipsiți de curajul și talentul militar al șefului lor, bulgarii nu mai puteau spera vreo mântuire. Partidul national scăzu simțitor, în urma atâtor nenorociri; marea, majoritate a poporului dorea acum pacea cu orice chip.

Basilios continuă mersul său biruitor înainte, cucerind fortul Matzukion, pe valea Strumitei. Unul din generalii săi de seamă, Theophylactos Botaneiates fu surprins de bulgari, în strâmtoare și

aproape toată armata ce o avea cu dânsul pieri. El însuși căzu în această luptă, împăratul asedia apoi Melnic, care se predă, și își retrase trupele la Mosynopolis, ca să se

175 Kekaumenos dă cifra de 14.000.

176 Cedr., II, p. 458.

532

odihnească. Acolo află știrea morții lui Samuel și, fără a lăsa timp dușmanului să se refacă, porni iarăși asupra-i, îndreptându-se de astă dată către Pelagonia. Bitolia, Prilapon (Prilep), Stypion (Istib, Stip) căzură în mâinile sale. În 1015 el cuceri Vodena.

Urmașul și fiul lui Samuel, Gabriel Roman, numit și Radomir, trimise un sol la Basilios cu scrisori de supunere. Acesta, drept răspuns, îl expediază în primăvara 1015 pe Xiphias împreună cu Constantin Diogenes ca să atace Moglena. Cetatea, puternică, se împotrivi cu înverșunare, împăratul e silit a veni el însuși cu armata pentru a o asedia, și Moglena cade în mâinile sale. Basilios strămută de aici toată populația la frontierele depărtate ale Persiei. Cetatea fu dărâmată la pământ. Țarul Gabriel Roman e asasinat în acel an de vărul său Ioan Vladislav, fiul lui Aron (1015). Noul țar face la rândul său propuneri de închinare, care se primesc. Dar informat că Vladislav se pregătește pentru a ataca, împăratul se întoarce cu armata iarăși în inima Bulgariei, devastează Pelagonia, ajungând până la Achrida, capitala țărilor bulgari, unde Samuel își fixase în cele din urmă reședința. După ce o cuprinde și pe aceasta, Basilios se îndreaptă îndată către Dyrrachion, pe care Ioan Vladislav amenința să pună mâna. Dar înfrângerea suferită de o armată, trimisă în Pelagonia, sub conducerea strategului Gonitziates și a protospatharului Oreste, îl face să se întoarcă în locurile acelea, împăratul se retrage apoi la Thessalonice, trimițând un corp de expediție sub comanda lui Xiphias către Tria-ditza. Toate fortărețele din acea regiune cad în mâinile bizantinilor.

La sfârșitul anului 1016, împăratul vine încă odată în această parte, asediind, fără izbândă, Pernikon (Pernic).

533

MCOIAE BANESCU

În primăvara anului următor, luptele se reiau. Cetatea Longos cade în mâinile bizantinilor; Castoria e asediată apoi, fără a putea fi luată. De aici, împăratul cucerește alte cetăți, între care Setaena, unde

se aflau enorme cantități de grâu. În ianuarie 1018, Basilios se întoarce în Capitală, în vremea aceasta, Ioan Vladi-slav e ucis la asediul cetății Dyrrachion, pe care se silea a o cucerii, în urma acestui eveniment, Basilios se întoarce iarăși cu armatele în Bulgaria, pentru a înfrânge cele din urmă rezistente. Această ultimă campanie fu un adevărat triumf prin ținuturile sleite de atâtea războaie ale dușmanului. Krakras, unul din cei mai însemnati șefi ai bulgarilor, se supune împăratului, împreună cu peste treizeci de cetăți. El se prezintă biruitorului la Serrhes. Alt șef, Dragomuzos, căpetenia regiunii Strumitei TOC ev Tfi ZTpoi) 4.7UTri Ttapeaxrpeax; urmă exemplul său. Apoi Bogdan, „castelanul fortărețelor din interior” (6 TCOV ev80Tepco Ketaipcov

La Strumita, mitropolitul Bulgariei, David, îi ieși înainte cu scrisori de la văduva lui Vladislav, care declara că renunță la drepturile sale asupra Bulgariei. Trecând apoi prin Scopje, Stypion, Basilios intră biruitor în reședinta puternicilor tari bulgari, Achrida. Acolo i se înfățișă tânăra văduvă cu toți copiii și nepotii săi, supunându-se împăratului. Acesta o primi cu cinste, făgăduindu-i a o lua la Constantinopol, unde avea să obțină rangul de patrikia zoste la curtea bizantină1521. O mulțime de alți nobili bulgari alergară aici, pentru a se supune cuceritorului. Acesta îi primi cu

177 Ibidem, p. 467.

534

bunăvoință, dându-le ranguri nobiliare. La Deabolis (Devol) i se aduse Ibatzes, unul din aprigii luptători, care singur nu voise a depune armele și fusese prins și orbit de generalul Daphnomeles.

Trecând de aici la Castoria, primind pretutindeni închinarea celor din urmă căpetenii bulgare, împăratul se îndreptă către miazăzi, străbătu Thessalia, locul atâtor năvăliri prădalnice ale bulgarilor, aclamat de populațiile mântuite de lunga nenorocire, oprindu-se la Atena, pentru a aduce mulțumiri Panaghiei Atheniotis-sa, Fecioarei adorate în Parthenon. Împăratul dăruie Mitropoliei din Atena multe și bogate odoare și porunci să se restaureze bisericile căzute în ruine.

G. Schlumberger, *Recits de Byzance et des croisades* Iere serie, Paris 1924, p. 58 și urm.: *L'empereurbasilellă Athènes*.

Împăratul se îndreptă către Sud, trecu frontiera Thessaliei, ajunse în Athena. El voia să sărbătorească triumful său pe vechea Akropole, făcând acest pelerinaj la vatra elenismului.

Vizita împăratului era o mare cinste pentru Athena, lăsată de mult în istorie. Acest om aspru de război, care ura știința și erudiția, zice Gregorovius, avea totuși conștiința că prin nimicirea monarhiei bulgare, el decisese victoria lumii grecești asupra celei slave. Astfel amintirea gloriei nemuritoare a Athenei trebuia să trezească în inima eroului o venerație mare pentru patria luptătorilor de la Marathon și Salamina.

De aici el se îndreptă în sfârșit spre Capitala sa, unde-și făcu intrarea, triumfal, în primele săptămâni ale anului 1019, aducând în alaiul său strălucit pe văduva lui Vladislav, Măria, cu fiii și fiicele sale, pe toți printii și prințesele statului strivit, după uriașele lupte purtate timp de trei decenii. Una din fiicele lui Ioan Vladislav.

535

NICOLAE BANESCU

Caterina, măritată cu Isaac Comnenos, va ajunge pe tronul împărătesc al biruitorilor săi¹⁷⁸.

Astfel se încheie acest război crâncen, care puse capăt puternicei monarhii a țarului Samuel, și care dădu lui Basilios II supranumele cu care a trecut în posteritate, acela de „Bulgaroctonul”.

Ultima campanie a lui Basilios II contra bulgarilor îndată ce află de pieirea lui Ioan Vladislav, ucis la asediul cetății Dyrrachion de comandantul bizantin Niketas Pegonites, împăratul iese din Constantinopol. Ajungând la Adrianupolis, îl întâmpină fratele și fiul vestitului Krakras, predându-i faimoasa fortăreață Pernik și alte 35, pe care îi primi cu cinste, înăltându-l pe Krakras la rangul de patrikios. Veni apoi la Mosynopolis. Acolo se prezentară soli din Pelagonia, Morovisdos și Lipenion, predând împăratului orașele. Pornind de acolo, sosi la Serres, unde veni și Krakras cu șefii celor 35 de castele predate, fiind bine primiți. Se supuse de asemenea Dragomuzos, oferind Strumitza și văzându-se cinstit cu rangul de patrikios, aducând cu dânsul și pe patriciul Ioan de Chadia, liberat din închisoare (căci fusese prins de Samuel și stătuse închis 22 de ani), îndată ce se apropie de Strumitza împăratul, veni arhiepiscopul Bulgariei David, cu scrisorile Măriei, sotia lui Ioan Vladislav, promițând a ceda Bulgaria, dacă va obține împlinirea dorințelor sale. Veni în întâmpinarea lui și Bogdan, șeful castelelor din interior și e cinstit și acesta cu rangul de patrikios. De acolo merge la Skopje și lăsându-l ca strategos autokrator în oraș pe David, patriciul Areianites se întoarce pe la Stypion și

Prosakon în aclamațiile poporului. Luând-o apoi spre dreapta ajunse la Ahrida, își așează lagărul, tot poporul primindu-l cu aclamații. Orașul e așezat pe o înălțime, lângă un lac foarte mare, de unde își ia izvorul fluviul Dri-nos, mergând către nord, apoi întorcându-se spre Apus și vărsân

™ Schlumberger și alții o socotesc fiica lui Samuel, dar e mai probabil că a fost fiica lui Ioan Vladislav (v. art. lui Lascaris): Secau de Radomir Aaron, BSI, III, 1931 (404 – 412). Aaron fu ridicat de Isac Comnenul în 1057 la rangul de proedros.

536

du-se în Marea Ionică (eig TO loviiov), la castelul Ilissos, metropolă fiind întregii Bulgarii, în care s-au construit palatele regilor bulgari și se aduna tezaurul lor. Deschizându-le, împăratul găsi mulți bani și coroane bătute cu mărgăritare și haine țesute cu aur și 100 centenarii de aur, pe care toate le cheltui în plată la soldații săi, lăsându-l pe Eustathios Daphnomeles cu o puternică garnizoană. Ieși apoi în lagăr și o primi pe văduva lui Ioan Vladi-slav, cu cei trei fii și șase fiice ale sale, prezentându-i și pe fiul natural al lui Samuel și două fiice ale lui Radomir, fiul lui Samuel, și cinci fii, dintre care unul orbit de Ioan, când îl ucise pe Radomir, fiul lui Samuel, cu sotia lui și pe Vladimir, ginerele lui. Erau și alți trei fii, născuți din Ioan, dar fugiseră în muntele Tmoron. Împăratul o primi cu bunăvoință și dădu ordin să o păzească, împreună cu ceilalți. Se prezentară împăratului și alți megistani ai bulgarilor, Nestoritzes, Zaritzes și Dobromir cel Tânăr, fiecare cu trupele sale, și fură primiți binevoitor și cinstiți. Atunci și Prusia-nos cu cei doi frați ai săi, copii ai lui Vladislav, fugiți în Tîrnovo, unde fuseseră înconjurați, trimit la împărat, cerând garanții pentru a se supune și ei. Împăratul dădu un răspuns plin de filantropie. Merse apoi la Prespa, construind în drumul său două castele; de la Prespa, vine la Diabolis unde-i primește cu vorbe mângâietoare pe Prusian și frații săi, cinstindu-l magistros, iar pe frați patricii. Acolo fu adus și Ivat (Ibatzes), orbits>. Atunci și Nikolitzas, de atâtea ori capturat și eliberat, veni noaptea ca să se supună împăratului. Acesta însă nu voise să-l trimese la Thessalonic poruncind să fie închis. Rânduind apoi cum crezu mai bine în privința orașelor Dyrrachion, Koloneia și Drynupolis, și punând gărzi în theme și strategii, dând voie ca din prinșii romani câți vor să rămână în țară, iar care nu să-l urmeze, veni la Castoria ((pti XocKaq Toaq i se (j, aoi iccci OTpatityo be,

eâuçifiaaq...). Acolo i se aduseră două din fiicele lui Samuel, care, văzând-o pe Măria, sotia lui Ioan, stând lângă împărat, se aruncară asupra ei ca s-o omoare. Dar împăratul le potolește mânia, promițând să le cinstească și să le covârșască de bogăție, iar pe Măria, cinstind-o cu demnitatea de teoatr], o trimite în captivitate, împreună cu copiii. Xiphias distruge castelele ev Zeppioic; mi teo SCOCKCO. Și merge împăratul la castelul Stayoik,, unde veni Elemăgos, archon de

1 Cedr. II, 467 – 470.

537

I

Belograd, în haine umile, cu colegii săi. De acolo pornind, veni la Athena. La Zetunion, văzând oasele bulgarilor căzuți acolo, când magistros Nikephoros Uranos îl bătuse pe Samuel, se minună. și admiră zidul ridicat de Rupe-n la Thermopile, pentru a-i opri pe bulgari. Fiind în Atena, aduse în sanctuarul Maicii Domnului mulțumiri pentru victoria sa și împodobind templul cu mărete și strălucite daruri, se întoarse la Constantinopol. și prin marele portic al Porții de Aur intră triumfal, împodobit cu coroană de aur, precedat de Măria, văduva lui Vladislav, de fiicele lui Samuel, și de ceilalți bulgari. Era indicția a II-a, anul 6527. Și astfel, cu trofee și biruintă, intrând în Marea Biserică și înăltând cântece de mulțumire, merse în palat.

După supunerea Bulgariei, trec la dânsul și croații, cu șefii lor, doi frați. Numai comandantul de Sirmium, fratele lui Neston-gos, Sermon, nu voi să se supună. Constantin Diogenes, comandantul din părțile vecine, e trimis sol la dânsul. Diogenes îl suprimă și e pus să conducă ținutul, în locul său.

După supunerea definitivă a întregii Bulgariei (cel din urmă șef adus la ascultare fu Sermon, castelanul faimoasei cetăți Sirmium, pe Sava, ucis de Constantin Diogenes), împăratul reorganiza această țară, mulțumi ndu-se a ocupa cetățile principale cu garnizoane bizantine și a pune în fruntea administrației guvernatori cu titlul de „duci” sau „catepano”. Vechile obiceiuri ale statului bulgar nu se răsturnară prin urmare și, afară de ocupația militară, nu se înova nimic, impozitele de exemplu, se percepură în natură ca pe vremea țarului Samuel. Basilios II dovedi în această privință nu mare simt politic. El lăsă Bisericii bulgare forma sa națională¹⁸⁰.

180 în myia Xvov din mai 1020 către Ioan arhiepiscopul de Ohrida: ei vâp if\q x & puq eyicpa TEÂQ Lyevbeșa, ce/l-a toc TOdltriq 5

i. Kaioc a Tcapão Ttaota 5 ie/ripfioaj. Lv. Cf. Dolger, Regesten, I. Teii, nr. 806 – 807, p. 104. [I. Snegarov, Istoriija na Ohridskata arhiepiskopija, ed. II, vol. I, Sofia, 1995, p. 52 – 631.

538

Numai patriarhatul fu înlocuit cu arhiepiscopatul de Achrida. Trei novelle ale împăratului prescriau întinderea arhiepiscopatului, așa cum fusese pe vremea țarului Petru. Jurisdicția sa se întindea și asupra „Vlahilor din toată Bulgaria”. Numai Mitropolitul de Distor rămânea supus Patriarhiei de Constantinopol.

B. Granic, Kirchenrechtliche Glossen zu den vom Kaiser Basilios II. dem autokephalen Erzbistum von Achrida verliehenen Privilegien, „Byzantion” XII, 1937, p. 395 – 415.

Basilios II dădu 3 edicte de privilegii pentru arhiepiscopatul de Achrida, din care numai al doilea e datat (mai 1020). N-au ajuns la noi în original, ci numai în documentul de confirmare a privilegiilor, dat de Mihail VIII Paleologul în august 1282.

Motivele acordării acestor privilegii au fost politice mai ales. La asta a contribuit poate și momentul politic religios (n-a vrut să mărească sfera de influență a patriarhului de Constantinopol).

Îndemnul pentru acordarea privilegiilor i-a venit de la arhiepiscopul de Achrida, Ioan.

Întinderea teritorială a arhiepiscopatului de Achrida (= Ohrida) era mult mai mare decât a Iustinianei Prima. Structura etnică: mai ales slavă, cu o împletire de resturi ale populației romanice (numită aci Poc-oi) și ale elementelor grecești din orașe mai cu seamă. De-a lungul Vardarului apar și așezări turcești (oi reepi TOV pkxp86 cpetov Toup Koi).

Situația de drept a arhiepiscopatului autocefal de Ohrida nu e determinată mai de aproape, și nici raporturile cu celelalte regiuni autocefale. Basilios o presupune cunoscută, căci întărește numai situația ce o avuse sub Samuel. Era o organizare bisericească independentă, alături de celelalte organizații independente, deci pus alături de patriarhii de Roma, Constantinopol, Alexandria, Antiochia, Ierusalim, de arhiepiscopul de Cipru (p. 103). Căpetenia acestei organizări poartă titlul de ăpziEKiaKonoq, dieceza sa: ocpxie TuaKOTIT]. În novellele împăratului Iustinian, episcopii de Roma, Constantinopol, Alexandria, Antiochia și Ierusalim au titlul complet de ăpxvercio Kortoc; teod Jiaăpmpxriq. Jurisdicția nu e cuprinsă în edict,

dar prin analogie cu vechile auto

539

NICOIAE BĂNESCU

cefale diecese trebuie să admitem că aveau consacrarea episcopilor sufragani, precum și supravegherea.

Constituția și organizarea se deosebesc de ale celorlalte prin lipsa categoriei de mijloc a episcopilor, aceea a mitropoliților, care în organizarea patriarhatului erau a doua instanță în domeniul administrativ și al judecării bisericești.

Dispoziții pentru imunitatea clericilor, se întind la ETtipeia, cÂKou, 68 iov.

Reglează situația materială a arhiepiscopului, îi dă dreptul de a ridica darea KCIVOVIKOV de la episcopii sufragani și de la toți vlahii și turcii din arhiepiscopat.

Boierii își păstrară privilegiile. Mulți dintre ei fură primiți în nobilimea imperiului, fiind atrași astfel în serviciul său.

11. Expediția în Armenia și Georgia (1020 – 1022). Noi anexiuni la imperiu îndată ce sfârșește cu bulgarii, Basilios II pornește în expediție în regiunile Caucazului, unde stăpânirea sa începuse a fi serios amenințată. Regele din Georgia (ăpzcov if\ e, Apaayicce;, îi zic bizantinii), Giorgi sau Keorki I, uzurpase posesiunile moștenite de împărat în acele părți prin testamentul lui David. El atrăsese în această revoltă pe Sempad (Sembat, împad), regele Armeniei și năvălea adesea peste frontierele imperiului, jefuind. Basilios se hotărî a-i aduce la ascultare pe rebeli și, în fruntea unei puternice armate, porni, către sfârșitul anului 1020, prin întinsele theme ale Asiei. Urcând cursul superior al Eufratului, el ajunse la puternica cetate Karin (Erzerum de azi), care se afla atunci în mâinile bizantinilor, împăratul trimise de aici emisari adversarului său, invitându-l la supunere, în urma răspunsului negativ ce-l primi, înainta mai de

540

W

*

parte, în inima țării, devastând ținuturile. Pe marginile lacului Balagatsis, o parte a trupelor sale se ciocni cu ariergărzile armatei georgiene, împăratul se aruncă în urmărirea dușmanului, care fugă neconținut din fata lui. Detașamentele trimise în toate părțile pustiesc ținuturile fertile ale țării, împăratul iernează la Trapezunt, unde

primește propuneri de pace. Patriarhul Armeniei, Bedros I, îi aduce scrisori de supunere din partea regelui Sembat (începutul lui 1022), aflat în luptă cu propriul său frate și amenințat pe deasupra de turcii selgiucizi, care acum își fac întâia oară apariția în părți ale Armeniei pe care aveau să le pustiască apoi de atâtea ori; regele armean se hotărî a ceda după moarte statele sale imperiului, asigurându-și astfel protecția care-i era acum foarte necesară, împăratul primi aceste propuneri, răsplătindu-l pe rege cu titlul de magistral.

Un alt puternic șef armean, Senakherim, suveranul din Vaspuracan (Baaâtpa Kccvia), hărțuit de luptele intestinale ce sfâșiau Armenia, amenințat de șefii arabi din apropiere și speriat mai cu seamă de apariția turcilor selgiuciti, se hotărî de asemenea de a-și ceda regatul împăratului bizantin, care-i dădu în schimb titlul de europalates și provincia Sebasteia (Siwas), unde se strămută cu toată familia sa, cu șefii, războinicii și o parte însemnată a supușilor săi. ținutul său fu anexat la imperiu, cetățile ocupate de garnizoanele împăratului¹⁸². Regele Georgiei rezistă însă și, în timp ce schimbă ambasade cu împăratul, arătându-se gata a se retrage din domeniile ce fuseseră cedate de David, el

Dolger, Regesten, I. Teii, nr. 813 (p. 105): în 1021/1022, cf. Dolger, Regesten, I. Teii, nr. 809 (p. 104).

541

NICOLAE BANESCU

căuta numai să câștige timp pentru a-l birui pe împărat. O răsccoală se produse atunci în spatele împăratului și regele georgian nu era străin de ea. Cei doi generali lăsați în Asia Mică, vestitul Nikephoros Xiphias și Nikephoros Phokas, fiul lui Bardas, se înțeleseră pentru a ridica împreună armele împotriva lui Basilios. Dar Phokas fu ucis de Xiphias, la o întrevvedere ce o avură și acesta însuși e prins, fără multă greutate, de către Theophylaktos Dalassenos, trimis de împărat împotriva răsculaților, în amintirea marilor servicii ce i le adusese în războaiele cu bulgarii, împăratul îi lăsă viața și Xiphias fu silit numai a se retrage într-o mănăstire.

În sfârșit, în septembrie 1022, Basilios zdrobi, într-o mare luptă, armatele lui Giorgi și acesta fu silit a cere pacea. El părăsea în mâinile bizantinilor toate cetățile și teritoriile care făcuseră parte din moștenirea marelui europalates David, precum și o parte chiar din propria sa stăpânire.

Astfel se încheie această expediție care împinse hotarele imperiului dincolo de Eufrat. Ea fu cea din urmă biruință strălucită din lungă și zbuciumată carieră militară a lui Basilios II.

Z. Avalichvili, La succesion du cumpătate David d'Iberie, dy-naste de Tao, „Byzantion”, 8, 1933, p. 177 – 202.

Istoria curopalatului David din Tao (t 1.000) e cunoscută prin intervenția sa viguroasă pentru a salva tronul lui Basilios II, amenințat de răscoala lui Bardas Skleros (978 – 979). Contingentele trimise de ei au decis, se pare, în a doua bătălie de la Pancalia, victoria imperialilor. David, om de stat înțelept, obține în schimb anume compensații teritoriale ce i s-au dat cu titlu viager numai. El a lăsat la moarte sa toate posesiunile lui Basilios II și acesta

542

venea în persoană acolo, ca să-și ia moștenirea în primire. Un nou statut teritorial a fost fixat la această frontieră a statului bizantin și violarea lui de regele abkhazo-georgian Giorgi I a adus războiul din 1021, care a întins hotarele imperiului până în valea fluviului Kour.

În pragul secolului al XI-lea, un curent se desemna în politica caucaziană, la hotarele Imperiului bizantin, curent plin de viitor și destul de puternic pentru a ține piept și imperiului și, mai târziu, turcilor. El tindea a reuni într-un mănunchi diferitele ținuturi georgiene, un fel de tendință pancaucaziană. Această mișcare din care va ieși monarhia abkhazo-georgiană, singura formație politică autohtonă durabilă în Caucaz, se leagă de persoana și activitatea curopalatului David din Tao. Pentru a vedea clar în certurile bizantino-iberiene din vremea lui Basilios II, trebuie deci să ținem seamă de aceste două tendințe contradictorii și profunde, care se izbeau în Caucaz, anume absorbirea treptată a principatelor și regatelor armene de către Imperiul grec și formarea regatului Georgiei, nucleu al unui vast stat caucazian.

Coborător în linie directă din curopalatul Asot (f 826), David făcea parte din acea familie a B agratizilor georgieni ale cărei ramuri exercitau, sub voga și depărtata suveranitate bizantină, un fel de condominium pe teritoriile Ciorokului de mijloc (Teho-rokh) și cursului superior al fluviului Kour (Kura).

La începuturile lor în această regiune muntoasă, ei o găsiră aproape pustie, devastată de războaie și invazii. Coloni georgieni fugind de regimul arab, repopulară aceste ținuturi. Ei se grupară în

jurul familiei domnitoare, instalate cu Asot curopalatul la Arta-nandj, în Clardjeth. Se formă o tradiție dinastică pe care Porphy-rogenetul o înregistra în secolul al X-lea și care și-a găsit interpretul său în Soumbat, fiul lui David, poate un Bagratid, autorul unei cronici a acestei familii. Pe acest pământ se ridicară catedrale, biserici, mănăstiri georgiene, adesea în locul vechilor clădiri armene, în epoca curopalatului David, această parte a bazinului Ciorocului era georgiană de două secole.

Nu se poate spune cum a început situația politică a lui David Curopalatus. Stăpân pe un domeniu ereditar modest în Tao, el fu apreciat de timpuriu de bizantini, ca un aliat prețios în raporturi

543

le lor cu numeroasele principate creștine și musulmane care se formară, între lacul Van și Caucaz, pe urmele dominației arabe. Preeminenta sa începe din timpul lui Romanos II (f 963), căci e probabil că în acea epocă a primit în beneficiu de la imperiu anumite teritorii în țara superioară, despre care vorbește Viața georgiană a hagioriților Ioan și Euthymios (Vita Beatip.n. loban-nis atque Euthymii, An. Boli., t. 36 – 37). Dar importanța lui ieși la iveală cu prilejul luptelor intestinale de la Bizanț, în anii 978 – 979, apoi cu rolul său de arbitru înțelept în afacerile Georgiei și Armeniei. Principalul motiv pentru care David merită recunoștința armenilor a fost eliberarea teritoriilor lor între Erzerum și lacul Van.

În Georgia, rolul său fu eminent. El a fost creatorul regatului Georgiei, sau al monarhiei abkhazo-iberice. Iată faptele principale.

Neavând copii, adoptă și crescă ca moștenitor în Tao pe tânărul Bagrat, coborâtor, prin mama sa, din regii Abkhaziei, și prin tatăl său, Gurgen, din dinastia bagratidă din Karthli, căreia David însuși îi aparținea, îndemnat de tendința unitară care se manifesta atunci, curopalatul încercă a asigura lui Bagrat cele trei moșteniri: Tao (prin adopție); Abkhazia (domeniul mamei sale); Karthli, patrimoniul său propriu, administrat de tatăl său Gurgen. Bagrat fu proclamat (974 – 975) ca moștenitor de Karthli; devenit major, fu proclamat în 977 – 978 ca rege de Abkhazia. În 1008 îi succedă tatălui său în Karthli și rămase în fruntea Regatului Unit până la moartea sa, în 1014.

Basilios II, beneficiarul ultimelor dispoziții ale lui David, veni în conflict cu George I, regele Georgiei, fiul lui Bagrat III, moștenitorul prezumtiv al curopalatului.

*

Ajutorul dat lui Basilios II contra lui Bardas Skleros fu răsplătit cu cesiuni teritoriale „în ținuturile superioare ale Greciei”. Autorul „istoriei universale”, stefan din Taron, zis Acolik, precizează aceste teritorii: Karin (Theodosiopolis biz., viitor Erzerum), Basian (Phasiane), fortăreața Sevuk etc. Instalarea lui David la Karin și în Phasiane fu conformă politicii urmărite de Bagratizii georgieni. Cantoanele din Harkh și Apahounikh erau orientate către lacul Van, de asemenea. Aceste teritorii cedate de imperiu între Erzerum, Olthisi (afluentul Ciorokului) și lacul Van trebuiau

544

În mare parte să fie cucerite. Curopalatul duse o politică de largi vederi. Principala provincie cedată, Apahounikh, rămase în puterea lui Bad, emirul de Akhlat, un Nerwanid, până la moartea sa, în 990 – 991. Atunci fu cuprins Manazkert de trupe aliate ibero-ar-meniene (998 – 999). Pierdută în 1070, în mâinile lui Alp-Arslan, fu recucerită de Romanos Diogenes, pentru a fi pierdută definitiv după marea înfrângere a Bizanțului din 19 august 1071.

Marele curopalat muri 30 martie 1.000. Cronicarii armeni îl acuză pe Basilios II de a fi instigat pe nobilii din Tao pentru a-l asasina. Ar fi turnat otravă în caliciul oferit curopalatului în timpul slujbei. Matei de Edesa vorbește de asemenea de un nelegitim complot contra acestui venerabil print. și el menționează „liturghia homicidă” și o tentativă infructuoasă de otrăvire prin cuminecătură; în fine, curopalatul ar fi fost înăbusit cu o pernă de episcopul georgian Hilarion, la instigația nobililor curții sale. Cronicile georgiene nu păstrează amintirea acestui asasinat. Se poate presupune că această versiune a fost fabricată în mediul antigrec și antiortodox al autorilor armeni. La Arisdaghes, curopalatul a fost asasinat de nobilii săi, din facțiunea prietenă bizantinilor, la Mathei de Edessa dimpotrivă, împăratul răzbuună asasinatul, prin pedeapsa cu moartea a asasinilor.

Între Bagrat III și tatăl său adoptiv a fost mare neînțelegere. El a fost acuzat, la un moment dat, de a fi hrănit cele mai negre gânduri față de curopalat. Cearta aceasta se pune către anul 988. David era rău văzut pentru legăturile lui cu imperiul. Așa s-ar explica schimbarea sentimentelor lui David față de Bagrat III și testamentul său în favoarea lui Basilios II.

Curopalatul odată dispărut, Basilios II alergă pentru a-și lua în

posesie moștenirea. El fu primit la Havacic, lângă Erzingian, de regele abkhazilor Bagrat, prin adopția lui David, și de tatăl său Gurgen, regele Iberilor. Acesta fu înălțat la rangul de magistros, fiul său la aceea mai înaltă de curopalates. De acolo Basilius continua vizita proprietăților sale, trecând la Manazkert și de acolo la Olthisi. Înainte de a se întoarce la Constantinopol, procedă la instalarea noilor autorități: guvernatori, judecători, comandanti etc. Grăbit a se întoarce, bulgarii îi dau de lucru, nu duse până la capăt litigiul teritorial cu printii georgieni. Conflictul izbucni pu

545

tin după plecarea sa. Gurgen, mai lezat de vecinătatea grecilor, deschise campania și ocupă partea bizantină din Tao. Neputând lua fortăreața Olthisi, își instala tabăra la Mamruan. O armată bizantină veni contra lui în Phasiane. Se negocie apoi. E sigur că în 1001 Basilios nu putu să-și impună voința cu totul dinastilor georgieni: o parte a moștenirii curopalatului era lăsată lor. Împăratul trebui să se acomodeze cu acest compromis și situația rămase neschimbată cât trăi Bagrat III, om activ și energic. Sub urmașul său, George I, războiul izbucni. Fie că el vru să ocupe o parte din moștenirea lui David ocupată de bizantini, fie că Basilios, liber în Balcani după 1018, vru să pună ordine în chestiunea teritorială din Iberia. Două campanii avură loc: 1021 și 1022. În interval, Basilios, care comanda personal, stătu în Trapezunt. Trupele fură cantonate pentru iarnă în Khaldia, pe tărmlul Mării Negre, după o primă campanie fără rezultat. Campania din 1022 sfârși cu o victorie completă a bizantinilor. Dar care fu rezultatul acestui conflict sângeros, din punct de vedere teritorial?

Olthisi, Erzerum, Basian, fură ocupate de bizantini. Georgia fu aruncată dincolo de linia care despărtea Tao în două. O serie de fortărețe în valea superioară a fluviului Kour fură asigurate de asemenea pentru Bizanț. Acest rezultat nu constituia mai puțin un succes considerabil. Stabilirea la Olthisi și în enclavele din propriu-zisă Georgie îi usurară opera de dezintegrare a Georgiei. Prin mijloace de atracție, Bizanțul știu să-și câștige feudalitatea provinciilor georgiene și mulți vasali ai lui Bagrat IV (George I moare în 1027) trecură în serviciul Bizanțului.

O nouă fază a relațiilor ibero-bizantine începea și influența bizantinilor devine tot mai mare. Liparit Orbeliani, puternicul vasal al lui Bagrat IV, va apărea ca un adevărat aliat al imperiului.

Achizițiile lui Basilios II, făcute în paguba Georgiei și Armeniei, fură încorporate în thema bizantină a Iberiei, cu Erzerum și Ani ca bulevarde principale. Statele armene fură absorbite cu totul, în momentul în care se termina războiul ibero-bizantin, acordul definitiv fu semnat, prin care Senakherim, dinastul din Vas-puracan și socrul lui George I, cedă domeniul său, la Est de Van, împăratului grec. Mai târziu, anexarea micilor regate ale Bagratizilor armeni fu desăvârșită, în timp ce se arăta tot mai mult peri

546

colul turc. Conștienți de puterea lor restaurată, bizantinii concepură, către finele secolului X, planul unei lichidări generale a acestor regate și domenii, aproape independente, care umpleau frontierele orientale ale imperiului, în Armenia și Iberia. Plan de lungă durată, favorizat de altfel de fărâmitarea în care se afla mai ales Armenia.

Sub presiunea bizantinilor, Bagratizii georgieni, părăsind domeniile lor în Armenia, se vor retrage în posesiunile lor abkha-zo-georgiene. Mai bine situați geografic decât confratii lor din Armenia, ei vor lupta acolo unde alții abdicau și vor ajunge mai târziu la un grad considerabil de prosperitate și putere. Ei vor urma exemplul lui David Curopalatul, încercând a-și asocia la opera de consolidare a Georgiei țările limitrofe din Armenia¹ 31.

12. Tulburările din Italia. Restaurarea puterii imperiului în Apus

După moartea lui Otto III (1002), Henric II de Bavaria se urcase pe tronul Imperiului de Apus. În posesiunile bizantine ale Italiei, nemulțumirea populațiilor lon-gobarde stoarse de administrația abuzivă a imperiului, provocă o mișcare violentă, care luă proporții și amenință a pune capăt stăpânirii grecești din Italia sudică.

În fruntea mișcării se afla un bogat longobard, din Bari, cu numele Meles sau Melo. Împreună cu fratele său sau cumnatul său Datto (Dattus), el se hotărî a scutura jugul nesuferit al guvernatorilor bizantini. Revolta izbucni în mai 1009. Rebelii pătrunseră în Bari, pe care-l ținură o vreme. Ei își asigurară ajutorul arabilor, care atacau, în aceeași vreme, ținuturile sudice ale Italiei.

Împăratul era ocupat cu războiul său în Bulgaria; trimise însă, împotriva răsculaților, pe protospatharul

547

NICOLAE BANESCU

Basilios Argyros (Mesardonites), strategul de Samos, cu o puternică armată. După două luni de asediu, Bari fu ocupat de bizantini (iunie 1011) și Meles cu fratele său își găsiră refugiul pe lângă prințul de Capua, Pandulf II.

Meles își caută atunci aliați pretutindeni, pentru a relua lupta. Bizanțul va cunoaște acum un nou dușman, care va fi pentru el multă vreme o primejdie reală: normanzii. Papa Benedict VIII, care nu era bucuros de a vedea întinzându-se iarăși influența bizantină în apropierea sa, îi dădu tot sprijinul. Normanzii pelerini, care de multă vreme obișnuiau să se închine în biserica Sfântului Mihai de pe muntele Garganus, mai sus de Bari, pe coasta Adriaticii, îl întâlnesc pe Meles în haine de modă bizantină; acesta le povestește istoria și nefericirile sale, îi convinge că grecii ar putea fi ușor alungați și le spune că dacă ar vrea să lupte cu el, ar găsi acolo o pradă bogată. Ei făgăduiesc să se întoarcă cu tovarăși de-ai lor mai numeroși. Ajunși acasă, târăsc cu dânșii pe mai mulți și se unesc cu rebelul. Cu ajutorul lor, Meles pornește în primăvara anului 1017 asupra Apuliei. „Catepano” al ținuturilor bizantine era acum Leon Tornikios, supranumit Kontoleon (Leon cel Scurt). O luptă, pe care o pierde, deschide drumul năvălitorilor către sud. Tornikios e rechemat la Constantinopol și în locul său e trimis Basilios Bojoannes sau Bojannes™, un șef energic, care sosi la 1018 cu întăriri. Acesta știu să-și atragă de partea sa pe prințul de Capua. Într-o luptă sângeroasă (oct. 1018), aproape de Cannae, el zdrobește armata lui Meles. Normanzii pier aproape toți în această aprigă izbire. Meles, nemaiputând afla sprijin pe lângă

548

r șefii longobarzi, care, în urma dezastrului său, căutau a se apropia iarăși de bizantini, se retrase la începutul anului 1020 în Germania la Bamberg, nădăjduind a-l hotărî pe Henric II a interveni în favoarea sa în Italia sudică, împăratul îi recunoaște titlul de duce de Apulia. Dar Meles moare acolo, în aprilie 1020, fără a-și fi putut îndeplini visul.

Biruator, noul „catepano” ridică o serie de cetăți la granița de nord a Apuliei, printre care cea mai puternică era Troia, a cărei pază o încredința normanzilor intrați în serviciul său. Obține de la Pandulf trecerea armatei prin teritoriile sale și-l atacă în 1021 pe Datto, în turnul său de la îmbucătura apei Gangliano¹⁸³, unde papa îi oferise

azil. După un asediu de două zile, turnul fortificat cade și Datto este luat prizonier la Bari, plimbat pe un măgar și aruncat în mare (iunie 1021). Astfel puterea imperiului se întinse iarăși, datorită acestui mare șef militar, în Italia de la Troia până la limitele statului pontifical. ținutul de nord al Apuliei, unde ridică și restaura orașe, se și cheamă țara Cate-panului, de unde numele de „Căpitanato”.

Henric II trecu, la stăruintele Papei, în Italia, pentru a înfrâna această expansiune a grecilor de la sudul peninsulei (1022). El asedia puternica cetate Troia, apărată cu mare îndărătnicie de normanzii lui Bojoan-nes. Împăratul stătu sub zidurile ei zadarnic, mai bine de trei luni și trebui să se mulțumească în cele din urmă cu o aparentă de capitulare. El se retrase către nord, fără alt rezultat decât recunoașterea autorității sale din partea principilor longobarzi. Îndată după re

1 Mai sus de Napoli, în golful Gaeta; <

549

NICOLAE BANESCU

tragerea sa, nemulțumirile și luptele izbucniră iarăși în sudul Italiei. Bizantinii își recâștigă înrâurirea lor atotputernică asupra micilor state longobarde.

Împăratul Basilios II, la capătul vieții sale glorioase, hotărâse a pune piciorul și în aceste îndepărtate posesiuni zbuciumate ale imperiului său. El se gândea serios a smulge Sicilia din mâinile arabilor, pentru a-și asigura stăpânirea Italiei sudice. O armată numeroasă, compusă din varegi ruși, bulgari, vlahi, turci (unguri) și din contingente ale themei Macedoniei, fusese expediată, în primăvara anului 1025, pentru a deschide această campanie care ar fi întors, poate, pentru multă vreme mersul lucrurilor în Italia sudică, în curând trebuia să urmeze și împăratul. Dar moartea sa puse capăt acestui mare proiect.

Cu un an înainte o expediție a rușilor, sub comanda unui șef îndrăznet, Chrysocheir, pătrunsese în Bosfor, amenințând Capitala. Ieșind în Arhipelag, flota rusească fu nimicită cu totul de flota themei Kibyrraiotes, de strategul de Samos David și de Nikephoros Kabasilas, ducele de Thessalonic (Cedrenus, II, p. 478 – 479).

La 15 decembrie 1025, Basilios își dădu sfârșitul, după o scurtă boală. El îl chemase, cu câteva zile mai înainte, pe fratele său Constantin, și depusese în mâinile sale conducerea imperiului. El lăsa

imperiul în cea mai mare putere. Lunga sa domnie, de 50 de ani, îi zdrobise pretutindeni pe dușmani, restaurase hotarele cele mai îndepărtate. Niciodată Imperiul bizantin n-a avut un prestigiu mai mare.

550

13 Actele interne și novellele lui Basilios II

Cu aceeași rară energie, Basilios știe să intervină în afacerile interne ale statului, silindu-se a pune capăt relelor care săpau la temeliiile lui. El fu însuflețit de nobila dorință de a pune capăt întinderii marii proprietăți în paguba celor mici. Împăratii Romanos Lekapenos (922 și 936, novelle) și Constantin VII interveniseră energic pentru a opri aceste abuzuri. Nikephoros Phokas fusese pentru un tratament egal, el susținuse și drepturile clasei proprietarilor feudali.

Adversarul lor neînduplecat fu Basilios II. Revoltele teribile ale lui Skleros și Phokas îl făcură să ia măsuri severe pentru a împiedica puterea lor. Basilios dădu în această privință o novellă celebră în 996 (Dolger, Regesten, nr. 783, p. 100), prin care lua măsuri împotriva bogaților, întărind vechile dispoziții ale lui Romanos Lekapenos (novellă din 922). Novellă aceasta cuprinde un număr de adnotatii scrise de împăratul însuși, pe marginea textului ce i se prezentase spre semnare, împăratul începea prin a constata numeroasele plângeri ce primise, în timpul călătoriilor sale, din partea celor săraci (îtevrjTEQ) împotriva celor puternici (8 i) voc Toi), care le uzurpă proprietățile, asigurându-și posesiunea prin împiedicarea păgubașilor de a-și reclama drepturile în timp de 40 de ani (după care urma prescripția). Basilios ilustrează constatările sale cu numele celor mai de seamă latifundiari ai vremii: familiile Phokas și Mateinos. Împăratul relatează un caz nou, care ne arată cum se putea ajunge din clasa mai de jos la această situație, prin acaparare; este al lui Philo-kales, simplu tânăr, care mai înainte trăia ca oricare altul, din munca brațelor sale, iar acum era îmbogățit.

551

NICOLAE BANESCU

ajuns la înalte demnități și stăpânind imense domenii. Împăratul, trecând prin posesiunile acestuia și primind plângeri de la cei despuiați, porunci ca toate construcțiile ridicate de dânsul pe aceste pământuri răpite săracilor să fie rase și pământurile restituite acestora. Basilios hotărăște că așa se va întâmpla cu toți aceia care își

vor apropia în chip silnic bunurile săracilor. Prescripția, de 40 de ani ori chiar mai lungă, nu va avea puterea de a împiedica întoarcerea bunurilor către vechii lor posesori, care nu sunt ținuti a răscumpăra cheltuielile și îmbunătățirile făcute.

Mai departe, împăratul, convins că o mulțime de mici proprietăți au fost câștigate de mănăstiri, prin aceea că un tânăr, clădind o biserică, îi dăruia proprietatea, pe care, după naștere, pune la mână mitropolitul ori episcopul, interzice acest lucru pe viitor, poruncind restituirea pământurilor. Unde se află cel puțin doi sau trei călugări în serviciul bisericii, bunurile nu se vor restitui, dar ele își vor păstra calitatea de bunuri tărănești și episcopul ori mitropolitul nu vor avea dreptul de a dispune de dănsale.

Împăratul interzice mai departe transformarea bisericilor de sat în mănăstiri, prin sporirea numărului călugărilor la mai mult de nouă sau zece. El declară nule toate hrisoavele (chrysobullele) date de fostul parakimomenos Basilios, recunoscând valabile numai pe cele revizuite de dânsul, care vor purta mențiunea $\epsilon\tau\rho\phi\rho\varsigma$ r („a fost confirmat”).

Basilios II, novella din 1 ianuarie 996 Cvo-o-aerna, împăratul, prin judecarea personală a proceselor și cu prilejul șederii sale recente în Asia Mică, a observat cu proprii săi ochi rapacitatea celor „puternici”, de aceea hotărăște:

552

[STORIA IMPERIULUI BIZANTIN

Achiziții ale „puternicilor” de la cei „săraci” care datează dinaintea de prima lege a lui Romanos I (deci înainte de aprilie 922) și pot fi dovedite prin documente corespunzătoare, vor rămâne valabile. Dar pentru dobândiri care s-au făcut după acest termen, până la 1 ianuarie 996, sau se vor face în viitor, prescripția nu va avea niciun efect (în genere 40 ani); proprietatea lor trebuie restituită „săracilor”, fără nicio despăgubire a prețului de cumpărare și a îmbunătățirilor. Altă dispoziție a novellei:

Se întâmplă că în comunitățile rurale (% (opia), un tânăr (xeopitrit) clădește o biserică pe pământul său și dăruiește, cu consimțământul tovărăsiei, acestei biserici partea sa de pământ, se face călugăr și-și petrece viața în biserica sa; că un al doilea și al treilea fac același lucru și așa se naște o mănăstire de doi sau trei călugări. După moartea sa, mitropolitul sau episcopul pune pe o astfel de mănăstire mâna și vătăma pe „săraci”, prin dăruirea ei către

„puternici”. Asemenea fundații trebuie numite „case de rugăciune”, iar nu „mănăstire”, și restituite „săracilor”, chiar dacă au fost dăruite de mitropolit sau episcop și dacă termenul al expirat. Ele vor fi supuse comunității satului și vor avea tot atâția călugări câți au avut la început.

Casele de rugăciune care se bucură de indemnități regulate (ocă. ejj. via), de bani de lumânări (epo>i5 ai/iai) sau au KCci5 ioj. ața (Stiftsitze, rezidente), chiar în mod nedrept, rămân sub mitropolii sau episcopii sub care se află, dar nu pot fi date altor persoane. Dacă, în felul arătat, s-au format mănăstiri de nouă-zece călugări, ele sunt supuse mitropolii, episcopilor, dar noi posesiuni nu pot dobândi. Mitropolii și episcopii nu pot, pentru a t forma „mănăstiri”, să mărească numărul călugărilor la nouă sau mai mult, chiar dacă se află proprietate suficientă pentru așa de l mulți. Mai mult, asemenea „case de rugăciuni” aparțin comunității, pe când „mănăstirile” al căror număr din împrejurări nefavorabile a scăzut sub nouă, rămân supuse mitropolii și episcopilor.

Altă dispoziție:

Chrysobulele date de la intrarea în domnie a împăratului până la căderea lui Basilios proedros și parakimomenos sunt nule, dacă n-au formula împăratului, eirpfi5 r.

553

Documentul acesta e de cea mai mare însemnătate. El ne arată energia cu care împăratul căută să sfârșame atotputernicia marii aristocrații agrare, care-i dăduse atâta de lucru în Asia Mică. Novella pare însă că nu s-a aplicat cu toată rigoarea. Știm de pildă că Eusta-thios Mateinos, după cinci ani, se găsea încă în domeniile sale imense, unde-l găzduia pe Basilios, la întoarcerea acestuia din expediția sa în Georgia. Împăratul, constatând de visu întinderea averii lui Mateinos, îl luă cu dânsul în Constantinopol, unde-l ținu într-o captivitate binevoitoare până la moarte, când îi confiscă bunurile.

Încă una din nevoile cele mai mari ale imperiului era încasarea regulată și întreagă a impozitelor. Numai așa putea face față Basilios II enormelor sale cheltuieli cu războiul uriaș purtat împotriva bulgarilor. Un decret din cele mai însemnate este prin urmare și acela prin care dânsul restabilește impozitul atât de impopular cunoscut sub numele de allelengyon (garanție mutuală) 1551. Nikephoros I, urmașul Irenei

(802 – 811), crease acest impozit, care nu însemna altceva decât faptul că bogatii vecini cu săracii trebuiau să răspundă și pentru aceștia la impozitele pe care săracii nu le puteau plăti¹⁸⁴. Și această măsură apăsa prin urmare asupra celor bogati. Ea stârnise o nemulțumire generală și urmașii lui Nikephoros o desființaseră. Basilios.

184 Unii au identificat acest impozit cu e7 ubo Xfi (menținerea sumei impozitului plătit de o comunitate prin adaoul locurilor sterilia la rude sau vecini). Dar Dolger a arătat că în realitate nu a fost înlocuit epibole prin allelengyon, ci a continuat a exista alături de el, cât timp acesta din urmă a fost în vigoare, (v. Beiträge zur Gesch. der byz. Finanzverwaltung, Leipzig-Berlin 1927, p. 128 – 134).

554

silit a găsi bani cu orice chip, pentru marile sale războaie, restabili acest impozit, izbind și în acest mod în marea proprietate.

Urmările acestei novelle fură ruina bogaților și ura mare ce purtară aceștia împotriva clasei de jos. Împăratul își asigură însă o popularitate mare în mulțimea celor săraci, și prin aceasta îi putea ține pe cei dintâi la respect.

Impozitul vexatoriu fu, după Basilios II, din nou abolit. (După Skylitzes, acest fapt se întâmplă sub Romanos III Argyros).

PARTEA A TREIA

[CRIZA IMPERIULUI BIZANTIN ÎN SECOLUL AL XI-LEA]

[DECLINUL ȘI SFÂRȘITUL DINASTIEI MACEDONENE]

I

A.

CONSTANTIN VIII (1025 – 1028)

Constantin VIII era contrastul izbitor al marelui său frate. Dedit plăcerilor, în tot timpul lungii domnii a lui Basilios II el fusese ținut departe de conducerea statului, petrecându-și vremea în mijlocul favoriților săi, în chefuri, curse de hippodrom și vânători. Luând acum în mână frâiele imperiului, Constantin VIII se cufundă în viața obișnuitelor sale plăceri, risipind cu mare ușurință bogățiile adunate de înaintașul său. Cea dintâi grijă a noului împărat a fost înlocuirea înalților demnitari ai statului, distinsi pentru meritele lor de Basilios. Locurile pe care aceștia le ocupaseră, în fruntea armatei și a administrației civile, fură încredințate lingușitorilor săi, oameni de rând, cu totul incapabili pentru aceste înalte funcțiuni. O mulțime de eunuci ajung acum în fruntea imperiului: Nicolae, primul cu-bicularius,

fu înălțat la postul însemnat de domestikos al schelelor Orientului și la acela de parakimomenos; Nikephoros e pus în fruntea personalului Palatului, cu titlul de protovestiarios; Symeon, eunucul mai de încredere al împăratului, e numit drungarios TTJI; pivă, de;, prefect al poliției orașului; Eustathios ajunge mare EToupeidpxrig, șeful suprem al trupelor mercenare ale gărzii imperiale. Un al cincilea eunuc, Spondyles, e înaintat duce de Antiochia, castelanul celei mai mari cetăți a Imperiului; în sfârșit, Niketas este guvernatorul Iberici și Georgiei, al ținuturilor anexate de marele Basilios II.

561

NICOLAE BANESCU

În schimb, el îi prizoni cu deosebită cruzime pe oamenii distinsi care i-ar fi putut sta în cale. Nikephoros Komnenos, strategul provinciei Vaspuracan, pe care Basilios II o anexase imperiului, fu adus la Constantinopol și orbit. Bardas Phokas, suspectat de Constantin, avu aceeași soartă. Basilios Skleros, în urma unui conflict cu strategul Prusianos bulgarul, fiul vestitului Ioan Vladislav, fu închis, ca și rivalul său, într-una din insulele Prinților și mai târziu orbit. O mulțime de alți nobili suferiră deopotrivă ura și răzbunarea incapabilului urmaș al lui Basilios II¹, care, după mărturisirea istoricului contemporan Psellos, căuta a-și asigura prin astfel de cruzimi liniștea cea mai completă.

Organizarea puternică pe care cei doi mari înaintași ai lui Constantin o dăduseră imperiului făcea ca acesta să se impună, cu toate aceste neajunsuri, încă o bucată de vreme, dușmanilor. Astfel nu este de mirare că istoria Bizanțului înregistrează, chiar în această domnie de slăbiciune, câteva succese în afară.

Un atac al pecenegilor, dincoace de Dunăre, în Bulgaria (1026), fu respins sângeros de către Constantin Diogenes, guvernatorul de la Sirmium (strămutat acum duce al Bulgariei), care le impuse liniștea măcar o bucată de vreme². Un altul, din partea arabilor din Africa, fu reprimat cu aceeași energie. Pirații pătrunseră în 1027, cu o flotă puternică, în apele Arhipelagului. Strategul de Samos, Georgios Theodorokanos, și acela de Chios, Beriboes, îi atacă cu flotele lor și o puseră pe fugă pe cea arabă, pricinuindu-i mari pierderi.

Vezi Cedrenus, II, p. 481 – 483.2 Cedrenus, II, p. 483.

562

Armatele imperiului intervin și în Georgia, sub conducerea eunucilor Niketas și Simeon, pentru a apăra posesiunile bizantine din

acele părți zguduite iarăși de tulburări, în Italia, influența imperiului, restabilită prin energia lui Bojoannes, se păstrează și acum. O ambasadă vine din nou la Constantinopol, din partea împăratului german, căutând iarăși o alianță matrimonială între cele două imperii. Conrad II, urmașul lui Henric II, trimitea această ambasadă, în frunte cu episcopul de Strasbourg, Werner, spre a cere mâna unei prințese bizantine pentru moștenitorul Imperiului germanic. Fiicele lui Constantin erau însă prea bătrâne pentru tânărul print și ambasada n-ajunse la niciun rezultat³.

Domnia lui Constantin VIII se încheie repede. Bătrân și istovit de viața fără frâu ce o dusesse, el se îmbolnăvi la începutul lui noiembrie 1028 și numai după câteva zile muri. Înainte de a-și da sfârșitul, se gândise a asigura soarta imperiului. El avea trei fete, singurele urmașe ale glorioasei dinastii care înviase puterile decăzute ale imperiului. Cea mai mare, Eudokia, desfigurată de urmele vârsatului, se închinase vieții mănăstirești. Celelalte două, Zoe și Theodora, foarte înaintate în vârstă, își petrecuseră tinerețea în Gyneceu, unchiul și părintele lor găsind mai prudent a nu-și crea complicații căsătorindu-le. Rațiunea de stat îl silea acum pe Constantin să-și caute un ginere, pentru a-i transmite succesiunea. Unul dintre nobilii de seamă ai imperiului, rudă cu împăratul, membru al Senatului, Romanos Argyros sau Argyropolos, pe atunci

3 V.G. Schlumberger, *L'épopée byz. à la fin du Xe siècle*, III. *Les Porphyrogegenes Zoe et Theodora*, Paris, Hachette, 1905, cap. I.

563

despărțit de soția cu care trăise cea mai mare parte a vieții, fu înșurat, fără voie, cu Zoe, moștenitoarea prezumtivă a tronului după ce Theodora, mai tânără, cu câțiva ani, refuzase mâna soțului ce i se oferea cu prețul unui divorț. Trei zile în urmă, Constantin VIII își dădu sfârșitul și ginerele său luă astfel, la 12 noiembrie 1028, în mâinile sale destinele imperiului.

B.

ROMANOS III ARGYROS (ARGYROPOLOS, 1028 – 1034)

Era un om cultivat, elocvent, iubitor de a discuta filosofic și chestiuni militare. Psellos, care l-a cunoscut de aproape, îi face portretul astfel: era, zice dânsul, inițiat în literele grecești și se împărtășise și din cultura latină. Era delicat în vorbire și avea glasul maiestuos, era de statură puternică, de erou, și de o înfățișare cu

adevărat imperială. Era însă foarte presumțios, „socotea că știe mai multe decât știa”, avându-l drept model pe Marc Aureliu filosoful și pe Augustus; el se apleca mai cu seamă asupra acestor două lucruri: studiul literelor și studiul armelor⁴. Dar în acest din urmă domeniu era complet ignorant, iar în privința literelor era superficial, adăuga Psellos. Avea ambiția de a-i supune pe barbarii Orientului și ai Occidentului; mai cu seamă se întorcea către cei din Orient, care i se părea că îi vor aduce o glorie mai mare și de aceea făcea preparative de război contra arabilor¹¹¹.

În realitate, Romanos III a fost un soldat fără valoare și un cârmuitor lipsit de însușiri.

Spre a-și câștiga o popularitate de care avea nevoie, el arătă multă bunăvoință față de cler. Mări veniturile Sfintei Sofii cu o însemnată sumă anuală, desființa prin decret impozitul atât de ruinător pentru clerul înalt și nobilimea teritorială, vestitul allelengyon, aplicat fără cruțare de Basilios II. Veni apoi în ajutorul ne

4 Chronographie, ed. Renauld I, p. 32 – 3.

NICOLAE BANESCU

voiașilor care nu-și putuseră achita datoriile față de stat, anulând aceste datorii, înaintașul său, Constantin VIII, procedase în această privință cu o mare cruzime. Basilios lăsase să se întârzie perceperea impozitelor, crutând lipsa populației sleite de lungile sale războaie; în schimb, Constantin VIII ceruse încasarea dintr-odată a tuturor rămășițelor adunate și închisorile se umpluseră cu aceia care nu putuseră răspunde acestei măsuri. Ei își recăpătară acum libertatea, în același timp, captivii târâți de pecenegi în desele lor năvăliri peste Dunăre fură răscumpărați. Romanos III îi mulțumi apoi pe toți câți suferiseră de pe urma prigonirilor socrului său.

În curând, Romanos III avu prilejul să-și încerce talentele sale de general, îndată după moartea lui Basilios II, care răspândise groaza în lumea musulmană, șefii arabi începură să se miște împotriva imperiului. Trupele emirului de Alep nelișteau mai cu seamă ținuturile din jurul Antiochiei. Aceasta îl hotărî pe Spondyles, ducele Antiochiei, să pornească o expediție împotriva lor. El fu bătut însă de arabi și silit a se închide în cetatea sa (oct. 1029). Fortăreața Menik, construită pe o înălțime vecină, pentru a atine calea năvălitorilor dinspre Alep și încredințată șefului arab Musaraf, fu predată de acesta prin trădare arabilor, ceea ce făcea situația și mai critică pentru

bizantinia. Spondyles fu atunci înlocuit cu Constantin Karantenos, cumnatul împăratului, împăratul însuși conduse apoi, în 1030, o mare armată împotriva rebelilor. El fu însă zdrobit de arabi aproape de Alep, atras într-o cursă și cu multă

Cedrenus II, P. 490 – 491.

566

greutate putu scăpa la Antiochia, lăsând o mare pradă în mâinile biruitorilor. A doua zi se grăbi a lua drumul spre Constantinopol⁶.

Cu prilejul acestor evenimente din anul 1030, întâlnim pentru întâia oară numele unuia dintre cei mai ilustri comandanti militari ai epocii, Georgios Maniakes, de origine probabil turaniană¹²¹.

După înfrângerea împăratului, arabii ajunseră cu incursiunile lor prădalnice până la poalele muntelui Taurus. Opt sute de arabi, care escortau prada ce le căzuse în mâini după înfrângerea lui Romanos III, ajunseră într-o seară sub zidurile cetății Teluch (Te? iO () %), vechea Doliche. Maniakes, strategul unicei theme de hotar, care-și avea acolo reședința, izbutește a-i surprinde pe arabi în timpul nopții, măcelărindu-i până la unul. Toată prada luată de la bizantini fu recâștigată astfel și, împreună cu nasul și urechile celor uciși, dusă ca trofeu împăratului, pe care îl ajunse în Cappa-docia. Maniakes fu răsplătit pentru fapta îndrăzneată cu titlul de „catepano” al Mediei inferioare – KOC-TL7 idvo> TTJ<; Keacfl Mri8 iaq – adică guvernator al ținuturilor de pe cursul superior al Eufratului⁷.

Romanos III Argyros lasa comanda trupelor din Siria lui Symeon, eunucul ridicat – la treapta de domesti-kos, iar în locul lui Karantenos îl numise ca duce al Antiochiei pe Niketas din Mistheia, însărcinându-l a smulge cu orice chip din mâinile dușmanului fortăreața Menik. Ei fură bătuti de Musaraf la asediul acestei cetăți și, din această pricină, destituiti. Theoktistos.

6 Ibid., II, p. 493.

7 Ibid., p. 494.

marele heteriarches, trimis ca duce al Antiochiei, împreună cu emirul de Tripolis, Pintzarah, cucerii fortăreața, punând mâna pe Musaraf, care fu ucis⁸.

După ce se întoarse la Constantinopol, Romanos III își schimbă deodată politica internă. Dacă la începutul domniei se arătase atât de blând în materie de impozite, acum, în urma cheltuielilor mari ce le făcuse cu expediția sa neizbutită din Siria, luă cele mai riguroase

măsuri pentru restaurarea finanțelor zdruncinate. Toate datoriile vechi fură acum reclamate fără cruțare. Mania construcțiilor somptuoase înghițea cea mai mare parte a tezaurului. El îmbracă în aur și argint capitellurile coloanelor Marii Biserici și ale Sfintei Theo-tokos de la Blachernae⁹ și începu ridicarea strălucitei biserici închinată Născătoarei sub numele de Periblep-tos (care e văzută de toți și din toate părțile). O mănăstire populată de o sumedenie de călugări fu alipită bisericii, înzestrată cu venituri enorme.

Conspirațiuni par a fi amenințat în acest timp tronul nesigur al lui Romanos III. Prusianos (Fruzin) „bulgarul”, care fusese scos din surghiunul său și făcut magistros și strateg al themei BotHccă Aocpioov, acuzat de complot în înțelegere cu Theodora, sora basilissei, fu condamnat a-și pierde vederea și a se închide într-o mănăstire. Constantin Diogenes, biruatorul de la Sir-mium, bănuir de asemenea de complot împotriva împăratului, fu strămutat în Asia, ca strateg al themei Thracesienilor. Rechemat apoi la Constantinopol, a fost tuns și călugărit în mănăstirea Studios. Theodora.

8 Cedrenus II, P. 495 – 496.

9 Ibidem, p. 497.

568

neconținut bănuir de sora sa, împărăteasa Zoe, implicată în acest complot dinastic, fu îndepărtată din Palat, închisă în mănăstirea Petrion, în partea extremă a Cornului de Aur¹⁰.

Pe când aceste intrigi ocupau înaltele cercuri ale Curții de la Bizanț, în Asia, Maniakes, printr-o lovitură îndrăzneată, punea mâna pe Edessa, vestita cetate smulsă bizantinilor de către arabi încă din vremea lui Heraklios. În urma luptelor intestinale ce-i sfâșiau pe arabi în Edessa, Salman, unul din șefi, îi predă într-o noapte lui Maniakes trei turnuri dintre cele mai puternice ale cetății. Odată instalat acolo, cu 400 de luptători, Maniakes susține un lung și teribil asediu, apărându-se cu o rară îndărătnicie împotriva a o mulțime de emiri care alergară aici, cu trupele lor, în ajutorul cetății. El birui în cele din urmă silintele dușmanului cu mult superior și puse stăpânire pe întreaga cetate (1032). Această cucerire avea un mare preț pentru imperiu: ea punea în mâinile bizantinilor tot ținutul stâng al Eufratului. Printre alte spoii, se găsi atunci în cetate scrisoarea olografă a Mântuitorului, în limba siriană, adresată regelui Abgar¹¹. Ea fu trimisă la Constantinopol, unde produse o adâncă impresie de evlavie, fiind

întâmpinată cu mare alai de împărat, însoțit de înalții demnitari și de patriarh¹³¹.

O a doua expediție a împăratului avu loc în anul 1032 în Siria, dar asupra ei nu știm nimic precis, înainte de a ajunge acolo, împăratul primi știrea unui nou complot care fusese descoperit la Constantinopol.

Ibidem, p. 498.

Zonaras, vol. III, p. 580.

569

NICOLAE BINESCU

Constantin Diogenes, implicat în acest complot, împreună cu augusta Theodora și mitropolitul de Dyrra-chion, se aruncă de pe zidurile închisorii sale și-și încheie astfel viața.

Pecenegii trecuseră în același timp Dunărea, pustiind câmpiile Bulgariei, iar o flotă a pirăților arabi din Sicilia bântuia insulele și coastele Adriaticii. Atacați de strategul de Nauplion, Nikephoros Karatenos, ei se retraseră cu mari pierderi. O foamete îngrozitoare decima, pe lângă toate aceste nenorociri, populația redusă la cea mai mare mizerie. Ciurma izbucni în aceeași vreme, contribuind la calamitatea publică, mărită încă de un mare cutremur de pământ.

Toate aceste nefericiri îl siliră pe împărat să se întoarcă la Constantinopol. În iarna anului 1033, el intra în capitală după ce încercase a usura, în drumul său, suferințele nespuse ale populației nenorocite.

În acest an începu Roman al III-lea reclădirea templului de la Sf. Mormânt, distrus încă de la 1010 de furiosul Hakem, califul egiptean. Urmașul acestuia, Al-Zahir, fiul unei creștine, autoriză această reclădire, lucrare încheiată mult mai târziu, în vremea lui Constantin Monomachos (1048).

Dacă amintim o expediție neizbutită a flotei imperiului împotriva Alexandriei, strângerea legăturilor cu Georgia prin căsătoria nepoatei împăratului, Elena, cu tânărul rege al Georgiei, Bagrat IV, luptele necontenite ale prinților longobarzi din Italia, care aduseră întărirea normanzilor în acele părți, tulburate încă și de incursiunile arabilor sicilienii – am încheiat seria evenimentelor din domnia fără nicio strălucire a vanitosului Romanos III.

570

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

O intrigă amoroasă a împărătesei puse în sfârșit capăt acestei domnii. Romanos Argyros avusese în serviciul său, înainte de a ajunge împărat, un eunuc din Paphlagonia, Ioan, un om de nimic, dar inteligent și activ ². Când Romanos se urcă pe tron, omul acesta, cunoscut sub numele de Ioan Orphanotrophos (el îndeplinea funcțiunile de director al orfelinatului cunoscut din Constantinopol) ¹⁴¹, ajunge să hotărască soarta imperiului, prin marea sa influență asupra împăratului. El avea patru frați, tot atât de necunoscuți și compromisi. Aceștia, mulțumită protecției sale, sunt puși acum în cele mai înalte demnități, în Palat. Cel mai mic, Michail, un tânăr bine făcut, grațios, cu ochii vii, deși suferind de accese de epilepsie, își atrage favoarea împărătesei Zoe, care, trecută de 50 de ani, face o pasiune pentru el. În orbirea patimii sale, sprijinită de atotputernicul eunuc, hotărâtă de a-l ridica pe tron pe acest favorit, oferindu-i mâna, împărăteasa simți nevoia de a grăbi moartea bătrânului împărat, care, de o bucată de vreme, zăcea de o boală curioasă, care-i schimbă cu totul firea. Psellos, care l-a văzut, ne spune că nu se deosebea mult de un mort, fata i se umflase și avea respirația precipitată, încât simțea nevoia să se așeze adesea, părul din jurul capului îi căzuse ca de pe un cadavru.

În noaptea de 11 spre 12 aprilie 1034, Romanos III Argyros fu înecat de oameni plătiți în piscina palatului, pe când își făcea baia spre a asista la slujba din Vinerea cea Mare.

12 TipaK-aicoc; avOprajtog cov Ked Spaotfipioq (v. Cedrenus, p. 506).

571

În noaptea aceea, basilissa, sub presiunea lui Ioan Orphanotrophos, îl aduce pe Mihail în hainele de ceremonie, îl asază pe tron, alături de dânsa, îi pune pe cap coroana împărătească, silindu-i pe toți câți locuiau în palat să se prosterneze dinaintea lor și să-i aclame. A doua zi, prefectul orașului și senatul se prezintă pentru a se închina noului împărat, după ceremonial. Astfel Mihail e proclamat basileus autokrato—.

Primind marea sarcină a imperiului, Mihail se schimbă deodată și ca un bărbat trecut de la adolescență la maturitate, după expresia istoricului, luă frâiele imperiului cu multă bărbătie și noblețe¹⁴.

Grija administrației și mai ales a finanțelor o lăsase în seama lui Ioan Orphanotrophos, inteligent și vigilent. Adesea, în puterea nopții,

ieșea călare, trecând prin toate colțurile capitalei „străbătând ca un fulger toate cartierele locuite” (Psellos, I, p. 59). Această vigilență neașteptată îi făcea pe toți să se teamă... La banchete, în toiul petrecerii, pândea toate gesturile și convorbirile și descoperea, în expansiunea obișnuită în asemenea prilejuri, acte reprobabile, pentru care apoi cerea socoteală”.

13 V. Michel Psellos, Chronographie, ed. Renauld, I, p. 54.

„Op. cit., p. 57...

15 Psellos, ed. Renauld, t. I, XII...; – ... „c.

MIHAIL IVPAPHLAGONIANUL (1034 – 1041)

A fost, cu tot trecutul său detestabil, un împărat bun și generos, pe care Psellos îl asază printre împărații aleși. El a dus de aici înainte o viață de ascet, interesându-se îndeaproape de operele de binefacere, înzestra cu sume însemnate mănăstirile, restaura biserica Sf. Anargyri de dincolo de ziduri, împodobind-o cu toate strălucirile artei, cu grădini și fântâni, clădi la Constantinopol un mare azil pentru săraci, Ptochotrophion, și, în dorința sa de a mântui de păcat sufletele celor căzuți, ridică un imens penitenciar, în care femeile de moravuri ușoare puteau afla o viață la adăpost de mizerii, sub haina monahală. Toate aceste bune însușiri ale împăratului fură însă întunecate de viciile fraților săi. Toți acești parveniți, care abuzau peste măsură de situația lor, făcură cu totul impopulară domnia lui Mihail P.

Unul dintre ei, Niketas, numit duce de Antiochia, a provocat răscoala populației din acest oraș, care nu a vrut să-l primească, în cele din urmă, făgăduindu-le locuitorilor amnistia, aceștia îi deschid porțile și el se răzbună cu multă cruzime asupra lor: unsprezece dintre cei mai de seamă fură trimiși în lanțuri la Constantinopol, iar mai multe sute fură uciși. Patriciul Constantin Dalassenos, unul dintre cei mai distinsi nobili din vremea aceea, care încă de la început protestase împotriva acestei ridicări infame a lui Mihail IV, a fost

573

Implicat acum în această răzvrătire a Antiochiei și exilat în insula Plati¹⁶.

Imperiul este atacat acum din toate părțile de dușmanii săi. O expediție împotriva cetății Alep, care se pare că rupsese legăturile de vasalitate cu imperiul, avu un sfârșit nenorocit. Cetatea maritimă Myra, de pe coastele Lyciei, vestită prin moastele Sfântului Nicolae, fu prădată de pirații arabi din Africa și Sicilia, în primul an al domniei lui

Mihail IV. Continuându-și incursiunile prădalnice în aceste părți, ei fură în cele din urmă zdrobiți de flotele themelor maritime ale imperiului. Edessa, sub comanda energicul Maniakes, primește un nou comandant, în persoana lui Leon Le-pendrinos. Maniakes fu transferat guvernator în Media Superioară și Aspracania (Vaspuracan) 17, poate pentru a împiedica înaintarea turcilor selgiucizi în aceste părți, încurajați de plecarea lui Maniakes, emirii arabi din părțile Eufratului atacă Edessa (la sfârșitul anului 1035), care e salvată doar de sosirea la timp a ajutoarelor aduse de fratele împăratului, ducele Antiochiei¹⁸.

Pentru această izbândă, Constantin e înaintat do-mestikos al trupelor Orientului, deci generalissim al forțelor Asiei.

În ce privește Georgia, imperiul era încă neliniștit. Bagrat IV s-a ridicat sub pretextul de a răzbuna moartea lui Romanos III, unchiul sotiei sale, și anexă cetățile și fortărețele cedate mai înainte imperiului¹⁶.

16 Cedrenus, II, p. 510 – 511.

17 ΤΟΥΤΟΝ ΝΕΥ ΑΡ-ΕΙΥ ΤΡΕΠΕΚ ΚΑΒΙΑΚ (Cedrenus, p. 512).

18 Cedrenus, II, p. 515.

574

avco Mr8 iaq KOU ti\e, Ao-Pecenegii trecură, la începutul acestei domnii, Dunărea și pustiiră ținuturile imperiului până la Thessalonice.

În 1038, imperiul izbuti să smulgă din mâinile turcilor selgiucizi orașul Pergri, pe care aceștia îl cuceriseră de mai multă vreme de la armeni.

În Armenia, bizantinii poartă de asemenea o luptă îndelungată, sub Mihail IV, pentru prefacerea acestei țări vasale în simplă provincie a imperiului. Armata bizantină e zdrobită însă sub zidurile capitalei, Ani.

La cealaltă extremitate a imperiului, în posesiunile din Italia, luptele împotriva arabilor sicilienii sunt reluate sub această domnie. Sfâșieri interne aduc intervenția bizantinilor în Sicilia. Emirul Akhal-Aâto-ocepotă, la scriitorii bizantini – pentru a rezista adversarilor săi, conduși de propriul său frate, Abu-Hafs CÂT – toxocxjr îl numesc bizantinii), cere sprijinul imperiului. Atunci se încheie o convenție, prin mijlocirea lui Probatas, trimis de la Constantinopol. Trupele lui Abu-Hafs, ajutate de emirul de Tunis, sunt înfrânte în mai multe rânduri (1037). În cele din urmă, Akhal pierde în

aceste lupte și atunci bizantinii, folosindu-se de aceste disensiuni, au hotărât să intervină energic pentru a readuce Sicilia sub stăpânirea imperiului. O armată puternică pornește atunci sub comanda vestitului Maniakes. Contingentele viteze ale themei Armeniakon iau parte la expediție sub conducerea bravului șef Katakalon Kekaumenos; vestiți varegi, pe care îi întâlnim mereu în armatele imperiului, își au de asemenea locul lor, comandați de legendarul erou Harald Hardrada („aspru la sfat”), fratele regelui Norvegiei, Olaf II cel Sfânt.

O flotă, aflată sub ordinele patriciului Stephanos, cumnatul împăratului, trebuia să susțină armata con

575

NICOLAE BANESCU

dusă de Maniakes, iar Mihail Spondylos, „catepano” al themelor bizantine din Italia, fusese însărcinat să ridice milițiile Calabriei și Apuliei pentru a le uni cu armata venită de la centru. Un corp de câteva sute de normanzi se înrola sub steagurile sale, printre care străluceau Wilhelm Braț de Fier și Drogo.

În fruntea acestei armate, Georgios Maniakes debarcă în Sicilia pe la mijlocul anului 1038 și atacă Mes-sina, care căzu în mâinile sale. Urmără lupte grele apoi, căci arabii, în fața primejdiei comune, își uitară discordiile dintre ei și se uniră, sub comanda emirului Abdallah, fiul emirului de Africa. Bizantinii cuceresc cea mai mare parte a insulei, restabilind autoritatea imperiului. La începutul anului 1040, Maniakes asediază Syracuse. Cetatea puternic întărită fu apărată cu îndârjire, iar Maniakes fu nevoit să ridice asediul pentru a face față unei mari armate ce-l amenința din spate, sub conducerea lui Abdallah. În câmpia Trama se dădu o luptă sângeroasă, care sfârși printr-o strălucită biruintă a bizantinilor (1040). Numele lui Maniakes trăiește până astăzi în această regiune. Curând după aceasta, Syracuse cade în stăpânirea generalului bizantin.

Aceste frumoase succese aveau să fie, din nefericire, zădărnice de îndată. Stephanos, care trebuia să supravegheze bine coastele, îl lăsă pe emir să scape și Maniakes îl acoperi de insulte. Cumnatul împăratului se răzbună, denunțându-l la Constantinopol ca trădător. Maniakes fu astfel rechemat și aruncat în fiare, în fruntea armatei din Sicilia rămaseră Stephanos, eunucul Basilios Pediadites și Mihail Dokeianos, toți trei incapabili să conducă operațiunile atât de bine începute. Către sfârșitul anului 1040, toată Sicilia, afară de Messina,

cădea iarăși în mâinile arabilor.

576

T

Normanzii folosiră acest prilej pentru a ataca ei înșiși stăpânirea bizantină din Apulia. Biruit în două rânduri de acești îndrăzneți luptători, cu toate că erau mai puțin numeroși, Mihail Dokeianos fu destituit din postul său de „catepano” și trimis în Sicilia, la trupele rămase acolo, în locul său este trimis fiul vestitului Bojoannes, exaugustos. Acesta fu la rândul său zdrobit în lupta de la Montepeloso (septembrie 1041), căzând prizonier el însuși. Astfel, normanzii repurtară trei mari biruințe într-un singur an (1041). Autoritatea bizantină e amenințată acum serios în Italia¹⁷¹.

Bojoannes întărise stăpânirea bizantină în Italia meridională. Papa Ioan XIX (1024 – 1032), fratele lui Benedict VIII (1012 – 1024), e câștigat în favoarea politicii sale. Se pare că el i-a făcut catepanului o mare concesie, recunoscându-i noului arhiepiscop de Bari, Bizantius, drepturile de mitropolit. Astfel, autoritatea bizantină este restabilită în Adriatica, unde sfârșimarea statului bulgar și succesele din Italia ale catepanului fac ca imperiul să stăpânească nestânjenit. Adriatica e acum un lac bizantin.

În ultimul an al domniei sale, Basilios II trimise o mare oaste cu protospatharios Oreste în Sicilia. Bojoannes trece și el la Mes-sina cu trupele sale. Dar eunucul e bătut, în curând împăratul moare.

Constantin VIII, împărat mediocru, nu a continuat acțiunea fratelui său în Italia. Incapabilul Oreste e chemat la Constantinopol; în același timp, catepanul primește un succesor. Bojoannes părăsește Italia cu câteva săptămâni înainte de moartea lui Constantin VIII. El guvernase themele Italiei timp de 10 ani. A fost unul dintre oamenii care au contribuit prin activitatea lor neobosită și stăruinta lor abilă la a face din domnia lui Basilios II una dintre cele mai strălucite din istoria Bizanțului 19.

Odată cu rechemarea lui Bojoannes, incursiunile bandelor arabe pe coastele Italiei se dezlănțuiesc iarăși. Apulia e slab

J. Gay, op. cit., p.427 – 29

577

apărată. Unul dintre locotenentii lui Bojoannes sau Oreste, cu numele Christophoros, a primit în 1028 însemnele de catepan, dar dispare puțin mai târziu. Când succesorul său, Pothos Argy-ros, a sosit

la Bari (iulie 1029), e atacat sub zidurile orașului de șeful arab Rayca. Doi ani mai târziu, arabii ocupă Cassano. Catepanul dă o luptă, dar e bătut. Câteva luni mai târziu (1032) sosesc forte noi bizantine, comandate de un înalt demnitar al curții, protospatbarios Michail, sambelan. Nu știm însă nimic despre acțiunea acestui catepano. Un an mai târziu, el este înlocuit de Constantin Opos (sau Leon). O biruință asupra arabilor repurta strategul de Nauplion, Nikephoros Karantenos (1032).

Nikephoros IVP – aphlagon, la sfatul lui Ioan Orphanotrophos, ministru atotputernic, trimise o ambasadă emirului Siciliei, Akhal. Pacea e încheiată în 1035 Georgios Probatas, care dusesse negocierile, vine la Constantinopol. Războiul civil care izbucnește atunci între arabi arată slăbiciunea emirului și graba lui de a solicita favoarea Curții bizantine. Emirul Africii îl trimite pe fiul său Abd-Allah în Sicilia. Akhal, fiind bătut, se refugiază pe lângă ca-tepanul bizantin Opos. La Constantinopol este organizată o mare expediție pentru a încerca o lovitură în Sicilia. Maniakes, celebru datorită expedițiilor sale din Asia, e trimis în ajutorul rebelilor arabi, care ceruseră sprijinul împăratului împotriva emirului Africii. Akhal pierde asasinat la Palermo. Abd Allah, unind toate forțele musulmane, ia în stăpânire toată insula. Sosirea lui Maniakes (1038) provoacă întoarcerea normanzilor în Italia meridională.

PandolfiH, fiind protejat de catepanul bizantin, ducea o acțiune înverșunată pentru a șterge orice urmă a influenței împăratului german. El cuprinde Gaeta, își impune autoritatea la Monte Cassino. Intră în conflict cu prințul de Salerno. Conrad II primește călugări fugari de la Monte Cassino și pe emisarii prințului de Salerno, trimiși la el pentru a interveni (1038). Conrad proclamă depunerea lui Pandolf în favoarea prințului de Salerno. Pandoli se refugiază într-o cetate. Guemar de Salerno își întinde puterea asupra litoralului campanian. Cu Bizanțul duce o politică prudentă; când Maniakes vine cu expediția sa, el trimite un corp de normanzi. Pandoli se refugiază la Constantinopol, unde nu obține nimic. Mai târziu, se întoarce în Italia.

578

Acțiunea eroică a lui Maniakes duce, în 1040, la lupta de la Trama.

Discordia între șefi compromite totul. Maniakes e rechemat. Arabii recâștigă teren. Normanzii, care luaseră parte la lupta cu

Maniakes, se ridică și ei, nemulțumiți de prada ce li se dăduse, și năvălesc în Apulia.

Catepanul Dokeianos Mihail trece la sfârșitul anului 1040 din Sicilia la Bari. Normanzii, la instigarea lui Arduin, un milanez, cu – prind Melfi. Cetățile vecine cer ajutorul catepanului pentru a nu; suferi aceeași soartă. Catepanul Dokeianos e bătut lângă Venosa? deși dispunea de forțe superioare. Normanzii pradă ținutul. Locuitorii cer din nou ajutor catepanului. Adunându-și trupele, iese contra normanzilor, dar e bătut din nou, pe malurile fluviului Ofanto. Acest lucru se află la Constantinopol și Dokeianos este destituit, în locul său este trimis fiul lui Bojoannes, ex-augustus. În bătălia de la Montepeloso (septembrie 1041), bizantinii sunt bătuti, ex-augustus este luat captiv, eliberat, apoi răscumpărat. Bizantinii rămân stăpâni numai pe partea maritimă a Apuliei, afară de Căpitanat și Terra d'Otranto.

Mihail IV moare în decembrie 1041. Mihail al V-lea cu Zoe îl trimite în Italia pe Maniakes, general șef. Acesta debarcă în aprilie 1042 la Tarent. Normanzii îl câștigă pe fiul lui Melo, Argyros, din Bari, pe care îl proclamă duce și print de Italia²⁰.

În această vreme, boala lui Mihail IV se agravase în chip serios. La vechea sa boală, epilepsia, care-l chinua îngrozitor, se adăugase și hidropisia, făcându-l cu totul nepotrivit pentru sarcina de a conduce imperiul. Astfel, energicul Ioan Orphanotrophos concentra în mâinile sale toată puterea. Așteptându-se la un deznodământ fatal, care nu putea întârzia prea mult, inteligentul eunuc se gândi să asigure familiei sale succesiunea la tron. Singurul care putea aspira la această

20 Vezi Jules Gay, op. cit., p. 437 – 461.

579

onoare era Mihail, fiul surorii sale, Măria, căsătorită cu Stephanos, obscurul cârpaci de corăbii (KocXoupoc Trit), care, datorită acestei alianțe, ajunsese în fruntea flotei siciliene. Tânărul acesta stricat și pervers, care nutrea în ascuns o mare ură împotriva tuturor unchilor săi, fu adoptat atunci solemn, în biserica de la Blachernae, de către împărăteasă, adevărata moștenitoare legitimă a tronului și ridicat la rangul de caesar, ceea ce-l consacra drept moștenitor al tronului.

Răscoala bulgarilor sub Delianos. În mijlocul acestor împrejurări, o mare primejdie națională îl sili pe împăratul bolnav, care-și târa biata lui viață de lungă agonie, să facă o supremă efortare

pentru mântuirea imperiului, în timp ce Mihail IV se afla, pe la jumătatea anului 1040, în Thessalonic, unde petrecea ca de obicei rugându-se adesea pentru suferințele sale la mormântul marelui mucenic Dumitru, în Bulgaria izbucni o răscoală violentă.

Populația acestei țări suferea cu greu jugul apăsător al bizantinilor. Un anume Petru, supranumit Delianos (De-idvot, la Psellos: Aoăaocvoq), fiul unui prizonier din Constantinopol, fugi din capitală în părțile Belgradului de azi și, dându-se drept urmaș al dinastiei legitime, strânse în jurul său puternice bande de răzvrătiți. Când știrea acestei mișcări ajunse la Thessalonic, împăratul, cu toate suferințele sale fizice, se simți dator să pornească în fruntea oștilor asupra rebelului²¹ și conduse trupele în părțile Ohridei cu o energie care

21 El suferea de hidropisie, care-i umfla trupul, „întărindu-și slăbiciunea trupului prin ardoarea sufletului”, zice Psellos, făcu pregătiri de război.

580

r stârni admirația tuturor. Bulgarii primiră un nou contingent din părțile Adriaticii, avându-l în frunte pe Ți-homir. Acesta fu în curând suprimat de Delianos, care, proclamat tar al bulgarilor, se îndreptă asupra împăratului, silindu-l să se retragă în grabă spre capitală. Un corp expediționar luă Dyrrachionul, un altul pătrunse în părțile Greciei, unde numeroasele triburi slave, mai ales în Peloponez, neputând suferi administrația brutală și rapace a eunucului Ioan, trecură de partea bulgarilor¹⁸¹.

Situația era foarte critică pentru imperiu. Un eveniment neașteptat complică însă situația pentru bulgari, în septembrie 1040, un fiu al fostului tar bulgar Ion Vladislav, cu numele Alusianos^{*2}, strateg al unicei the-me de frontieră, Theodosiopolis, din Asia, la vestea mișcării din patria sa, își părăsi postul și familia, veni travestit la Constantinopol, unde luă informații de la un prieten și izbuti să se strecoare până în Bulgaria, înșelând vigilența bizantinilor. Vechii prieteni îl recunoscuseră și în curând o mulțime de credincioși se strânseseră în jurul acestui urmaș legitim al glorioșilor tari.

Delianos fu nevoit să-l recunoască, deși avea pentru el toată ura – pe care nu se putea să nu i-o trezească acest nou concurent care se trăgea din vechea seminție regească a bulgarilor. Alusianos fu trimis atunci, cu o mare armată, asupra Thessalonicului. Pe la sfârșitul lui

septembrie 1040, el asedie puternica cetate bizantină, atacând-o cu înverșunare. Respins pe

22 Multă confuzie a domnit în privința acestuia și în privința lui Aaron „Vestes”, cumnatul împăratului Isaac Comnenos”. Din adaosul la cronica lui Skylitzes – Cedrenus, publicat de Prokic, rezultă că amândoi erau fiii lui Ioan Vladislav. Vezi M. Lascaris, Secau de Radomir Aaron, „Bvzantinoslavica”, m (1931), p. 404 și urm.

581

NICOLAE BANESCU

toată linia, în ziua de 26 octombrie, sărbătoarea patronului orașului, după rugăciuni ce duraseră toată noaptea, bizantinii făcură o incursiune energetică asupra bulgarilor, sfărâmând complet rândurile lor și punându-i pe fugă. În atacul acesta năvalnic se distinse „legiunea mărinoșilor”, TO Tecy (j. a TCOV MeyccfK) a. COV, în care Vassilievsky a văzut vestita drujină a varegilor ruși. Din alt izvor (Strategikon al lui Kekaumenos), se stabilește că faimosul Harald, care, după ce luptase în și-cilia, venise la Constantinopol, fusese în fruntea acestei brave trupe a mercenarilor nordici.

După acest dezastru de la Thessalonic, vrajba între cei doi șefi bulgari se întee și mai mult. Alusianos îl atrase în cursă pe Delianos și, la un ospăt, oamenii săi îl orbiră și-i tăiară nasul, împăratul pătrunse cu armata sa în Bulgaria și restabili ordinea. Alusianos, după o slabă încercare de rezistentă, se supuse împăratului, cerând numai să-și păstreze situația pe care o avusese și e trimis la Constantinopol. Bulgarii, împrăștiati și lipsiți de căpetenie, fură supuși repede. Mihail IV își făcu astfel, în 1041, intrarea triumfală în Constantinopol, târând în alaiul său mulțime de șefi bulgari, printre care atrăgea îndeosebi privirile nefericitul Delianos. Psellos a asistat la acest triumf și notează că împăratul se clătina pe cal ca într-un convoi funebru și degetele sale, care țineau frâiele, păreau degete de uriaș, atât erau de umflate, iar chipul său nu mai păstra nicio urmă din ceea ce fusese mai înainte. Astfel conduce la palat un triumf splendid, „arătându-le romanilor că ardoarea învie morții și că zelul pentru acțiunile frumoase biruie slăbiciunea” 23.

23 Psellos, I, p. 82 – 83.

582

În același timp, imperiul luptă fără succes împotriva lui stefan Voislav (Boia dă. cepex; 6 TCOV Zepfkov ap-cov) al Serbiei, iar

toparchul de Zara, Dobronas, fu închis la Constantinopol, unde muri sub Constantin Monomachos.

Mihail IV Paphlagonianul, doborât de boală, se apropia de sfârșit. Intră, în ziua de 10 decembrie 1041, în mănăstirea Sfinților Anargyri, întemeiată de el, îmbracă rasa de călugăr, se cufundă în rugăciuni și muri, în aceeași zi, ca umil creștin, fiind înmormântat în acest așezământ al său.

D.

MIHAIL V (1041 – 1042)

Mihail V, supranumit Kalaphates (dec. 1041-apr. 1042), pentru a se deosebi de omonimul său Paphlagonianul, fu încoronat îndată, cu consimțământul împărătesei Zoe, căreia îi făcu cele mai solemne jurăminte de supunere.

Ioan Orphanotrophos, care administra atunci statul, cum declară Psellos, i-a îndemnat pe cei doi frați ai săi și pe Mihail să nu întreprindă nimic fără basilissa, să se ducă la ea și să facă tot posibilul pentru a o hotărî, amintindu-i adopțiunea lui Mihail, să-l ridice pe acesta pe tron, făgăduindu-i că el nu va avea domnia decât cu numele și că ea va conduce de fapt, Mihail având a-i executa poruncile ca un sclav.

Bătrâna împărăteasă se lăsă convinsă și atunci se celebrează pentru caesar solemnitătea încoronării, după obicei. Dar după puțină vreme, firea perfidă a lui Mihail V se dezvălui în toată goliciunea ei. Ioan uneltise atâta pentru a-l ridica pe tron socotind că-și va păstra prin aceasta propria sa putere și va asigura situația familiei sale, dar ironia sortii făcu din această ridicare tocmai ruina lui și a familiei sale.

Mihail nutrea o mare ură împotriva unchiului său atotputernic și se gândea cum să scape mai repede de tutela lui. Constantin nu putea să-l sufere nici el și-l atâta împotriva-i pe Mihail, căci era singurul pentru care nepotul avea oarecare simpatie. Constantin îl înconjurase cu grijă pe când ocupa demnitatea de caesar, îi pusese la îndemână tezaurele sale, căutând să-și atragă bunăvointa lui. Mihail se ridicase la rangul de nobilissimus. Psel

584

Ios ne arată în amănunt toată intriga care a dus la prăbusirea omului atotputernic al împărăției. La o cină cu împăratul, Constantin se ceartă cu Ioan, îi adresează cuvinte tari, iar acesta se ridică și pleacă departe de capitală. Temându-se să nu urzească vreo conspirație

împotriva lui, Mihail îl recheamă sub pretext de a-i comunica unele lucruri secrete. Ioan se aștepta ca împăratul să-l întâmpine cu cinste, dar acesta plecă înainte de sosirea lui, fără a lăsa nicio dispoziție. Ioan se retrase furios, împăratul îi dădu atunci ordin să se urce într-o corabie și să se prezinte imediat înaintea sa. Dar când corabia intra în marele port, Mihail făcu din palat semnul convenit mai dinainte și o altă corabie se apropie, îl luă la bord și-l duse într-un loc îndepărtat, în exil. Astfel se încheie cariera omului care exercitase atâta vreme cea mai mare putere în imperiu. El va pieri nefericit în acest exil. Mono-machos îl va orbi.

Rămânea împărăteasa, de care noul împărat se gândea să scape, de asemenea, nefiind înclinat a împărți cu ea puterea supremă. Psellos afirmă că de câte ori, în aclamațiile publice, auzea pronunțându-se numele împărătesei înaintea numelui său, parvenitul nu se putea stăpâni. După ce o înlătură tot mai mult de la conducerea treburilor publice, disprețuind-o, ținând-o închisă ca pe un dușman, se hotărî să o expulzeze din palat. Implicând-o într-un complot, acuzând-o că a încercat să-l otrăvească, el o ridică, în aprilie 1042, din palat, surghiunind-o în insula Prinkipo. Oamenii care au condus-o i-au povestit istoricului scena emoționantă care se petrecu pe corabie, în clipa în care ieșea în larg: basilissa, ridicând ochii spre clădirea imperială și evocând amintirea tatălui și a străbunilor săi, a unchiului său Basilios II, aduse palatului apostrofa plângătoare ca un threnos, worcep avec npoo-Ka'kiav i5 pTv<i>5 r repoc; la avaic-copa e

O ură mare îl despărtea pe nepot de unchii săi. Singur Constantin, care-l cultivase și fusese ridicat la rangul de nobilissimus, avea oarecare trecere în fața lui. Cel mai urât dintre toți era Ioan Orphanotrophos. Acesta fu ridicat într-o bună zi din vila sa și surghiunit

585

NICOLAE BANESCU

În mănăstirea Monobataie. Rămânea bătrâna împărăteasă, care-l adoptase și-l ridicase pe tron. Mihail V n-o putea suferi și Psellos ne spune că se înfură ori de câte ori în protocolul curții Zoe trecea înaintea lui. Bizuindu-se pe popularitatea de care se credea sigur în Capitală, o izgoni, în aprilie 1042, din Palatul Sacru, surghiunindu-o într-o mănăstire din insula Prinkipo. Dar a doua zi el încercă să-și justifice actul în fața poporului printr-o proclamație (dvocepopoc)

citită în Forum Constantinii; în aceasta o învinuia pe împărăteasă de conspirație împotriva vieții sale și atunci un protest unanim se ridică din mulțimea Constantinopolului față de ingratitudea aventurierului. Furioasă, populația, înarmată cu ce aflate la îndemână, năvălește asupra Palatului. Locuințele membrilor familiei lui Mihail V sunt dărâmate de furia populară, iar palatul asediat; „nobilissimul” Constantin, care nu era în palat la acel moment, veni în goana cailor cu oamenii săi înarmați, pentru a-l apăra pe împărat. Puținele trupe de mercenari ai gărzii rămase credincioase abia au putut opri asalturile repetate ale mulțimii, împărăteasa Zoe e adusă atunci din mănăstirea unde fusese surghiunită și, în costumul imperial, arătată plebei, în kathisma Hippodromului. Dar mulțimea nu voi să știe nimic de această comedie. Atacat în loja sa, împăratul fu nevoit să se retragă repede în palat. Asediul continuă cu înverșunare. Nobilii care nu-l puteau suferi pe Kalapha-tes și participau la răscoală se tremură ca nu cumva prezenta Zoei să potolească furia mulțimii și ei o scoaseră atunci pe Theodora, sora împărătesei, din mănăstirea Petrion, unde fusese izgonită și trăia cu totul uitată. Condusă la Sfânta Sofia, fu îmbrăcată în hainele

586

Imperiale și încoronată de patriarh. A doua zi, lupta se dădu cu furie în jurul Palatului, iar în zorii zilei a treia Mihail fugi, împreună cu Constantin, în galera imperială, la mănăstirea Studios, unde amândoi îmbrăcară rasa de călugăr, pentru a-și mântui viața. Revoluționarii le proclamă pe cele două surori augustare, iar Senatul și mulțimea le aclamă. Kalaphates și Constantin fură smulsi apoi din altarul de la Studios, unde își căutaseră azil, fură orbiți și surghiuniti fiecare în câte o mănăstire. Psellos, secretar imperial, a fost martor la dramatica scenă, pe care ne-o descrie emoționant.

Astfel se încheie această domnie, după patru luni și unsprezece zile 191. Guvernarea imperiului trecu la 21 aprilie 1042 în mâinile celor două surori, moștenitoarele dinastiei macedonene. Dar vechea gelozie a Zoei împotriva surorii sale deschise iarăși o luptă surdă în jurul tronului. Temându-se să nu fie înlocuită de Theodora, Zoe se hotărî, în ciuda vârstei sale – avea 62 de ani – să-și caute un soț, care să-i asigure stăpânirea. Alegerea ei căzu asupra lui Constantin, născut la Dalassa, om de mare prestantă, predestinat pentru imperiu, foarte popular. ținut departe de Mihail IV, fusese călugărit de urmașul său.

Era adus acum la palat, dar atitudinea lui aspră, vorbirea îndrăzneată făcură ca el să le pară tuturor un om intransigent și ca urmare fu îndepărtat.

Împărăteasa se gândi atunci la Constantin Artokli-nes, care nu avea o condiție ilustră, dar era un tânăr distins, frumos, secretar sub Romanos și pe care-l depărtase urmașul său gelos din capitală. A fost chemat la palat și toată lumea îl plăcea, însă o moarte

587

NICOLAE BINESCU

neășteptată îl smulse speranțelor investite în el. Împărăteasa își aduse aminte atunci de Constantin, din ilustra familie aristocratică Monomachos. El fusese exilat în Lesbos de Mihail Paphlagonianul, tocmai din pricina simpatiei pe care i-o arăta, încă de pe atunci, basilissa. Învoindu-se Senatul la această alegere, Constantin Monomachos fu condus solemn din exilul său în Capitală de o ambasadă care-i aduse din partea suveranei atributele imperiale. În ziua de 11 iunie el se căsătorii solemn cu Zoe în capela Palatului, iar a doua zi fu încoronat basileus.

E.

CONSTANTIN IX MONOMACHOS (1042 – 1054)

Acest împărat se bucură, în mijlocul acestor repezi schimbări, de o domnie destul de lungă 1101. Incapabil însă să facă față grelei sarcini la care fusese chemat, el a avut, după mărturisirea lui Psellos, care s-a aflat în slujba lui, un singur gând: acela de a trăi liniștit și de a se bucura cât mai mult de avantajele imense pe care i le punea la îndemână noua sa situație.

Nu se rușina să o instaleze în palat, alături de împărăteasă și de Theodora, pe favorita sa, frumoasa văduvă Skleraena, din vestita familie Skleros. Proclamată augusta (cyepocrrfi), Skleraena apărea alături de cele două basilissae la ceremoniile oficiale. Tezaurul fu risipit în cheltuieli zadarnice, cu o dărnicie care o egala pe aceea a bătrânei împărătesc Zoe.

După Psellos, Constantin Monomachos fusese căsătorit de Romanos Argyros înainte de a urca pe tron cu o nepoată a sa, fiica surorii sale Pulcheria, măritată cu Basilios Skleros, care mai târziu fu orbit. (Basilios I și Constantin VIII îl ținuseră departe de ei, căci n-aveau nicio încredere în el.)

Romanos, împărat, nu făcu nimic pentru el, dar îl păstră în

palatul imperial, din cauza înrudirii. El era foarte bine văzut. Fiind tânăr și frumos, plin de gratie în vorbire, împărăteasa îl iubea și lumea vorbea în jurul lor.

Mihail Paphlagonianul, văzând în el un competitor la tron, îl implică într-un complot și-l trimise în exil în Lesbos. Constantin suferi o dizgratie de șapte ani.

Acum îl scotea din exil împărăteasa, care-și adusese aminte de el.

589

După ce fu încoronat, el o convinge pe împărăteasă s-o aducă în Palat pe iubita sa Skleraena, o nepoată a soției defuncte. Aceasta îi îndulcise exilul din insula Lesbos și Monomachos avea pentru ea o mare pasiune, îi dădu rangul de augusta și la ceremonii apărea alături de cele două basilisse.

Psellos îi mai reprosează aceluiași împărat faptul că dacă înainte existase o ordine a onorurilor statului și o regulă invariabilă a oricărei avansări, el, „tulburând acea ordine și suprimând această regulă, a făcut aproape toată mulțimea de rând și vulgară părtaşă a Senatului, și aceasta n-a acordat-o unora sau mai multora, ci numaidecât, dintr-odată, punându-i pe toți în demnitățile sale mai înalte”.

Aceluiași împărat nu-i plăcea să vină cineva la dânsul îngrijorat, preocupat de interesele statului; Monomachos îl socotea un caracter execrabil. Dacă cineva voia să-i propună ceva serios, nu trebuia s-o facă de îndată, brusc, zice Psellos, ci să înceapă cu glume sau să le amestece cu chestiunea.

În vremea aceasta, imperiul fu atacat cu furie din toate părțile. Domnia lui Constantin IX Monomachos rămâne astfel celebră prin calamitățile ce se abat asupra statului bizantin. Lupte necontenite și adesea nefericite se dau la hotare – cu turcii selgiucizi, cu armenii și georgienii, cu rușii, în Orient, cu pecenegii la Dunăre și în Balcani, cu normanzii, în Italia; frământări religioase noi duc la schisma definitivă a Bisericii de Răsărit și de Apus; pe deasupra, o mulțime de revolte zguduie iarăși, în chip serios, tronul.

1. Luptele din Italia. Revolta lui Georgios Maniakes încă din primele zile ale domniei sale, Constantin IX, sub influența favoritei sale, îl ridică pe fratele acesteia, Romanos Skleros, la demnitatea de magistros și proto

590

strator. Acesta nutrea o ură veche împotriva lui Maniakes și se folosi acum de situația sa pentru a se răzbuna, stârnind o mare furtună în imperiu.

După înfrângerile suferite din partea normanzilor în Italia, Zoe și Mihail V avuseseră fericita idee de a-l aduce pe Maniakes din exilul său și de a-l trimite, în fruntea unei armate, cu depline puteri, în themele Italiei, pentru recucerirea Apuliei pierdute; normanzii îl atrăseseră de partea lor pe Argyros, fiul rebelului Melo, proclamându-l căpetenie, „duce de Italia”.

Maniakes a debarcat în aprilie 1042 la Tarent. El își păstrase comanda și după căderea rapidă a lui Mihail V. Asediat de normanzi în Tarent, Maniakes rezistă și, când aceștia se retrag, el iese din cetate, pedepsind cu multă cruzime orașele care trădaseră cauza imperiului și face în toată regiunea reputația unui tiran odios. Curând însă după ridicarea lui Constantin Monoma-chos în fruntea imperiului, sub influența lui Romanos Skleros, Maniakes e rechemat din Italia, în același timp, rivalul său îi ocupă domeniile din Asia, vecine cu ale sale.

După Analele din Bari, o solie a împăratului debarca în septembrie 1042 la Otranto. Maniakes o primește, dar îi arestează pe doi dintre membrii ei și-i ucide, în același timp, o altă solie sosea de la Constantinopol pentru Argyros, căruia îi aducea o diplomă a împăratului, acordându-i iertarea și titlul de patrikios și vestis, dacă se declară vasal credincios al imperiului și-i câștigă pe normanzi în serviciul împăratului. Argyros fu astfel câștigat pentru imperiu. Maniakes se revoltă, se proclamă augustus și pornește către Bari.

591

NICOLAF BĂNESCU

Faima de general a lui Maniakes, bravura sa încercată în atâtea războaie atraseră o mulțime de partizani de toate vârstele sub steagurile sale. În primăvara anului 1043, o nouă armată sosea din Constantinopol la Bari, sub comanda magistrului Basilios Theodoroka-nos, care venea catepan de Italia. Maniakes fu asediat în Otranto de forțele unite ale bizantinilor și, neputând rezista, își imbarcă armata, se strecoară neobservat de flota rivală și debarcă pe coasta opusă a Adriaticii, la Dyrrachion. De aici, el pornește grabnic, pe vechea cale „Egnatia” către Constantinopol, în speranța că-l va putea detrona pe Monomachos înainte ca acesta să organizeze o rezistentă. Maniakes se bizuia în această acțiune și pe ajutorul sârbilor lui Vojslav,

care cu puțin înainte distruseseră lângă lacul Scodra o puternică armată bizantină. Vestea înaintării rebelului făcu o puternică impresie la Constantinopol. Maniakes era cel mai bun general din vremea aceea. Monomachos încercă să negocieze cu acesta, dar propunerile îi fură respinse. O armată puternică, sub conducerea eunucului Stephanos Sevastophorus, este expediată atunci înaintea sa. O luptă înverșunată se dădu lângă Thessalonice, la Ostrovo. Maniakes ieși biruitor, după câte ne relatează și Psellos și Skylitzes, dar norocul, care l-a ocrotit pe Monomachos în tot cursul domniei sale, îl scapă și de astădată. El se avântă năvalnic pe calul său, străbate liniile dușmane strigând cu vocea lui de tunet și aruncă spaima în oastea imperială, care se rupe îndată, nefiind nimeni care să-i stea în cale. Biruinta era câștigată fulgerător, ne mărturisește Psellos, iar ai săi începuseră a-l saluta ca basileus. Dar atunci un necunoscut îl lovi cu o săgeată în coaste.

592

Sângele se porni și Maniakes își pierde simțirile, apoi alunecă de pe cal. Nici atunci oastea dușmanului nu îndrăzni să se repeadă, în cele din urmă, câțiva oameni se apropiară și-l văzură mort, minunându-se de cât loc acoperea trupul său. Ei îi taie capul, acesta fiind dus la Constantinopol și purtat în triumf, eveniment pe care împăratul îl sărbătorește la Hippodrom.

Înainte de căderea sa, Mihail V împreună cu Zoe decid să-l trimită în Italia, cu puteri de catepan, pe fostul șef al armatei siciliene, exilat cu doi ani mai înainte. E vorba de Georgios Maniakes.

El debarcă la Tarentum aprilie 1042, cu o armată nouă, contingente albaneze adăugându-se la trupele themelelor. Dar în dezorganizarea ce domnise atâtea luni, normanzii avuseseră vreme să-și întărească poziția. Certai cu prințul de Benevento, ei negociază cu locuitorii principali din Bari și îi propun lui Argyros, fiul lui Melo, să-l recunoască drept seniorul lor. Șefii normanzi sunt introduși în Bari pentru a încheia acordul. Argyros e proclamat duce și print de Italia (februarie 1042).

Sosirea lui Maniakes le tulbură planurile. Argyros face apel la normanzi în Melfi și Aversa. Atunci sosesc mai multe mii războinici. Ei se grăbesc să-i atace pe bizantini, dar aceștia se retrag în cetate, așteptând o ocazie mai prielnică pentru a purta lupta. Normanzii asediază în zadar orașul și se retrag spre nord. Trani rămăsese credincioasă imperiului. Argyros o asediază, stând câteva luni sub

zidurile ei. În același timp, Maniakes iese din Tarent, respinge bandele normande care încearcă să-l oprească. El îi pedepsește cu cruzime pe locuitorii orașelor care trataseră cu dușmanul. Maniakes își câștigă în toată regiunea reputația unui tiran odios.

Atunci se produc la Constantinopol evenimente noi, care provoacă revolta lui Maniakes. Monomachos ajunge împărat. Roma-nos Skleros, mare proprietar în Asia Mică, unde domeniile sale erau vecine cu ale lui Maniakes, avusese dese certuri cu el. Atotputernic acum, se răzbună contra lui, ocupându-i domeniile. Informat, el atâță soldații contra lui Monomachos, se proclamă împărat și caută a atrage în revolta sa populațiile italiene.

593

După Skylitzes, numai după ce a aflat depunerea și rechemarea sa s-a revoltat. Psellos îi „impută” cărmuirii imperiului lipsa de tact, tratându-l pe catepanul Italiei ca rebel încă de când era numai bănuit. I s-au trimis, spune el, mesageri cu reproșuri mari și amenințări. Maniakes e provocat astfel în toate chipurile.

După Analele din Bari, în septembrie 1042, mai mulți reprezentanți ai împăratului debarcă la Otranto. E ambasada de care vorbește Psellos. Maniakes îi primește, apoi îi arestează pe doi dintre ei și-i ucide.

În același timp, alți soli veneau de la Constantinopol la Argy-ros, atunci la asediul orașului Trani, aducându-i o diplomă a lui Monomachos, prin care-l ierta și-i conferea titlul de patrikios și vestis, dacă se declară vasal credincios al imperiului și-i atrage pe normanzi în serviciul împăratului.

Maniakes încearcă a-și mări numărul partizanilor. Merge la Bari, ca să fie recunoscut, dar se făcuse impopular prin cruzimile sale și locuitorii din Apulia rămân de partea lui Argyros.

Dar situația nu se putea decide în Italia. Maniakes se decide să treacă în themele illirice, pentru a se îndrepta asupra Capitalei. El spera să-și afle acolo auxiliari, căci tocmai aveau loc luptele cu Vojslav al sârbilor.

Prințul de Salerno, ostil și el lui Maniakes, prăda în regiunea Tarentului. Strategul rebel, pentru a nu fi blocat, negăsind nicio simpatie la populația indigenă, se decide a merge asupra cetății Otranto pentru a trece marea.

În acest moment, sosește la Bari Theodorokanos cu flota, cu

titlul catepano de Italia. Argyros cu normanzii ocupă împrejurimile din Otranto, Theodorokanos blochează cetatea pe apă. Maniakes reușește a se strecura pe corăbii la Durazzo și înaintează prin munți până la frontiera Macedoniei. Basileus încearcă a negocia. Maniakes refuză. Armata împăratului era condusă de se-bastophoros stefan. Bătălia se dădu lângă Salonic. Biruitor, Maniakes e lovit de o săgeată rătăcită în coaste. Cade și moare.

Cronicarii bizantini au cuvinte de laudă pentru el. Fără a-i scuza revolta, au admirație pentru el, Maniakes fiind singurul care ar fi putut salva atunci imperiul în Europa contra normanzilor, iar în Asia contra turcilor.

594

Cronicile Apuliei, din contră, îl arată ca soldat brutal și sângeros, care nu și-a putut câștiga simpatia populației, rămasă din această cauză pe lângă ofițerii bizantini credincioși împăratului.

O altă revoltă, aceea a strategului din thema Cyprului, Theophilos Erotikos, fu și ea înăbusită în aceeași vreme.

2. Atacul rușilor asupra Constantinopolului (1043)

Abia se potoliră aceste miscări, când se ivi o nouă primejdie. Rusii, am văzut, trăiau de multă vreme în relații amicale cu Bizanțul. Negutătorii lor veneau întruna, în mare număr, la Constantînopul, unde un cartier întreg, lângă Sf. Mamas, era populat de contoarele lor. Însă într-o zi, în 1043, în acest cartier avu loc un incident între bizantini și ruși. Unul dintre cei dintâi negutători din Novgorod fu ucis în încăierare. Novgorodul era, în secolul al XI-lea, o adevărată republică, hotărând prin votul poporului toate chestiunile care priveau comerțul, relațiile cu vecinii, alegerea magistraților ș.a. În semn de unire cu Kievul, ea primea de acolo un șef din casa domnitoare, care supraveghea ordinea și aplicarea legilor municipale și mai cu seamă comanda expedițiile militare. Novgorodul cere socoteală la Constantinopol pentru uciderea cetățeanului său. Marele duce al Rusiei, Iaroslav cel Mare, îi cere împăratului Constantin, în numele său, o mare despăgubire în aur. Refuzându-i-se această pretenție, Novgorodul trimite o mare expediție împotriva Bizanțului, în fruntea republicii Novgorod se găsea atunci Vladimir, unul dintre fiii lui Iaroslav cel Mare. El con

595

NICOLAE BĂNF. SCU

duce o flotă numeroasă, la intrarea Bosforului. Neavând curajul a străbate până la Constantinopol, se oprește acolo la tărmlu asiatic, unde-și debarcă trupele, întărindu-se în lagăr.

Se pare că această aventură a rușilor i-a surprins cu totul pe bizantini. Ea produse o mare spaimă în Constantinopol și împăratul trimise o solie de pace. Vladi-mir nici nu voi s-o primească. Atunci, Monomachos luă cele mai rezezi măsuri de apărare. Flota imperiului se afla împrăștiată în diferite părți, împăratul adună puținele vase pe care le avea la îndemână, trireme imperiale și corăbii ușoare, imbarcă pe ele toate trupele din Constantinopol și, luând personal comanda, se îndreptă către intrarea Bosforului în Pontul Euxin, acostând la tărmlu european, în fața flotei dușmane. O nouă încercare de pace a împăratului fu din nou respinsă de Vladimir. A doua zi, în revărsatul zorilor, Ba-silios Theodorokanos atacă numai cu vreo câteva corăbii incendiare flota dușmană. Atacul, dat cu multă impetuoșitate, aruncă dezordinea în flota rusească. La un semn al împăratului, care urmărea lupta de pe tărmlu, pornesc la atac alte vase și încăierarea devine generală. O mulțime dintre corăbiile rusești sunt aprinse, altele scufundate, numai puține putând scăpa cu fuga în Pontul Euxin. Expediția sfârșește astfel printr-un dezastru. O parte dintre rușii care au luat drumul către patrie pe uscat fură atacați, în părțile Varnei, de Katakalon Kekaumenos, care păzea, linia întărită a Dunării și mulți dintre ei fură uciși, iar 800 trimiși prizonieri la Constantinopol.

După această înfrângere, rușii încheie iarăși pace cu Bizanțul ¹. Slăbirea statului de la Kiev, după moartea

596

I lui Iaroslav cel Mare (1054), a contribuit la păstrarea îndelungată a acestor bune raporturi cu imperiul.

3. Luptele din Armenia.

Căderea vechiului Regat armean sub bizantini în anul următor, evenimente grave atraseră armatele imperiului la frontiera extremă a Asiei. După multe tulburări, în fruntea Regatului armean ajunsese, în 1042, tânărul Gagik (Kakig) II, nepotul lui Ioan Sempad și cel din urmă din strălucita dinastie a Bagratizilor. Apariția turcilor selgiucizi, atacurile lor neconținute la această îndepărtată frontieră îi făcuseră pe bizantini să se gândească serios la încorporarea Armeniei, a cărei stăpânire ar fi fost o barieră puternică în calea temuților năvălitori ai stepei. Constantin Monomachos relua politica înaintașilor săi fată de

regatul armean. În calitate de moștenitor al lui Basilios II, el ceru să se execute contractul lui Sempad, prin care acesta se îndatorase a trece imperiului după moartea sa posesiunile pe care le avusese, precum și puternica reședință Ani. Gagik II înțelegea însă să-și păstreze moștenirea.

O armată condusă de Mihail lașites, menit a fi instalat ca archon al Iberici, fu biruită în 1044. O a doua, în frunte cu domesticul trupelor Orientului, Ni-colae, avu aceeași soartă. Monomachos îl aruncă atunci asupra Armeniei pe emirul de Lovin (Dvin), Abul Sewâr CAuXriocdpdrii; la bizantini), făgăduindu-i să-i recunoască stăpânirea asupra teritoriilor pe care le-ar fi cucerit de la regele armean, în același timp, armatele din Orient invadau din nou Armenia. Krikorikios (Gri-gorie), unul dintre cei mai de seamă oameni ai Arme

597

mei, pierzând încrederea regelui său, se refugie, în 1044, la Constantinopol, unde studiase. Bine primit de împărat, el fu ridicat la rangul de magistros.

În fața acestei mari primejdii dezlântuite asupra țării sale, Gagik II, rău sfătuit de facțiunile care sfâșiau țara, se hotărăște să meargă el însuși la Constantinopol, asigurat de jurămintele solemne ale împăratului. Monomachos îl primește cu pompă, dar îl oprește în captivitate, din care Gagik n-avea să se mai întoarcă în patria sa. Reședința Ani e închinată împăratului de vestitul catholicos al Armeniei, Bedros (Petru). Regele a fost nevoit apoi să-și dea consimțământul la această despuiere, primind în schimb titlul de magistros, o pensiune din tezaurul imperial și vaste domenii în Cappadocia, Charsianos și Lycandos, unde-și petrecu viața. Ani și teritoriul său sunt acum un guvernământ de frontieră al imperiului, ocupat de o garnizoană bizantină 1121.

Bedros, patriarhul, fu adus mai târziu la Constantinopol, de unde nu se mai întoarse, împăratul îi permise să se stabilească la Sebasteia.

După ce puseră mâna pe Armenia, bizantinii purtară un război crâncen cu emirul de Lovin, ale cărui cuceriri nu mai voră să le respecte. Mihail lașites și Nicolae fură bătuti sub zidurile cetății emirului. Atunci a fost trimis în locul lor viteazul Katakalon, ca duce de Iberia, avându-l ca general, în locul lui Nicolae, pe marele heteriarch, eunucul Constantin. Aceștia poartă războiul cu succes până în 1047,

când revolta lui Leon Tornikios îl silește pe împărat să-și recheme cea mai mare parte a trupelor din Orient și să facă pace cu emirul.

598

După Skylitzes, ei cuceresc câteva cetăți puternice și asediază Chelidonion (pe care Peeters o identifică cu fortul Dsidsernak de la Erevan), care ar fi căzut, zice Skylitzes, dacă ambii comandanți nu ar fi fost rechemati în Europa din cauza revoltei lui Leon Tornikios²⁴.

Răscoala lui Tornikios a izbucnit în toamna anului 1047 și a amenințat la un moment dat în chip foarte serios tronul lui Monomachos.

Măsurile luate de acesta în ținuturile Armeniei, înlocuind tributul de sânge pe care-l datorau acolo supușii, după vechea organizare a lui Basilios I Macedoneanul, cu plata în bani, stârni nemulțumirea generală. Vechile miliții războinice, desființate acum, expuseră hotarele fără apărare ale Armeniei incursiunilor sălbătice ale selgiucizilor, iar aceasta a fost cauza principală a progreselor invaziei turcești în acele regiuni, în asemenea împrejurări, este ușor de înțeles ostilitatea trupelor și a șefilor lor împotriva împăratului. Nemulțumirea se manifestase cu altă ocazie în armata de Occident, care-și avea cartierul general la Adrianopol. Ea izbucni acum într-o formă mai gravă, tot la Adrianopol. În acel oraș se afla Leon Tornikios, din ilustra dinastie a Bagratizilor armeni, un om impunător, incapabil însă să fie energetic. Era văr de-al doilea cu împăratul. Susținut de sora lui Monomachos, Euprepia, el își atrase ura împăratului, care îl trimise în Iberia. Psellos îl descrie ca pe un om cu o figură puțin comună, de caracter prefăcut, încă de tânăr fusese se

24 P. Peeters, *Quelques noms geographiques arméniens dans Skylitzes*, „Byzantion”, VI, 1931, p. 435 și urm.

599

NICOLAF, BĂNESCU

cotit de mulți un om pe care-l așteaptă un mare destin. Euprepia era foarte rău dispusă față de împărat și pentru că Tornikios era rău văzut de acesta, ea îl înconjură cu simpatie. Pentru a-i despărți, împăratul îl trimise cu o comandă în Iberia. Mai târziu, la îndemnul unora, el îl sili a se călugări. Venind la Constantinopol ca să implore mila lui Constantin, acesta îl trată cu asprime. Un complot se urzi după aceea împotriva împăratului, detestat de aristocrația bizantină, în fruntea acestui complot se afla Ioan Vatatzes, rudă cu Tornikios, șef

militar îndrăznet și capabil¹¹³¹. Conspiratorii ies din Constantinopol împreună cu Tornikios, în persoana căruia ei îl văd pe viitorul împărat, se duc la Adrianopol, atrag de partea lor trupele nemulțumite și Tornikios e proclamat împărat. Armata macedoneană, sporită cu contingentele nemulțumiților, se îndreaptă apoi imediat, către sfârșitul lunii septembrie, asupra Capitalei, care era pe atunci lipsită de trupele sale, trimise să lupte în Armenia.

Monomachos organizează apărarea cu slaba gardă a palatului și puținii voluntari pe care i-a putut strânge. Asediul începe în ziua de 25 septembrie și numai slăbiciunea lui Tornikios, care se încâpătâna să intre în Capitală fără vărsare de sânge și așteptând ca cetățenii să-i deschidă singuri porțile, făcu ca vremea să fie pierdută în zadar și acțiunea să sfârșească în chip lamentabil.

Trupele din Orient, ocupate în luptele din Georgia, rechemate de la începutul acelei răscoale, se apropiau în marș forțat de Capitală. Obosită de un asediu atât de lung, armata lui Tornikios se descompune; dezertările, susținute cu banii Curții, se înmultesc în rân

600

durile ei. În primele zile ale lui octombrie, pretendentul ridică asediul și se retrage la Arcadiopolis. Încercarea sa de a lua cu asalt Rhaidestos, pe Propontis, nu izbutește, în sfârșit, armatele de Orient își fac apariția pe malurile Bosforului. Ele trec în Europa și, sub conducerea lui Mihail lașites, pornesc asupra răzvrătiților, închiși de jur-împrejur, cei mai mulți șefi ai armatei rebele trec de partea împăratului; Tornikios și Vatatzes sunt siliti să-și caute azil într-o biserică din Bulgaro-phygon, cetate situată la apus de Arcadiopolis. Ei sunt smulsi din biserică și duși la Constantinopol, unde amândoi își primesc pedeapsa atât de obișnuită în asemenea cazuri, orbirea.

Astfel se încheie revolta care părea că va aduce o neapărată schimbare în fruntea imperiului. Norocosul Monomachos scăpă încă o dată datorită numai incapacității șefilor acestei revolte.

4. Luptele cu turcii selgiucizi

Abia se potolise această mișcare, când o nouă furtună se ridică la hotarele cele mai depărtate ale imperiului, în Asia. În acele părți se ivise un dușman nou, cu mari însușiri războinice. El avea să-i înlocuiască pe arabi în lupta pentru sfârșirea puterii bizantine. Acest nou dușman primejdios sunt turcii selgiucizi.

Desfăcuți din marea familie uralo-altaică, turcii¹¹⁴¹ duceau de

veacuri o viață de nomazi rătăcitori prin imensele stepe de la răsăritul Caspicei, reușind să închege de mai multe ori imperii trecătoare. Bizanțul i-a cunoscut de aproape întâia oară în timpul lui Iustin II.

601

care schimbă cu acești barbari, atrași în sfera influenței bizantine, mai multe ambasade.

Ilik-Chan izbuteste să-i adune, în secolul al X-lea, din nou la un loc. Opera începută de el a fost consolidată de fiul său Bochra-Chan, care-i sili pe supușii săi să îmbrățișeze mahomedanismul. De atunci, ei pun solid piciorul în Buchara.

Pe la anul 1.000, un anume Selgiuc sau Selgic trece cu numeroase bande dincolo de Exus, cerând voie de la Mahmud, puternicul șef al statului musulman din Ghazni, și pătrund apoi mai departe, întinzându-se peste cea mai mare parte a Persiei. După moartea lui, doi nepoti, Ciacar și Togrul, duc cuceririle și mai departe. Ei intră în iunie 1038 biruitori în Nishapur și se proclamă independenți. Selgiucizii îl proclamă rege pe Tugril Beg. De acum, cuceririle lor se întind spre vest. Masud, urmașul lui Mahmud, pierdu în 1039 Chorasani, unde selgiucizii se așezară definitiv.

În lumea Islamului stăpâna în secolul al X-lea o mare anarhie. Imperiul Abbassizilor era numai o umbră. El s-a desfăcut într-o mulțime de stăpâniri arabe, care-i pregăteau sfârșitul. La vest, Mossul și Mesopotamia au trecut în 905 în mâinile Hamdanizilor. La sud, Arabia iese de sub autoritatea califului, în părțile Mării Roșii, ea intră sub autoritatea fatimiților, către Golful Persic cade sub puterea șefilor locali. La est, în Kho-rasan și Turkestan, familia iranică a Șamanizilor și-a croit un guvernământ imens, la care pentru un moment sunt unite și Afghanistan și Seistan. Apoi, o serie de șefi turci, înrolați în serviciul lor și trimiși ca guvernatori în provinciile din Extremul Est, i-au imitat și s-au constituit în jurul reședinței lor Ghazni (sau

602

Ghazna), într-un principat independent. Unul dintre acești șefi, Sabaktegin (Subuktagin), bate monedă cu numele său. Fiul său, Mahmud (999 – 1030), zis „Ghaz-nevidul”, profitând de anarhia Indiei de Nord, își consolidează situația, purtând mari lupte și reușește să smulgă de la Șamanizi Khorasanul.

Turcii din Extremul Orient, desfăcuți în trei grupe principale (uiguri, karluki și ghuzi sau oghuzi), sunt împinsi de chinezi spre vest.

China își restaurase puterea sub T'ai-Tsou și începea să reacționeze împotriva barbarilor și a discordiei interne. Aceasta aduse o deplasare a popoarelor Mongoliei către vest. Efectele se resimțiră și în Turkestan. Ghuzii sau oghuzii atinseseră încă din secolul al IX-lea Marea de Arai și valea inferioară a fluviului Syr-Darya. La finele secolului al X-lea, ei sunt nevoiți, sub presiunea dinspre Răsărit, fie să ocolească Marea Caspică, pentru a-și deschide drum către vest, fie să pătrundă spre sud. O parte se hotărâră pentru prima soluție și ajung pe Volga, de acolo în stepele Rusiei, împingându-i pe pecenegi și ajungând până la Dunăre; dar grosul populației oghuz, sub printi din familia Seldjuq, iau drumul către sud și trec în „Transoxiana”, cum se numește ținutul dintre Syr-Darya și Exus (Amu-Darya).

Emigrații se islamizară și sub fiii lui Seljuq obțin voie de la Mahmud, care era atunci în culmea puterii sale, să se așeze la frontiera statului său. În urmă, Mahmud, îngrijorat de creșterea puterii lor, va lua măsuri, dar în zadar.

Doi nepoti ai lui Seljuq, Ciagri-Beg (Thagri-beg) și Tugril-Beg trec dincolo de Exus, aruncându-se asupra Khorassanului. Urmașul lui Mahmud, Mas'ud, dădu or

603

NICOLAE BANESCU

din guvernatorului să-i alunge, dar acesta fu bătut și sel-giucizii intră în iunie 1038 în marele oraș Nishapur, declarându-se complet neatârnați și ridicându-l pe Togmi-Beg rege. Mas'ud (Massud) era despuiat de Khorassan.

Astfel se stabilește statul seldjukid în Khorassan, de unde tinde neconținut spre apus, ajungând în această expansiune până la hotarele Imperiului bizantin 5.

Atacurile selgiucizilor, sub un atare șef, iau, în timpul domniei lui Monomachos, un caracter violent. La aceasta contribuie, fără îndoială, starea de anarhie în care căzuse Armenia în urma anexării ei de către imperiu. Politica nechibzuită a Curții bizantine sfârâmase, în aceste părți, buna organizare militară, care din vremurile lui Basilios I Macedoneanul contribuise la a da hotarelor primejduite ale Armeniei o deosebită putere de apărare. Ostilitățile încep în anul 1048. Qutlumus, Kethelmis sau Kutulmiz (Koin-oufioui), vărul lui To-grul-Beg, luptase cu mari forțe împotriva dinastului arab de la Mossul, Qurais, cunoscut la bizantini sub numele de Kappecriot. Bătut de acesta, el fu nevoit să

se retragă în Azerbaidjan, prin provincia Vaspuracan, de curând ocupată de bizantini. „Catepano” imperial era acolo patriciul Stephanos Lichudes, fiul primu-lui-ministru Constantin Lichudes. El îi refuză generalului turc trecerea prin provincia sa și atunci o luptă se dădu între cele două armate, la nordul lacului Van. Turcii ieșiră biruitori și Lichudes căzu în mâinile lor.

25 L. Halphen, *Les barbares (Histoire générale. Peuples et civilisations, par Halphen-Sagnac)*, IVE ed., Paris, 1940, p. 393 – 394, 40) – 402.

604

Pentru a răzbuna insulta adusă trupelor sale, Togrul trimise o expediție sub comanda altui nepot al său, Hassan sau Assan²⁶, împotriva provinciei bizantine. Turcii pătrund până înăuntrul Armeniei, măcelărind populația și răspândind pretutindeni ruina. Guvernator al Iberiei era Aaron, fiul celui din urmă suveran bulgar, Ioan Vladislav. În fața maselor puternice ale năvălitorilor, el cere în grabă ajutorul lui Katakalon Ke-kaumenos, care guverna la Ani, de când această veche reședință a regilor armeni fusese anexată imperiului. Izvoarele armene amintesc un al treilea șef al contingentelor imperiale, pe faimosul magistros Gregorios, duce al micii theme de hotar a Mesopotamiei; acesta avea sub comanda sa trupe armene. Hassan fu zdrobit de imperiali la Stragna; el însuși rămase, cu floarea luptătorilor săi, pe câmpul de bătaie.

Togrul, înfuriat de acest dezastru, a trimis în Armenia o nouă armată, numeroasă, sub comanda fratelui său Ibrahim Inal. În fața acestor forte covârșitoare, armata imperială se retrage în Georgia, unde Liparit, vestitul senior care stăpânea jumătate din această țară, primise ordinul împăratului de a sări cu trupele sale în ajutor, în vremea aceasta, Ibrahim pustii cumplit ținuturile până la Arzen (azi Erzerum), metropola Armeniei de Sus, care căzu, după o înverșunată luptă de șase zile pe străzi, în mâinile sale. Bogata cetate se mistui în flăcări după această eroică rezistență. Populația ei pieri măcelărită.

26 Poate Hasan, fiul lui Baighu (unchiul lui Togrul Beg sau Toghril-Beg), crede Cahen (op. cit., p. 19, n. 1).

605

Ibrahim se îndreptă apoi, cu toate forțele sale, împotriva imperialilor, care îl așteptau întăriți la picioarele fortăreței Gabudru, Kapetron al bizantinilor (Kecție-ipov ccppoupiov). O luptă sângeroasă

se dădu acolo, la 17 sau 18 septembrie 1048. Katakalon și Aaron pun pe fugă contingentele dușmane din fata lor, la cele două aripi; Liparit însă e biruit la centru și cade prizonier. Rezultatul luptei nu a fost, așadar, decisiv. Turcii se retrag, bizantinii se opresc să-i mai urmărească.

Monomachos trimite apoi un ambasador încărcat de daruri la sultanul turc pentru a obține eliberarea lui Liparit. Togrul se arată mai mărinimos decât îl socoteau dușmanii săi: el îl pune în libertate fără nicio răscumpărare pe Liparit, căruia îi dăruiește și banii trimiși de împărat. Pacea nu se putu încheia însă din pricina pretențiilor exagerate ale lui Togrul, iar luptele vor reîncepe. Ostilitățile încetează numai vreme de doi ani, din pricina greutăților prin care trecea în acest timp Togrul. El avu să lupte împotriva lui Ibrahim și a lui Kutlumiz, amândoi răzvrătindu-se împotriva sa. În

1052, el trecea însă în Georgia, răspândind, după obicei, jaful și măcelul. O armată sub ordinele lui Akoly-tos îl silea să se retragă, pentru a se întoarce iarăși în

1053, cu o armată puternică. De astă dată, el asedie puternica cetate Manaskerd sau Mantzikert, apărată cu deosebită energie de patriciul Basilios Apokapes. După nenumărate asalturi zadarnice, Togrul fu nevoit să ridice asediul.

5. Războiul cu pecenegii

Pe când aceste lupte se purtau aprig la frontierele de Răsărit ale imperiului, un război crâncen se dez

606

lântui în ținuturile de miazănoapte, la frontiera mereu amenințată a Dunării, de astă dată cu pecenegii. Ei ocupau ținuturile de la Delta Niprului până la gurile Dunării.

În 1048, acești temuti barbari fuseseră împărțiți în două tabere de o disensiune. Kegen sau Kegenis (KEyevriq), șeful peceneg de o mare valoare militară, se ridicase în fruntea a două triburi împotriva hanului Tyrach. Învins, rebelul trecu Dunărea pe la Silistra și se prezintă comandantului imperial din acele părți, Mihail, fiul lui Anastasios, exprimându-și dorința de a intra în serviciul împăratului, împăratul îi face o primire călduroasă la Constantinopol, unde barbarul se botează, obținând rangul de patrikios. Trupa lui e cantonată la frontiera dunăreană, unde trei cetăți sunt cedate acestei colonii, menite a apăra ținutul împotriva năvălirilor prădalnice de

peste Dunăre.

Politica tradițională a Bizanțului câștiga astfel noi apărători. Rezultatul fu însă de astă dată cu totul păgubitor pentru imperiu. Căci Tyrach protestă, printr-o ambasadă, la Constantinopol, împotriva acestei atitudini față de un nesupus al său. Monomachos nu voi să știe nimic de pretențiile hanului barbar și-i condecie pe ambasadori fără niciun răspuns. Războiul se dezlântă atunci între pecenegi și imperiu.

În iarna anului 1048, când Dunărea îngheță, Tyrach trecu în Bulgaria cu imensele sale bande călări, nimicind totul în calea sa. Constantin Arianites, ducele de Adrianopol și Basilios Monachos, guvernatorul Bulgariei, fură trimiși în întâmpinarea barbarilor. Unindu-se cu forțele comandate de Mihail și Kegenis, ei îi atacă impetuos pe pecenegi și-i silesc să se predea. Mulți

607

NICOLAE BANESCU

mea pecenegilor fu colonizată după aceea în câmpiile de la Triaditza, Naissos și Eutzapelos, iar Tyrach împreună cu șefii principali fură trimiși la Constantinopol, unde, fiind bine primiți de împărat, primesc toți botezul.

Se credea că primejdia pecenegă era înlăturată pentru ceva vreme măcar. Dar ea luă în curând proporții și mai mari. Era tocmai timpul năvălirii biruitoare a lui Ibrahim în Vaspuracan. La Constantinopol se hotărî să fie folosiți împotriva lui pecenegii așezați în Bulgaria. Au fost înarmați vreo 15.000, sub șefii lor și trecuți în Asia Mică, pentru a fi conduși în Vaspuracan. La câțiva kilometri de Bosfor, ei se revoltă și o iau înapoi, trec Bosforul cu caii înot și apoi se pierd în galop prin păsurile Balcanilor, la Triaditza. Ridicându-i și pe cei din aceste părți, își asază tabăra, înarmați, lângă Dunăre, la vărsarea râului Osma, unde e Nicopole de azi. De acolo, trec adesea pe teritoriul imperiului, făcând mult rău (iarna 1048-începutul lui 1049).

Pentru a pune capăt acestei stări de lucruri, împăratul îl cheamă la Constantinopol pe Kegenis. Acesta, însoțit de bandele sale, vine la porțile Capitalei. Noaptea, câțiva încearcă să-l ucidă în cort. A doua zi, șeful peceneg intră, rănit, în Constantinopol, târându-i în alaiul său pe cei trei conspiratori. Aceștia îi explică împăratului atentatul lor ca pe o răzbunare împotriva șefului trădător, care aștepta să pătrundă cu trupele sale în Constantinopol pentru a-l ucide pe împărat și a prăda. Monomachos îl aruncă atunci pe Kegenis la închisoare, în palat și

încearcă să pună mâna, peste noapte, prin surprindere, pe trupele sale. Acestea se îndepărtează însă în fuga cailor, mai înainte ca

608

Împăratul să-și pună în aplicare planul. Ajunși peste Balcani, ei îi strâng pe ceilalți și se întorc apoi până sub zidurile Adrianopolului. Constantin Arianites se aruncă asupra-le cu toate forțele, dar e bătut (primele luni ale lui 1049). Împăratul, înștiințat despre aceasta, îl scoate pe Tyrach și tovarășii săi din captivitate, iar după ce le ia jurământul, îi pune în libertate pentru a-i potoli pe compatrioții lor. El se unește însă cu aceia, în același timp, forțele Asiei, libere acum, după încheierea luptelor cu Togrul, sunt aduse la Constantinopol și trimise sub generalul Nikephoros asupra pecenegilor. Vestitul Katakalon Kekaumenos și normandul Her-ve, căruia bizantinii îi zic „Francopulos”, șeful auxiliarilor normanzi, sunt puși sub ordinele sale.

Nikephoros Rector își conduce armata dincolo de Balcani și-și asază tabăra la Diakene. Era în primăvara anului 1050/27. O luptă cruntă se desfășură aici, bizantinii iau fuga, singur Katakalon cu o mână de oameni se bate eroic, căzând rănit de moarte.

Monomachos își strânge atunci restul forțelor și le trimite, sub Arianites, asupra dușmanului. Are loc o nouă luptă sângeroasă și iarăși biruinta fu a pecenegilor. Arianites însuși, rănit, muri după câteva zile. Restul armatei bizantine se închise în lagărul întărit de sub Adrianopol, pe care pecenegii îl asediază îndată. Intervenția la timp a protospatharului Glavas, cu trupele gărzii, îi silește pe barbari să se retragă.

Monomachos face o nouă efortare. El adună toate trupele de mercenari, varegi, normanzi, sub comanda

27 P. Orgels, Kekaumenos et la guerre petchenegue, „Byzantion”, XIII (1938), datează această luptă în vara anului 1049.

609

NICOLAE BANESCU

lui Nikephoros Bryennios, ajutat de patriciul Mihailăco-lytosm, un normand din Italia, în același timp, încearcă să negocieze, trimițându-l la pecenegi pe Kegenis. Acesta e măcelărit însă de compatrioții săi. La frontiera dintre Thracia și Macedonia (Chariopolis), imperialii izbutesc să-i înfrângă pe pecenegi într-un atac de noapte, măcelărind o mare parte dintre ei (1051), în primăvara anului 1053, fu pornită o nouă ofensivă asupra bandelor pecenege.

Acolytos îl asediază pe dușman în Preslava Mare, unde se închisese acesta. Lipsa de provizii îl face să se retragă și, urmărit de-aproape, fu zdrobit în Balcani. Resturile armatei sale se închid în Adrianopol.

Noile pregătiri uriașe pe care Monomachos, hotărât să isprăvească odată cu acest primejdios dușman, le începuse îi intimidară în cele din urmă pe pecenegi. Obosiți de necurmatele lupte în care suferiseră mari pierderi, ei cerură pacea și aceasta se încheie, pentru 30 de ani, către sfârșitul anului 1053. Pecenegii își păstrau astfel cantonamentele din Bulgaria dunăreană¹¹⁶¹.

Luptele cu normanzii în Italia. Nici în posesiunile italiene ale imperiului nu stăpânea liniștea, în această vreme tulburată pretutindeni de războaie. Normanzii se întăriseră mult în Italia sudică. Am văzut mai înainte cât de slab se mai susținea acum, în părțile acestea, stăpânirea bizantină, în 1047, împăratul Henric III îi recunoaște ca vasali pe cornitele normand de Aversa și pe cel de Apulia. Încă din 1046 sosește în Italia de Sud tânărul normand Robert Guiscard, care avea să joace aici un rol atât de strălucit¹¹⁷¹.

Luptele purtate acum împotriva normanzilor de către papa Leon IX, în unire cu bizantinii, pe care cu

610

1

noscutul Argyros îi debarcă, în primăvara anului 1051, la Bari, se sfârșesc prin biruinta completă a celor dintâi (1053).

6. Mișcarea literară sub Monomachos

O întâmplare fericită îi strânge în jurul tronului sub această domnie pe cei mai de frunte reprezentanți ai culturii acestei epoci. Constantin Lichudes, un literat, care ocupa cea mai înaltă demnitate, fiind prim-ministru al lui Monomachos, îi cunoscuse la Constantinopol pe Mihail Psellos, pe Ioan Xiphilinos și pe Ioan Mauropus, o rudă a sa, trei învățați iluștri pentru epoca lor. Primul loc îl ocupă, prin marea sa personalitate, Mihail Psellos. Prin influența deosebită pe care o avea la Curte, Lichudes îi strânse în jurul împăratului pe acești oameni de talent. El impuse o inovație în privința ocupării funcțiilor. De unde până aci se lua în considerare mai cu seamă noblețea candidaților, meritul se punea acum înaintea nașterii. Psellos, bine apreciat de împăratul însuși, care-l cunoscuse, fu înălțat la rangul de vestarches (mare sambelan) și protoasecretis (primul secretar) imperial. Colegul său de școală Xiphilinos fu judecător la Tribunalul imperial și apoi

nomophylax, însărcinat cu administrarea justiției.

Sub înrâurirea lor se redeschise acum și vechea Universitate din Constantinopol, care fusese lăsată în părăsire, încă din vremea lui Basilios II, ocupat cu lungile sale războaie, învățământul decăzuse. Tinerimea nu mai avea nevoie atunci, pentru a înainta în carieră, de învățătura vestitei scoli de drept și filosofic. Administrația statului se resimea de acest neajuns.

611

Monomachos are meritul de a fi recunoscut acest lucru și, ascultând de sfaturile oamenilor luminați ce se adunaseră în jurul său, redeschise Universitatea în 1045. Miniștrii împăratului urcară atunci catedrele. Psellos fu pus în fruntea Facultății de filosofic, cu titlul oficial de consul al filosofilor, tiâtaâog TCQV (piXoao-cov, titlu echivalent cu acela de decan în universitățile noastre; Xiphilinos, ministrul de justiție, era șeful Școlii de drept; Mauropus, care avea să ajungă Mitropolit de Euchaita (în Asia), predă retorica.

Învățământul lui Psellos avu mai cu seamă un mare răsunet. Om de litere distins și bărbat politic în același timp, Mihail Psellos e cea mai mare personalitate a secolului al XI-lea bizantin, înzestrat cu o cultură dintre cele mai întinse, el rezumă calitățile și defectele spiritului grec. Poligraf fecund, Psellos ne-a lăsat sute de opusculi asupra celor mai variate subiecte, o mulțime de scrisori, de cuvântări și poezii și o istorie care are caracterul de memorii²⁸.

El este un precursor al Renașterii din timpul Comnenilor, mare admirator al lui Platon. Iubitor pasionat al Antichității, își propune reabilitarea culturii clasice în ochii contemporanilor. Lucrul acesta nu era cu puțință, pentru vremea creștină în care trăia, decât printr-o interpretare care să descopere la cei vechi revelația inconștientă a adevărilor creștinismului. Astfel află Psellos în Platon un drum mai simplu și mai scurt către doctrina evanghelică; poezii îi destăinuiau

ade

²⁸ Editate întâia oară de C. Sathas, Bibliotheca Graeca Medii Aevi, vol. I ȘI V, Paris 1874 și 1876.

612

vărul în icoane frumoase: Homer era pentru el un fel de profet biblic²⁹.

Învățământul său strălucit atrăgea o mare mulțime de auditori, din toate părțile lumii civilizate, în curând, ajunse însă în conflict cu

patriarhul Kerularios, care-l acuză de erezie. Urmașul acestuia, Xiphilinos însuși, îl atacă de asemenea. Monomachos găsi că Psellos face prea mult zgomot și, după câțiva ani numai, cursurile fură din nou închise. Aceasta însemna biruința intriganților asupra împăratului, care căzuse din nou sub influența lor. În curând, Lichudes va cădea în dizgratie și, după înlocuirea sa, toți prietenii îl urmară, părăsind Curtea și îmbrățișând viața monahală. Psellos, spirit activ, om de un gust rafinat, se va întoarce însă în curând în mijlocul societății strălucite pe care n-o putea uita atât de lesne și va juca mai departe un rol însemnat în evenimentele domniilor următoare.

7. Schisma celor două Biserici (1054). Mihail Kerularios

Fapta cea mai însemnată a domniei lui Monomachos, aceea de care se leagă mai cu seamă numele său, este Marea Schismă dintre Biserica de Răsărit și Biserica de Apus.

29 A. Rambaud ne-a schițat un portret al lui Psellos în articolul din *Revue historique* (1877), reprodus în *Études sur l'histoire byzantine*, Paris, 1912, III. Un altul la care Neumann, *Die Weltstellung des byzantinischen Reiches vor den Kreuzziigen*, Leipzig, 1894, pp. 81 – 93. Cf. Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Litteratur*, p. 433 – 444”.

613

Persoana care a provocat această ruptură, ale cărei urmări le resimțim până astăzi este patriarhul Mihail Kerularios (1043 – 1058).

Ceea ce pare curios e faptul că vechea ură ce exista între Roma și Bizanț și pe care am cunoscut-o cu prilejul ambasadei lui Luitorand dispăruse aproape cu totul. Câțiva ani înaintea conflictului care aduce ruptura, ba chiar până în ajunul acestui eveniment, Biserica de Apus și Biserica de Răsărit se aflau în cele mai bune raporturi. Predecesorul lui Kerularios, Alexios Studitul, nu avusese nici măcar un conflict cât de mic cu Roma. Petru, patriarhul Antiochiei, făcea cunoscută papei, în 1052, alegerea sa și-i trimitea o mărturisire de credință, iar papa Leon al IX-lea (1049 – 1054) îi răspundea în 1053, aprobând alegerea și Mărturisirea de credință și făgăduindu-i tot sprijinul. Credincioșii celor două Biserici erau de asemenea în cele mai bune legături, respectându-și unii altora cultul, în Orient, se aflau biserici și mănăstiri latine, în care ritul se îndeplinea în toată libertatea. La începutul secolului al XI-lea, stefan cel Sfânt al Ungariei ridicase la Constantinopol, cu învoirea lui Basilios II, o biserică pentru națiunea

sa; garda varegilor își avea biserica în același oraș, aproape de Sfânta Sofia, Panagia Varangiotissa. Apusenii mergeau tot mai numeroși în pelerinaj la Locurile Sfinte, către mijlocul secolului al XI-lea, fiind primiți de greci peste tot cu cea mai mare bunăvoință. Aceștia călătoreau, la rândul lor, în Occident și erau vestite pelerinajele lor la mormântul Apostolilor, la Roma. Nicio ură, nicio prigonire nu-i despărtea pe greci de latini.

Cum se explică așadar această mare schimbare a legăturilor dintre cele două Biserici, produsă în numai

614

câțiva ani? Explicația trebuie căutată la oamenii aflați atunci în fruntea Bisericilor.

Cauzele rupturii au avut esențialmente un caracter doctrinar, scrie A.A. Vasiliev³⁰.

L. Brehier, constatând împrejurările care până atunci făcuseră să domnească cele mai bune raporturi între Orient și Occident, crede că motivele doctrinare n-au fost decât un pretext, în realitate totul explicându-se prin caracterul celor două personalități din fruntea Bisericilor, Kerularios și Leon IX. W. Norden³¹ e mai aproape de adevăr când afirmă că motivele de ordin dogmatic agitate de Kerularios au conferit doar un temei abstract durabil schismei, dar cu adevărat hotărâtor a fost momentul politic.

Papalitatea în adevăr intervenea în Italia meridională întâia oară ca putere politică. Două momente, cum arată foarte bine Norden, au dus la despărțirea definitivă a celor două Biserici: 1) reînvierea Bisericii Apusene, sub influența ideilor de reformă de la Cluny; 2) înaintarea biruitoare a puterii din Occident în Italia de Sud bizantină. Otto I, încoronat la Roma (962), a început această ofensivă.

Tronul pontifical era ocupat de Leon IX, ale cărui preocupări nu erau doar eclesiastice, ci și politice. Mișcarea de la Cluny, care avu un mare succes în Biserica occidentală, se dezvoltă sub protecția sa. Scopul acestei mișcări era de a reforma Biserica, de a-i ridica nivelul moral, de a restabili disciplina slăbită, de a suprima moravurile profane ce năvăliseră în Biserica (simonia, căsătoria preoților, investitura temporală etc.). Mișcarea de la Cluny făcu progrese simțitoare în Italia meridională, ceea ce-i indispușe pe greci, căci ideile reformatoare erau în contrast cu Biserica greacă³²” 91.

30 Histoire de l'empire byzantin, trad. Brodin-Bourguina, Paris,

1932, I, p. 446.

31 Walter Norden, Das Papsttum und Byzanz. Die Trennung der beiden Mächte und das Problem ihrer Wiedervereinigung, Berlin, 1903...

615

Papa, extinzându-și acolo influența, spera să lege de Roma provinciile din sudul Italiei și, în același timp, să le stăpânească și din punct de vedere politic. El se văzu beneficiar al vechilor privilegii ale carolingienilor și ale lui Otto I, care îi acordaseră papalității domenii în acele regiuni. Totodată, papa, în corespondența cu Kerularios, face aluzie la faimoasa Donatio Constantini, care nu lăsa îndoială asupra autorității temporale a episcopului Romei.

De fapt, actul de la 1054 nu era decât pecetluirea definitivă a unei stări de lucruri care începuse de multă vreme; între cele două Biserici n-a existat niciodată o înțelegere. Criza începuse încă din epoca lui Photios; Nikephoros Phokas interzisese ritul latin în Calabria.

Distingem patru etape ale acestui conflict, care sfârșește cu schisma:

1. Încadrarea papalității în Imperiul lui Carol cel Mare;
2. Conflictul, împletit cu lupta pentru Bulgaria, dintre papa Nicolae I și urmașul său imediat și patriarhul Photios;
3. Încorporarea papalității în imperiul lui Otto cel Mare (jumătatea secolului al X-lea).
4. Emanciparea papalității sub influența Reformei de la Cluny și înaintarea sa în Italia meridională: lupta Bisericii bizantine împotriva acestui fapt, care duce la ruptura definitivă (jumătatea secolului al XI-lea).

Cauzele schismei le reprezintă nu atât divergențele religioase, cât chestiuni de putere politico-religioase. Papalitatea se sili să recâștige acele provincii ale Bisericii care la începutul procesului de separare fuseseră smulse Romei de împăratul Leon III Isauricul și subordonate patriarhului de Constantinopol. Câmpul luptei fu, sub Nicolae I, Bulgaria, o parte a vechii Illyrii, iar sub Leon IX, Italia meridională.

Papa făcuse progrese religioase în Italia meridională, aflate în legătură cu cuceririle politice ale normanzilor. Deci, statul și Biserica erau păgubite de Bizanț în același chip. Acum, papalitatea intervenea întâia oară ca putere politică. Tocmai pentru aceasta intră Leon IX în conflict cu normanzii și se uni împotriva lor cu Bizanțul.

Criza începuse pe vremea patriarhului Photios. În Sinodul de la Constantinopol din 869/870, socotit al optulea Sinod ecumenic, prelații Orientului subscriseseră o formulă prezentată de legatii papei Hadrian II, prin care recunoșteau suprematia acestuia și Photios fusese depus. Dar succesul Romei fu paralizat de înfrângerea suferită în chestiunea bulgarilor, puține zile după încheierea Sinodului. Photios își recâștigă influența și un nou Sinod adunat la Constantinopol în 879/880, socotit de greci ca al optulea ecumenic, anulă actele celui prezent. Photios fu depus în 886 de Leon VI, pentru a înlesni împăcarea.

Nikephoros Phokas dădu o lovitură populației prin patriarhul Polyeuktos (968), oprind ritul latin în Calabria. El căuta prin aceasta să taie din scurt influența romană care amenința să se întindă, odată cu progresele împăratului german în Italia de Sud, longobardă. Papalitatea, aflată sub influență germană, se înstrăina de interesele Bizanțului. La începutul secolului următor, papa Benedict VIII (1012 – 1024) nu sovăi, la cererea împăratului Henric II, să aprobe ceea ce Leon III îi refuzase lui Carol cel Mare de teama Bizanțului: primirea lui Filioque în simbolul credinței. De la Constantinopol se răspunse: patriarhul Sergios I (999 – 1019) șterse numele papei de pe dipticele Bisericii sale. și va trece mult timp până când să fie scris din nou.

Căci la mijlocul secolului al XI-lea avu loc separarea definitivă a celor două Biserici. Ea a fost explicată prin unele motive personale ale patriarhului bizantin Kerularios. Norden arată că rădăcinile unui fapt atât de grav sunt mai adânci decât aceste simple motive.

Au existat două momente care au adus despărțirea definitivă a Bisericii grecești de cea romană: reînvierea Bisericii apusene sub impulsul ideilor de reformă de la Cluny și înaintarea biruitoare a puterii occidentale în Italia de sud bizantină. Otto I se încoronase la 962 ca împărat la Roma și odată cu el începe ofensiva Imperiului germanic în Italia.

În ce privește pretențiile papilor de a stăpâni din punct de vedere politic sudul Italiei, ei se bazau pe vechile privilegii ale Ca-rolingienilor și ale lui Otto I, care îi acordaseră papalității domenii private în acele regiuni. Se adaugă apoi închipuitul hrisov al

NICOLAE ÎĂANESCU

lui Constantin cel Mare, care nu lăsa nicio îndoială privitoare la dreptul Curiei asupra întregului domeniu roman. Afară de aceste scopuri, papii începură a-și extinde influența bisericească în Italia sudică, încercând să impună aici ideile de la Cluny, pentru a lega strâns Bisericile de Roma.

Astfel se uni cu expansiunea Occidentului în paguba Bizanțului pătrunderea ideilor reformatoare de la Cluny, care în disciplină și concepție erau în contrast izbitor cu Biserica grecească.

Intenția Ottonilor de-a cuceri sudul Italiei fusese nimicită odată cu înfrângerea lui Otto II la Cotron (982). De atunci, stăpânirea bizantină se restabilește aici.

Numai în al doilea deceniu al secolului al XI-lea ea fu din nou amenințată, prin revolta din Apulia; Melo, un om bogat din Bari, se află în fruntea revoltei pe care papa Benedict VIII (1012 – 1024) o sprijini din toate puterile. Când această revoltă fu înăbusită, papa îl chemă în ajutor pe Henric II din Germania. Henric, după ce întări vechile privilegii ale papei asupra Italiei sudice, veni el însuși acolo în 1022. Dar nu izbuti. Influența bizantină se întinsese în toată Italia de Sud, longobardă.

Henric I și Benedict VIII muriră în același an (1024). Basilios II încercase (1025) să aducă pe cale pasnică o înțelegere, cerând ca Biserica din Constantinopol să fie în Orient ecumenică, iar Roma în Occident. Papalitatea să renunțe deci la primatul său asupra Bisericii orientale. Papa Ioan IX era gata să se supună; dar partidul reformelor de la Cluny se agită energic împotriva acestei negocieri. Papa fu amenințat. Ioan a fost atunci abătut de la intenția lui.

Cu mai mult noroc decât Henric I și Benedict VIII, norman-zii întreprinseră în 1040, în legătură cu elemente răzvrătitoare, lupta contra Apuliei bizantine. Cele două mari puteri ale Apusului, Imperiul german și papalitatea, se grăbiră să legitimeze această înaintare a Occidentului împotriva Orientului: Henric III îngloba noua provincie la Imperiul de Occident, acordând în 1047 normandului Drogo comitatul Apuliei. În același timp, el făcu Italia longobardă și comitatul de Aversa normand, așezat acolo, supuse imperiului. Papa Clement II (1046 – 1047) interveni în Ca-pua și Salerno, sfînșind acolo clerici. Dar mai cu seamă Leon IX (1048 – 1054) urmări energic ideea de a încorpora sudul Italiei și Bisericile Occidentului, legând regiunile longobarde și

normande

618

de Roma, prefăcându-le după ideile reformatoare de la Cluny. El merse mai departe și, sperând că va anexa și Italia mahomedană, numi un arhiepiscop pentru Sicilia.

Dar se dovedi că normanzii, care apăsau groaznic populația Italiei sudice, nu erau un element destoinic pentru ideile Bisericii de Apus. Papa se gândi atunci să-i scoată pe normanzi din Italia. Ambele Imperii, și cel de Răsărit și cel de Apus, trebuiau să-l sprijine. Pe când însă Henric III se mulțumi cu un decret, prin care trecea papei Beneventul și aproape toate bunurile imperiului din Italia meridională, Leon spera un ajutor armat de la Argy-ros, catepano bizantin în acele părți, care deja luptase cu succes contra normanzilor.

Dar dacă interesele politice cereau o asemenea alianță din partea Bizanțului, cele religioase se opuneau. Patriarhul Kerularios nu putea lăsa să se înrădăcineze acolo puterea papei. El condamnă prin urmare obiceiurile latine, pâinea numită azimă. Închise toate bisericile și mănăstirile latine din Constantinopol, „până ce acestea se vor conforma ritului grec”. Aruncă latinilor termenul injurios de „azimiti”.

Mihail Kerularios, dintr-o familie senatorială din Constantinopol, făcuse studii îngrijite, în filosofie, dialectică și teologie. El intrase la început în viața politică și, fiind implicat într-un complot în 1040, Mihail Paphlagonianul îl exilase, îndată după aceea el se călugări și, sub Constantin IX Monomachos, ajunsese să aibă o înaltă situație la Curte. Consilier intim al împăratului, Kerularios îndeplinea funcția de ai) yKea, – A, oq, prima demnitate a Bisericii din Constantinopol, după aceea de patriarh³².

După moartea patriarhului Alexios, voința împăratului îl ridică la această înaltă treaptă (1043).

32 V. Louis Brehier, *Le schisme oriental du XIe siècle*, Paris, 1899 Această lucrare fundamentală a fost folosită în toată expunerea capitolului nostru.

619

NICOLAR BĂNESCU

Kerularios era, după mărturisirea contemporanului său Psellos, un om născut pentru a comanda. El înțelegea să poruncească la Constantinopol. O mândrie nemăsurată unită cu o voință de fier alcătuiau fondul sufletesc al noului patriarh.

În același timp, scaunul papal era ocupat de un om tot atât de distins: Leon IX, ilustrul reformator al clerului latin. Leon IX nu era omul care să se îndoiaie în fața caracterului hotărât și autoritar al patriarhului.

Jules Gay³³ a arătat că papa n-a făcut decât să răspundă la scrisorile primite de la împărat și Kerularios. Aceștia au scris mai întâi papei, propunându-i o înțelegere, cum rezultă clar din răspunsul papei, împrejurările politice grave din Occident au făcut să se facă această intervenție de la Bizanț. Papa răspunde, bucurându-se de vorbă, pentru încheierea unei alianțe politice contra pericolului normand comun. Dacă împăratul căuta să înlăture orice motiv de ceartă, patriarhul Kerularios însă nu era dispus să recunoască suprematia papei, revendicările sale religioase. Legatii papei duceau în 1054 răspunsul către împărat, răspunsul către patriarh, o scrisoare memoriu în 41 de articole, care revendica suprematia Bisericii de Apus, o expunere a doctrinei romane în chestiunea azimei.

Kerularios se temea de Argyros, catepan al Italiei, un latin, și de aceea îl pusese pe arhiepiscopul de Ohrida să-i scrie Episcopului de Trani, un partizan al bizantinilor. Trebuia să-i prevină pe greci, să-i deștepte la rezistentă.

33 L'Italie meridionale et l'empire byzantin, Paris, 1904.620 MP „”.

Lupta dintre cele două Biserici izbucni în 1053 Arhiepiscopul de Achrida [Ohrida], Leon, fost chartophylax la Marea Biserică, adresă în acest an o scrisoare episcopului din Trani (Italia meridională), Ioan. Ea ținea însă mai departe și era menită, după cum declara autorul, „tuturor episcopilor franci și prea onorabilului papă”. Scrisoarea era o acuzație în toată regula împotriva obiceiurilor Bisericii latine. Erau condamnate mai cu seamă două dintre aceste obiceiuri, calificate drept „evreiești”: întrebuițarea azimei în taina euharistiei și postul Sabatului. Scrisoarea fu predată papei prin intermediul cardinalului Humbert, unul dintre cei mai mari erudiți ai epocii.

În 1054, primăvara, legatii sosiră la Constantinopol, unde fură bine primiți de împărat. Ei se purtară arogant față de patriarh. Kerularios, într-o scrisoare către patriarhul Antiochiei, se plânge de trufia lor, de aerul ele superioritate ce-l manifestau față de el. Legatii aduceau o scrisoare patriarhului și altă împăratului. Cea dintâi era plină de amenințări. Papa contesta ridicarea lui Kerularios la

patriarhat, numindu-l „neofit”, pentru că nu trecuse prin toate treptele ierarhice până la episcopat. Îi imputa apoi calomniile la adresa Bisericii latine, anatema aruncată celor care se împărtășeau cu azimă, îndrăzneala sa, în sfârșit, de a trata cu el ca de la egal la egal.

Cu totul în alt ton era scrisoarea adresată împăratului. Exprimându-se în termenii cei mai măgulitori față de acesta, papa declara la urmă că prima condiție a alianței politice era pacea religioasă și-l ruga pe împărat să dea tot sprijinul legaților săi pentru realizarea acestui scop.

621

NICOLAE DANESCU

Scrisorile acestea avură ca rezultat despărțirea lui Monomachos de cauza susținută de patriarh. Legatii hotărâră să atace tratatul lui Niketas Stethatos (Pecto-ratus), călugăr la Studios. Acesta, la îndemnul lui Ke-rularios, compusese un tratat în latinește, în care-i ataca în chip violent pe latini, denunțând drept erezii interzicerea căsătoriei preoților. Faptul îl jignează profund pe Leon IX, care în tot timpul pontificatului său se silise a îndrepta moravurile decăzute ale clerului. Kerularios închise bisericile latine din Constantinopol, anatemizându-i pe preoții și călugării lor ca „azi-miti” 1201. Nikephoros, cancelarul său, le calcă în picioare anafura, sub cuvânt că nu era din pâine dospită. Legatii papei compuseră atunci un Dialog între un latin și un grec, căutând, pe un ton moderat, să convingă Biserica orientală de rătăcirea în care se afla. Un alt tratat însă, adresat lui Niketas, fu compus în tonul cel mai violent. O ploaie de invective căzu asupra adversarului. La 24 iunie 1054 – ziua nașterii Sf. Ioan Botezătorul – legatii, în fața împăratului, discutară cu Niketas, la Studios și acesta se declară convins de greșelile sale, iar cartea sa fu arsă; el însuși aruncă anatema împotriva dușmanilor Bisericii romane.

Patriarhul fusese umilit prin toată această ceremonie. El păstră însă toată rezerva, se abținu de la orice discuție cu legatii, în vremea aceasta, papa Leon IX murise (aprilie 1054) și situația legaților era acum mai puțin favorabilă. Kerularios se gândi să-i câștige de partea sa pe episcopii de Răsărit. El scrie patriarhului Antiochiei, denaturând lucrurile, căutând să le înfățișeze într-o lumină favorabilă siesi, pentru a-i cere să nu-l mai recunoască pe papă.

622

Înainte însă de a organiza această rezistentă, legatii pontificali

hotărâre ruptură. Ei veniseră, în ziua de 15 iulie 1054, în biserica Sfânta Sofia, unde în toate zilele se făcea un serviciu solemn, în fața poporului adunat. Ei pătrunseră prin mulțime până la altar, vorbiră poporului, plângându-se împotriva patriarhului, depuseră pe sfânta masă o bulă de excomunicare, îndreptată contra patriarhului și a susținătorilor săi. Apoi, ieșind din biserică; își scuturară praful de pe încălțăminte, strigând după cuvântul Evangheliei: „Dumnezeu să vadă și să judece!” („Videat Deus et iudicet”).

Legatii rămaseră încă o zi la Constantinopol, unde sfințiră noi biserici de rit latin. Dar la 17 iulie, ei plecară din capitala imperiului cu o grabă care semăna a fugă. Împăratul îi încarcă cu daruri prețioase cu acest prilej. Abia plecaseră că atunci Kerularios se arătă dispus să aibă o întrevedere cu ei. Împăratul îi rechemă de la Selymbria, unde ajunseseră deja, iar ei se întoarseră. Kerularios părea că voia să-i atragă într-o cursă. Convorbirea trebuia să aibă loc la Sfânta Sofia, unde patriarhul ar fi ațâțat mulțimea să-i ucidă. Monomachos simți intențiile lui Kerularios și impuse condiția de a asista el însuși la întrevederea cu legatii. Patriarhul refuză și împăratul le trimise legaților ordinul de a-și relua călătoria.

Neputându-se răzbuna împotriva latinilor, patriarhul își întoarse toată mânia asupra împăratului. Stârni o mare mișcare pe străzile Constantinopolului și Monomachos a fost un moment în pericol să-și piardă tronul. Pentru a-l potoli, îi trimise patriarhului o scrisoare de umilintă. O ambasadă numeroasă, în care se afla și Psellos, fu însărcinată a i-o remite, împăratul se

623

scuza de purtarea sa față de legați, din pricina caracterului lor de ambasadori și aruncă întreaga vină asupra lui Argyros, căruia îi și retrase apoi protecția sa.

Kerularios era biruitor. Pentru a-și încorona triumful, rămânea să îndeplinească actul solemn al despărțirii celor două Biserici. Cu autorizația împăratului, el adună un Sinod cu episcopii patriarhului de Constantinopol și edictul sinodal publicat de această adunare înșiră toate acuzațiile împotriva Bisericii romane, aruncând anatema asupra ei. La sfârșit, pentru a-l umili pe împărat, se publică scrisoarea pe care acesta i-o adresase în împrejurările cunoscute. Bula de excomunicare fu arsă și cei care contribuiseră la redactarea ei anatemizați.

Conflictul se declară când cele două puteri (papa și Kerularios)

se întâlnește în Italia meridională. Kerularios se temea de restaurarea autorității Romei asupra Bisericii din Apulia.

Argyros părăsise Italia în 1046, venise la Constantinopol, unde stătu până la 1051. Fusese bine primit de împărat și ajunsese membru al consiliului său în momentul revoltei lui Tornikios (1047). Atunci se certase cu patriarhul, pe chestiunea ritului latin. Argyros venise la Constantinopol să-l informeze pe împărat asupra stării din Italia sudică și să-l îndemne la o alianță cu papa Leon IX. Voia să apere politica de împăcare și prudentă față de ritul latin, care stăpânea în Apulia – el însuși era longobard și de rit latin. Aceasta nu-i convenea lui Kerularios. În ciuda patriarhului, el se întoarse în 1051 cu un mandat pentru a semna un tratat de alianță între imperiu și Leon IX. Dar Kerularios începu ostilitățile contra Romei, adoptând o politică opusă celei a împăratului.

În 1053 îi scrisese noului patriarh de Antiochia, Petru, arătându-și mirarea că numele papei e pomenit la slujbă în Antiochia și expunându-i disputa lui cu Argyros asupra azimei. În același moment, Leon, arhiepiscop de Ohrida, îi adresa lui Ioan de Trani o scrisoare, în care condamna obiceiurile latinilor (azima în cuha

624

ristie și postul Sabatului). Scrisoarea îi fu comunicată papei prin intermediul cardinalului Humbert. Kerularios îngrijii apoi ca Ste-tbatus (Niketas), călugăr la Studios, să scrie un tratat în latină, în care îi ataca pe latini. Mai violent decât scrisoarea lui Leon, ataca celibatul preoților ca opus tradiției bisericești, în fine, patriarhul închise bisericile și mănăstirile de rit latin de la Constantinopol, excomunicându-i pe latini ca azimiti. În acea vreme, alianța dintre imperiu și papă suferi mari înfrângeri. Argyros, fiind bătut de normanzi, se retrase la Nord, câteva luni mai târziu papa fu făcut prizonier la Civitate. Ioan, episcopul de Trani, fu trimis la Constantinopol, pentru a cere ajutoare.

Faptele ce au urmat nu sunt destul de lămurite. O corespondență între patriarh și papă a fost interpretată diferit de împărați. E probabil, cum spune Brehier³⁴, ca situația grea din Italia să fi silit guvernul bizantin să facă presiuni asupra patriarhului pentru a încerca o conciliere. Dar niciun compromis nu era posibil între cei doi capi ai Bisericii. Hotărât să obțină supunerea patriarhului, papa trimise trei legați la Constantinopol, aleși dintre consilierii săi principali: cardinalul Humbert, Friedrich de Lothringen, cancelar al Bisericii

romane, și Petru, episcop de Amalfi.

Ajunseră la Constantinopol pe la sfârșitul lui aprilie 1054. Ei au fost primiți solemn de împărat, însă vizita la patriarh a fost rece și a dus la atitudini ostile. Papa scrisese două scrisori: cea către patriarh îi făcea imputări pentru atitudinea lui față de Biserica romană, cea către împărat era în termeni măgulitori. Alianța politică era condiționată de împăcarea religioasă, papa rugându-l pe basileus să-i susțină pe legați pentru a restaura pacea în Biserică.

Discuția era deschisă. Humbert și Friedrich scriseră răspunsuri la tratatul lui Niketas Stethatos în chestiunea azimei. Ei apărară Biserica romană și atacară energic obiceiurile Bisericii grecești și mai ales cu violență tratatul lui Niketas.

La 24 iunie 1054, împăratul și legații vin la mănăstirea Studios. După ce tratatul lui Niketas, tradus în grecește, a fost citit, s-a deschis o discuție în urma căreia călugărul s-a declarat învins. El și-a afurisit propria operă și pe toți câți nu făgăduiesc că Biserica

Cambridge Medieval History, IV, p. 268 – 269”.

625

NICOLAE BANESCU

romană e capul tuturor Bisericilor, împăratul a pornit să se ardă tratatul. Niketas a fost primit atunci în comuniunea latinilor. Studios ajunge iarăși o citadelă a partidei romane. Firește că Kerularios n-a luat parte la toate aceste lucruri, care constituiau o înfrângere a lui.

Papa Leon IX muri la 19 aprilie 1054 și Scaunul Romei rămase vacant timp de un an (Victor II a fost ales în aprilie 1055). Kerularios nu le mai recunoscua legăților autoritatea și căută să pregătească contra Bisericii romane un manifest al episcopilor de Răsărit.

Legatii decid atunci acțiunea decisivă: pe 15 iulie 1054 ei vin la Sfânta Sofia, când toată lumea era adunată pentru serviciul religios; după ce vorbiră mulțimii și denunțară încăpătânarea lui Kerularios, depuseră o bulă de excomunicare pe altar și părăsiră biserica scuturându-și praful de pe încălțăminte.

În această bulă, legații spuneau că ei primiseră de la Roma o misiune de pace și unire. Ei s-au bucurat găsind la Constantinopol, la împărat ca și la cler și popor, o ortodoxie perfectă, dar au descoperit la patriarh tendințe eretice, în virtutea puterilor lor, ei aruncă anatema asupra patriarhului Kerularios, a lui Leon arhiepiscopul de Ohrida și a sacellarului Nikephoros și tovarășilor lor. Pentru a-și impune triumful

și mai mult, ei consacră, înainte de a pleca, vreo câteva biserici de rit latin. Constantin IX a continuat a le arăta bunăvoință și i-a încărcat de daruri.

Triumful acesta a fost scurt. Abia plecară, pe 17 iulie, când patriarhul se arătă dispus a avea o întrevedere cu ei. O scrisoare a împăratului îi recheamă de la Selymbria (19 iulie). Dar împăratul nu permite întrevederea de la Sfânta Sofia decât în prezenta sa (pentru că se temea de intențiile lui Kerularios). Acesta nu vru și împăratul le ordonă legaților să-și continue călătoria.

Kerularios, fiind popular, dezlăntui o mișcare de stradă, iar împăratul îi scrisese scuzându-se. Patriarhul își consumă apoi triumful adunând un Sinod la Constantinopol, reproduce în actul sinodal enciclica lui Photios către episcopii orientali, recapitulează aici toate acuzațiile contra Bisericii romane: dubla procesie (purcedere) a Spiritului Sfânt, pâinea azimă, postul Sabatului, celibatul preoților, aruncă anatema asupra Bisericii romane și, ca

626

un trofeu al victoriei, reproduce scrisoarea împăratului către el. La 20 iulie 1054, bula a fost condamnată și zece zile mai târziu, arsă înaintea poporului.

După această biruință asupra Romei, câștigată el> ajutorul reprezentanților patriarhatului de Constantinopol, Kerularios, în dorința sa de a mări prestigiul acestui patriarhat, caută să obțină adeziunea întregului Orient la actul săvârșit. Dintre cei trei patriarhi orientali, el se adresează celui de Antiochia, singurul care făcea parte efectiv din imperiu. Câștigat pentru cauza schismei, se îngrijește apoi ca prin intermediul său să obțină adeziunea celorlalți doi, patriarhul de Ierusalim și cel de Alexandria, care se aflau în stăpânire musulmană. Nu știm rezultatul acestor intervenții, dar e probabil că cei trei patriarhi rămaseră uniți în ortodoxie.

Ambiția lui Kerularios tindea să aducă sub ascultarea sa și vechile Biserici eretice ale Asiei. Ei întreprinse, încă înainte de schismă, readucerea Bisericii armene în sânul ortodoxiei. Opera începută de el fu continuată cu mult zel de împărați.

Oricum, toate Bisericile Orientale se uniră în același gând al ortodoxiei și al urii împotriva Romei. Solidaritatea aceasta între Scaunele episcopale din Orient, Constantinopol, Kiev, Antiochia, Alexandria și Ierusalim – cimentată în secolul al XI-lea – va zădărnici

mai târziu orice tentativă de unire cu Roma.

F.

MOARTEA LUI MONOMACHOS. DOMNIA THEODOREI

La puțin timp după marele eveniment al schismei, Constantin IX Monomachos, slăbit de guta ce-l chinuia, s-a mutat în mănăstirea Sf. Gheorghe din Mangana, pe care o ridicase el însuși² pentru a-și petrece acolo cele din urmă zile ale vieții sale triste, în primele zile ale anului 1055, boala i se agrava. Un consiliu suprem se adună atunci în jurul său pentru a hotărî un succesor la tron. Alegerea tuturor căzu asupra lui Nikephoros, „proteuon”, comandantul Bulgariei și câțiva trimiși pleacă în grabă pentru a-l aduce la Constantinopol³⁵.

Dar Theodora, moștenitoarea legitimă a glorioasei dinastii macedonene, având peste 70 de ani, trăia încă într-o mănăstire, poate la Petrion, ținută într-o severă captivitate. Ea își avea partizanii săi la Constantinopol, unde era încă foarte populară. Aceștia o scoaseră din închisoare, o aduseră la palat și, câștigând de partea lor gărzile, o proclamă basilissa. Monomachos, aflat în agonie, nu mai putu reacționa. El se stinse în ziua de 11 ianuarie 1055 și fu înmormântat în cavoul pe care și-l pregătise în mănăstirea Sf. Gheorghe din Mangana, alături de iubita sa Sklaerena. Nikephoros primi ordinul de a rămâne pe loc. Prins la Thessalonic, el fu deportat în Asia, iar Theodora rămase încă o dată basilissa necontestată a bizantinilor.

35 Zonaras, III, ed Bonn, p. 650.628

Theodora domni mai puțin de doi ani, cu destulă energie și pricepere. Kerularios crezuse un moment că o va putea conduce pe bătrâna basilissa; aceasta însă înțelegea să-și păstreze toată autoritatea și, înlăturându-l de la conducerea afacerilor pe patriarh, distribui cele mai de seamă demnități civile și comenzi militare favoriților și eunucilor săi. Nikephoros Bryennios, Isaac Comnenos, iluștri șefi ai trupelor asiatice, fură destituiți din comenzile lor. În fruntea guvernului împărăteasa puse un om de altfel capabil, dar aspru și avar, pe Leon Paraspondylos. Norocul acestei scurte domnii fu liniștea ce stăpâni în imperiu.

În august 1056, împărăteasa căzu greu bolnavă, și atunci eunucii și miniștrii, pentru a nu scăpa din mâini puterea, se gândiră să aleagă un urmaș. Ei se uniră în recomandarea unui bătrân soldat, simplu, un caracter slab, ușor de stăpânit, Mihail Stratiotikos³⁶.

Împărăteasa, aflată în agonie, neputând articula un cuvânt în

fața patriarhului care trebuia să-l încoroneze pe ales, clătină numai din cap și alegerea fu socotită valabilă, în aceeași zi, 31 august, Theodora își dădu spre seară sfârșitul, iar Mihail Stratioțikos fu proclamat basileus și autocrator al romanilor.

Acesta pare să fi îndeplinit funcția unei XoycrdETriq ToO aâpemam Koi), pentru a fi fost numit „Stratioțikos”. Pentru Psellos, este Mihail Bătrânul, 6 yepcov, b Ttpeoî OTric). Tot Psellos ne spune că împăratii din acea vreme se socoteau stăpâni pe imperiu, solid așezați pe tron dacă aveau de partea lor partidul civil, TO Tto-Pe când siguranța lor se sprijinea pe acești

36 Psellos, Chronogr., ed. Renauld, p. 82.: > >: t

629

NICOLAE BĂNESCU

trei factori: poporul, senatul și armata –, ei se îngrijesc mai puțin de al treilea, iar celorlalte le împart numaidecât favorurile imperiale.

Împăratul Mihail VI îi ridică nu numai la treapta imediat superioară, ci îi trecea peste două-trei trepte mai sus, încât generozitatea lui era un haos (ax>yx OCTI.e fiv TO cpi? i6Ti) 4, ov).

Cu moartea Theodorei se stinse cel din urmă vlăstar al glorioasei dinastii macedonene. Imperiul e ocupat de câțiva împărați slabi, zbătându-se, timp de 25 de ani, în mari greutăți, atacat cu furie de dușmani, la toate frontierele, până la 1081, când în fruntea imperiului ajunge dinastia Comnenilor, care îi va reda gloria și prestigiul încă o sută de ani.

Adusă în fruntea imperiului prin actul uzurpator al lui Basilios I, de la 867, această dinastie conduse destinele lui timp de 200 de ani, dându-i o strălucire și un prestigiu dintre cele mai mari.

Uzurpatorul se dovedise un om de o rară energie: el duse cu izbândă lupta imperiului, asigură acestuia prin actele sale interne liniștea și prosperitatea și întări principiul legitimității dinastice, care feri de acum înainte statul de convulsii și făcu astfel încât succesiunea să fie trecută în chip natural. Atât de mult se înrădăcina acum acest principiu în conștiința publică, încât atunci când moștenitorii tronului au fost copii, urmașii lui Romanos II, uzurpatorii puterii imperiale Phokas și Tzimiskes nu îndrăzniră a-i înlătura, ci se socotiră doar tutorii lor, asociați la imperiu, domnind în numele minorilor. Iar când nu au mai existat succesori

pe linie bărbătească, femeile, Zoe și Theodora, socotite moștenitoare legale, au putut dispune de coroană.

În ce privește politica externă, Bizanțul aflat sub dinastia macedoneană dădu o serie de războaie glorioase și-și zdrobi dușmanii la toate hotarele.

Arabii fură scosi din Creta în 961 de brațul viguros al lui Nikephoros Phokas, punându-se astfel capăt pirateriei pe care vreme de 150 de ani o exercitaseră bandele lor în apele Mării Egee. Ei fură biruiti pretutindeni în Asia de armatele glorioase ale lui Phokas, ale lui Tzimiskes și Basilios II, în a doua jumătate a secolului al X-lea și autoritatea Bizanțului restaurată în Me-sopotamia, Cilicia, în Siria și Palestina, în Italia meridională, stăpânirea bizantină se impune de asemenea energetic sub acești împărați.

Bulgarii, care sub țarul Simeon smulseră Bizanțului Balcanii, fură considerabil diminuati ca stat. Sviatoslav fusese adus de la Kiev împotriva lor. În câteva zile, forțele ruse ocupară statul bulgar. Sviatoslav nu mai vru însă să plece înapoi și Tzimiskes purtă cu el un crâncen război, în vara anului 971, zdrobindu-l după mari lupte la Preslav și Dorostolon, unde-l asedie timp de patru luni, silindu-l a capitula și părăsi ținutul.

În îndelungata sa domnie, de o jumătate de veac, Basilios al II-lea duse gloria dinastiei macedonene la culmile ei. El zdrobi noul Tarat bulgar al lui Samuel în Balcani, după sângeroase războaie purtate vreme de 40 de ani și-l prefăcu în provincie bizantină, îi supuse pe sârbi și croați, extinzând iarăși autoritatea imperiului până la Dunăre și Marea Adriatică. Sfărâmă puterea arabilor care se ridicaseră în Siria, cucerind puternicele fortărețe din acea regiune și de pe coasta

631

NICOLAE BANESCU

Fenicie. Purtă armatele biruitoare ale imperiului până în Caucaz, anexând părți ale Armeniei și Georgiei. Trimise o expediție la Nordul Mării Negre.

În Occident, Basilios al II-lea interveni de asemenea cu energie. Generalul Bojoannes impuse acolo autoritatea imperiului, zguduind de mari revolte. La sfârșitul secolului al X-lea, puterea Bizanțului era astfel restaurată până la hotarele cele mai depărtate. De la Dunăre până în inima Siriei, de la tărmurile Italiei până în masivurile

Caucazului, Imperiul bizantin își refăcuse stăpânirea.

G.

Mistă REA CULTURALĂ ÎN EPOCA DINASTIEI MACEDONENE

Epoca dinastiei macedonene reprezintă una dintre cele mai glorioase epoci ale istoriei Imperiului bizantin. Acțiunea militară a marilor împărați pe care-i numără această dinastie a restaurat pretutindeni autoritatea slăbită a imperiului; provinciile uzurpate de arabi fuseseră, după secole, recuperate prin campaniile glorioase din a doua jumătate a secolului al X-lea, statul bulgar ce amenințase atât de serios hegemonia bizantină în Balcani căzu sfârșat de armele biruitoare ale Bulgaroconului. În Italia, autoritatea bizantină fusese de multe ori apărată eroic împotriva arabilor și a puterii în ascensiune a normanzilor.

Din punct de vedere cultural, această dinastie reprezintă de asemenea o epocă dintre cele mai însemnate. Am văzut marea mișcare literară ce începe la Bizanț odată cu domnia lui Leon VI Filosoful, el însuși un scriitor de talent, cu Photios, marea personalitate intelectuală a vremii 22. Constantin VII Porphyrogenetul fu apoi inițiatorul marii activități care ne-a lăsat prețioase opere ale literaturii bizantine. Istoria înflori îndeosebi în această perioadă. Pe lângă lucrările personale transmise sub numele împăratului, analizate la timpul său, Genesios și scrierile în această epocă istoria sa, cronică cunoscută sub numele de Continuarea lui Theophanes a fost compusă de asemenea în acest timp, povestind întâmplările de la 813 – 961. În secolul al X-lea au trăit cronicarii Symeon Magistros kai Logo

633

thetes și Leon Grammaticus, precum și istoricul Leon Diaconus, foarte însemnat pentru cunoașterea domniilor glorioase ale lui Nikephoros Phokas și Ioan Tzi-miskes.

Genesios, la îndemnul lui Constantin VII, compune patru cărți de istorie a împăraților (Bocaiăeicov): Leon V (813 – 820), Mihail II (820 – 829), Theophilos (829 – 842), Mihail III (842 – 867) și Basilios (867 – 886). În planul său, el trebuia să trateze numai domniile celor patru, până la dinastia macedoneană. Viața lui Basilios o expune pe scurt, la un loc cu a lui Mihail III și se înfățișează ca o anexă a operei.

Symeon, magistros și logothetis, compuse o cronică a cărei povestire mergea probabil de la creație până la moartea lui Romanos Lekapenos (948). A scris în primii ani ai domniei lui Nikephoros

Phokas. Probabil este identic cu Symeon Metaphrastes.

Leon Grammaticus a scris o cronică, mutilată la început, începe de la Adam, urmează o istorie a iudeilor, a regilor babilonieni și persi, a lui Alexandru cel Mare, a Ptolemeilor până la Cleopatra, în sfârșit o istorie a romanilor și a împăraților bizantini până la sfârșitul lui Romanos Lekapenos (948).

Ioan Kameniates, preot din Thessalonic, ne-a lăsat descrierea emoționantă a cuceririi acestui oraș de către pirații arabi în 904. În alte domenii ale literaturii, în literatura juridică, epoca dinastiei macedonene desfășură o activitate dintre cele mai mari. E destul să amintim opera legislativă a împăraților acestei dinastii, începând cu Prochiron, Epanagoge și Anakatharsis ale lui Basilios I și sfârșind cu Basilika, marea colecție

634

publicată de Leon VI și cu Cartea Prefectului, datată sub aceeași domnie.

Symeon Metaphrastes ne-a lăsat vestita colecție a Vieților Sfinților și tot din secolul al X-lea datează Anthologia Palatina a lui Constantin Kephalas, culegere de mici poeme și epigrame din timpurile păgâne și creștine, care face cea mai mare onoare delicateții gustului literar al secolului al X-lea.

Suidas ne-a dat, în același veac, vestitul său Lexic, monument al erudiției bizantine, într-o epocă în care în vestul Europei stăpânea completa decadentă.

Patriarhul Nikolaos Mystikos ne-a lăsat epigrame, poezii de ocazie, imnuri religioase de mare interes pentru înțelegerea epocii, în sfârșit, menționăm pe Christophoros din Mytilene, autor fecund din prima jumătate a secolului al XI-lea, cunoscut tot mai mult în vremea din urmă prin poemele sale, în versuri iambice în mare parte, scrise într-un stil plin de gratie.

Vestitul poem Digenis Akritas, adevărată epopee bizantină, s-a născut, cum a arătat în ultimii ani Henri Grégoire, în acest veac de lupte aprige cu arabii, în regiunile Eufratului, în legătură cu epopeea arabă.

Am văzut apoi reorganizarea Universității din Constantinopol sub Monomachos, care strânse în jurul ei cele mai de seamă personalități ale timpului: Psellos, Xiphilinos, Mauropus, dându-i învățământului o strălucire și un prestigiu care pătrunseră departe de

hotarele imperiului.

Iar în istoria unei bizantine, epoca dinastiei macedonene e socotită pe drept cuvânt a doua perioadă de aur a artei. Constantinopolul fu centrul artistic principal al imperiului. E destul să reamintim în această prin

635

NICOLAE BANESCU

vintă construcțiile lui Basilios I, Nea (Ekklesia), ce rivaliza, prin splendoarea decorațiunii, cu Sfânta Sofia și palatul Kainurgion, cu săli de o bogăție uimitoare și împodobite cu mozaicuri care reprezentau, afară de familia imperială, într-o serie de tablouri istorice, isprăvile herculeene ale împăratului, marile lui biruințe. El restaura și împodobi de asemenea Sfânta Sofia și Sfinții Apostoli. Provinciile își avură și ele partea lor la această operă de strălucire artistică. Biserica din Skri-pu, în Beotia (874); bisericile din Athos, Lavra, Iviron, Vatopedi, datând din acea epocă, Sfântul Luca din Phocida (începutul secolului al XI-lea), biserica mănăstirii Daphni în Attica (finele secolului al XI-lea), Nea Moni din Chios (jumătatea secolului al XI-lea); bisericile din Cappadocia, tăiate în stâncă și semnalate de curând de G. de Jerphanion, ne arată prin frescele lor înflorirea uimitoare de care se bucură arta bizantină sub această mare dinastie³⁷.

Miniatura se distinge de asemenea; e vestit în această privință Menologiuul lui Basilios al II-lea (la Vatican).

Elemente noi se adaugă artei în această epocă. Artă e plină de amintiri clasice, la care se adaugă acum, în

57 Cappadocia e una dintre părțile Asiei Mici în care creștinismul și arta creștină s-au dezvoltat de timpuriu și mai strălucit. Așezările monastice s-au înmulțit acolo repede. Pretutindeni s-au scobit în stâncă biserici subterane, capele funerare, cu pereții acoperiți de picturi, multe bine păstrate până azi și datând, cele mai multe, din secolele X-XI. Ciclul evanghelic e reprezentat pe larg. Aceste fresce au un caracter popular, artiștii care le-au executat fiind mediocri, fără talent, tonurile lor sunt puține. Au avut

636

contact cu arta arabă, gustul ornamentației pure. Pe urma iconoclasmului, pictura istorică luase un loc de onoare, subiectele agreeate acum le aflăm în toată strălucirea în palatul Kainourgion. Se crează o iconografie nouă, fixată de canoanele Sinodului din 787, în

care costumele și portretele sunt împrumutate din mediul contemporan; alături de influența clasică, se accentuează o căutare a expresiei, a realității.

Însă modele de o mare frumusețe și sunt mărturiile aproape unice ale picturilor bizantine din epoca macedoneană, reflectând arta mare din trecut (la Sonagi, Tokali Kilisse). (Le millenaire du Mont Athos, 963 – 1963, 3 vol., Paris-Chevetogne, 1963 – 1964; colecția „Archives de PAtchos”, în care au fost editate actele mai multor mănăstiri athonite; TIB, I, 141 și urm., 205 și urm.; TIB, II; Nicole Thierry, Nouvelles églises rupestres de Cappadoce, Paris, 1963; L. Rodley, Cave Monasteries of Byzantine Cappadocia, Cambridge, 1985].

637

LUPTA PENTRU PUTERE ÎNTRE ARISTOCRAȚIA CIVILĂ ȘI CEA MILITARĂ

1. Mihail Stratioțikos (1056 – 1057)

E cunoscut, în seria împăraților bizantini, sub numele de Mihail VI. El se trăgea din vestita familie Bringas și era un om în vârstă, total lipsit de energie și de priceperea de a conduce. Ridicarea sa pe tronul imperiului se făcuse numai după ce jurase să nu facă nimic împotriva voinței miniștrilor și eunucilor atotputernici ai Theodoriei. El n-avea prin urmare decât înfățișarea și numele domniei, în realitate puterea se afla în mâna consilierilor săi (azfjj. exja. brov Ked brojj. ce if\q pacnă-etag, afirmă Kedrenos) 38.

Domnia aceasta fu, ca și aceea a Theodoriei, o reacție împotriva puternicei aristocrații militare, în administrația imperiului se dădu un loc tot mai mare birocrăției civile.

După moartea împăratului Basilios, fratele său Constantin (1025 – 1028) îi înlăturase pe mulți dintre imperiali și pusese administrația în mâinile unei serii de funcționari aleși dintre tovarășii săi de petrecere, eunuci și străini. De atunci, afacerile publice se aflară în mâinile funcționarilor palatului, care capătă o situație predominantă până către sfârșitul secolului al XI-lea. Două clase erau deopotrivă dușmane acestui sistem de guvernare: capii familiilor aristocratice și șefii militari, care erau excluși de la guvern.

Miniștrii au putut să ducă această politică hotărât antimilitară pentru că o mare parte de timp imperiul nu mai avea să se teamă de atacurile vecinilor, iar când aceștia deveneau amenințători, autoritatea cea

trăia prefera să cumpere pacea mai degrabă decât să înfrunte riscurile unui război, care putea să mărească prestigiul și popularitatea unor șefi militari.

Generalii, ieșiți în mare parte din nobilimea Asiei Mici, a căror putere sporise prin războiul cu musulmanii, suportară mulți ani acea rea voință a Curții față de ei. Motivul acestei tăceri îndelungate trebuie găsit în ideea legitimității dinastice, care se înfipsea adânc în suflete. Populația Constantinopolului era adânc legată de familia macedoneană: pentru că împărăteasa Zoe era moștenitoarea legitimă a acestei familii, ea a putut pune succesiv puterea supremă în mâinile a trei soți (Romanos Argyros, Mihail Paphlagonianul, Constantin IX Monomachos) și ale unui fiu adoptiv, Mihail V Ka-laphates. Când acesta a încercat să o expulzeze pe împărăteasă, pe străzile Capitalei izbucni revoluția și nu se liniști până când moștenitoarea legitimă nu a fost readusă pe tron. Acest sentiment făcea anevoioasă pentru șefii militari o încercare de revoltă.

În timpul domniei scurte a Theodorei, influența funcționarilor palatului ajunse și mai mare, și cu ea teama că armata va ajunge prea puternică. Pe când era într-o expediție, Isaac Comnenul primi scrisori de la Curte, poruncindu-i să se oprească și recomandându-i să fie atent față de aroganța unei armate victorioase. Viitorul împărat, pe atunci comandant șef al școalelor Orientului, adică al trupelor din Asia, fu lipsit de comandă de sfătuitoarii bănuitori ai împărătesei.

Mihail Stratioțikos, înainte de alegere, se legă prin jurământ solemn de a nu face nimic împotriva voinței și consiliilor miniștrilor și celorlalți sfătuitoari ai împărătesei. Noul împărat nu întârzie a se face impopular prin măsurile sale nefericite și a ridica asupra-i

pe dușmanii puternici, printre care se număra și patriarhul Kerularios. Prestigiul acestuia crescuse enorm după evenimentele din 1054. El visa acum să pună statul sub jugul Bisericii, în jurul său se strânsesă, mânați de interese comune, clerul și călugării. Theodora îl ținuse deoparte de afacerile statului, Mihail VI și consilierii săi continuată a-l exclude de la conducerea treburilor statului. El căută deci prilejul de a-și impune autoritatea.

Numărul numultumiților fu sporit de oameni din clasa

senatorială, excluși de asemenea de la posturile financiare atât de rentabile, rezervate numai funcționarilor de profesie. Dar atitudinea anti-militară a împăratului și a consilierilor săi dezlântă mai ales catastrofa, în care puterea lor se năruie.

Sprijiniți în secret de Kerularios, generalii se adună la Sfânta Sofia, oferă coroana lui Katakalon Kekaume-nos, care îl indică pe Isaac Comnenul. Conspiratorii trec apoi în Asia.

Isaac este încoronat la 1 septembrie 1057. Avea pe atunci vreo 50 de ani și era căsătorit cu Ecaterina, fiica lui Ioan Vladislav.

Evenimente externe fură puține: atacul turcilor la Melitene și Sebasteia, progresele normanzilor în Italia, un atac al ungarilor, o invazie a pecenegilor, care ceru prezenta împăratului la Dunăre (1059).

Domnia lui fu o reacție contra domniilor anterioare.

Tezaurul era sleit: luă măsuri financiare care stârniră indignarea publică, încasarea impozitelor fu executată cu rigoare, subvențiile unor posturi oficiale fură desființate, donațiile ultimilor împărați examinate din nou și decretate mai multe confiscări. Mănăstirile au fost lipsite de o bună parte a proprietăților lor. Lovirea

643

NICOLAE BANESCU

atâtor interese îl făcu pe împărat impopular. Nemulțumiții își aflară un cap în patriarh.

Principalii șefi militari fură și acum, ca în vremea lui Monomachos și a Theodorei, scosi din înaltele comandamente ale imperiului. Cel mai ilustru dintre ei, cel mai popular prin meritele sale era viteazul Kata-kalon Kekaumenos, acum ducele Antiochiei. Mihail VI îi luă această comandă pentru a o da vărului său, Mihail Uranos. Celebrul Hervé (Hervaeus) sau, cum îi zic cronicarii bizantini, Ervevios „Francopulos” (Ερβεβιος 6 Οποκυιο Ττσο Χξς), care se distinsese în serviciul imperiului în Sicilia, sub Maniakes, și apoi în Bulgaria, ceru să fie ridicat la rangul de magistros, pentru care socotea că are destule merite, împăratul îi refuză cererea, tratându-l cu dispreț. El se retrase atunci, furios, în domeniile sale din Armenia și împreună cu 300 dintre compatrioții săi părăsi serviciul imperiului și trecu în Media, la dușmani, de unde, împreună cu șeful turc din aceste părți, avea să năvălească în ținuturile bizantine de frontieră.

Armata era tratată cu aceeași indiferență ca și generalii săi.

Mărinimia împăratului, care se revărsa din belșug asupra poporului și funcționarilor, nu se întindea niciodată asupra soldaților.

Atitudinea aceasta ostilă, întreținută de consilierii intimi ai împăratului, stârni nemulțumirea tuturor șefilor militari, care se hotărâră a face o intervenție colectivă energică pe lângă împărat. Cu prilejul sărbătorii Pastilor din 1057, când se obișnuia să se împartă daruri poporului, funcționarilor și armatei, o mulțime din rândul marilor generali ai Asiei, printre care se aflau Mihail Burtzes, Constantin și Ioan Ducas, veniră din cele mai îndepărtate theme la Constantinopol. În

644

fruntea lor se aflau gloriosul Katakalon Kekaumenos și Isaac Comnenos, cunoscutul magistros dizgratiat de Theodora. Împăratul îi primi într-o audiență. Cedre-nus³⁹ ne-a înregistrat scena întrevederii lor cu împăratul. Acesta află pentru ei cuvinte de laudă, numindu-i bravi și buni, „mai ales pe Kekaumenos, ca unul care nu prin numele familiei, nici prin favoarea cuiva se ridicase la demnitatea ce o avea, ci prin propriile sale fapte strălucite”. Dar, adresându-le aceste măgulitoare elogii, suveranul nu răspunse cererilor formulate de generali.

Afirmând că a fost martor ocular la această întrevedere, Psellos⁴⁰ descrie reproșurile făcute de împărat lui Isaac Comnenul cu acel prilej.

Când Katakalon și Comnenos cerură pentru meritele lor să fie înălțați la rangul de proedroi, Stratioțikos nu numai că nu a admis acest lucru, dar, după câte ne spune Psellos, îi jigă prin violente muștrări. O nouă audiență fu solicitată, iar împăratul, rău sfătuit, le-o refuză.

șefii militari se retraseră mânioși, înainte de a părăsi Capitala, ei conspirară împreună cu patriarhul Kerula-rios, hotărând răsturnarea incapabilului Mihail VI. Sfătuindu-se asupra celui ce trebuia impus ca basileus, privirile unanime se opriră asupra lui Kekaumenos, „superior celorlalți prin vârstă, prin bărbăție și experiență”. Viteazul n-avea însă această ambiție, își dădea poate seama că originea sa modestă putea fi o piedică

59 Ibidem, II, 615.

40 M. Psellos, Chronographie, ed. Renauld, p. 84. [= M. Psellos, Cronografia. Un veac de istorie bizantină (976 – 1077), Traducere de

Radu Alexandrescu, Cuvânt înainte și note de Nicolae-Serban Tanasoca, Iași, Ed. Polirom, 1998, p. 144 și urm].

645

NICOLAE BINESCU

la această mărire. La această propunere, el se ridică deci între colegii săi, le tăie scurt vorba și îl desemnă pe Isaac Comnenul a cărui familie, bogată și puternică, era de multă vreme în serviciul imperiului. Keka-umenos îi determină pe toți să-l recunoască pe acesta și generalii se retrag fiecare în provincia sa. Nikepho-ros Bryennios, comandantul trupelor macedonene care se aflau în Cappadocia, fu atras în acest complot. Imprudenta acestuia grăbi mersul evenimentelor.

Venind de la Constantinopol, însoțit de Ioan Opsa-ras, plătitorul trupelor sale, în thema Anatolikon, puse să se plătească solda și ceru să se mai dea soldaților o plată suplimentară. Opsaras se opuse și atunci Bryennios îl aruncă în lanțuri și-l aresta, confiscând tezaurul armatei și distribuind soldaților plata suplimentară.

În fața acestui act, patriciul Lykanthes, strategul themei Anatolikon, credincios împăratului, îl surprinde, cu trupele sale, pe Bryennios, îl aruncă în fiare și-l predă lui Opsaras, care fusese eliberat. Acesta îl orbește și-l trimite, ca vinovat, la Constantinopol.

Întâmplarea aceasta îi sili pe generali să acționeze energic. Temându-se ca nu cumva Bryennios, constrâns fiind, să-i denunțe, capii rebeli principali, care se aflau atunci în tema Anatolikon – Romanos Skle-ros, Nikephoros Botaneiates, fiii lui Basilios Argyros –își adună contingentele și pornesc în Paphlagonia, pentru a-l găsi pe Isaac Comnenos, retras în domeniile sale de la Kastamon. În câmpia Gunaria, din Paphlagonia, Isaac Comnenos fu proclamat, în ziua de 8 iunie 1057, basileus. Katakalon aduce, în luna următoare, numeroasele sale contingente din regiunile în

646

depărtate ale Armeniei și trupele de mercenari normanzi și ruși câștigate pentru cauza revoluționarilor.

Toate aceste forte pornesc apoi îndată către Constantinopol. Niceea cade fără luptă în mâinile rebelilor, împăratul își adună în grabă trupele disponibile, sub comanda eunucului Theodoros și a lui Aaron, ducele de origine bulgară, cumnatul lui Comnenos. Armata imperială trece Bosforul pentru a se împotrivi răsculaților, în fața Niceei, la locul numit Hades, se dădu în ziua de 20 august lupta decisivă. După o

încăierare sângeroasă, Comnenos rămase biruitor.

Stratioțikos încearcă atunci o înțelegere cu rebelul. O ambasadă din care, împreună cu Psellos, făceau parte și cunoscutul Constantin Lichudes și prudentul proedros Theodoros Alopas fu trimisă în tabăra lui Comnenos. Toți erau însă partizanii mișcării și Stratioțikos nu bănuia farsa ce aveau să o joace pe socoteala sa. Ei îi duceau răzvrătitului cuvântul de pace al bătrânului împărat și hotărârea sa de a-l proclama caesar, pentru a-i urma în Scaun.

În ziua de 25 august, ambasada venea în tabăra biruitorului și era primită a doua zi în audiență solemnă.

După discursul ținut de Psellos și predarea scrisorii lui Stratioțikos, Isaac Comnenos ia ambasada deoparte și îi ia jurământul că va comunica împăratului ceea ce îi încredințează ca secretul său. Le spuse ambasadorilor că nu se gândește pentru moment la puterea imperială, că se mulțumește cu rangul de caesar. Împăratul să-i trimită alte scrisori, în care să-l asigure că nu va ceda imperiul altuia când va fi să iasă din viață și că va respecta toate favorurile pe care Comnenul le-a acordat tovarășilor lui de revoltă. Apoi să-i acorde o parte din puterile im

647

penale, pentru a putea să-și răsplătească prietenii prin demnități civile și comenzi militare.

Când ambasada se duse la împărat, acesta la rândul său declară Comnenului că are de gând să-i confere chiar puterea imperială, dar nu acum, ca să nu-și creeze dificultăți, temându-se de senat și de popor, ci după oarecare trecere de vreme.

Ambasada trecu din nou Bosforul, ducând scrisoarea împăratului în acest sens; Comnenul se arătă mulțumit de răspunsul primit. A doua zi, ea trebuia să plece înapoi, ca să anunțe împăratului că rebelul în toată încrederea se prepară a veni lângă el. Dar seara, câțiva aleargă din tabără la cortul împăratului, anunțând Comnenului că împăratul a fost depus la Constantinopol. Alți negustori vin apoi mereu, unii după alții, întărind această veste. Un om de încredere sosi apoi, care confirmă întru totul revoluția stârnită la Constantinopol și depunerea lui Stratio-tikos, care îmbrăcase haina de călugăr. Trirema imperială era gata să vină să-l îmbrace pe noul împărat.

În noaptea aceea, Psellos petrecu momente de groază, temându-se să nu fie ucis pentru cuvântarea lui îndrăzneată. Dar mare

fu mirarea lui când a doua zi împăratul îl cheamă lângă dânsul, întreținându-se împreună și consultându-l asupra mijloacelor de a exercita cât mai bine puterea.

„Mi se pare, filosofule, puțin sigură această fericire și nu știu dacă va avea un sfârșit norocos”. „Vrednic de un filosof este raționamentul tău – răspunse Psellos – și nu totdeauna începuturile norocoase au un sfârșit nefericit... Dacă, conchide el, exaltat de aceste splendori, în sufletul tău, îți vei schimba spiritul filosofic, îndată justiția se va ridica mai viu împotriva ta; dacă nu, să ai bune speranțe, că divinitatea nu e geloasă de cele ce ne dă, dar pentru mulți și adesea ea a dus de-a dreptul mersul strălucirii...” îi cere să înceapă cu el practica virtuții, să uite câte i-a spus în cuvântarea sa. Împăratul răspunde că i-au plăcut mai mult acele cuvinte care-l insultau decât măgulirile ele acum: „și te fac cel dintâi dintre prietenii mei și te cinstesc de-acum cu rangul de proedros și te numesc senator”.

41 Psellos, Chronogr. XXXII-XXXVII, ed. Renauld, p. 110, – ed. cit. În limba română, p. 1591

648

Comnenos se prefăcu a primi propunerile și trimise răspunsul său, formulând condițiile. Ambasada se întoarse apoi cu acest răspuns la Constantinopol, unde puse la cale, cu partizanii și cu patriarhul Kerularios, revoluția în oraș. Ea îi duse din nou rebelului, în noaptea de 29 – 30 august, concesiunile primite de Stratiotikos. A doua zi, în Constantinopol izbucni revoluția. Această mișcare a fost condusă de Kerularios, numărându-i în rândurile ei pe cei mai de seamă demnitari și membri ai Senatului, împăratul fu obligat să abdice și să îmbrace rasa de călugăr, iar Comnenos fu proclamat basileus în locul său [23 i.

Katakalon Kekaumenos, înălțat la rangul de kuro-palates, trecu cel dintâi strămoșul pentru a lua în stăpânire palatul imperial.

Isaac Comnenos trecu a doua zi Bosforul, însoțit de aclamațiile furtunoase ale mulțimii și, în seara acestei ultime zile de august a anului 1057, își făcu intrarea în Capitala imperiului. La 1 septembrie, ziua Anului Nou la Bizanț, el fu încoronat în biserica Sfintei Sofii. Triumful său însemna biruința aristocrației militare și feudale asupra birocrăției civile.

Isaac Comnenos este cel care a pus temeliile măririi glorioasei familii a Comnenilor.

Familia era originară, după mărturia cronicarilor bizantini, din

satul Comne, de pe valea Lungei, aproape de Adrianopol. Ea a obținut mai târziu însemnate posesiuni în districtul Kastamon, în Asia Mică, iar aceste posesiuni le-au asigurat Comnenilor un loc de frunte în aristocrația Asiei Mici.

Numele Comnenilor își face pentru prima oară apariția în istoriografia bizantină în timpul domniei lui Basilios II (976 – 1025). Cronicarii menționează două personalități cu acest nume: Nikephoros, guvernator de Vaspurakan (districtul de Van), și Manuel.

649

Cel din urmă, servitorul și prietenul lui Basilios, e pomenit adesea sub numele de Erotikos. El lăsa doi fii, pe Isaac și Ioan, dintre care cel dintâi avea să aducă înălțarea familiei.

2. Isaac Comnenos (1057 – 1059)

Noul împărat se dovedi un om de mare energie. El își dădu toată silinta să oprească decăderea imperiului. Tatăl său, Manuel Erotikos Comnenos, fusese un ofițer favorit al marelui Basilios II și se ilustrase în apărarea Niceei împotriva rebelului Bardas Skleros. După moartea sa, împăratul îi luase sub protecția lui pe cei doi copii minori, Isaac și Ioan; aceștia primiră o bună educație în mănăstirea Studios. Isaac își începu cariera publică în serviciul gărzii imperiale și se pregăti sub ochii severi ai marelui împărat, de la care moșteni, poate, odată cu alese însușiri, și ceva din caracterul său neînduplecat. Basilios îl căsătorii cu Ecate-rina, fiica țarului Vladislav.

Trebuia ca partizanii care-l ridicaseră pe tron să primească demnitățile” ele frunte ale imperiului. Isaac fu însă destul de prudent pentru a-i expedia în provincii, spre a-și păstra întreaga libertate în conducerea administrației centrale a imperiului.

Finanțele se aflau atunci într-o stare deplorabilă. Cheltuielile nesocotite ale urmașilor lui Basilios II sleiseră tezaurul. Sume imense fuseseră risipite în sinecuri pentru favoriți, cu donații către mănăstiri și construcții, în strălucirile nemăsurate ale Curții. Fără a se teme de impopularitatea care însoțește de obicei măsurile radicale, Isaac Comnenos procedă cu multă energie la opera de refacere a finanțelor. El suprimă

650

sinecurile, desființa pensiunile acordate nobililor, senatorilor, reduse veniturile mănăstirilor la strictul necesar și micșoră cheltuielile Curții.

Lucrul acesta stârni, după mărturisirea lui Psellos, nemulțumiri. Istoricul îi impută măsurile radicale; dacă ar fi procedat progresiv, ar fi îndreptat răul încetul cu încetul și ar fi reușit mai bine. Când Dumnezeu a făcut lumea în șase zile, Isaac Comnenul socotea că n-a făcut nimic dacă nu o făcea într-o singură zi.

După ce încercase să potolească dispozițiile turbulente ale intrigantului patriarh Kerularios, care devenise tot mai insolent, împăratul nu se sfii în cele din urmă a-l depune, ridicând în locui un nou patriarh. Pentru a evita o mișcare a populației în favoarea capului Bisericii, el așteptă un prilej potrivit și când patriarhul, în noiembrie 1058, slujea într-o mănăstire din afara zidurilor orașului, fu ridicat de o trupă a gărzii imperiale, îmbarcat la Blachernae și surghiunit în insula Proconnesos, de unde fu dus apoi în insula Im-bros. În înțelegere cu mitropolii pe care-i avea de partea sa, împăratul îi ceru apoi să abdice, pentru ca să nu adune Sinodul să-l condamne, ceea ce Kerularios refuză hotărât, în curând însă acesta moare și atunci Isaac a putut ridica un nou patriarh în fruntea Bisericii. Alegerea sa căzu asupra lui Lichudes, vestitul ministru din vremea lui Constantin Monomachos, un om luminat, a cărui reputație impuse această alegere tuturor.

Isaac a fost un împărat energic. Psellos a înfățișat cu elogii atitudinea sa hotărâtă în conducerea afacerilor civile și militare. Din prima zi, înainte de a-și scutura praful din luptă și de a-și schimba

651

hainele, după expresia colorată a istoricului, se apucă de lucru, închinându-și restul zilei și toată noaptea grijilor statului.

Mai întâi, temându-se ca mulțimea oștilor îngrămădite în Capitală să nu se dedea la excese, prima sa grijă a fost ca, dându-le onorurile cuvenite, să le trimită în locurile lor, în provincie, să se odihnească, pentru a se întâlni iarăși ca să lupte cu împăratul împotriva barbarilor. Era scurt la vorbă și-și întregea gândul prin gesturi. Pe monedele de aur el apare într-o atitudine de soldat, cu sabia în mână⁴².

El a întreprins cu multă autoritate restabilirea ordinii statului. Finanțele, secătuite mai înainte, au fost refăcute fără cruțare, în măsurile pe care le-a luat, împăratul a procedat în mod radical și Psellos îi face din aceasta o vină. Dacă ar fi procedat, zice el, ca în celelalte, încet și ar fi dus treptat statul la propășire, ar fi fost într-

totul încoronat de laude. El voi însă să îmbrătiseze dintr-odată totul, să extermină răul dintr-o lovitură. și pe când Dumnezeu a creat lumea în șase zile, adăugă Psellos, acest împărat, dacă nu făcea totul în aceeași zi, **q** socotea un lucru de nesuferit. Nimic nu-l putea opri în pornirea sa, nici sfatul cel mai bun, nici teama de viitor, nici ura lumii. „Dacă un frâu l-ar fi reținut, el ar fi cucerit pe rând tot pământul, ar fi fost încoronat de toate biruințele și niciunul dintre împărații precedenți n-ar fi rivalizat cu el” (Chronographie, ed. Renauld, **p. 121**).

Măsurile sale aduseră atingere multor interese și-l făcură impopular. Nemulțumiții își găsiră un șef în Kerularios. Împăratul acordase imunitate administrației financiare a Sfintei Sofii⁴³; patriarhul, nemulțumit cu atâta, urmărea gândul de a uni în mâinile sale puterea spirituală și cea temporală. El încercă a se amesteca în afacerile statului și nu se sfia a încălta coturnii de purpură.

42 Vezi Attal, **p. 461** [P. Grierson, Byzantine Coins, Londra, 1982, nr. 919; E. Stănescu, Les reformes **d'**Isaac Comnene, RESEE, 4 (1966), **p. 35 – 69**; J. Shepard, Isaac Comnenus Coronation Day, BS1 38 (1977), **p. 22 – 30**].

43 Care fusese până atunci privilegiul împăratului. Ostrogorsky (Geschichte des byz. Staates), pretinde că Isaac își luase în același

652

Isaac Comnenul nu era omul care să îngăduie să-i fie încălcate atribuțiile. El înțelese că-și riscă tronul dacă nu-l înlătură pe Kerularios. Arestarea acestuia ar fi fost o imprudentă, căci patriarhul era popular, iar în Capitală existau multe persoane ostile împăratului. De aceea așteptă până când Kerularios merse la o mănăstire a Celor nouă Ordine și puse gărzile să-l ridice și să-l transporte în Proconnesus, de unde fu dus la Imbros. Deși exilat, Kerularios era încă patriarh legal. Se putea produce o ridicare a populației Constantinopolului în favoarea sa. Comnenul se sili a-l face să abdice. Nu reuși, iar Mihail rămase neclintit. Isaac se hotărî atunci a-l depune. Psellos fu însărcinat cu redactarea actului de acuzație, care avea să fie citit la un Sinod adunat într-un oraș din Thracia. Patriarhul era acuzat de ereziile de elenism și chaldeism, de tiranie, sacrilegiu și de nevrednicie pentru locul său. Kerularios nu apărură niciodată înaintea judecătorilor săi, pentru că muri în drum către Madytai. Împăratul se simți atunci scăpat de un mare dușman. Comnenul se arătă foarte respectuos față de defunctul patriarh, plânse la mormântul său,

cerându-și iertare pentru măsurile riguroase pe care le luase împotriva lui. În februarie 1059, în locul lui Kerularios fu ales Constantin Lichudes.

Puțin după această biruință asupra patriarhului, împăratul depuse puterea în împrejurări care au rămas întotdeauna pline de mister.

Acțiunea militară. La începutul anului 1059, Isaac a ieșit în fruntea armatelor pentru a-i respinge pe unguri, care năvăliseră pe teritoriul imperiului. Ajuns la Sardica, ungurii fugiseră și el îi află pe ambasadorii lor acolo și le acordă pacea, în cursul verii, se duse la Dunăre, împotriva pecenegilor, care trecuseră fluviul. Expediția se termină cu bine și împăratul se grăbi să se întoarcă timp angajamentul de a nu se amesteca în viața Bisericii, astfel încât patriarhul conducea Biserica, împăratul, statul, și că aceasta a fost ridicarea puterii Bisericii la cel mai mare grad. Afirmația sa nu este documentată însă. Cf. Dolger, Regesten, anul 1059, arată că nu e vorba în realitate de altceva decât de administrarea Sfintei Sofii.

653

NICOLAE BANESCU

la Constantinopol, din pricina zvonului fals al atacului turcilor în Asia Mică.

În noiembrie, după o vânătoare, se îmbolnăvi.

În primăvara anului 1059, o invazie a ungurilor îl sili pe Isaac să pornească în fruntea armatelor către frontiera de nord. Când ajunse la Triaditza, năvălitorii se retraseră și cerură pacea, în vară, pecenegii trec Dunărea și împăratul iese împotriva lor, fugărindu-i. Unul singur dintre capii pecenegilor, cu numele Selte, se opune, dar e biruit îndată.

Nu mult după întoarcerea sa din această norocoasă expediție, Isaac Comnenos se îmbolnăveste grav, după o vânătoare și depune coroana, în împrejurări rămase misterioase, împăratul s-a îmbolnăvit de o pleurezie, după câte afirmă Psellos. Skylitzes înregistrează însă în această privință opinia populară, care dă acestei boli o origine misterioasă. La o vânătoare, în Lydia, la sud de Ephesos, nu departe de tărâm, împăratul dă de un mistreț înfricoșător. El dă pinteni calului și se repede asupra mistrețului. Acesta se aruncă însă în mare și dispare. O lumină se aprinse ca un fulger și împăratul fu găsit în nesimțire, căzut de pe cal. Ridicat, el fu adus într-o barcă la Constantinopol, unde zăcu greu; așteptându-și moartea, abdică în favoarea lui Constantin Ducas și

se călugări, retrăgându-se în mănăstirea Studios, unde moare la scurtă vreme.

Împăratul era mare iubitor de vânătoare. Psellos ne descrie pasiunea lui pentru acest sport, îi plăcea și vânătoria cu câinii și cea cu șoimii. Ținea mai ales să vâneze cocori, pe care îi do-bora din înăltime.

654

Într-o zi, la o astfel de vânătoare, tot aruncând sulițele cu dreapta, căpătă o răceală la coaste. Seara căzu bolnav de febră. Un medic fu chemat și Psellos însuși îi pipăi pulsul – el era cunoscător și în medicină. Filosoful ne mărturisește că a avut impresia că e ceva serios, împotriva părerii medicului. După trei zile, febra se agrava. Când se mai potoli, împăratul se gândi să se întoarcă la palat.

Se îmbarcă pe trirema imperială și debarcă la Blachernae. Psellos ne spune că până seara târziu a fost reținut la patul bolnavului, care părea bine dispus și le-a vorbit tot timpul, povestind cuvinte de-ale Bulgaroctonului. A doua zi dimineată, pe când filosoful se grăbea să meargă mai devreme la împărat, se întâlnește în ușă cu cineva care-i dădu vestea că plământul împăratului e atins și că acesta suflă greu. Consternat, Psellos aleargă lângă împărat, îi cercetă pulsul și constată criza supremă.

O mare emoție îi cuprinsese atunci pe toți. Împărăteasa (Ecate-rina), fiica lor (Măria), un nepot erau în jurul patului, plângând și apelând la împărat să se transporte în Marele Pătat, pentru a lua măsurile necesare ca familia să nu-și piardă situația, împăratul se hotărî, se ridică, așa slab cum era, fără să fie sprijinit, încalecă singur și străbătu orașul. Acolo, în palat, împărăteasa se jelea și fiica sa de asemenea.

Isaac luă hotărârea să se retragă în mănăstire, pregătindu-se pentru viața mai bună. Zadarnic încercă împărăteasa a-l întoarce de la această hotărâre, invocând soarta lor tristă dacă le părăsește, primejdia de a fi alungate din palat, dacă împăratul nu va mai fi acolo. La un moment dat, împărăteasa îl apostrofează pe Psellos, socotind că el i-a sugerat această idee împăratului. Dar Psellos îl face pe acesta să se explice, pentru a-l dezvinovăți.

În cele din urmă, văzând că totul e zadarnic, împărăteasa îi cere ca măcar să desemneze ca succesor un om de inimă, care să-i păstreze lui onoarea ce i se datorează cât timp va trăi și care să fie pentru ea

ceea ce trebuie să fie un fiu. Împăratul îl cheamă atunci pe Constantin Ducas și-i încredințează ca celui mai vrednic imperiul, pe sotia și pe fiica sa, pe fratele și pe nepotul său, recomandându-i să aibă grijă de ei. Toți cei din jurul său aclamă acest gest. Dar atributele imperiale Isaac nu i le cedează lui

655

NICOLAE BANESCU

Ducas. Câtva timp în urmă, Comnenul își recapătă forțele și sovăia acum în hotărârea ce luase. Ducas se adresează atunci lui Psellos, prietenul său vechi. Acesta, într-un moment când o criză nouă amenința viața împăratului și nimeni, zice Psellos, nu îndrăznește să-l împodobească pe Constantin cu însemnele puterii imperiale, filosoful, cu asentimentul membrilor Senatului, îl asază pe tron, îi pune în picioare sandalele de purpură și demnitarii sunt prezentați apoi spre a-i aduce omagiul cuvenit unui basileus.

Era seară când se petrecea aceasta. Timpul trecând și Isaac disperând complet de imperiu și de viață, pune să i se tundă părul, îmbracă rasa de călugăr. Peste noapte, accesul calmându-se, recunoscând locurile în care se afla și nemainădăjduind nimic, după ce l-a văzut pe cel proclamat împărat și a confirmat că tot ce s-a întâmplat a fost cu voia sa, părăsește palatul și se retrage în mănăstirea Studios.

Sotia și fiica lui Isaac s-au retras și ele într-o mănăstire.

3Constantin X Ducas i (25 decembrie 1059 – 21 mai 1067)

Noul suveran nu răspunse așteptărilor lui Isaac Comnenos. El fusese un bun ministru de finanțe cât timp simțise asupră-i mâna energică a împăratului; pe tron însă, se conduse ca un avar și pedant. El luă o serie de măsuri care avură cele mai nenorocite urmări pentru existența imperiului. Domnia sa e o reacție a birocrăției civile împotriva militarismului, a Capitalei împotriva nobilimii provinciale care stăpânea înaltele comandamente militare și care-l ridicase pe Isaac Comnenos în fruntea imperiului. Acum birocrăția civilă caută să-și întărească pozițiile ca în vremea lui Constantin IX Monomachos, iar porțile Senatului se deschid larg pentru burghezia de Constantinopol. Astfel, Senatul se democratizează întru totul.

656

Senatul își pierde caracterul de altădată. Cuvântul rămâne încă, dar sensul său e altul decât cel vechi.

După Basilios (sau Vasile) II, Curtea își schimbă iarăși caracterul

său militar cu existența ceremonioasă de Palat, obișnuită din secolul al X-lea. După Mihail IV (f 1041), care ieși încă o dată în persoană în fruntea armatei pentru a înăbusi o răscoală a bulgarilor, niciun împărat, afară de Isaac Comnenul, nu mai ieși în expediție până la instaurarea dinastiei Comnenilor. Împărații căutară acum printr-o prefacere și lărgire a Senatului să-și facă o bază mai sigură a puterii lor.

Constantin X Dukas: democratizarea senatului. Odinioară, intrarea în Senat fusese legată de anumite condiții de origine și de familie, iar urcarea în clasele rangurilor, de o succesiune și vechime normală, încă sub domnia lui Mihail V și a lui Constantin IX promovările se făcură în afară de aceste rânduieli și în particular fură chemați în „Gerusia” „plebei”. Odată cu venirea la domnie a lui Constantin X Dukas (1059), porțile se deschiseră larg pentru cei de jos; el democratiza complet Senatul. „Treptele demnităților el le făcu accesibile celor de jos, și barierele Senatului le dărmă” (Psellos, ed. Renauld, p. 245)”.

Domnia lui Constantin X Ducas reprezintă noul triumf al politicii pe care o înlăturase revoluția din 1057. Partidul civil ajunge iarăși atotputernic (birocrăția) și ia atitudine împotriva aristocrației militare din provincii, care avea marile comandamente militare.

Birocrația civilă caută a-și întări pozițiile. Pentru aceasta, Senatul (și trebuie să înțelegem clasa senatorială, noblețea administrației din care se recrutau mai ales funcționarii) fu deschis larg elementelor din clasa de mijloc, din burghezia capitalei. Psellos spune că până atunci clasa cetățenilor obișnuiți și aceea a Senatului erau distincte, iar Constantin Dukas suprimă zidul ce le separa. Era o mare transformare, care făcea intrarea claselor mijlo

4/1 V. Carl Neumann, Die Weltstellung des byzant. Reiches vor den Kreuzziigen, Leipzig 1894, p. 78 – 79).

657

cu în cadrele administrative. Partidul civil își întări prin aceasta autoritatea și putu să-și impună ideile.

Economii mari se fac în bugetul militar, are loc reducerea salariilor generalilor, micșorarea efectivelor, care cad sub cifra normală, părăsirea arsenalelor și cetăților ruinate.

Cariera militară își pierde vază, ajunse ca ultima profesie, spune Skylitzes (ed. Bonn, p. 652).

Neîncrederea în generali făcea să se dea adesea comanda unor civili, neîncrederea în soldați făcu să se întrețină garnizoane slabe la frontiere.

Puterea militară a imperiului e slăbită total.

După ce-i face un elogiu fără margini, filosoful e silit să recunoască starea de criză în care a aruncat imperiul, situația gravă în care se afla, atacat din toate părțile de dușmani:

Psellos, Constantin X, XVII: Voința sa era de a hotărî diferențele cu popoarele barbare nu prin războaie, ci prin trimiteri de daruri și alte favoruri, ca să nu cheltuiască cea mai mare parte a tezaurului cu soldații și ca să-și asigure o viață netulburată.

XVIII: Marea lui greșală a fost că, dezorganizând partida militară, puterea dușmanilor crescuse și se îndreptă și mai mult împotriva noastră. Psellos mărturisește că tocmai aceasta a coborât imperiul și a schimbat lucrurile în mai rău, deși el a încercat să înlăture această slăbiciune a împăratului, care era încăpățânat și ireductibil în această privință.

Se introduc în rândurile senatorilor oameni de jos. Constantin X Ducas spori covârșitor aceste elemente în sânul Senatului, pentru a-și face partizani. După aceea, el lăsă frâu liber Senatului, astfel democratizat, pentru a lovi în militarismul atotputernic. Armata fu redusă, trupele ce mai rămâneau erau lăsate fără arme și material de război, reparațiile întăririlor la frontierele expuse părăsite, garnizoanele neplătite.

658

Isaac Comnenos scosese din rândurile oștirii pe ofițerii care primeau plata fără a îndeplini vreun serviciu; Ducas îi rechemă și introduse încă în corpul ofițeresc o mulțime de civili, pentru a le crea venituri⁴⁵.

Toate acestea slăbiră repede organizarea militară a imperiului, tocmai în momentul când în Răsărit primejdia era mai mare. Turcii selgiucizi se aruncă, sub conducerea celui de-al doilea sultan, energicul Alp-Arslan, cu o deosebită furie asupra ținuturilor Caucazului și Armeniei independente. Politica nefericită a ultimilor împărați bizantini față de această țară, silintele lor statornice de a aduce Biserica armeană la unitatea creștină a Bizanțului usurară în mare parte opera de cucerire a năvălitorilor.

Alp-Arslan, care administrase până acum în Chora-san, își

întinde de astă dată puterea în paguba emirilor din Asia și a Fatimiților până în Palestina, impunând pretutindeni sunnitismul ortodox, în 1063, el năvăli în bogatele ținuturi ale Iberiei și Armeniei de Nord, prefăcându-le, după obiceiul turcilor, în pustiu. El atacă apoi Ani, capitala Armeniei, apărată de o garnizoană bizantină sub comanda lui Bagrat, general armean aflat în serviciul Bizanțului. Poziția orașului era tare și fortificațiile lui puternice. Dar imperiul, lipsit de soldați, nu fu în stare să-i trimită niciun ajutor și, asediată de trupele numeroase ale sultanului, strălucita cetate căzu în mâinile lor la 6 iulie 1064. Gagik, prin

45 Zonaras, III, p. 674, ne spune că pe mulți dintre senatori și din mulțimea de jos i-a înaintat la trepte mai mari ale demnităților; iar pe câți îi scosese Isaac Comnenos din funcții – și erau mulți aceștia – el îi puse la loc... „>:

659

tul din Kars, neputincios împotriva valului de dușmani, cedă teritoriile sale împăratului bizantin, primind în schimb cetatea Tzamandos (Camendav) cu teritoriile vecine. Astfel se strămută din țara sa de naștere cel din urmă print armean, urmat de o imensă emigrație a poporului său. Din aceste colonii de emigranți se ridică noul regat armean în Cilicia, Regatul Armeniei Mici, care a făcut imense servicii statelor latine ale Cruciaților, în luptele lor împotriva musulmanilor. El își află sfârșitul la 1374, când cel din urmă rege, Leon VI, din familia Lusignan, zdrobit de numeroasele trupe ale sultanului egiptean, fu luat prizonier și dus la Cairo.

Odată cu aceste campanii în Georgia și Armenia, turcii năvăliră de multe ori în provinciile Eufratului, distrugând bogatele ținuturi și exterminând populația.

În același an în care cetatea Ani cădea în mâinile lui Alp-Arslan, la cealaltă extremitate a imperiului, la Dunăre, Belgradul, citadela provinciilor de Apus, cădea în mâinile ungurilor, fără ca împăratul să fi făcut vreo încercare de a o mântui.

În anul următor, uzii, un trib nomad de origine turcă (oghusi) 46 năvălesc în provinciile europene ale imperiului. Pecenegii fură aruncați de ei din regiunea Nistrului, în ținuturile noastre, în 1065, în număr de 60.000, uzii trec Dunărea. Cei doi generali ai imperiului, care comandau unul în Paristrion, celălalt ducatul Bulgariei, Basilios Apokapes și Nikephoros Botaneiates, încercând a-i opri, sunt învinși și

amândoi cad prizonieri. Barbarii se împart apoi în mai multe corpuri.

46 oSLoi, la Constantin VII Porphyrog., De adm. imp, c. 9 – 10.660

pentru a-și întinde prădăciunile pe un spațiu mai mare. Unul dintre aceste corpuri ajunge până aproape de Thessalonica. Bandele împrăstiate sunt atacate de locuitori și decimate de boală. Una e biruită de trupele bizantine la Tzurulon. Cea mai însemnată e distrusă în Haemus de populația bulgară și de pecenegi⁴⁷.

Marauartip. 338 – 339) îi pune la Vest de Volga – Constantin VII spune că s-au unit cu cazarii și i-au gonit pe pecenegi din vechile lor locuințe de la Volga și Iajyk (Ural), ocupându-le locurile. Știrile geografilor arabi din epoca Sassanizilor ne ajută a fixa habitatul guzilor.

Masudi: Guzii, cei mai numeroși dintre turci, au trei grupe, sunt cei mai viteji... etc. Din descrierea lui rezultă că guzii au locuit în epoca lui Masudi (secolul al X-lea) la est de Volga.

Au locuit la Vest de Chorasana, la Vest și Nord de Chuarizm (Aralsee), nord-vest de Transoxiana. După Masudi, au locuit la marea chazarilor.

Locuințele lor principale au fost în jurul Mării de Arai.

Geographie d'Aboulfedâ, trad. Reinaud, t. II, p. 291: „Pe muntele Carmanya e fortăreața Dermo; acolo (înainte de invazia Tătarilor) regele Gozzilor depunea tezaurele sale. De acolo, el făcea incursiunile sale în țara Berthas și țările vecine. Niprul curge la Nordul regiunii...”

Usta 2: „Les Gozzes, appeles par quelques ecrivains du Bas-Empire Uzes, etait un peuple de race turke, qui occupa pendant longtemps les cotes orientales de la mer Caspienne, les bords du lac Arai et le pays actuel des Kirguiz. c'est à la nation gozze, qu'appartenaient les princes Seldjoukides, sui, dans le XI-e siècle de notre ere, subjuguèrent la Perse, la Mesopotamie, la Syrie et l'Asie Mineure.

Attaleiates, ed. Bonn, p. 85.

D. Rassovsky, Petchenegues, Torks et Berendes en Russie et en Hongrie (rus.), S.K., VI (1933), p. 1 – 64.

Studiază soarta celor 3 populații nomade turcești: pecenegi, torki și berendei. Acești nomazi, care locuiau în stepile de la țărmul Mării Negre, fură goniți de alt popor nomad, polovtii sau cumanii. Ei au fost siliti a-și afla refugiu în țările vecine: Rusia, Ungaria și Imperiul

bizantin.

Pecenegii, care ocupau în secolul al IX-lea stepele de la Marea Neagră, fură împinși mereu către vest de torki (uzi) la mijlocul secolului al X-lea. Ei ajunseră în ținuturile noastre și dincolo de Carpați, spre Tisa. La mijlocul secolului al XI-lea, «vede pe pecenegi eliminați complet de uzi, torki la cronicarii ruși) din stepele Rusiei meridionale. Atunci pătrund ei în imperiu peste Dunăre, sub Constantin IX Monomachos.

Uzii, noii stăpâni ai stepei, nu rămaseră acolo mult timp: între 1060 – 1065, ei fură bătuti de cumani. O parte din ei fugiră în Imperiul bizantin, dar grosul masei fu încorporat la Rusia și stabilit în principatele din marginea stepelor. Numai un număr mic de tot pătrunse în Ungaria.

Berendei, fugind dinaintea cumanilor, din stepă, pătrunseră în mase mari, în același timp cu torkii, în Rusia, mai ales în principatul de Kiev și de asemenea în Ungaria. Dintre toți, pecenegii au fost cei mai numeroși în Ungaria și Rassovsky arată locurile unde se aflau, la cele patru frontiere ale Ungariei, și în centrul acestui stat. Urmele berendeilor se află mai rar în Ungaria. Coloniile lor (sub numele de Berend, Berenes) sunt risipite printre ale pecenegilor. Aceștia joacă un mare rol în istoria Ungariei în secolele XI-XII.

Torkii au fost aduși în mare număr în Rusia, la începutul secolului al XII-lea, când rușii au făcut expediții norocoase contrapoloților [= cumanilor]. În 1116, ultimele resturi ale pecenegilor și torkilor se revoltară în stepe, contra polovților, dar bătuti de aceștia, sunt siliti a căuta refugiu în Rusia. Toți acești turci au fost așezați în principatele limitrofe ale stepelor (Galiția, Volynia, Kiev, Perejaslav, Cernigov, Novgorod-Seversk, Riazan, Suzdal-Rostov). Ei apărau Rusia contra polovților stepelor în toate principatele de sud ale Rusiei. Erau mai ales numeroși în principatul Kiev, rămasi no

662

mazi, guvernati de șefii lor, în tot timpul existenței acestui principat, până la distrugerea lui de către tătari (mijlocul secolului XIII).

Când Ducas trebui, în cele din urmă, sub presiunea populației, să iasă cu armata împotriva năvălitorilor, totul aproape se isprăvisese. Ultimele resturi ale uzilor se supun și sunt colonizate, după vechea tradiție a cancelariei bizantine, în Macedonia. Ei se creștinează și se

bucură de favoarea împăraților; mulți dintre conducătorii lor ajung la rangul de senatori și obțin demnitățile cele mai înalte în stat. Dar simțul national se dovede mai puternic decât creștinismul și decât civilizația bizantină: un corp de trupă, alcătuit dintre aceștia, în armata lui Romanos IV, dezertează, la turci, înaintea bătăliei memorabile de la Mantzikert⁴⁸.

4B în timpul domniei sale se întâmplă și răscoala vlahilor din Thessalia, sub Niculită, răscoală (1066 – 1067) descrisă în amănunte de Kekaumenos, în vestitul său Strategikon (ed. Wasi-Ijewski-Jemstedt, Petersburg 1896). Niculită, după ce-i potolește pe vlahi, ia pe câțiva din capii lor (repo Kpiioi) Lariseni și merge la Constantinopol. Acolo, după patru luni, e dat în judecată patriarhului, care nu-i află vină. Dar Dukas al exila în Amasia, de unde fu pus în libertate de Romanos Diogenes. Cf. Cecaumeni Strate-gicon et incerti scriptoris de officiis regiis libellus. Scrierea are două părți: I Strategicon, II Aoyoq votrde Tri n. Koq repoq Baoi Xea. V. și G. Murnu, Vlahia Mare, Buc. 1913, cap. IV.

Din Kekaumenos (Strategikon) aflăm:

1) că întâiul Niculită, cuscruul său, a fost pus în 980 de Basilios II archon peste Vlahii din Ellada.

2) Fiul său, după anul 1.000, apără cetatea Veria, de partea lui Samuel, contra bizantinilor. Cade în mâinile împăratului, care-l duce la Constantinopol și-i dăruiește un rang acolo. Dar el scapă și vine din nou în locurile sale; împreună cu Samuel atacă Servia, ocupată de imperiali. Basilios II vine și-i silește a despresura

663

La puțină vreme după aceste evenimente, Constantin X Ducas se îmbolnăvi și moartea puse capăt lămentabilei sale domnii, înainte de a-și da sfârșitul, el voi să asigure familiei sale tronul și încredința regenta și tutela fiilor săi împărătesei Eudokia Makrembolitissa (fiica lui Ioan Macrembolites), de la care ceruse mai înainte făgăduiala scrisă că nu se va căsători și documentul acesta fusese încredințat patriarhului Ioan Xi-philinos (patriarh de la 1064, după moartea lui Lichucetatea. Peste puțin timp Niculită e prins și împăratul îl închide la Constantinopol.

El va fi scăpat iarăși, căci în ultima campanie a lui Basilios, când toți șefii se predau, el duce lupta înainte în munții Gramos (între Macedonia și Epir) și e silit în cele din urmă a se preda, împăratul,

pentru necredința lui mare, l-a pus în lanțuri și l-a închis în Salonic. Ce s-a ales de el nu mai știm.

Sub Constantin X Ducas (1066), al II-lea Niculită, cu rang de protospathar, avea o situație dominantă între Vlahi, care încearcă să-l câștige pentru cauza lor. El văzând spiritele agitate, merge la Constantinopol să-l prevină pe împărat, dar se întoarce fără rezultat. Revoluția îl silesc a se pune în fruntea lor, pentru a-i conduce la război. Ei atacă Kitros și o iau.

Niculită serie atunci împăratul, spunându-i cele întâmplare, și că să fie bucuros că l-au ales pe el șef, fiindcă va face totul să-i liniștească, numai să ridice dările și adaosurile ce le pusese asupra lor. Împăratul nu-i răspunde. Acțiunea începe, revoluția cu Niculită în frunte atacă Servia, cetatea puternică de la hotarele Macedoniei, pe care o iau.

Atunci primește scrisoarea de la Dukas, care făgăduiește ridicarea dărilor și iertarea tuturor, trimițând și icoane, pe care Niculită le arată revoluțiilor, și convingându-i a înceta mișcarea. El merge apoi cu câțiva frunțași la Constantinopol, e dat în judecata patriarhului, care nu-i află vină; apoi împăratul totuși îl exilează în Amasia, pe tărmlul Pontului.

664

des), în același timp, Ducas luă și din partea Senatului jurământul că nu va recunoaște alți împărați decât pe fiii săi, Mihail, Andronikos și Constantin, cât timp aceștia vor fi în viață¹²⁴¹.

Dar toate aceste măsuri de prevedere fură zadarnice. Regenta luă în mână frâiele conducerii, dar se convinse îndată că răspunderea întrecea cu mult puterile sale. Intrigile din jurul său, pe de o parte, ambiția ei, pe de alta, de a-și asigura, printr-o nouă căsătorie, puterea imperială și după majoratul celui mai mare dintre copii – iar precedentul creat cu Nikephoros Phokas și Tzimiskes o încuraja în planurile sale – la care se unea și dorința poporului de a avea, printr-o nouă căsătorie a Regentei, un împărat, atât de necesar în vremea critică prin care trecea imperiul – toate acestea o determinară să treacă peste angajamentele pe care le semnase, înaintarea turcilor selgiucizi, care luaseră Caesarea și năpădiseră toată Cappadocia, impunea alegerea unui general capabil, spre a putea conduce armatele la biruintă. Eudokia se hotărî pentru Romanos Diogenes, strategul de Triaditza (Sardica), fiul faimosului general Constantin Diogenes, care sfârșise atât de tragic în timpul domniei lui Romanos III. Dar pentru a

încheia această căsătorie, împărăteasa trebuia să distrugă actul pe care-l semnase și care se afla în mâinile lui Xiphili-nos. Făgăduindu-i că va lua de soț o rudă a patriarhului, îi smulge acestuia documentul compromițător și apoi, spre uimirea Capitalei, își anunță căsătoria cu Romanos Diogenes (decembrie 1067).

O vreme, Psellos face elogiul Eudokiei, socotind-o o femeie energetică și înțeleaptă, care luă cu hotărâre în mâinile sale imperiul, administrând cu multă pricepere afacerile publice, între cei

665

NICOLAE BANESCU

doi fii, care îi purtau un respect și o supunere desăvârșită. Dar „omul e un animal ușor schimbător, spune Psellos, și mai ales când și pretexte puternice îi vin din afară pentru această schimbare” – aXX et>jj, ET (xbrTOV La>ov 6 avdpeo Ttoq, KCU (idXioâa ei tecd Tiposdaeiq iar opod tfe la eâapo Xfiq e-raâev yevoivâo. Deși era o femeie de caracter statornic și suflet viril, curente care o asaltează îi zdruncină „firul raționamentelor înțelepte” și o fac să încline a-și lua un al doilea soț. Psellos, firește, nu era încântat de această hotărâre, care îl îndepărta momentan de la tron pe Mi-hail, elevul său, și punea în fruntea imperiului un general, aducând astfel la putere partida militară, ceea ce înlătura partidul civil, în fruntea căruia era filosoful.

4. Romanos IV Diogenes (1067 – 24 octombrie 1071)

Se urcă pe tron la 1 ianuarie 1068. Era un ofițer distins; talentele sale militare erau însă întunecate de o impetuozitate care disprețuia măsurile prudenței și ca-re-i va costa în cele din urmă tronul și viața.

Psellos se laudă în Chronografia sa de respectul și considerația ce i le arăta Romanos. Acesta, ridicat la tron de Eudokia, ca un colaborator, râvnea însă la puterea absolută, to tepatog t & v npay\iar<au e-eiv a. ovroiocâo<; (ed. Renauld, p. 158), dar fiindcă nu făcuse încă vreun act de bravură, el pândea ocazia, în acest scop, proclamă războiul contra turcilor selgiucizi.

Favoritul Curtii a vrut să-l rețină de la hotărârea sa iute, pentru a pregăti lucrurile, dar rău sfătuit de alții, el a dus imperiul la ruină.

Psellos caracterizează în cuvinte vagi primele două campanii ale lui Diogenes, pe care le prezintă ca acțiuni fără succes. A treia, cu forte mari, fu condusă fără să ia sfatul nimănui, fără știință de război, își separă forțele când trebuia să arunce toată masa armatei sale contra barbarilor – singura observație justă a lui Psellos.

Recunoaște că, primind lupta, se purtă cu bravură, îi impută că n-a știut să țină rolul de șef care comandă. Cade de pe cal, e prins.

La Constantinopol, Eudokia cu Mihail iau puterea. Romanos eliberat, o înștiințează prin scrisoare pe Eudokia.

Consultat, Psellos nu se sfiește a mărturiși că el a dat sfatul să nu-l mai accepte pe Diogenes la imperiu, ci să se scape de el.

Împărăteasa e închisă într-o mănăstire, fiul mai mic al cesarului e trimis contra lui Diogenes, care, bătut, se închide în fortăreața Tyropoion. Chataturios armeanul îl duce în Cilicia.

Situația sa fu de la început grea. Demnitarii îi făceau opoziție, conduși de Ioan Ducas, fratele fostului împărat, și tutorele firesc al copiilor minori. El avea rangul de caesar și exercita o mare influență asupra Senatului. Garda varegilor îl privea cu ochi răi, din pricina popularității pe care o avea printre trupele naționale. Copiii minori îl priveau cu neîncredere, iar patriarhul îi era vădit ostil, din pricina păcălelii pe care o suferise. Michail Psellos, omul cel mai de vază atunci la Constantinopol, adevăratul conducător al Senatului, îi purta de asemenea o ură înverșunată.

În asemenea împrejurări, Romanos IV simți că numai o biruință în fruntea armatelor, împotriva dușmanului atât de primejdios al imperiului, i-ar fi putut conferi prestigiul de care avea nevoie.

Încă din 1067, selgiucizii își întinseseră prădăciunile asupra Mesopotamiei, Siriei, Ciliciei și Cappadociei. Caesarea cade atunci în mâinile lor, locuitorii sunt masacrați și marea biserică a Sf. Vasile e prădată de toate bogățiile sale. Primejdia lua prin urmare proporții și trebuia să i se pună capăt. Romanos era un general viteaz, o fire de cavalier îndrăznet și un priceput comandant, dar avea, cum am spus, un caracter năvalnic, ca

NICOLAE BANESCU

re-l făcu să prețuiască pe dușman mai puțin decât merita. După două luni numai, el ieși la război. Dar domnia nefericită a birocrăției sfârâmase organizarea armatei⁴⁹.

Compusă din trupe de mercenari de felurite naționalități, comandate de ofițerii lor proprii, siguranța conducerii supreme era în bună parte compromisă, unitatea operațiilor îngreunată. Romanos IV nu avu răbdarea lui Heraklios, pentru a-și instrui îndelung această

armată eterogenă și a-i insufla disciplina trebuincioasă. El porni numaidecât asupra dușmanului.

Prima sa campanie, din 1068, se desfășură fericit. El se îndreptă în Siria, pentru a opri atacurile arabilor din Alep, care amenințau Antiochia. După ce pătrunse în aceste părți, fu informat că o armată a turcilor sel-giucizi năvălise în ținuturile Pontului și prădase Neo-caesarea. Romanos pornește atunci repede către Nord pe cărări nestrăbătute, pentru a-i surprinde, îi respinge pe turci biruitor și le smulge prada. Se întoarce

49 Starea armatei bizantine era lamentabilă. Attaleiates, martor ocular al evenimentului, ne spune că trecând în Asia și adunându-și trupele, erau de văzut companiile celebre odinioară compuse numai din puțini oameni, și aceia curbați de sărăcie, lipsiți de armură și de cal de război, iar steagurile erau murdare, ca de fum, și urmate de oameni puțini și săraci.

Aceasta însă nu-l sperie, dimpotrivă, dușmanii se înspăimântară de ieșirea lui repede contra lor. Ei știau că e un om care nu ține seamă de primejdie, și e hotărât a renova imperiul și a-i doborî pe vrăjmasi.

50 Attaleiates era în expediție: când a trecut strâmtoarele din Ta-urus, în România, la întoarcere, avu un accident: calul său se prăvăli în prăpastie și el scăpă ca prin minune (Attal., ed. Bonn, p. 120, 20).

668., apoi iarăși în Siria, și cucerește Hierapolis⁵⁰. Dar la sfârșitul acestui an, pe când împăratul se întorcea din Cilicia, află pe drum că bandele turcești prădară, în inima Asiei Mici, Amorion. El nu putu face nimic, căci din cauza iernii grozave, soldații sufereau de frig.

În primăvara anului următor, Diogenes iese din nou împotriva turcilor.

În 1069, selgiucizii pătrundeau iarăși în Cappadocia, care fu pustiită îngrozitor, împăratul îi alungă peste Eufrat și se îndreptă spre Armenia, pentru ca să dea o lovitură îndrăzneată asupra cetății Chliat, pe lângă lacul Van. În urma sa însă, generalul Philaretos, care trebuia să asigure frontiera Mesopotamiei, fu zdrobit de turci și aceștia răspândesc măcelul și ruina până la Ikonion. Împăratul, cu ajutorul armenilor Ciliciei și al comandantului din Antiochia încercă a le închide drumul, și turcii scăpară numai jertfind prada ce o târau cu dâșii.

Situația gravă din Italia îl rechemă pe împărat (1070) la Constantinopol. Otranto căzuse în 1068, în mâinile normanzilor, iar

Bari, principala fortăreață bizantină în Italia sudică, fu înconjurată. Ea se apără eroic (garnizoana fu silită a capitula, la 16 aprilie 1071).

În lipsa lui Romanos, comanda trupelor fusese lăsată în Asia lui Manuel Comnenos, nepotul împăratului Isaac și fratele viitorului împărat Alexios. Acesta îi biruit de generalul turc Chrysoscrul și făcut prizonier. Turcii își continuă jaful până la Chonai în Phrygia, care e prădat cumplit; păgânii prefac vestita biserică a Sf. Mihail în grajd pentru cai. Manuel izbutește a-l îndemna pe Chrysoscrul la răscoală împotriva lui

669

Alp Arslan. Acesta intră iarăși în acțiune și cuceri, în Armenia, însemnata cetate de hotar Mantzikert.

Atunci Romanos făcu o sforțare supremă, în primăvara anului 1071, în fruntea unei armate de 100.000 de oameni, el porni asupra sultanului, pentru a da lupta hotărâtoare. Ajuns la Theodosiopolis (Erzerum), împăratul își împărți armata. O coloană, alcătuită din mercenari uzi și din apuseni, „franci”, soldați nesiguri, conduși de unul din șefii lor, Oursel (Roussel) de Bailleul, era trimisă la Chliat, după care detașă un al doilea contingent foarte numeros din armata sa, sub conducerea lui Tarchaniotes, iar Romanos cu restul trupelor, se îndreptă spre Mantzikert, ocupată de turci, ca s-o smulgă din mâinile acestora și izbuti a o lua⁵¹. Dar când Alp Arslan se apropie de el și în câteva ciocniri cu bizantinii își afirmă superioritatea, împăratul chemă în ajutor trupele trimise la Chliat. Acestea fură împinse însă de turci în Mesopotamia și joncțiunea nu se putu face. În același timp, un corp de uzi din armata lui Romanos dezerta la turci. Cele două armate se găseau față în față și lupta era iminentă.

C. Cahen, într-un articol asupra acestui memorabil eveniment⁵², arată că Alp Arslan a condus întâia oară o armată turcă în Occident «w împotriva grecilor, ci împotriva Egiptului, în 1071 sultanul plecase cu armata sa în Siria și în mai află că împăratul era la Erzerum

⁵¹ Attal., p. 148 – 149.

„La campagne de Mantzikert d’après les sources musulma-nes, „Byzantion”, IX (1934), p. 613 – 642 [Reeditat în C. Cahen, Turcobyzantină et Oriens Christianus, Londra, 1974].

670

cu o armată numeroasă. Atunci se retrase spre est cu

repeziciune și armata lui intră în debandadă, ceea ce-l decide pe Romanos să atace. Armata bizantină era demoralizată.

Alp Arslan avu un moment de sovăire și propuse pacea, dar Romanos o respinse, prin condițiile sale grele. Cei din jurul său, temându-se de o cursă, îl îndemnară să nu cedeze și astfel se ajunse la lupta memorabilă care dădu turcilor o mare biruință. Iar prima zi cele două armate luptară cu înverșunare fără a încerca să obțină un rezultat decisiv. A doua zi, împăratul făcu greșeala să dea ordin unei părți a centrului să se întoarcă în lagăr⁵³ și aceasta dădu pretextului Andronikos Ducas, fiul cesarului Ioan, să se retragă din luptă, provocând panică. Alți șefi îl urmară cu trupele. Toți fugeau, răspândind vorba că împăratul a fost ucis, sau că a fost prins. Andronic răspândi acest zvon în rândul oștirii.

Attaleiates ne spune că se temea văzându-i pe ai săi depărtându-se mult în urmărirea turcilor, să nu fie

53 V. Marguerite Mathieu, *Une source negligée de la bataille de Mantzikert. Les „Gesta Roberti Wiscardi” de Guillaume de Pouille – „Byzantion”, XX (1950) p. 89 – 103.* Întreg pasajul privitor la această mare luptă e tradus de autoare în limba franceză.

Lupta eroică purtată în acele grele împrejurări de Romanos Diogenes, care, neștiind că Alp Arslan se găsea în fruntea armatei sale, făcuse greșeala de a-și împărți forțele, e descrisă aproape în același fel ca Attaleiates de Gulielm de Apulia, care scrie vreo trei decade mai în urmă. El va fi fost perfect informat de la Curtea regelui normand de veteranii care luaseră parte la memorabila luptă, și putuseră admira vitejia împăratului.

671

NICOLAE BĂNESCU

atrași în vreo cursă și să nu se întoarcă turcii să cuprindă lagărul lipsit de trupe. El ordonă să se retragă steagul imperial. Unii văzând aceasta, crezură că împăratul e învins.

Zadarnic încercă Romanos înconjurat de câțiva să-i întoarcă, nimeni n-auzea. Sultanul înștiințat se întoarce, din toate părțile turcii năpădesc. Diogenes luptă ca un erou. Calul său fu ucis sub dânsul și el, rănit, căzu seara în mâinile turcilor.

A doua zi e adus în fața sultanului, care nu știa că împăratul e prins și nu-și dădu seama de mărimea biruintei sale. El văzu înaintea sa un om în haine simple de soldat și nu crezu că e împăratul, ceru să

se confirme acest lucru. Atunci soldații care îl văzuseră, foștii soli care vorbiseră cu el îl recunoscuseră. Alp Arslan era un om nobil; el îi spune că n-aibă teamă, că e imprudent cine nu se teme de soarta neprevăzută.

La vederea împăratului, îndată se ridică și, îmbrățișându-l, îi spuse să nu se teamă, ci să fie cu bune speranțe, căci nu-l amenința nicio primejdie a trupului, ci va fi onorat în chip demn de înălțimea puterii, fiindcă e nebun cine nu se teme de soarta neprevăzută⁵⁴.

Când sultanului îi fu adus la cunoștință faptul că împăratul a fost prins, el nu crezu până când oameni trimiși îl recunoscuseră, și Basilakes, care era ținut acolo, captiv, văzându-l se aruncă la picioarele lui plângând. Atunci, sărind de pe tron, ca pătruns de o inspirație divină (plin de entuziasm) și, văzându-l pus la pământ, după obicei, îl ridică și-l îmbrățișa și: „nu te întrista”, îi zice, „împărate, căci așa sunt cele omenești; dar eu nu te voi trata ca prizonier, ci ca împărat”. Și îndată îi atribuie un cort «și serviciu împărătesc, face parte la masă, făcându-l pârtaș la tron și pune în

5/1 Attaleiates, p. 164, ed. Bonn.

672

libertate prizonierii ceruti de dânsul, iar după câteva zile, în care semnară pacea eternă, îl lăsă pe Diogenes să plece „cu o suită și onoare cum n-ar fi sperat cineva”. ⁵⁵

Îl tratează cu umanitate și-i dă onorurile cuvenite. El îl pune apoi în libertate, încheind cu dânsul un tratat de pace prin care îl îndatora a-i restitui prizonierii și a-i plăti o sumă de bani ca răscumpărare. De o cesiune teritorială sau chiar rectificare de frontieră n-a fost vorba în acest tratat; analiza izvoarelor orientale făcută de J. Laurent a dovedit acest lucru⁵⁶.

Singur Abulfaradj spune că sultanul i-a cerut lui Diogenes orașele Antiochia, Edessa, Mabog [= Mabbug, Hierapolis din Siria] și Manazgerd [= Manazkert, Mantzikert], dar împăratul îi răspunse că după ce se va întoarce în statele sale, să trimită să le ocupe, căci acum și de le-ar da el, nu s-ar supune. Dar această mărturie e contrazisă de toate celelalte și Abulfaradj e cu mult posterior (a trăit între 1226 – 1286). Și în cazul când împăratul, plătindu-i tribut, făcea din Bizanț vasalul sultanului, guvernul bizantin n-a recunoscut actul încheiat de împăratul prizonier.

Imperiul n-a recunoscut posesiunea turcilor asupra nici unui

teritoriu din Asia Mică.

Astfel se încheia ziua hotărătoare de la Mantzikert, din august 10711251. Ea pecetluiește Imperiul bizantin, care va aluneca repede pe panta decăderii sale. Urmările acestei zile fatale se vor resimți îndată. ținuturile de Răsărit ale Asiei Mici, Armenia și Cappadocia.

„Zonaras, ed. Bonn, vol. III, p. 702 – 703”. Byzance et les Turcs Seldjoudides en Asie Mineure, „Byzan-tis”, II (1911), p. 101 – 126.:

673

NICOLAE BANESCU

sunt pierdute acum pentru totdeauna și acestea erau tocmai provinciile care reprezentau principala putere militară a imperiului. Birocrația civilă și partidul Curții provocaseră, prin politica lor nechibzuită, această mare catastrofă.

Soarta lui Romanos IV fusese și ea definitiv hotărâtă în ziua de la Mantzikert. La propunerea lui Psellos, Eudokia și fiul sau vitreg mai mare Mihail Du-cas fură proclamați regenti. Dar când Romanos o vesti pe împărăteasă de apropiata sa întoarcere, Ioan Du-cas, adevăratul conducător al imperiului și dușmanul de moarte al împăratului, sprijinit de Psellos, ceru Eu-dokiei să-l declare pe soțul său detronat. Aceasta, ne-vrând să săvârsească fapta imorală, fu ridicată cu forța și silită a se călugări într-o mănăstire. Ioan Ducas îl proclamă de împărat pe Mihail, și răspândi ordinul că Romanos, care ținuse tronul numai până la majoratul fiului său vitreg, nu mai putea fi recunoscut suveran.

Romanos încercă a se opune cu armele, sprijinit de trupele sale credincioase. Bătut la Dokeia, se retrase în cetatea Tyropoiorf”, de unde Chataturios [= Hac atur] Armeanul îl duse spre a-l susține la Adana (Cilicia), unde, asediat ele Andronikos Ducas, trădătorul de la Mantzikert, fu silit a capitula. El renunță la tron și făgăduia a se retrage într-o mănăstire. Andronikos îi garanta siguranța vieții prin jurămintele arhiepiscopilor de Chalkedon, Herakleia și Koloneia. Dar Ioan

„T Identificată de H. Grégoire cu Tpurcta lui Constantin Porphyrogenetul. E, după Grégoire, o transcripție greacă a cuvântului arab (al) Dunth, „Porțile”, „Defileurile”, situată între Melitene și Lykandos (v. Notes de geographie byzantine. Les forteresses cappadociennes d’Antiqu-Nigde et de Tyropoion-Trypia, „Byzantion” 10 (1935) 251 – 256!). u „...).) –, –...

674

I

Ducas, atotputernic la Constantinopol, un om feroce și imoral, cu toate protestele arhiepiscopilor, porunci să i se scoată ochii. Din ordinul său, după operația săvârșită cu toată cruzimea, nefericitul Romanos fu lăsat fără nicio îngrijire și el muri, după câteva zile, într-o mănăstire din insula Proti.

Zdrobit de operația săvârșită cu o rară cruzime, eroul fu adus în insula Proti, unde se stinse din viață după o scurtă vreme, „îngrijit în chip strălucit ele basilissa Eudokia”, scrie Zonaras¹⁸. Îndată ce se primi scrisoarea lui Diogenes, în care se relatau cele întâmplate, cesarul Ioan și fiii săi, care-l urau pe Diogenes, îi atraseră pe unii din Senat, de aceleași sentimente cu ei, al căror șef era Psellos – dușman și el al lui Diogenes.

5. Mihail VII Parapinakes

(24 octombrie 1071 – 7 aprilie 1078)

A fost unul dintre cei mai șterși împărați ai Bizanțului. În scurta sa domnie, el grăbi decăderea imperiului.

Elev al lui Mihail Psellos, un mare pedant al vremii (tmccTOC; TCOV (pt Xoaocpcov), dar, cum am văzut, un intrigant de rând, el fu inițiat în toate nimicurile erudiției, în exerciții retorice și metrice, incapabil și de acestea, neglijând cu totul practica afacerilor publice la care era chemat. Nikephoritzes, un eunuc din vremea lui Monomachus, ridicat din postul de dikastes al Helia-dei la acela de A, oYoiăeiriq TOU Spofa. O o, ajunse acum adevăratul conducător al imperiului. Acesta introduse o politică economică din cele mai ruinătoare, îmbogățindu-și partizanii, în vreme ce tezaurul statului era sleit în strălucirile unei Curți decăzute și în mulțumirea lingușitorilor, toate lucrările de utilitate publică

V. III, p. 706.

675

NICOLAE DĂNESCU

fură părăsite: flota, drumurile, porturile, cetățile de apărare căzură în ruine. Fiscalitatea rapace apăsă greu asupra populației. Cerințele tezaurului erau atât de mari, încât se născociră noi mijloace de a strânge bani. Comerțul de grâu se declară monopol imperial, și din magazinele instalate pe Propontis, la Rhaedestos (Rodosto), agenții lui Nikephoritzes vindeau grâul la prețuri scandaloase, și nu se sfiau a falsifica măsura, înșelându-i pe cumpărători cu câte un sfert

OUVOCKIOV), ceea ce-i atrase lui Mihail VII porecla cu care trecu la posteritate, aceea de Parapinakes, „hoț de sfert”, (5 iulie la Trivvii Kamoc TOV jx68 iov reapă mvet Kiov TW von iaa, cm

Răscoala populației se întinde și la Dunăre, unde descrierea orașelor mari de pe linia fluviului, este făcută de Attaleites, ed. Bonn, p. 204.

G. I. Brătianu⁶⁰ arată că acest incident este un episod al luptei ce se dă adesea la Bizanț între economia dirijată și economia liberală.

Nikephoros, favoritul lui Mihail VII, care exploata în folosul său proprietățile mănăstirii din Hebdomon, a instituit și monopolul grâului, pentru a scoate mai mulți bani de la supușii imperiului. Rodosto era portul unde se făcea mare negot de grâu. Nikephoritzes organizează în acest port un depozit 6 (poi) v8 a-61, care e

59 Skylitzes (ed. Bonn), p. 714, 20.

60 Une experience d'économie dirigée. Le monopole du blé à Byzance au XIe siècle, „Byzantion”, 9 (1934), p. 643 – 662. Cf. Idem, Études sur l'apparition et le développement de Constantinople et le monopole du blé à l'époque byzantine et ottomane, în Études byzantines d'histoire économique et sociale, Paris, 1938, p. 127 și urm.

61 Corespunde vechiului horreum al Imperiului roman (chpeâov la Bizanț) stabilit la Constantinopol de Constantin, mărit de Valentinian și Theodosius, destinat a păstra grâul distribuțiilor urbane

676

Italianescul fondaco, derivat din arabul funduq. În fruntea magazinului era pus (povăoaoc Kdpioc „care nu e altul decât fundicarius din Evul Mediu italian. Nimeni nu putea vinde și cumpăra decât la acest fundax, ceea ce aduse o urcare considerabilă a prețurilor, împăratul fu poreclit Parapinakes, pentru că în domnia lui se plătea un nomisma pentru un pinakion, 1/4 din măsura de grâu, care mai înainte costa atâta întregă⁶².

Urmările s-au simțit reciproc: viața s-a scumpit enorm. Se repercutea și asupra funcționarilor, care reclamau o urcare a salariilor.

Autorul relevă puterea aristocrației feudale în secolul al XI-lea, dornică de a-și vinde produsele negustătorilor venețieni care trafica liber în porturile Greciei și Mării de Mărinară. Sub influența lor, administrația a renunțat tot mai mult la regimul său de restricțiuni și rechiziții. O reacțiune vine acum în măsura fiscală a lui Nikephoritzes, care trece fără tranziție de la libertatea comerțului la monopolul

grâului. Revolta a fost consecința acestor măsuri, care urmăreau un câștig repede, în folosul fiscului.

Asistăm deci la reacțiunea birocrăției, pentru a relua direcția vieții economice și a-și asigura noi izvoare de venituri. Etatismul, părăsit de predecesorii lui Mihail VII, în secolul XI, se afirmă din nou.

Botaneiates a trebuit să abroge măsurile.

În introducerea la domnia împăratului Mihail VII, Psellos îl previne pe cititor să nu-i suspecteze povestirea, pentru că ea se referă la un împărat în viață; căci pentru aceea a și scris istoria, „ca să poată cunoaște cineva caracterul omului față de soarta divină și mai presus de natura cunoscută.

Laudă bunătatea împăratului, nimeni n-a avut să sufere din parte-i. Cunoștințele lui, apoi, privitoare la buget, la contribuții și ne și a constitui rezervele pentru anii de recoltă proastă și foamete. Cu pierderea Syriei și Egiptului, instituirea annonei încetează. 62 Așa explică porecla A. Vasiliev, Hist. de l'empire byzantin, I, p. 465 n. 1. Noi credem însă că explicația adevărată este a lui Skylitzes, care spune că se vindea atunci măsura de grâu (modius) mai puțin, un sfert, pe o nomisma. Parapinakes ar fi deci „fără sfert”, p. 714, 20.

677

NICOIAF. BANESCU

cheltuieli, la fabricarea monedei. Nu-i plăceau banchetele, nu era sclavul stomacului.

Ocupația favorită a împăratului erau cărțile de știință de tot felul, caracterele discursurilor înțelepte, apophthegmele lacecle-moniene, culegerile de sentențe, eleganta compoziției, formele variate ale stilului, schimbarea figurilor vorbirii, cuvintele noi, întocmirea poetică a discursului și înainte de toate acestea iubirea filosofiei, operele care înaltă sufletul; căci nu știu dacă a fost vreunul din împărați cu gânduri mai profunde, mergând mai drept la scop în fiecare chestiune (p. 174). Rezumând, declară că „a fost, în vremea noastră, o ființă variată și vrednică de iubire” (TTO-VoepotaTOV), Psellos, ed. cit., p. 175.

Psellos descrie fizicul împăratului, admirabil complexă sub toate raporturile, manierele sale delicate, nu e pasionat pentru podoabele imperiale.

Cu multă abilitate îi scapă în fine o apreciere a situației politice: „găsind afacerile publice înecate (q oyKX-oaOevTCQV trāv 7 tpayā.

cei<Bvi și în Orient și în Occident, stare de lucruri provocată de împărații predecesori, un altul chiar dintre cei mai hotărâți s-ar fi lăsat târât de curentul nenorocirilor și s-ar fi lăsat în voia evenimentelor, dar tăria sufletului său și hotărârea nezdruccinată a gândirii sale opri mersul lucrurilor și, dacă n-am acostat încă în port, suntem legănati pe valuri și nu am fost încă târați în largul mării". (M. Psellos, ed. Renauld, p. 176).

În asemenea triste împrejurări, imperiul se clătina de toate părțile, atacat de dușmani.

În Italia de miazăzi normanzii smulseseră una câte una posesiunile bizantinilor. Cu ocuparea (1071) puternicei fortărete Bari, aceștia pierdeau cel din urmă rest al stăpânirii lor în rândul vechilor cuceriri ale lui Iustinian. Curând după aceasta, în 1073, amalfitanii trecură sub stăpânirea lui Robert Guiscard.

Venit mai înainte în Italia meridională, Robert Guiscard începuse a cucerii orașe în Calabria. Politica pacifică a imperiului, cri
678

za gravă din Orient, atrăgând într-acolo toată atenția guvernului bizantin, făcură ca posesiunile din Italia să nu poată fi apărate. Schisma, pe de altă parte, hotărî papalitatea, mai înainte aliată a grecilor, cu care lupta contra normanzilor, să-și modifice politica, în 1059, la Sinodul din Melfi. Nicolae II îl recunoscuse pe Guiscard ca duce de Apulia și Calabria, în disprețul drepturilor Imperiului bizantin.

De acum, progresele lui Guiscard nu se mai opriră. El ocupa orașe în Calabria, Otranto, Tarent. Atacă în 1068 Bari, care nu va rezista multă vreme. Roger, fratele său, îl ajută în aceste operații și el va fi cuceritorul Siciliei.

Primejdia normandă luă proporții. La 1071 căzuse Bari, și izbânda aceasta îi determină pe Guiscard și Roger să se întoarcă în Sicilia. Luară Catania și asecliară Palermo, cea mai însemnată cetate în Sicilia. O flotă de ajutor veni musulmanilor, din Africa, hârtuieli avură loc în iarna anului 1071. Guiscard construi mașini puternice și prelungirea asediului pricinui o foamete groaznică. La începutul lui ianuarie 1072 hotărî să dea asaltul. O parte a orașului cade în mâinile normanzilor, musulmanii decid a capitula cu condiții. Ele nu se cunosc, dar e probabil că Guiscard, care trebuia să se întoarcă în Apulia, dădu dovadă de tolerantă și iasă musulmanilor legile și credința lor. La 10 ianuarie șefii normanzi și-au făcut intrarea triumfală, și-au împărtit

teritoriile, iar Guiscard își păstra suzeranitatea asupra insulei.

Grigore VII (Hildebrand), ales papă în 1073, căuta alianța lui Richard de Capua contra lui Guiscard. Acesta începe ostilitățile. Cucereste Salerno în 1077. Richard moare în 1078. Vasalii lui Guiscard se revoltă. Până la 1080, el poartă lupte cu ei. Papa, fată de politica amenințătoare a lui Henric IV, caută o înțelegere cu Guiscard. Acesta depune jurământul papei, care lasă în suspensie chestiunile litigioase relative la achizițiile teritoriale ale lui Guiscard¹ 3.

M Vezi F. Chalandon, Histoire de la domination noi-mande en Italie et en Sicile, tome Ier, Paris, 1907, cap. VIII-IX.

679

NICOLAE BANESCU

În Peninsula Balcanică, fată de slăbiciunea Bizanțului, bulgarii, stârniți de tirania sistemului fiscal, se ridică violent pentru restabilirea neatârării lor naționale. Boierimea bulgară era sigură că va afla sprijinitori printre slavii Macedoniei și Greciei. Răzvrătiții, sub conducerea lui Gheorghe Vojtech (Boitachos), se îndreaptă către prințul Mihail al Serbiei (1050 – 1080). Fiul acestuia, Bodin, e proclamat tar, sub numele de Petru. Acesta câștigă o mare biruință asupra generalului bizantin Damianos Dalassenos și se îndreaptă spre Nis, în vreme ce generalul sârb Petrilo mergea asupra Castoriei. Bizantinii trimit de astădată împotriva rebelilor o puternică armată, compusă în mare parte din normanzi. Bodin fu zdrobit în decembrie 1073 la Taonion și luat prizonier. Transportat la Antiochia, el va fugi mai târziu cu ajutorul venețienilor și se va întoarce în patrie² 61.

Dar o adevărată calamitate fură pentru imperiu pustiirile turcilor selgiucizi în Asia Mică. Alp Arslan murise, în Transoxania, asasinat (1072). Fiul său, Mă-lek-Sab (1072 – 1092), continuă cu și mai multă energie cuceririle începute de el. Ocupat la hotarele de Răsărit, acesta încredința conducerea războiului cu bizantinii lui Suleiman, vărul său⁶ 4...

Acest viteaz șef era și un înțelept om de stat. Am văzut cum marii latifundiați bizantini înghițiseră, în veacurile din urmă, micile proprietăți agricole. tărani munceau acum imensele domenii ale nobililor, fără a putea nădăjdui o îmbunătățire a condiției lor. Suleiman îi declară proprietari ai pământului muncit de ei.

Era fiul lui Kutulmis.

680

În schimbul unui simplu tribut pe care aveau să-l plătească și-i legă astfel, prin aceste interese vitale pentru ei, de noua sa stăpânire.

În fața înaintării primejdioase a turcilor, bizantinii se trezesc în sfârșit din indolenta lor. Dar noul comandant, Isaac Comnenos, un nepot al fostului împărat Isaac I, slăbit de mișcarea răzvrăitoare a mercenarilor normanzi conduși de Roussel, fu biruit la Caesarea și căzu prizonier. Vechiul în demnitate caesar Ducas luă atunci comanda supremă, pornind mai întâi împotriva rebelilor; dar fu bătut la Sangarios și căzu, împreună cu fiul său Andronikos, în mâinile lui Oursel. Atunci se întâmplă un lucru neașteptat. El se înțelese cu aventurierii normanzi și porni, ca pretendent la tron, în fruntea lor asupra Capitalei, în fața primejdiei, Mi-bail VII ceru ajutorul turcilor¹²⁷¹. Finlay crede că un tratat se încheie atunci între Suleiman, cu încuviințarea lui Malek-sah, și bizantini (1074). Aceștia recunoșteau selgiucizilor stăpânirea asupra provinciilor ocupate, în schimbul ajutorului armat pe care trebuiau să-l dea împăratului. Prin această vinovată cesiune, bizantinii puneau ei înșiși temeliile puterii sultanilor sel-djukizi în Asia Mică. De la acest tratat datează independența sultanatului ele Rum, zice Finlay. Izvoarele n-o susțin, cum a arătat Laurent. În 1074 nu s-a încheiat un tratat formal prin care s-au cedat turcilor provinciile bizantine, împăratul a cumpărat deci cu bani serviciile unui șef de bandă turc, lucrând pe socoteala sa, cum au văzut-o și Schlumberger (op. cit., III p. 554) și Iorga (Geschichte. des osmanischen Reiches, I, p. 71).

Trupele turcești biruiră rezistentă răsculaților, punând mâna pe amândouă căpeteniile. Ducas fu atunci

681

NICOLAF, BĂNESCU

surghiunit într-o mânăstire. Oursel scăpă însă răscumpărat de soția sa de la turci și-și adună noi trupe în thema Armeniakon. Împotriva lui este trimis unul dintre cei mai distinsi ofițeri ai armatei, Alexios Comnenos, fiul lui Ioan, nepotul lui Isaac I, fondatorul dinastiei Comnenilor. El izbutește, cu ajutorul selgiucidului Tutas, aliat cu rebelul, a pune mâna fără luptă pe instigator și a-l aduce la Constantinopol⁶⁵.

Turcii își urmează însă mai departe opera lor de distrugere în Asia Mică și situația imperiului era din cele mai jalnice.

La aceste nenorociri se adaugă acum războiul civil. Slăbiciunea

împăratului și avariția miniștrilor săi trezise nemulțumirea generală. Mântuirea nu putea veni decât, ca în atâtea rânduri, de la armată. Doi militari nobili ridică atunci armele, în același timp, în Europa și Asia, pentru a ajunge la tron. Nikephoros Bryennios, care avea o reputație de mare general și câștigase multă faimă la Dyrrachion, ridică (1078) o armată compusă din bulgari din Thracia, din slavi macedoneni, franci, uzi și greci și pornește asupra Capitalei. Dar jaful acestor trupe, pe care nu știu să-l înfrâneze, indignă populația din preajma Constantinopolului și Biyennios trebui să se retragă în Thracia. Mai norocos fu Nikephoros Botaneiates, care se ridicase în Asia. Prin noi concesiuni făcute turcilor selgiucizi, el își atrase sprijinul lor și se proclamă împărat. Când ajunsese la Niceea, clerul, nobilimea și poporul se răscură în Constantinopol și-l siliră pe Mihail VII să abdice și

„Anna Comnena, ecl. Reifferscheid I, 1.682

să se retragă, cu rangul unui episcop ele Ephesos, în mănăstirea Studios.

6. Nikephoros UI Botaneiates

(7 ianuarie 1078 – 1 aprilie 1081);

Se urcă în astfel de împrejurări pe tron. Umanitatea de care era însoțit acest nou împărat l-a făcut, afirmă Attaleiates, să se intereseze îndeaproape de legiurile în vigoare, ca și ele cele lăsate în uitare, îngrijindu-se a îndrepta dispozițiile ce-i păreau prea aspre, sau pe cele controversate⁶⁶.

După penitenta pe care i-o impusese Ambrosius, pentru cruzimea cu care poruncise uciderea populației din Thessalonice, Theodosius cel Mare se convinsese cât de inuman este să se execute imediat o sentință de moarte, și decretase să nu se pedepsească cu moartea un om, înainte de a trece un interval de 30 de zile după cea din urmă sentință împotriva lui. Legea aceasta căzuse în desuetudine și Attaleiates afirmă că Botaneiates, în marea sa filantropie, a reînnoit-o și a ținut s-o transmită și împăraților următori. De aceea el a publicat o novellă, prin care confirma legea lui Theodosius cel Mare pentru totdeauna (ei q to Sirtve Ket). Examinând aceste lucruri cu mărinimie, împăratul – spune mai departe Attaleiates – a introdus în această novelă un adaus propriu, dispunând ca și după cele 30 de zile să i se amintească iarăși împăratului, și astfel să se îndeplinească scopul sentinței, sau să se ierte⁶⁷.

6 (1 Attaleiates, ecl. Bonn.

6" Attaleiates, ed. Bonn, p. 314 – 315.

683

NICOLAE BINESCU

Din același înalt sentiment de justiție, Botaneiates a căutat să reglementeze situația soților în caz de nebunie a unuia dintre ei, punând în vigoare o lege a lui Leon Filosoful, căzută în desuetudine, completând-o prin stabilirea măsurilor ce trebuiau aplicate în diferite cazuri, până la divorțul final⁶⁸.

În sfârșit, tot el a asigurat printr-o lege soarta slujitorilor împăraților (oi teov (3 aia, ecov depa Tre' UTcd), expusi mai totdeauna, după moartea protectorului lor, la confiscări de avere și la exil de către urmași⁶⁹.

Cât privește situația politică din interior, celălalt pretendent, Bryennios, fu înfrânt la Kalaura (Kecă.a' Opf)], în Thracia, ele Alexios Comnenos, investit ele împărat în calitate ele domestic al scholaelor. Dar abia se isprăvisese cu acesta, când un nou pretendent se ridică în persoana generalului Basilakes, ce urmasa la Dyrrachion. Pe Vardar fu biruit ele Alexios și se refugie în Thessalonice. Cu toată vitejia sa, și acesta fu însă biruit de talentul superior al lui Alexios. Locuitorii predau orașul, iar pe Basilakes în mâinile lui Alexios, care la rândul său îl predă oamenilor lui Botaneiates. Aceștia pe drum îl orbesc, la o fântână numită de atunci n TErryn BeccnXaKto u (la satul Clempina). Aceeași soartă avu Constantin Ducas, fratele lui Mihail VII, proclamat ele trupele din Asia Mică. El fu predat de chiar aceste trupe lui Nikephoros Botaneiates, care-l sili să îmbrace haina ele călugăr. Mai serioasă fu ridicarea unui al patrulea pretendent, Nikephoros Melissenos, în 1079.

„Ibidem, p. 312.9 Ibidem, p. 316 – 317.

684

Acesta făcuse o strașnică opoziție la alegerea lui Botaneiates și lua acum armele pentru a-l detrona. El provenea dintr-o veche și bogată familie aristocratică, iar legăturile numeroase pe care le avea în nobilimea bizantină dădeau mișcării sale un caracter primejdios. Lipsit de sentimente patriotice, el nu se dădu în lături, pentru a-și asigura ajutorul turcilor, de a încheia cu Suleiman un tratat, prin care se îndatora să împartă cu el provinciile și orașele pe care le vor smulge împreună lui Botaneiates. Aceasta înlesni cuceririle turcești: Niceea fu cuprinsă (1081), iar Kyzikos prădat. Alexios Comnenos refuză de a

merge și împotriva noului rebel, sub pretextul înrudirii sale cu dânsul (Melissenos o ținea în căsătorie pe sora lui), în realitate, poate, fiindcă nu voia să se mai expună pentru un împărat cu totul incapabil. În locul său fu trimis Ioan proto-vestiarios, care fu bătut în fața Niceei.

Situația se complică acum pentru Botaneiates. Normanzii amenințau cu războiul asupra Constantinopolului, provocați de incapacitatea împăratului. Mihail VII, pe când era pe tron, căutase să câștige prietenia puternicului Robert Guiscard, și, în acest scop, plănuiise căsătoria fiului său Constantin cu fiica acestuia. El o adusese la Constantinopol cu o soră a ei, pentru a fi educată până la căsătorie. Acum Botaneiates le închide într-o mănăstire și aceasta aduce ruptura definitivă cu Guiscard.

În afară de această nouă primejdie ce și-o atrăgea asupra sa, împăratul intră în conflict cu cel mai bun general al imperiului, Alexios Comnenos.

Fată de starea aceasta precară a statului, și de vârsta înaintată a împăratului, numirea unui succesor for

685

NICOIAE HANESCU

mă acum obiectul unei mari intrigi la Curte, împărăteasa Măria, sotia lui Michail VII, pe care Botaneiates o luase scandalizând Biserica, spera să păstreze tronul pentru fiul său. Dar, spre uimirea generală, împăratul îl alegea ca urmaș pe nepotul său Synaclenos. Ea se ridică atunci împotriva acestei alegeri care o jignea, împărăteasa avea legături de familie cu Comnenii, și cu familia Ducas. Pentru a strânge aceste legături, ea-l adoptă pe Alexios (începutul anului 1081).

Vaza cea mare a acestui general, legăturile sale cu armata, rezerva sa fată ele răscoala lui Melissenos, îl făcu odios împăratului. Acesta n-avu totuși curajul să întreprindă ceva împotriva lui și atunci Borilos și Germanos se hotărâsc a pune mâna pe cei doi Comneni spre a-i orbi. Alexios scâpă la Tzurulon (la Apus de Selymbria), uncie o armată se adunase pentru a se împotrivi înaintării lui Melissenos. Odată cu dânsul ies din Constantinopol prietenii săi, generalii cei mai buni: viteazul Georgios Palaeologos, Pakurianos, Um-bertopoulos. Ioan Ducas vine și el în tabăra lor; la sfatul acestuia, ei își asază lagărul la Shiza⁷⁰. Acolo ei îl proclamă pe Alexios împărat și pornesc asupra Capitalei, ocupând un punct însemnat, aproape de ziduri, la Aretai, unde Romanos IV construisese o vilă, cu vedere asupra orașului și mării.

Situația era critică. Melissenos, care se afla cu trupele sale la Damalis, pe coasta asiatică, îi propusese lui Botaneiates o împărțire a imperiului și miniștrii săi îl sfătuiau să primească. Aflând de cele întâmplate, el trimite soli cu o scrisoare, cerând Comnenilor să-l aso-Anna Comnena, ed. Reifferscheid, II, p. 6.

686

creze la domnie, lăsându-i Răsăritul, spre a le da concursul. Comnenii îi oferă numai rangul de caesar și Thessalonicul, dar întârziară redactarea actului scris pe care solii trebuiau să i-l ducă”.

Cucerirea orașului prin asalt era cu neputință. Palaeo-logos izbuti atunci să-l cumpere pe un mercenar german – Anna Comnena ne-a păstrat numele. Gilprak-tos, care apăra cu trupa sa întăririle la Blachernae; acesta îi deschise lui Alexios Poarta Charisiană. Orașul suferi cumplit de pe urma armatei năvălitoare, care-l trată ca pe o cetate cucerită prin asalt. Varegii erau gata să apere palatul, când Nichephoros Botaneiates, pierzându-și curajul, la sfatul patriarhului, își caută azil la Sfânta Sofia. El renunță la coroană, călugărindu-se. Alexios ocupă palatul, în timp ce trupele sale prădară, fără frâu, până noaptea. A doua zi, la 1 aprilie 1081, Alexios fu încoronat în biserica Sfânta Sofia ca împărat.

Astfel se puse capăt tulburărilor care slăbiseră imperiul. Un om de o energie deosebită, cu mari însușiri politice, lua acum în mâinile sale frâiele imperiului. El e întemeietorul unei noi și strălucite dinastii, cea a Comnenilor, care dădu imperiului în decădere încă un veac de glorie și mărire.

„Ibidem, II, 8.

687

NOTELE EDITORULUI

PAR